

ШАВКАТ РАҲМАТУЛЛАЕВ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ФРАЗЕОЛОГИК ЛУҒАТИ

Университетлар ва педагогика
институтларининг студентлари
учун қўлланма

ЎзССР Олий ва махсус ўрта
таълим министрлиги тасдиқлаган

«ЎҚИТУВЧИ» НАШРИЁТИ

Тошкент — 1978

Қўлингиздаги изоҳли фразеологик луғатда ҳозирги ўзбек тилидаги мингдан ортиқ иборага семантик, грамматик, қисман нутқий изоҳлар берилди.

Луғат алфавит тартибда тузилиб, унга бевосита фразеологик бирликлар (барча вариантлари) киритилган. Изоҳлар таянч вариант остида берилиб, но-таянч вариантлар ҳавола мақолачаси сифатида ўрин олган.

Луғат фразеологик ҳодисаларни системада олиб, ўзаро қиёслаб ўрганиш имко-ниятини беради.

Луғат охирида унга киритилган ибораларнинг (барча вариантларининг) сўз-компонентлари кўрсаткичи илова қилинган.

Луғат олий ўқув юртларининг филолог студентларига, олий ва ўрта мактаб ўқитувчиларига, шунингдек, нашриёт ходимларига мўлжаллаб тузилган. Бу луғат барча қаламкашларга—ёзувчилар, журналистлар, лекторларга ҳам қўлланма бўлиб хизмат қилади.

*Филология фанлари доктори, профессор
АЗИМ ҲОЖИЕВ жамоатчилик асосида таҳрир қилган*

70105—№219
P 353 (06) — 78 284—78

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1978.

Луғатнинг мундарижаси

Луғат фразеологик бирликларнинг (ибораларнинг) ҳозирги ўзбек оригинал бадий прозаси саҳифаларида ишлатилишини кўзатиб тўпланган материал асосида тузилди. Бу луғатга умум-халқ иборалари, шуларнинг умумтил вариантлари киритилди, индивидуал автор нутқида хос ҳодисаларга деярли ўрин берилмади. Луғат асосиши нутқда кўп учрайдиган (актив) иборалар ташкил қилди. Нутқда оз учрайдиган (пассив) ибора актив ибора билан синонимик, антонимик муносабатда бўлса, яқин маъноли бўлса, омоним бўлса, шаклан ўхшаш бўлсагина қамраб олинди. Луғатда фразеологик бирликларнинг семантик ва грамматик табиатини тасвирлаш мақсад қилиб қўйилди.

Ибораларнинг семантик табиати

Фразеологик маъно. Тилда ҳам шакл ва маъно бор. Тилда шакл деб одатда тилнинг материяси — товуш — кўзда тутилади. Буни тилнинг ифода плани деб юритилади. Товуш ёзувда ҳарф билан кўрсатилади. Шу асосда талаффуз шакли ва ёзув шакли фарқ қилинади, булардан том маънодаги шакл — биринчиси.

Елғиз шаклнинг ўзи ҳали тил бирлиги эмас. Тил бирлиги бўлиш учун маълум шаклга маълум бир маъно биркитилган бўлиши лозим. Бундай маъно тил бирлигининг мазмун плани деб юритилади. Бундай маънони бирор шакл нутқнинг ўзида (нутқ босқичида) кашф этмайди, балки бирор шаклга бундай маъно тилда (тил босқичида) биркитилган бўлади, нутқ шуни қалқитиб беради.

Маълум шаклга маълум бир маънонинг биркитилиши аффиксларга ҳам хос. Масалан, *боради* сўзи таркибидаги *-ди* аффиксига «III шахс» маъноси, *-а* аффиксига «ҳозирги-келаси замон» маъноси биркитилган. Бундай аффиксларнинг маъносига грамматик маъно дейилади. Шу сўз таркибидаги *бор-* қисмидан эса тамоман бошқа тип маъно англашилади. Бу қисм «мақондаги яқин нуқтадан узоқдаги нуқтага ҳаракатланиб йўналиш» маъ-

носини англатади. Бирор предметни, ҳаракат-ҳолатни ёки шуларга мансуб белги-хусусиятларни номловчи бундай маънога лексик маъно дейилади. Лексик маънони англатувчи бирликка лексема дейилади. Грамматик маънони ифодаловчи бирликка морфема дейилади. Сўз аини вақтда ҳам лексик, ҳам грамматик маънога эга бўлади, демак, у одатда лексема билан морфемадан тузилади.

Иборалар ҳам ифода планига ва мазмун планига эга. Содда морфемада унинг ифода плани деб товуш тузуми кўрсатилса, мураккаб (қўшма) морфемада уни ташкил топирган морфемалар кўзда тутилади (-чилик ← -чи + -лик каби). Шунингдек, туб лексемада унинг ифода плани деб товуш тузумига айтилса, ясама лексемада унинг таркибидаги лексема ва морфемалар кўзда тутилади: *талабчанлик* → (*талаб + чан +*) + *лик* каби. Қўринадики, туб тил бирликларида (морфемаларда, лексемаларда) ифода плани деб тилнинг материал бирликлари — товуш — олинади; таркибли (мураккаб, ясама) тил бирликларида эса улар таркибидаги тил бирликлари кўзда тутилади.

Ибора йирик тил бирлиги бўлиб, камида иккита мустақил сўздан (лексемадан) таркиб топади. Шунга кўра иборанинг ифода плани деб сўзлар (лексемалар), шулар таркибидаги тил бирликлари кўзда тутилади.

Таркибли морфеманинг, лексеманинг маъноси одатда уни ташкил қилувчи тил бирликларига хос маъноларнинг йиғиндиси сифатида гавдаланади, қисмлар маъноси асосида бутуннинг маъноси тушунилади.

Ибора ҳам таркибли тил бирлиги, лекин унинг маъноси таркибидаги лексемаларга хос маъноларнинг оддий йиғиндисига тенг бўлмайди. Иборага хос маъно таркибидаги лексемаларнинг маъносига нисбатан маҳраж маъно, устама маъно сифатида гавдаланади, бу маъно ибора таркибидаги лексемаларнинг маъносига суянмаслиги ҳам мумкин. Иборанинг маъноси таркибидаги лексемаларга хос маъноларнинг оддий йиғиндиси бўлмаслиги, шулар устига қурилган янги бир маъно бўлиши сабабли, ибораларда гўё ифода плани билан мазмун плани орасида қандайдир узилиш содир бўлади. Хусусий (қисмларга хос) маънолар умумий (иборадан англашладиган) маънони тўғридан-тўғри изоҳлаб турмайди, шу сабабли ибораларда ифода плани билан мазмун плани орасидаги боғланиш шартлилик каҷф этади. Бу ерда биттадан ортиқ сўз яхлитлигича маълум бир образ асосида, кўчириш йўли билан семантик тараққиётни бошдан кечиради. Маълум бир образ асосида юзага келган ана шундай устама кўчма маънога фразеологик маъно дейилади. Масалан, *тил тегизмоқ* ибораси «шаънига номуносиб, ноҳақ гап айтмоқ» маъносини англатади. Бу маъно тўғридан-тўғри ибора таркибидаги лексемаларнинг маъносидан келиб чиқмайди. Масалан, *Батарейга*

тил тегизсам, ҳеч токи йўқ экан гапида эркин бирикма ишлатилган. Бундай ишлатишда тил ва тегизмоқ сўзлари маъно мустақиллигини сақлаб боғланади, маънода яхлитланиш юз берамайди. *Кечаги мажлибда менга ҳам тил тегизибди* гапи таркибида юқоридаги эркин бирикма эмас, балки ибора қатнашмоқда. Чунки бу гапда тил ва тегизмоқ сўзларидан эмас, балки тил тегизмоқ иборасидан фойдаланилган. Энди тил ва тегизмоқ сўзларига хос маъноларнинг оддий йиғиндиси ҳақида эмас, балки устама кўчма маъно ҳақида гапириш лозим. Бундай маъно образга суяниб юзага келади: тегизиш ҳаракатидан келиб чиқсак, тил деганда физиологик органни тушуниш керак, аммо бу ўринда тил сўзининг бошқа маъноси («нутқ») қатнашади, тегизмоқ феълнинг маъноси шу «нутқ» маъносини «гап, сўз» маъноси даражасига конкретлаштиради (тегизиш ҳаракати узоқ давом этмайди). Айни вақтда бирор сўз, гапни беғараз айтиш эмас, «тегизиб» айтиш кўзда тутилади, шундан айтиладиган сўз-гапнинг «номақбул» бўлиши келиб чиқади ва бошқалар. Юқоридегича образли тасаввурлар оқибати сифатида айрим-айрим сўзларнинг маъноси иккинчи планга ўтиб, бирикмадан яхлитлигича янги бир маъно англашилади. Ана шундай маъно фразеологик маъно бўлади.

Демак, фразеологик бирлик ифода плани билан мазмун планининг ўзига хос қарама-қаршилиги ва бирлиги асосида юзага келади, шунга кўра фразеологик бирликлар алоҳида ёндашишни, ўрганишни талаб қилади.

Фразеологик полисемия. Биттадан ортиқ маънони англата олиш тил бирликларига хос хусусият бўлиб, ибораларнинг ҳам талай қисмида учрайди. Полисемантик ибораларнинг кўпи икки маъноли; уч маъноли иборалар анчагина; тўрт, беш маъноли иборалар ҳам учрайди. Масалан, *бош(и)га қилич келса ҳам ибораси битта маънони, ақл(и) етади ибораси иккита маънони, бўйи(и)га қўймоқ ибораси уч маънони; қўлга олмоқ ибораси эса тўрт маънони* англатади (луғатга қаранг).

Фразеологик полисемияда ҳам, худди лексик полисемияда бўлганидек, бош маъно ва ясама (ҳосила) маъно фарқ қилинади. Лексик полисемияда бош маъно тўғри маънога, ҳосила маъно эса кўчма маънога тенг; фразеологик полисемияда, бундан фарқли равишда, бош маъно ҳам кўчма (образли) маъно бўлади, чунки ҳар қандай фразеологик маъно устама, кўчма маъно сифатида юзага келади.

Кўп маъноли иборада унинг маънолари асосан бири иккинчисидан ўсиб чиққан бўлади. Баъзи ибораларнинг маънолари бири иккинчиси учун асос вазифасини ўтамайди, ҳар бири ўзича шаклланган бўлади, воқеликдан ҳар гал ҳар хил образ олиш асосида туғилади. Масалан, *икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб ибораси икки маъноли: 1) «қуруқдан-қуруқ, эвазига ҳеч нарса*

ололмай», 2) «бекорчи бўлиб, бирор фойдали меҳнат билан шуғулланмай». Бу маънолар ўзаро боғланмайди, чунки асосида ҳар хил образ, бошқа-бошқа воқелик ётади: биринчисида банд қўл билан бориб (нимадир олиб бориб), бўш қўл билан қайтиш, иккинчисида эса қўлни бирор юмуш билан банд қилмаслик.

Фразеологик маъноларнинг бир-биридан ўсиб чиқмаганлигини баъзан ибора таркибидаги сўз-компонентларнинг бошқа-бошқа лексик маънода қатнашуви билан изоҳлаш мумкин. Масалан, *хаёл(и)га келмоқ* ибораси икки маъноли: 1) «ўйланмоқ, идрок қилмоқ, фаҳмламоқ», 2) «хотирасида тикланмоқ». Бу ибора таркибидаги *хаёл* сўзи биринчи фразеологик маънода «ўй, фикр» маъноси билан, иккинчи фразеологик маънода эса «хотира» маъноси билан қатнашган.

Фразеологик синонимия. Синонимия тил бирликлари орасидаги семантик микросистемалардан бири бўлиб, иборалар орасида ҳам анчагина. Икки иборани синоним дейиш учун улар аynи бир маънони англатиши шарт. Бусиз синонимия ҳақида гапириб бўлмайди. Аynи бир маънолиликни тенг маънолилик деб тушуниш ярамайди. Ҳар бир синоним, шу синонимия уяси учун умумий маъно ўзанидан ташқари, ўзига хос маъно қиррасига эга бўлади.

Синонимлар одатда бир ёки бир неча жиҳатда фарқга эга бўлади, шулардан бири маъно қиррасидаги фарқ бўлиши мумкин. Масалан, *ер билан яксон бўлмоқ*—*ер билан яксон қилмоқ* ибораси *кулини кўкка совурмоқ*—*кули кўкка совурилди* иборасига синоним: аynи бир маънони англатади («бутунлай емирмоқ, йўқ қилмоқ»). Бу синонимлар, бошқа белги-хусусиятларидан қатъи назар, маъно қиррасида фарқ қилади: иккинчисида маъно бир қадар кучли.

Фразеологик синонимларни белгилашда улар асосида бошқа-бошқа образнинг ётиши ҳам ҳисобга олинади. Масалан, *бир оғиз*; *бир шинеил*; *бир чимдим* синоним иборалари асосида ҳар хил образлар ётади: сўзлаш органи; бир бош узумнинг қисми; чимдиб олинадиган миқдор.

Синоним ибораларни бир иборанинг вариантларидан ажратиш керак. Бунинг учун ибораларнинг сўз-компонентларига диққат қилиш керак. Лексик таркибида аynи бир сўз-компонент қатнашмайдиган ибораларнинг синоним экани шубҳа туғдирмайди. Масалан, «бутун тафсилоти билан, майда-чуйдасигача» маъносини англатадиган *ипидан игнасигача*, *миридан сиригача*, *қилдан қуйругигача* иборалари ўзаро синоним бўлиб, улар таркибида умумий сўз-компонент йўқ.

Синоним иборалар лексик таркибида бирор компонент аynи бир сўз билан ифодаланган бўлиши мумкин. Аммо бунда иборалар таркибидаги бошқа-бошқа сўз билан ифодаланган компонентлар ўзаро синоним бўлмаслиги шарт. Акс ҳолда бир ибора-

нинг вариантларига тенг бўлади. Масалан, *жон(и)ни ҳовучлаб ва юраг(и)ни ҳовучлаб* — синоним иборалар: бир лексик компоненти айни бир сўз билан ифодаланган, иккинчи лексик компоненти эса бошқа-бошқа сўз билан ифодаланган ва булар ўзаро синоним эмас. *Кўнгал(и)га тугмоқ* билан *юраг(и)га тугмоқ* ўзаро бир иборанинг вариантларига тенг, чунки бир лексик компоненти айни шу сўзнинг ўзи, иккинчи лексик компонентлари эса ўзаро синоним.

Синонимия — маъно асосида белгиланадиган ҳодиса. Айни бир маънолилиқ моносемантик фразеологик бирликларда ибора билан ибора орасида белгиланади. Агар синонимик муносабатда полисемантик ибора қатнашса, иборадан эмас, балки конкрет фразеологик маънодан келиб чиқиш лозим. Чунки ҳар бир фразеологик маъно ўзича синонимга эга бўлиши ёки эга бўлмаслиги мумкин. Масалан, моносемантик *тан олмоқ* иборасига полисемантик (уч маъноли) *бўйн(и)га олмоқ* ибораси биринчи маъносига синоним бўлади. Бу уч маъноли иборанинг иккинчи маъносига синоним йўқ, аммо учинчи маъносига *зимма(си)га олмоқ* ибораси биринчи маъносидан синоним (кейинги ибора уч маъноли бўлиб, қолган икки маъносига синоним йўқ).

Синонимик муносабатда қатнашувчи (бир синонимия уясига бирлашувчи) ибораларнинг миқдори ҳам ҳар хил: кўпчилик уялар икки синонимли; уч синонимли уялар ҳам анчагина; тўрт иборани бирлаштирувчи уя ҳам бор. Масалан, *таъзир(и)ни емоқ* ибораси қатнашадиган уя икки синонимдан, *бир ёстиққа бош қўймоқ* ибораси қатнашадиган уя уч синонимдан, *эс(и)га тушмоқ* ибораси қатнашадиган уя эса тўрт синонимдан иборат.

Бир уяга бирлашувчи фразеологик синонимлар нутқда озқўп ишлатилиши жиҳатдан ҳам фарқланади. Масалан, юқорида таъкидланган тўрт синонимли уяда уларнинг нутқда учраш нисбати шундай: 50 : 7 : 3 : 1 (тўпланган фактик материалдаги миқдори: 250 : 35 : 15 : 5).

Фразеологик антонимия. Антонимия тил бирликлари орасидаги семантик муносабат асосида белгиланадиган ҳодисалардан бири бўлиб, ибораларда ҳам сўзлардаги даражада учрайди. Антонимияни белгилаш, бир томондан, ибораларнинг луғавий маъносини чуқурроқ англашга олиб келса, иккинчидан, полисемияда бир иборанинг маъноларини ўзаро фарқлашга ёрдамлашади, учинчидан, синонимларни белгилашда ҳам фойда келтиради.

Барча лексик компонентлари бошқа-бошқа сўзлар билан ифодаланган иборалар орасидаги антонимияни белгилаш осон: *савол бермоқ* ва *жавоб қайтармоқ*; *ерга урмоқ* ва *кўкка кўтармоқ* каби. Биринчи антонимлар таркибидаги ҳар икки сўз-компонентлар, иккинчи антонимлар таркибидаги биринчи сўз-компонентлар ўзаро антоним, Қуйидаги антоним иборалар таркибида

қатнашган биринчи лексик компонентлар — айни бир сўзнинг ўзи, иккинчи лексик компонентлар эса антоним сўзлар: *юраг(и) кенг ва юраг(и) тор*. Бошқа бир мисол: *кўнел(и) жойига тушди ва юраг(и)га ғулғула тушди*. Бу антоним иборалар таркибидаги лексик компонентларнинг учинчиси айни бир сўз, биринчиси ўзаро синоним, иккинчиси эса ўзаро маъно муносабати ҳосил қилмайди. Қўринадики, антоним иборалар таркибидаги антоним сўз-компонентлар бу ибораларнинг ўзаро антоним бўлишида муҳим роль ўйнайди; аммо барча антоним иборалар таркибида антоним сўз-компонентлар қатнашавермайди. Антонимия иборадан яхлитлигича англашиладиган луғавий маъно асосида белгиланади.

Синонимияда бўлганидек, антонимик муносабат ҳам полисемантик ибораларда ҳар бир маънога нисбатан алоҳида белгиланади. Полисемантик иборанинг бир маъносига антоним бор бўлиши, бошқа бир маъносига эса йўқ бўлиши мумкин. Масалан, *савол бермоқ* моносемантик иборасига беш маъноли *жавоб бермоқ* иборасининг биринчи маъноси антоним (қолган тўрт маъносига фразеологик антоним йўқ).

Фразеологик омонимия. Тил birlikлари орасида шаклан тенг келиш ҳодисаси — омонимия — фразеологик birlikларда ҳам мавжуд. Фразеологик омонимия одатда икки ибора орасида воқе бўлади: *қўл кўтармоқ I* ва *қўл кўтармоқ II* каби. Бу ерда омонимия ибора билан ибора орасида воқе бўлади, келтирилган иборалар барча муқобил шаклларида тенг келади: *қўл кўтардим, қўл кўтаради* каби. Шунга кўра бу икки иборани омонимлар дейиш мумкин.

Одатда бир вариантли иборага кўп вариантли иборанинг бир варианты шаклан тенг келиб қолади: *гап тегди I* ва *гап тегди II* (кейингисининг яна *гап тегизмоқ* варианты бор) каби. Шаклан тенг келиш кўп вариантли икки иборанинг баъзи вариантлари орасида ҳам содир бўлади: *гап(и)да турмоқ I* [вариантлари: *сўз(и)да турмоқ II; лафз(и)да турмоқ*] ва *гап(и)да турмоқ II* [вариантлари: *сўз(и)да қаттиқ турмоқ*] каби. Кейинги икки тур омонимия асли омоформа ҳодисасига тенг.

Омонимик муносабатдаги ибораларнинг лексик таркиби икки хил бўлади:

1) Ҳар икки ибора таркибидаги бир компонент омоним бўлади, бошқа компонент эса айни бир сўзнинг ўзи бўлади. Масалан, *ўнг келмоқ I* ва *ўнг келмоқ II* иборалари таркибидаги феъл компонентлар айни бир сўз билан, исм компонентлар эса омоним сўзлар билан ифодаланган: биринчи ибора таркибида *терс* сифатининг антоними, иккинчи ибора таркибида эса *туш* отининг антоними қатнашади.

2) Ҳар икки ибора таркибидаги барча компонентлар айни шу сўзларнинг ўзи бўлади. Бунда икки ҳолат бор;

а) Иборалар таркибидаги сўзлар ҳар хил лексик маъноси билан қатнашади. Масалан, *дам бермоқ I* ва *дам бермоқ II* иборалари таркибида феъл компонентлар айти бир лексик маъноси билан, от компонентлар эса бошқа-бошқа лексик маъноси билан қатнашган (*дам I* — «ҳаво», «ел»; *дам 2* — «истироҳат»).

б) Иборалар таркибидаги сўзлар айти бир лексик маъноси билан қатнашади. Бундай омонимияни изоҳлашда сўз-компонентларга суяниб бўлмайди, иборалар асосида ётган воқеликка, шу воқеликдан олинган образга суянилади (Фразеологик омонимиянинг юқорида баён қилинган турларини ҳам асли шундай йўл билан изоҳлаш асосли бўлади). Масалан, *ичаг(и) узилди I* ва *ичаг(и) узилди II* иборалари таркибидаги сўз-компонентлар айти бир лексик маъноси билан қатнашган, ammo бу иборалар асосида бошқа-бошқа образ ётади: биринчи иборада қаттиқ ва узлуксиз кулганда ичаклар силкина-силкина узилиб кетгудек бўлишидан, иккинчи иборада эса узоқ муддат овқатланмаслик натижасида ичакларнинг торайиб, ингичкалашиб, узилиш даражасига етишидан образ олинган.

Фразеологик паронимия. Иборалар орасида, шаклан тенг келишдан ташқари, шаклий яқинлик ҳодисаси ҳам бор. Шу асосда фразеологик паронимлар ва фразеологик параформалар ҳақида гапириш мумкин.

Баъзи иборалар ўзаро лексик таркибидаги бир сўз-компоненти билангина фарқ қилади, шу фарқли сўз-компонентлар ҳам бир-бирига ўхшаб бўлади. Ана шундай шаклий яқинликка эга икки иборага фразеологик паронимлар дейилади. Масалан, *етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик* ва *етти ухлаб, туш(и)да кўрмаслик*; *юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди* ва *юраг(и) қоқ ёрила ёзди* каби.

Икки ибора лексик таркиби жиҳатдан айнан бўлиб, грамматик таркиби жиҳатдан фарқланиб туриши мумкин. Бундай ибораларга фразеологик параформалар дейилади. Масалан, *жон(и) кирди* — *жон(и)ни киргизмоқ* иборасидан *жон кирди* — *жон киргизмоқ* ибораси грамматик таркибида эгалик аффикси йўқлиги билангина фарқ қилади; *пай(и)га тушмоқ* иборасидан *пай(и)дан тушмоқ* ибораси от компонентининг бошқа келишида келиши билан фарқ қилади.

Ибораларнинг грамматик табиати

Ички синтактик қурилиши. Фразеологик бирликнинг ифода плани сифатида камида иккита мустақил сўз (лексема) қатнашади. Ўзаро синтактик боғланган бу сўзлар моҳиятига кўра бирикмага ёки гапга тенг бўлади. Бундай бирикма ёки гапдан яхлитлигича англашиладиган фразеологик маъно уни синтактик

бирлик (нутқ бирлиги) деб эмас, балки семантик бирлик (тил бирлиги) деб қарашга олиб келади. Шу сабабли бирикмага ёки гапга тенглик ҳақида гапирганда иборанинг ички синтактик қурилиши кўзда тутилади; ибора таркибини синтактик таҳлил қилиш нутқ бирлигининг таркибини эмас, балки тил бирлигининг таркибини таҳлил қилиш бўлади.

Умуман, ибора таркибида қатнашган сўзлар орасидаги синтактик боғланиш ўз кучини сақлайди, ўлмайди, фақат ички бўлади. Масалан, *кўнгл(и) оғриди* ибораси ички синтактик қурилиши жиҳатидан гапга тенг (эга билан кесим муносабатини акс эттиради), айти шу иборанинг *кўнгл(и)ни оғритмоқ* варианты эса бирикмага тенг (воситасиз тўлдирувчи билан тўлдирилмиш муносабатини акс эттиради). Бундай синтактик қайта қурилиш бу феъл ибората нисбат (даража) ясалиши муносабати билан юз беради: ўтимсиз феъл бош келишкдаги от билан муносабатга киришган бўлса, орттирма нисбат ясовчисини олиб, ўтимлига айлангач, от компонентнинг бош келишиги тушум келишигига алмашади. Кўринадики, бир компонентдаги грамматик ўзгариш иккинчи компонентда ҳам шунга муқобил ўзгаришни талаб қилади, натижада гапга тенг ҳолат бирикмага тенг ҳолатга ўтади. Бундай икки хил синтактик қурилиш шаклида бўла олувчи иборалар анчагина: *кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди — кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ; кўз(и)ни мошдек очмоқ — кўз(и) мошдек очилди* каби.

Орттирма нисбат ясалиши доимо синтактик қурилишни ўзгартирма бўлмайди. Масалан, *кўз олд(и)га келмоқ — кўз олд(и)га келтирмоқ* иборасида орттирма нисбат ясалиши синтактик қурилишни — бирикмага тенг ҳолатни — ўзгартирмайди, бу яслиш туфайли иккинчи вариант ўтимлилиқ кашф этади.

Бундай грамматик ўзгаришлар иборанинг фақат ифода планида рўй бериб, унинг мазмун планига таъсир қилмайди.

Гапга тенгликдан бирикмага тенгликка ва аксинча айланиш ибораларнинг маълум бир қисмигагина хос бўлиб, қолган иборалар доимо бир синтактик қурилиш шаклида намоён бўлади. Масалан, *кўз(и)га чўп солмоқ, кўз(и)ни бўямоқ, кўз ўнг(и)да* каби иборалар доим бирикмага тенг қурилишли шаклда, *кўз(и) етди; кўз(и) илинди; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар* каби иборалар доим гапга тенг қурилишли шаклда ишлатилади.

Мисоллардан кўришиб турибдики, ички синтактик қурилиши бирикмага тенг иборалар ҳам, гапга тенг иборалар ҳам йиғиқ ва ёйиқ бўлади, одатдаги (эркин) синтактик боғланишларда қандай бўлақлар қатнашади, иборалар таркибида ҳам худди шундай бўлақлар қатнашади.

Парадигматик формалари. Ибораларнинг парадигматик формалари (турланиши, тусланиши кабилар) даставвал уларнинг қайси туркумга мансуб эканлиги билан белгиланади.

Ибораларнинг асосий қисмини феъл фразеологик бирликлар ташкил қилади. Феъл ибораларнинг ички синтактик қурилиши бирикмага тенг бўлса, бундай феъл ибора тусланади: *бош эгдим, бош эгдинг* каби. Агар иборанинг ички синтактик қурилиши гапга тенг бўлса, бундай феъл ибора туслана олмайди, доим III шахс формасида туради (Ибора таркибида қатнашаётган эга шуни талаб қилади). Масалан, *кўз тегди* иборасини туслаб бўлмайди.

Бу икки тур феъл иборалар тусланиши жиҳатдан фарқ қилади, аммо майл, замон каби категорияларнинг формаларида ўзгариш ҳар иккисидан воқе бўлаверади: *бош эгсам, кўз тегса, бош эгбди, кўз тегбди* каби. Бундай ибораларнинг кўпи бўлиши ва бўлишсиз аспектда ҳам келаверади: *бош эгайлик* ва *бош эгайлик* каби.

Феъл фразеологик бирликларнинг лексик таркибида, феъл сўз-компонентдан ташқари, бошқа туркум сўзи ҳам қатнашади. Бундай сўз-компонент кўпинча от билан ифодаланиб, унинг таркибида эгалик аффикси қатнашади: *кўнгл(и)га келмоқ, кўнгл(и) ёришди* каби. Ана шу эгалик аффикси воситасида феъл ибора уч шахсдан бирига нисбат берилади: *кўнглим ёришди, кўнглинг ёришди, кўнгли ёришди* каби.

Гапга тенг қурилишли ибораларда шахс-сон маъноси тусловчи билан эмас, балки эгалик аффикси билан ифодаланади. Бирикмага тенг қурилишли феъл ибораларда эса шахс-сон маъносини тусловчи ҳам, эгалик аффикси ҳам ифодалайди. Бунда икки ҳолат мавжуд:

1) Тусловчи билан эгалик аффикси шахс-сонда мувофиқлашиб юради: *кўнглимни уздим, кўнглингни уз* каби. Бунда айни шахс-сон маъноси икки марта ифодаланади.

2) Тусловчи билан эгалик аффикси бошқа-бошқа шахс-сон маъносини ифодалаш учун хизмат қилади, шунга кўра ҳар бири мустақил ўзгаради: *кўнглини топдим, кўнглингни топсин* каби.

Айрим ибораларга бу икки ҳолат биргаликда хос бўлади: *кўнглингни буздим, кўнглимни буздим* каби.

От компонент таркибида қатнашадиган эгалик аффиксини ўзгартиб ишлатиш сифат, равиш ибораларда ҳам мавжуд: *кўнглим бўш, кўнглинг бўш; оёғингни қўлингга олиб, оёғини қўлга олиб* каби.

Баъзи иборалар синтактик қурилишига кўра бирикмага тенг бўла туриб доим III шахсда ишлатилади. Масалан, *бош(и)дан ошиб ётмоқ* ибораси фақат III шахсда келади, чунки тусланишида нарса билан боғланади.

Баъзи иборалар грамматик қурилишида доим III шахс эгалик аффикси қатнашади, чунки эгалик олиб нисбатланишида бундай ибора нарса билан боғланади: *мағзини чақмоқ, мис*

чиқди каби. Бундай ҳодиса феъл бўлмаган фразеологик бирликларда ҳам мавжуд: *бошини еб II, кўнглида кири йўқ, ичи қора* каби.

Айрим ибораларда от сўз-компонентга эгалик аффиксларининг фақат кўплик формалари қўшилади (III шахс эгалик аффикси сон жиҳатдан нейтрал): *гапимиз бир жойдан чиқди, гапингиз бир жойдан чиқди* каби.

Фақат кўплик тусловчисини олиб келадиган иборалар ҳам учрайди: *гапни бир жойга қўйдик, гапни бир жойга қўйишди* ёки *қўйдилар* каби.

От сўз-компонентга тугайдиган айрим иборалар келишиқда ўзгаради, сон формасини ўзгартади: *аммамнинг бузоғи, аммамнинг бузоғини, аммамнинг бузоқларидан; тош бағир, тош бағирлар, тош бағирларга* каби.

Мисоллардан аёнки, тусланиш, эгалик аффикси олиб ўзгариш (нисбатланиш) одатда киши билан боғланишда содир бўлади, нарса билан боғланишда эса доим III шахс тусловчиси ёки эгалик аффикси келади.

Ибораларнинг синтактик қуршови. Синтактик қуршов деганда ибораларнинг нутқда турли бўлақлар билан боғланиши назарда тутилади. Иборанинг бирор синтактик қуршовга эга бўлиши унинг туркумига, ички синтактик қурилишига, феъл ибораларда феъл сўз-компонентнинг бошқарувига ва бу бошқарувнинг ибора таркибида реаллашган ёки реаллашмаганлигига, от компонент таркибида қатнашадиган эгалик аффиксига боғлиқ. Масалан, агар ибора гапга тенг қурилишли бўлса, нутқдан эга ололмайди (чунки бундай бўлақ иборанинг ўз ичида қатнашади): *кўз(и) тинди, ичи қора* каби.

Феъл ибораларда феъл сўз-компонент ўтимли ёки ўтимсиз бўлади. Агар ўтимсиз бўлса, бош келишиқдаги сўз-компонент билан эга-кесим муносабатига киришади; феъл сўз-компонентининг бундай синтактик имконияти иборанинг ўз таркибида реаллашгани сабабли контекстда шундай бўлақ билан боғланмайди. Кесими сифат билан ифодаланган ибораларда ҳам шундай.

Бу тип ибораларда синтактик қуршов кўпинча от компонентдаги эгалик аффикси орқали вужудга келади: *менинг кўзим тинди, сенинг кўзинг тинди, унинг ёки Эҳсоннинг кўзи тинди* каби. Бундай бўлақ вазифасида I, II шахсларда кишилик олмошигина келади ва у нутқда кўпинча реаллашмайди. III шахсда эса, кишилик олмошидан ташқари, от билан ҳам ифодаланади, кейинги ҳолатда қаратувчи бўлақнинг нутқда қатнашувчи зарур бўлади. Ўтимсиз феъл компонентли ибора бирикмага тенг бўлса, эга билан ҳам боғланади: *оғз(и)га урмоқ* (ким кимнинг), *оёғ(и)га йиқилмоқ* (ким кимнинг) каби.

Феъл компоненти ўтимли феъл сўз билан ифодаланган ибораларда икки ҳолат мавжуд:

1) Феъл компонентнинг бошқаруви иборанинг таркибида реаллашган бўлади, шу сабабли ибора контекстда шундай бўлакни бошқармайди (қаратувчи билан, эга билан боғлана олади): *кўз(и)ни шира босди* (кимнинг); *кўз(и)нинг ёғиши емоқ* (ким кимнинг) каби.

2) Феъл компонентнинг бошқаруви иборанинг таркибида реаллашмайди, шунга кўра ибора контекстда шундай бўлакни бошқара олади: *кўкка совурмоқ I* (ким нимани), *кўнгл(и) кўтармайди* (кимнинг нимани) каби.

Иборанинг воситали тўлдирувчини бошқариши ҳам анчагина учрайди: *кўнгл(и) қолди* (кимнинг кимдан ёки нимадан), *кўнгл(и) қўймоқ* (ким кимга), *кўз(и) ўтмайди* (кимнинг нимага), *кўз тегди* (кимга ёки нимага), *оғиз-бурун ўпишмоқ* (ким ким билан) каби.

Баъзи иборалар ҳам воситасиз тўлдирувчини, ҳам воситали тўлдирувчини бошқара олади: *кўнгл(и) бўлмади* (кимнинг кимни ёки нимани нима қилишга) каби.

Контекстдан айни вақтда қаратувчи ва тўлдирувчи олишни ҳамда эга билан боғланишни ҳисобга олсак, уч синтактик қуршовли ҳолат воқе бўлади: *кўнгл(и)ни кўтармоқ* (ким кимнинг нима билан) каби.

Ибораларда вариантланиш. Вариантланиш — барча тил бирликларига (фонемага ҳам), шу жумладан, фразеологик бирликка ҳам мансуб ҳодиса. Кўп вариантли ибораларнинг асосий қисмини икки ва уч вариантли иборалар ташкил қилади. Умуман, фразеологик бирликларда вариантланиш бошқа тил бирликларидангина нисбатан кучли бўлиб, бир иборанинг вариантлари сони ўнтагача етади.

Фразеологик бирликларда бир иборага бир неча вариантни бирлаштириш уларнинг: а) турли-туман ўзгартишлар сабабли бири иккинчисидан ўсиб чиққан бўлиши, барчаси бир манбага бирлашуви; б) асосида айни бир образнинг ётиши, (бу образнинг вариантларга кўра сўниш-сўнмаслигидан, қай даражада уқилишидан қатъи назар); в) айни бир луғавий маънони англатиши (ўзаро маъно қиррасида, нутқий, стилистик белгисида фарқ қилиш-қилмаслигидан қатъи назар); г) ўзаро ўсиб чиққан вариантлар таркибида умумий сўз-компонентнинг бўлиши асосга олинди.

Вариантланиш туфайли бир ибора бошқа бир иборага айланмайди, бир иборага хос образ бирлиги, луғавий маъно бирлиги сақланади. Вариантланиш иборага хос яхлитликнинг ўзи доирасида, шу яхлитлик йўл қўйган даражада воқе бўлади. Акс ҳолда ё ибора йўққа чиқади, ёки бошқа бир ибора барпо қилинади.

Фразеологик вариантларда лексик вариантлар ва грамматик вариантлар фарқланади. Ибора таркибида мустақил тур-

нум сўзи билан ифодаланган компонентни ўзгартиб ҳосил қилинган вариантга лексик вариант дейилади. Бунда сўз-компонент: 1) алмаштирилади, 2) қўшилади, 3) ташланади. Булардан энг мураккаби — лексик алмаштириш асосидаги вариантланиш.

Лексик алмаштиришда бу сўзлар ўзаро: а) синоним бўлади: *тўрт тараф(и) қибла* ва *тўрт томон(и) қибла*; *йўга чўммоқ* ва *йўга ботмоқ* каби; б) яқин маъноли сўзлар бўлади: *оғз(и)га толқон солмоқ* ва *оғз(и)га сўк солмоқ* каби. Синонимлар алмашганда вариантлар асосан нутқий, стилистик белгида фарқланади, шунга қўра стилистик вариантлар юзага келади. Яқин маъноли сўзлар алмашганда эса маъно вариантлари туғилади.

Лексик вариантларнинг маъдум бир қисми ибора таркибидagi сўз-компонентни ташлаш билан ҳосил бўлади: *дарёдан бир томчи* ва *дарёдан томчи*; *йўл-йўриқ кўрсатмоқ* ва *йўл кўрсатмоқ* каби.

Лексик вариантларнинг энг оз учрайдиган тури сўз-компонент қўшиш билан пайдо бўлади: *эс(и)ни танимоқ* ва *эс-ҳуш(и)ни танимоқ*; *тўрт оғиз* ва *уч-тўрт оғиз*; *жон демоқ* ва *жон-жон демоқ* каби.

Полнсемантик ибораларда лексик вариантланиш имконияти ҳар бир фразеологик маъно бўйича ўрганилиши, таъкидланиши керак: бир фразеологик маънода бор вариантланиш бошқа фразеологик маънода бўлмаслиги мумкин. Масалан, *ақл(и) етади* ибораси икки маъноли: 1) «идрок қилмоқ, уқмоқ, билмоқ», 2) «ишонч ҳосил қилмоқ, ишонмоқ». Бу ибора биринчи маъносида *фаҳм(и) етади* ва *фаҳм-фаросат(и) етади* вариантларига эга; иккинчи маъносида эса бундай вариантланиш йўқ: фразеологик маънонинг ўзи бунга йўл қўймайди.

Ибора таркибини грамматик ўзгартиш билан ҳосил бўлаган вариантга грамматик вариант дейилади. Иборанинг ташқи грамматик қурилишига (иборани контекстга сингдириш билан) боғлиқ грамматик ўзгаришлар вариантланиш деб қаралмайди. Жумладан, контекстга сингдириш муносабати билан от иборанинг сонда, келишида ўзгариши, феъл иборанинг тусловчи, эгалик олиб ўзгариши, майл, замон ясовчиларини олиб ўзгариши вариантланиш деб эмас, балки парадигматик формаларга кириш деб қаралади.

Фразеологик бирлик юқоридаги тип парадигматик формаларида бирор чегараланишга эга бўлса, шундагина грамматик вариантланиш ҳақида гапириш ўринли. Масалан, феъл иборанинг бўлишли ёки бўлишсиз аспектда келиши (*кўкка совурди* ва *кўкка совурма* каби) умумий ҳолат бўлиб, грамматик вариантланиш деб қаралмайди. Шу билан бир вақтда, фақат бир аспектда ишлатиладиган, мавжуд бўладиган иборалар ҳам бор. Масалан, *алифни таёқ деёлмаслик* ибораси одатда бўлишсиз аспектда ишлатилади, баъзидагина бўлишли аспектда учраб қолади:

алифни таёқ дейдиган каби. Энди буни фразеологик вариант деб тан олиш керак бўлади.

Том маънодаги грамматик вариантлар иборанинг ички грамматик қурилишида (иборанинг контекст билан алоқадор бўлмаган қисмларида) содир бўладиган ўзгаришлар натижасида юзага келади. Жумладан, феъл ибораларда нисбат (даража) ясалиши ва шу билан боғлиқ ҳолда юз берадиган грамматик ўзгаришлар шундай вариантланишнинг турларидан биридир. Масалан, *адаб(и)ни бермоқ* феъл ибораси таркибидаги феъл сўз-компонент аниқ даражада, тушум келишигидаги от сўз-компонент билан тўлдирувчили бирикма ҳосил этиб туради. Худди шу ибора *адаб(и) берилди* шаклида ҳам ишлатилади. Даражанинг ўзгариши иборанинг ички синтактик қурилишини кескин ўзгартиб юборади: бирикмага тенг ҳолат гапга тенг ҳолатга ўтади ва шунга боғлиқ бошқа қатор грамматик-семантик ўзгаришлар юз беради.

Грамматик вариантланиш ҳам, худди лексик вариантланишда бўлганидек, асосан ибора таркибидаги бирор грамматик қисмни алмаштириш, ташлаш ёки унга қўшиш билан воқе бўлади. Грамматик вариантланишда ўзига хос ҳодиса — сўз-компонентларнинг жойланиш тартиби асосида юзага келадиган вариантланиш ҳам бор:

1) алмаштириш асосида пайдо бўладиган вариантланиш: *ўтиргани жой тополмаслик, ўтиришга жой тополмаслик* (мақсад равишдоши ясовчиси *-гани* ҳаракат номи ясовчи *-ш* ва *жўналиш* келишиги формаси билан алмашган); *қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ, қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлдирмоқ* (келишик формаси кўмакчи билан алмашган);

2) қўшиш асосида пайдо бўладиган вариантланиш: *ҳолдан тоймоқ* ва *ҳолдан тойдирмоқ* (орттирма даража ясовчиси қўшилаётир), *кўнгл(и) бўшади* ва *кўнгл(и) бўшашиди* (ҳаракат-ҳолатнинг бир оз кучсиз воқе бўлишини ифодаловчи аффикс қўшилаётир);

3) ташлаш асосида пайдо бўладиган вариантланишга мисол *кўз(и) илинди, кўз илинди* (эгалик аффикси ташланаётир);

4) тартиб ўзгартиш асосида пайдо бўладиган вариантланиш: *боғдан келса, тоғдан келмоқ; тоғдан келса, боғдан келмоқ* (*тоғ* ва *боғ*- лексемалари ўрин алмашади, аммо иборанинг синтактик қурилиши айнан қолади), *кўнгл бермоқ* — *берган кўнгл* (қайтадан синтактик боғлаш натижасида тўлдирувчили бирикма сифатловчили бирикмага айланади).

Луғат мақолачасининг тузилиши

1. Умумтил луғати одатда сўзлар асосида тузилади ва сўзларга боғлаб туриб иборалар ҳам киритилади. Бу тип луғатлар

да, биринчи планда сўз тургани сабабли, иборалар луғатга улар таркибидаги сўз-компонентлар бўйича киритилади. Ибораларнинг ўзи тасвирланадиган луғатда — фразеологик луғатда — сўз-компонентлардан келиб чиқиб эмас, балки луғат мақолачасини бевосита иборанинг ўзи билан бошлаш маъқул топилди.

2. Фразеологик бирлик бир вариантли ёки кўп вариантли бўлади. Бир вариантли ибораларда шу вариантнинг ўзи луғат вокабуласи сифатида келтирилди. Кўп вариантли ибораларда бир вариант таянч вариант сифатида танланди. Иборага изоҳлар шу таянч вариант остида берилди. Таянч вариантни белгилашда тўпланган фактик материал асосга олинди: а) нутқда энг кўп учраган, б) умумхалқ тилига мансуб, в) состави жиҳатдан энг тўлиқ вариант таянч вариант деб белгиланди. Луғат вокабуласи сифатида таянч вариант келтирилиб, бошқа (нотаянч) вариантлар луғат мақолачаси ичида, фразеологик маъно таърифидан кейин берилди:

Азоб чекмоқ. Қийналмоқ. В а р и а н т и: азоб(и)ни тортмоқ; тортган азоб(и)...

Нотаянч вариант луғатга ҳавола мақолачаси сифатида киритилди:

**Азоб(и)ни тортмоқ. Қ. азоб чекмоқ.
Тортган азоб(и). Қ. азоб чекмоқ.**

Кўпгина ибораларда таянч вариант сифатида иккита вариант келтирилди, шунда ҳам иккинчи ўринда жойлашган вариант луғатга ҳавола мақолачаси тарзида киритилди:

**Аччиғ(и) келди — аччиғ(и)ни келтирмоқ...
Аччиғ(и)ни келтирмоқ Қ. аччиғ(и) келди.**

Агар иборанинг сўзлашув нутқидаги талаффузи билан адабий нутқдаги талаффузи (шунингдек ёзилиши) орасида сезиларли, доимий фарқланиш мавжуд бўлса, бундай талаффуз варианты ҳам ҳавола мақолачаси тарзида берилди, аммо иборанинг вариантлари қаторида келтирилмади; бу билан шу талаффуз вариантыга салбий муносабат билдирилди. Масалан, адаб(и)ни бермоқ иборасининг адов(и)ни бермоқ талаффуз варианты, бўйн(и) ёри бермади иборасининг бўйн(и) ёр бермади талаффуз варианты шундай баҳоланди.

3. Изоҳ мақолачасида вокабула келтирилгач, агар ибора (кўп вариантли иборанинг шу варианты) синтактик қуршовга эга бўлса, шундай хусусият *ким, нима* каби олмошлар ёрдамида кўрсатилди. Олмошни бош келишик формасида келтириш эга билан боғланиш борлигини, қаратқич келишиги формасида келтириш қаратувчи билан боғланиш борлигини, тушум, жўналиш, чиқиш келишиги формасида ёки кўмакчили келтириш

тўлдирувчи билан боғланиш борлигини кўрсатади; бу бўлақлар вазифасида кишини англатадиган сўз келиши *ким* олмоши орқали, нарсани англатадиган сўз келиши эса *нима* олмоши орқали таъкидланди:

Ақдан озмоқ *ким* ...

Барқ урмоқ *нима* ...

Бағр(и) қон *кимнинг* ...

Бел олишмоқ *ким ким билан* ...

Бир чўқишда қочирмоқ *ким кимни* ...

Ўрта қавсларда *ўзининг* олмошини келтириш шундай синтактик қуршов нутқда кўпинча қатнашмаслигини кўрсатади. Бундай олмошнинг келтирилиши бошқа мақсадга ҳам хизмат қилади: *ким* [*ўзининг*] олмошлари келтирилса, бу иборада тусловчи билан эгалик аффикси ўзаро мувофиқлашиб ишлатилади; *ким кимнинг*, *ким ниманинг*, *нима кимнинг* олмошлари келтирилса, бу иборада тусловчи билан эгалик аффикси бошқа-бошқа шахсонни ифодалаб, мустақил ишлатилади:

Бош(и)да ёнғоқ чақмоқ *ким кимнинг* ...

Бош(и)га кўтармоқ *I ким* [*ўзининг*] *нимани* ...

Бирор бўлак билан боғланишда ҳам *ким*, ҳам *нима* олмошининг келтирилиши бу ибора (фразеологик маъно) шу вазифасида кишини ва нарсани англатадиган сўзлар билан боғлана олишини кўрсатади:

Йўл олмоқ *ким ёки нима* ...

Ерга урмоқ *ким кимни ёки нимани* ...

Таянч вариант иккита бўлса, синтактик қуршов ҳар бирида таъкидланди:

Бош(и) кўкка етди *кимнинг* — **бош(и)ни кўкка етказмоқ** *нима ёки ким кимнинг* ...

Изоҳ мақолачаси ичида келтирилган вариантларнинг синтактик қуршови таянч вариантникидан фарқли бўлсагина, таъкидланди:

Бош(и)га кўтармоқ *I ким* [*ўзининг*] *нимани* ... **Варианти:** **бошга кўтармоқ** *ким нимани* ...

Таянч вариантдаги синтактик қуршов нотаянч вариантда йўқолса, қавслар ичида минус аломати билан кўрсатилди:

Кўз(и) кўз(и)га тушди *кимнинг кимникига* ... **Варианти:** **кўз кўзга тушди** (—) ...

Кўп маъноли иборанинг барча маъноларида синтактик қуршов бир хил бўлса, буни кўрсатувчи олмош воқабуланинг ўзида келтирилди:

Авж олмоқ нима. 1. Ривожланмоқ ... 2. Зўраймоқ, кучаймоқ ...

Синтактик қуршов бир иборанинг маъноларига кўра турлича бўлса, буни кўрсатувчи олмош маънонинг таърифидан олдин келтирилди:

Оёқ ости бўлмоқ 1. нима. Поймол бўлмоқ, тақдирланмоқ ...
2. ким. Хор бўлмоқ, хўрланмоқ...

Полисемантик иборанинг маънолари синтактик қуршовида умумий ва хусусий боғланиш мавжуд бўлса, юқоридаги икки йўл билан кўрсатиш биргаликда ишлатилди:

Жон(и)га ора кирмоқ кимнинг. 1. ким. Бир ўлимдан қутқариб қолмоқ ...

2. ким ёки нима. Оғир аҳволдан қутқармоқ ...
Ҳавола мақолачасида синтактик қуршов таъкидланмади.

4. Феъл ибораларнинг луғатга киритилиш шакли ички синтактик қурилиши асосида белгиланди: 1) Бирикмага тенг бўлса, **-моқ** шаклида киритилади: **Бош қотирмоқ.** 2) Гапга тенг бўлса, яқин ўтган замоннинг III шахс формасида олинди: **Бош(и) шишди.**

Бир ибора ҳар икки синтактик қурилишли вариантга эга бўлса, биринчи ўринда феъл сўз-компонентининг морфематик таркиби содда кўринишли вариант жойлаштирилди: **Бош(и) айланди — бош(и)ни айлантирмоқ ... Кўнгл(и)ни бузмоқ — кўнгл(и) бузилди ...**

Юқоридагича икки хил қурилиш исм иборага хос бўлса, биринчи ўринга нутқда кўп учраган вариант чиқарилди: **Оғз(и) катта — катта оғиз ... Оқ кўнгил — кўнгл(и) оқ ...**

5. Бирикмага тенг феъл иборадан кейин бош келишидаги ким олмоши келтирилса, бу ибора ҳар уч шахсда тусланади: **Бир кесак билан икки қуённи урмоқ ким ...**

Бирикмага тенг қурилишли иборадан кейин бош келишидаги нима олмоши келтирилса, бу ибора (бирикмага тенг бўлишидан қатъи назар) фақат III шахсда ишлатилади: **Бир пул бўлмоқ нима ...**

6. Тусловчининг қавсларга олиниши шундай грамматик ўзгариш ҳар уч шахсда бўлишини кўрсатади. Бундай парадигманинг вакили сифатида асосан III шахс бирлигининг кўрсаткичи олинди (III шахсда кўрсаткич бўлмаса, уч нуқта қўйилди): **Боғдан келса (...), тоғдан келмоқ ...**

7. Эгалик аффиксининг қавсларсиз келиши ибора таркибидан шу шахс эгалик аффиксининг ўзи қатнашувини кўрсатади: **Кўнгли қаттиқ — қаттиқ кўнгил ...**

Агар эгалик аффикси қавсларга олинган бўлса, боғланиш *кимнинг* ёки *ниманинг* олмоши орқали кўрсатилганига диққат қилиш керак:

1) *кимнинг* олмоши келтирилган бўлса, эгалик аффикси ҳар уч шахс-сон формасида кела олади: **Бош(и) осмонда кимнинг...** **Кўнгл(и)ни овламоқ ким кимнинг ...**

2) Ҳам *кимнинг*, ҳам *ниманинг* олмоши келтирилган бўлса, биринчи боғланишида ҳар уч шахс формасида бўла олади, иккинчи боғланишида эса эгалик аффиксининг фақат III шахс кўрсаткичи билан келади: **Маза(си) қочди кимнинг ёки ниманинг ...**

8. Ибора эгалик аффиксларининг фақат кўплик формаси билан ишлатилса, қавс ичида **-лари** кўрсаткичи келтирилди, қаратқич келишигидаги олмош ҳам кўпликда берилди: **Ора(лари) очик кимларнинг ...**

Бирикмага тенг иборанинг фақат кўпликда туслана олиши олмошни кўплик формасида келтириш билан таъкидланди: **Гапни бир жойга қўймоқ кимлар ...**

9. Фақат бўлишсиз аспектда ишлатиладиган ибора: а) бирикмага тенг қурилишли бўлса, **-маслик** шаклида, б) гапга тенг қурилишли бўлса, **-мади** шаклида киритилди: **Кўнгл(и)га сизмаслик ... Кўнгл(и) бўлмади ...**

10. Агар иборанинг майл, замон формаларида ишлатилиши чекланишга эга бўлса, қавслар ичида шуларнинг асосий шакли таъкидланди:

Бош(и)га урмоқ [...ура(ди)ми?!]...

Қўл(и)дан келмоқ [... келади] ...

11. Конкрет бир шаклдагина ишлатиладиган ибора луғатга шу шаклнинг ўзида киритилди: **Ким қўйибди?!; Ота гўри—қозихонами?!; Кўз очиб юмгунча.**

12. Урни билан бошқа хил грамматик изоҳлар ҳам берилди: **Анқонинг тухуми. Топилиши қийин, камёб (Кесим вазифасида келади) ...**

Она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ. 1. ким кимнинг. Дўқ қилишни, қўрқитишни ифодалайди (Бунда II шахс тусловчиси ва I шахс эгалик аффикси билан келмайди)...

2. кимдир унинг. Қўрқитишни, ҳадиксирашни ифодалайди (Бунда I шахс тусловчиси ва II шахс эгалик аффикси билан келмайди)...

13. Ибора таркибидаги факультатив қисм квадрат қавсларга олинди:

Бош(и) икки[та] бўлди — бош(и)ни икки[та] қилмоқ ...

Ваҳимага сол[иб қўй]моқ ...

14. Изоҳ мақолачасида луғат вокабуласидан (олмошлардан ҳам) кейин фразеологик маънога таъриф берилди. Фразеологик маъно асосан тасвирий йўл билан таърифланди, баъзан синоним сўз билан берилди; фразеологик маънони бошқа бир синоним иборани келтириш билан кўрсатишга, изоҳлашга умуман йўл қўйилмади:

Доғда қолмоқ *ким.* Бирор нарса кутилганича бўлмагани туфайли ўқинмоқ, аламзада бўлмоқ ...

Дод солмоқ *ким.* Дод-вой қилмоқ, қичқирмоқ ...

Таянч вариант сифатида иккита вариант келтирилган бўлса, маъно таърифи биринчи ўринда жойлашган вариантга берилди; иккинчи таянч вариантнинг ўзига хос маъно фарқи унинг грамматик қурилиши ва биринчи таянч вариантга берилган маъно таърифи асосида аниқланади:

Кўз олд(и)га келмоқ *нима ёки ким кимнинг* — **кўз олд(и)га келтирмоқ** *ким нимани ёки кимни [ўзининг].* Тасавурида гавдаланмоқ ...

Бу иборанинг иккинчи таянч вариантыда маъно таърифи юқоридаги йўл билан шундай белгиланади: «тасавурида гавдалантирмоқ».

Агар таянч вариантлар маъноси орасида сезиларли фарқ бўлса, иккинчи таянч вариантнинг маъноси мустақил таърифланди ва ўрни билан қўшимча характеристика ҳам берилди:

Бош(и) икки[та] бўлди *кимнинг* — **бош(и)ни икки[та] қилмоқ** *ким кимнинг ёки [ўзининг].* Уйланмоқ — а) уйлантирмоқ (эгаллик билан тусловчи бошқа-бошқа шахсни билдиради), б) уйланмоқ (эгаллик билан тусловчи бир шахсни билдиради) ...

Фразеологик маънонинг табиатини очишда ўрни билан қуйидагича изоҳлардан фойдаланилди:

1) Фразеологик маъно аниқ лексик контекстга эга бўлса, бундай сўзларнинг вакили қавслар ичида маъно таърифидан кейин қўштирноққа олиб келтирилди: **Бир оғиз.** Жуда оз, жиндай, қиттай («гап» ёки «гапирмоқ») ...

2) Фразеологик маънонинг ёшга, жинсга хосланганлиги ҳам ўрни билан таъкидланди: **Бўй(и) етди** *кимнинг* — **бўйига етмоқ** *ким [ўзининг].* Еши оила қуриш даражасига борди (қизларга қарата) ...

3) Зарур ўринларда маъно таърифидан кейин қавслар ичида нутқий, стилистик характеристика берилди: **Аҳамият бермоқ** *ким нимага.* Зарур, фойдали деб қараб диққат қилмоқ (расмий) ...

15. Луғат мақолачасининг изоҳлаш қисмида даставвал, агар мавжуд бўлса, шу иборанинг нотаянч варианты келтирилди; шундан кейин (мавжудлигига қараб) шу иборанинг синоними, антоними, яқин маъноли ёки шаклан ўхшаш эшдоши келтирилди:

Кўнгли қаттиқ — қаттиқ кўнгил. Раҳм-шафқати йўқ. В а р и а н - т и: тош кўнгил; тош кўнгилли; тош кўнгил [экан]лиги *ким-нинг*. С и н о н и м и: тош юрак — юраги тош. А н т о н и м и: кўнгл(и) бўш; кўнгл(и) юмшоқ — юмшоқ кўнгил. Ў х ш а ш и: бағри тош; меҳри тош ...

16. Изоҳлар қисмидан кейин контекстли мисоллар берилди. Ҳар бир вариант асосан битта, баъзангина иккита мисол келтириб намоиш қилинди. Тўғри тушунишни таъминлаш мақсадида мисол текстига айрим сўзлар киритилди, бундай сўз квадрат қавсларга олинди.

17. Агар ибора кўп маъноли бўлса, луғат вокабуласидан ташқари қисм ҳар бир маънода қайтарилади.

18. Омоним ва омоформа иборалар луғатда тасвирланган барча вариантлари бўйича таъкидланди:

Гап тегди I ...

Гап тегди II — гап тегизмоқ ...

Жони чиқди I ...

Жон(и) чиқди II — жон(и)ни чиқармоқ ...

Жон(и) чиқди III. Қ. жон-пон(и) чиқиб кетди I ...

А

Абжағ(и)ни чиқармоқ. Қ. абжағ(и) чиқди.

Абжағ(и) чиқди — абжағ(и)ни чиқармоқ. 1. *кимнинг — ким кимнинг.* Қаттиқ жароҳатланмоқ.

Бир ҳовуч пул учун ақлдан озиб, Бутун дунёни ҳам ёқишга тайёр. Бу ўша абжағи чиққан жаҳонгир. Бу — ўша ўлим-тик, жодугар айёр. Уйғун, Ҳаёт чақиради. Фашистни ур, абжағини чиқар, у ёғи билан ишинг бўлмасин. Ойбек, Қуёш қораймас.

2. *ниманинг — ким ниманинг.* Сифати йўқолиб, яроқсиз ҳолга келмоқ. **Синоним:** дабдала(си) чиқди — дабдала(си)ни чиқармоқ 1. **Ухшаши:** ишдан чиқмоқ — ишдан чиқармоқ *Аксарият тракторлар ремонт қилинган йўқ. 29 машинанинг абжағи чиқиб ётибди. «Муштум»дан. Яп-янги этикнинг бир йилдаёқ абжағини чиқариб юбординг. Жонли сўзлашувдан.*

Авжга етмоқ нима. Юқори даражага кўтарилмоқ. **Синоним:** авжга чиқмоқ; авжга минмоқ.

Айниқса йигит-яланглаarning шавқи авжга етди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Авжга минмоқ нима — авжга миндирмоқ нима нимани. Юқори даражага кўтарилмоқ. **Варианти:** авжга минмоқ нима [ўзининг]. **Синоним:** авжга чиқмоқ — авжга чиқармоқ; авжга етмоқ.

...суна ва сўриларни тўлдириб ўтирган йигит ва қизларнинг гангир-гунгур суҳбати авжга минди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. ... сеғи ва ёшлик ўйинлари авжга минган бир пайтда осмон қоп-қора булутларга буркана бошлади. Ш. Рашидов, Кашмир қўшиғи. Айниқса маҳаллага элликбоши бўлгандан кейин, мансабидан фойдаланиб, ҳалигиндай ишларни авжга миндирди. Ойбек, Қутлуғ қон. Утган ҳар минут Салим аканинг жаҳлини авжга миндираётганини сизди. Саид Назир, Яшил бойлик. Фосих афандининг газета хабаридан чиққан

жаҳли ановиларнинг баҳоналаридан кейин авжига минди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Авжга миндирмоқ. Қ. авжга минмоқ.

Авжга чиқармоқ. Қ. авжига чиқмоқ.

Авжга чиқмоқ. Қ. авжига чиқмоқ.

Авжига минмоқ. Қ. авжга миңмоқ.

Авжига чиқмоқ нима [ўзининг]— авжга чиқармоқ ким нимани.

Юқори даражага кўтарилмоқ. В а р и а н т и: **авжга чиқмоқ** нима ёки ким. С и н о н и м и: **авжга минмоқ — авжга миндирмоқ; авжга етмоқ.**

... аммо жуда қувноқ эркак-аёлларнинг шовқин-сурони айниқса улар машинага ўтиришаётганда авжига чиқди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Пахта терими авжига чиққан кунларда йўллар ҳам от-арава, машина ва туя карвонлари билан тўлиб-тошарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кейинги вақтларда укангиз фисқ-фасодни авжга чиқаришини сезган эдим. Жонли сўзлашувдан. Салтанатхон эрининг дам у ёғига, дам бу ёғига ўтиб, тобора авжга чиқарди. А. Мухтор, Доғ. Январь ойи. Совуқнинг авжга чиққан вақти. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

Авж олмоқ нима. 1. Ривожланмоқ (ўсимлик).

Бригадада агротехника қондаларига тўла риюя қилинганчун гўзалар барқ уриб авж олмоқда. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. Зўраймоқ, кучаймоқ (ўсимликдан бошқа).

Отишмалар тамом бўлаётгандек бир нафас пасаяр ва яна авж олар эди. П. Турсун, Уқитувчи. Қўқон атрофларида босмачилик авж олган оғир вақтлар. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Уларнинг ҳар иккиси ҳазил билан куч синашни, бир-бирларини юмалатишни севар эди. Лекин ухлаган элга халақит бермаслик учун, бу гал кураш авж олмади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Авзо[й](и) бузилди кимнинг ёки ниманинг. Важоҳати ёмонлашди. У х ш а ш и: кайф(и)ни бузмоқ — кайф(и) бузилди.

Фотимани бу аҳволда кўриб, унинг авзойи бузилди. П. Турсун, Уқитувчи. Учинчи курслилар Темир Акбаровичнинг авзойи бузилганини кўриб, жим бўлиб қолишди. П. Қодиров; Уч илдиз. «Нимага хафасан, кўзларинг қизариб кетибди. Йиғладингми?»— сўради она авзойи бузилган ўғлига назар солиб. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Лекин одамлар баҳор ҳидига тўйиб улгурмаган ҳам эдиларки, ҳавонинг авзойи яна бузилди. С. Анорбоев, Оқсой. «Кетдик-а? Осмоннинг авзойи бузилибди». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Авзо[й](и) бузуқ кимнинг ёки ниманинг. Важоҳати ёмон, ёмонлик кутиш мумкин. У х ш а ш и: **кайф(и) бузуқ**.

Уч-тўрт кундан буён уларнинг авзойи бузуқ эди, бетларидан заҳар томар эди. Ойбек, Қутлуғ қон. «Майли, мени олиб қолишмасин. Мумкин қадар узоқроққа жўнатишсин»,— деди Холмурод авзойи бузуқроқ бир тарзда. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳавонинг авзойи бузуқ. «Ўзбекча-русча луғат»дан.

Авра-астар(и)ни ағдармоқ. Қ. астар-авра(си)ни ағдармоқ.

Авра-астар(и)ни очмоқ. Қ. астар-авра(си)ни ағдармоқ.

Авра-астар(и)ни қоқмоқ. Қ. астар-авра(си)ни ағдармоқ.

Авра-астар(и) очилди. Қ. астар-авра(си)ни ағдармоқ.

Авра-астар(и) сўкилди. Қ. астар-авра(си)ни ағдармоқ.

Адаб(и) берилди. Қ. адаб(и)ни бермоқ.

Адаб(и)ни бермоқ ким кимнинг — адаб(и) берилди кимнинг, Қилмишига яраша жазоламоқ. Синоними: **жазо(си)ни бермоқ.** У х ш а ш и: **адаб(и)ни емоқ; таъзир(и)ни бермоқ; танбех бермоқ.**

Халиловдан гуноҳингни сўраб олдим. Бўлмаса адабингни берарди. И. Раҳим, Ихлос. Султоновгина тили бийрон маҳмадоналарнинг адабини бериб, жойига ўтқизади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тилингни тий, дезертир! У аблаҳ ҳали ҳам адабингни бермабди сенинг! А. Мухтор, Туғилиш. У: «Тез ҳаммасининг адаби берилсин»,— деб бир генералга буюрибди. П. Турсун, Уқитувчи.

Адаб(и)ни емоқ ким [ўзининг]. Қилмишига яраша жазо олмоқ. Синоними: **таъзир(и)ни емоқ.**

Янги вазиятни тушунмаган нодон миссионер ишни пачава қилиб қўйгани учун генерал Макферланнинг тарсақисини еди. ... бир карра адабини еган Эдгар Гладстон энди Совет шарқидаги сиёсатни Наимийларга ҳам дарс берадиган бўлиб сув қилиб ичиб олган эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Ади-бади айтишмоқ кимлар ўзаро. 1. Турли мавзуда энгил-елпи суҳбатлашмоқ.

Баъзи гапларини ичимда «нафсил-амр» деб тинглар эдим. Ади-бади айтишиб, қизнинг уйига келганимизни ҳам билмай қолибмиз. Ғ. Фулом, Йигит.

2. Сўз талашмоқ, жанжаллашмоқ. В а р и а н т и: **ади-бади дейишмоқ.** У х ш а ш и: **ади-бадига бормоқ.**

Арзимаган нарсага ади-бади айтишиб ўтирманглар, ўғлим, уят бўлади. Ҳ. Назир, Жавоб. Маҳмуд ака бу бош оғриғи бой ўғиллари билан ади-бади дейишиб ўтиришликни

ўзига ортиқча билиб, илдам юриб ўтиб кетди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Ади-бадига бормоқ ким [ким билан]. Жанжаллашув даражасига етмоқ. Синоним: «сан-ман»га бормоқ. Ухшаши: ади-бади айтишмоқ; нари-берига бормоқ.

... аммо бу ташкилотлар бирор вазифа топширса, ҳеч ади-бадига бормас, кўнглига ёқмаса ҳам, бажарар эди. С: Анорбоев, Оқсой. Хайриятки, Зарофат унча-мунча гапни кўнглига олмай, ади-бадига бормай, Хайдарни «жоним-жоним» деб, кулиб енгизишга интилар эди. М. Муҳамедов, Гавҳар.

Ади-бади дейишмоқ. Қ. ади-бади айтишмоқ.

Адов(и)ни бермоқ. Қ. адаб(и)ни бермоқ.

Адов(и)ни емоқ. Қ. адаб(и)ни емоқ.

Азобини тортмоқ. Қ. азоб чекмоқ.

Азоб чекмоқ ким. Қийналмоқ. В а р и а н т и: азобини тортмоқ ким ниманинг; тортган азоб(и) кимнинг. Ухшаши: ич-эт(и)ни емоқ.

Бригадир кўп вақтлардан буён жигар касалидан азоб чекарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ...қандай азоблар чеккан бўлса, ҳаммаси унинг юрагида мудҳиш хотира бўлиб қолди. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳаммасини, ўзи қандай азоб чекаётганини, пок ишқи ҳақоратланганини ёзади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Сен билан биз ўша қора кунларни кўрганмиз, азобини тортганмиз. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри голиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди. П. Турсун, Уқитувчи.

Айтган(и) — айтган. Қ. айтган(и) — айтган, деган(и) — деган.

Айтган(и) — айтган, деган(и) — деган кимнинг. Фикр-талабини маъқул қилдирмоқ, сўзсиз бажартирмоқ; нима деса, ўша бўлмоқ. В а р и а н т и: айтган(и) — айтган; деган(и) — деган; деган(и) — деган, айтган(и) — айтган.

Гап уқтиролмай хуноб бўласан, киши. Маслаҳатга кўнмайди. **Айтганим — айтган, деганим — деган** деб туриб олади. П. Турсун, Уқитувчи. Онаси умрида эрига тик гапирмаган хотин: эрининг измидан чиқмайди, эрининг айтгани — айтган, дегани — деган. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Правление аъзолари Ҳосилотнинг айтгани — айтган деб юрган раиснинг бу гапларига ҳайрон қолишди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Дадам колхозда раис. У кишининг дегани — деган. Ҳеч ким бас келолмайди». А. Мухтор, Туғилиш. Билгандирсиз бир учини... Катта оғиз бўлиб кетган, дегани — деган, айтгани — айтган бўлган. Ҳ. Нуъмон, Ешлиқда берган кўнгиш.

Алам чекмоқ. Қ. азоб чекмоқ.

Алифни калтак деёлмаслик ким. Фирт саводсиз бўлмоқ, ҳеч нарса билмаслик. В а р и а н т и: алифни таёқ деёлмаслик; алифни таёқ демоқ.

Йўқ-э, қанақа қилиб ўқирдим. Алифни калтак деёлмайман-ку. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Мен-ку бундай масалада алифни таёқ деёлмайман, аммо инженерларга ишонаман. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Алифни таёқ дейдиган саводсиз Хуррам кал билан ёшлигида «Ҳафтияк»ка тушмаёқ мактабга бормаёқ қўйган уста Замон ... Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Алифни таёқ деёлмаслик. Қ. алифни калтак деёлмаслик.

Алифни таёқ демоқ. Қ. алифни калтак деёлмаслик.

Алмисоқдан қолган. Жуда эски, қадимги. С и н о н и м и: дақёнусдан қолган.

Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди. Шу от, шу арава билан шаҳарга юк олиб борармидингиз?! Ойбек, Қутлуғ қон. Мана, одамлар... пахталарни алмисоқдан қолган чигириқда эмас, машинада чиқаришяпти. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Амалга оширилмоқ. Қ. амалга ошмоқ.

Амалга оширмоқ. Қ. амалга ошмоқ.

Амалга ошмоқ нима — амалга оширмоқ ким нимани. Воқелникка айланмоқ. В а р и а н т и: амалга оширилмоқ нима. У х ш а ш и: рўёбга чиқмоқ — рўёбга чиқармоқ.

Орзулар амалга ошади; амалга ошгач, янги орзулар туғилади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Энди бу планларни амалга ошириш «Кичик гарнизон»нинг жанговарлик қобилиятига боғлиқ эди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. ... институтга хат ёзиб, алоқа боғлаш фикри туғилиб қолди. Бу фикрни ҳам дарров амалга оширдим. О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Аммо яқин ўртада, бир йил-икки йил ичида амалга оширилади-га а н и ш эмас. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Аммамнинг бузоғи. Ландовур, лапашанг.

«Бектемирдан кўнелим тўқ,— деди Али тажанг,— калласи шилди. Аммо Сафар чўтир — у ҳам қўрқоқ, ҳам аммамнинг бузоғи». Ойбек, Қуёш қораймас.

Аммамнинг бузоғидай. Қ. аммамнинг бузоғи.

Амри маҳол нима қилиш. Қийин.

Саидғозидан йўлкира ундириш амри маҳол. С. Анорбоев, Оқсой. Қатортолга бориш амри маҳол эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қудрат унга гап уқтириш амри маҳол эканини сизди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Амр маҳол. Қ. амри маҳол.

Анқонинг тухуми. Топилиши қийин, камёб (кесим вазифасида келади). **В а р и а н т и:** анқонинг уруғи.

Аммо Аҳмад Ҳусайн бу шаҳарда, унинг юзларча чақирим теварагида ҳар қандай қора иш анқонинг тухуми эканини яхши биларди. Ойбек, Нур қидириб. «Яхшиликка ёмонлик... Бир оғиз ширин сўз анқонинг уруғими?»— деб ўпқаланди. А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг заҳри йўқ. Одам анқонинг уруғидай бўлиб турганда, шу тўққиқта қўчқорга ҳам алоҳида чўпонми, чироқ! С. Анорбоев, Оқсой.

Анқонинг уруғи. Қ. Анқонинг тухуми.

Аравани олиб қочмоқ. Қ. аравани қуруқ олиб қочмоқ.

Аравани қуруқ олиб қочмоқ ким. Уддасидан чиқа олмайдиган иш ёки нарса ҳақида ортиқ даражада мақтанмоқ. **В а р и а н т и:** аравани олиб қочмоқ; олиб қочмоқ; қуруқ аравани олиб қочмоқ.

Аравани қуруқ олиб қочдинг, оғайни. Гапга ҳам амиркон мойи суртиб, ғирчиллатворадиган бўпсан-да. Саид Аҳмад, Орият. Аравани қуруқ олиб қочиш эви билан-да, аввал бурнингни артсанг-чи ... С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Нима дейишарди?.. «Бўлмағур иш» деб, тоза аравани олиб қочишди. С. Назар, Яшил бойлик. «Узинг ҳам роса олиб қочасан-да,— гапга қўшилди чуст дўпписини қўлида ушлаб ўтирган йигит,— олинмаган бузоққа қозик қоқишингни-чи». Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Мен,— дейди,— бир қаҳрамонлик кўрсатиб, ҳаммангнинг кўзингни ўйнатай»,— дейди. Қудрат кулиб юборди. «Раҳим қуруқ аравани олиб қоча веради». Буни ўз ичида айтди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Аро бермоқ. Қ. оро бермоқ.

Арпа(си)ни хом ўрмоқ [... ўрди(м)ми?!] ким кимнинг. Нима ёмонлик қилди?!

«Хўш, йигитча, қани, нима гуноҳи бор? Арпангни хом ўрди ми у?!»— қизиқсинди Уктам. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Арпангни хом ўрди ми, жиян?! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Асаб(и)га тегмоқ ким ёки нима кимнинг. Асабини қўзгатмоқ, ғижинтирмоқ. **С и н о н и м и:** ғаш(и)га тегмоқ; ғаш(и)ни келтирмоқ. **У х ш а ш и:** жиғ(и)га тегмоқ.

...ўрнашиброқ ўтирмоқчи бўлганида, стул ғижирлаб, яна асабига тегди, ўнғайсизланиш авжига минди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. У Карим билан Мехрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Астар-авра(си)ни ағдармоқ ким кимнинг. Барча кирдикорларини очиб ташламоқ. В а р и а н т и: **авра-астар(и)ни ағдармоқ; авра-астар(и)ни очмоқ — авра-астар(и) очилди кимнинг; астар-авра(си)ни очмоқ.**

Райондан келган вакилдан кейин сўзга чиқдингиз, ҳамма қулоқларни, бойларни ном-баном кўрсатиб, астар-аврасини ағдардингиз. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Унинг авра-астарини ағдариб халққа кўрсатиб, кейин кўпчилик нима деса, шуни қилиш керак эди. С. Анорбоев, Оқсой. Унинг кўз олдида бу «азиз» оиланинг авра-астари очилверди. П. Турсун, Уқитувчи. ...энди кўшимиз у аблаҳдан қутулибди. Лекин унинг астар-аврасини очиб ташланса ҳам бўлар эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Астар-авра(си)ни очмоқ. Қ. астар-авра(си)ни ағдармоқ.

Афт(и) совуқ. Қ. сўхта(си) совуқ.

Ача(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ. Қ. она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ.

Аччиғ(и)дан тушмоқ ким [ўзининг]. Аччиқланишдан тўхтамоқ.

В а р и а н т и: **жаҳл(и)дан тушмоқ; захр(и)дан тушмоқ; ғазаб(и)дан тушмоқ.**

Норхола аччиғидан тушиб, мулойим оҳанда гапирди. С. Назар, Яшил бойлик. Тез оловланиб, тез совийдиган Очил эса аллақачон жаҳлидан тушганди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Жаҳлдан тушганингиздан кейин, яна юмшаб қоласиз, раис. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Ҳилоланинг илжайиб кулишини биринчи марта кўрдим. Аммо у ҳали ҳам захридан тушгани йўқ. И. Раҳим, Ҳилола. У ҳам менинг қаттиқ изза бўлганимни сизди чоғи, ҳалиги ғазабидан тушиб, кулги аралаш гапира бошлади. Ойдин, Икки кўзи шунда.

Аччиғ(и) келди кимнинг нимага [ёки нимадан]— аччиғ(и)ни келтирмоқ ким ёки нима кимнинг. Аччиқланмоқ. В а р и а н т и: **жаҳл(и) келди — жаҳл(и)ни келтирмоқ; қаҳр(и) келди — қаҳр(и)ни келтирмоқ; ғазаб(и) келди — ғазаб(и)ни келтирмоқ.** Синоними: **ғазабга келмоқ — ғазабга келтирмоқ; аччиғ(и) қистаб кетди; қон(и) қайнади — қон(и)ни қайнатмоқ.** У х ш а ш и: **жаҳл(и) чиқди — жаҳл(и)ни чиқармоқ.**

Бунга Ботирнинг аччиғи келди, буни Бўстон сизди. С. Назар, Яшил бойлик. Бор, эшикни занжирла, тез бор, эшон поччангининг аччиғини чиқарма! П. Турсун, Уқитувчи. Шариф аканинг талмовсирашга ўшаб айтган гапи Розия холянинг аччиғини келтирди. Н. Назаров, Замон. Жаҳл келса, ақл кетади-да. Саид Аҳмад, Ҳукм. Зокирнинг ўзбилармонлиги унинг жаҳлини келтириб, қонини қайнатган бўлса, ... П. Қодиров, Уч илдиэ. Бундан бекнинг қаҳри келиб,

захрини Мурод мирзога сочди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Разведканинг талафот бериб чекиниши Майнанинг қаҳрини келтирарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Бойваччанинг гапларига Холмуроднинг ғазаби келди. П. Турсун, Уқитувчи. «Менга фақат қиз бола деб қарайдиганлар ғазабимни келтирарди, мен аввало одамман»,— деган эдингиз. П. Қодиров, Уч илдиз.

Аччиғ(и)ни келтирмоқ. Қ. аччиғ(и) келди.

Аччиғ(и) чиқди. Қ. жаҳл(и) чиқди.

Аччиғ(и) қистади кимнинг нимадан. Аччиқланмоқ, қизишмоқ. **Варианти:** жаҳл(и) қистади. **Синоними:** қон(и) қайнади — қон(и)ни қайнатмоқ; аччиғ(и) келди — аччиғ(и)ни келтирмоқ; ғазабга келмоқ — ғазабга келтирмоқ. **Ухшаши:** жаҳл(и) чиқди — жаҳл(и)ни чиқармоқ.

Бу гапни эшитиб, ойимнинг аччиғи қистаб кетди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. «Касалхонага олиб келинлар, кўрамиз»,— деди. Кейин менинг ҳам жаҳлим қистаб кетди. С. Анорбоев, Шерали севиб қолди. «Қандай жиноят?»— деди Умарали бу саволдан жаҳли қистаб. И. Раҳим, Ихлос.

Ақлдан озмоқ ким. Жинни бўлмоқ, телба бўлмоқ. **Синоними:** эс(и)дан оғмоқ; эс(и) оғди 1.

Онанг ақлдан озибди, қизим, ол, йиғиштириб қўй буларни! И. Раҳим, Чин муҳаббат. ... лекин Салимов ақлдан озиб, олти ой психик касалхонада ётиб чиққанидан хабари бор. П. Қодиров, Уч илдиз.

Ақл(и) етади кимнинг нимага. 1. Идрок қилмоқ, уқмоқ, билмоқ.

Варианти: фаҳм(и) етади; фаҳм-фаросат(и) етади.

Пул топишга ақли етган Зебининг сарф қилишга ҳам ақли етиб қолар. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Холмурод бунда бир сир борлигига ишонар, лекин қандай сирлигига ақли етмасди. П. Турсун, Уқитувчи. Бўлмаса, шунга фаҳми етса, колхозга янги келатган одамларга қўл силтаб қарармиди! Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Бозор хосиятли жой, жаранг-жаранг пулнинг қони. Билмайсан сен гўр, фаҳм-фаросатинг етмайди»,— деди қиз илжайиб. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. Ишонч ҳосил қилмоқ, ишонмоқ. **Синоними:** кўз(и) етди.

Эрназар ака ... гапидан бировга наф тегишига ақли етсагина гапиради. И. Раҳим, Ихлос. Тилни ҳам жуда ёмон билади. Уз қисмини топишга ақлим етмайди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Ақл(и) кирди кимнинг. 1. Эс-ҳушли бўлмоқ. **Варианти:** эс(и) кирди; ақл кирди кимга. **Синоними:** ақл(и)ни танимоқ.

Унинг бўйи чўзилиб, йигит бўлиб қолди. Ақли кирди. С. Зуннунова, Гулхан. Ҳали ҳам эсинг кирмабди, ёш бола экансан. Саид Аҳмад, Ҳукм. . . . шу тентаккина ўғлимга ақл кириб, ҳукуматнинг саллотбошиси бўлиб кетган. Ғ. Ғулом, Едгор.

2. Англамоқ, тушунмоқ. В а р и а н т и: эс(и) кирди; эс кирди кимга.

. . . бир дафъа қизимни ўтга ташладим, элдан, юртдан номус қилдим, энди бас, ақлим кирди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Менга қара,— деди Ражаб бобо,— қачон эсинг кирди?! Қилиб юрган ишингни биласанми?» Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Бўлди, бас, сенга қачон эс кирди-а? А. Муҳиддин, Лочин.

Ақл(и)ни емоқ ким [ўзининг]. Мияси ишламай қолди, фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ. В а р и а н т и: мия(си)ни емоқ; эс(и)-ни емоқ.

Пахтанинг иши сизгизлатиб турган паллада бригадирни яллоғга юбориб нима қилмоқчи? Ақлини едимиз Комилжон?! И. Раҳим, Ихлос. Қариб, миянгизни еб қолибсиз, кўздан ҳам қолибсиз! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. «Вой ўлсам гўрға,— деди Қандолат опа,— эсимни емасам, сизга гапирармидим?» Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Ақл(и)ни йўқотмоқ. Қ. ақлу ҳуш(и)ни йўқотмоқ.

Ақл(и)ни танимоқ ким [ўзининг]. Эс-ҳушли бўлмоқ. В а р и а н т и: ақл-у ҳуш(и)ни танимоқ. С и н о н и м и: ақл(и) кирди I. У х ш а ш и: эс(и)ни танимоқ.

Бобоқул ақлини танибдики, Махсумларнинг молини боқади. С. Анорбоев, Оқсой. Кейин, мадрасада ўқиб юрган, ақлу ҳушимни анча таниб олган ўспиринлик кезларимда ҳам ташвишланишларини қўймас эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Ақл кирди. Қ. ақл(и) кирди.

Ақл-у ҳуш(и)ни йўқотмоқ ким [ўзининг]. Уз ҳаракатларини онгли равишда бошқара олмайдиган даражага етмоқ. В а р и а н т и: ақл(и)ни йўқотмоқ.

Кейин ақл-у ҳушини йўқотиб, анови жаллоғга эргашиб қочаверибди. С. Анорбоев, Оқсой. «Яхши кўрганда қизлар ақлини йўқотиб қўяди»,— дейишади. Замира ақлини йўқотиб қўйганда, хаёли шундай равшан бўлармиди? П. Қодиров, Уч илдиэ.

Ақл-у ҳуш(и)ни танимоқ. Қ. ақл(и)ни танимоқ.

Аҳамият бермоқ ким нимага Зарур, фойдали деб қараб, диққат қилмоқ (расмий). У х ш а ш и: **эйтибор бермоқ**.

У ҳали кўпроқ бошқа хаёллар билан бош қотириб, бу томонларга аҳамият бермаган ... эди. Ойбек, Қутлуг қон. Сизлар ҳозир масаланинг назарий томонини олиб, амалий томонига унча аҳамият бермаяпсизлар. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Б

Бадан(и)дан ўтиб кетмоқ. Қ. суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ.

Бажо келтирилмоқ. Қ. бажо келтирмоқ.

Бажо келтирмоқ ким нимани. I. Бажармоқ. В а р и а н т и: **бажо келтирилмоқ нима**. С и н о н и м и: **ўрнига қўймоқ I**.

У ҳаммасини бажо келтиришни истайди, бироқ, нима қилса ҳам, вақти етишмайди. П. Қодиров, Уч илдиэ. У дўстининг васиятини охиригача бажо келтирган, рози-ризалик тилаб ёзган номасини менга етказган. Ҳ. Назир, Одамнинг қадр. Мана, заказингиз бажо келтирилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2. Уринлатмоқ (ижобий). С и н о н и м и: **ўрнига қўймоқ 2; ўрнига келтирмоқ**.

Муҳиддин ҳурматни бажо келтирай деди шекилли, дастлаб ҳосилолга, кейин Қомилжонга қараб жавоб қилди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Мурод мирзо бош эгиб, таъзим бажо келтирди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Баланд келмоқ. I. ким ёки нима нимада ёки нимадан. Енгмоқ.

В а р и а н т и: **юқори келмоқ**. С и н о н и м и: **устун келмоқ; ғолиб келмоқ**. У х ш а ш и: **бас келмоқ**.

Қимсаннинг сўзидан баъзилар кулган бўлса, баъзилар масхаралади. Қимсан ўз даъвосида тобора баланд келар эди. С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан. Жаҳл маълум фурсатга оталик меҳридан юқори келди, битта-ю битта қизга бўлган меҳр-муҳаббат ҳам ... асаб олдида оёқ ости қилинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ушанда Шоазим гапга чечанлик қилиб, баланд келгани Маҳкамнинг ёдига тушди-ю, ... П. Қодиров, Уч илдиэ.

2. ким [кимдан]. Дўқ, пўписа билан енгилмоқ.

«Оёзингизга қараб гапиринг, ғийбат қилиб нима қилдик?!» — Одилов баланд келмоқчи бўлиб бўйинини чўзди. С. Зуннунова, Янги директор. Гапирманг. Қилғиликни қилиб қўйиб, яна баланд келасиз-а! Сизга бу жазо ҳам кам! А. Муҳиддин, Қўнғиллар. Миразим қўрқоқ табиат одам, сал баландроқ

келдингми, бўлди — ишинг битади-қолади. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Балога қолмоқ ким кимдан. Жавобгарликка, жазога ... дучор бўлмоқ: В а р и а н т и: **бало(си)га қолмоқ ким кимнинг.**

Қиши молини сақлаш бениҳоят қийин, ука. Улиб-нетиб қолса, балога мен қоламан. Ойбек, Қутлуғ қон. Йўқ, чевар хола. Аямдан нах балоларга қоламан. Кундузига ҳам зўрға жавоб беришди. С. Абдулла, Муқимий. «Айб универсалчиларингда», — деган эди, универсалчилардан балога қолди. И. Раҳим, Ҳилола. «Ҳой келинойи, ўзингизни босинг, юринг, уйга киринг», — деярманми, қолдим балога. Р. Файзий, Янги йил-оқшомида. Нуқул мана шундай шўр пешаналарга йўлиқиб, уларнинг балосига қолиб юраман. А. Мухтор, Туғилиш.

Бало(си)га қолмоқ. Қ. балога қолмоқ.

Балоғатга етмоқ ким. 1. Еши оила қуриш даражасига бормоқ (йигит-қиз). У х ш а ш и: **бўй(и) етди; эр етмоқ.**

«Эртага қизингга балоғатга етган деб справка қилиб бераман», — деди Тожибой. П. Турсун, Уқитувчи.

2. нимада. Етук, юксак даражага эришмоқ (умуман).

... ҳарбийда тиши чиқиб, ҳарбийда балоғатга етган капитанга тактикадан дарс бермоқчи деб ўйлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Бардош бермоқ ким ёки нима нимага. Чидамоқ. В а р и а н т и: дош бермоқ. У х ш а ш и: **тоб беролмаслик; тоб келтиролмаслик.**

Оналар шундай. Фарзандим деб, ҳар қандай оғир дақиқаларда ўзини тута олади, ҳаммасига бардош бера олади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бироқ қулоқлари ҳаддан ортиқ буралган дўтор бардош бермади — узилиб кетган тордан инграгандай нидо эшитилди. П. Турсун, Уқитувчи. Бироқ ҳадемай бизнинг зарбимизга душман дош беролмай қолади. Ойбек, Қуёш қораймас. Чунки у вақтда ҳали Мирзачўл шамоли авжида бўлиб, унга мана шундай биноларгина дош берарди. А. Мухтор, Дарёлар туташган жойда.

Бармоғ(и)ни бигиз қилмоқ. Қ. қўл(и)ни бигиз қилмоқ.

Бармоғ(и)ни тишламоқ ким [ўзининг]. 1. Ҳеч нарса қилолмай, натижага эришолмай қолмоқ.

Душманлар, рақиблар бармоқларини тишлаб қолсалар, мақсадга етишган бўлардим. Ойбек, Нур қидириб. Нега бармоғингни тишлайсан, Берди? Қизиғида босилмаган темирни болға билан букиб бўладими? И. Раҳим, Ихлос.

2. Афсусланмоқ.

«... Вой аттанг, ғафлатда қолибмиз»,— деди бармоғини тишлаб Ҳайитмат ака. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. Зайнабга салом айтиб, йигит велосипедга минди. Комила алланечук ўксиб, бармоғини тишлаб қолди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Барқ уриб I. Қ, барқ урмоқ.

Барқ уриб II. Гуркираб, ғоят тез, яйраб-яшнаб.

Иккинчи чопиқдан чиқарилган ғўзалар барқ уриб ривожланмоқда. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ... ғўзаларнинг барқ уриб ўсиши кишининг ҳавасини келтиради. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Барқ урмоқ нима. Яшнамоқ, жилоланмоқ. В а р и а н т и: барқ уриб I.

Боқишларида аллақандай майинлик, меҳр барқ урарди. Р. Файзий, Чаноққа томган қон. Майна унинг ... озгин юзида барқ уриб турган қатғият ва шафқатли кўзларига эътибор берди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Сфтоб қўнғир сигирнинг сағрисига барқ уриб тушиб турарди. Ғ. Ғулом, Ҳийлан шаръий.

Бас келмоқ нима ёки ким нимага ёки кимга. Тенг келмоқ, баравар келмоқ (курашда, тортишувда), ўзига бўйсундирмоқ. У х ш а ш и: баланд келмоқ I; устун келмоқ; ғолиб келмоқ.

Кўнглим ... ўн йил мобайнида бошқа орзу-ҳавасларга бас келиб, ўз муддаоси йўлида қатғият билан бардош берди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнғил. Менга бас келадиган куч жаҳонда йўқ! Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи. Бундай вақтда олти юз-етти юз қўйга икки-уч чўпон бас келолмайди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Унинг назарида, бригадада энди унга бас келадиган киши қолмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Бағр(и)ни эзмоқ. Қ, юраг(и)ни эзмоқ.

Бағри тош. Бемеҳр, илтифоти йўқ. В а р и а н т и: бағри қаттиқ; тош бағир (—) (оз ишлатилади, сунъий). Синоними: меҳри тош. У х ш а ш и: кўнгли қаттиқ — қаттиқ кўнғил; тош юрак — юраги тош.

Тухмат қилиб, қаматган ҳам жияним, қувғинга солган ҳам йша. Жияним бағри тош чиқди, оғайним. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... ўзи хоҳлаб текканининг саёқлиги ва бағри тошлигидан нолишга, очиги, ор қиларди. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. «... сен қандайдир бевафо, бироқ ғўзал бир хотиннинг ташландиқ ва қандайдир бағри қаттиқ, мен танимаган саёқ йигитнинг кўзи кўрмаган фарзанди эканингни билиб

қолсанг...» Ғ. Ғулом, Едгор. *Илк саҳардан қош қорайгунгача баҳил табиатнинг тош бағир ерида кесак майдалайди, шудгор юмшатади.* Ғ. Ғулом, Чўтир хотиннинг толеи.

Бағр(и) хун бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Бағри қаттиқ. Қ. бағри тош.

Бағр(и) қон кимнинг. Ғам-аламли, ғам-аламда. **Варианти:** юраг(и) қон; юрак-бағр(и) хун; дил(и) қон.

Биздан баттар сиз бағри қон экансиз. С. Абдулла, Муқимий. ... *ғунча энди очила бошлаган онда булбулни мудроқ босиши, юраги қон қуш кўз очиб, яна дардлироқ, яна ўтлироқ куйлашини ҳикоя қилди.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Сиз билмайсиз, юрак-бағрим хун, ахир мактаб хавф остида қолди.* Ойбек, Нур қидириб. *Одамлар қатра сувга ташна бўлиб тоғ қазисалар, Ғуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Бағр(и) қон бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Баҳо берилмоқ. Қ. баҳо бермоқ.

Баҳо бермоқ ким кимга ёки нимага. Қадр-қийматини белгиламоқ, баҳоламоқ. **Варианти:** баҳо берилмоқ нимага.

Шербек Акрамга баҳо беришда шахсий адоват ҳисларининг таъсирига берилиб кетмадимикан ... С. Анорбоев, Оқсой. *Сизни сайлаган халқ ҳисобингизни эшитиши ва ишингизга баҳо бериши лозим.* П. Турсун, Уқитувчи. ... *одамларнинг обрўсига қараб эмас, ишига қараб баҳо берилди.* Санл Аҳмад, Қадрдон далалар.

Баҳр(и)дан кечмоқ. Қ. баҳр(и)дан ўтмоқ.

Баҳр(и)дан ўтмоқ ким ниманинг ёки кимнинг. Фойдали деб билган нарсасидан ёки кишисидан воз кечмоқ. **Варианти:** баҳр(и)дан кечмоқ. Ухшаши: воз кечмоқ.

... *қоғоздаги чертёжга ишониб, ўзимизга синашта шифовальний станокнинг баҳридан ўтиб юбораверсак, чакки бўлмасмикан демоқчиман.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Келин оломоничида адашиб қолса, худо кўрсатмасин, Валихон жаноблари юзта мендақа Рисолатнинг баҳридан ўтиб юборадикун.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бу хотиннинг баҳридан кеч!* Мен эртагаёқ эшагимнинг бошини Мираҳмадникига бураман. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Муҳим тажриба бўлмаганда, баҳридан кечардим.* С. Назар, Яшил бойлик.

Баҳри дил(и)ни очмоқ. Қ. баҳр(и)ни очмоқ.

Баҳри дил(и) очилди. Қ. баҳр(и)ни очмоқ.

Баҳр(и)ни очмоқ нима кимнинг ёки ким кимнинг нима билан— баҳр(и) очилди кимнинг [нимада]. Қайфиятнини яхшиламоқ. **Варианти:** баҳри дил(и)ни очмоқ — баҳри дил(и) очилди;

дил(и) очилди. Синоним: **димоғ(и) чоғ бўлди** — **димоғ(и)ни чоғ қилмоқ; кайф(и) чоғ бўлди** — **кайф(и)ни чоғ қилмоқ.** У х ш а ш и: **кўнгл(и)ни очмоқ** I — **кўнгл(и) очилди.**

Кишининг баҳрини очадиган салқин, сокин бир оқшом эди. О. Ғубов, Икки муҳаббат. ... далага чиқинг, меҳнатда баҳрингиз очилади. А. Мухтор, Ҳаётга чақириқ. Яхшиси, сен унинг кўнглини кўтар, томоша қилдир, баҳрини оч. И. Раҳим, Ихлос. Ойсулувларнинг қўнишида кишининг баҳри дилини очадиган нима бор? С. Анорбоев, Оқсой. ... далага чиқинг, баҳри дилингиз очилса, қувватга кириб кетасиз. Ойбек, Қутлуғ қон. Қанақасизлар, қизим, киши ундан-бундан гапиришса, чигили ёзилади, дили очилади. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнги.

Баҳр(и) очилди. Қ. баҳр(и)ни очмоқ.

Безори жон қилмоқ. Қ. жон(и)дан безор қилмоқ.

Бел боғламоқ ким нимага. I. Шайланмоқ, отланмоқ. В а р и а н т и: **бел(и)ни боғламоқ ким [ўзининг] нимага.**

Элчибек унинг тез-тез нафас олаётганини сезди, тийран кўзларининг йилтирашидан жиддий гапга бел боғлаганини англади. А. Мухтор, Туғилиш. Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб далага чиқиши — бошқаларга ўрнатилган. И. Раҳим, Чин муҳаббат. «Белингни маҳкам боғла, ўзбек!» — дегандек муғамбирона илжайиб қўйди. Ойбек, Қуёш қораймас. Қатор-қатор санъаткорлар, устозлардан нишонна, Бел боғлашиб хизматдадир, доим халқнинг ичиди. С. Абдулла, Санъатимиз тарихига бир назар.

2. Астойдил киришмоқ. В а р и а н т и: **Белни боғламоқ.**

Аmmo сиз менга ёрдамлашинг, қаерда бўлмасин, қизни топишга бел боғлайлик. Ойбек, Қутлуғ қон. Билиб қўйинг. Иш оғир. Белни маҳкам боғламасангиз, қийин бўлади. О. Ғубов, Тоғ қизи.

3. Аҳд қилмоқ.

... қариллик чоғида ёшланиб, ғайратга кириб, охиригача синфий душмандан ўч олишга бел боғлаган у чолнинг кўнглини синдириш сира тузук эмас. С. Айний, Қуллар. Оксана уларни тушунмайди, лекин негадир шу белгиларни тушунишга бел боғлаб, кечалари китобларни синчиклаб ўқийдиган бўлди. А. Мухтор, Оксана.

Бел боғлашмоқ ким ким билан ёки кимлар. Мусобақалашмоқ.

У х ш а ш и: **бел олишмоқ.**

Ҳозир бригадамиз «Коммунистик меҳнат бригадаси» деган ном олиш учун бел боғлашаётган азамат коллективлар

сафига ўтадиган бўлса,... О. Ёқубов, Муқаддас: Пахта далаларида ким кўп, ким олдин, ким тоза теришга мусобақа ўйнайди. Билим юрти, техникум, ФЗУларда ҳам бўлса ким олдин билимли, доно бўлишга бел боғлашади. Ғ. Ғулом, Қимсаной тўғрисида беш қўшиқ.

Белга тепмоқ. Қ. бел(и)га тепмоқ.

Бел(и)га тепмоқ ким ёки нима ниманинг; нима кимнинг. Исталмаган, қутилмаган ўринда халал етказмоқ. **Варианти:** белга тепмоқ нима. **Ухшаш и:** халал етди — халал етказмоқ; халақит бермоқ.

Ширин кампирхонимизнинг олдида мени қўллаб-қувватламасангиз, икки гапнинг бирида суҳбатнинг белига тепадиганга ўхшайди. М. Муҳамедов, Юрак сўзлари. Баъзи аёлларнинг ўринсиз андишаси мана шунақангиз пайтда ишнинг белига тепади-да. Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. Бунинг устига об-ҳаво белимизга тепди. И. Раҳим, Ихлос. Баҳор бир оз белга тепган эди, ҳалиям унинг сал-пал касри бор. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Бел(и)ни боғламоқ. Қ. бел боғламоқ.

Бели(и) оғрийди кимнинг нимага. **Оғринмоқ.** **Ухшаш и:** бел(и) оғримайди.

Бойлар жамбағалдан шилишга уста. Хайр ишига бели оғрийди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Бел(и) оғрийдими? Қ. бел(и) оғримайди.

Бел(и) оғримай. Қ. бел(и) оғримайди.

Бел(и) оғримайди кимнинг. Машаққат чекмаслик, қийналмаслик. **Варианти:** бел(и) оғрийдими?! **Ухшаш и:** бел(и) оғрийди, бел оғритмоқ.

Ботмонни йигирма ботмон тахминласалар ҳам, бекларнинг бели оғримайди. С. Айний, Қуллар. ... ботмон чиқмайдиган ҳосилни тахминан ўн ботмон деб, шунинг юзасидан мол қилиб кета берадилар. Уларнинг бели оғрийдими?! С. Айний, Қуллар. *Е меросхўрларим оч-яланғоч қолади деб қўрқасизми? Қўрқманг, улар ҳам ... сизга ўхшаш бели оғримай еб-ичиб ётишади.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Белини боғламоқ. Қ. бел боғламоқ.

Бел олишмоқ ким ким билан. 1. Кураш тушмоқ. **Варианти:** бел ушлашмоқ. **Ухшаш и:** бел боғлашмоқ.

Бел олишсанг, кучли полвон билан олиш. Ютқизсанг, алам қилмайди, ютсанг, яна ҳам яхши. А. Мухтор, Жанжалкаш. *Бир новча билан бир паканани бел ушлаштириб, гап бўйдами ё ғайратда эканини синамоқчимиз.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. Куч синашмоқ. В а р и а н т и: бел ушлашмоқ. У х ш а ш и: бел боғлашмоқ.

«Ана холос,— деди раис,— эрим билан бел олишиб кўраман дегин». Ғ. Ғулом, Эри билан бас бойлашган хотин. Қани, қўлни бер, ука, келар йил мусобақада иккимиз бел ушлашамиз. Юз центнерга тобинг борми? Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Бел оғритмоқ ким. Машаққат чекмоқ. У х ш а ш и: **бел(и) оғримайди; бел(и) оғрийди.**

Хуллас, колхоз учун бел оғритишга тоб-тоқатлари йўқ. Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади. «Тахминан тўрт таноб», «Тахминан ўн таноб»,— деб, бел оғритмайдиган ишлардан келган пул билан бино бўлган иморатлар-да. С. Айний, Қуллар.

Бел ушлашмоқ. Қ. бел олишмоқ.

Берган жавоб(и). Қ. жавоб бермоқ.

Берган жазо. Қ. жазо(си)ни бермоқ.

Берган кўнгил. Қ. кўнгил бермоқ.

Берган савол(и). Қ. савол бермоқ.

Берган сўз(и). Қ. сўз бермоқ II.

«Берди»сини айтгунча уриб ўлдирмоқ ким [кимни]. Гапириб бўлгунча кутмай (чидамай) бирор нарса демоқ. В а р и а н т и: «Олло» дегунча уриб ўлдирмоқ. У х ш а ш и: «берди»сини айтмоқ.

«Худди ўша кўнглиндаги жойга бордик.»— «Қаёққа? Нега?»— «Берди»сини айтгунча уриб ўлдирадиган кўринасан. Сабр қилгин, болам. Бир бошдан айтиб берай». С. Анорбоев, Оқсой. «Жўнаб кетишди...»— «Қаёққа? Қачон?»— «Олло» дегунча уриб ўлдирасанми? Тўхтаб тур, айт-ялман-ку! Жопли сўзлашувдан.

«Берди»сини айтмоқ ким. Охирини гапирмоқ. У х ш а ш и: «берди»сини айтгунча уриб ўлдирмоқ.

«Мирзакаримбой уйланармиш!...»— «Менга нима?»— деди бақрайиб темирчи. «Шошма ахир, «берди»сини айт ай! Қимга дегин, Ерматнинг қизига!» Ойбек, Қутлуғ қон. Шошилманлар. «Берди»сини айтгунча сабр қилинглар. Саид Аҳмад, Ҳодивой.

Берилган жазо. Қ. жазо(си)ни бермоқ.

Бермоқ. Қ. Эрга бермоқ.

Бет(и)га солмоқ. Қ. юз(и)га солмоқ.

Бет(и) очилиб кетди. Қ. юз(и)ни очиб юбормоқ.

Бет(и) чидайди [?] кимнинг. Номус қилмаслик, уялмаслик, андиша қилмаслик. В а р и а н т и: юз(и) чидайди [?]. У х ш а ш и: юз(и) чидамади.

«*Дадаси,— деб гап очди Холида,— қизингизни сўратишга Бозоровнинг қандай бети чидабди?!*» И. Раҳим, Чин муҳаббат. «*Об-бо. Қандай тили боради? Қандай юзи чидайдими? Ўз айбларини виждонан бўйнига оладиган кунчи ҳам бўлармикан? ...*» П. Қодиров, Уч илдиэ.

Бет(и) чидамади. Қ. юз(и) чидамади.

Бет(и) шувут бўлди. Қ. юз(и) шувут бўлди.

Бетламаслик. Қ. юраг(и) бетламади.

Беш бармоғ(и)ни оғз(и)га тикмоқ. Қ. икки қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ.

Беш панжа(си)ни оғз(и)га тикмоқ. Қ. икки қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ.

Беш қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ. Қ. икки қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ.

Бино қўймоқ ким. I. ўзига. Ортиқча баҳо бермоқ, юксак фикрда бўлмоқ.

Нима қилиши керак? Қандай қилиб ўзларига бино қўйган, ўз бахтларини фақат институт, университетга кирсаларгина очилади деб билган ... анови ёшларга ... нима десин? С. Анорбоев, Оқсой. ... *камтаринлигинг ўзинга бино қўйишга айланиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. ўзига. Қиёфасига алоҳида эътибор бермоқ.

Шўхликлари камайди, гаплари ўзгарди, катта қизлардай астойдил ювиниб-тараниб, ўзига бино қўйиб юрадиган бўлди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг меҳнатсиз ва маъносиз турмуши ўзига бино қўйишидан, зеб беришидан, ноз-карашмаларидан яққол кўриниб туради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3. кимга ёки нимага. Эътиқод билан қарамоқ. Синоними: ихлос қўймоқ.

Унинг бу қилиб юрган ишлари бино қўйган ўғлини «ёмон кўз»лардан асрай олмаслигини ... қандай тушунтирса экан?! С. Анорбоев, Оқсой. *У ўз касбига ниҳоятда бино қўйган.* Саид Аҳмад, Ҳукм. *Рузвон хола келинига маъқул бўлар деб, бино қўйиб пиширган маставасини сузиб келтирганда, Шакархон қайрилиб ҳам қарамади.* Ҳ. Назир, Рашк.

Бир бошдан. Бошланишидан тартиби билан. В а р и а н т и: бир чеккадан.

Умарали уларни бир бошдан қараб чиқди: харита, диаграмма, схема, план, плакат, шкафта — китоблар ... И. Раҳим, Ихлос. *Майли, сенга ҳамма ҳарфларни бир бошдан ўргатиб қўя қолай, кейин ҳарфни ҳарфга уриштирсанг, ...* П. Тур-

сун, Уқитувчи. *Нима иш қилиб келганимни бир чеккадан гапириб берай, ахир.* Қ. Назир, Рашк.

Бир бош(и)ни икки[та] қилмоқ. Қ. бош(и) икки[та] бўлди.

Бир ёстиққа бош қўймоқ кимлар ўзаро, ким ким билан. Оилавий ҳаёт кечирмоқ. Синоними: турмуш қурмоқ; оила қурмоқ. Ухшаш и: бош(и) икки[та] бўлди — бош(и)ни икки[та] қилмоқ.

Икки ёш умр бўйи бирга яшаш, бахтли турмуш қуришига аҳдлашиб бир ёстиққа бош қўйдилар. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси. *Вафо деб сен билан бир ёстиққа бош қўйган, йқилганигда сени суюган ... меҳрибон умр йўлдошингни унутиб бўладими ҳеч?! Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Дуойи салом ўша баччаларнинг онасига, умид билан бир ёстиққа бош қўйиб, кеча-кундуз дуойи жонимда бўлганга!* Ойдин, Ширинга мактуб.

Бир ёқадан бош чиқармоқ кимлар, ким ким билан. Ҳамжиҳат бўлмоқ, яқдил бўлмоқ. Синоними: бир жон-бир тан бўлмоқ.

Бечоранинг ҳеч кими йўқ; етим қиз эди. Икки ғариб бир ёқадан бош чиқарган эдик. Ойбек, Қутлуғ қон. ...*деҳқон оммаси ўзининг энг яқин, энг қалин дўсти бўлган мастеровойлар билан бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиб ётибди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Бир ёқда турсин. Қ. у ёқда турсин.

Бир ёқли бўлмоқ нима — бир ёқли қилмоқ ким нимани. 1. Ҳал бўлмоқ; ажрим бўлмоқ.

Дадамнинг аризаси бир ёқли бўлгунча, Қаримов амаким бизникига телефон қилмадилар. Саид Аҳмад, Дадамнинг ўртоғи. ...*ўрганилиши лозим бўлган ҳар бир ишга чиядек ёпишади.* Ушани бир ёқли қилмагунча қўймайди. Ойдин, Эр юрак.

2. Тугамоқ.

Яна бир оз сабр қилинглар, ўқишим бир ёқли бўлсин, кейин. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Мингбошини бир ёқли қилиб, унинг зулмидан синфдошларини халос қилиш йўллариини ўйлади.* Н. Мақсудий, Илон боласининг захри.

Бир ёқли қилмоқ. Қ. бир ёқли бўлмоқ.

Бир жон-бир тан бўлмоқ [... бўлиб] кимлар. Ҳамжиҳат бўлмоқ, яқдил бўлмоқ. В а р и а н т и: бир жон бўлиб-бир тан бўлиб; бир тан-бир жон бўлмоқ; бир тан бўлиб. Синоними: бир ёқадан бош чиқармоқ.

«Хамма миллат халқлари бир жон-бир тан бўлиб, бойларга қарши курашсалар, одамлар эзилишдан, зулматдан қутулади»,— дер эди Сергей. П. Турсун, Уқитувчининг йўли. Командирлар якдил бўлиб, Бир жон бўлиб-бир тан бўлиб, Самурайлар каттасининг Юганини олди юлиб. Пўлкан, Хасан кўл. ... бутун халқ бир тан-бир жон бўлиб меҳнат қилаётгани мана шу кунларда айниқса чуқур сезилди. П. Қодиров, Уч илдиз. Бойнинг ўғиллари бир тан бўлиб, менга кафтдай ер, бир тийин пул бермасликни очиқча айтишди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Бир жон бўлиб-бир тан бўлиб. Қ. бир жон-бир тан бўлмоқ.

Бир-икки оғиз. Қ. икки оғиз.

Бир-икки шингил. Қ. икки шингил.

Бир кесак билан икки қарғани урмоқ. Қ. бир кесак билан икки қуённи урмоқ.

Бир кесак билан икки қуённи урмоқ ким. Айни бир вақтда икки нарсани қўлаб иш тутмоқ. В а р и а н т и: бир кесак билан икки қушни урмоқ; бир кесак билан икки қарғани урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки қушни урмоқ; бир ўқ билан икки нишонга урмоқ.

У, бир томондан, чиндан ҳам ерини яшириб қолган катта бойларни сақлаб қолиш учун курашса, иккинчи томондан, ҳақиқий ўрта деҳқонларни ёлғондан ... рўйхатга киргизиб, ...Совет ҳукуматидан норизо қилиш учун курашади. Мараҳим бир кесак билан икки қуённи урмоқчи. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. «Бу ўлчашда бир кесак билан икки қушни урамиз-у»,— деди у оғзи қулоғига етиб. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Аммо бир кесак билан икки қарға урилган. С. Абдулла, Муқимий. У шундай остин-устун бир вақтда бир ўқ билан икки қуённи урмоқчи бўлди. П. Турсун, Уқитувчи. «Агар бу ишни қила олсак, бир ўқ билан икки қушни урган бўламиз. Бири шуки, колхознинг иши бузилади, иккинчиси — Ҳасаннинг иши бузилиб, ... » С. Айний, Қуллар. У бир ўқ билан икки нишонга уришни — Баҳромбек қўрбоши шайкаларини тўплаб ... , катта мушт тайёрлаш, ... командир қиздан ўч олишни — ният қилди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Бир кесак билан икки қушни урмоқ. Қ. бир кесак билан икки қуённи урмоқ.

Бир кун бўлмаса-бир кун. Қ. бир кун эмас-бир кун.

Бир кунмас-бир кун. Қ. бир кун эмас-бир кун.

Бир кун эмас-бир кун. Қачондир келгусида, охири бир кун. В а р и а н т и: бир кунмас-бир кун; бир кун бўлмаса-бир кун; бир эмас-бир кун.

Бир кун эмас-бир кун ўз уйингнинг панжарали» боло-хонасидан ажойиб шаҳар манзарасига қараб, мени эслайсан. А. Мухтор, Туғилиш. Ажали етмаган бўлса, бир кун мас-бир кун азаматим бағримни қидириб кириб келар. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Эй Мадамин, бир кун бўлмас-бир кун мол-мулкдан, амалдан ажраб, халқ олдида бўйин эгасан. П. Турсун, Уқитувчи. Бир эмас-бир кун ширин суҳбатни бадбўй ис этар. С. Абдулла, Йўл-йўлакай гаплар.

Бир овоздан. 1. Якдиллик билан, ҳамжиҳатлик билан. Синоним: **бир оғиздан 1.**

«Йўқ! Муносибмас!»— дейишди бир овоздан улар. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

2. Қарши чиқувчисиз (овозга қўйишда). Синоним: **бир оғиздан 2.**

Алиқул эълон қилди: «Бир овоздан!» Мажлис тугаб, одамлар идора эшигидан бирин-сирин чиқа бошлади. П. Турсун, Уқитувчи.

Бир оёғ(и) ерда, бир оёғ(и) гўрда. Қ. бир оёғ(и) тўрда [-ю], бир оёғ(и) гўрда.

Бир оёғ(и) ерда бўлса, бир оёғ(и) гўрда. Қ. бир оёғ(и) тўрда[-ю], бир оёғ(и) гўрда.

Бир оёғ(и) тўрда[-ю], бир оёғ(и) гўрда кимнинг. Умри тугай деб қолган. В а р и а н т и: **бир оёғ(и) ерда, бир оёғ(и) гўрда; бир оёғ(и) ерда бўлса, бир оёғ(и) гўрда.**

«... Қолаверсангиз бўлмайдими?!— деб бидирладинг.— Бир оёғингиз тўрда, бир оёғингиз гўрда. Тағин ўликларингиз аллақайларда қолиб кетмасин!»— дединг. Ойдин, Ширинга мактуб. Бир оёғим тўрда-ю, бир оёғим гўрда, ажал деган рўдадо эшикнинг тирқишидан мўралаб турибди-ю ... А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ашур мирзонинг кўзига кўринган нарса ... севгили Жамиласи, ширин-шакар Тўтиқизи бўлмади. Йўқ, бир оёғи ерда, бир оёғи гўрда бўлиб қолган имонсиз хўжайиннинг сирқит жони бўлди. М. Исмонлий, Фарғона тонг отгунча. Менинг бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрда. Тўсатдан ўлиб қолсам ... У. Азимов, Ақл чироғи.

Бирон оғиз. Қ. бир оғиз.

Бирор оғиз. Қ. бир оғиз.

Бир оғиз. Жуда оз, жиндак, қиттак («гап» ёки «гапирмоқ»).

В а р и а н т и: **бирон оғиз; бирор оғиз. Синоними: бир шингил; бир чимдим. У х ш а ш и: икки оғиз; тўрт оғиз; элик оғиз; икки шингил.**

Матлубанинг ана шу бир оғиз сўзи қалбидаги дунё-дунё миннатдорчилигини ифода этди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Бошинга шунақа иш тушган экан, бир оғиз айтсанг бўлмасмиди?! О. Ёқубов, Ота изидан. Фикрини бир оғизгина сўз билан баён қиларди-да, жимгина ўтира берарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... Лоқал мендан бир оғиз бўлса ҳам сўраш керак эди. Н. Назаров, Замон. Шунинг учун у бир оғиз ҳам сўзни тушириб қолдиришдан қўрқиб, бор энциллигини ишлатиб ёзарди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Ҳалигача Саодат билан бетма-бет учрашиб, ... бир-биримизга уйланиш тўғрисида бирор оғиз суҳбатимиз бўлган эмас. Ғ. Ғулом, Едгор.

Бир оғиздан. 1. Яқдиллик билан, ҳамжиҳатлик билан. Синоними: **бир овоздан 1.**

Ҳамма бир овоздан таклифни маъқуллади. Саид Аҳмад, Узун тил. «Жуда соз!»— дейишди звено аъзолари бир оғиздан. Н. Назаров, Замон.

2. Қарши чиқувчисиз (овозга қўйишда). Синоними: **бир овоздан 2.**

Умумий йиғилиш янги ер очиб тўғрисида бир оғиздан қарор чиқарди-ку. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Овозга қўяман. Тасдиқ қилганлар қўл кўтарсин. Бир оғиздан. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Бир пақир бўлмоқ. Қ. бир пул бўлмоқ.

Бир пул нима, баъзан ким. **1.** Қадр-қийматсиз, **Варианти** уч пул.

Айтгани-айтган, дегани-деган. Ота-она сўзи бир пул. С. Зуннунова, Янги директор. Шунинг учун бу ердаги одамлар, бу ернинг келажаги сизга бир пул. А. Мухтор, Туғилиш. Қарерга борсалар, уларнинг сўзи маъқул, камбағалнинг арз-доди уч пул! Ойбек, Қутлуғ қон.

2. Фойдаси йўқ. **Варианти:** **бир тийин.**

Ўзининг у ёғида бўлмагандан кейин, юз гапиринг, минг гапиринг, бир пул экан. С. Анорбоев, Оқсой. Бошқа китобни китоб дема! Ҳаммаси бир тийин. Ойбек, Қутлуғ қон.

Бир пул бўлмоқ нима — бир пул қилмоқ ким нимани. Барбод бўлди. **Варианти:** уч пул бўлмоқ — уч пул қилмоқ; бир тийин бўлмоқ; бир пақир бўлмоқ.

Шу ёшга келиб, қилган меҳнатим ҳам, орттирган обрўйим ҳам бир пул бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Остонақулнинг бутун умидлари бир пул бўлиб, «бўйинча» бозорага қараб жўнади. Ғ. Ғулом, Фарзанди солиҳ. Мадамнинг устидан ариза ёзиб бериб, халқ олдида обрўсини бир пул

қилди. П. Турсун, Уқитувчи. Жўрабоев Юсуфийнинг далиллари бир пул қиладиган мақола ёзибди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... ҳалиги гапингни қара, бир оғиз гап билан обрўйинг уч пул бўлди-я. Саид Аҳмад, Хотинлар. Мусобақада ютқиздинг. Мени ҳам, ўзингни ҳам шарманда қилдинг, акаси. «Қизил йўл»ликлар олдида обрўйимни уч пул қилдинг. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. ... шу кунларда фош этилган раис ҳақида гаплашишди. «Обрўси бир тийин бўлди»,— деди Уктам нафрат билан. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Оғзига кучи етмаган баъзи ошналаринг: «Сең «артист»га уйландинг»,— деганлари ҳам бир пақир бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Жамила.

Бир пуллик. Ҳеч. В а р и а н т и: бир чақалик. С и н о н и м и: с а р и қ чақалик.

Бир пуллик одамгарчилиги йўқ. С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас. Майли, сенинг кўзингда менинг бир чақалик ҳурматим йўқ экан. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Бир пул қилмоқ. Қ. бир пул бўлмоқ.

Бир сўз(и) икки[та] бўлмади кимнинг — бир сўз(и)ни икки[та] қилмаслик ким кимнинг. Айтгани бажарилди. В а р и а н т и: гап(и)ни икки[та] қилмаслик; сўз(и)ни икки[та] қилмаслик.

Чучварани хом санаяписиз, Бегим. Шу пайтгача полвоннинг бир сўзи икки бўлган эмас. Саид Аҳмад, Қадрдон даладар. Емай едирибди, киймай кийдирибди. Бир сўзини икки қилмабди. С. Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди. Унинг қайнанаси Ришлат хола рўзгорда ҳеч нарсани кўздан қочирмайдиган, бир сўзини икки қилдирмайдиган хотин эди. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади. Гапимни иккита қилсанг, сендай қизим йўқ! Билиб қўй шуни! И. Раҳим, Чип муҳаббат. Тўй эгасининг сўзини икки қилмади. С. Айний, Судхўрнинг ўлими.

Бир сўз(и)ни икки[та] қилмаслик. Қ. бир сўз(и) икки[та] бўлди.

Бир тан-бир жон бўлмоқ. Қ. бир жон-бир тан бўлмоқ.

Бир тан бўлмоқ. Қ. бир жон-бир тан бўлмоқ.

Бир тийин. Қ. бир пул.

Бир тийин бўлмоқ. Қ. бир пул бўлмоқ.

Бир чақалик. Қ. бир пуллик.

Бир чеккадан. Қ. бир бошдан.

Бир чимдим. Қиттак, озгинагина («суҳбат» ёки ухлаш): С и н о н и м и: бир оғиз; бир шингил. У х ш а ш и: икки шингил; икки оғиз.

Ҳазил-ҳузул, бир чимдим суҳбатдан сўнг Мирҳайдар ва Уктам пахта даласига йўл олдилар. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Бир чўқишда қочирмоқ ким кимни. Жуда устун чиқмоқ, осонликча енгмоқ. В а р и а н т и: қочирмоқ.

«Дуруст, миянг тўлибди,— деди кулиб Тантибойвачча,— яқин ўртада унча-мунча уламони бир чўқишда қочирасан». Ойбек, Қутлуғ қон. Мулла Мамажон ўз даврида ялқовлик билан «Алиф лайли»даги Абутанбални бир чўқишда қочирадиган киши бўлган экан. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. Янгангиз ҳодвайтарга уста-да. Овқат қилишда ҳар қанақа ошпазни қочиради. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Бир шингил. Жиндақ, қиттак, жуда оз («гап» ёки «гапирмоқ»).
В а р и а н т и: бир шингил-ярим шингил. С и н о н и м и:
бир оғиз; бир чимдим. У х ш а ш и: икки шингил; икки оғиз.

Қани; шунақа бемаза ҳазилдан бир шингил ашула яхши. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Пайти келганда, докторлардан, профессорлардан ҳам бир шингил-ярим шингил маслаҳат олдим. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Мажлисда бизнинг ҳақимизда ҳам гап бўлар ҳали?»— деб кулди Раззоқ ака.— «Ҳа, бир шингилгина». С. Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди.

Бир шингил-ярим шингил. Қ. бир шингил.
Бир эмас-бир кун. Қ. бир кун эмас-бир кун.
Бир ўқ билан икки нишонга урмоқ. Қ. бир кесак билан икки қуённи урмоқ.
Бир ўқ билан икки қуённи урмоқ. Қ. бир кесак билан икки қуённи урмоқ.
Бир ўқ билан икки қушни урмоқ. Қ. бир кесак билан икки қуённи урмоқ.
Бир қошиқ сув билан ют[иб юбор]гудай. Беқиёс тўзал, ниҳоятда дилрабо.

Ҳа, ўзиям ўн беш кунлик ойдаи, бир қошиқ сув билан ютгудай! П. Турсун, Уқитувчи. Гулсанам бир қошиқ сув билан ютгудек ажойиб бир келинчак бўлди. Ойдин, Гулсанам. Улар бир қошиқ сув билан ютвормудай бўлиб ясанишди. Саид Аҳмад, Мастонбиби.

Бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ. Қ. бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ.
Битта бош(и)ни икки[та] қилмоқ. Қ. бош(и) икки[та] бўлди.
Бой берилмоқ. Қ. бой бермоқ.
Бой бермоқ ким нимани. 1. («пул»ни қиморда) Ютқизмоқ.

Уканинг ҳеч ҳақи йўқ, ҳовлидан бўладиган тегишини ҳам сотиб, қиморга бой берган! С. Абдулла, Таракана. ... тилмоч қиморга ўзини урди. Омади кетиб, ҳовли-жойни бой бериб қайнатасининг уйига кўчиб келди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

2. («вақт»ни) Беҳуда, бефойда ўтказмоқ, йўқотмоқ. В а р и а н т и: **бой берилмоқ нима**. С и н о н и м и: **қўлдан бермоқ**.

... *босмачилар билан «танишиш»га қулай бўлган бу фурсатни ўзим ҳам бой бергим келмади*. О. Ёқубов, Ота фзидан. *Шундай қилиб, баҳорда бой берган ўн беш кунни ҳам қайтариб олдик*. И. Раҳим, Ҳилола. *Пайт қўлдан бой берилди*. С. Анорбоев, Оқсой.

3. («сир»ни) Ошкор қилмоқ, билдириб, сездириб қўймоқ.

... *охири унинг ҳам кўнгли бузилди*. Аммо сир бой бермай, мени юпатишга тиришди. И. Раҳим, Оловкор. *Кулгига тўлиб турганлар энди сир бой бериб қўйган йигитчанинг устидан хахолашди*. П. Қодиров, Уч илдиз.

Бош айланди. Қ. бош(и) айланди.

Бошга кўтармоқ. Қ бош(и)га кўтармоқ I.

Бошдан кечирмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Бошдан оёқ. Тўла-тўқис, бус-бутун. В а р и а н т и: **Бошидан оёқ**.

У х ш а ш и: **ипидан игнасиғача; миридан сиригача; қилидан куйруғигача.**

Назарбой қўлидан қолган ижаранинг қандай бўлиб унинг қўлига тушганини сизга бошдан оёқ ҳикоя қилиб бераман. С. Айний, Қўллар. ... *комбат ҳозиргина ... кириб келган Сангинни бошдан оёқ кўздан кечирди*. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Газета бошдан оёқ интизомни яхшилашга ... қаратилган эди*. П. Қодиров, Уч илдиз. *Эргашни худди ҳозиргина кўраётган кишидай бошдан оёқ кўздан кечирди*. Ф. Аҳмадий, Камолот.

Бошдан ошиб ётмоқ. Қ. бош(и)дан ошиб ётмоқ.

Бош(и) айланди кимнинг 1. Беҳуд бўлмоқ, мувозанатини йўқотмоқ (организмнинг касалланган ҳолати, бунда гўё атрофдаги ҳамма нарса айланиб кетаётгандек туйилади). В а р и а н т и: **бош айланди (—); бошни айлантирмоқ нима**.

Стол ёнига келгунча унинг боши айланиб кетди. «Мунча дармонсиз бўлмасам»,— *ўйлади у*. С. Зуннунова, Гулхан. *Учинчи рюмкани бўшатгандан кейин, Саодатнинг боши айланиб, кўзи тинаётгандек бўлди*. И. Раҳим, Ихлос. ... *чойхонага бурилдим: бош айланиб, кўнгул ағдарила бошлаган эди*. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *У ерда ... аллақандай мағносив, бошни айлантирадиган доимий бир ғовур-ғувур ...* Ойбек, Қутлуғ қон.

2. **нимадан.** Эсанкирамоқ. В а р и а н т и: **бош(и)ни айлантирмоқ ким кимнинг; бошни айлантирмоқ ким нима билан; бошкўз(и)ни айлантирмоқ ким кимнинг [нима билан]**

...мулойим қараб қўйишларини, ... жилмайиб гапиришларини сезардим, бунинг ҳаммасидан бошим айланарди. О. Еқубов, Муқаддас. Илғорликдан бошинг айланиб, ишни бўшаштириб юбордингми, бас, тошбақа бригадага туш! П. Қодиров, Уч илдиэ. Еш, чиройли хотин дадамнинг бошини шундай айлантурсинки... Ойбек, Қутлуғ қон. Узундан-узоқ рапортлари, ведомостлари, папка-папка қоғозлари билан бошни айлантирмоқчи бўлади. А. Мухтор, Туғилиш. Матқовулнинг иши бу. Бош-кўзимни айлантириб юрган ўша касофат! Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади.

Бош(и) билан кириб кетмоқ. Қ. бош(и) билан шўнғи[б кет]моқ. **Бош(и) билан шўнғи[б кет]моқ ким [ўзининг] нимага.** Бутунлай берилиб, яқиндан қатнашмоқ. **Варианти: бош(и) билан кириб кетмоқ.** У х ш а ш и: мукка(си)дан кетмоқ.

Шербек эса ... қўралар, молхоналар ремонтига боши билан шўнғиган эди. С. Анорбоев, Оқсой. ... маҳалланинг одамлари орасида юз берган ҳар хил жанжал ва талашувларга боши билан кириб кетади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Бош(и) букилди. Қ. бош(и)ни букмоқ.

Бош(и)га етмоқ ким кимнинг [нима билан] ёки нима кимнинг.

Пўқ қилмоқ, ҳалок қилмоқ. **Синоними: бош(и)ни емоқ.**

Туғилиши билан онасининг бошини ёган бола энди менинг бошимга етмоқчи. Р. Файзий, Ёдгор. *Шумлигинг ўзининг бошингга етсин.* Мирмуҳсин, Жамила. «Мана шунақа гаплар билан у бечоранинг бошига етувдиларинг! Энди ... Энди менинг ҳам...» О. Еқубов, Тилла узук. *Етса, шу етади унинг бошига.* А. Мухтор, Туғилиш.

Бош(и)га келмоқ. Қ. мия(си)га келмоқ.

Бош(и)га кўтармоқ I ким [ўзининг] нимани. Қаттиқ шовқин қилмоқ. **Варианти: бошга кўтармоқ ким нимани.** **Синоними: шовқин солмоқ.**

Утган йили бу вақтда колхоз далаларида «универсал»лар гумбурлаб, бутун қишлоқни бошига кўтараётган- эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Атроф-теваракда кўчани бошига кўтариб юрган болаларнинг шовқини тинган.* Р. Файзий, Қайнапа. *Қўққисдан учрашиб қолган жигарғўшалар бир-бирлари билан қучоқлаш кетдилар, разъездни бошларига кўтариб ҳал-аҳвол сўрашдилар.* М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

Бош(и)га кўтармоқ II ким [ўзининг] кимни. Юксак даражада иззат-ҳурмат қилмоқ. **У х ш а ш и: соя(си)га кўрпача солмоқ.**

Жамила хола ҳам Ҳамида келгундай бўлса, «қизим-қизим» деб бошига кўтаради. С. Анорбоев, Пушаймон. *Биламан,*

Комила уларни ўз бошига кўтаради, керагидан ортиқча шароит ҳозирлайди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Бош(и)га урмоқ [... урадими!?; ... урсинми!?] ким [ўзининг] ёки нимани. Керак эмас.

Бошқа қизни яхши кўргандан кейин, сенинг қизингни бошига урадими!? С. Зуннунова, Кўнғил. «Мана, чопонинг билан этигингни бошингга ур!»— деб ечиб ташлаб келдим. П. Турсун, Уқитувчи. Майиб, ярим жон, ишдан сурилган, ҳеч нарсада йўқ сиздақа эрни бошига урсинми?! С. Анорбоев, Оқсой.

Бош(и)га урсинми!? Қ. бош(и)га урмоқ.

Бош(и)га қилич келганда ҳам. Қ. бош(и)га қилич келса ҳам.

Бош(и)га қилич келса ҳам кимнинг. Ҳар қандай шароитда ҳам.

Варианти: **бош(и)га қилич келганда ҳам.**

Бошимга қилич келса ҳам, ҳақиқатни дейман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бошимга қилич келганда ҳам, эшоннинг буйруғидан ташқарига чиқмайман. Ғ. Ғулом, Шум бола.

Бош(и)да данак чақмоқ. Қ. бош(и)да ёнғоқ чақмоқ.

Бош(и)да ёнғоқ чақилди. Қ. бош(и)да ёнғоқ чақмоқ.

Бош(и)да ёнғоқ чақмоқ ким кимнинг. Ортиқ даражада азобламоқ, қийнамоқ. Варианти: **бош(и)да данак чақмоқ; бош(и)да тош чақмоқ; мия(си)да данак чақмоқ; бош(и)да ёнғоқ чақилди кимнинг.**

Ахир у ҳар кун янги бир дардисар ишни ўйлаб чиқаради. Яна ҳар кимнинг бошида ёнғоқ чақмоқчи бўлади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Оқпошишо золимлигини, камбағал меҳнаткашлар бошида данак чақишини кўймайди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Мадамин бу қишлоқ халқи бошида қирқ йил данак чаққан золим Салимбой оқсоқолнинг ўғли бўлади. П. Турсун, Уқитувчи. Кундошим баджаҳл, шанғи экан, уч кун ўтмай бошимда тош чақишга бошлади. Ойбек, Кутлуғ қон. «О, мастон,— деди Турғуной,— эрим миямда данак чақса ҳам, уйда ўтирганам бир давлат эди». А. Қаҳҳор, Мастон. «Ёнғоқ менинг бошимда чақилмас эди,— деб ўйлади қўрқиб кетган универсалчи.— Умаралидан балога қолдим энди». И. Раҳим, Ихлос.

Бош(и)дан кечирмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Бош(и)дан кечмоқ нима кимнинг — бош(и)дан кечирмоқ ким [ўзининг] нимани. 1. Ўз ҳаётида кўрмоқ, ҳис қилмоқ. Варианти: **бошдан кечирмоқ ким нимани; кечирмоқ ким нимани бош(и)дан ўтмоқ — бош(и)дан ўтказмоқ.**

... шу кеча-ю кундузда бошидан кечаётган воқеалар унинг фикрини ҳамон аламми бир ноаниқлик билан чулғаб турарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... бошимдан кечирган ларимни сизга қисқача қилиб айтиб берай. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Ахир Ўзбекистонда бизнинг қариндашларимиз ҳам шундай туйғуларни бошидан кечирадилар-ку! М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Унинг қаторида ўтирган болалар ҳам худди шундай ҳаяжонли ҳолатни кечирдилар. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Тўғриси, етти яшарлигидан бери бошидан ўтган фалокатлар, машаққатлар уни қаритган эди. С. Айний, Куллар. Бундай тўйлардан ўн-ўн бештасини бошидан ўтказган. Ғ. Ғулом, Элатияда бир ов.

2. Маълум бир муддат фикрламоқ. В а р и а н т и: бош(и)дан ўтмоқ — бош(и)дан ўтказмоқ; мия(си)дан ўтмоқ; мия(си)дан кечмоқ. С и н о н и м и: кўнгл(и)дан ўтмоқ—кўнгл(и)дан ўтказмоқ; хаёл(и)дан ўтмоқ—хаёл(и)дан ўтказмоқ; фикр(и)дан ўтказмоқ.

Бектемирнинг бошидан гала-гала фикрлар, ранг-баранг хотиралар кечарди. Ойбек, Қуёш қораймас. «Сарбозлар ё қамчиламай кетаётибдими?»— деган фикрни бошидан кечира, ичидан тажанг бўларди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. «Қайтиб кўраманми-йўқми?»— деган фикр бошидан ўтди-да, аллақандай мубҳам ва оғритувчи сезгининг турткиси билан оғир хўрсиниб қўйди. Ойбек, Қуёш қораймас. «... ё шу кетганча белгисиз йўлда дарбадар кезаманми?»— деган фикрни бошидан ўтказарди. Саид Аҳмад, Ҳукм. «Тўламат мўйлов севиб қолган «хозяйка» ҳам мана шундай аёл бўлса керак»,— деган фикр ўтди миясидан. С. Анорбоев, Оқсой. «Пайти келганда бу йиртқичнинг ярасига бир туз сепиб қўйиш керак»,— деган фикр кечди миясидан. П. Турсун, Уқитувчи.

Бошидан оёқ. Қ. бошдан оёқ.

Бош(и)дан ортиб ётмоқ. Қ. бош(и)дан ошиб ётмоқ.

Бош(и)дан ошиб ётмоқ нима кимнинг. Ортиқ даражада, бениҳоят кўп («иш»). В а р и а н т и: бош(и)дан ошиб кетмоқ; бош(и)дан ортиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб-тошиб ётмоқ; бошдан ошиб ётмоқ нима; ошиб-тошиб ётмоқ нима.

Бўлди, мулла Абдуғафур, мен шошиляпман, ишим бошимдан ошиб ётибди-я. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Рўзгор ишлари бошимдан, ошиб кетган. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Илмий ишлари бошидан ортиб ётганига қармай, қийматли вақтини сарф қилиб алоҳида хат ёзиб юборганининг боиси ҳам шунда. Р. Файзий, Едгор. Қолхозда юмушларим бошидан ошиб ётибди-ю, лекин келмасликка иложим йўқ эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Тўғри, шу

кунларда Қудратнинг ўз ташвишлари бошидан ортиб ётибди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ахир театрга борадиган пайтиди, ишлари бошидан ошиб-тошиб ётибди-ку. С. Анорбоев, Оқсой. Вой-бўй, ўтириб қолибман, у ёқда ишим ошиб-тошиб ётибди. П. Қодиров, Уч илдиш.

Бош(и)дан ошиб кетмоқ. Қ. бош(и)дан ошиб ётмоқ.

Бош(и)дан ошиб-тошиб ётмоқ. Қ. бош(и)дан ошиб ётмоқ.

Бош(и)дан соқит қилмоқ. Қ. бўйн(и)дан соқит қилмоқ.

Бош(и)дан ўтказмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Бош(и)дан ўтмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Бош(и)да тош чақмоқ. Қ. бош(и)да ёнроқ чақмоқ.

Бош(и) ёстиққа етганда кимнинг. Касал бўлиб ётиб қолганда.

Варианти: бош(и) ёстиққа текканда.

Ишқилиб, барака топсин докторлар, бошинг ёстиққа етганда жонингга ора киришади. Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ. *Ким қандай, бошинг ёстиққа текканда билинар экан.* С. Абдулла, Таракана.

Бош(и) ёстиққа текканда. Қ. бош(и) ёстиққа етганда.

Бош(и) икки[та] бўлди кимнинг — бош(и)ни икки[та] қилмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг]. Уйланмоқ—а) уйлантирмоқ (эгаллик билан тусловчи бошқа-бошқа шахсни билдиради), б) уйланмоқ (эгаллик билан тусловчи айни бир шахсни билдиради). Варианти: бит[та] бош(и)ни икки[та] қилмоқ. Ухшашми: бир ёстиққа бош қўймоқ.

Йигитнинг боши икки бўлмагунча, моли икки бўлмайди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ҳа, айланай, ўзим тирик-лигимда болагинамнинг бошини иккита қилиб қўйай дедим.* С. Зуннунова, Биринчи қадам. *Чамаси, опаси: «Ёнимда бўлгин, битта бошингни иккита қилиб қўйай»,—деб юрган бўлса керак.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Мулла Ғулом, бу... бошингизни иккита қилиб олдингизми ё?...* М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча. *Неча марта ўзига айтганман: «Ҳой Бўта, бир бошингни икки қилиб ол»,—деб.* Саид Аҳмад, Ҳукм.

Бош(и) кўкда. Қ. бош(и) осмонда.

Бош(и) кўкка етди кимнинг — бош(и)ни кўкка етказмоқ нима ёки ким кимнинг. Беҳад севинмоқ. Варианти: бош(и) осмонга етди — бош(и)ни осмонга етказмоқ. Синоними: тери(си)га сизмай кетмоқ; оғз(и) қулоғ(и)га етди; оғз(и)нинг таноби қочди; қўй(и) мингга етди. Ухшашми: бош(и) осмонда; севинч(и) ич(и)га сизмайди.

Сен ё колхозинг тўғрисида газеталарда ёзишса, Зайнаб ўқиб, боши кўкка етади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Караматов бу ишга шунча вақтини сарфлаётгани, шунчалик жон куйдираётгани Темир Акбаровичнинг бошини кўкка етказяпти. П. Қодиров, Уч илдиэ. ... илтифотларда бўлиб; Қосим аканинг кўнглини чароғон қилар, бошини кўкка етказар эдилар. Ғ. Ғулом, Уз кишиларини танимагани қизиқ. Йўқлаб келибсан, бошим осмонга етди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Муқимий домла бир кун бизни йўқлаб келиб, бошимизни осмонга ет кирдилар. М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча.

Бош(и)ни айлантирмоқ. Қ. бош(и) айланди.

Бош(и)ни ачитмоқ. Қ. мия(си) ачиди.

Бош(и)ни букмоқ ким кимнинг — **бош(и)** букилди кимнинг. Уят-номусдан бош кўтаролмайдиган ҳолатга туширмоқ. В а р и а н т и: **бош(и)ни ерга букмоқ; бош(и)ни куйи эгмоқ; эгилган бош(и)** [кимнинг]. С и н о н и м и: юз(и) ерга қаради — юз(и)ни ерга қаратмоқ; ерга қарамоқ — ерга қаратмоқ; **бош(и)ни хам қилмоқ.** У х ш а ш и: етти номус(и)ни ерга букмоқ.

«Туриг, қизим, — эликбошининг товуши бирдан мулоимлашди, — ота-онанинг бошини букманг». Ойбек, Қутлуғ қон. ...ишқилиб, Йўлчи боламга таянч бўл, ёлғизлатма, йигитнинг кўнгли бузилмасин, боши букилмасин! Ойбек, Қутлуғ қон. Секин гапир, секин... Шарманда қилдинг, бошимни ерга букдинг сен жувонмарг! Ойбек, Қутлуғ қон. Пахталаримни териб олай, юрагимни эзаётган, бошимни қуйи эгишга сабаб бўлган гуноҳдан пок бўлай... Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. У эгилган бошини энди гап билан эмас, иш билан кўтариш мумкин эканлигини тушунган эди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Бошини еб I. Қ. бош(и)ни емоқ.

Бошини еб II [ўзининг]. Жуда кўп мева (ҳосил) қилиб. У х ш а ш и: **бош(и)ни емоқ.**

Тут ўлгур бошини еб, таги билан битта бўлиб тўкилиб ётибди. Мирмуҳсин, Жамила.

Бош(и)ни емоқ ким ёки нима кимнинг; ким ниманинг ёки [ўзининг] Йўқ қилмоқ, ҳалок қилмоқ. В а р и а н т и: **бошини еб I** ниманинг. С и н о н и м и: **бош(и)га етмоқ.**

Айтмадимки Ҳилола бошингни ейди деб! Ажаб қилибди, хўп тузлабди. Бу ҳам сенга оз! И. Раҳим, Ҳилола. Ҳуснинг бошингни ейди, ҳусн менинг ҳам умримни Аллоннинг оёғи остига ташлаган. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Шундай қилиб, райондан йигирма мингнинг бошини еб қайтдик. С. Анорбоев, Оқсёй. Яхши бўлса — ошини ер, ёмон бўлса — бошини. Бизга унинг хизмати керак, П. Турсун, Уқитувчи.

Бош(и)ни ерга букмоқ. Қ. бош(и)ни букмоқ.
Бош(и)ни икки[та] қилмоқ. Қ. бош(и) икки[та] бўлди.
Бош(и)ни кўкка етказмоқ. Қ. бош(и) кўкка етди.
Бош(и)ни кўтармоқ I. Қ. бош кўтармоқ I.
Бош(и)ни кўтармоқ II. Қ. ёстикдан бош кўтармоқ.
Бош(и)нинг говлаши. Қ. мия(си) говлаб кетди.
Бош(и)ни олиб [ўзининг]. Бутунлай ташлаб ва қайтмас бўлиб.
 Варианти: бош олиб (—).

Бошимни олиб, «Еҳу» деб кўз кўрган ёққа кетай дейман-у, яна тагин бола-чақаларни ўйлайман. III. Тошматов, Эрк қуши. Бу галгиси жуда ҳам жонимга тегди. Бошимни олиб бирор ерга қочмоқчи ҳам бўлиб қолдим. F. Фулом, Ёдгор. Бу ерлардан бош олиб кетгим келяпти, лекин қаёққа боришимни билмайман. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шундай қилиб, шаҳримдан бош олиб чиқиб кетишга мажбур бўлдим. III. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Бош(и)ни олиб чиқиб кетмоқ. Қ. бош(и)ни олиб.
Бош(и)ни осмонга етказмоқ. Қ. бош(и) осмонга етди.
Бош(и)ни оғритмоқ ким. I. [ўзининг]. Уйламоқ. Варианти: бош оғритмоқ ким. У х ш а ш и: бош қотирмоқ.

Сушилка қуриш шарт бўлса, бир кун шартта қураман-оламан-да, шунга ҳам бошимни оғритаймими?! А. Муҳиддин. Ошналар. Қўй, болам, бундай гаплар билан бош оғритма. Мен ҳам билмайман. II. Турсун, Уқитувчи.

2. кимнинг. Миясини чарчатмоқ.

Бўлмаган нарсага бошимни оғритасиз. Ёзмайман, ҳеч ёзмайман. Балки у мени танишни истамас. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Нима учун бошимни оғритганингизга тушунолмадим, ўртоқ раис. Ишимизнинг фойдаси учун иккита бетончи керак дея қолсангиз, нима қиларди. III. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бош(и)ни суқмоқ. Қ. бош суқмоқ.
Бош(и)ни тикмоқ. Қ. бош суқмоқ.
Бош(и)ни хам қилмоқ ким кимнинг. Уят-номусдан бош кўтаролмайдиган ҳолатга туширмоқ (эскирган). Синоним: бош(и)ни букмоқ; юз(и)ни ерга қаратмоқ; ерга қаратмоқ.

Арзимаган иш деб бошимни хам қилманг. Санд Аҳмад, Хукм.

Бош(и)ни эгмоқ. Қ. бош эгмоқ.
Бош(и)ни қаерга урмоқ. Қ. бош(и)ни қаёққа урмоқ.
Бош(и)ни қаёққа урмоқ [?] ким [ўзининг]. Нима илож қилмоқ [?], иложини қандай топмоқ [?]. Варианти: бош(и)ни

қаерга урмоқ [?]; қаёққа бош(и)ни урмоқ [?]; қайси тошга бош(и)ни урмоқ [?]; қайга бош(и)[ни] урмоқ (эскирган).

Совуқ кунда бошларини қаёққа уришни билмай, охири бир ҳаммомнинг гўлаҳхонасини топдилар. П. Турсун, Уқитувчи. Кимга арз қилади? Бошини қаерга уради? Ким мадад қўлини узатади? Ш. Тошматов, Эрк қуши. Шу бугун десаң, Меҳри, қаёққа бошимни уришни билмай қолдим. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Бечора қаёққа бош уришини билмайди. Худди қафасдаги майна. Ш. Тошматов. Эрк қуши. Е парвардигор, содиқ қулинга шу кунни раво кўрдингми? Мен-чи? Энди мен нима қиламан? Қайси тошга бошимни ураман?! Саид Аҳмад, Ҳукм. Қайга мен бошим урай ҳам қайда гава айлайин. С. Абдулла, Муқимий.

Бош(и)ни қотирмоқ. Қ. бош(и) қотди.

Бош(и)ни қуйи эгмоқ. Қ. бош(и)ни букмоқ.

Бош(и) осмонга етди. Қ. бош(и) кўкка етди.

Бош(и) осмонда [кимнинг]. Ниҳоятда хурсанд. **Варианти:** бош(и) кўкда. Синоними: **оғз(и) қулоғ(и)да.** Ухшаши: **бош(и) кўкка етди.**

Бу — янги ашулачи Фозилжон эди. У уч ўғил кўрганига боши осмонда. И. Раҳим, Ҳилола. Мабодо хат келиб қолса, бошимиз кўкда. Дунёда биздан бахтли одам йўқдай. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Бош(и) оққан [ўзининг]. Рўпара келган, ўйлаб кўрилмаган («томон»). **Варианти:** бош оққан (—); бош(и) қаёққа оғса, ўша («томон»).

«Қаёққа борамиз?» — «Бошимиз оққан томонга кетаврамиз». П. Турсун, Уқитувчи. ... севганидан ажраган бечора Раҳмонқул: «Кўшқўноқ энди менга харом», — дейди-да, боши оққан томонга қараб кетади. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Суйишган қиз ва йигит учун биргина йўл қолади: бош оққан томонга қочиш! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. ... ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла: бошингиз қаёққа оғса, ўша томонга жўнаң. Этагингиздан ушлайдиган одам йўқ. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бош(и) чиқмади кимнинг нимадан. Халос бўлмаслик, қутулмаслик. **Варианти:** чиқмаган бош(и) [кимнинг]; **чиқмаслик нимадан.**

«Аҳволимиз жуда оғир, — деди олдиндаги деҳқон дадил ва кескин, — ҳар хил жарималар, солиқлардан бошимиз чиқмайди». Ойбек, Нур қидириб. ... профессор Яткиннинг бу маслаҳати ҳам боши хатар-ташвишдан чиқмай қийналиб юрган Шербекка ўша йилтираб кўринган чироқ каби юрагига ўтирди-

қолди. С. Анорбоев, Оқсой. Хатоси шундаки, ғавғодан чиқмаган бошини яна машааша оловига суқибсан. И. Раҳим, Ихлос. Адолат бўлса, ўйнаб-кулиш ўрнига, ғамдан чиқмайдим, семириш ўрнига, чўндай озади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бош(и) шишди кимнинг. Уйлайвериб гангимоқ. Синоними: бош(и) қотди 2; мия(си) ғовлаб кетди. Ухшаши: бош(и) қотди 1.

Шу кунда ҳамманинг боши шишган. Ойбек, Қутлуғ қон. **Бош(и)** қаяққа оғса, ўша («томон»). Қ. бош(и) оққан («томон»). **Бош(и)** қотди кимнинг. 1. Узоқ ўйлаб ҳам аниқ бир фикрга кела олмаслик. Синоними: ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик.

Тоғ ўғнишининг нима зарурияти бор экан дея бошим қотди. Ойдин, Ширинга мактуб. Бу ишнинг ҳар томонини ўйлай бериб боши қотган Тошпўлат ака Қутбиниса билан маслаҳатлашиб, Жамила билан очикроқ бир гаплашишга қарор қилишди. Мирмуҳсин, Жамила.

2. Уйлайвериб гангимоқ. В а р и а н т и: бош қотди (—); бош(и)-ни қотирмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг], нима кимнинг; бошни қотирмоқ ким; мия(си) қотди — мия(си)ни қотирмоқ ким ёки нима кимнинг. Синоними: бош(и) шишди; мия(си) ғовлаб кетди. Ухшаши: мия(си) айнади.

Бир маҳал қарасак, разъезднинг орқасидан ҳам милтиқ овозлари келяпти. Бошимиз қотиб, ҳайрон бўлдик. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. Қилай сарф дейман-у, бош қотди тафтишу ҳисобига. С. Абдулла, Майли... Сўз билан деҳқоннинг бошини қотириб, ниҳоят тўрт ярим сўмга кўнишга мажбур қилди. Ойбек, Қутлуғ қон. «...ҳойнаҳой мени тилга олишадидеган ташвиш билан бошини қотириб юрган Аъзамнинг авзойи бутунлай ўзгариб кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бу савол бир ҳафтадан бери Шукржоннинг ҳам бошини қотириб, уйқусини қочирмоқда эди. О. Еқубов, Ота изидан. «Ҳозир бошини қотирма! Кейин парранда фермасига бориб билемиз...» Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари! Ана кўрдингми, бола бечора азбаройи мияси қотганидан газетага беришгача борган. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Қўйсангиз-чи, пахтаги экиб бўлмасдан, ҳеч нарсага қулоқ солмайман, сабзавот деб миямни қотирманг. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнги. «Ким бу? Мени қаяқдан таниркин?» Бу савол унинг миясини қотирди. Р. Файзий, Йўлда.

Бош(и) ғовлаб кетди. Қ. мия(си) ғовлаб кетди. **Бош-кўз(и)**ни айлантирмоқ. Қ. бош(и) айланди. **Бош кўтармоқ I** ким. 1. Қарамоқ.

«Поччаев,— деб бош кўтарди Элибек,— сизнинг касбингиз нима?» А. Мухтор, Туғилиш. Уринбой бошидан дўпписини олиб, кафтига бир урди ва ерга қараганча кулди. Бир оздан сўнг бош кўтарди. Ойдин, Юрагида ўти бор.

2. Қилиб турган ишини тўхтатмоқ. В а р и а н т и: бош(и)ни кўтармоқ I ким [ўзининг] нимадан.

Сафарали столдан бош кўтарди, ҳалиги рус қизига бир нима деб кулди. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Қандай қилиб ишни ташлаб кетаман. Ҳамма бош кўтармай шилаяпти ахир. Уят! П. Турсун, Уқитувчи. ... қалин дафтардан бошини кўтармай, нималарнидир ҳисоблашга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3. нима. Қўзгалмоқ, ҳаракатга келмоқ.

... қишлоқда эл эрта ётади, чунки қуёшдан олдин бош кўтаради. И. Раҳим, Ҳилола. ... қалбимда гўё исён, ғалаён аждаҳоси бош кўтарган-у, менга тинчлик бермайди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

4. кимга қарши. Курашга чоғланмоқ.

Ичи кир одамлар фақат сенга эмас, ҳаммамизга қарши бош кўтарганлар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бош кўтарган халқни мардликка етаклаган касиб Санжар Маликнинг нафаси пок шабадага қанот бўлмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Бош кўтармоқ II нима. Униб чиқмоқ.

Хиналар муҳаббат кўкламида қизлар қўлини ўпиш учун ердан бош кўтаради. Ғ. Ғулум, Қизалоқ. Қир бўйлаб бош кўтарган нимжон ўт изғириндан яширинмоқчидай гоҳ у, гоҳ бу томонга энгашади, ер бағирлаб тўлғанади. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Бош кўтармоқ III. Қ. ёстиқдан бош кўтармоқ.

Бош(лари) бир жойга қовушди кимларнинг — бош(лари)ни бир жойга қовуштирмоқ ким кимларнинг. Ҳамжиҳат бўлиб бирлашмоқ. В а р и а н т и: бош(лари)ни бир ерга бирлаштирмоқ; бош(лари)ни қовуштирмоқ I; бош(лари)ни бириктирмоқ I.

Албатта, бир неча кишининг боши бир жойга қовушганда, ўйин-кулги қилгиси, вақтини хушчақчақ ўтказгиси келади. И. Раҳим, Оловкор. Бу хотин-қизларнинг бошини бир жойга қовуштириш ҳам жуда қийин экан. Ғ. Ғулум, Едгор. Маҳмуд етмиш йегитнинг бошини бир ерга қовуштириб, ҳар кечаси босмачи қўнган жойга босқин қилаверди. Саид Аҳмад, Хотиралар. Учаласи уч ёққа тортиб турса, кол-

ҳоз хароб бўлади. Комилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириш керак. И. Раҳим, Ихлос. «Буларнинг бошини бириктираётган анови муаллим бола»,— деди Олахўжа. П. Турсун, Уқитувчи.

Бош(лари)ни бир ерга бирлаштирмоқ. Қ. бош(лари) бир жойга қовушди.

Бош(лари)ни бир жойга қовуштирмоқ. Қ. бош(лари) бир жойга қовушди.

Бош(лари)ни бириктирмоқ I. Қ. бош(лари) бир жойга қовушди.

Бош(лари)ни бириктирмоқ II. Қ. бош(лари)ни қовуштирмоқ II.

Бош(лари)ни қовуштирмоқ I. Қ. бош(лари) бир жойга қовушди.

Бош(лари)ни қовуштирмоқ II. 1. кимлар ўзгаларнинг. Келин-куёв қилмоқ. В а р и а н т и: бош(лари)ни бириктирмоқ II; бош(лари)ни қўшмоқ. У х ш а ш и: турмуш қурмоқ; оила қурмоқ.

Қўзимиз тириклигида шуларнинг бошини қовуштириб, орзу-ҳавасини кўрайлик. Мирмуҳсин, Жамила. Айирмат бошимизга бало бўлди. «Болаларимизнинг бошини бириктирайлик, тўй кунини тайин қил»,— деди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Уғил билан қизнинг бошини қўшайликда, бу дунёнинг қарзидан қутулайлик. П. Турсун, Уқитувчи.

2. кимлар [ўзларининг]. Келин-куёв бўлмоқ. У х ш а ш и: турмуш қурмоқ; оила қурмоқ.

Улар бош қовуштирганларида Оқанас Гаврилович келин билан куёвни шу ерга олиб чиқиб: «Шу уй сизларники»,— деган эди. М. Муҳамедов, Қичик гарнизон.

Бош(лари)ни қўшмоқ. Қ. бош(лари)ни қовуштирмоқ II.

Бошни айлантирмоқ. Қ. бош(и) айланди.

Бошни қотирмоқ. Қ. бош(и) қотди.

Бош олиб. Қ. бош(и)ни олиб.

Бош оққан («томон»). Қ. бош(и) оққан («томон»).

Бош оғритмоқ. Қ. бош(и)ни оғритмоқ.

Бош оғриқ. Қ. бош оғриғи.

Бош оғриғи. Ортиқча ташвиш, дахмаза. В а р и а н т и: бош оғриқ.

Мажлис бўлди дегунча, бир бош оғриғини ўйлаб топасизлар. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган... Ҳаммаси бош оғриғи гаплар. Ойбек, Қутлуғ қон. ... бу бош оғриқларнинг ҳаммаси анови осий қуллар эркига ... солинган маънавий тушов экан-да. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча,

Бош суқмоқ ким. 1. қаерга. Гавдаси ташқарида қолиб, бошини тиққан ҳолда қарамоқ. В а р и а н т и: **бош(и)ни суқмоқ ким [ўзининг] қаерга.**

Қодиров чайлага бош суқиб, ноз-неъматлар тўла дастурхонга кўз югуртирди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Сувонжон ичкариги хонага бошини суққанича на чиқиб кетишини, на кириб ўтиришини билмай қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. қаерга. Қирмоқ. В а р и а н т и: бош(и)ни суқмоқ ким [ўзининг] қаерга; бош(и)ни тиқмоқ ким [ўзининг] қаерга. С и н о н и м и: бурн(и)ни суқмоқ 1.

... трестга албатта киринг, план бўлимига бир бош суқиб, ўртоқ Холмат Юнусовичга ... салом дейишни унутманг. А. Мухтор, Туғилиш. Хуллас, уч-тўрт йил мобайнида бир неча идора ва муассасага бошини суқиб чиқди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. ... эртадан бери ёлғиз ўтирибман. Сен ўлгур бу уйга бир марта ҳам бошининг ни тиқмадинг. Ойбек; Қутлуғ қон.

3. нимага. Аралашмоқ. С и н о н и м и: бош қўшмоқ 1; бурн(и)ни суқмоқ 2.

Собиржон бировларнинг гапига кириб, шунақанги ишларга бош суқмаса эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Кечагина келган одам ишчи кучини тақсимлашдай масъулиятли ишга маслаҳатсиз-несиз бош суқса... А. Мухтор, Туғилиш.

Бош эгмоқ ким кимга. 1. Итоаткор бўлмоқ. В а р и а н т и: бош(и)ни эгмоқ ким [ўзининг] кимга. С и н о н и м и: бўйин эгмоқ 1; бўйин(и)ни хам қилмоқ.

Нима, у мени ноҳақ сўкса, бош эгиб турайми? П. Турсун, Уқитувчи. «Мен уни оқламайман,— деди Маҳкам ака Людмила Григорьевнанинг ёнига ўтириб,— лекин бошини эгиб, ялиниб келса, нима қилай?» О. Ёқубов, Ота издан.

2. Итоат қилмоқ, бўйсунмоқ. В а р и а н т и: бош(и)ни эгмоқ ким [ўзининг] кимга; эгилган бош (—). С и н о н и м и: бўйин эгмоқ 2.

Нима учун Аллонбийга ўхшаш бир йиртқичга қулдай бош эгиб келдик? А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. ... бош кўтарган «боши бузуқлар» яна шалпайиб, бошларини эгитишга мажбур бўлдилар. С. Айний, Қуллар. Эгилган бошни қилич кесмайди. Мақол.

Бош қотди. Қ. бош(и) қотди.

Бош қотирмоқ ким. Астойдил ўйламоқ, чуқур фикрламоқ. У х ш а ш и: бош(и)ни оғритмоқ 1.

Қизни ташвишга солган қийинчиликлар нима бўлиши мумкинлиги тўғрисида йигит узоқ бош қотирди. Ойбек, Олтин воқ

дйдан шабадалар. «Зухра Каримовна, бу масала устида илгариям, ҳозир ҳам кўп олимлар бош қотирган». С. Анорбоев, Оқсой. Бирок гуноҳкорларни қидириш вақти эмас, ғўзани сақлаш тўғрисида бош қотирмоқ лозим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бош қўшмоқ ким нимага. 1. Аралашмоқ. Синоним и: бурн(и)ни суқмоқ 2; бош суқмоқ 3.

Керак бўлса бу ишга яна бош қўшамиз. С. Абдулла, Муқимий. Газетанинг шу ишга бош қўшганидан жуда қувондим-у, увало бир нарчасига қўшилмадим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. Қатнашмоқ.

... коммунистик партия шу дарёни юқори кўтариб, юртни обод қилишга бош қўшаётир. Ойдин, Фарҳодлар. Мадамин бу ишга бош қўшган ўн бешга яқин кишини бармоғи билан санади. П. Турсун, Уқитувчи.

Боғдан келса (...), тоғдан келмоқ ким. Суҳбатдошининг гапига ҳеч алоқаси йўқ гап-сўз айтмоқ. В а р и а н т и: тоғдан келса (...), боғдан келмоқ.

Уқитувчи боғдан келса, у тоғдан келади: Спарта давлатини сўраса, Спартак юришларига ўтиб кетяпти. Ҳ. Назир, Ужар қизлар. Мен тоғдан келсам, сиз боғдан келяпсиз, Сулаймон Зийнатуллаевич. П. Қодиров, Уч илдиш.

Бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ. Қ. бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдирмоқ.

Бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдирмоқ ким. Арзимаган нарсани деб жаҳл устида ножўя, зарарли ишни қилиб қўймоқ. В а р и а н т и: бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ.

Ўз жиянингиз, куйганидан гапиргандир ... Бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдириш яхшimas. Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади. Мен ҳам уйимга бориб ётиб олдим... Бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўйган эканман. Энди тушундим. И. Раҳим, Ихлос.

Бурн(и) кўтарилди. Қ. бурн(и)ни кўтармоқ.

Бурн(и)ни бир қарич кўтармоқ. Қ. бурн(и)ни кўтармоқ.

Бурн(и)ни ерга ишқамоқ ким кимнинг. Қаттиқ жазоламоқ (дўқ).

Бурнини ерга ишқайман унинг. Мени ҳақорат қилиши етмай, яна устимдан арз қилиши ҳам борми?! И. Раҳим, Чин муҳаббат. ... қайси тоғ-тош ковагига беркинса ҳам, топиб олиб, бурнини ерга ишқаймиз, Сотволдининг ўчини олмай қўймаймиз! П. Турсун, Уқитувчи,

Бурн(и)ни кўтармоқ ким [ўзининг]— бурн(и) кўтарилди кимнинг. Гердаймоқ, кибрланмоқ. В а р и а н т и: бурн(и)ни бир қарич кўтармоқ; бурн(и)ни осмонга кўтармоқ; димоғ(и) кўтарилди. С и н о н и м и: димоғ(и) шишди.

... қозинг ё Ҳожилатиф девонбегинг ҳозир биронтамизга бурнини кўтариб гапирса, ҳаммамиз дарров аразлаб кетамиз. С. Айний, Қуллар. Почтачининг бурни кўтарилиб қолибди. «Хат борми?»,— десам, «Йўқ»,— деб кетаверади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз. Ойбек, Қутлуғ қон. Тожибой хушомадғайларни севадиган раҳбарнинг кўланкасида сизгиниб, бурнини осмонга кўтаришга ўрганган эди. П. Турсун, Уқитувчи. Кейин бундай кишиларга яхши гапириб, «Ишланг, ишланг»,— деявериш ҳам дуруст эмас. «Менсиз эплаб бўлсанлар!»— деб, димоғлари кўтарилиб кетади. С. Анорбоев, Оқсой.

Бурн(и)ни осмонга кўтармоқ. Қ. бурн(и)ни кўтармоқ.

Бурн(и)ни суқмоқ ким [ўзининг]. 1. қаерга. Қирмоқ. В а р и а н т и: тумшуг[(и)ни] тикмоқ (салбий). С и н о н и м и: бош суқмоқ 2.

Бу тажрибангни сир тутаверсанг бўларди. Ҳар бир эшикка бурнингни суқаверсанми?! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қайси ёв тумшуқтиқар, унга жавоб шу дафъатан: «Э, ўлимтиқлар, келинг ёр-у кафан ишқи билан». С. Абдулла, Ватан ишқи билан.

2. нимага. Аралашмоқ. В а р и а н т и: бурн(и)ни тикмоқ; тумшуг[(и)ни] суқмоқ (салбий); тумшуг(и)ни тикмоқ (салбий). С и н о н и м и: бош суқмоқ 3; бош кўшмоқ 1.

Ойқиз бўлса ҳаддан ошиб кетди, ҳамма ишга бурнини суқяпти. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нега Нури эркаклар ишига бурнини тикади? Хизматкорларни эри топсин. Ойбек, Қутлуғ қон. Биринчидан, мени афандихон деманг. Иккинчидан, тушунмаган ишингизга тумшугингизни суқманг. Саид Аҳмад, Ҳукм. ... Хўжабековнинг ғурури лат еди: раислик амалига тумшуқ суқмаган шу мўйлов қолувди! С. Анорбоев, Оқсой. «Масаланинг моҳиятига тумшугингни тикма, сен фақат ижрочисан»— Манноновнинг методи шуми? П. Қодиров, Уч ялди.

Бурн(и)ни тикмоқ. Қ. бурн(и)ни суқмоқ.

Бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ нима кимнинг. Эътибор бермай, хотирасида тутиб қолмаслик. В а р и а н т и: у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ.

У вақтда бу гаплар бу қулоғидан кириб, у қулоғидан чиқиб кетган эди. С. Анорбоев, Оқсой, Бировнинг арзини тинглайдиган ҳолим йўқ. Гаплари у қулоғидан кириб, бу қулоғимдан чиқиб кетяпти. Хаёлимда фақат икки ярим миллион сўм... И. Раҳим, Ҳилола. Бу гаплар, ҳар кунгидай, Нусратилланинг бир қулоғидан кириб, иккинчи қулоғидан чиқиб кетди. А. Мухтор, Опасингиллар. Хотинининг гаплари бир қулоғидан кириб, иккинчи қулоғидан чиқиб кетаётган Шодиевга бу қаҳқаҳа қаттиқ халақит берди. А. Мухтор, Доғ.

Бўйга етмоқ. Қ. бўй(и) етди.

Бўй етмоқ. Қ. бўй(и) етди.

Бўйга етмоқ. Қ. бўй(и) етди.

Бўй(и) етди кимнинг — **бўйга етмоқ** ким [ўзининг], Еши оила қуриш даражасига бормоқ (қизларга қарата). В а р и а н т и: **бўйга етмоқ** ким; **бўй етмоқ** ким. У х ш а ш и: эр етмоқ; ба-лоғатга етмоқ.

Ҳозир қизлар зеносига бор. Ҳаммасининг бўйи етиб, кўзлари ўйноқи бўлиб қолган. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Гулжамол ва Зухраёнғоқдек бўйи етган қизлари, беш-олти невараси бўлган халифа учун ёш хотин керак эмас эди. С. Айний, Қуллар. Учта бўйига етган синглиси бор. Санд Аҳмад, Ҳасрат. Мулла Шошқол домланинг бешта бўйига етган, қадди баркамол, сайдовутдай-сайдовутдай қизлари бўлса ҳам, биттагина ўғилнинг гадоёи эди. Ғ. Ғулом, Фарзанди солиҳ. Бўй етган қиз кун чиққунча ухлаб, бошқалардан кейин уйғонса, отанинг жаҳли чиқиши табиий. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бўйинга олмоқ. Қ. бўйн(и)га олмоқ.

Бўйин эгмоқ I ким кимга. Итоаткор бўлмоқ. С и н о н и м и: бош эгмоқ I; **бўйн(и)ни** ҳам қилмоқ.

Шунинг учун арзонроқ фойда ва узунроқ муддат билан сиз менинг ҳожатимни чиқарасизми деб олдингизга бўйин эгиб келдим. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Йўқ, нима деса, хўп деб бўйин эгиб ўтираверсак, ҳали ҳоким экан-у, унинг ити ҳам елкамизга чиқиб, айри миниб олади. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. ким ёки нима кимга ёки нимага. Бўйсунмоқ, итоат қилмоқ. В а р и а н т и: **бўйн(и)ни** букмоқ ким [ўзининг] кимга. С и н о н и м и: бош эгмоқ 2.

Эски раислар бўйин эгармикан бу ёш жувонга. И. Раҳим, Ихлос. Чунки неча замонлардан бери Қизилқум на одамга, на ҳайвонга ва на қанотли қушга бўйин эккан. И. Раҳим, Оловкор. ... бу даҳшатни, бу офатни у, эҳтимол, ... ўлим ка-

би даф этилмас ҳодиса деб тушунар, балки камтаринлик билан бўйнини буккан бўлар эди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Бўйн(и)га олмоқ ким [ўзининг] нимани. 1. Эътироф қилмоқ. В а р и а н т и: бўйинга олмоқ ким нимани. С и н о н и м и: ган олмоқ. У х ш а ш и: бўйн(и)га қўймоқ 2.

Саидова ҳамма гапни бўйнига олди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Отасининг ўз хатосини бўйнига олади-ган даражада кучли одам эканидан қувониб кетди. П. Қодиров, Уч илдиш. Қаригинини бўйнига олгиси келмайди. Юрагида ўти бор. С. Анорбоев, Ташвиш. Ё Зор қишлоқдан кетсамикан? Йўқ, бу — айбни бўйинга олиш. Саид Аҳмад, Ҳукм.

2. Бирор ҳолатга рози бўлмоқ, кўнмоқ. В а р и а н т и: гардан(и)га олмоқ; елка(си)га олмоқ.

Ҳамон мусофирчиликни бўйнинингга олдингми, эгардан сал тушгин-да! Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. Нега қочдинг у ердан? Қайтиб бормасликни бўйнинингга олиб қочдингми? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Беш-тўрт кунлик оғирликни гарданнимизга олиб, ойдинда кўчат ўтқазсак, қандай бўларкин? Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Энг охири жонига тегибди ва шу тўполонга бошлиқ бўлишни елкасига олибди. Ғ. Ғулом, Аркнинг емирилиши.

3. Бирор ишни бажаришга рағбатланмоқ, бирор ишни бажаришга масъул бўлмоқ. В а р и а н т и: гардан(и)га олмоқ. С и н о н и м и: зимма(си)га олмоқ 1.

Қомсомоллар канал қозишга ажратилган кишиларнинг чопиқ нормаларини бажаришни бўйинларига олибдилар. С. Назар, Яшил бойлик. ... агар кўнишмаса, мана янги участкага бошқа ҳосилот қўйиша қолсин, гарданимга бундай ишни ололмайман. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Бўйн(и)га тушмоқ нима кимнинг. Юкланмоқ. В а р и а н т и: гардан(и)га тушмоқ. У х ш а ш и: зимма(си)га тушмоқ.

Ишнинг оғири яна колхозчи эрларнинг бўйнига тушади. Ғ. Ғулом, Чўтир хотиннинг толеи. Бундай вақтларда ошпазлик вазифаси менинг бўйнимга тушар эди. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Албатта, масъулиятнинг асосий қисми Умрзоқованинг гарданига тушади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кейин ҳисоблаб қарашса, йигитчанинг гарданига проценти билан роса саккиз юз сўм пул тушибди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Бўйн(и)га қўймоқ Ким кимнинг нимани. 1. («айб»ни). Тўнкамоқ, ағдармоқ. В а р и а н т и: бўйн(и)га қўйилмоқ нима кимнинг.

«Хумохон,— деб тезроқ бошлай қолди у,— Бўриевнинг бўйнига жиддий айблар қўйиши бди». А. Мухтор, Туғилиш. Мадамин бўйнига қўйилган айбномадан тамом ҳовуридан тушди. П. Турсун, Уқитувчи.

2. («айб»ни). Исботлаб эътироф қилдирмоқ. Ухшаши: **бўйн(и)га олмоқ 1.**

Йўқ, ўзим сўроқ қиламан! Гуноҳини бўйнига қўйиб, ҳоким келгунча девор тагига бостириб юбораман. М. Исмоилий, Фарғона тонг-отгунча. «Найрангбозлигимни бўйнимга қўйиб беринг!»— деди пинғирлаб, бўғилиб Қаримқул. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

3. (бирор ишни) Бажаришга рози қилмоқ. Ухшаши: **Зимма(си)га олмоқ 2.**

Утган кун қазилик ош қилиб беришни бўйнига қўйиб яраштириб қўйган эдик! Саид Аҳмад, Чўл бургути. Боришини бўйнига қўяман. Қани, кўнмасин-чи. С. Абдулла, Муқимий.

Бўйн(и)дан соқит қилмоқ ким [ўзининг] нимани. Ўзини жавобгарликдан холи қилмоқ. В а р и а н т и: **гардан(и)дан соқит қилмоқ; бош(и)дан соқит қилмоқ.**

«Ху анови сўрида ўтирганлардан сўрайсизлар»,— деб улар гапни бўйинларидан соқит қилдилар. Ш. Ризо. Уч. ... у гўё кўнгалсиз воқеани бўйнидан соқит қилган киши-дек стулга тинч ўтирди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. ... боёнлар закот улашганда ёхуд бирор ҳийлаи шаръий билан бу мажбуриятни гарданларидан соқит қилганда, у ҳам бир иложини қилиб шундан халос бўлар эди. Ф. Гулом, Ҳажжи қабул бўлди. Бошимдан соқит қилиб айтиб қўяй, оқибатига Комилжоннинг ўзи жавоб беради. И. Раҳим, Ихлос.

Бўйн(и) ёр бермади. Қ. бўйн(и) ёри бермади.

Бўйн(и) ёри бермади кимнинг нимага. 1. Иззати нафси йўл қўймади.

Лекин бировни чақириб, шоти қўйиб беришини сўрашга бўйнинг ёри бермайди, ор қиласан. Саид Аҳмад, Қайтиш. Комилжонга итоат қилишга Умаралининг бўйни ёри бермаётган бўлса керак. И. Раҳим, Ихлос.

2. Мойид бўлмаслик, истамаслик (иш-меҳнат ҳақида).

Эргаш уни: «Меҳнатга бўйнинг ёри бермаса, ҳовироқ бўшатиб қўяман»,— деб қаттиқ огоҳлантирди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. «Бу лаънати айёр муридларнинг ишга бўйни ёри бермайди». Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Бўйн(и)ни букмоқ. Қ. бўйин эгмоқ.

Бўйи(и)ни ҳам қилмоқ ким [ўзининг] кимга (эскирган). Итоаткор бўлмоқ. Синоним: **бўйин эгмоқ I; бош эгмоқ I.**

Ахир рўпарасида бўйинини ҳам қилиб турган бу одам ... гердайиб туриб гаплашадиган ўша Хўжабеков эмас эди-да! С. Анорбоев, Оқсой. Ҳар уювлари бўйинларини ҳам қилиб, Маҳамат Оқилнинг олдига бордилар. Ғ. Ғулум, Тўрт хангома.

«Бўрк ол» деса (...), бош олмоқ ким. Бирор ишни лозим бўлганидан ҳам ўтказиб ва қўпол қилиб бажармоқ. В а р и а н т и: **«Дўппи[сини] ол» деса(...), калла[сини] олмоқ ким [кимнинг].**

Биламиз, «Бўрк ол» деса, бош олмоқ, пашшадан фил ясамоқ — полициянинг суйган методи. Ойбек, Нур қидириб. Фашист деганда қони кўпириб кетади, «Бўрк ол» деса, бош олади. С. Анорбоев, Дўстлар. Ҳой Жуман, «Дўппи-сини ол» деса, сен ҳам хўп калла оласан-да. Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

В

Вақт(и) чоғ кимнинг. Қайфияти яхши. Синоним: **кайф(и) чоғ; димоғ(и) чоғ.**

... ошпаз Белочукнинг вақти чоғ: бугун қозонга бутун бир ҳисорий кўчқорнинг гўшт-ёғи солинган. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ғулумжоннинг вақти чоғ эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Бугун вақтим чоғ бўлгани учунми, билмадим, ҳар қалай, унга бир яхшилик қилгим келди. О. Ёкубов, Муқаддас.

Вақти чоғлик қилмоқ ким ким билан. Хурсандчилик қилмоқ, дилхушлик қилмоқ. Синоним: **кўнгил очмоқ; кайфи чоғлик қилмоқ.**

Майна билан қизгин вақти чоғлик қилиб кулишаётган Нарзи тоға одамларни ёриб, поёндозга йўл очди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Ваҳима босди кимни. Қўрқинчли ўй-хаёлларга берилмоқ. В а р и а н т и: **ваҳм босди. Ухшаши: ваҳимага тушмоқ.**

Бу атрофда кўкнор қолмади-ку, олти ойдан кейин нима бўлади? Саид Жалолхонни ваҳима босди. А. Қаҳҳор, Башорат. Уша кун кечқурун ҳам келмагач, уларни ваҳима босди. П. Турсун, Уқитувчи. Бирданига уч ой жим бўлиб қолди. Мени ваҳм боса бошлади. Р. Файзий, Чўдга баҳор келди.

Ваҳимага сол[иб қўй]моқ нима кимни. Қўрқитган ҳолда ўйлан-тириб қўймоқ. **У х ш а ш и:** юраг(и)га ваҳима солмоқ; ваҳимага тушмоқ.

Хосият холанинг овози ўзгариб кетгани Бувиниса холани ваҳимага солиб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор кейди. *Турғунной биринчи товушни эшитганда сесканди, сўнгилари эса уни ваҳимага солди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

Ваҳимага тушмоқ ким. Қўрққан ҳолда ўйланиб қолмоқ. **У х ш а ш и:** кўнгл(и)га ваҳима тушди; ваҳимага солиб қўймоқ.

... бу илтифотнинг бирор сирини бўлса керак деб, ваҳимага тушарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. ... мўл ҳосил олиш мушкул эканлигини сезиб, ваҳимага тушса ҳамки, шу ишда қолганлигига мамнун бўлди-ю, барча гуноҳини иш билан ювиш зарурлигини кўнглидан ўтказди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «*Ҳаммасидан одам зўр. Олдиндан ваҳимага тушманглар!*»— деди Тансиқ. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ваҳм босди. Қ. ваҳима босди.

Воз кечмоқ ким нимадан. ёки кимдан. Узил-кесил қечиб юбормоқ. **В а р и а н т и:** **воз кечтирмоқ** ким кимни нимадан. **У х ш а ш и:** баҳр(и)дан ўтмоқ.

Кейинча шу ўрмон қоровуллигидан воз кечиб, куёвим билан қўй боқсам нима қилади? С. Анорбоев, Оқсой. *О келажакнинг комсомоли, улуг ишнинг абадийлиги учун ҳамма нарсадан воз кечишга тайёрмисан?* А. Мухтор, Тугилиш. *Бутун умрга ота-онасидан, акаларидан воз кечарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аммо қашшоқ ҳаёт, яшаш учун кураш бир лаҳзалик шафқатдан уни воз кечтирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Воз кечтирмоқ. Қ. воз кечмоқ.

Г

Гап бермаслик. Қ. сўз бермаслик I.

Гапга кирмоқ. Қ. гап(и)га кирмоқ.

Гапдан қайтмоқ. Қ. сўз(и)дан қайтмоқ.

Гап(и)га гап қайтармоқ. Қ. гап қайтармоқ.

Гап(и)га кирмоқ ким кимнинг. **В а р и а н т и:** гапга кирмоқ ким; сўз(и)га кирмоқ; сўзга кирмоқ ким. **С и н о н и м и:** қулоқ солмоқ 2. **У х ш а ш и:** тилга кирмоқ.

Розик ҳеч кимнинг гапига кирмаса ҳам, унинг гапига киради. С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳали келин ҳам сизнинг гапингизга кириб, уйдан чиқмай ўтирибдими?* А. Қаҳҳор, Тўй. *Ақлли, фаросатли, гапга кирадиган қиз бўлганда, дадасига ғамхўр бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Онаннинг сўзига кир, ақлли-хушлисан, кўнглини оғритма. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгил. ... сўзга кирмаган болани нима қилиш керак? Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Гап(и)да турмоқ I ким [ўзининг]. Аҳдини сақламоқ. В а р и а н т и: сўз(и)да турмоқ I; лафз(и)да турмоқ. А н т о н и м и: сўз(и)дан қайтмоқ.

«Ишонманг, Марҳамат опа!— деди Қудрат, гўё вожатий дарров ишона қоладигандай.— Га п и да т у р м а й д и у». Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. «Ихтиёр ўзингда, жигарим,— деди у йиғламсираган бир товуш билан.— Лекин ўз сўзингда т у р м а г а н и н г учун хафаман». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Кеча борганимда яна пишйтдим, Холмат Юнусович ла ф з и да т у р а д и г а н одам. А. Мухтор, Туғилиш.

Гап(и)да турмоқ II. Қ. сўз(и)да қаттиқ турмоқ.

Гап(и)ни икки[та] қилмаслик. Қ. бир сўз(и) икки[та] бўлмади.

Гап(и)ни ўтказмоқ. Қ. сўз(и) ўтди.

Гап(и)ни қайтармоқ. Қ. сўз(и)ни қайтармоқ.

Гап(и) ўтди. Қ. сўз(и) ўтди.

Гап(лари) бир жойдан чиқди кимларнинг. Фикр-ўйлари мос келди. В а р и а н т и: сўз(лари) бир жойдан чиқди; сўз(лари) бир ердан чиқди; фикр(лари) бир ердан чиқди.

«Демак, га п и м и з бир жойдан чиқибди-да»,— Замоннинг гапини бўлиб сўзида давом этди у. Н. Назаров, Замон. Олағовур бошланди. Тешабой акадан бошқа ҳамманинг сўзи бир жойдан чиқди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Уларнинг дилида бир тилак, бир орзу ҳукмрон бўлгани учун, сўзлари ҳам бир ердан чиқди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Фикримиз бир ердан чиқяпти»,— дея кўнглидан ўтказгач, кескин жавоб берди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Гапни бир ерга қўймоқ. Қ. гапни бир жойга қўймоқ.

Гапни бир жойга қўймоқ кимлар. Узаро бир фикрга келмоқ.

В а р и а н т и: гапни бир ерга қўймоқ; маслаҳатни бир жойга қўймоқ; маслаҳатни бир ерга қўймоқ. У х ш а ш и: тил бириктирмоқ.

... бир қиз билан дон олишиб юрган эди. Иккови аҳд-у паймон қилишиб, га п н и бир жойга қўйишган йили уруш бошланиб, Бургут фронтга кетди. Саид Аҳмад, Чўл бургути. ... норҳоким, амин, оқсоқоллар билан га п н и бир ерга қўйиб, эртадан ишга киришамиз. С. Айний, Қуллар. М а с л а х а т н и бир жойга қўйишиб, йўлга чиқишди. С. Зуннунова, Гулхан. Она-бола тун билан ҳасратлашиб, м а в л а х а т н и бир ерга қўядилар. П. Турсун, Уқитувчи.

Гап отмоқ. Қ. гап ташламоқ.

Гап ташламоқ ким [кимга]. 1. Фикрини билиш мақсадида бирор гап-сўз айтмоқ.

... *симёғоч устида радио тузатаётган монтер бола унинг тажанглигига ҳайрон қолиб гап ташлади.* Саид Аҳмад, Хотинлар. ... *баъзан ўсмоқчилаб чолга гап ташлар эди.* Ойдин, Фарҳодлар. *Кўнгилда армон қолмасин. Секин бир гап ташлаб кўр-чи, нима дер экан?* П. Турсун, Уқитувчи.

2. Суҳбатга тортиш мақсадида тегажаклик билан гапирмоқ. В а р и а н т и: сўз ташламоқ; сўз отмоқ (оз ишлатилади). У х ш а ш и: гап қотмоқ.

... *велосипедчи туғул, эшак минган кишига ҳам гап ташлашиб, ҳазил қилмай қўйишмасди бу теримчилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *«Абдуғафур отам кетиб, жуда яйраб қолди-да»,— деб сўз ташлаган эди, Турсуной қошларини чимириб, унга тикилди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Звено ерининг тўрт томонига тарқаб кетган қизлар ҳар замон ишдан бош кўтариб, бир-бирига гап отишади.* Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. *Муқаддас иккимизни доим кузатиб юрган, бир неча марта Муқаддасга сўз отиб, танишишга ҳаракат қилиб кўрган.* О. Ёқубов, Муқаддас.

Гап тегди I кимга. Гапиришга имкон берилди.

Сенга бир гап тегдимиз, чўзаверасан резинка қилиб. Ҳ. Назир, Пионерлар боғи.

Гап тегди II кимга — гап тегизмоқ ким кимга. Танбеҳ эшитмоқ. В а р и а н т и: сўз тегадиган бўлди.

Боринг тезроқ. Битта-яримта келиб қолса, гап тегади. П. Қодиров, Уч илдиз. *Бунақанги гап тегизади ган мушукнинг боридан йўғи!* А. Муҳиддин, Бетоб. *Энди сенинг бир пулик болангни деб мендай бир қопқа устунига сўз тегадиган бўлди.* Н. Мақсудий, Илон боласининг заҳри.

Гап тегдирмоқ. Қ. гап тегди II.

Гап тегизмоқ. Қ. гап тегди II.

Гап қайтармоқ, ким. 1. нимага ёки кимга. Жавоб қилмоқ («сўроқ»қа). С и н о н и м и: жавоб бермоқ I; жавоб қайтармоқ. А н т о н и м и: савол бермоқ.

Аммо Жўраҳоннинг уч-тўрт яшар кичкина қиздай эркаланиб гап қайтариши онасига қаттиқ ботмади. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Холида эрига бошқа гап қайтаролмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2. кимга. Эътироз жавобини бермоқ, айтишмоқ. В а р и а н т и: сўз қайтармоқ; гап(и)га гап қайтармоқ ким кимнинг; сўз(и)-

га сўз қайтармоқ ким кимнинг. У х ш а ш и: сўз(и)ни қайтармоқ.

Иш чатоқлигини пайқаган Тўхтамурод онасига гап қайтариб ўтирмади. С. Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди. *Ойи, мен сизникига кундош кўриб келган эмасман.* Гап қайтаришга ўзингиз мажбур қилдингиз. С. Зуннунова, Латта. *У ўжарлик қилиб сўз қайтариш у ёқда турсин, Марҳаматнинг ва онасининг афтига бирон марта тик боқолмади ҳам.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳар бир катта-кичикнинг гапига гап қайтара бергиш одобсизлик бўлади.* П. Турсун, Уқитувчи. *Энди тагин сўз қайтарсин сўзимга.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

Гап қистирмоқ ким. Бирор кишининг нутқи давомида шу нутқни бўлувчи сўз-гап илова қилмоқ. **Варианти:** сўз қистирмоқ. **Синоними:** луқма ташламоқ.

«Сув бошидан лойқаланади»,— деб Зуфар Ҳакимович гап қистирди. П. Қодиров, Уч илдиз. *«Техникани ҳам!»— Козим афанди сўз қистирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Гап қотмоқ ким [кимга] 1. Суҳбатга тортиш мақсадида гап айтмоқ. **Варианти:** сўз қотмоқ. У х ш а ш и: гап отмоқ; гап ташламоқ.

Бир кун, нима ҳам бўлди-ю, Асқарали юрак ютиб Жамилага гап қотди. Мирмуҳсин, Жамила. *Ҳожи хола кўзи илиниб, энди-хуррак ота бошлаган эди, Тўрахон гап қотиб, қолди.* М. Исмоний, Фарғона тонг отғунча. *Қизнинг хатти-ҳаракатларидан таажжубда қолган Турғун эса унга сўз қотишга журъат қилолмас эди.* О. Еқубов, Тоғ қизи.

2. Бирор кишининг нутқи давомида йўл-йўлакай бирор фикрни айтиб қолмоқ.

Олдинги қаторда иягини ҳассасига тираб ўтирган бир чол гап қотди: «Йўқ, болам, бу Ҳодивой ремонт қилишга арзимайди». Саид Аҳмад, Ҳодивой. *«Пўлатжоннинг келиши шарофати билан уй ишига аралашиб қолди-да»,— деб гап қотди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Гардан(и)га олмоқ. Қ. бўйн(и)га олмоқ.

Гардан(и)га тушмоқ. Қ. бўйн(и)га тушмоқ.

Гардан(и)га юкламоқ ким кимнинг нимани. Бирор ишни бажаришга мажбур қилмоқ. У х ш а ш и: бўйн(и)га қўймоқ 3.

... халқ гардан'ига тўлаш мумкин бўлмаган даражали оғир ҳарбий жарималар юкланиши ёш шоир Завқийнинг руҳига қаттиқ таъсир қилади. Ғ. Гулом, Нетай.

Гардан(и)дан соқит қилмоқ. Қ. бўйн(и)дан соқит қилмоқ.

«Гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ. Қ. «гаҳ» деса (...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ.

«Гаҳ» деса (...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ ким кимни. Жуда итбаткор қилиб олмоқ. В а р и а н т и: «гаҳ» деса (...), қўл(и)-га қўнадиган қилиб олмоқ ким [ўзининг] кимни; «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ.

Муслимовга ўхшатиб «майин» қилиб олгандан кейин эса, «Э, илгари дами жуда баланд эди, бир қўрқитиб, «гаҳ» деса, қўлга қўнадиган қилиб олдим»,— даярди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Лекин бизнинг Боқижон ҳам хийла пишиқ йигит у маҳмадонани ўз қучоғига олгандан кейин, «гаҳ» деса, қўлга қўнадиган қилиб олади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ўзи ўғлим ношуд. Хотинни-ки «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмадим, бундай эркакдан оғилдаги бузёқ яхши. Саид Аҳмад, Ҳасрат.

«Гаҳ» деса (...), қўл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ. Қ. «гаҳ» деса (...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ.

Д

Дабдала(си)ни чиқармоқ. Қ. дабдала(си) чиқди.

Дабдала(си) чиқди — дабдала(си)ни чиқармоқ. 1. ниманинг — ким ниманинг. Сифатини йўқотиб, яроқсиз ҳолга келмоқ. Синоним и: **абжағ(и) чиқди** — **абжағ(и)ни чиқармоқ** 2. Ухшаши: **ишдан чиқмоқ** — **ишдан чиқармоқ**.

Қўйлакнинг дабдаласи чиқди. «Ўзбекча-русча лугат»дан. Ҳозирги тарбияни олиб шахматга урилди, шахматни олиб тарбияга; икковининг ҳам дабдаласи чиқарилди. А. Қаҳҳор, Ужар.

2. кимнинг—ким кимнинг. Янчиб ташламоқ.

Гувоҳларнинг дабдаласи чиққандан кейин, Фуломжон деди: «Бўлиб ўтган мана шу гапларнинг ўзи ҳам ... мен тухматчилар қурбони бўлиб турганимни исбот қилишга етиб ортади». М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Зеби она, ҳалиги яна фиринг деганда, дабдаласини чиқариб, ўша ерга кўйиб келар экан-да. С. Зуннунова, Гулхан.

Дам бермоқ I ким нимага. Ҳаво оқимини куч билан ҳайдаб кiritмоқ.

Кейин писта кўмир солиб, қувурига маҳси кийдириб, дам берди. Саид Аҳмад. Ҳукм. Уларни [темирларни] ... мулоимлаш учун жуда кўп миқдорда дам бериш, қиздириш ва тақа шаклига келтириш учун жуда кўп азобланиб болға уриш

керак бўлар эди. Ғ. Ғулом, Жаҳонгирлик урушининг сўнги қурбонларидан бири.

Дам бермоқ II ким кимга ёки нимага. Истироҳат қилишга имкон бермоқ. У х ш а ш и: дам олмоқ; ҳордиқ чиқармоқ.

Уй юмушларидан чарчаган кезларимда чақалоқни бирпасгина овутиб, менга дам берармикан? ... Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кўнелингни кенероқ қил, ошиқма, асабингага бир оз дам бер. А. Мухтор, Туғилиш. ... ҳарсиллаб қолган ҳўкизларни қўшдан чиқариб, дам беради. П. Турсун, Уқитувчи.

Дам(и) ич(и)га туш[иб кет]ди. Қ. нафас(и) ич(и)га туш[иб кет]ди.

Дам(и) ич(и)да кимнинг. Ошкор бўлишдан қўрқиб гапирмаслик, имконсизликдан бирор нарса дея олмаслик.

Эр-хотиннинг дами ичида, ундан-бундан сўраб-суриштирайлик дейишса, гап-сўз тарқаб кетади. С. Зуннунова, Гулхан. Сирдан воқиф хотинлар, дамлари ичида, бир нарса деб юборишдан қўрқиб, ўзларини ҳеч нима билмасликка солишарди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил. У ўзининг бунчалик пастлаб, «оёқдан қолиш»ига асосан Ёқутойимни сабабчи деб битлар, лекин дами ичида эди. С. Анорбоев, Оқсой.

Дам(и) ич(и)да қолди кимнинг. Бир сўз ҳам айта олмай қолмоқ. У х ш а ш и: дам(и) чиқмади — дам(и)ни чиқармаслик; нафас(и) ич(и)га тушиб кетди.

Завқийнинг бу далилига Мўйдин махсум жавоб қайтаролмай, дами ичида қола беради, аммо ундан албатта ўч олиш пайига тушади. Ш. Ризо, Уч. Бечора хотинлар эрларидан беки-тиб юрган пулларидан ажраб, дамлари ичида қолаверади. П. Турсун, Уқитувчи.

Дам(и) кесилди I. Қ. дам(и)ни кесмоқ I.

Дами кесилди II. Қ. дамини кесмоқ II.

Дамини босмоқ. Қ. дамини кесмоқ II.

Дам(и)ни ич(и)га олмоқ. Қ. дам(и)ни ич(и)га ютмоқ.

Дам(и)ни ич(и)га тушириб юбормоқ. Қ. нафас(и) ич(и)га туш[иб кет]ди.

Дам(и)ни ич(и)га ютмоқ ким [ўзининг]. Ҳеч қандай товуш чиқармаслик. Варианти: дам(и)ни ютмоқ; нафас(и)ни ич(и)га ютмоқ; дам(и)ни ич(и)га олмоқ; нафас(и)ни ич(и)га олмоқ. У х ш а ш и: дам(и) ич(и)да қолди; дам(и) чиқмади — дам(и)ни чиқармаслик.

Дамиңи ичига ютиб, оёғининг учида юриб яқинлашди.

С. Анорбоев, Оқсой. *Раиснинг тепиб уйғотганини билиб, аччиғи қистаса ҳам, меҳмонлар олдида дам(и)ни ютиб туради.* Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгил. *Қирғоқда нафасини ичига ютиб кузатиб турган қурувчилар бирдан жонланиб, қичқира бошладилар.* Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. ... уларнинг гапларида нафасни ичига ютиб қулоқ солдилар. П. Турсун, Уқитувчи. *«Ҳакимов буни олдиндан сезган экан-а»,— деб дам(и)ни ичига олиб ўйланарди у.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Тарафкашлар нафасларини ичларига олиб, титраб-қақшаб итларнинг ҳар бир ҳаракатини таъқиб қилдилар.* Ғ. Ғулом, Икки жанггоҳ.

Дам(и)ни кесмоқ I ким кимнинг — дам(и) кесилди I кимнинг.
Гапиртирмаслик. В а р и а н т и: **нафас(и) кесилди.**

Прокурор нималарнидир аниқламоққа, луқма ташлаб, дам(и)ни кесмоққа уринди. И. Раҳим, Ихлос. *Валихоннинг қўл силтаб рад қилганини кўргач, дами кесилиб, оғзини очганича тек қараб қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *«Ким гумон қилади?»—«Олимхон элликбоши...» Салимбойваччанинг нафаси кесилди.* Бошини икки қўли орасига олиб жим бўлди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Дам(и)ни кесмоқ II нима ниманинг — дами кесилди II ниманинг.
Таъсир кучини қайтармоқ, йўқотмоқ. В а р и а н т и: **дам(и)ни босмоқ.**

Иссиқнинг ва ёғлиқ овқатларнинг дам(и)ни кесиш учун ҳеч ким пиёладан, чойнакдан қўл узмас эди. Ойбек, Қутлуғ қон. *Ана шу камбағаллар, эзилган меҳнатчилар бирикиб, бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилишса, зулмнинг дами кесилмай қолмайди.* М. Исмоилнй, Фарғона тонг отгунча. *Уктам юмшоқ, хушбўй, ширин анжирдан бир неча дона егач, бадани қизиб кетди.* Меванинг дам(и)ни босиш учун зўр бериб кўк чой ичди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Дам(и)ни олмоқ. Қ. дам олмоқ.

Дам(и)ни чиқармаслик. Қ. дам(и) чиқмади.

Дам(и)ни ютмоқ. Қ. дам(и)ни ич(и)га ютмоқ.

Дам(и) чиқмади кимнинг — дам(и)ни чиқармаслик ким [ўзининг]. Ҳеч нарса демаслик, индамаслик. В а р и а н т и: **нафас(и) чиқмади — нафас(и)ни чиқармаслик.** У х ш а ш и: дам(и) ич(и)да қолди; дам(и)ни ич(и)га ютмоқ; «лом-мимг демаслик; мум тишлаб қолмоқ.

Шуни болаларга айтсам, ҳеч қайсисининг дами чиқмайди. Камол билан Зухра бўлса пиқ-пиқ кулишади холос. Ҳ. Назир, Лола. *Бир маҳалладан бир қизни олиб қочибди.* Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш ... Даминини чиқармади. Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзининг енгил ўйлаганидан изза бўлдими,*

хар қалай, нафаси чиқмади. И. Раҳим, Ихлос. «Епиқлик қозон ёпиқлик қолавермайди, ҳосилот!»—«Қолаверади, раис. Сиз бўлса нафасингизни ҳам чиқара олмайсиз». Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Дам олмақ ким. Истироҳат қилмоқ. В а р и а н т и: дам(и)ни олмақ ким [ўзини]. С и н о н и м и: ҳордиқ чиқармоқ; ҳордиқ олмақ.

Иккала профессор идордан олиб чиқилган стулларга ўтиришди. Гулларни томоша қилиб, ёйилиб дам ола бошлашди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Чўпонлар ҳам одам ахир! Дам олишни, музика эшитишни ким истамайди дейсиз! О. Еқубов, Тоғ қизи. «Ўтир, бир оз дамингни ол»,—деди кампир Славикни бағрига олиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Данг қотиб. Қ. донг қотиб.

Данг қотмоқ. Қ. донг қотмоқ.

Дарак бермоқ нима нимадан; ким кимга [нимадан]. Сездирмоқ, билдирмоқ. У х ш а ш и: хабар бермоқ.

Тўғри, айрим далалар борки, кўнгилни ғаш қилади, хавфхатардан дарак беради. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Обид Йўлдошевнинг кўзларида қаттиқ норозиликдан дарак берувчи бир ифода пайдо бўлди. П. Қодиров, Училдиз. Район милициясидан одам чақирайми, битта-яримтага дарак берайми ... Ғ. Ғулом, Ғазна. ... хоннинг оёғини ўпиб, зўр мусибатдан дарак берди: «Қирарман шахид!»—деди. А. Қаҳҳор, Башорат.

Дарғоҳ(и)га бош урмоқ. Қ. оёғ(и)га бош урмоқ.

Дарёдан бир томчи. Қолган қисмига нисбатан мутлақо оз. В а р и а н т и: дарёдан томчи.

Бу айтганларимиз дарёдан бир томчигина! Ҳ. Навир, Сўнамас қақмоқлар. Лекин уларнинг у рўзадан бу рўзага берадиган садақаси дарёдан томчи эмасми?! Ойбек, Қутлуғ қон.

Дарёдан томчи. Қ. дарёдан бир томчи.

Даққёнусдан қолган. Жуда эски, қадимги. В а р и а н т и: даққёнусдан қолган; доққёнусдан қолган. С и н о н и м и: алми-соқдан қолган.

даққёнусдан қолган. «Ўзбекча-русча луғат»дан. Сиз ҳам ўша даққёнусдан қолган афсонага ишонасизми? С. Анорбоев, Оқсой. Гулнор доққёнусдан қолган кавушни кийиб, чирик паранжига ўралиб, Йўлчи билан жўнади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Даққёнусдан қолган. Қ. даққёнусдан қолган.

Деган(и) — деган. Қ. айтган(и) — айтган, деган(и) — деган.
Деган(и) — деган, айтган(и) — айтган. Қ. айтган(и) — айтган,
 деган(и) — деган.

Дийдор кўришмоқ кимлар; ким ким билан. Бир-бирини орадаи
 анча вақт ўтгандан кейин кўрмоқ.

*«Хайр, яхши боринг! — Ханифа ҳам қўлини силтади. — Дий-
 дор кўришгунча». Ш. Тошматов, Эрк қуши. Дийдор
 кўришамизми? Кўришамиз, ноумид шайтон!... И. Раҳим,
 Чин муҳаббат. Аммо унинг, ҳар ҳолда, Тамара билан дийдор
 кўришгани қолади-ку. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.*

Дилга тугмоқ. Қ. кўнгл(и)га тугмоқ.

Дил(и)га тугмоқ. Қ. кўнгл(и)га тугмоқ.

Дил(и)дан кечмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Дил(и)дан ўтказмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Дил(и)дан ўтмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Дил(и)да сиёҳлик бор кимнинг. Хафа. Синоними: **дил(и)
 сиёҳ.**

Е танида ноқушлик, ёхуд дилида сиёҳлик бордир?
 М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Дил(и) ёриди. Қ. кўнгл(и) ёришди.

Дил(и) ёришди. Қ. кўнгл(и) ёришди.

Дил(и)ни оғритмоқ. Қ. кўнгл(и) оғриди.

Дил(и)ни сиёҳ қилмоқ. Қ. дил(и) сиёҳ бўлди.

Дил(и)ни тирнамоқ. Қ. юраг(и)ни тирнамоқ.

Дил(и)ни хира қилмоқ. Қ. кўнгл(и) хира бўлди.

Дил(и)ни гаш қилмоқ. Қ. кўнгл(и) гаш бўлди.

Дил(и) очилди. Қ. баҳр(и)ни очмоқ.

Дил(и) оғриди. Қ. кўнгл(и) оғриди.

Дил(и) сиёҳ кимнинг. Хафа. Синоними: **дил(и) да сиёҳлик
 бор.** У х ш а ш и: кўнгли қора; юраг(и) қора.

*Тонгдан буён дилим сиёҳ ... Ёмон туш кўрдим. Ойбек,
 Куёш қораймас.*

**Дил(и) сиёҳ бўлди кимнинг — дил(и)ни сиёҳ қилмоқ ким ёки
 нима кимнинг.** Хафа бўлмоқ. Варианти: **кўнгл(и) қора
 бўлди — кўнгл(и)ни қора қилмоқ** (оз ишлатилади). У х ш а ш и:
 кўнгл(и)ни бузмoқ — кўнгл(и) бузилди.

Қорасочнинг дили сиёҳ бўлиб, бирдан хўрлиги келди.
 С. Анорбоев, Жасорат. Айниқса ҳосилотнинг мажлисда «така-
 салтанг», «номард» дегани унинг қорнига қозик қоққандек ди-
 лини сиёҳ қилди. Саид Аҳмад, Қайтиш. Чунки бунақа аҳ-
 вол бозорда юз бериб қолса, баъзи бир юмшоқ қалбли харидор-
 ларнинг кўнгиллари қора бўлиб, қул ва чўри олишга
 рағбат қилмаслар. С. Айний, Қуллар. «Бу шум рост-ёлгон гап-

ларни гапириб, кўнглимни қора қилиб қўяр»,— деб ўйлади. С. Айний, Судхўрнинг ўлими.

Дил(и) тортган. Қ. кўнгл(и) тортди.

Дили хиралик. Қ. кўнгл(и) хира.

Дил(и) қон. Қ. бағр(и) қон.

Дил(и) ғаш. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Дил(и) ғаш бўлди. Қ. кўнгл(и) ғаш бўлди.

Дил тортар. Қ. кўнгл(и) тортди.

Димоғ(и) кўтарилди. Қ. бурн(и)ни кўтармоқ.

Димоғ(и)ни чоғ қилмоқ. Қ. димоғ(и) чоғ бўлди.

Димоғ(и) чоғ кимнинг. Қайфияти яхши. Синоним: кайф(и) чоғ; вақт(и) чоғ.

Узи нима гап? Димоғинг чоққа ўхшайди, Ғафур?

Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Қалай, димоғларинг чоғми?»— сўради у. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Димоғ(и) чоғ бўлди кимнинг [нимадан]— димоғ(и)ни чоғ қилмоқ нима кимнинг; ким [ўзининг]; ким кимнинг нима билан. Қайфияти яхшиланди. Синоним: баҳр(и)ни очмоқ — баҳр(и) очилди; кайф(и) чоғ бўлди — кайф(и)ни чоғ қилмоқ. Ухшаши: кўнгл(и)ни очмоқ I — кўнгл(и) очилди.

«Хайрият»,— деди мулла. Энди димоғи бир оз чоғ бўлган эди. С. Айний, Қуллар. Ҳа, жуда соз, димоғингизни чоғ қиладиган ҳунарлар ичида-ов биринчи ўринда туради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бугун чап ёнинг билан турганга ўхшайсан, бунга ҳидлаб, димоғингни чоғ қил. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. Димоғим чоғ эмиш ... Сабр қилинг, сизнинг ҳам димоғингизни чоғ қиламан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Димоғ(и) шишди кимнинг [нимадан]. Қибрланмоқ, гердаймоқ. Варианти: шишиб кетган (—). Синоним: бурн(и) кўтарилди.

«Директор бўлганидан кейин димоғи шишиб кетибди»,— деган маънода гап бошлайман. С. Зуннунова, Янги директор. Янги уст-бошлар ичида димоғи шишган Мастура бурнини жийириб: «Ўзингдан ўтгандир-да!»— деди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Бунча салом ва таъзимлардан шишиб, фахрланиб кетган карвонбоши, бу фаррошнинг сўзининг маъносини тушунмасдан, унга ҳам бош қимирлатиб ўз хурсандлигини англатди. С. Айний, Қуллар.

Дов беролмай. Қ. юраг(и) дов бермади.

Довруғ(и) кетди. Қ. донг(и) кетди.

Дод солмоқ ким. Дод-вой қилмоқ, қичқирмоқ.

Нега аввалига оғим: «Дод соламан», — деди-ю, кейин жим бўлиб қолди? Ш. Тошматов, Эрк қуши. [Хоруд] аламига чи-долмай дод солди, яна гулларга ёпирилиб ҳамла қила бош-лади. Ш. Рашидов, Кашмир қўшиғи.

Донг(и) доғистон кетди. Қ. донг(и) кетди.

Донг(и) кетди кимнинг. Маълум-машҳур бўлмоқ. В а р и а н т и: донг(и) доғистон кетди; доврўғ(и) кетди. С и н о н и м и: ном(и) чиқди — ном чиқармоқ; донг(и) чиқди — донг чиқар-моқ.

Баъзи беморларни, яра-чақани сувда даволагач, унга ихлос кучайди. Атрофга унинг донги кетди. И. Раҳим, Оловкор. Оқибатда Мирзачўл мўл ҳосил ва донги кетган қаҳрамон-лар ватанига айланди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Гўрўғли-нинг зўр деб таърифи кетган, зарбаси тошдан ўтган, ... донги доғистон кетган ... Фозил Йўлдош ўғли, Балогардон. ... бир полвон билан икки марта бел ушлашиб, икковида ҳам йиқитди. Шундан кейин бутун шаҳарга доврўғи кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Донг(и) чиқди кимнинг — донг чиқармоқ ким нима билан ёки нимада. Маълум-машҳур бўлмоқ. С и н о н и м и: ном(и) чиқ-ди — ном чиқармоқ; донг(и) кетди.

Менинг дадам кичкинами бўлмаса. Катта мастер-ку! Завод-да донги чиққан. Қанча одамга иш ўргатади. Ҳ. Назир, Ужар қизлар. Бу ерда уни ҳамма билади. Тупроқ қазинида аза-матлиги билан донг чиқарган. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Бешёғоч йиғитлари яхши кўппаклар боқинида донг чиқар-ган. Ғ. Фулом, Икки жанггоҳ.

Донг чиқармоқ. Қ. донг(и) чиқди.

Донг қотиб I. Қ. донг қотмоқ I.

Донг қотиб II. Қ. донг қотмоқ II.

Донг қотиб III. Ҳеч нарсани сезмас даражада қаттиқ (ухламоқ).

Йиғитлар бўлса донг қотиб ухлашарди. Мирмуҳсин, Оқ мармар. Чол эса ўзининг ҳикояси-ю, аччиқ-чучук гаплари билан ёш йиғитнинг қалбида чуқур муҳаббат уйғотганини билмасдан донг қотиб ухлайди. О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб.

Донг қотмоқ I ким. Кутилмаган ҳодисага дуч келиб, карахт бў-либ қолмоқ. В а р и а н т и: донг қотиб I.

Кўчадан шу чоғ келган Қаримқулнинг набираси эшонни кўр-гач, бир лаҳза оғзини очиб донг қотди. Ойбек, Олтин во-дийдан шабадалар. «Лола тузукми, аяжон?» Хотин турган ери-да донг қотиб қолди. Қундуз уни «аяжон» деб атади ... Сайд Аҳмад, Меҳрибон. Жуман билан Сангин ... юз берган во-

қасани ҳали ҳам англаб етмагандай донг қотиб туради эдилар. А. Мухтор, Тугиллар.

Донг қотмоқ II ким. Ҳеч нарсани сезмас даражада қаттиқ ухламоқ. В а р и а н т и: донг қотиб II.

Жуда чарчаган экан, ётди-ю донг қотди. Жонли сўзлашувдан. ... тўқимми ёстиқ, шолчани кўрпа қилиб донг қотиб ётар эди. П. Турсун, Уқитувчи.

Дон олишмоқ ким ким билан. Яқин алоқада бўлмоқ, яқиндан алоқа қилмоқ.

Фронтега кетмасидан олдин қишлоқдаги Ойниса деган қиз билан дон олишиб юрган эди. Саид Аҳмад, Чўл бургути. Муҳаббат билан дон олишганингиз ростдирки, мен билан учрашишга юзингиз чидамай, онангизни совчиликка юборибсиз! С. Анорбоев, Оқсой. Қиз билан дон олишган йигит ким? Ойбек, Қутлуғ қон.

Дош бермоқ. Қ. бардош бермоқ.

Доқиюнусдан қолган. Қ. дақёнусдан қолган.

Доғда қолдирмоқ. Қ. доғда қолмоқ.

Доғда қолмоқ ким. Бирор нарсанинг қутилганча бўлмагани туфайли ўқинмоқ, аламзада бўлмоқ. В а р и а н т и: доғда қолдирмоқ ким кимни.

Шу қилганига Собирвойға отаси ўтмаган қирқ кокилни олиб берайки, доғда қолсин! А. Муҳиддин, Қўнгиллар. Ҳаммажизни доғда қолдириб, ўзи қочибди, муттаҳам! С. Анорбоев, Оқсой.

Доғ тушди нимага — доғ туширмоқ ким нимага. Ижобий ҳолатига, мавқеига зарар етди.

Номига доғ тушган кишининг қизи эканини ўйлагани сари, сўнги тахмини устун чиқарди. П. Қодиров, Уч илдиш. ...унинг обрўси, йигитлик шаънига доғ туширмаслик учун курашганларига имонлари комил эди. О. Ёқубов, Тилла узук. Эгри йўлга юрмаган, обрўсига доғ туширмаган, ахлоқи тоза, бунинг устига яхшигисина врачлик касби бор йигитнинг қаллиғи бўлиши — ҳозирги қизларнинг эси-дарди шу эмасми? С. Анорбоев, Оқсой.

Доғ туширмоқ. Қ. доғ тушди.

Дум(и)ни тугмоқ ким кимнинг. Қайтмас қилиб ҳайдамоқ, қувмоқ.

Сени партиядан ўчириб, мактабдан думингни тугиб, тегишли жойга элтиб қўйиш керак. П. Турсун, Уқитувчи. ... бу ердаги дўстлари ҳам жим ўтирмагандир: буржуиннинг думини туккандир. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Думи хуржунда. Ўлда-жўлда, тўмтоқ, чатоқ.

«*Жабрдийда*»нинг ҳам, *гувоҳларнинг* ҳам *думи хуржунда* гаплари ... шундай саволлар берилишини тадаб этарди. *М. Исмонилли, Фарғона тоғи* отгунча. *Думи хуржунда* иш қилиб келибсан-да, укам!... *П. Турсун, Уқитувчи. Қаерда, қайси кун* ўлдирилганлиги кўрсатилмаган, бешқача айтганда, хабарнинг *думи хуржунда*. *Ш. Ризо, Қор ёғди, излар* босилди.

Дунёга келмоқ. 1. ким, баъзан нима — жонли. Туғилмоқ. В а р и а н т и: дунёга келтирмоқ ким кимни (оз ишлатилади). А н т о н и м и: дунёдан кетмоқ; дунёдан ўтмоқ 2; кўз(и)ни юммоқ.

Немис халқининг машҳур шоири Гёте ўзбекнинг Навоий деган шоиридан уч юз йил кейин дунёга келган. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. Яхши ҳам шу бола дунёга келиб қолган экан, сени кўргандек бўлиб юраман, ҳидинг димоғимдан кетмайди. Ф. Гулом, Едгор. Сен билан бизни дунёга келтирган аёлни ўз иродасига қўйиб, ҳурматлаш ўрнига, уй ичида худди бир тутқун қулдек сақлаш ... нима деган сўз? П. Турсун, Уқитувчи. Молхонада дунёга янги келган бузоқча эрка тили билан маърайди. Н. Мақсудий, Илон боласининг заҳри.

2. нима — жонсиз. Пайдо бўлмоқ, яратилмоқ (оз ишлатилади).

Тарихий материализм, «Капитал» дунёга келгунча, э-ҳа, инсон неча минг йил ўзи тўғрисида бош қотириб, ҳақиқатни тополмай юрди. П. Қодиров, Уч илди.

Дунёга келтирмоқ. Қ. дунёга келмоқ.

Дунёдан кетмоқ ким. Қазо қилмоқ, ўлмоқ. В а р и а н т и: оламдан кетмоқ. С и н о н и м и: дунёдан ўтмоқ 2; кўз(и)ни юммоқ. А н т о н и м и: дунёга келмоқ.

«*Ҳар бири қандай кулфат билан дунёга келган бўлса, шундай кулфат билан дунёдан кетишга маҳкум эди. П. Турсун, Уқитувчи. Раҳматлик Сурмахон оламдан кетаётиб сени менга топширганида ... васияти ёдимда. И. Раҳим, Ихлос.*

Дунёдан кўз юммоқ. Қ. кўз(и)ни юммоқ.

Дунёдан тоқ ўтмоқ ким. Умрини турмуш қурмай ўтказмоқ. В а р и а н т и: тоқ ўтмоқ.

«*Ая, сира ташвиш тортманг,—деди Қомила илжайиб,—дунёдан тоқ ўтмасман, бир кун эмас-бир кун менга ҳам бир ўртоқ топилиб қолар...*» *Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Энди шуки, дунёдан тоқ ўтиб бўлмайди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнғил. Балки у бутун умрини халқ хизматига бағишлаб, тоқ ўтиб кетмоқчидир? С. Анорбоев, Оқсой.*

Дунёдан ўтмоқ ким. 1. Яшамоқ. В а р и а н т и: дунёда ўтмоқ; ўтавермоқ. С и н о н и м и: умр кўрмоқ; умр ўтказмоқ.

Айтинг-чи, мулла ака, ҳалиги зотлар дунёдан қачон ўтган? П. Турсун, Уқитувчи. Уртага совуқчилик солиб қўямиз. Фарзандсиз одам дунёда ўтмабдими?! Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил. Биз шўринг қурғурлар худога нима ёзган эдик. Индамай ўта берган эканмиз-да. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. Қазо қилмоқ, ўлмоқ. В а р и а н т и: оламдан ўтмоқ; жаҳондан ўтмоқ; ўтиб кетмоқ. С и н о н и м и: кўз(и)ни юймоқ — кўз(и) юмилди; дунёдан кетмоқ. А н т о н и м и: дунёга келмоқ.

Онам шўрлик ҳам худодан умид қила-қила ёруғ кун кўрмай дунёдан ўтди. С. Зуннунова, Гулхан. Ота-онасининг номи-ни ёдлаб, уларнинг бевақт оламдан ўтганини тасвирлаб, мунгли оҳангда узоқ-узоқ йиғлаб ўтирди. И. Раҳим, Ихлос. Янги туғилган невара бир неча кун нафас олгач, касалликка учраб, жаҳондан ўтди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чолкамбир қарзни узолмай ўтиб кетсак, битта-ю битта ўғлимиз Эргаш бойга умрбод муте бўлиб қолади ... А. Мухтор, Опасингиллар.

Дунёда ўтмоқ. Қ. дунёдан ўтмоқ.

Дунёни сел олса, тўпиф(и)га чиқмаслик. Қ. дунёни сув босса, тўпиф(и)га чиқмаслик.

Дунёни сув босса, тўпиф(и)га чиқмаслик кимнинг. Утакетган беғам, ҳаддан ташқари бепарво. В а р и а н т и: дунёни сув олиб кетса, тўпиф(и)дан келмаслик; дунёни сел олса, тўпиф(и)га чиқмаслик. У х ш а ш и: парвойи фалак.

Қувноқ Абу камбағал уйнинг шамчироғи эди. Дунёни сув босса, тўпифига ҳам чиқмасди... Мирмуҳсин, Жабрдийда. ...: гўё Бўтакўзда унинг ўзидан бошқа кимса, унинг ётидан бошқа ҳаёт йўқдай. Дунёни сув олиб кетса, тўпифидан келмайди. И. Раҳим, Ҳилола. «Дунёни сел олса, тўпифига чиқмайдиган, «олам билан иши йўқ», «тентакнамо» Тимофей госпиталда юрган вақтида «қулоғи оғирроқ» бўлиб қоларди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

Дунёни сув олиб кетса, тўпиф(и)дан келмаслик. Қ. дунёни сув босса, тўпиф(и)га чиқмаслик.

Дуч келган. Дафъатан нима учраса, шу. С и н о н и м и: тўғри келган.

Ҳа, ўт тушгандан кейин унинг улоқчилигига қараб ўтиради-ми, дуч келганини қўшиб таший беради-да. Ғ. Ғулом, Шум

бола. Хаёли эса дафъатан дуч келган нарсалар атрофида ўрналишарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Дуч келмоқ ким кимга ёки нимага; нима нимага. Кутилмаганда йўлиқмоқ, бехосдан учрамоқ. У х ш а ш и: тўғри келмоқ 4.

«... Сипкига етишдимикан, босмачилар дуч келмади-микан?...» Ш. Тошматов, Эрк қуши. Яккама-якка дуч келганларида ҳам Очил унга расмий салом берар, Замира ҳам шунга яраша алик оларди. П. Қодиров, Уч илдиз. Жиззаки Қаримқул бир неча мажлисларда Ўктамнинг ҳаққоний, лекин ўтқир танқидига дуч келиб, унга нисбатан тўнини тескари кийиб олган эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ҳаёт ва севги юз минглаб тўсиқларга дуч келди... Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи.

Дўппини яримта қилиб. Қ. дўппи(си)ни яримта қилиб.

«Дўппи ол» деса (...), калла олмоқ. Қ. «Бўрк ол» деса (...), бош олмоқ.

«Дўпписини ол» деса (...), калласини олмоқ. Қ. «Бўрк ол» деса, (...), бош олмоқ.

Дўппи(си)ни осмонга ирғитмоқ. Қ. дўппи(си)ни осмонга отмоқ. **Дўппи(си)ни осмонга отмоқ ким [ўзининг].** Жуда хурсанд бўлмоқ, қувонмоқ. В а р и а н т и: дўппи(си)ни осмонга ирғитмоқ; дўппи(си)ни осмонга ташламоқ.

Сизни қаранг, мен «тўрт» олсам, дўппимни осмонга отган бўлардим! О. Ёқубов, Муқаддас. [«Жанговар варақада»] Мақтаб ёзилганлар дўппиларини осмонга ирғитдилар. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Бошқаларнинг келини Хосиятхондек бўлса, дўпписини осмонга ташлайди. Фақат сен қадрига етмайсан. Саид Аҳмад, Мاستонбиби.

Дўппи(си)ни осмонга ташламоқ. Қ. дўппи(си)ни осмонга отмоқ.

Дўппи(си)ни яримта қилиб [ўзининг]. Ғам емасдан, шод-хуррам бўлиб, ялло қилиб. В а р и а н т и: дўппини яримта қилиб (—).

У Совет Иттифоқининг Қаҳрамониман деб, дўпписини яримта қилиб юрмади. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. «Сессия-сессия» деб қўрқитишади, сессияси ҳеч гап эмас эканку»,— деб, дўппини яримта қилиб юришувди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Дўппи(си) тор келди. Қ. дўппи тор келди.

Дўппи(си) яримта [кимнинг]. Шод-хуррам, беғам, бепарво. В а р и а н т и: дўппи яримта (—).

Устанинг иши йирик, унинг нони бутун, дўпписи яримта...: С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас... бир кўп одамлар оёғидан қарзга илинади. Ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Ҳалқумигача қарзга ботганини ўзи сезмай қолади.

Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғанимутина анча гушналиқдан тушган, усти башанг, чаккаси таранг, ҳамёми жаранг-у, дўппи яримта.* С. Абдулла, Ота ва ўғил.

Дўппи тор келди. Илож-имконсиз ёғир ақволга тушмоқ. **В а р и а н т и:** дўппи(си) тор келди кимнинг; тор келиб қолганда.

Дўппи тор келди ми, дарров Жўрабоевнинг паноҳига тикиладилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шундай дўппи тор келган пайтда Авим бойвачча Холхўжанинг жонига ора киради. Саид Аҳмад, Ҳукм. У кўзларини сузиб туриб Саидовнинг участка қураётганини, дўпписи тор келиб, иккинчи магазиндан пора учун гурунч олганини еапирван эди... А. Муҳиддин, Қитмир. Тор келиб қолганда, ҳеч нарсами аямайди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Дўппи яримта. Қ. дўппи(си) яримта.

Дўқ урмоқ ким [кимеа]. Қўрқитиш мақсадида бақириб-чақириб гапирмоқ.

«Сиз мени ким деб ўйладингиз?!» — деб дўқ ура бошлади. Ғ. Ғулوم, Йигит. Э ака, Самадов сизга дўқ ургани йўқ. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Е

Елка(си)га олмоқ. Қ. бўйн(и)га олмоқ.

Елка(си)нинг чуқури кўрсин! [кимнинг] нимани, Яна қайтадан ҳеч қачон кўрмаслиқ [!]. **В а р и а н т и:** елка(си)нинг чуқури ҳам кўрмасин!

Розиқ қароқчини энди елкамнинг чуқури кўрсин. Бошла ўша қизил командирингга. С. Анорбоев, Оқсой. Туф, туф! Иккинчи бу ҳовлини елкамнинг чуқури ҳам кўрмасин. П. Турсун, Уқитувни. Бўлди, энди ўша Сумбат домланинг мактабини елкамнинг чуқури кўрсин! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Елка(си)нинг чуқури ҳам кўрмасин! Қ. елка(си)нинг чуқури кўрсин!

Енгил табиат. Енгилтак, суюқ.

«Роҳатой! — деди у шиддат билан. — Мен сизни бунчалик енгил табиат деб ўйламаган эдим». Р. Файзий, Тош ойна. Йўқ, Александр Павлович, унақанги енгил табиат аёлларга ўхшамайди. Р. Файзий, Чаноққа томган қон.

Енгил тортмоқ ким. 1. Рухий азобланиши тарқади. **В а р и а н т и:** қушдай енгил тортмоқ.

Зулфия: «Майли, пича йўғлаб олсин, енгил тортади», — дегандек имо қилди. О. Еқубов, Ота изидан. У ўзининг шу чой енгил тортаганини сизди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Шериклар вожатий олдидан қушдай енгил тортиб чиқдилар. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқларн.

2. Қасаллиги енгиллашди.

... ўша доридан кейин синглингиз анча енгил тортди. Саид Аҳмад, Қўшиқ. Бир пиёла аччиқ чой ичай, зора енгил тортсам. Ж. Абдуллахонов, Она ҳурмати.

Енг(и)ни шимариб. Қ. енг шимариб II.

Енг ичида. Қўпчиликка ошкор қилмай, зимдан.

Аммо бунинг сингари тўй-никоҳларнинг енг ичида, биров билиб-бирова билмайдиган бир йўсинда бўлишига ишонгани учун ташвиши зўраяр, ҳовлиқар эди. Ойбек, Қутлуғ қон. У, аввало, Ғуломжонни енг ичида тергов қилиб, енг ичида жазо бериш-у, шу билан ундан ўч олиш ... ниятида эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Енг учида. Қ. енг ичида.

Енг шимариб I. Қ. енг шимармоқ.

Енг шимариб II. Астойдил, жиддий равишда, В а р н а н т и: е н г (и)ни шимариб [ўзининг].

Санаб, ваҳима қилиб ўтирмасдан, шартта енг шимариб ишга тушиб кетилаверса-чи, ҳаммаси бажарилаверар экан. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ҳамма жиҳатдан ёрдам берамиз. Енгингизни шимариб ишга тушаверинг. С. Абдуқаҳҳор, Янги уй. Пахтага ҳам раҳим келяпти, ота, сизга ҳам, енг шимариб ёрдам беришга ҳам тайёрман. Бироқ ... Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Енг шимармоқ ким. Бирор юмушни бажаришга тахт бўлмоқ, бирор ишни қилишга отланмоқ. В а р н а н т и: е н г шимариб I.

... нафасни ростламай енг шимарасиз-а, Николай Дмитриевич, бир оз дам олинглар. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳозир долзарб пайт, комсомол енг шимаряпти — ҳаммаси тушунарли. П. Қодиров, Уч илдиэ. ... колхозчилар, катта-кичик — бари, енг шимариб, эрта-кеч қизгин иш билан, кураш ва яратиш билан банд. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ер билан битта бўлмоқ нима. Сочилиб кетмоқ, бетартиб ҳолда сочилиб ётмоқ. У х ш а ш и: е р билан яқсон бўлмоқ.

Ҳошимжоннинг хотинининг бўйнида марвариди бор экан, ер билан битта бўлди. С. Зуннунова, Рашк. ... кийим-ке-

чаклари ер билан битта бўлиб, уй юзасида сочилиб ётар эди. Ғ. Ғулом, Қўнғилсизнинг «қилиғ»и.

Ер билан осмонча. Жуда катта, беқиёс (фарқ). В а р и а н т и: осмон билан ерча; осмон-у ерча. С и н о н и м и: от билан туяча.

Утмишдаги қози билан ҳозирги халқ суди орасида ер билан осмонча фарқ бор. С. Анорбоев, Оқсой. Улар орасидаги фарқ — ер билан осмонча. С. Назар, Яшил бойлик. Иккаласи ўртасида осмон билан ерча фарқ бор. Н. Назаров, Замон. Бу қишлоқ билан унинг ўртасида осмон-у ерча фарқ бор! С. Абдуқаҳҳор, Қишлоқдан хат.

Ер билан яксон бўлмоқ нима — ер билан яксон қилмоқ ким ёки нима кимни ёки нимани. Бутунлай емирилмоқ, йўқ бўлмоқ. В а р и а н т и: ер билан яксон этмоқ; яксон қилмоқ; ер билан яксон қилдирмоқ ким кимга нимани; ер билан яксон қилинмоқ нима; ер билан яксон этилмоқ нима; С и н о н и м и: куллини кўкка совурмоқ — кули кўкка совурилди. У х ш а ш и: ер билан битта бўлмоқ.

У гумбурлагач, иккинчисини ташладим, ҳаммаси ер билан яксон бўлди. С. Назар, Яшил бойлик. Қишилиқнинг душманларини ер билан яксон қилиб, сизнинг ҳузурингизга соғ-саломат етиб боришга, аҳд қилганман. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ана шу қум бўронлари барча экинларни босиб кетиши, ер билан яксон қилиши тўғрисида нега лом демайдилар? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... кўл бўйига қурутгани ёйган тўрларимизни Аллонбойнинг подасига топтатиб, ер билан яксон қилишибди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. «Келгинди» сўзи худди уни ер билан яксон қилиб юборгандай бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. У гуллар боғини ер билан яксон этиб, тупроқни ағдариб-тўнтариб, йиртқичдай бўқирди. Ш. Рашидов, Қашмир кўшиғи. ... мохов Гитлерни яксон қилиш ҳазилакам иш бўлдимиз?! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. ... амлакдор ўз кўзим олдида буғдойимни ер билан яксон қилдирди. С. Айний, Қуллар. ... шулар гўё қўприб ташланган, ер билан яксон қилингандек бўлди назаримда. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Хоруд ... ер билан яксон этилган Гуллар боғида жазаваси тутиб ўйинга тушади. Ш. Рашидов, Қашмир кўшиғи.

Ер билан яксон этилмоқ. Қ. ер билан яксон бўлмоқ.
Ер билан яксон этмоқ. Қ. ер билан яксон бўлмоқ.
Ер билан яксон қилдирмоқ. Қ. ер билан яксон бўлмоқ.
Ер билан яксон қилинмоқ. Қ. ер билан яксон бўлмоқ.
Ер билан яксон қилмоқ. Қ. ер билан яксон бўлмоқ.

Ерга киргизиб юбормоқ. Қ. ерга кириб кетмоқ.

Ерга кириб кетмоқ ким — ерга киргизиб юбормоқ ким кимни.

Қаттиқ изза бўлмоқ, ўсал бўлмоқ. У х ш а ш и: ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

У уйдан ... «Мастонбибини бир боппайки, ерга кириб кетсин», — деб чиққан эди. Бўлмади. Қайтага ўзи гап эшитди. Саид Аҳмад, Мастонбиби. «Сўраётган ҳам ёшгина қиз...» — деди. Мен зил-замбил бўлиб, ерга кириб кетай дедим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Баротнинг ҳаққоний сўзи, ҳукми мингбошини ерга киргизиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Ерга кирса (..) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса (...)**— оёғ(и)дан тортиб туширмоқ.** Қ. осмонга учса (...)**— оёғ(и)дан, ерга кирса (...)** — қулоғ(и)дан тортмоқ.

Ерга урилмоқ. Қ. ерга урмоқ.

Ерга урмоқ ким кимни ёки нимани. Ортиқ даражада камситмоқ.

В а р и а н т и: пастга урмоқ; ерга урилмоқ ким. А н т о н н и: кўкка кўтармоқ.

Мулла Сулаймон ҳалол одам! Ғайратли бригадир. Ноҳақ ерга ураверма, Бекбўта! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... бундан яхши хонадонлар ҳам оғзимга тикилиб ўтирибди, болам. Бунақа ўз қадрингни ўзинг ерга урмасдан, билиб гапиргин, ҳа! О. Ёқубов, Тилла узук. Лекин қалбидан чиққан: «Тўхта, енгилтаклик қилиб, ўзингни пастга урма!» — деган садо уни ушлаб қолди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Албатта, мен механизаторлик ҳунарини пастга ураётганим йўқ. И. Раҳим, Оловкор. Эртаси кунни бюрода кўпчиликнинг олдида Гавҳар шундай ерга урилди ... П. Қодиров, Уч илди.

Ерга урса (...), кўкка сапчимоқ ким. Утакетган шўх, ўтакетган бетиним.

... туппа-тузук вазмин йигит бўлиб қайтибди. Бўлмаса у ҳам илгари ерга урса, кўкка сапчирди. Ҳ. Назир, Рашк.

Ерга урса (...), кўкка сачрамоқ. Қ. ерга урса (...), кўкка сапчимоқ.

Ерга қарамоқ ким — ерга қаратмоқ ким ёки нима кимни. Уятномусдан бош кўтаролмайдиган ҳолатга тушмоқ. С и н о н и м и: юз(и) ерга қаради — юз(и)ни ерга қаратмоқ; бош(и)ни букмоқ — бош(и) букилди; бош(и)ни ҳам қилмоқ. У х ш а ш и: изза тортмоқ; етти номус(и)ни ерга букмоқ.

Йўқ, унинг фермадан кўнгли тўлмади. Бунни Зиёдахон ҳам сезиб, ерга қаради. С. Анорбоев, Оқсой. ... хотинингни

қариндошлари олдида ерга қаратмоқчимисан? С. Абдулла, «Тўй» ҳангомаси. Шариф аканинг гаплари эвено аъзоларини тамом ерга қаратди. Н. Назаров, Замон.

Ерга қаратмоқ. Қ. ерга қарамоқ.

Ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмаслик. Қ. ер-кўкка ишонмаслик.

Ерда қолдирмоқ. Қ. ерда қолмоқ.

Ерда қолмоқ нима — ерда қолдирмоқ ким нимани. Эътиборсиз қолмоқ («сўз»и).

... сўзи ерда қолганда, шу ҳислари ерда қолгандай бўлар ва қаттиқ озор чекарди. П. Қодиров, Уч илди. Айтмабмидим, Комил, таклифимиз ерда қолмайди деб. И. Раҳим, Ихлос. Менинг сўнги илтимосимни ерда қолдирмай, ўз дўстларим қаторига қўшсангиз. Саид Аҳмад, Орият. Лекин камина сизнинг илтимосингизни ерда қолдиришдан кўра, ҳар қандай машаққатни ўз зиммасига олишни аъло кўради. Ойбек, Қутлуғ қон.

Ер ёрилмади, ерга кириб кетмаслик. Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилмади, ерга кириб кетса (...). Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилмадики, кириб йўқолса(...). Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик ким. Номус қилганидан ўзини қаёққа олиб қочишни билмаслик. Варианти: ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик; ер ёрилмади, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади-ю, ерга кирмаслик; ер ёрилмади, ерга кириб кетса(...); ер ёрилмадики, кириб йўқолса(...); ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса(...); ер ёрилса-ю, кириб кетса(...); ер ёрилса, ерга киргудай бўлмоқ; ер ёрилса, киргудай бўлмоқ. У х ш а ш и: ерга кириб кетмоқ — ерга кирги-зиб юбормоқ.

Бечоралар шунча ўсал бўлишдики, ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетишмишди. Кўчага зўрға чиқиб олишди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Ер ёрилмади-ю, кириб кета қолмадим. Чоғинг етса, мусобақа ўйнагин эди-да. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. «Ҳаммага ҳам қилингангиз шуми ёки мени шундай бир наст хотин деб ўйладингизми?» Ер ёрилмади, ерга кириб кетмадим. Тилим тутилди, гапиришга ҳолим келмади. Ойдин, Икки кўзи шунда. «... бу пул қимордан эмас, ҳалол меҳнатдан келган», — деди! Ер ёрилмади-ю, ерга кирмадим. Қара! С. Абдулла, Ота ва ўғил. Нигора мукофотни олишга олди-ю, ер ёрилмади, ерга кириб кетса. С. Анорбоев, Оқсой. Мен жуда хижолатда қолдим, ер ёрилмадики, кириб йўқолсам. Терга бо-

тиб, зўрга туриб қочдим. С. Айний, Қуялар. «Энди байроққа овора бўлманглар, ололмайсизлар»,— дейди. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кета қолсам. Саид Аҳмад, Хотинлар. Театрдан топтириб келиб, десангиз, шундоқ ҳам адабини бердики, қани энди ер ёрилса-ю, кириб кета қолса. А. Мухтор, Хайри. Чақириш ҳам эви билан-да. Бу нимаси, бутун халқ ўртасида «Эй-эй!». Ер ёрилса, ерга киргудай бўлдим. П. Турсун, Уқитувчи. «Бюро аъзолари кўтарсин!»—«Тўғри, кўтаринг, ўртоқ Азимжонов!» Замира ер ёрилса, кириб кетгудай эди [қолоқ бригада картой-плакати кўтариб]. П. Қодиров, Уч илдиш.

Ер ёрилмади-ю, ерга кирмаслик. Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик. Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилса, ерга киргудай бўлмоқ. Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилса, киргудай бўлмоқ. Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса (...). Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер ёрилса-ю, кириб кетса (...). Қ. ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик.

Ер-кўкка ишонмаслик ким кимни ёки нимани. Ута даражада ардоқламоқ, парвона бўлмоқ. В а р и а н т и: ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмаслик. С и н о н и м и: ўтқазгани жой тополмаслик.

Зулайхо хола Мукаррамани ер-кўкка ишонмайди.
Ғ. Фулом, Қизалоқ. Биласан, хотин аҳли жолга ўч бўлади, ала-хусус, сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди. Ойбек, Қутлуг қон. . . . ягона ўғлини ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмайдиган Хосиятнинг қачон қараманг бирор иш билан банд эканидан Барака бобо: «Желиним тузук, ўзимизга ўхшаган меҳнаткаш чиқди»,— деб мақтанарди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Бу йигит Олимжон эмас! У ўз муҳаббатини ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмайди. С. Абдуқаҳҳор, Муҳаббат.

Ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ. Қ. ер тагида илон қимирласа, билмоқ.

Ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ. Қ. ер тагида илон қимирласа, билмоқ.

Ер ости билан. Қ. ер остидан.

Ер остида илон қимирласа, билмоқ. Қ. ер тагида илон қимирласа, билмоқ.

Ер остида илон қимирласа, сезмоқ. Қ. ер тагида илон қимирласа, билмоқ.

Ер остидан. Яшириқча, сездирмай («қарамоқ»). **Варианти:** ер тагидан; ер ости билан. **Синоним:** кўз тагидан.

Муқаддас бир-икки марта ер остидан менга кулимсираб қараб қўйди. О. Ғубов, Муқаддас. Аёл пахтасини тўкиб бўлгунча, Ғулумжон унга ер остидан разм солиб турди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Манглайини бармоқлари билан қисиб, ер тагидан Онахон билан Башоратга қараб олди. А. Мухтор, Опа-сигиллар. Ер тагидан харидорларни кузата бошлади. Р. Фаёзий, Чўлга баҳор келди. «Анчайин дейманда», — истеҳзоли илжайди ҳосилот раиси ва Жўрага ер ости билан қараб қўйди-да, чойни катта-катта хўплади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ер тагида илон қимирлаганини билмоқ. Қ. ер тагида илон қимирласа, билмоқ.

Ер тагида илон қимирласа, билмоқ ким. Ниҳоятда зийрак, сизгир. **Варианти:** ер остида илон қимирласа, билмоқ; ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирлаганини билмоқ; ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ; ер тагида илон қимирласа, сезмоқ; ер остида илон қимирласа, сезмоқ.

Нусрат унй: «Ер тагида илон қимирласа, билмади», — дер, ундан ўтдан қўрққандек қўрқарди. С. Назар, Яшил бойлик. Насимжоннинг хотини янглишмайди. Ер тагида илон қимирласа, биладиган қув аёл. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ахир рўпарасида бўйинини хам қилиб турган бу одам: «Ернинг тагида илон қимирласа ҳам, билман. Сен ўзининг кимлигини мендан яширмай қўя қол!» — дегандай ... С. Анорбоев, Оқсой. Она деган ер тагида илон қимирлаганини биледи, болам. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. «Тақсир, сиз, — мулла Мадраҳим кулимсираб, чордона қуриб олди, — ернинг тагида илон қимирлаганини биласиз-а. Тасанно!» Ш. Тошматов, Эрк қуши: ... отангиз ер тагида илон қимирласа, сезади. Ҳа! П. Турсун, Уқитувчи. Ер остида илон қимирласа, сезадиган муғомбир Асад қори ҳам қози домлани қўринмас иплар билан чулғаб олган ўша қудратли ўйнинг қандай ўй эканлигини билмасмикан? М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Ер тагида илон қимирласа, сезмоқ. Қ. ер тагида илон қимирласа, билмоқ.

Ер тагидан. Қ. ер остидан.

Ер тишламоқ ким — ер тишлатмоқ ким кимни. Улдирилмоқ. **Ухшаши:** жон бермоқ II.

Чунки Тўхташ ака қўлидаги чўян тўқмоқ билан бир уриш-даёқ уни таппа сулайтирган эди. Миршаб миқ этмай ер тишлади. Н. Мақсудий, Илон боласининг захри. ... тўхтатганида ҳам, бир мушт билан ер тишлатиб қўя қолардим, ўртоқ комиссар! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ер тишлатмоқ. Қ. ер тишламоқ.

Етти букланиб. Қ. икки букилиб.

Етти ёшдан етмиш ёшгача. Қ. етти яшардан етмиш яшаргача.

Етти номус(и)ни ерга букмоқ ким кимнинг. Шарманда қилмоқ.

Варианти: номус(и) букилди кимнинг. Ухшаши: бош(и)ни букмоқ — бош(и) букилди.

«Ахир, — деди кампир, — мен энди қандай қиламан?! Етти номусимни ерга букдинг, жувормак!» Ғ. Ғулом, Едгор. *Шунга қарамай, у ўзини номуси букилган, ҳақоратланган деб билди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Етти ухлаб, тушга кирмаслик. Қ. етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик.

Етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик нима ёки ким кимнинг. Мутлақо ўйламаслик, кутмаслик. **Варианти: етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик; етти ухлаб, тушга кирмаслик нима ёки ким; туш(и)га [ҳам] кирмаслик.** Ухшаши: етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик.

Аммо у ердан ... Ғуломжоннинг етти ухлаб, тушига кирмаган нотаниш бир жувон чиқди. М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча. *Ҳозир Насибанинг мени ҳеч қачон севмаганлигига аминман. Лекин у чоғларда бу фикр етти ухлаб, тушимга ҳам кирмаган эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Кутилмаган ҳодиса. Етти ухлаб, тушга кирмаган гап.* И. Раҳим, Ҳилола. *«... имонсиз аблаҳлар халқнинг ичига кириб, бўлмаган нарсаларни, тушингга кирмаган иғво-фитналарни аста-секин тарқатмоқдалар».* Ҳайбек, Нур қидириб. *Кампир Нетайнинг ҳеч тушига ҳам кирмаган бойлар, бойвачалар тўғрисида ... сўзлар эди.* Ғ. Ғулом, Нетай.

Етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик. Қ. етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик.

Етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик ким [ўзининг] нимани ёки кимни. Ҳеч қачон кўрмаслик. **Варианти: ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; туш(и)да ҳам кўрмаслик.** Ухшаши: етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик.

Халқ подшолар, хонлар, бекларнинг жабр-зулмини кўрган, лекин бундай мактабни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган ... П. Турсун, Уқитувчи. *Ота-бобоси темирчининг ўчоғида ёнган оловдан бошқани ухлаб, тушида ҳам кўрмаган.*

Р. Файзий, Дарёлар туташган жойда. Абдушуккур тушида ҳам кўрмаган пойтахт театрларини мактамоқчи бўлиб энди сўз бошлаган эди ... Ойбек, Қутлуғ қон.

Етти яшардан етмиш яшаргача. Каттадан кичик — ҳамма. В а р и а н т и: етти яшаридан етмиш яшаригача кимнинг; етти ёшдан етмиш ёшгача; олти яшардан олтмиш яшаргача; саккиз ёшдан саксон ёшигача кимнинг.

... элликбошимиз қанақа одам? Бутун маҳалланинг отаси. Етти яшардан етмиш яшаргача унга салом беради. Ойбек, Қутлуғ қон. Ахир қишлоқнинг етти яшаридан етмиш яшаригача биларди-ку! М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча. Тўқсонбой гиламфуруш десалар, етти ёшдан етмиш ёшгача танир эди. П. Турсун, Уқитувчи. ... у ўз қишлоғидаги олти яшардан олтмиш яшаргача бўлганини танийди. Ҳ. Назир, Томоша. Миразиз милиция шаҳардаги аҳолининг саккиз ёшдан саксон ёшигача танийди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Етти яшаридан етмиш яшаригача. Қ. етти яшардан етмиш яшаргача.

Етти ўлчаб, бир кесмоқ ким. Ниҳоятда эҳтиёткорлик билан (тадбир билан) иш қилмоқ. В а р и а н т и: етти ўлчаб, битта кесмоқ; етти ўлча, бир кес; қирқ ўлчаб, бир кесмоқ; қирқ марта ўлчаб, бир марта кесмоқ; минг ўлчаб, бир кесмоқ.

Ҳа, албатта. Улар пихини ёрган тоифа ... Шунинг учун уларга қарши курашганда, етти ўлчаб, бир кесмиш кесиб бўлади. С. Анорбоев, Оқсой. ... етти ўлчаб, битта кесадиган, тадбирли киши эканлигидан дарак бериб турарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қизчам, шошма, шошган кишидан ақл қочади. Етти ўлча, бир кес. Ойбек, Қуёш қораймас. Ваҳима қилма, қирқ ўлчаб, бир кесамиз. С. Назар, Яшид бойлик. Халқ мақолида уқтириб айтилганидек, қирқ марта ўлчаб, бир марта кесиш зарур эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Червенцев ҳар қандай вазиятда ўзини тута биладиган одам ва минг ўлчаб, бир кесадиган раҳбар бўлиши билан бирга, моҳир нотик ҳам эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Етти ўлчаб, битта кесмоқ. Қ. етти ўлчаб, бир кесмоқ.

Етти ўлча, бир кес. Қ. етти ўлчаб, бир кесмоқ.

Ё

Ёдга солмоқ. Қ. эс(и)га солмоқ.

Ёдга тушмоқ. Қ. эс(и)га тушмоқ.

Ёддан кўтарилмоқ. Қ. ёд(и)дан кўтармоқ.

Ёддан чиқармоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Ёддан чиқмоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Ёдда қолдирмоқ. Қ. эс(и)да қолмоқ.

Ёд(и)га келмоқ. Қ. эс(и)га келмоқ.

Ёд(и)га туширмоқ. Қ. эс(и)га тушмоқ.

Ёд(и)га тушмоқ. Қ. эс(и)га тушмоқ.

Ёд(и)дан кўтарилмоқ. Қ. ёд(и)дан кўтармоқ.

Ёд(и)дан кўтармоқ ким [ўзининг] ёки кимнинг кимни — ёд(и)дан кўтарилмоқ нима ёки ким кимнинг. а) унутмоқ (эғалик билан тусловчи айни бир шахсни кўрсатади), б) унуттирмоқ (эғалик билан тусловчи бошқа-бошқа шахсларни кўрсатади) — унутмоқ. В а р и а н т и: ёддан кўтарилмоқ нима; хаёл(и)дан кўтарилмоқ; хотир(и)дан кўтарилмоқ; эс(и)дан кўтарилмоқ; эсдан кўтарилмоқ нима. С и н о н и м и: эс(и)дан чиқмоқ — эс(и)дан чиқармоқ. А н т о н и м и: эс(и)га келмоқ — эсга келтирмоқ 1; эс(и)га тушмоқ — эс(и)га туширмоқ; хаёл(и)га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ 2.

«... ёлғизгина ўғлингни ёдингдан кўтармагин», — деб насиҳатлар қилиб ёзар эди. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Муомаланг билан кўнглини овла. Баҳодирни ёдидан кўтар. Унинг портрети ўрнига сенга тикиладиган бўлсин ... И. Раҳим, Ихлос. Шу ёдидан кўтариллиб кетган экан. Ҳозир бутун фикри-ю зикри шунга банд бўлиб қолди. А. Мухтор, Тугилиши. Шөшиб қолганшдан Дилбар ҳам ёдимдан кўтариллиб, «Мана мен хизматларингга келдим-ку!» — деб юборибман. О. Ёқубов, Янги йил кечасида. ... сал ёддан кўтариллиб қолган бўлса, хуноб бўлиб кетасан-да, бошқатдан такрорлайсан. Ғ. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бир-икки кундан бери ўзининг ҳам хаёлидан кўтарилган эди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Шу ойдун кечада ҳамма нарса унинг хотиридан кўтарилди-ю, биргина Омоннинг юзи, кўзи, гавдаси бутун борлиги билан пайдо бўлди. Саид Аҳмад, Муҳаббатнинг тугилиши. Учинчи бармоқни буклаш аллақачон устанинг эсидан кўтарилган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан қучли. Рост, кейинчалик бу жанжал аста-секин эсдан кўтарилгандай бўлди. О. Ёқубов, Тоғ қизи.

Ёд(и)дан чиқармоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Ёд(и)дан чиқмоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Ёзмамоқ. Қ. кўнгл(и)ни ёзмамоқ.

Ёмон кўрмоқ ким. 1. кимни. Севмаслик, иззат-ҳурмат қилмаслик (она болани, ака уқани ...). А н т о н и м и: яхши кўрмоқ 2.

Битта географиянг чатоқ деб мени ёмон кўрармиди акам. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

2. нимани ёки кимни. Ёқтирмаслик. А н т о н и м и: яхши кўрмоқ 3.

Узим чақимчиларни, майда гапларни ёмон кўраман. И. Раҳим, Оловкор. ... лекин ҳарбийда бўлмаган одамнинг жангдан гапирганини ёмон кўраман. А. Мухтор, Туғилиш.

3. кимни. Севмаслик, ошиқ (маъшук) бўлмаслик (қиз билан йигит, эр билан хотин). Антоними: яхши кўрмоқ 1.

Йўқ, у билмайман деб хато айтди — у билади, Муҳаммаджонни ёмон кўрмаслигини билади. П. Қодиров, Уч илди. Гапига қарасанг, ёмон кўрадиганга, қилиғига қарасанг, нақ еб қўядиганга ўхшайди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Ён бермоқ ким кимга ёки нимага. Устун бўлишига йўл қўймоқ. Синоними: ён босмоқ 2.

Тортишув давом этмоқда, Халилов осонликча ён бермапти. И. Раҳим, Ихлос. У аста-аста кексаликка ён бермоқда эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ён босмоқ ким. 1. кимга. Ҳомийлик қилмоқ, ёқламоқ. Ухшашини: ён(и)ни олмоқ.

Ҳукуматимизни хотин-қизларга ён босадиган, одил дейишади ... С. Зуннунова, Гулхан. Бир тараф Соҳиб қорига, иккинчи тараф Адолатга ён босди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2. кимга ёки нимага. Устун бўлишига йўл қўймоқ. Синоними: ён бермоқ.

Ҳожи хола бўлса ён босадиган хилидан эмас: айтганини олади! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Тожибой, бир томондан, ғаш келиб ғижинса, иккинчи томондан, сал ён босишга мажбур бўлди. П. Турсун, Уқитувчи. [эскилик] Жамиятимиздан, соғлом коллективимиздан ажралган одамни, қолоқ кайфиятларга осонлик билан ён босадиган, бўшанг одамларни юлади. А. Мухтор, Хайри.

Ён(и)ни олмоқ ким кимнинг. Баҳслашувда томонлардан бирини ҳимоя қилмоқ, қувватламоқ. Вариантни: тараф(и)ни олмоқ; томон(и)ни олмоқ. Ухшашини: ён босмоқ 1.

Мен гангиб қолдим. Холиқ ёнимни олармикан десам, у ҳам бошқаларга қўшилиб, мени калака қиланти. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Сизнинг тазингиз бўи, тарафингизни оладиган одам бўлмайди. А. Мухтор, Туғилиш. Шариф аканинг гапини қувватлаганлар гўё Замоннинг томонини олгандай кўринди. Н. Назаров, Замон. Иван асли меҳнаткаш одам, Меҳнаткашининг ёнини олганлиги аниқ. Н. Мақсудий, Йлон бола-сининг заҳри.

Естиқдан бош кўтармоқ ким. **Етиб қолган хасталиқдан кейин соғая бошламоқ.** В а р и а н т и: **бош кўтармоқ III; бош(и)ни кўтармоқ II** ким [ўзининг].

Тўрахўжабойнинг аҳволи қандай экан? Естиқдан бош кўтарган микан? П. Турсун, Уқитувчи. Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. «Қўрқманг, келин, қўрқманг, шифо берса, бошини кўтариб қолади, дард меҳмон». С. Абдулла, Таракана.

Естиғ(и)ни қуритмоқ. Қ. ёстиғ(и) қуриди.
Естиғ(и) қуриди кимнинг — ёстиғ(и)ни қуритмоқ ким кимнинг.
Бутун оиласи билан ўлдириб юборилди.

Агар ўзининг бу яхшилиги айбга айланишини — дўстининг ёстиғи қуриб кетишини билганида ... С. Анорбоев, Оқсой. Ўз умрида кўпларнинг ёстиғини қуритган, ўқ ёмғирларидан, оловлардан соғ-омон чиққан бу одам энди яккаланиб қолган эди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Ёқа(си)ни ушламоқ ким [ўзининг]— **ёқа(си)ни ушлатмоқ** нима кимни [ўзининг]. Ниҳоят даражада ажабланмоқ (иккинчи вариант жуда оз ишлатилади). С и н о н и м и: **ҳайратда қолмоқ — ҳайратда қолдирмоқ.** У х ш а ш и: **ҳайрон қолмоқ.**

Астойдил киришса, ишни ўпиради, чаққон жувон ўзи. Тунов кун катта қайрағочни судраб кетаётганини кўриб, ёқамни ушлаган эдим. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Баъзи вақтда қизиқ, нодир ишлар қиладики, ҳамма ёқасини ушлайди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бугунги янгилик ҳаммани ёқасини ушлатиб қўйган эди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Ёқа(си)ни ушлатмоқ. Қ. ёқа(си)ни ушламоқ.
Ёғ томса — ялагу[н]дек. Қ. ёғ тушса — ялагу[н]дек.
Ёғ тушса — ялагудек қилиб. Қ. ёғ тушса — ялагу[н]дек.
Ёғ тушса — ялагу[н]дек. I. Ниҳоят даражада («тоза»). В а р и а н т и: **ёғ томса — ялагудек («тоза»); ёғ тушса — ялагудек қилиб («тозаламоқ»); мой томса — ялагудек қилиб («тозаламоқ»).**

Ёз. Кўчаларга сув сепилган, ёғ тушса — ялагудек тоза. Ойдин, Икки кўзи шунда. ... бу майдон ёғ томса — ялагудек озода. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ёғ тушса — ялагудек қилиб тозалаб супурилган кенг ҳовлида гир айланиб ўтирган юзга яқин одамни кўрди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Турдимат чўтал гўлаҳхонани мой тушса — ялагудек қилиб, афтидан, бор зехнини бериб тозалаб қўйган эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2. Ниҳоятда тоза.

Ҳамма нарсаси саранжом. Ҳовли-жой ёғ тушса — ялагундек. С. Анорбоев, Пушаймон. Ҳамма ёққа оқ, кўк, қизилдан қурама байроқлар тикалган. Кўча-кўйлар ёғ тушса — ялагундай. Ғ. Ғулом, Нетай.

Ег тушса — ялайдиган қилиб. Қ. ёғ тушса — ялагу[н]дек.

Ж

Жавоб бермоқ. 1. *ким нимага ёки кимга.* Жавоб қилмоқ. В а р и а н т и: берган жавоб(и) кимнинг нимага ёки кимга. С и н о н и м и: жавоб қайтармоқ; гап қайтармоқ 1. А н т о н и м и: савол бермоқ.

Ҳа майли, қани жавоб берчи, турмушимиз тўғрисида сенинг қандай фикрларинг бор? Ғ. Ғулом, Ёдгор. У менга тезда жавоб бермади. Унғайсизланаётганлигини ва хижолат бўлаётганлигини сезиб турардим. С. Зуннунова, Гулбаҳор. Қизларнинг кетма-кет ёғдирган саволларига мукамал жавоблар бериб туришарди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Юлдузхон берган жавобининг онасига қаттиқроқ ботганини сезди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. *ким нимага нима билан.* Жавобан иш тутмоқ.

Кимки бизнинг муҳаббатимизга тикан санчар экан, меҳнатим, Пўлатжонга вафодорлигим билан жавоб бераман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. ... разилликларини кечириб, яхшилик қилса, булар гандадек заҳар солиш билан жавоб бермоқда. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. ... ўзини зўрга мудофаа қилар, ҳужумга ҳужум билан жавоб беришни ҳаёлига ҳам келтирмасди. П. Қодиров, Уч илдиз.

3. *нима нимага.* Қондирмоқ.

Солдатни буюртиш мумкин эмас, уни яшаш, мақсадга жавоб берадиган йўсинда қуйиш керак. Ойбек, Қуёш қораймас. Сўнг Эшонбоев бу талабларга жавоб бера олмаганича далиллар келтирган эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

4. *ким нимага.* Жавобгарликни ўз устига олмоқ. В а р и а н т и: жавоб(и)ни бермоқ 1 ким ниманинг.

Бошимдан соқит қилиб айтиб қўйай, оқибатига Комилжоннинг ўзи жавоб беради. И. Раҳим, Ихлос. Уртоқ Қўчқоров, бир беғуноҳ колхозчининг шахсиятига тегдингиз. Бунинг учун жавоб бера сиз. С. Анорбоев, Оқсой. «Исроф қилсак, жаво-

б и н и б е р а м и з - д а», — жавобина бермагин-у, орқа-ўнгиингга қараб иш тутгин. Р. Файзий, Тўғонбойнинг қизи.

5. ким кимга. «Кетиш»га рухсат бермоқ.

Ахир Меҳрига олдинроқ жавоб берадиган бўлса, бошқаларнинг кўнглига келмайдими? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Келай десам, ановингиз ҳеч қўймайди. Бугун ҳам жавоб бермай қон қилиб ташлади. М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча.

Жавоб(и)ни бермоқ I. Қ. жавоб бермоқ.

Жавоб(и)ни бермоқ II ким кимнинг. I. (ёлланувчининг). Ҳайдаб юбормоқ (эски).

Эшон яна бир болани кўчадан топиб келади-да, сенинг жавобингни беради. П. Турсун, Уқитувчи.

2. (хотинининг). Эр-хотинлик ҳолатини бекор қилишга розилик бермоқ; қўймоқ.

Мана энди ўзинг жавоб бер, бир оғиз «хўп» десам, бўлди. Бир кунда хотинимнинг жавобини бераман. П. Турсун, Уқитувчи. Менинг ҳозир жавобимни беринг, худо кўтарсин сиздек эрни. Ф. Ғуллом, Аниқ даромад.

Жавоб қайтармоқ ким нимага ёки кимга. **Жавоб қилмоқ** («сўроқ»қа). **В а р и а н г и:** қайтарган жавоб(и) кимнинг нимага ёки кимга. **С и н о н и м и:** жавоб бермоқ I; ган қайтармоқ I. **А н т о н и м и:** савол бермоқ.

Шоазимнинг бўлмағур пичингларига дуруст жавоб қайтара олмагани яна эсига тушиди ... П. Қодиров, Уч илдиш. Нигоранинг бепарвогина қайтарган жавоби ... Хўжабековнинг ғазабини қайнатди. С. Анорбоев, Оқсой.

Жазза(си)ни бермоқ. Қ. жазо(си)ни бермоқ.

Жазо бердирмоқ. Қ. жазо(си)ни бермоқ.

Жазо берилиши. Қ. жазо(си)ни бермоқ.

Жазо бермоқ. Қ. жазо(си)ни бермоқ.

Жазо(си)ни бермоқ ким кимнинг. Қилмишига яраша жазоламоқ.

В а р и а н т и: жазо бермоқ ким кимга; берган жазо кимга; жазо бердирмоқ ким кимга ким орқали; жазо берилиши кимга; берилган жазо кимга. **С и н о н и м и:** адаб(и)ни бермоқ. **У х ш а ш и:** танбеҳ бермоқ; таъзир(и)ни бермоқ.

Бойнинг ерига ўтган ариқдан бир хўплам олиб кўр-чи, авлодине билан ё кўчириб юборади, ё ундан қаттиқроқ жазо йингни берарди. Р. Файзий, Тўғонбойнинг қизи. Қани шунга жазо берманглар-чи, жазо берманглар-чи, Охунбобоевнинг олдиларига бораман. Саид Аҳмад, Хукм. ... дарҳол Маҳкамни ўртага олиб, Акбаров берган жазо ҳақида

гапира бошлади. П. Қодиров, Уч илдиэ. Балки эшонга чақиб, етимнинг жазосини бердиради. П. Турсун, Уқитувчи. ... ҳар ҳолда, мен асоссиз жазо берилишига кучим етганча қарши тураман. П. Қодиров, Уч илдиэ. У Тошевнинг айби намалигини билмаса ҳам, унга берилган жазога қараб катта бир гуноҳни кўз олдига келтирарди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Жар солмоқ ким. 1. Жарчи воситасида эшиттирмоқ (эски).

Эрта билан Хўжаориф бозорида бир жарчи юқоридаги мазмунда жар солмоқда эди. С. Айний, Қуллар. Бойқишни Кўршермат чинорга боғлаб, яна жар солди. Саид Аҳмад, Хотиралар.

2. Қерагидан ортиқ даражада бўрттириб хабар тарқатмоқ.

... қариганда сўзининг бурди кетибди деб жар соламан-а! С. Анорбоев, Оқсой. Зуннунов эшита кўрмасин унинг додини. Икковлашиб ҳамма ёққа жар солади. И. Раҳим, Ихлос. ... ўз ҳаётида юз берган буюк ўзгариш тўғрисида оламга жар солгиси келар... эди. П. Турсун, Уқитувчи.

Жаҳлдан тушмоқ. Қ. аччиғ(и)дан тушмоқ.

Жаҳл(и)дан тушмоқ. Қ. аччиғ(и)дан тушмоқ.

Жаҳл(и) келди. Қ. аччиғ(и) келди.

Жаҳл(и)ни келтирмоқ. Қ. аччиғ(и) келди.

Жаҳл(и)ни чиқармоқ. Қ. жаҳл(и) чиқди.

Жаҳл(и) чиқди кимнинг — жаҳл(и)ни чиқармоқ нима ёки ким кимнинг. Ғазабланмоқ. В а р и а н т и: аччиғ(и) чиқди; чиққан жаҳл(и) кимнинг. У х ш а ш и: аччиғ(и) келди — аччиғ(и)ни келтирмоқ; аччиғ(и) қистади; ғазабга келмоқ — ғазабга келтирмоқ.

... сенинг шахсий ҳаётингга аралашаётганим учун балки жаҳлинг чиқар. С. Зуннунова, Иккинчи хотин. ... ширин уйқусидан маҳрум қилса, кимнинг жаҳли чиқмайди?! Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Тешабойнинг таънаси бояги кифти йиртиқ қотма чолнинг жаҳлини чиқарди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Битта-яримтаси гап ташлаган бўлса, эрининг аччиғи чиққандир. Мирмуҳсин, Жамила. Фосиҳ афандининг газета хабаридан чиққан жаҳли ановиларнинг баҳоналаридан кейин авжига минди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Жаҳлимни чиқарсанг, отга ўнгариб олиб қочишдан ҳам тоймайман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Жаҳл(и) қистади. Қ. аччиғ(и) қистади.

Жаҳонга келмоқ. Қ. дунёга келмоқ.

Жаҳондан кетмоқ. Қ. дунёдан кетмоқ.

Жаҳондан ўтмоқ. Қ. дунёдан ўтмоқ.

Жигар-бағр(и)дан урмоқ. Қ. жигар(и)дан урмоқ.
Жигар-бағр(и) хун бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.
Жигар-бағр(и) эзилди. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.
Жигардан урмоқ. Қ. жигар(и)дан урмоқ.
Жигар(и)дан урмоқ ким [кимнинг]. Ўзига шайдо қилиб олмоқ (салбий). В а р и а н т и: **жигардан урмоқ ким; жигар-бағр(и)дан урмоқ.** Синоними: **юраг(и)дан урмоқ.**

Қўяверинг, жигаридан урган бўлса, кутади. Санд Аҳмад, Қадрдон далалар. Қўйинги, дўндиқча жигардан уриб қолди. Нима қилсам, ёқарканман деб ўлиб бўламан. С. Анорбоев, Оқсой. Пирмат совунгарнинг Собир маймоқ ўғли жигар бағрингиздан урган бўлса, қўша қаринглари! С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Жин(и)га ёқмаслик ким кимнинг. Таъбига тўғри келмаслик.
 Синоними: **жин(и) суймайди.** У х ш а ш и: **ёмон кўрмоқ.**

Айниқса ўзлари ёш бўла туриб, қорин солиб семириб кетган бошлиқлар, раислар жинига ёқмас эди. С. Анорбоев, Оқсой. Зухра Қаримовна жинига ёқмайдиган «рўдапо, хом семиз»ларга қўрслик қилишини ўзи ҳам билади. С. Анорбоев, Оқсой.

Жин(и) севмайди. Қ. жин(и) суймайди.
Жин(и) суймайди кимнинг кимни ёки нимани. Таъбига тўғри келмаслик. В а р и а н т и: **жин(и) севмайди.** Синоними: **жин(и)га ёқмаслик.** У х ш а ш и: **ёмон кўрмоқ.**

Бировнинг ишига аралашган кишини жиним суймайди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Елғиз айби шуки, пул деса, жонини беради, шунинг учун ҳам бозорга серқатнов. Пахтани жини суймайди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Хотин кишининг йиғлаганини шундан бери жиним суймайди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Жиғ(и)га тегмоқ ким ёки нима кимнинг. Асабини қўзғатиб ўчакиштирмоқ. У х ш а ш и: **асаб(и)га тегмоқ; ғаш(и)га тегмоқ.**

Бу бола ўзимнинг ҳам жиғимга тегиб юрибди. П. Турсун, Уқитувчи. Баъзан Анорхоннинг жиғига тегмиш учун йигитни улар ўзаро «Собир почча» дейишар эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бухгалтернинг ўринсиз луқмаси Дадажоннинг жиғига тегди. И. Раҳим, Ихлос.

Жойига келтирмоқ. Қ. ўрнига келтирмоқ.
Жойига қўймоқ. Қ. ўрнига қўймоқ.
Жон бериб, жон олмоқ. Қ. жон олиб, жон бермоқ.
Жон бермаслик ким, баъзан нима. Таслим бўлмаслик, ўзини енгилган деб ҳисобламаслик. У х ш а ш и: **жон бермоқ II.**

Йўқ, Хўжабековга ўхшаганлар осонликча жон бермайди. С. Анорбоев, Оқсой. ... ахир фашистлар ҳам осонликча жон бермас ... М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. Дин осонликча жон бермайди. С. Анорбоев, Оқсой.

Жон бермоқ I «ким» кимга. Барҳаёт қилмоқ (диний).

«... Одамзодга жон берган ҳам, жонини оладиган ҳам яратганнинг ўзи». П. Турсун, Ҳқитувчи.

Жон бермоқ II ким ёки нима — жонли. Улмоқ, сўнгги марта нафас чиқармоқ. Синоними: **жони чиқди I; жони узилди.** У х ш а ш и: кўз(и)ни юммоқ — кўз(и) юмилди; ер тицламоқ; жон(и)ни олмоқ I.

Семиз ва ҳамиша юрак касалидан қийналиб юрган хотин арава устида юлдуз тўла осмонга термилиб жон берди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Тилсиз жонивордан қасос олдингиз-а. Ҳайф шу савлатингизга!»— деди Бобоқул қийналиб жон бераётган итига куйиниб. С. Анорбоев, Оқсой.

Жон бор нимада — жони бор II ниманинг. Асосга эга, замирида ҳақиқат бор, бежиз эмас.

Уйлаб қарасам, унинг гапида жон бор. Кейинги вақтда пахтанинг тоннаси кўпайди-ю, толаси узайгани йўқ. И. Раҳим, Ҳилола. Ундай деса, Солияннинг пичингида ҳам жон бор. Ахир илгарилари «ака» демас эди-ку? С. Анорбоев, Шерали севиб қолди. Аммо гапингнинг жони бор. Мерганликдан ҳам хабари бор. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

Жон борича. Қ. жон(и)нинг борича.

Жонга оро кирмоқ. Қ. жон(и)га ора кирмоқ.

Жонга тегмоқ. Қ. жон(и)га тегмоқ.

Жондан безор қилмоқ. Қ. жон(и)дан безор бўлмоқ.

Жон деб. Мамнуният билан. В а р и а н т и: жон-жон деб.

Жавобсиз севгига қарши курашда шеър ёрдам беришини севган Очил бу топшириқни жон деб қабул қилди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Кейин билсам, хола бу «жазо»ни жон-жон деб зиммасига олар экан: ишқилиб, Хайрихон дарс тайёрласа—бас. А. Мухтор, Хайри.

Жон демоқ ким. Хурсанд бўлмоқ. В а р и а н т и: жон-жон демоқ.

Қани энди, тузуккина бир иш берсалар, жон дердим. Раис ота майда-чуйда ишга югуртгани-югуртган. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ҳамма Акбаровдай лекция ўқиса, жон дер эдингиз. П. Қодиров, Уч илдиэ. Пирмат бобо мени ҳам

«Хирмон этак» десалар, ҳеч хафа бўлмасдим, қайтанга жон-жон дердим. Р. Файзий, Хирмон этак.

Жон-жон деб. Қ. жон деб.

Жон-жон демоқ. Қ. жон демоқ.

Жон-жон(и)га тегмоқ. Қ. жон(и)га тегмоқ.

Жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ нима кимнинг. 1. Жисмонан алам-ли таъсир қилмоқ, қақшатмоқ («совуқ»). В а р и а н т и; **жон(и)дан ўтмоқ.** У х ш а ш и: **суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ.**

Иван Василич роса очиқиб, совуқ ҳам жон-жонидан ўтиб кетган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. «Падарига лаънат»,— деб юборди совуқ жонидан ўтган темирчи Юнусбеков. А. Муҳиддин, Гигант.

2. Руҳан аламли таъсир қилмоқ («гап», «алам»). В а р и а н т и: **жон(и)дан ўтиб кетмоқ; ўтиб кетмоқ II нима.** У х ш а ш и: **суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ 2; пичоқ суякка етди.**

Лекин биринчи боласи ўлганда унча билинмади. Иккинчиси жуда алам қилди. Учинчисининг ўлими жон-жонидан ўтиб кетди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча. Эшоннинг даккиси жонимдан ўтган дан кейин қочдим. П. Турсун, Уқитувчи. Менинг танқидим жуда ўтиб кетган экан чоғи, районимни, колхозимни, отимни ёзиб олиб, «Хап, саними» деб қўйган экан. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Жон(и) ачи(й)ди кимнинг. 1. кимга. Аяб куйинмоқ. С и н о н и м и: **ич(и) ачиди 1; юраг(и) ачиди 1.** У х ш а ш и: **раҳм(и) келди — раҳм(и)ни келтирмоқ.**

Ўз отасининг жони ачимагандан кейин, мен нима дердим. С. Зуннунова, Гулхан.

2. нимага, баъзан кимга. Ачиниб куйинмоқ. С и н о н и м и: **ич(и) ачиди 2; юраг(и) ачиди 2.**

«Ихтиёр сизда,— деди совуққина қилиб Боқижон.— Жоним ачигандан гапираман-да, Тансиқой». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бир неча туп ўрик, олманинг синганига бунчалик жони ачигани бежиз эмас экан-да. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. «Уни кандидатликдан нега ўчиришмоқчи?— деб ажабланди.— Оқсойни севгани учунми? «Оқсой» колхозига, оқсойликларга жони ачигани учунми?! ...» С. Анорбоев, Оқсой.

Жон(и) бор I кимнинг. Ҳали тирик. У х ш а ш и: **кўз(и) очиқ; кўз(и) тирик.**

Жони борида шунчалик хунук, жони чиққанда жуда қўрқинчли бўлса керак. С. Анорбоев, Оқсой.

Жони бор II. Қ. жон бор.

Жон(и) борича. Қ. жон(и)нинг борича.

Жон(и) бўғз(и)га келди. Қ. жон(и) ҳалқум(и)га келди.

Жон(и)га аро кирмоқ. Қ. жон(и)га ора кирмоқ.

Жон(и)га ора кирмоқ кимнинг. 1. ким. Бир ўлимдан қутқариб қолмоқ.

Бешта [темир ниқоб] тайёрлаб қўйдим. Эртага олиб кетсанглар, азаматларнинг жонига ора кириб қолади. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. ким ёки нима. Оғир аҳволдан қутқармоқ. В а р и а н т и: жонга ора кирмоқ нима.

Ҳар ҳолда, уста Замоннинг жонига ора кирган яна ўша Чашмамирондан келиб қолган Абдукарим темирчи бўлди. Ш. Тошматов, Эрк қушн. Шу йилларда совет суди кўпгина ноҳақ хўрланган хотин-қизларнинг жонига ора кирди, уларнинг ор-номус ва ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... салқини билан ёз кезлари киши жонига ора кирадиган теракзорлари бор эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Машина тўхташи билан жонга ора кириб турган илиқ шамол ҳам тўхтаб қолди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Жон(и)га оро кирмоқ. Қ. жон(и)га ора кирмоқ.

Жон(и)га тегмоқ кимнинг. 1. ким. Безор қилмоқ. В а р и а н т и: жонга тегмоқ ким.

Гап тарқатинглар, халиқит беришлар, шийқилиб, жонига тегинглар-да. С. Зуннунова, Янги директор. Энди бўлса унинг'иши жонга теккан бир кампирнинг чучмал мақтовига арзибди холос. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади.

2. нима. Безор бўлмоқ, зерикмоқ. В а р и а н т и: жонга тегмоқ нима; жон-жон(и)га тегмоқ.

Охири стол чертий жонига тегиб, тоқчадаги китоблардан бирини қўлига олди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Мусофирчилик курсин, жонга тегди. Ойбек, Қутлуғ қон. Минг-минг йиллар офтобда куйиб ётиш қўриқнинг жон-жонига теккан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Жон(и)дан безор бўлмоқ ким [ўзининг]— жон(и)дан безор қилмоқ ким кимни [ўзининг]. Ортиқ тоқат қилолмаслиги туфайли ўлимига ҳам рози бўлмоқ. В а р и а н т и: жондан безор қилмоқ ким кимни; безори жон қилмоқ ким кимни. С и н о н и м и: жон(и)дан тўймоқ — жон(и)дан тўйдирмоқ 2. У х ш а ш и: жон(и) ҳалқум(и)га келди 2.

Куллар очликдан ўлсин, қароллар чарчаб, жонидан безор бўлсин, ҳар нима бўлса-бўлсин, сенга фойда бўлсин. С. Айний, Куллар. Кўршермат йигитлари фуқарони жонидан безор қилганига қарамай, Маҳмуд етмиш йигитнинг бошини бир ерга қовуштириб, ҳар кечаси босмачи қўнган жойга босқин қилаверди. Саид Аҳмад, Хотиралар. ... сут, қатик, ёғ, қурут устида жанжал чиқариб, жондан безор қилади. С. Айний, Куллар. Қурт-қумурсқа қидириб безори жон қиладиган чумчуқларгача талвасасиз ухлайди. Ғ. Ғулом, Соялар.

Жон(и)дан безор қилмоқ. Қ. жон(и)дан безор бўлмоқ.

Жон(и)дан тўйдирмоқ. Қ. жон(и)дан тўймоқ.

Жон(и)дан тўймоқ ким [ўзининг]. 1. Яшашни истамаслик.

Овозингни чиқарма, жувонмарг. Эшонпоччанг эшитмасинлар. Нима, жонингдан тўйдингми?! Ажалингдан бурун очдан ўлмоқчимисан? П. Турсун, Уқитувчи. Ҳа, сизлар бу ерда нима қилиб юрибсизлар? Жонларингдан тўйдиларингми?! Ш. Ризо, Уч.

2. Ортиқ тоқат қилолмаслиги туфайли ўлимига ҳам рози бўлмоқ. В а р и а н т и: **жон(и)дан тўйдирмоқ ким кимни [ўзининг].** С и н о н и м и: **жон(и)дан безор бўлмоқ — жон(и)дан безор қилмоқ.**

Бас, пичоқ бориб суякка етди. Бошимни эгиб, индамай юрганим етар, жонимдан тўйиб кетдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... ана бераман-мана бераман деб алдаб келади. Жонимдан тўйиб кетдим, тақсир! Е ҳақимни берсин, ё қилмишига яраша жазосини тортсин! М. Исмоилӣ, Фаргона тонг отгунча. Қетмайман! Ўлдиришса, ўлдириб кетиша қолсин, жонимдан тўйдирдинг мени. С. Зуннунова, Гулхан.

Жон(и)дан умид(и)ни узмақ ким [ўзининг]. ўлишига иқроп бўлмоқ.

Е мен бошлаган йўлга юрасан, ё жонингдан умидингни узасан. Саид Аҳмад, Ҳукм. Жонидан умидини узган Қимсан бутун кучини тўплаб туриб додлади. С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

Жон(и)дан ўтиб кетмоқ. Қ. жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ.

Жон(и)дан ўтмоқ. Қ. жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ.

Жон(и) кирди кимнинг ёки ниманинг — жон(и)ни киргизмоқ ким ёки нима кимнинг. Яйрамоқ, роҳатланмоқ. У х ш а ш и: **жон кирди — жон киргизмоқ.**

Иссиққина кийимлар экан. Ҳаммамизнинг жонимиз киб қолди. П. Турсун, Уқитувчи. Ёз ёзлигини қилсин, ер

қанча қизиса, ғўзанинг шунча жон и кир ади. Ҳ. Назир, Қў-корол чироқларни. Бирпасда бир дунё ишни қилиб ташлайди. **Жамила** холанинг жонини киргизади-қўяди. С. Анорбоев, Пушаймон. Янги суғориш системасига ўтганимиздан кейин, мен сизга айтсам, ғўзаларнинг жонини киргизяпти-да. Р. Файзий, Сувчи.

Жон(и) куйди кимнинг нимага — жон куйдирмоқ ким нимага ёки кимга. Руҳан кучли безовталангани ҳолда ғамхўр бўлмоқ. **В а р и а н т и:** жон куйдириб I нимага ёки кимга.

Чорвага жонинг куйса, юқоридагилар чорванинг аҳволи учун сени жазоласа, индардинг. И. Раҳим, Ихлос. **Жон и куйган и дан гапирапти бу одам.** И. Раҳим, Ихлос. **Бас, колхоз ишига чин ихлос қўйиб, жон куйдирсангиз — хўп, бўлмаса тахта-ўқлогни йиғиштиринг.** Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. **Галя** поччасини тез кунда тузатиб, оёққа турғизиш учун жон куйдирарди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. **Яна унга жон куйдириб насиҳат қилиб юрибди!** С. Анорбоев, Оқсой. **Улар Собиржон Султон ўғлининг «кўп яхши одам бўлганини, камбағалларга жон куйдириб, бойларнинг додини бериб, кўп яхшилик қилгани»ни гапириб бердилар.** О. Ёқубов, Ота издан.

Жон(и)ни бермоқ ким [ўзиниң]. Ҳар қандай оғир шартни, талабни бажаришга тайёр бўлмоқ. **У х ш а ш и:** жон бермоқ II; жон(и)ни ҳам аямаслик 2.

Бизга таянаверинг, сиз учун жонимизни беришга тайёрмиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Тансиқ музика, қўшиқ, рақс деса жонини берувчи** Анорхоннинг келмаганига ачинди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Жон(и)ни жабборга бериб [ўзиниң]. Бор кучини сафарбар қилгани ҳолда.

Вақтида хўп ишлаганмиз жонимизни жабборга бериб! Охирида нима кўрдик. Раҳмат ўрнига лағнат ишитдик. С. Анорбоев, Оқсой. **Паранжили хотин ... жонини жабборга бериб; куйиб-пишиб гапираётган портфелли киши ёнига келди.** С. Абдуқаҳҳор, Сарқит. **Тер тўкиб, жонингени жабборга бериб ўстирган экинларингени ҳам аяб ўтирмайдди.** Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Жон(и)ни кафт(и)га олиб. Қ. жон(и)ни ҳовучлаб.

Жон(и)ни киргизмоқ. Қ. жон(и) кирди.

Жон(и)ни куйдириб. Қ. жон куйдириб II.

Жон(и)нинг борича [ўзиниң.] Куч-қуввати етганича тиришиб. **В а р и а н т и:** жон(и) борича.

... мен ҳам оёқ-оёқларимга тикан кирганига қарамасдан, жонимнинг бориचा уни қувлар эдим. Ғ. Гулом, Шум бола. ... қулогини ушлади ва уч буклаб қисди; қисди, жонининг бориचा қисди! А. Қаҳҳор, Ииллар. Жони бориचा икки қўлидаги этик билан эшикни «қамчи»лади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Жон(и)ни олмоқ кимнинг. 1. Улдирмоқ (диний). У х ш а ш и; жон бермоқ II.

«Ҳа-а, мен Азроилман. Қўчқор дўстивгининг жонини олган эдим. Энди сенинг жонингни олгани келдим». С. Анорбоев, Оқсой. «Одамзодга жон берган ҳам, жонини оладиган ҳам яратганининг ўзи». П. Турсун, Уқитувчи.

2. ким. Руҳан жуда қаттиқ эзиб юбормоқ. В а р и а н т и: жон олувчи (—).

Ямоқчини бўлса Исмаиложи ҳар куни масжидга чақириб, одамлар ўртасида ҳақорат қилавериш жонини олди. Ойдин, Ямоқчи кўчди. Қодир: «Энди бу мени чой ичириб қўйиб жонимни олади-ку»,— деб ўйлади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Сафарқулнинг бу саволлари Шокир учун жон олувчи энг охириги ва даҳшатли зулм эди. С. Айний, Қуллар.

3. нима. Жисмонан жуда қаттиқ эзиб юбормоқ. В а р и а н т и: жон олғучи (—).

Безгак ўлгур жонимни олди. С. Зуннунова, Гулхан. У товонларининг жон олғучи оғриги ва инсон хўрлиги эвазига қўлга киритган эди бу бахтни! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Жон(и)ни тикмоқ ким [ўзининг.] Бутун куч ва имкопийатини, ҳатто ҳаётини бағишламоқ. В а р и а н т и: жонни тикмоқ ким; жон тикмоқ ким.

Мен жонимни яхшилик йўлига тикканман, Зокир-жон. П. Қодиров, Уч илдиш. Дўстгинам, Ватанга жонни тикканмиз. С. Абдулла, Муқимий. Энди мен бу циркин рўдапони бошимга бир нафас ёпинсам ҳам, ўз қадримни, менга инсон деб қараганларни, менинг бахтим, ёруғ келажагим учун жон тикиб курашган миллионларни ҳақорат қилган бўламан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Жон(и)ни фидо қилмоқ ким [ўзининг.] Ўзини қурбон қилишга ҳам тайёр бўлмоқ. В а р и а н т и: жон фидо қилмоқ ким. У х ш а ш и: жон(и)ни ҳам аямаслик I.

... бир-биримизни қўллаб-қувватлашимиз, бир-биримизга жонимизни фидо қилишимиз керак. Ойбек, Қўёш қораймас. ... коммунистлар партиясининг ҳар бир иши учун

жонимизни фидо қилиб курашишга доим тайёрмиз деб вағда беришни таклиф қиламан. П. Турсун, Уқитувчи. У от деганда жонини фидо қиладиган ишқибозлардан. С. Анорбоев, Оқсой. Армиянинг маънавий руҳи: қийинчиликларни енгишга, мақсад йўлида жон фидо қилишга тайёрлиги ёки тайёр эмаслиги — мана шу нарса жуда муҳим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон(и)ни чиқармоқ. Қ. жон(и) чиқди II.

Жон(и)ни ҳалқум(и)га келтирмоқ. Қ. жон(и) ҳалқум(и)га келди.

Жон(и)ни ҳам аямаслик ким. 1. нима учун. Бирор мақсад йўлида ўлишга ҳам тайёр бўлмоқ. У х ш а ш и: жон(и)ни фидо қилмоқ.

Инқилоб йўлида жонимни ҳам аямаслигимни айтаман. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Шўро ҳукумати учун, фирқа учун жонини аямай диган, қишлоқнинг энг асл боласига бир бемаъни хотин тухмат қилса, ишониб кетаверар эканмиз?! Саид Аҳмад, Ҳукм.

2. ким учун. Бисотида бор ҳамма нарсасини беришга тайёр бўлмоқ. У х ш а ш и: жон(и)ни бермоқ.

... биламан, қариндоши учун жонини ҳам аямайди дадам. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ўзи туппа-тузук одам. Дўст деса жонини аямайди-ю, бироқ шу сафар жуда ошириб юборди. О. Ёқубов, Ота изидан.

Жон(и)ни ҳовучлаб [ўзининг]. Бирор фалокатнинг воқе бўлишидан бениҳоя қўрққан ҳолда. Варианти: жон ҳовучлаб (—). Синоними: юраг(и)ни ҳовучлаб.

Бу жойлардан кундуз кун юрган киши ҳам жонини ҳовучлаб ўтарди. Саид Аҳмад, Ҳукм. «Эри район-пайонга учса, ичидан зил кетиб, жонини ҳовучлаб ўтиради», — Салтанатхон хахолаб кулди. А. Мухтор, Доғ. Ўт остида жон ҳовучлаб овқат тайёрла. Улим қайнаган жойга яна ўт остида элт. Ойбек, Қуёш қораймас.

Жон(и) томоғ(и)га келди. Қ. жон(и) ҳалқум(и)га келди.

Жони узилди кимнинг. Ўлмоқ, сўнгги марта нафас чиқармоқ. Варианти: узилди ким. Синоними: жон бермоқ II; жон(и) чиқди I.

Етган ерида тўлғана-тўлғана, қоронғи тушганида жон узилди. Мирмуҳсин, Жабрдийда. Дафнга тайёргарлик кўраверинглар. Жуда нари борса, эртагача, бўлмаса шу бугун кечаси узилди. П. Турсун, Уқитувчи.

Жони чиқди I кимнинг ёки ниманинг — жонлининг. Улмоқ, сўнгги марта нафас чиқармоқ. **Синоним:** жон бермоқ II; жони узилди.

Милтиқдан ўт очди. Жони чиқаётган солдатнинг букириши эшитилди. Ойбек, Қуёш қораймас. ... бўридан бир қўзини ажратиб олган эди. Жони чиқмаган экан. С. Анорбоев, Оқсой.

Жон(и) чиқди II кимнинг [нимага ёки нимадан] — жон(и)ни чиқармоқ ким [ёки нима] кимнинг. Ниҳоятда қаттиқ ғазабланмоқ, дарғазаб бўлмоқ. **Варианти:** жон-пон(и) чиқиб кетди II — жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ II. **Синоним:** жон(и) ҳалқум(и)га келди 3; ғазаб(и) қайнади — ғазаб(и)ни қайнатмоқ. **Ухшаш:** жаҳл(и) чиқди — жаҳл(и)ни чиқармоқ; тепа соч(и) тик бўлиб кетди — тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ.

Домлага: «Одам тупроқдан яратилган», — десанг, маъқул, агар «Маймундан яралган», — десанг, жони чиқади. П. Турсун, Уқитувчи. «Боласи ўлгани йўқ-ку, нимасига қозига чақиртиради». — «Оёғи синган эмиш. Шунга жони чиқаётган-дир-да!» Ойдин, Ямоқчи кўчди. Менга насиҳат қилавериб, жонимни чиқарманг! Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит? Ҳозир Полвоннинг олдидан девордан гап очсанг, жон-пони чиқиб кетади. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Бирюлиннинг эса жон-пояни чиқариб юборган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Жон(и) чиқди III. Қ. жон-пон(и) чиқиб кетди I.

Жон(и) чиқиб кета ёзди. Қ. жон-пон(и) чиқиб кетди I.

Жон(и) чиқиб кетди. Қ. жон(и) чиқди II.

Жон(и) ҳалқум(и)га етди. Қ. жон(и) ҳалқум(и)га келди.

Жон(и) ҳалқум(и)га келди кимнинг. I. Улар ҳолатга етмоқ.

Душманлар жони ҳалқумига келганда мана бундай қутурадилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2. Чидами тугаб, яшашдан ҳам безор бўлиб кетмоқ. Варианти: жон(и)ни ҳалқум(и)га келтирмоқ нима кимнинг; жон(и) ҳалқум(и)га етди; жон(и) бўғз(и)га келди. **Ухшаш:** жон(и)дан безор бўлмоқ; тоқат(и) тоқ бўлди.

«Қўйинг-э, — деди Лутфихон уй деразасини ёпа туриб. — Ўзи жоним ҳалқумимга келиб турибди». Саид Аҳмад, Муҳаббат. Қолаверса, қизи туфайли эшитган надоматлари, онасининг муттасил мияга уриб турган тўқмоқдек ғиди-бидилари жонини ҳалқумига келтириб қўйган эди. М. Исмоний, Фарғона тонг отгунча. Аммо бундан жабр кўра-кўра жони ҳалқумига етган аҳоли ... шайтоннинг ўзи бўл-

маганда ҳам, иниси деб ҳисоблар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Ҳамма ерда ҳам-одамларнинг жони бўғзига келиб қолди, қизим!* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

3. Ниҳоятда қаттиқ ғазабланмоқ, дарғазаб бўлмоқ. **Варианти:** жон(и) бўғз(и)га келди; жон(и) ҳиқилдоғ(и)га келди. **Синоними:** жон(и) чиқди II; ғазаб(и) қайнади. **Ухшаш и;** жаҳл(и) чиқди — жаҳл(и)ни чиқармоқ.

Бола деса, жони ҳалқумига келади! С. Абдулла, Девор орқасида суҳбат. *Ун олтига миршаб милтиғини шундоққина ерга қаратди-қўйди. Ҳалиги мўйловнинг жони бўғзига келди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... *отин ойининг шу гапини эшитиб, менинг ҳам жоним ҳиқилдоғимга келган эди.* Мирмуҳсин, Жамила.

4. Ниҳоятда қаттиқ қўрқмоқ. **Варианти:** жон(и) ҳиқилдоғ(и)га келди. **Синоними:** эс(и) чиқиб кетди; жон-пон(и) чиқиб кетди I.

Мол доктори деса, жонимиз ҳалқумимизга келади. И. Раҳим, Ихлос. «*Ана Ҳакимбойвачча! Жони ҳиқилдоғига келганга ўхшайди, кўрдингми?*» Ойбек, Қутлуғ қон.

Жон(и) ҳалқум(и)га тиқилди. Қ. жон(и) ҳалқум(и)га келди. **Жон(и) ҳиқилдоғ(и)га келди.** Қ. жон(и) ҳалқум(и)га келди. **Жони-ҳол(и)га қўймаслик.** Қ. жон-у ҳол(и)га қўймаслик. **Жон киргизмоқ.** Қ. жон кирди.

Жон кирди — жон киргизмоқ. I. *кимга ёки нимага.* Тетиклашмоқ, жонлилашмоқ — *нима кимга, ким нимага.* Тетиклаштирмоқ, жонлилаштирмоқ. **Ухшаш и:** жон(и) кирди — жон(и)ни киргизмоқ.

Ҳожарбибига жон кирди, кавушини ечиб, дастурхоннинг устига чиқди-да, ушатилган нон-у қанд-қурсни чаққон-чаққон йиғиштира бошлади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сал ўтмай настликда қордан рўмол ўраган ғарамлар кўринди. Мазъос келаётган қўйларга жон кирди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қоровулнинг бу гапи унга жон киргизди. Эшик яқинига бориб, ичкарига қулоқ солди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Жумабой ота суҳбатга жон киритиш учун ... гап айлантириб кўрди ...* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

2а. *нимага.* **Жонланмоқ — нима ёки ким нимага.** **Жонлантирмоқ.**

Арава сиғмайдиган ичкарилиқ кўчага бугун жон кирган. Ойбек, Қутлуғ қон. *Баҳорнинг ҳаётбахш дамлари мадрасага ҳам жон киргизди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. **Совет**

кишилари тилсиз чўлга жон киритдилар, уни бўйсундирдилар, яшнатдилар. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

26. ким нимага. Ниманидир гўё тирик жонга айлантирмоқ.

Лекин ўзи ҳам қойил қилар эди-да! Тарихга жон киргизиб юборарди. П. Қодиров, Уч илдиэ. «Танбур чалишни бу кишига чиқарган-да,— официант приёмникка қараб қош қоқди.— Жон киритиб, сайратворади!» С. Анорбоев, Оқсой.

3. кимга; кимнинг нимасига. Ҳаётга қайтмоқ, тирилмоқ — ким кимга. Ҳаётга қайтармоқ, тирилтирмоқ.

Она кўзини очган, юзига бир оз жон кирган эди. П. Турсун, Уқитувчи. Шундай қилиб қозоқ ётганларнинг барчасига жон киргизди. С. Айний, Қуллар.

4. нимага. Аввалги нормал фаолиятига қайтмоқ — нима ким[нинг нимасига]. Аввалги нормал фаолиятига қайтармоқ.

Балки совлиқларга қўйса, жон кирар?! С. Анорбоев, Оқсой. Бу жон олгучи товушлар хўрланган синиқ қалбига жон киргизиб, хаёлида шундай бир фикр уйғотдики, ... П. Турсун, Уқитувчи.

Жон киритмоқ. Қ. жон кирди.

Жон кошки. Қ. жон кошки эди.

Жон кошкийди. Қ. жон кошки эди.

Жон кошки эди. Хурсанд бўлар эдим-а! **Варианти:** жон кошки.

У, Олахўжани ўз гўрига тортмай, ўша ёқда йўқ бўлиб кетса, жон кошки эди. П. Турсун, Уқитувчи. «Бўлмаса кечга довуз ўша ёқдаман денг?»—«Кечгача қутулсам, жон кошки-я!» М. Исмонлий, Фарғона тонг отгунча.

Жон куйдириб I. Қ. жон(и) куйди.

Жон куйдириб II. Машаққатни ўз устига олгани ҳолда, тиришиб («ишламоқ»). **Варианти:** жон(и)ни куйдириб [ўзининг].

Халқ жон куйдириб қилаётган бу катта ишлар ўз ҳолига ташлаб қўйилган. М. Исмонлий, Фарғона тонг отгунча. Эркаклар ҳам унчалик жон куйдириб ишламаган. Саид Аҳмад, Хукм. Сабаби ўзиникига жонини куйдириб ишлаган. С. Анорбоев, Оқсой.

Жон куйдирмоқ. Қ. жон(и) куйди.

Жонни тикмоқ. Қ. жон(и)ни тикмоқ.

Жон олиб, жон бермоқ ким. Уз жонини ҳам аямасдан оғир ва машаққатли кураш олиб бормоқ. **Варианти:** жон бериб, жон олмақ.

Ҳа, жанларда тўпларнинг гулдураши, жон олиб, жон бераётган қуролдошларимизнинг оҳ-воҳлари одамларнинг кўнглини тошдек қаттиқ қилиб қўйган. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Бўтабой кечани кеча-кундузги кундуз демай, колхоз учун жон олиб, жон беради. Саид Аҳмад, Хукм. Ҳамма жон бериб, жон олаётган пайтда унинг колхозидаги баъзи хотинлар бировларнинг эрини йўлдан уриб, бахтини ўғирляпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон олувчи. Қ. жон(и)ни олмоқ.

Жон олгучи. Қ. жон(и)ни олмоқ.

Жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ I. Қ. жон-пон(и) чиқиб кетди I.

Жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ II. Қ. жон(и) чиқди II.

Жон-пон(и) чиқа ёзди. Қ. жон-пон(и) чиқиб кетди I.

Жон-пон(и) чиқиб кетди I кимнинг — жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ I нима кимнинг. Ниҳоятда қаттиқ қўрқмоқ. В а р и а н т и: жон-пон(и) чиқа ёзди; жон(и) чиқиб кета ёзди; жон(и) чиқди III кимнинг ёки ниманинг — жонлининг. С и н о н и м и: эс(и) чиқиб кетди; жон(и) ҳалқум(и)га келди 4.

«Овозингни чиқазсанг, эрингни қулоқ қиламан», — деб пичоқ кўрсатдилар. Жон-поним чиқиб кетди. Саид Аҳмад, Хукм. ... данак тўғри бориб хотиннинг пешанасига тегди. Қўқ-қисдан келиб теккан данак Ҳожи холанинг жон-понини чиқариб юборди. ... ўзини ташлаб юборишига тос қолди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Шулар қувиб келаётибдими деб, жон-поним чиқа ёзди. П. Турсун, Уқитувчи. Қайрилиб қарасам, типратикан билан қамчиннинг сопидек олачипор илон уришяпти. Жоним чиқиб кета ёзди. И. Раҳим, Оловкор. Бу одамга шундай нафрат ва ғазаб билан тикилдики, жоничиқа ёзган Султонов бир қадам чекинишга мажбур бўлди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бироқ жиловни ҳар тортганида, жилов билан қўшиб ушлаган қамчиси силкинар, унга сайин отнинг жони чиқиб, баттар чопар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

Жон-пон(и) чиқиб кетди II. Қ. жон(и) чиқди II.

Жон тикмоқ. Қ. жон(и)ни тикмоқ.

Жон-у ҳол(и)га қўймаслик ким кимни. I. Тинчлик бермаслик.

В а р и а н т и: жон-ҳол(и)га қўймаслик.

«Қасалман», — деб баҳона қилса, «Боқизинг», — деб жон-у ҳолига қўймайдилар. Ойдин, Икки кўзи шунда. «Ҳай Ҳури, нега уйлантирмайсан Шербегингни? Е қурбинг етмайди-ми?» — деб жон-ҳолига қўйишмайди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. Раёйига зид ҳолда мажбур қилмоқ.

Уни жон-у ҳолига қўймадим, қўлидан судраб, ёзув столининг ёнига ўтқиздим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Жон фидо қилмоқ. Қ. жон(и)ни фидо қилмоқ.

Жон ҳовучлаб. Қ. жон(и)ни ҳовучлаб.

Жон ҳолатда. Қўрққани ҳолда ва шиддат билан.

У йиқилди. Жон ҳолатда ўрнидан туриб, яна кўчага отилди. С. Зуннунова, Гулхан. *Жон ҳолатда йўрғакдаги болага қаради.* Р. Файзий, Ёдгор.

Жон-ҳол(и)га қўймаслик. Қ. жон-у ҳол(и)га қўймаслик.

3

Забтига олмоқ нима [ўзининг]. Жуда кучайиб кетмоқ («бўрон»).

У х ш а ш и: авжга минмоқ.

Бўрон тобора забтига оларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Заптига олмоқ. Қ. забтига олмоқ.

Зарар етказмоқ нима нимага, баъзан ким кимга. Зарарли бўлиб чиқмоқ. **В а р и а н т и:** зиён етказмоқ. **С и н о н и м и:** футур етказмоқ; халал етказмоқ; зарар(и) тегди; зарар келтирмоқ. **У х ш а ш и:** халақит бермоқ.

Бу нарса ишга катта зарар етказди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Агар бир-биримизни енгамиз ... деб мусобақа ўйнасак, нима бўлади? Жамоат ишга зарар етказишдан бошқа гап бўлмайди.* Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. *Завқийнинг бу «одобсизлиги»ни унутиб юрганлигиданми ёки бошқа сабабданми, узоқ вақтгача унга зарар етказмади.* Ш. Ризо, Уч. ... *моллар бировнинг бедазорига кириб кетиб, зиён етказди, балога қолади.* П. Турсун, Уқитувчи.

Зарар(и) тегди кимнинг ёки ниманинг кимга ёки нимага. Зарарли бўлиб чиқмоқ. **В а р и а н т и:** зиён(и) тегди. **С и н о н и м и:** футур етказмоқ; халал етказмоқ; зарар етказмоқ; зарар келтирмоқ. **У х ш а ш и:** халақит бермоқ.

Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегади. П. Турсун, Уқитувчи *Бироқ ҳалитдан колхозга икки юз мингга зиёни теккан бўлса ...* С. Анорбоев, Оқсой.

Зарар келтирмоқ нима кимга. Зарарли бўлиб чиқмоқ. **С и н о н и м и:** футур етказмоқ; халал етказмоқ; зарар етказмоқ; зарар(и) тегди. **У х ш а ш и:** халақит бермоқ.

Бироқ бу ҳунар энг олдин ўзига зарар келтирди.
Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Зарар кўрмоқ ким ёки нима нимадан ёки кимдан. Зарар қилмоқ. В а р и а н т и: з и ё н кўрмоқ. У х ш а ш и: халал етди; зарар(и) тегди; зарар етказмоқ; зарар келтирмоқ.

Бундан давлат ҳам кўпроқ зарар кўради, Гавҳар ҳам.
П. Қодиров, Уч илдиз. Биздан Мирзакаримбой ҳеч вақт зарар кўрган и й ў қ. Ойбек, Қутлуғ қон. . . бундан пахтачилик сира ютмайди, аксинча, з и ё н кўради. **И.** Раҳим, Ихлос.

Зарда(си) қайнади кимнинг. Жаҳлланмоқ. У х ш а ш и: қон(и) қайнади.

Бектемировнинг зардаси қайнаб кетди: «Кимдан чиқди бу гап?» Саид Аҳмад, Хукм, Қодир отанинг зардаси қ а й н а б, хотинини жеркиб ташлади. **А.** Муҳиддин, Кўнгиллар.

Заҳар(и)ни сочмоқ. Қ. заҳр(и)ни сочмоқ.

Заҳар сочмоқ. Қ. заҳр(и)ни сочмоқ.

Заҳр(и)дан тушмоқ. Қ. аччиғ(и)дан тушмоқ.

Заҳр(и)ни сочмоқ ким [ўзининг] кимга. Зугум қилмоқ, ғазаб билан ачитиб-ачитиб гапирмоқ. В а р и а н т и: заҳар(и)ни сочмоқ; заҳар сочмоқ ким.

У Назар отани қидириб, идорадан топмагач, уйга бориб, хотинига заҳрини сочди. Саид Аҳмад, Куёв. Уғлининг аламини олмоқчи мендан. Нега заҳарини сочади? **Р.** Файзий, Тўғонбойнинг қизи. Ҳа, жиян, мунчалик тоғанга заҳар сочмасанг, салом беришни ҳам истамайсан-а. **Ш.** Рашидов, Бўрондан кучли.

Зеб бермоқ ким ўзига. **1.** Турли кийим ва тақинчоқлар ёрдамида ўзини кўркам қилмоқ. У х ш а ш и: оро бермоқ.

Қарилик ўзига зеб беришни яхши кўрган бу сатанга-намо хотинни ҳам енга бошлаган эди. **О.** Еқубов, Тилла узук.

2. Ўзини ўзи ҳаддан ташқари улуғламоқ.

Ўзинга зеб берганинг шу даражага етиб бордики, измингдан ташқари сув ҳам оқмаса, шамол ҳам турмаса! **Ш.** Рашидов, Бўрондан кучли.

Зеҳн солмоқ ким нимага ёки кимга. Диққат-эътибор билан қарамоқ, кўздан кечирмоқ.

Шўх кўзлари ва қалин қошларига яна зеҳн солди-да, уни боқуликдир деб тахмин қилди. **Ш.** Тошматов, Эрк қуши. Мингбоши олдида мулла Зиядан бошқа яна икки киши ўтирар эди. Уларга зеҳн солмадим. **Ш.** Ризо, Қор ёғди, излар босиди.

Зиён етказмоқ. Қ. зарар етказмоқ.

Зиён(и) тегди. Қ. зарар(и) тегди.

Зиён кўрмоқ. Қ. зарар кўрмоқ.

Зимма(си)га олмоқ ким [ўзининг] нимани. 1. Бирор ишни бажаришга рағбатланмоқ, бирор ишни бажаришга масъул бўлмоқ. **Синоним:** бўйн(и)га олмоқ 3.

Ҳалок бўлганларни дўстлар аста кўтариб, бирон чуқурга ётқизишар, уларнинг ишларини ҳам ўз зиммаларига олар эдилар. Ойбек, Қуёш қораймас. . . . шу бюроларнинг бутун вазифаларини группалар билан факультет бюроси тўлиқ ўз зиммаларига олишлари мумкин. П. Қодиров, Уч илдиз.

2. Бирор ишни бажаришга розилик бермоқ. **Варианти:** уст(и)га олмоқ; ўз(и)га олмоқ **II.** Ухшаши: бўйн(и)га олмоқ 2; бўйн(и)га қўймоқ 3.

Шариф ака шу звенога раҳбарлик қилишни ўз зиммасига олди. Н. Назаров, Замон. Боғчага олиб боришни сиз ўз устингизга олинг, яслидагини онасига топширинг. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Барака топ, уч-тўрт кун қийинчиликни ўзингга оласан. Саид Аҳмад, Муҳаббат.

3. Бирор «чиқим»ни қопламоқ, тўламоқ.

Болаларини ўқитмоқчи бўлганлар харажатини ўз зиммаларига олсинлар. Ойбек, Қутлуғ қон.

Зимма(си)га тушмоқ нима кимнинг. Жавобгар қилинмоқ, жавобгар бўлмоқ. Ухшаши: зимма(си)га олмоқ 2; бўйн(и)га тушмоқ.

Зиммамизга тушадиган ишни билиб олайлик, ўртоқ раис. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ундан у ёғи бошқа колхознинг зиммасига тушган. Саид Аҳмад, Чўл бургути.

Зигир ёгдай кўнгл(и)га урмоқ. Қ. кўнгл(и)га урмоқ.

Зое кетказмоқ. Қ. зое кетмоқ.

Зое кетмоқ нима — зое кетказмоқ ким нимани. Бефойда сарфланмоқ. **Синоним:** шамолга учмоқ.

Меҳнатимиз зое кетмади. «Ўзбекча-русча луғат»дан. Ҳозир эса ов ҳақида, ўқни зое кетказмай, отани қувонтириш ҳақидагина ўйларди. III. Тошматов, Эрк қуши.

Зуваласи пишиқ. Аъзойи бадани чиниққан.

Лолахон — зуваласи пишиқ, йигитларча абжир қиз — алланималар дея унга йиғламсираб сўзлаяпти. Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар. Зуфар Маҳкамов ўрта бўйли, зуваласи пишиқ, кўзлари чақчайганроқ киши эди. Ойбек, Олтин водийдан

шабадалар. *Узи ҳам отасига ўхшаб наст бўйли, зуваласи нишиқ бола.* И. Раҳим, Ҳилола.

Зўр бериб I. Қ. зўр бермоқ.

Зўр бериб II. Муттасил ва астойдил.

Трестимизнинг турбобурга тоби йўқ. Зўр бериб талаб қилаверганимиздан кейин, турбобур юборди-ю, лекин.. И. Раҳим, Оловкор. Унинг бу ўжарлигидан хуноб бўлган Ботирали зўр бериб тушунтирарди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Шuvoқ ўтлар эса шамолга зўр бериб силкинади. П. Турсун, Уқитувчи.

Зўр бермоқ ким. I. нимасига. Тўла-тўкис сафарбар қилмоқ («куч»ига). **Варианти: зўр бериб I.**

Пахта давлатли турмуш демакдир, шунинг учун ҳам кучларимизга зўр берувимиз керак. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тракторчилар бўрон билан ўчакишгандай кучларига зўр бериб ишлардилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. Бутун куч ва ғайратини сафарбар қилмоқ. **Варианти: зўр бериб I.**

Зокирни боя лекция пайтида ҳам кўрган, «Ҳа, баракалла, бир зўр беринглар»,— деб ўтиб кетган эди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Биз зўр бериб ишладик, ... аммо яна бир-бир ярим ҳафтадан кейин ишимиз тагин оғирлашади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3. нимага. Бирор нарсага бошқалардан кўра ортиқроқ эътибор қилмоқ, куч сарфламоқ.

... фақат трактор культивациясига зўр берган эдилар. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Пахтачиликда чинакам қуюч отиш учун энди илмга зўр бериш керак. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Акам орқа-ўнгарига қарамай қурт уруғига зўр берадилар. Саид Аҳмад, Ҳодивой.

И

Игнадек ... ни туядек қилмоқ ким. Муболаға қилиб, бўрттириб юбормоқ. **Варианти:** ни[й]надай ... ни туядай қилмоқ. **Синоним:** пашшадан фил ясамоқ.

... ҳа, сендақаларга тушуниб қолдим, игнадек гапни туядек қилиб юборасанлар. А. Муҳиддин, Қитмир. Йиғлаган кунлари ҳам, игнадек касални туядек қилиб, бюллетень олиб, ишга келмаган вақтлари ҳам бўлган. Мирмуҳсин, Жамила. Қўзибойнинг ... нинадай нарсани

туядай қилиб гапириш одати бор. Ҳ. Назир, Қўқорол чи-роқлари.

Игнасидадан ипигача. Қ. ипидан игнасигача.

Изга солмоқ ким нимани. Четга чиқишларни бартараф қилиб, нормал ҳолатга келтирмоқ. У х ш а ш и: **изга тушмоқ.**

Бир амаллаб ишларни изга солиб юборармиз. Н. Назаров, Замон. . . мактабдаги бутун ишларни қайта изга солиш кераклигини . . . сездим. С. Зуннунова, Янги директор.

Изга тушмоқ нима ёки ким. Четга чиқишлар бартараф бўлиб, нормал ҳолга келмоқ. В а р и а н т и: **изига тушмоқ** II нима [ўзининг]. У х ш а ш и: **изга солмоқ.**

Адолат, хафа бўлма, ойнинг ярми қоронғи бўлса, ярми ёруғ. Ҳаммаси изга тушиб кетади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тиллабоев анча изга тушиб қолди.* Аслини олганда, уни ҳам агроном йўлга солди. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгил. *Ишлар яна аввалги изига тушиб кетади.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Издан чиқармоқ. Қ. издан чиқмоқ.

Издан чиқмоқ нима ёки ким — издан чиқармоқ ким нимани ёки кимни. Нормал тараққиёти, ҳолати бузилди. В а р и а н т и: **издан чиқмоқ нима** [ўзининг].

Баъзан қаттиқ қўллик ҳам керак, ўртоқлар! Усиз тартиб-интизом издан чиқади. С. Анорбоев, Оқсой. *Қиши сессиянинг ўртасида бир издан чиқиб кетса, қайтиб изга тушиши жуда қийин бўлишини . . . Маҳкам яхши биларди.* П. Қодиров, Уч илдиш. «Пахтанинг охирги грами учун курашамиз», — *дейсиз-у, амалда ишнинг издан чиқариб юборибсиз.* С. Назар, Яшил бойлик. *Агар звенода интизом яхши бўлмаса, иш мутлақо издан чиқиб, сарф қилинган меҳнат ҳавога учиб кетиши турган гап.* Н. Назаров, Замон. *Зағчақўз ўзича: «Бу лаънати ҳаммани шундоқ гапларга ўргатади, ҳаммани издан чиқаради», — деб ташвишланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Иззати нафс(и)га тегмоқ нима кимнинг. Қамситадиган гап-сўз, иш қилмоқ. В а р и а н т и: **тегиб кетмоқ нима кимга.** У х ш а ш и: **нафс(и) олинди.**

Унинг мағрурлиги Раънонинг қалбида айни замонда ҳам ҳурмат уйғотар, ҳам қандайдир иззати нафсига тегарди. О. Ёқубов, Баҳор кунларининг баърида. *Ҳолбуки мажлисда қабул қилинган қарорда унинг иззати нафсига тегадиган ҳеч қандай қаттиқ гап йўқ эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Шунинг учунми, салгина гап, салгина ҳазил дарров унга тегиб кетарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Иззат-нафс(и)га тегмоқ. Қ. иззати нафс(и)га тегмоқ.
Изза тортмоқ ким нимадан. **Изза бўлмоқ, уялмоқ.** У х ш а ш и:
 ерга қарамоқ.

... янги кавуш-маҳсининг ғарч-ғарч этайтеганини энди фаҳмлади, бундан бир оз изза тортди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Холмурод оқсоқолнинг мақтовидан изза тортиб, ерга қаради. П. Турсун, Уқитувчи.

Из(и)га тушмоқ I ким кимнинг. Зимдан юриб бутун хатти-ҳаракатини таъқиб қилмоқ. Синоним и: **пай(и)га тушмоқ I; кет(и)га тушмоқ I; орқа(си)га тушмоқ.** У х ш а ш и: **из(и)дан тушмоқ.**

Кимда гумонинг бўлса, уни кўздан қочирма, изига туш! Ойбек, Қутлуғ қон. Почтаев бор-ку, қурилишга бирон фикри тетикроқ бола келиб қолса, дарров изига тушади. А. Мухтор, Туғилиш.

Изига тушмоқ II. Қ. изга тушмоқ.
Из(и)га қайтмоқ ким [ўзининг]. Етиб келган замон яна қайтиб кетмоқ.

Тунда ўрмондан жулдур кийимга ўралиб **Виктория** келарди, маълумотни олиб, **изига қайтарди.** Р. Файзий, Чаноққа томган қон. Бевақт келибман деб, **изимга қайта қолмоқчи** ҳам бўлган эдим, ўзи гап очиб қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

Из(и)дан тушмоқ ким кимнинг. Қаерга борса, зимдан таъқиб қилиб бормоқ. Синоним и: **орқа(си)дан тушмоқ I; кет(и)дан тушмоқ; пай(и)дан тушмоқ.** У х ш а ш и: **из(и)га тушмоқ.**

... муюлишда турган бир чол **изидан тушган айғоқчига ўхшаб кўринди** унга. С. Анорбоев, Оқсой.

Издан чиқмоқ. Қ. издан чиқмоқ.
Изм(и)дан чиқмоқ ким кимнинг. Хукмига итоат қилмаслик.

Бегимжон эса уларнинг **измидан чиқишга журъат** этолмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Сен қиз даданнинг измидан чиқма, катталарга қарши чиқиш гуноҳ бўлади.** Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Иккала дунёда ҳам. Қ. икки дунёда ҳам.
Икки бармоғ(и)ни бурн(и)га тиқиб. Қ. икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб.

Икки бўкилганча. Қ. икки букилиб.

Икки букилиб. Ортиқ даражада эгилиб. **Варианти:** **икки букилганча; етти букланиб.**

Уни кўрганда катта-кичик ўрнидан турарди, ... икки букилиб салом берарди. Н. Мақсудий, Илон боласининг захри. Бирпасда пешанасидан тер чиқиб, икки букилганча у билан сўрашди ва қўлини кўзига суртди. Саид Аҳмад, Сўнги нусха. Менинг мансабим олдида ҳамманг етти букилиб таъзим қилганинг ... эсингдан чиқдимми? П. Турсун, Уқитувчи.

Икки гапнинг бирида. Гап давомида дам-бадам, қайта-қайта («гапирмоқ»).

Икки гапнинг бирида раис: «Ўзи зах жой, ернинг тагида сизот сув кўп»,— деб баҳона қилади. М. Муҳамедов, Юрак сўзлари. **Икки гапнинг бирида:** «Кишининг хуснига хусн қўшадиган зеб-у зийнат эмас, меҳнат»,— дерди. Р. Файзий, Қайнана.

Икки гапнинг ўртасида. Қ. икки гапнинг бирида.

Икки дунёда. Қ. икки дунёда ҳам.

Икки дунёда ҳам. Ҳеч қачон. **Варианти:** икки дунёда; иккала дунёда ҳам.

Муротали икки дунёда ҳам кўчмайди. Тоғдай маҳкам. Сўзидан қайтмайдиган одам. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Молимни топиб бермагунча, бадбахт, икки дунёда мендан қутулмайсан. Ўзинг йўқ қилгансан»,— деди эшон. П. Турсун, Уқитувчи. «Қўлга тушиб бўпти. Иккала дунёда ҳам тушмас». С. Зуннунова, Янги директор.

Икки кўз(и) тўрт бўлиб. Қ. кўз(и) тўрт бўлди.

Икки оёғ(и) бир этикка суқилди. Қ. икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ.

Икки оёғ(и) бир этикка тиқилди. Қ. икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ.

Икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ ким [ўзининг]. Ўз фикрининг амалга ошишини қайсарлик билан талаб қилмоқ. **Варианти:** икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ. **II.** Синоними: оёғ(и)ни тираб олмоқ. **Ухшашини:** тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ.

Отам уйлантираман деб, икки оёғини бир этикка суқиб олган. Ҳол-жонимга қўймайди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. «Қўзибой ўзи яхши бола, менга бир иши тушибди, майли дея қолувдим. Лекин икки оёғини бир этикка тиқиб туриб оляпти. Айтиб қўйинглар, хафа бўлмасин, эртагача битказаман». Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ I ким кимнинг — икки оёғ(и) бир этикка тиқилди кимнинг. Жуда қийин аҳволга туширмоқ. **Варианти:** икки оёғ(и) бир этикка суқилди; оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ.

... обкомда ҳам колхозчиларга ишонадилар, Умрзоқовани ёқлайдилар. Менинг икки оёғимни бир этикка ти-

қиб, ҳисобимни қўйишлари мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бунақа гапларингизни бориб ҳамро рафиқдай одамларга айтинг, менинг икки оёғим ҳали бир этикка тиқилган эмас. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. У ҳукуматнинг ерни ижарага бериш ва одам ишлатишни бекор қилиб қўйганидан, энди икки оёғи бир этикка суқилаётганини билган эди. П. Турсун, Уқитувчи. Сен колхозга қўшимча даромад қидириб, ҳамманинг оёғини бир этикка тиқибсан-у, етти хазинанинг бири — паррандачиликни кўрмабсан. И. Раҳим, Ҳилола.

Икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ II. Қ. икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ.

Икки оёғ(и)ни тираб олмоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Икки оғиз. Озгина, андак («гап» ёки «гапирмоқ»). **Варианти:** бир-икки оғиз; икки-уч оғиз. **Синоним:** икки шингил. **Ухшаши:** бир оғиз; тўрт оғиз; эллик оғиз; бир шингил.

Воҳид ортиқча гапирмоқчи эмас эди, шу икки оғиз сўзни айтиб, уйга кириб кетмоқчи эди-ю, ... О. Еқубов, Тилла узук. Мен гапирсам, майлими? Икки оғизгина. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Сиз билан бир-икки оғиз суҳбатлашгани келган эдим. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Жўра ... меҳмонлар томонга бемалол юриб борди, ҳатто баъзилари билан икки-уч оғиз сўзлашиб, кўчага чиқиб кетди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Икки сўзнинг бирида. Қ. икки гапнинг бирида.

Икки сўзнинг орасида. Қ. икки гапнинг бирида.

Икки-уч оғиз. Қ. икки оғиз.

Икки шингил. Озгина, андак («гап» ёки «гапирмоқ»). **Варианти:** бир-икки шингил. **Синоним:** икки оғиз. **Ухшаши:** бир шингил; бир оғиз; бир чимдим.

«... хўп, келибсиз, икки шингил гаплашайлик-чи». Ойбек, Қутлуғ қон. Гап орасида ўзининг таржимаи ҳолидан бир-икки шингил қистириб ўтди. Ойбек, Нур қидириб.

Икки эллик. Қисқагина («хат»). **Варианти:** тўрт эллик.

Ўзингиз бормасангиз, икки эллик хатингиз бдорсин. И. Раҳим, Ихлос.

«... Менга эллик оғиз гапдан тўрт эллик хат афзал», — дебди. А. Муҳиддин, Характеристика.

Икки ўртада. Тортишувчи тарафлар четда қолиб қайтага (кимдир).

Ўғилнинг жilовини бўш қўйиб юбордингиз. Икки ўртада қизим бадном бўлиб қолди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Умар-ку жойини топиб олди-я, икки ўртада мен сарсон бўлиб қолдим. И. Раҳим, Ихлос.

Икки қўл(и)ни бурн(и)га суқиб. Қ. икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб.

Икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб [ўзининг]. Қуруқдан-қуруқ, эвазига ҳеч нарса ололмайд. В а р и а н т и: **икки қўл(и)ни бурн(и)га суқиб; икки бармоғ(и)ни бурн(и)га тиқиб; қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб.**

Келмагандан кейин, домлага «озодлик» олиб келиш керак-да. Бу бўлса шумшайиб, икки қўлини бурнига тиқиб келди. П. Турсун, Уқитувчи. «... Сенга иш йўқ!»— деб, бизни қувиб юборди. Катта ўғлим билан икки қўлимизни бурнимизга суқиб ўз уйимизга бордик. С. Айний, Қуллар. ... сув чиқарилиб, қақир ерларга жон киритилганда, ерсиз ва кам ерли камбағаллар икки бармоғини бурнига тиқиб қолмасин! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Агар бу гал ҳам пулни совуриб, қўлингни бурнингга тиқиб келсанг, бетингга қарамайман. У. Азимов, Ақл чироғи.

Икки қўл(и)ни оғз(и)га тиқмоқ ким [ўзининг]. Ҳовлиқиб, лозим бўлганидан кўра ортиқроқ нарсани рўёбга чиқариш (шунга эришиш) учун интилмоқ. В а р и а н т и: **икки қўлни оғизга тиқмоқ ким.**

Икки қўлингни оғзингга тиқма, Бекбўта, «Ҳаммаси бирдек зарур» эмиш-а. Икки қуённи қувиб, бирига ҳам етолмайсан, ҳа. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бироқ ишга тажриба кўзи билан қараш керак, икки қўлни оғизга тиқиш инсофдан эмас. Шу давлатга қаноат қилганимиз маъқул. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Икки қўллаб. Ҳеч қандай эътирозсиз ва хурсандлик билан («тутмоқ»).

Менга қолса, ҳали қизим экан-у, жонимни сўрасангиз, икки қўллаб тутар эдим. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. ... хуллас, бисотларидаги ҳамма молларини колхозга икки қўллаб топшириб, бирваракайига колхоз бўлиши шарт эмиш... П. Турсун, Уқитувчи.

Икки қўлни оғизга тиқмоқ. Қ. икки қўл(и)ни оғз(и)га тиқмоқ. Илон ёғи еган. Қ. илоннинг ёғини ялаган.

Илоннинг ёғини ялаган. Жуда айёр, муғамбир, қув.

Эй, қанақа гўл одамсан ўзинг. Бектемиров и л о н н и н г ёғини ялаган ам. Қалтак еб, индамай кетаверади деб ўйлайсанми?! Саид Аҳмад, Хукм. Кўп ишни кўрган бу Зуннунов. Илоннинг ёғини ялаган. Жуда нозик жойини топибди. И. Раҳим, Ихлос.

Илон пўст ташлайди нимасига. Чндай олмаслик, тоқат қилиб тура олмаслик («гап»га). **В а р н а н т и:** илон пўст ташлайдиган («гап»); пўст ташлатадиган («гап»).

... шундай ачитиб пичинг билан ёзибдики, сўзларига илон пўст ташлайди. Ғ. Ғулом, Эри билан бас бойлашган хотин. «Узингиз ҳам илон пўст ташлайдиган гап қилдингиз-да»,—деди у хушомадгўйлик қилиб. И. Раҳим, Ихлос. Худди шундай пўст ташлатадиган гапни юзига бўлмаса ҳам, орқасидан айтишлари мумкин-ку! С. Анорбоев, Оқсой.

Илон пўст ташлайдиган. Қ. илон пўст ташлайди.

Илтимос(и)ни қайтармоқ. Қ. сўз(и)ни қайтармоқ.

Имон(и) комил. Қ. ишонч(и) комил.

Ипидан игнасиғача. Бутун тафсилоти билан, майда-чуйдасигача батафсил. **В а р и а н т и:** игнасидан ипигача (оз ишлатилди). **С и н о н и м и:** миридан сригача; қилидан қуйруғиғача. **У х ш а ш и:** бошдан оёқ.

... ҳаммадан яширавериб, юрагини тўлдирган бутун сирлар ипидан игнасиғача Қоляга аён бўлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Бун Бурхон отамдан сўрайсиз... У киши ипидан игнасиғача ҳаммасини гапириб берадилар. О. Ёқубов, Ота узидан. Биз район партия комитети кўрсатгандек игнасиғача ипигача текшираимиз. С. Назар, Яшил бойлик.

Иссиқ («одам»). Қ. истара(си) иссиқ.

Истарали. Қ. истара(си) иссиқ.

Истара(си) иссиқ [кимнинг]. Хуш кўринишли, ёқимли, жозибадор. **В а р и а н т и:** юлдуз(и) иссиқ; иссиқ (—); истарали (—). **А н т о н и м и:** сўхта(си) совуқ.

Парда секин очилди, саҳна тўрида ... чиройли бир киши пайдо бўлди. Истараси иссиқ эди. М. Исмоиллий, Фаргона тонг отгунча. ... бу истараси иссиққина йигитни қаерда кўрганлигини эслай олмади. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Кўриб, танимай қолибман, юлдузи иссиқ, попукдай қиз бўлибди. Мирмуҳсин, Жамила. Узиям... қурмағур жуда ажойиб келишган йигит экан-да. Одам ҳам шунақа иссиқ, оловдай бўладими! Ойдин, Садаганг бўлай, командир. ... унча чиройли бўлмаса ҳам, истарали йигит эди. С. Зуннунова, Гулхан.

Истара(си) совуқ. Қ. сўхта(си) совуқ.

Ихлос(и)ни қайтармоқ. Қ. ихлос(и) қайтди.

Ихлос(и) қайтди кимнинг кимдан ёки нимадан — ихлос(и)ни қайтармоқ ким кимнинг [кимдан]. Эътиқод қилмай қўймоқ.

Ҳали унга қанот-қуйруқ бўлиб юрганлар кўп. Ушаларнинг бир оз ихлоси қайтсин. П. Турсун, Уқитувчи, Мана шун-

дан кейин ҳамма нарсадан и х л о с и м қ а й т д и. М. Исмоилий Фарғона тонг отгунча. Уктам устида турли ... миш-мишларни Комилага етказиб, дўстлигини кесмоққа, и х л о с и н и қ а й т а р м о қ қ а уринган эдилар. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ихлос қўймоқ ким кимга ёки нимага. Эътиқод билан қарамоқ.
Синоними: **бино қўймоқ** 3.

Зокир ҳам уларга жуда и х л о с қўйган, уларнинг чизган чизигидан юради. П. Қодиров, Уч илдиз. Бу Ясавий деганингиз ... у дунёга и х л о с қўйишга чақирар экан ... Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Ичаг(и)ни узмоқ. Қ. ичаг(и) узилди I.

Ичаг(и) узилгудай. Қ. ичаг(и) узилгудай бўлиб.

Ичаг(и) узилгудай бўлиб [ўзининг]. Қотиб-қотиб («кулмоқ»).

Варианти: **ичаг(и) узилгудай; ичаг(и) узилиб.**

Ҳамма тўхтаганда ҳам, Поччаев и ча ги узи л гу дай бўлиб қаҳ-қаҳ отарди. А. Мухтор, Туғилиш. Чипор илонни кўрган одамлар ўринларидан туриб кетишди. Соҳиб бўлса и ча ги узи ли б хахолаб кула бошлади. Мирмуҳсин, Оқ мармар.

Ичаг(и) узилди I кимнинг. 1. Қотиб қолмоқ («кулги»дан).
Варианти: **ичаг(и)ни узмоқ ким кимнинг.**

Кулавериб, и ча гим узи л ди. И. Раҳим, Оловкор. ... «Энди тушириб бўлсанлар — суюнчиғим бор!» — деб и ча кла рини узи б ди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. Узлуксиз ва қаттиқ йиғлаб чарчамоқ (чақалоқ).

Ҳой Қумри, ахир уканга қарасанг-чи, и ча ги узи ли б кетди -к у! Ғ. Ғулом, Ёлгор.

Ичаг(и) узилди II кимнинг. Жуда-жуда очиқмоқ.

Ол, ошингни ич, и ча гинг ҳам узи ли б кетгандир. Ҳ. Назир, Рашк. «Қизим, туринг, бир пиёла чой ичинг ...» — «Раҳмат». — «Ундоқ деманг, туринг. Бу сўқимларни кутиб, учовингиз узи ли б кетди». Мирмуҳсин, Икки араб қизи.

Ичаг(и) узилиб. Қ. ичаг(и) узилгудай бўлиб.

Ич(и) ачиди кимнинг. 1. кимга. Аяб куйинмоқ. Варианти: **ич(и) ачишди.** Синоними: **юраг(и) ачиди I; жон(и) ачи(й)ди I.** Ухшаши: **раҳм(и) келди — раҳм(и)ни келтирмоқ.**

И чинг ачи б, ғамхўр бўлганинг учун раҳмат! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Абдуваҳобнинг толиққан юзига, уйқусизликдан мадорсиз тикилган ягона ўнг кўзига қаради, и чи ачи ш ди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2. *нимага*. Ачиниб куйинмоқ. В а р и а н т и: ич(и) ачишди. С и н о н и м и: жон(и) ачи(й)ди 2; юраг(и) ачиди 2.

... *Е шундай пахта шу бўзга ҳайф бўлибди деб ичингиз ачирмиди?* П. Қодиров, Уч илдиз. ... *қантариғлиқ турган ўзининг чавқари билан Шербекнинг тўриғини кўриб, ичи ачишди*. С. Анорбоев, Оқсой.

Ич(и) ачишди. Қ. ич(и) ачиди.

Ич(и)га солмоқ. Қ. ич(и)га ютмоқ.

Ич(и)га ютмоқ ким [ўзининг] нима ни. Яширмоқ, пинҳон тутмоқ.

В а р и а н т и: ич(и)га солмоқ.

Уриш-жанжал кўпаймасин деб, бутун дардимни ичимга ютаман. Ойбек, Қутлуғ қон. «*Маҳкам ака,— деди Гавҳар,— кўнглингизга келган ҳамма нарсани айтинг, ўтган йилдагидай ичингизга ютиб юрманг!*» П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳеч кимга айтмай, ҳаммасини ичига солади. Бир марта хомуш ўтирганини кўриб, бирам юракларим эзилдики ...* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Ич(и)ни бир нима || нимадир тирнай бошлади. Қ. ич(и)ни мушук таталаяпти.

Ич(и)ни бўшатмоқ. Қ. юраг(и) бўшади.

Ич(и)ни емоқ. Қ. ич-эт(и)ни емоқ.

Ич(и)ни ит таталади. Қ. ич(и)ни мушук таталаяпти.

Ич(и)ни ит тирнади. Қ. ич(и)ни мушук таталаяпти.

Ич(и)ни кемирмоқ нима кимнинг. Руҳан азобламоқ. У х ш а ш и: ич-эт(и)ни емоқ.

Кўпол гапириб, қўпол жавоб олганидан ҳам мана шу нарса очилнинг ичини ёмон кемирарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Ич(и)ни мушук таталаяпти кимнинг. Яширин ҳолда руҳан безовталанмоқ, ташвишланмоқ. В а р и а н т и: ич(и)ни ола мушук тирнаяпти; ич(и)ни ит таталаяпти; ич(и)ни ит тирнади; ич(и)ни бир нима || нимадир тирнай бошлади. У х ш а ш и: юраг(и)ни тирнамоқ.

Шу ўтиришида ичини мушук таталаётганини қаёқдан билсин у! С. Анорбоев, Оқсой. *Қолаверса, Розалиядан маслаҳат олганим йўқ. Ичимни ола мушуклар тирнаётибди. Гўё борса-келмасга жўнаётгандайман.* И. Раҳим, Оловкор. *Мана сал кам бир ой бўлди, Ит таталар ичимни.* Уйғун, Олтин кўл. *Нима учун бир кунга Муҳлат бердим деб унга Улғудайин пушаймон. Ичини ит тирнади, Зиёда бўлди дарди.* Ҳ. Олимжон, Ойгул билан Бахтиёр. ... *аччиқ гапни айтганига пушаймон бўлиб, ичини бир нима тирнай бошлади.* Мирмуҳсин, Жамила.

Ич(и)ни ола мушук тирнаяпти. Қ. ич(и)ни мушук тағалаяпти.
Ич(и)ни қизитмоқ. Қ. ич(и) қизиди.

Ич(и) пишди кимнинг. 1. Руҳан безовта бўлмоқ, дилгир бўлмоқ.

Кўчадан ўтаётган Абдурасулни кўриб, яна ичи пишади.
П. Турсун, Уқитувчи.

2. Сабри тугаб, руҳан бетоқат бўлмоқ. **Синоними:** ич(и) тошди 2.

«Нима гап ўзи?»—деб ичи пишиб сўрар, лекин ҳеч ким унга эътибор қилмасди. **П.** Турсун, Уқитувчи.

Ич(и) тарс ёрилгудай бўлди. Қ. юраг(и) тарс ёрилиб қета ёзди.
Ич(и) тошди кимнинг. 1. Бирор нарсани шошиб бажариш давомида руҳан ҳовлиқиб кетмоқ.

Қудрат шалди роқ кўк конвертни очгунча худди у ёқдан акагинаси кириб келаётгандай ичи тошди. **Ҳ.** Назир, Қўкорол чироқлари.

2. Сабри тугаб, руҳан бетоқат бўлмоқ. **Синоними:** ич(и) пишди 2.

Менинг имиллаганимни кўриб, болаларнинг ичи тошиб кетди. **Ҳ.** Назир, Чўл ҳавоси.

Ич(и) қизиди кимнинг. 1. Қизиқиш уйғонди. **Варианти:** ич(и)ни қизитмоқ нима кимнинг.

«Хабарим бор. Ҳаммасини билиб юрибман»,—деди ичи қизиб Раҳим ... Ҳ. Назир, Қўкорол чироқлари. ... болалар анча китоб топширганганини айтиб, Раҳимнинг ичинини қизитди. **Ҳ.** Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2. Зеркиб сиқилмоқ.

Уйга келса, ичи қизиб, ўзини қаерга қўйишини билмайди, айланай. **С.** Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди.

Ичи қора [кимнинг]. Ёмон ниятли, бошқаларга яхшилиқни раво кўрмайдиган. **Варианти:** ичи қоралик. **Синоними:** кўнгли қора. **Антоними:** оқ кўнгил — кўнгли(и) оқ; кўнгли(и) тоза. **Ухшаши:** қора юрак—юраг(и) қора.

Ҳали ичи қора душман чиёндек бижиб ётибди. **А.** Мухтор, Опа-сингиллар. *Шоқир ичи қора бир одам эди. Ичи қораликдан у ҳам роҳатланар, ҳам азобланар эди.* **Ҳ.** Нуъмон, Фасллар. *Тез юриб, орқаларидан етиб борсам, мудир билан Васяни ёмонлашаётган экан. Уй-бўй, буларнинг ичлари жууда қора экан.* **П.** Турсун, Уқитувчи.

Ичи қоралик. Қ. ичи қора.

Ич(и) ғаш киминг. Ташвишли, безовта, нотинч. **Синоним:** кўнгл(и) ғаш; кўнгл(и) хира. **Ухшаш:** таъб(и) хира.

Сафаралининг нимагадир ичи ғаш кўринарди. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

Ич-эт(и)ни емоқ ким [ўзининг]. Руҳан азобланмоқ, эзилмоқ (фикр-ўйини бошқаларга айтмай). **Варианти:** ич(и)ни емоқ; эт(и)ни емоқ. **Синоним:** ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ. **Ухшаш:** ич(и)ни кеширмоқ; ўз(и)ни ўз(и) еб қўймоқ.

Сен ҳам ўзингни диққат қилиб, касал бўлиб юрма, мен ҳам сени кўриб, ич-этимни еб юрмайин. Ғ. Ғулом, Едгор. *У шу оғир фикрлар билан ичинни еб турганда, ичкаридан паранжили иккита хотин чиқиб, эркаклардан олисроқда тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Ғуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб узоқ ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Иш бермоқ нима кимга нимада. Манфаатига хизмат қилмоқ. **Ухшаш:** қўл келмоқ.

Келин билан кувёга колхоз совға қилган батареяли радиола тўйларида иш берди. С. Анорбоев, Оқсой. *Бу метод ҳозир бизга иш бермайди ...* П. Қодиров, Уч илдиз.

Иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча. Қ. иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди.

Иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин. Қ. иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди.

Ишга солмоқ ким. 1. кимни. Меҳнат қилишга сафарбар қилмоқ. **Ухшаш:** ишга туширмоқ 1.

«Қани! Чироғлар, иш қолиб кетди!»— дея болаларни ишга солиб юборди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. *Уктам машина атрофини ўраган колхозчиларни ишга солиб, юкларни складга ташиттирди.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. кимни. Ўз мақсади йўлида хизмат қилдирмоқ.

Қарасаки, Пўлатжон Назокат билан ҳалигидай экан, шуларни ажратаман деб полвонни ишга соляпти. Санд Аҳмад, Қадрдон далалар. *Мадамин ҳам аламзада ошналарини ишга солиб ушунча бажарган эди.* П. Турсун, Уқитувчи.

3. нимани. Ишлата бошламоқ. **Синоним:** ишга туширмоқ 2.

Дарров газ сушилкасини тузаттириб, ишга солинг. С. Назар, Яшил бойлик. *Батарея йўқ, батарея бўлса, радиолани ҳам ишга солардик.* И. Раҳим, Ихлос.

4. нимани. Сафарбар қилмоқ, фойдаланмоқ.

Яхши кўриниш учун бутун хунарини, фаросатини ишга солади. С. Анорбоев, Оқсой. Бунинг учун у ҳамма воситаларни ишга солган эди. М. Муҳамедов, Қичик гарнизон.

Ишга туширилмоқ. Қ. ишга тушмоқ.

Ишга туширмоқ. Қ. ишга тушмоқ.

Ишга тушмоқ. 1. ким. Меҳнат қилишни бошламоқ. У х ш а ш и: ишга солмоқ 1.

Кўзни чирт юмиб ишга тушаверсак, битиб қолганини сезмай қоламиз. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

2. нима. Ишлай бошламоқ. В а р н а н т и: ишга туширмоқ ким нимани; ишга туширилмоқ нима. Синоними: ишга солмоқ 3.

Эскаватор ва кранлар саймоқ билан ғирчиллаб ишга тушади. А. Мухтор, Туғилиш. ... одамларнинг қалбида ётган қимматбаҳо фазилатлар конини қидиради, топади, ишга туширади П. Қодиров, Уч илдиэ. ГЭС қурилиб, ишга туширилган кезларда ... Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Ишдан чиқармоқ. Қ. ишдан чиқмоқ.

Ишдан чиқмоқ нима ёки ким — ишдан чиқармоқ ким ёки нима нимани. Яроқсиз ҳолга келмоқ.

... ўз вазияти ҳақида сўзлаш учун оғиз очганда, телефон ишдан чиқди. Ойбек, Қуёш қораймас. Сал ўтмай иккинчи пулемётчи ҳам бошидан ўқ еб, ишдан чиқди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Отлар омонат, извош ҳам. Буларни ишдан чиқариб қўйсам, хўжайиндан балога қоламан-да. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Иккинчиси шуки, оёғим бир нарсага тегиб қонамаган, балки дук тешиб ўтиб, уни ишдан чиқарган. С. Айний, Қуллар.

Иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди кимнинг. 1. Мақсади амалга ошгач, алоқа ва муомалани йиғиштирмоқ. В а р н а н т и: иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин (—); иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча (—).

Эртасигаёқ жувоннинг иши битди. Шу-шу жувон: «Ишим битди, эшагим лойдан ўтди»,— деб, унутиб кетадиган «номардлардан эмасмиз»,— деб, Хўжабековнинг олдига келиб турадиган бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. «Хўп» деса, ишинг битиб, эшагинг лойдан ўтгани. П. Турсун, Уқитувчи. Иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин, зўравонлар чиқиб, ерларни эгаллаб оладиган бўлса, ... М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Буларнинг ҳаммаси иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча бўладиган воқеалар эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. Ҳозиргиси ҳал бўлди, кейингиси бир гап бўлар.

Бунақада иш битадимми?! Ҳар қандай механизатор ҳам и ш и м битди, эшагим лойдан ўтди зайлида ишлаб, жўнаб қолаверади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Иш(и) тушди кимнинг кимга. Бирор иш юзасидан муомалада бўлмоқ, бирор масала юзасидан мурожаат қилмоқ.

... Гоҳо шундай одамларга и ш и н г т у ш и б қ ол г а н и д а, тўрачилик қилса ҳам, «Ҳой, сен нима қилаяпсан?!»— деб айтолмайсан. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *«Ҳа муғамбир, ёрдам сўрамас экансан-а, и ш и н г т у ш м а с э к а н - а»,— деди Қобил.* Ҳ. Назир, Жавоб.

Ишонган боғ(и), суянган тоғ(и). Қ. суянган тоғ(и).

Ишонган тоғ(и). Қ. суянган тоғ(и).

Ишонч(и) комил кимнинг. Мутлақо амин. В а р и а н т и: и м о - н (и) комил. У х ш а ш и: комил ишонч билан.

... лекин катта ўзгариш борлигига Эргашнинг и ш о н ч и к о м и л э д и. А. Мухтор; Опа-сингиллар. *... агар масаланинг тагига етмаса, фақат ҳозиргина эмас, балки бутун умр унга азоб беришга и м о н и к о м и л э д и.* О. Ёқубов, Тилла узук.

Ишқ(и) тушди кимнинг кимга ёки нимага. Севиб қолмоқ. У х ш а ш и: меҳр(и) тушди; кўнгил бермоқ; яхши кўрмоқ 1.

Адолатга кўзи тушган, иши тушган ва и ш қ и т у ш г а н йигитларнинг ҳаммаси ана шундай хаёлнинг асири эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳозир чўлга домланинг и ш қ и т у ш и б қ ол г а н. Саид Аҳмад, Урик домла.

И

Йил-ўн икки ой. Бутун йил давомида, ёзин-қишин.

Қиш демай, ёз демай, қор демай, бўрон демай, й и л - ў н и к к и о й чўлда қўйнинг орқасида юрамиз. С. Айний, Қуллар. *Муроталининг отаси Қатортол қишлоғида энг қашшоқ бўлиб, й и л - ў н и к к и о й пешана тери тўкарди-ю, асло бири икки бўлмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Йиғламоқдан бери бўлмоқ ким. Йиғлаб юбориш даражасига етмоқ (сиқилганидан, аламидан). У х ш а ш и: хўрлиг(и) келди; ўпка(си) тўлди.

«Ҳаҳ опажон-ай, кўзларим тўрт бўлди-я!— Ҳабиба опасини равонга бошларкан, й и ғ л а м о қ д а н б е р и бўлди.— Мунча ўзингизни азиз қилмасангиз». Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ. Ҳури хо-

ла пенсияга чиққач, ундан сигирларни қабул қилиб олган «ўқувчи қиз» ҳам йиғламоқдан бери бўлиб қийналаётганини эшитиб қолиб, бир ҳафтагача ўзи бориб ўргатиб, қарашиб турган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

Йиғлашдан бери бўлмоқ. Қ. йиғламоқдан бери бўлмоқ.

Йўл бермоқ. 1. ким кимга ёки нарсага (ҳаракатдаги). Ўзи четланиб, бошқанинг ўтишига имкон бермоқ.

Ота тисарилиб, юк кўтарган йигитга йўл берди. Саид Аҳмад, Қайтмиш. Улар тош йўлни ларзага келтириб ўтган машинага йўл бериб тўхтадилар. П. Турсун, Уқитувчи.

2. нима ёки ким нимага ёки кимга. Монелик қилмаслик.

... хоинликдан сўнгра уларнинг хотирасини ҳақорат қилишига виждонингиз қандай йўл берди? О. Ёқубов, Ота изидан. ... муқаддас остонанинг бу қадар оёқ ости бўлишига мен йўл бермаймам. С. Абдулла, Муқимий. ... шунинг учун оқ подшоҳ татарларга сизнинг ўлкада ерлашишига, ер-юрт олишига йўл бермаган. С. Айний, Қуллар. Маҳкамга сохта ғурур йўл бермаётганга ўхшайди. П. Қодиров, Уч илди.

Йўл бўлсин кимга. 1. Қаерга кетяпсиз, қаерга бормоқчисиз (сўраш).

«Йўл бўлсин?» — «Далага...» Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Йўл бўлсин?» — деди чол... — «Кўндан қуруқ қолма дейдилар. Анов вақтда патир ушатилди деган эдингиз, бугун кичик тўй келаётган эмиш, шунга кетяпман». Ойдин, Ширин келди.

2. Қаёқда!, (бирор ишни) қила олармиди?! (таъкид).

«Сиз ҳам ёзасизми?» — «Бизга йўл бўлсин... — деб кулди Эркин. — Ишимиз машина ҳайдаш». С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. ... мен бино қилганман бу уйни, сиздақа бешуд эрга йўл бўлсин уй қилиш! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Йўл бўлмай. Қ. йўл бўлсин.

Йўлга солмоқ ким. 1. кимни ёки нимани. Кетиш томонига тўғрилаб жўнатмоқ, юрғизмоқ. У х ш а ш и: йўлга тушмоқ 1.

... жон амаки, мени йўлга солиб қўйинг, ўз юртимга кета қолай... С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан. Эшон гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа бош тортган қўйларни йўлга солишга уринар эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. кимни. Тўғри йўлга қайтармоқ. У х ш а ш и: йўлга тушмоқ 2.

Тиллабоев анча тушиб қолди. Аслини олганда уни ҳам агроном йўлга солди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнғил.

Тўғриси, бир бебош йигитни қайириб олмаган, йўлга соломлаган Жуман отадан ҳамма гина қилаётгандек, номус қилди. Саид Аҳмад, Қайтиш.

3. кимни. Манфватдор бўлгани ҳолда бирор ишга рағбатлантирмақ.

«Сени бу жафоларга ким солди?»— деб сўради чол ундан. «Бир иблис эшон йўлга солганди». Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. «Ҳоким деса, бой деса, фуқаро юзини ўгириб олади; ўшаларни ширин сўз билан йўлга солинг демабмидим?!» М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

4. нимани. Фаолиятини яхшиламоқ. Синоними: йўлга қўймоқ.

Ҳали бу гапларни қўя тур, ҳозир дала ишини йўлга солиб, ҳосилни йиғиштириб олайлик. С. Айний, Қуллар. Даставвала устахонамизнинг ишини йўлга солиб берди. И. Раҳим, Ҳилола.

Йўлга тушмоқ ким. 1. Жўнамоқ, кета бошламоқ. Ухшашни: йўлга солмоқ 1; йўлга чиқмоқ.

Жўра отга яна бир оз дам бериб, сўнг йўлга туша жағини айтди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бу ерда бўлган ишлардан ҳикоя қилиб берсам, ўзинг ҳам: «Фарҳод тоғи қайдасан?»— дея йўлга тушиб қоласан. Ойдин, Ширинга мактуб.

2. Тўғри йўлга қайтмоқ. Ухшашни: йўлга солмоқ 2.

Сиз ҳам, аяжон, қаттиқ турсангиз, Раҳимингиз йўлга тушиб қолади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Йўлга чиқмоқ ким. Жўнаб кетмоқ, равона бўлмоқ. Ухшашни: йўлга тушмоқ 1.

Кун чиқиб, яйловга офтоб ёйилганда йўлга чиқдик. И. Раҳим, Оловкор. Район марказидан йўлга чиққан имда, чўлга колхоз еридан ўтиб борсак керак деб ўйлаган эдим. Саид Аҳмад, Чўл бургути.

Йўлга қўймоқ ким нимани. Фаолиятини яхшиламоқ. Синоними: йўлга солмоқ 4.

... янги одамлар билан янги жойда ишни йўлга қўйиб юбориш анча оғир бўлар деб ўйларди. Р. Файзний, Чўлга баҳор келди. «Ен қўшни — жон қўшни»,— дейди. Борди-келдини йўлга қўямиз, қиз беришамиз. А. Мухтор, Тўғилиш.

Йўлдан оздирмоқ. Қ. йўлдан озмоқ.

Йўлдан озмоқ ким — йўлдан оздирмоқ ким кимни. Емон йўлга кирмоқ, айнимоқ. Синоними: йўлдан урмоқ; йўлдан чиқармоқ.

Шўрлик Тоҳир, йўлдан оздинг, ўз йўлингга зовур қаздинг. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Кейин билсам, у хотиним Насибани йўлдан оздириш ниятида келган экан. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Ғулумжонни йўлдан оздирган шу Қосимов. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Йўлдан урмоқ ким кимни. Емон йўлга бошламоқ, айнитмоқ. Синоним: йўлдан оздирмоқ; йўлдан чиқармоқ.

Ҳаммасини ўша келиним қилади: ўзи гапиролмайди-да, эрига тайинлаб, уни йўлдан уради. Р. Файзий, Қайнана. «Меҳрини йўлдан урган ким? Кўчишга кўндирган ким?» Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳамма жон бериб, жон олаётган пайтда унинг колхозидаги баъзи хотинлар бировларнинг эрини йўлдан уриб, бахтини ўғирляпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Йўлдан чиқармоқ ким кимни. Емон йўлга бошламоқ, айнитмоқ. Синоним: йўлдан урмоқ; йўлдан оздирмоқ.

«У вақт,— деди Шодим,— бизни шайтон йўлдан чиқарган эди. Энди тавфиққа келдик». С. Айний, Қуллар. Омонни йўлдан чиқариб, бойнинг бирорта молини ўлжа қилиб кетиш пайида эдим. Ғ. Ғулум, Шум бола.

Йўл(и)га кўз тутмоқ. Қ. кўз тутмоқ.

Йўл-йўриқ кўрсатмоқ ким кимга. Нима қилиш лозимлиги ҳақида маслаҳат бермоқ. В а р н а н т и: йўл кўрсатмоқ.

Арз қил, ёрдам беришади, йўл-йўриқ кўрсатишади. П. Турсун, Уқитувчи. Ман ғарибга йўл кўрсатинг. Кимга арз қилай, қандай қидирай? Ойбек, Қутлуғ қон.

Йўл кўрсатмоқ. Қ. йўл-йўриқ кўрсатмоқ.

Йўл олмоқ ким ёки нима. Йўналмоқ. Синоним: йўл солмоқ.

... заводга бормасдан, уйга қараб йўл олдим. О. Ёқубов, Муқаддас. Ҳаммалари Жўранинг уйига йўл олишди. Н. Назаров, Замон. ... табиатнинг бу эркатойлари [кийиклар] якка тол тагидаги чашма сувлари томон йўл олади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Йўл солмоқ ким ёки нима. Йўналмоқ. Синоним: йўл олмоқ.

Ундоқ бўлса, йўлни ўнг томонга содинг. Саид Аҳмад, Чўл бургути. Эрта билан бир отга миниб, бойнинг олдига қараб йўл солдим. Ғ. Ғулум, Шум бола. Сирли сув қудратли халқимизнинг янги топшириқларини бажариш учун янги издан электр станциясига қараб йўл солди. Ойдин, Фарҳодлар.

Йўл қўйилмоқ. Қ. йўл қўймоқ.

Йўл қўймоқ ким нимага. Воқе бўлишига имкон бермоқ. В а р н а н т и: йўл қўйилмоқ нимага. У х ш а ш и: йўл бермоқ 2.

Ҳа, катта бир хатога йўл қўйганим ўнди аниқ эди. О. Еқубов, Муқаддас. *Сен нега оғзингни очиб ўтирибсан, Зуннунов, нега зараркунандачиликка йўл қўйдинг?! И. Раҳим, Ихлос. Шу куни Лутфиниса келини билан қудасининг бир дақиқа холи гаплашишларига йўл қўймади. Мирмуҳсин, Жамила. ... тажрибасизлик билан бирон хатога йўл қўйилса, бузилиб кетиши мумкин эди. С. Назар, Яшил бойдик. Йўл қўйилган хато ва камчиликларни олдин отряд' сборида муҳокама қилиб,...* Н. Назаров, Замон.

Йўқдан йўндир(ай)ми?! Қ. йўқни йўндирмоқ.

Йўқ ердаги. Ҳеч ким билмайдиган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, бўлмағур.

Қариганда қармоққа илиниб, йўқ ердаги наъмаларни чиқариб қолдингиз. Саид Аҳмад, Мاستонбиби. ... қизнинг отасига йўқ ердаги қарзни ортади. Қарз бадалига Норхонни хотинликка беришини шарт қўяди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил.

Йўқ ...ни йўна(миз)ми?! Қ. йўқни йўндирмоқ.

Йўқни йўндир(ай)ми?! Қ. йўқни йўндирмоқ.

Йўқни йўндирмоқ ким. Ҳар қанча машаққат билан бўлса ҳам, бунёд қилмоқ. В а р и а н т и: **йўқни йўндир(ай)ми?!; йўқ...ни йўна(миз)ми?!**

Худога шукур, кўрпа-ёстиғим ҳам етади. Дам илиқ, дам совуқ танчам бор. Йўқни йўндирамиз, бу айни маслаҳат... Кампиримга йўлдош, етим гўдакларимга бош бўлади бу қизим. Ойбек, Қутлуғ қон. Бўлмаса нима қилай, йўқни йўндирайми?! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Йўқ гулни йўнамизми, сингелим? Борига барака. С. Анорбоев, Оқсой.

К

Кавуш(и)ни тўғрилаб қўймоқ ким кимнинг. Ҳайдаб юбормоқ.

Кавушини тўғрилаб қўйиш керак; қурилишни ҳам, коллективни ҳам сариқ чақага сотади бу. А. Мухтор, Туғлиш. *Кавушини тўғрилаб қўяман мен унинг шу буғуноқ! Саботажчи!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Кайф(и) бузилди. Қ. кайф(и)ни бузмоқ.

Кайф(и) бузуқ кимнинг. Кайфияти ёмон, хафа. Синоними: **таъб(и) хира; таъб(и) тирриқ. У х ш а ш и: авзо[й](и) бузуқ.**

Қизингизнинг кайфи бузуқ. Бирор нарсадан қаттиқ хафа бўлганга ўхшайди. С. Анорбоев, Пушаймон. *Жўранинг кай-*

фи бузуқлигидан таажжубланди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кайф(и)ни бузмоқ ким — кайф(и) бузилди кимнинг. 1. [ўзининг]. Кайфиятини ўзгартирмоқ.

Савол захри қанчалик ўткир бўлса ҳам, Ғуломжон кайфи ни бузмади, оғир туриб гапира берди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. ... бироқ Ойқизнинг ҳазилидан сўнг кайфингиз бузилганига ҳайронман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. кимнинг ёки [ўзининг]. Кайфиятини ёмонлаштирмоқ, хафа бўлмоқ. Синоними: таъб(и) тирриқ бўлди — таъб(и)ни тирриқ қилмоқ; таъб(и) хира бўлди — таъб(и)ни хира қилмоқ. Ухшаши: авзо[й](и) бузилди; кўнгл(и)ни ғашламоқ — кўнгл(и) ғашланди.

Саёз олган жойларинг ҳам бор. Кундузи кўрсатаман дедим-у, кайфингни бузмадим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Еш бола, хафа бўлманг, ... Эрталабдан кайфингизни бузманг». Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. У Саодатнинг нимадандир кайфи бузилганлигини сезиб турарди. С. Зунунова, Янги директор.

Кайф(и)ни учирмоқ. Қ. кайф(и) учди.

Кайф(и)ни чоғ қилмоқ. Қ. кайф(и) чоғ бўлди.

Кайф(и) учди кимнинг — кайф(и)ни учирмоқ ким ёки нима кимнинг. Қаттиқ чўчиш билан кўрқмоқ. В а р и а н т и: капалаг(и) учди — капалаг(и)ни учирмоқ; кампираг(и)ни учирмоқ. Ухшаши: юраг(и)ни ёрмоқ I — юраг(и) ёрилди; ўтака(си)ни ёрмоқ — ўтака(си) ёрилди; лаб(и)га учуқ тошади; эс(и) чиқиб кетди — эс(и)ни чиқариб юбормоқ.

Жуда ҳам кайфим учиб кетган, нима қилишимни билмасдан, сигирнинг атрофида парвона бўлиб айланар эдим. Ғ. Ғулом, Шум бола. «Ҳа, болам, тузукмисан? Одамнинг кайфини учириб юбординг-ку». С. Анорбоев, Шерали севиб қолди. Фузайлхонов ... оғздан оқ кўпик чиқара бошлади. Капалаги учиб кетган Сайфуддинов югурганича коридорга чиқиб, ёрдамга чақира бошлади. Мирмуҳсин, Жибилажибон. Тўсатдан чолнинг Гулнорга уйланиш орзуси уларнинг капалагини учирди. Ойбек, Қутлуғ қон. Тротуар яқинида бир «газик» таққа тўхтаб, унинг капалагини учириб юборди. Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ. «Э тақсир, кўрққанга кўланкаси асроил дегандек, одамнинг кампирагини учириб юбордингиз»,— деди Наимий. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Кайф(и) хуш. Қ. кайф(и) чоғ.

Кайф(и) хуш бўлди. Қ. кайф(и) чоғ бўлди.

Кайф(и) чоғ кимнинг. Кайфияти яхши. В а р и а н т и: кайф(и) хуш. С и н о н и м и: вақт(и) чоғ; димоғ(и) чоғ.

Тешабой эса, қайнатасининг аксига ўлароқ, жуда хурсанд, кайфи чоғ эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Кайфи чоғ Вика ярим тунда Фатмани судраб, Нил бўйига олиб кетди. Мирмуҳсин, Икки араб қизи. Унинг кайфи хуш эмасди: кечи укасидан олган хат унинг кўнглини ғаш қилар эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кайф(и) чоғ бўлди кимнинг нимадан — кайф(и)ни чоғ қилмоқ нима кимнинг. Кайфияти яхшиланди. В а р и а н т и: кайф(и) хуш бўлди. С и н о н и м и: баҳр(и)ни очмоқ — баҳр(и) очилди; димоғ(и) чоғ бўлди — димоғ(и)ни чоғ қилмоқ. У х ш а ш и: кўнгл(и)ни очмоқ I — кўнгл(и) очилди.

Шербек ишида ишкар чиқмай ... , кайфи чоғ бўлиб қайтгудай бўлса, албатта уйда бирор кўнгулсизликка дуч келмасдан иложи йўқ эди. С. Анорбоев, Оқсой. Бу нарсалар унинг кайфини чоғ қилди шекилли. ... С. Анорбоев, Дўстлар. Унда бу мерган қизга эгалик қилиш иштиёқи туғилди. Бундан кайфи ҳам хуш бўлди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Кайфи чоғлик қилмоқ ким [ким билан]. Хурсандчилик қилмоқ, дилхушлик қилмоқ. С и н о н и м и: кўнгул очмоқ; вақти чоғлик қилмоқ.

Ора-сира кайфи чоғлик қилсам, она билан қиздан дакки еганим-еган. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Қалава(си)ни йўқотмоқ. Қ. калава(си)нинг учини йўқотмоқ. **Қалава(си)нинг учини йўқотмоқ ким [ўзининг].** Қилиб турган ишини билмай қолмоқ, гангимоқ. В а р и а н т и: калава(си)-ни йўқотмоқ.

Биласизми, раис амаки, сиз касал бўлгач, калавамнинг учини йўқотиб, шунча паришон бўлдимки, сўраган дафтарларини ҳа деганда топиб беролмадим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Тушуниш керак-да, берилиб лекция ўқиётган эди, бирдан калавасини йўқотиб қўйди», — дерди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Қалава(си)нинг учини топмоқ ким [ўзининг]. Жумбоқни ҳал қилиш йўлини топмоқ. В а р и а н т и: калава учини топмоқ ким.

Маҳкам тополмай юрган калаванинг учини очил топиб берди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Кўп замонлар мураккаб бир муаммо устида бош қотириб, ахир калава учини топ-

га *н* *ихти* *рочилар* ўзларини худди шундай ҳис қилсалар керак.
М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

Қалава учини топмоқ. Қ. калава (си)нинг учини топмоқ.

Қалла (си) говлаб кетди. Қ. мия (си) говлаб кетди.

Қампираг(и)ни учирмоқ. Қ. кайф(и) учди.

Қапалаг(и)ни учирмоқ. Қ. кайф(и) учди.

Қапалаг(и) учди. Қ. кайф(и) учди.

Қатта гап. 1. Диққатга сазовор, арзигулик (содда гапда кесим бўлиб келади).

Ташаббус қўлимиздан кетади. Ташаббус — катта гап.
Уни биз ўзимиз секретарликка тавсия этишимиз керак. П. Қодиров, Уч илдиэ.

2. Қаноатланишга ётарли, кифоя (шарт эргаш гапга бош гап бўлиб келади).

«Лекин аёлларнинг феъли тор. Қафанликка дока беришса ҳам, катта гап», — деди минғирлаб Ёрмат. Ойбек, Қутлур қон. Мен ўз аравамни тортсам ҳам, катта гап. С. Анорбоев, Оқсой.

Қатта гапирмоқ *ким.* Имкониятига ортиқча баҳо бермоқ. **Синоним:** катта кетмоқ.

«...Уша пахта усталари билан беллашганим бўлсин», — деб яна катта гапирди-ю, ўзи гузардаги пивоходанан чиқмади. Саид Аҳмад, Орият. Яхши ният — ярим давлат, мақсадингга ет, қизим. Лекин кўп ҳам катта гапирма, оғир юк бел синдиради. С. Назар, Яшил бойлик.

Қаттадан кетмоқ. Қ. катта кетмоқ.

Қатта кетмоқ *ким.* Имкониятига ортиқча баҳо бермоқ. **Варианти:** каттадан кетмоқ. **Синоним:** катта гапирмоқ.

«Хахо, — кулиб юборди Кароматхон, — катта кетиб юбормадингизми?» Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Катта кетиб қўйганингдан кейин, уддасидан чиқ.* И. Раҳим, Ихлос. *Ота жуда каттадан кетяпти, Уктамжон, машина оламан дейди.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Қатта оғиз. Қ. оғзи катта.

Кекирдаг(и)ни чўзмоқ *ким* [ўзининг]. 1. Шовқин солиб, дабдабали қилиб гапирмоқ. **Варианти:** кекирдак чўзмоқ *ким.*

«Бўлди, бўлди, кўп кекирдагингизни чўзмаңг!» М. Исмоиллий, Фарғона тонг отгунча. *Янги ер очиш тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юмадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. Удағайламоқ. **Варианти:** кекирдак чўзмоқ *ким.*

«Санамай саккиз деб юрган экансиз, корчалон кекса!»— к е к и р д а г и н и ч ў з и б д е д и Б о қ и ж о н. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Менга нега кекирдак чўзасан, тирмизак, ориятинг бўлса, Анорингни оғдириб олганга ирилла». И. Раҳим, Ихлос.

Кекирдак чўзмоқ. Қ. кекирдаг(и)ни чўзмоқ.

Кесак отмоқ. Қ. тош отмоқ.

Кет(и)га тушмоқ ким. 1. кимнинг. Зимдан юриб бутун хатти-ҳаракатини таъқиб қилмоқ. Синоним и: **из(и)га тушмоқ 1; пай(и)га тушмоқ 1; орқа(си)га тушмоқ.** У х ш а ш и: кет(и)-дан тушмоқ.

Гўёки сиз унинг кетига тушганмишсиз. Раис сизнинг сўзингизга кириб, уни ишдан бўшатган эмиш. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. ниманинг. Манфаатдор бўлгани ҳолда берилиб ҳаракат қилмоқ. Синоним и: **пай(и)га тушмоқ 2.**

Насимжон ака идорада усталга бошини ташлаб, «хур-хур» ухлагани-ухлаган эди. Ундан сўнг бозор-ўчарнинг кетига тушарди, яхши бўлди, бир оз таноби тортилибди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кет(и)дан тушмоқ ким кимнинг. Қаерга борса, зимдан таъқиб қилиб бормоқ. Синоним и: **орқа(си)дан тушмоқ 1; из(и)-дан тушмоқ; пай(и)дан тушмоқ.** У х ш а ш и: кет(и)га тушмоқ 1.

Юсуф кетидан ҳеч ким тушмаганига ишонч ҳосил қилди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Кеча демай, кундуз демай. Қ. кечани кеча, кундузни кундуз демай.

Кеча-кундуз демай. Қ. кечани кеча, кундузни кундуз демай.

Кечани кеча, кундузни кундуз демаган. Қ. кечани кеча, кундузни кундуз демай.

Кечани кеча, кундузни кундуз демай. Вақт танламай, сутканинг истаган бўлагиди. В а р и а н т и: кечани кеча, кундузни кундуз демаган; кеча демай, кундуз демай; кеча-кундуз демай.

Олти ой ёз, олти ой қиш, кечани кеча, кундузни кундуз демай меҳнат қилди. Ғ. Фулом, Эри билан бас бойлашган хотин. ... колхоз тузишда кечани кеча, кундузни кундуз демаган бир одамнинг гапи инобатсиз қолиб кетаверса-ю,... Саид Аҳмад, Ҳукм. ... *Кеча демай, кундуз демай, ярим тўқ, ярим оч ҳолда қилган қора ва оғир меҳнатлари уни олтиш яшарлигида саксон яшарга айлантирган эди.* С. Айний, Қуллар. Қурилишларда кеча-кундуз демай,

дуч келган ишни астойдил бажарар эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кечирмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Ким билади. Аниқ айтиб бўлмайди. В а р и а н т и: ким билсин.

С и н о н и м и: худо билади.

«Йўқ-э! Қўй оғздан чўп олмаган бола-я! Янглишаётгандир-сиз».— *«Ким билади, афандим. Балки янглишаётгандирман».* Саид Аҳмад, Ҳукм. *Ким билади дейсиз, ўзимиз кўрган-билган бўлмасак.* П. Турсун, Уқитувчи. *Ким билсин, балки у кишини титратувчи мана шу бахтиёр илҳом минутлари учун ҳам шеърни беҳад севиб қолгандир.* П. Қодиров, Уч илди.

Ким билади дейсиз (... дейсан). Қ. ким билади.

Ким билсин. Қ. ким билади.

Ким қўйибди?! кимга нима қилишни. Лозим эмас, лойиқ эмас.

«Жазанг!— деди Шербек ичида ўзига-ўзи.— Эр-хотиннинг ўртасига тушишни сенга ким қўйибди?!» С. Анорбоев, Оқсой. *«Севгидан гапирясанми ҳали? Сенга ким қўйибди?! Муҳаббатинг бўлса, эрдан чиқармидинг?!»* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қиндиг(и) кесилган кимнинг. Туғилган. С и н о н и м и: киндик қон(и) тўкилган.

Балиқ деб киндигим кесилган еримдан, сирдош бўлган элимдан кетармидим?! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Киндик қон(и) тўкилган кимнинг. Туғилган. С и н о н и м и: киндик(и) кесилган.

У ўз истаги билан шу районга келди. Чунки шу районда унинг киндик қони тўкилган. С. Анорбоев, Оқсой. *Дадажон, Ленинградни ҳимоя қилиш билан киндик қоним тўкилган Фарғонаминг осойишталигини ҳимоя қилаётганимни тушунаман.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Киприк қоқмаслик. Қ. мижжа қоқмаслик.

Комил ишонч билан. Мутлақо амин бўлган ҳолда. У х ш а ш и: ишонч(и) комил.

«... худо хоҳласа, фаранглар кунфаякун бўлади».— *деди комил ишонч билан.* С. Анорбоев, Оқсой.

Кули кўкка совурилди. Қ. кулини кўкка совурмоқ.

Кулини кўкка совурмоқ *ким ниманинг*—*кули кўкка совурилди ниманинг.* Бутунлай емирмоқ, йўқ қилмоқ. В а р и а н т и: кўкка совурмоқ **II** *ким нимани.* С и н о н и м и: ер билан яксон бўлмоқ — ер билан яксон қилмоқ.

... кейин душман бутун қишлоқнинг кулини кўкка

совуради деб, бу фикрдан воз кечдилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Босмачилар отининг туғида Қудошнинг ҳам кули кўкка совурилди. Ғ. Ғулом, Кимсаной тўғрисида беш кўшиқ. «... тинч халқнинг уйига ўт қўйиб, хонумонини кўкка совура сан!» Ойбек, Қуёш қораймас.

Кун бермаслик ким кимга. Чиқиштирмаслик; таъбини хира қиладиган, осойишталигини бузадиган ҳаракатлар қилмоқ. У х ш а ш и: кун йўқ.

У қизлар билан чиқишолмас, уларга кун бермас эди. Саид Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. Бу билан ишлашга тўғри келиб қолса, кун бермайди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Бу тўғрида [овсиннинг пардози тўғрисида] ҳеч ким оғиз очмаса ҳам, кўпинча Саври хола луқма ташлаб, кун бермасди. Р. Файзий, Қайнана.

Кун(и) битди кимнинг. Уладиган вақти келди. В а р и а н т и: кун(и) тугади.

Агар Саломат қишлоққа келса, албатта Назирқулнинг кунни битди. Саид Аҳмад, Ҳукм. ... ўқиб, савод чиқараётганлардан бири советнинг отини миниб, печатини чўнтакка солиб олаётгандай ва шу билан Олахўжанинг кунни тугайдигандай кўринар эди. П. Турсун, Уқитувчи.

Кун(и)ни кўрмоқ. Қ. кун кўрмоқ.

Кун(и)ни ўтказмоқ. Қ. кун(и) ўтди.

Кун(и) тугади. Қ. кун(и) битди.

Кун(и) ўтди кимнинг — кун ўтказмоқ ким. 1. Вақти ўтди. В а р и а н т и: кун ўтди (—); кунни ўтказмоқ.

Комилжон ёш, қизиққон. Одамлар билан чўқилашиб кунни ўтиши мумкин. И. Раҳим, Ихлос. Аввал турли бригадалардаги ишчиларга кўмаклашиб кун ўтказдик. Кейин ўзимизга алоҳида парма аппарати бериб, бизни махсус қудуққа қўйдилар. И. Раҳим, Оловкор. ... ҳазил-мутойиба билан кун ўтгани ҳам билинмайди. С. Анорбоев, Оқсой. Бугун-ку кунни бир амаллаб ўтказди. Эртага нима қилади? Саид Аҳмад, Ҳукм.

2. Тирикчилик қилмоқ, тирикчилик ўтказмоқ. В а р и а н т и: кун(и)ни ўтказмоқ ким [ўзининг]; кун кечирмоқ. У х ш а ш и: умр ўтказмоқ.

Ука, бор борча, йўқ ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди. Ойбек, Қутлуғ қон. Турмушдан тажрибангиз йўқ. Шунинг учун ҳам кўзингизга кун ўтказиш оппа-осондай ... кўринади. С. Анорбоев, Йўлланма билан. Сиз болаларга билим беришни эмас, фақат ўз кунингизни ўтказишни ўйлайсиз. С. Зуннунова, Янги директор. Агар шундай фалокат юз бер-

ган бўлса, мен бу ёш болалар билан қандай кун кечираман? С. Айний, Қуллар.

Кун(и) қолди кимнинг. 1. кимга. Бирор ишни бажаришда қарам бўлмоқ.

Тоза қақажонларга кунингиз қолибди-ку, болам. Ойдин, Юрагида ўти бор. Кунимиз бўйдоққа қоладиганга ўхшайди, Қдчқор. С. Анорбоев, Оқсой.

2. нимага. Фойдаланишга мажбур бўлмоқ.

«Автомобилни бузиб ташлаб, энди тарвуз палласига кунинг қолдими?»— деди у Қутлуғжонни қучоқлаб. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Ҳай, иши нимаси, болам, кунимиз сенинг топадиган пулингга қоптижи!». А. Мухтор, Қанот жуфт бўладн.

Кун йўқ кимга. Тинчлик бермаслик, тинч ҳаёт кечирришга йўл қўймаслик. У х ш а ш и: кун бермаслик.

Зуннунов районни ўзиники қилиб олди. Яхши раисларга кун йўқ. И. Раҳим, Ихлос. «Сиз мени қутқаринг! Бу ерда менга кун йўқ. Чидар ҳолим қолмади», П. Турсун, Уқитувчи.

Кунни кечирмоқ. Қ. кун(и) ўтди.

Кун кўрмоқ ким. Тирикчилик қилмоқ, тирикчилик ўтказмоқ. В а р и а н т и: кун(и)ни кўрмоқ ким [ўзининг]; кўрган кун(и) кимнинг. С и н о н и м и: кун(и) ўтди — кун ўтказмоқ 2. У х ш а ш и: умр кўрмоқ.

... бу бола ана шу дўкон орқасидан бир нави кун кўрар эди. С. Зуннунова, Гулхан. Уй эгаси уч хонани ижарага қўйиб, шу ҳисобдан кун кўрадиган, ҳеч қаерда ишламайдиган бева хотин эди. А. Мухтор, Доғ. «Энди менга сенинг керагинг йўқ. Ўз кунингени ўзинг кўравер, қароғим»,— деб ташлаб кетди. П. Турсун, Уқитувчи. Эртага ўғирлаб келинган матодан ўзига тўшак ... тикиши керак. Кўрган кунни қурсин! С. Анорбоев, Оқсой.

Кунни ўтказмоқ. Қ. кун(и) ўтди.

Кун ўтди. Қ. кун(и) ўтди.

Кун ўтказмоқ. Қ. кун(и) ўтди.

Куракда турмайдиган 1. Айтиб бўлмас даражада бенбо («сўзлар»).

Норматҳожининг жони чиқиб, томдагиларни куракда турмайдиган сўзлар билан сўкиб, ҳайдаб юборди. Ойдин, Бечора.

2. Бутунлай номуносиб, номаъқул («гап»лар).

Ғўзалар қум остида ётса-ю, қўриқ очилиб, посёлка қурилса. Куракда турмайдиган гаплар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

* **Кўз бўямоқ.** Қ. кўз(и)ни бўямоқ.

Кўзга кўринади ми?! || кўринармиди?! Қ. кўз(и)га кўринмаслик II.

Кўзга кўринмаслик I. Қ. кўзга кўринмоқ.

Кўзга кўринмаслик II. Қ. кўз(и)га кўринмаслик II.

Кўзга кўринмоқ. I. ким. Танилмоқ. В а р и а н т и: кўз(и)га кўри-
ниб қолмоқ ким кимнинг.

Кўзга кўриниб қолган ёш кучлар правление состави киритилди. С. Назар, Яшил бойлик. У комбинатнинг кўзга кўринган ип йегирувчиси эди. Саид Аҳмад, Ҳасрат. Бот-қоққа чўкиб ётган бир инсон ҳамманинг кўзига кўриниб қолди. П. Турсун, Уқитувчи.

2. ким ёки нима. Ўзига диққат-эътиборни жалб қиладиган бўл-
моқ. В а р и а н т и: кўзга кўринмаслик I.

Онаси дунёдан ўтган пайтда Назокатхон анча балоғатга етиб, кўзга кўриниб қолган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Зарур ишлар-ку, лекин кўзга кўринмайдиган, бари салмоғи йўқ. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Шербек ҳам ... ўз ташаббуси билан кўзга кўринадиган нима иш қилди? С. Анорбоев, Оқсой.

Кўзга ташланмоқ нима. I. Рўй-рост, аниқ кўринмоқ. В а р и а н т и: кўз(и)га ташланмоқ нима кимнинг.

Бу жойдан бойнинг бутун пахта даласи кўзга ташланиб турарди. Ойбек, Қутлуғ қон. Томорқа чегараси фақат шох-шабба билан ажратилган бўлиб, боғдаги ҳамма нарса кўзга ташланиб турарди. Ҳ. Назир, Қўкорол чироқлари. ... раиснинг уйи Олтинсойда битта-ю битта бўлиб, ўтган-кетганинг кўзига яққол ташланарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. Аниқ ажралиб, сезилиб турмоқ.

Кўп нарсалар шу қарордан кейин кўзга ташланиб қолди. И. Раҳим, Ҳилола. Унинг қоши қоп-қора бўлса ҳам, қорача юзида унча кўзга ташланмайдиган. П. Қодиров, Уч илдиш.

Кўзга чалинмоқ нима. Бир марта ноаниқ ҳолда кўринмоқ. В а р и а н т и: кўз(и)га чалинмоқ нима кимнинг.

Айни вақтда кимнингдир тепада қораси кўзга чалинди. Ойбек, Қуёш қораймас. Бригадирнинг юзи шувут бўлиб, тили калмага келмай турганда, Карим кўзига чалинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўздан кечирилмоқ. Қ. кўздан кечирмоқ.

Кўздан кечирмоқ ким нимани ёки кимни. Қараб чиқмоқ, бирма-бир кўрмоқ, синчиклаб танишмоқ. В а р и а н т и: кўздан кечирилмоқ нима; кўз(и)дан кечирмоқ ким [ўзининг] нимани; кўз(и)дан ўтказмоқ ким [ўзининг] нимани; назардан ўтказмоқ; назар(и)дан ўтказмоқ ким [ўзининг] нимани. У х ш а ш и: назар солмоқ; кўз тикмоқ 1.

... гўзаларни айланиб, кўздан кечира бошлади. Н. Назаров, Замон. Тўхта хола бир чеккада ўтириб, тўпланганларни кўздан кечирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ток ва бошқа мевалар рўйхати кўздан кечирilib, ҳамма бир фикрга келгач,... С. Назар, Яшил бойлик. ... бу кунгача ичини кўрмаган бу ўйнинг ҳар томонини кўздан кечирди. С. Айний, Қуллар. Кекса милиционер ҳужжатларни чиροққа тутиб, қайта-қайта кўздан ўтказди ... Ойбек, Кўёш қораймас. ... кўзини одамларга югуртирди ва бу орада ўзига тикилиб турган Гулсумни неча бор кўздан ўтказди. П. Турсун, Уқитувчи. Ким яхши ишляпти, ким ёмон — буларнинг ҳаммасини кўздан ўтказиб туради. Ойдин, Ямоқчи кўчди. Катта колхознинг ўзга ҳўжаликларини эринмасдан, қунт билан танқидий назардан ўтказди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. У сўри ёнига келганда бирдан тўхтаб, хотинларни назардан ўтказди. Ш. Тошматов. Эрк қуши. ... ҳўжраларнинг кичкина эшикларидаги ймакорликларни назаридан ўтказди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Кўздан ўтказмоқ. Қ. кўздан кечирмоқ.

Кўздан қочирмаслик ким кимни ёки нимани. Доим кузатиб турмоқ.

Кимда гўмонинг бўлса, уни кўздан қочирма, изига туш! Ойбек, Қутлуғ қон. Кундошлар маслаҳатлашиб, чўрини бир нафас ҳам кўздан қочирмасликка қарор бердилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Унинг қайнанаси Рисолат хола рўзғорда ҳеч нарсани кўздан қочирмай диган хотин эди. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади.

Кўзда тутилмоқ. Қ. кўзда тутмоқ.

Кўзда тутмоқ ким нимани ёки кимни. Фикран ҳисобга олмоқ (расмий). В а р и а н т и: назарда тутмоқ; кўзда тутилмоқ нима; назарда тутилмоқ нима.

Оқсойда қиз камми, балки бошқа бирортасини кўзда тутган дир. С. Анорбоев, Оқсой. ... икки элнинг бемаъни низосини айқотишини кўзда тутган эдик. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ботирдан ҳадиксираши ва у ҳақда қилиниши кўзда тутилган баъзи ишлара журғат этмаслиги мумкин деб ўйлади. С. Назар, Яшил бойлик. Кимларни назарда тутиб

айтмасиз? П. Қодиров, Уч илдиэ. Мен секретарлик ўрнини назарда тутялман. П. Қодиров, Уч илдиэ. Ботир тоқнинг ... кеч пишар навларини кўпроқ ўтқазиш назарда тутилганини айтди. С. Назар, Яшил бойлик.

Кўз ёрмоқ. Қ. кўз(и) ёриди.

Кўз(и)га иссиқ кўринмоқ ким ёки нима кимнинг. 1. Танишдек туйилмоқ.

«... кўзимга иссиқ кўринасан, қаерликсан, ўғлим?» А. Муҳиддин, Зебонинг севгисн. «Йўқ, ўхшамайди. Кўзимга иссиқ кўриняпти»,— жавоб берди Комила теваракка кўз югуртиб. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. Узига тортмоқ, ёқимли бўлмоқ. В а р и а н т и: кўз(и)га ўтдай кўринмоқ. А н т о н и м и: кўз(и)га совуқ кўринмоқ.

Келганига сал ўтмай, ҳамманинг кўзига иссиқ кўришиб қолди. С. Назар, Яшил бойлик. ... бир сигир кўзимга иссиқ кўринди-ю, таваккал қилиб харидор бўлдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кўзимга тобора ўтдай кўринадиган бўлиб қолди. Узи ҳам бўй етиб, гулдай очилиб келаётган пайти эди. П. Турсун, Уқитувчи.

Кўз(и)га кўринармиди?! Қ. кўз(и)га кўринмаслик II.

Кўз(и)га кўришиб кетмоқ нима кимнинг. Бирданига хотирасида гавдаланмоқ.

... У билан бирга ўсган ғамсиз, беозор кунлари кўзига кўришиб кетди. Саид Аҳмад, Куёв.

Кўз(и)га кўришиб қолмоқ. Қ. кўзга кўринмоқ.

Кўз(и)га кўринмаслик I ким кимнинг. Рўпара бўлмаслик, дуч келмасликка ҳаракат қилмоқ.

Улар одамларнинг кўзига кўринмаслик учун дала-ма-дала юриб, девор ошиб, Махсумнинг ичкари ҳовлисига тушганларида меҳмонхонада чироқ кўринди. С. Анорбоев, Оқсой. «Уша полвонни йиқитиб келмагунингча, кўзимга кўринма»,— деди. Саид Аҳмад, Чўл бургути.

Кўз(и)га кўринмаслик II нима ёки ким кимнинг. 1. Татмаслик, эътиборини тортмаслик. В а р и а н т и: кўзга кўринадими?!

Кампирнинг кўзига ҳеч нарса кўринмади. Сирдарё сувини икки терак бўйи баландликка кўтариб турган бош тўғон устидан ўтиб кетганини ҳам сезмади. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Боринлар, сенлар ҳам кўзимга кўринмай қолдиларинг. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Шу топда дуторни гапирди-я, кўзга кўринадими, бу бўронга одам чидолмаяпти-ку. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. Ҳисоблашмаслик; ўйлаб-нетиб ўтирмаслик. В а р и а н т и:
кўз(и)га кўринармиди?!; кўз(и)га оқ-қора кўринмайди;
кўзга кўринмаслик II ким ёки нима.

... ҳеч нарса қолмаганда, бутун аъзоларини битта-битта тикаверади: кўли, бурни, қулоғи, оёғи, охири бориб калласини ... Кўзига ҳеч нарса кўринмайди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... жонини асраб қолишга келганда, кўзига Махсум кўринармиди?! С. Анорбоев, Оқсой. Эҳ қизим, гўзаларни ўт бўғиб турса, юрак тинчирмиди?! Сихат-саломатлик кўзига кўринармиди?! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Эраш итдек қутуриб, кўзига оқ-қора кўринмай, Завқийни қамчилай бошлади. Ш. Ризо, Уч. Ичгани кўрқдим, аммо ташналик ўртантириб тургач, кўзга ҳеч нима кўринмас экан. И. Раҳим, Оловкор.

Кўз(и)га оқ-қора кўринмайди. Қ. кўз(и)га кўринмаслик II.

Кўз(и)га совуқ кўринмоқ ким ёки нима кимнинг. Еқмаслик, жирканиш ҳиссини уйғотмоқ. А н т о н и м и: кўз(и)га иссиқ кўринмоқ 2.

Қори болаларнинг кўзига совуқ кўриниб қолган эди. П. Турсун, Уқитувчи.

Кўз(и)га ташланмоқ. Қ. кўзга ташланмоқ.

Кўз(и)га чалинмоқ. Қ. кўзга чалинмоқ.

Кўз(и)га чўп солмоқ ким кимнинг. Алдамоқ, чалғитмоқ. В а р и а н т и: кўз(и)га чўп ташламоқ.

... танишларига чўлдаман деркан. Ҳатто шундоқ деб уйидагиларнинг ҳам кўзига чўп солиб юрган. Қ. Назир, Одамнинг қадри. «Наҳотки Попук шундай шарманда, наҳотки эрининг кўзига чўп ташлаб юрибди. Тавба!» Мирмуҳсин, Жамила.

Кўз(и)га чўп ташламоқ. Қ. кўз(и)га чўп солмоқ.

Кўз(и)га ўтдай кўринмоқ. Қ. кўз(и)га иссиқ кўринмоқ.

Кўз(и)дан кечирмоқ. Қ. кўздан кечирмоқ.

Кўз(и)дан ўтказмоқ. Қ. кўздан кечирмоқ.

Кўз(и) етди кимнинг нимага. Ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. С и н о н и м и: ақл(и) етади 2.

Хуллас, Марҳамат ҳозир бу бола билан гаплашиб, бирон натижа чиқаролмаслигига кўзи етди. Қ. Назир, Кўкорол чироклари. Зарифа билан Пўлат Шокирнинг дарров жавоб бера олмаслигига кўзлари етгач, унинг қўлидаги газетани юлқиб олдилар. О. Ёқубов, Тенгдошлар. Тошпўлатов суҳбатнинг бошида бирон маслаҳат чиқишига кўзи етмаган бўлса ҳам, холанинг кейинги гаплари уни қизиқтириб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўз(и) ёриди кимнинг. Туғмоқ. В а р и а н т и: кўз ёрмоқ ким (оз ишлатилади).

Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонг отарга яқин кўзи ёриди. П. Турсун, Уқитувчи. *Тонг қоронғисида кўзим ёриди.* Р. Файзий, Қайнана. *Татьяна эсон-омон кўз ёрсин, Қомилнинг костюмини ечиб оламан.* И. Раҳим, Ихлос.

Кўз(и) илинди кимнинг. Мизғимоқ. В а р и а н т и: кўз илинди (—). У х ш а ш и: кўз(и) кетибди; пинакка кетмоқ.

Ҳожи хола кўзи илиниб, энди хуррак ота бошлаган эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Ширин хаёллар билан кўзи илинганини билмади.* Р. Файзий, Ёдгор. *Ҳамиша зийраклик лозим. Бир зум кўз илиндими, бас!* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кўз(и) илғамайди кимнинг нимани ёки кимни. Қичик, сезилар-сезилмас бўлгани учун кўра олмаслик. В а р и а н т и: кўз илғарди. У х ш а ш и: кўз илғамайди.

Сен пайванд қил, менинг кўзим яхши илғамайди. Н. Назаров, Замон. ... *пахтазорнинг у чеккасидаги кишиларни бу тарафдан аранг кўз илғарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Кўз(и) кетибди кимнинг. Ухлай бошламоқ. В а р и а н т и: кўз(и) уйқуга кетибди. У х ш а ш и: кўз(и) илинди; пинакка кетмоқ.

«Тавба, кўзим кетибди-я»,— деди у бошидаги дока рўмолини тузатиб. П. Қодиров, Уч илди. *Шу кўйи узоқ ётди, кўзлари уйқуга кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Кўз(и) кўз(и)га тушди кимнинг кимникига. Кўз қарашлари бир дақиқа дуч келди. В а р и а н т и: кўз кўзга тушди (—). У х ш а ш и: кўз уриштирмоқ.

Омон ҳам уни зимдан кузатар, кўзи кўзига тушганда бирдан тунд бўлиб қоларди. Саид Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. *Дадасининг қарашини кутиб турган қиз кўзи кўзига тушиши билан имлаб, кечикаётганини эслатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Фақат кўз кўзга тушгандагина у уятчан ошиқ образига киради.* Бошқа вақт уни бутунлай эсдан чиқаради. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар кимнинг. Ҳеч нарсадан беҳабар.

«Карим — ҳалол йигит»,— деди Муротали. *«Кўзинг кўр, қулоғинг карми?!»— Қодиров чўғни босган кишидай сапчиб ўрнидан турди.—* *Одтинсой шажънига иснод келтирганини биласанми, ҳамманинг оғзида дув-дув гап».* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўзинг кўр, қулоғинг кар сенинг, Қомилнинг*

замбараги бугун Умарнинг катта толларини, тутларини қийрати-
тиб, даласини қўпориб ташляпти. И. Раҳим, Ихлос.

**Кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди кимнинг — кўз(и)ни кўр, қуло-
ғ(и)ни кар қилмоқ ким [ўзининг].** Ҳеч нарсани кўрмайдиган,
эшитмайдиган бўлмоқ.

... Саид Жалолхон эшоннинг панд-насихатлари билан кўзи
кўр, қулоғи кар бўлган ихлосмандлар учун ҳали ҳам
унинг бир калима сўзи ҳар қандай ташвиқотдан кучлилик қи-
ларди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Бироқ қизи тушкурнинг ҳусними, ши-
рин сўзларими, ҳар қалай, Ғиёсиддиннинг тил-жағини боғлаб,
қулоғини кар, кўзини кўр қилиб қўйган эди.
Саид Аҳмад, Ҳукм.

Кўз илинди. Қ. кўз(и) илинди.

**Кўз илғамайди нимани. Поёни кўринмайди. У х ш а ш и: кўз(и)
илғамайди.**

... ҳозир шу ердан қараганда кўз илғамайдиган неча
минг гектарни ташкил этган қирғоқларни ҳам қоплаб олади.
Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. На боши, на этагини кўз ил-
ғамайдиган тоғ оралиғида ... С. Анорбоев, Оқсой.

Кўз илғамас I. Билинар-билинемас, майда.

... зилол сув кўз илғамас ирмоқлардан оқиб тушади-
да, ... Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи. Унинг кичкинагина ўз ҳа-
ёти бунинг олдида кўз илғамас бир қатрадай эди. А. Мух-
тор, Туғилиш.

Кўз илғамас II. Чексиз, поёни кўринмайдиган.

Бир томони — кўз илғамас чўл, бир томони — яшил да-
лалар... Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Ниҳоят, баландликдан
ошиб, этаги кўз илғамас узоқларга туташган ва қуёшда
кўм-кўк ёнган майдонга тушди йигит. Ойбек, Олтин водийдан
шабадалар.

Кўз илғарди. Қ. кўз(и) илғамайди.

Кўз(и) мошдек очилди. Қ. кўз(и)ни мошдек очмоқ.

Кўзини билмоқ ким ниманинг. Усталик билан бажара олмоқ.

Аҳмад Ҳусайн иш кўзини билар эди. Ойбек, Нур қи-
дириб. Қайнатам ишнинг кўзини биладиган одамлардан.
О. Еқубов, Учрашув.

**Кўз(и)ни бўямоқ ким кимнинг. Алдамоқ, лақиллатмоқ. В а р и а
н т и: кўзни бўямоқ ким; кўз бўямоқ ким.**

Йўқолингиз, ифлослар, бизнинг кўзларимизни бўйяй
олмайсизлар, бу — камбағаллар шўроси, сизга бу ердан
ўрин йўқ. Ғ. Ғулом, Арвоҳлар. «Силос босишга бугун-эрта кири-

шамиз», — дебсиз, ўртоқ Хўжабеков. Уялмадингизми давлатнинг кўзини бўягани? С. Анорбоев, Оқсой. Тўғри, Гафур, кўзини бўяш менинг ҳам қўлимдан келарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Ердам» билан кўз бўяб, Америка уруш майдони очмоқда. Ойбек, Нур қидириб.

Кўз(и)ни ёғ босди кимнинг. Такаббурланмоқ; таниб, танимаганга олмоқ. Синоним: **кўз(и)ни шира босди.**

Э, кўришмаймизми мундоқ! Кўзингизни ёғ босибди-да. П. Қодиров, Уч илдиэ. «... бошимизга соябонсан», — деб кўгармалай беришган. Натижада раиснинг кўзини ёғ босган. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ. Қ. кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлмоқ.

Кўз(и)ни мошдек очмоқ ким ёки нима кимнинг — кўз(и) мошдек очилди кимнинг. Жазолаб, ҳушёр қилмоқ.

«Менинг совунимга кир ювмабсиз! Шошмай туринг, кўзингизни мошдай очиб қўйганимда биласиз!» М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча. Мана бугунги мажлис кўзимни мошдек очди. Келиним бечора ҳақ экан. Ж. Абдуллахонов, Янги одамлар. Давлат зўр, унчалик билинмайди; аммо пироварди ёмон бўлади. Ана шунда кўзи мошдек очилади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Кўз(и)нинг ёғини емоқ ким кимнинг. Узини кимгадир яқин кўрсатиб, унинг хайрихоҳлигидан шахсий манфаати йўлида фойдаланмоқ.

Сиз ярамас одамсиз! Сизда виждон деган нарса йўқ! Кўзимнинг ёғини еб, бошимга иш тушганда қочдингиз. Санд Аҳмад, Дадамнинг ўртоғи.

Кўз(и)нинг ола-қуласи чиқиб кетди. Қ. кўз(и) ола-қула бўлиб кетди.

Кўз(и)нинг олдига келмоқ. Қ. кўз олд(и)га келмоқ.

Кўз(и)нинг очиқлигида. Қ. кўз(и) очиқ I.

Кўз(и)нинг оқу қораси [кимнинг]. Якка-ю ягона ва қадр-қиймати беқиёс юксак. Синоним: **кўз қорачиғ(и).**

Гулраъно оғир дардга гирифторм бўлади-ю, кўзининг оқу қораси Шукуржонни кампирга қолдириб, дунёдан ўтади. О. Ёқубов, Ота изидан. Ниятим шуки, дўстим, кўзингизнинг оқу қораси бўлган қизингизнинг бахти очилсин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Унинг бирдан-бир дунёси, умид-орзуси, кўзларининг оқу қораси болалари эди. М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча.

Кўз(и)нинг тириклигида. Қ. кўз(и) тирик.

Кўз(и)нинг қирини ташламоқ. Қ. кўз қирини ташламоқ.

Кўз(и)нинг қорачиги. Қ. кўз қорачиг(и).

Кўз(и)ни олмаслик. Қ. кўз(и)ни олмоқ.

Кўз(и)ни олмоқ ким [ўзининг] нимадан ёки кимдан. Қарашни тўхтатмоқ. В а р и а н т и: кўз олмаслик ким нимадан ёки кимдан. У х ш а ш и: кўз(и)ни узмаслик.

... Шерматов қогоздан кўз и н и о л и б, Азимжон билан Салимовга қаради. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнги. Юлдузхон то онаси ўтиргунча газетадан кўз и н и о л м а д и. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Оломон Майнани эндигина кўраётгандай ундан кўз и н и о л м а с д и. Ш. Тошматов, Эрк қуши. ... ўз уясига киролмай тўзғиб кетган чумолилардан кўз о л м а д и. Саид Аҳмад, Муҳаббат. ... раис Рихсибойдан кўз о л м а й жавоб кутди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўз(и)ни очмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг] — кўз(и) очилди кимнинг. Ҳушёр қилмоқ, яхши-ёмонни тушунадиган қилмоқ; ҳушёрланмоқ, яхши-ёмонни тушунадиган бўлмоқ. В а р и а н т и: кўз очмоқ ким; кўз очилди (—); очилган кўз(и) кимнинг.

Муқаддас менинг ўзимни ҳам, севгимни ҳам тарк этиб, кўз и м н и о ч г а н э д и. О. Екубов, Муқаддас. Мана бугун батрак яланг оёқларни атрофига тўплаб олиб, хўп ақл ўргатиб юрибди. Нима учун? Ҳаммаси сени йиқитиш учун ... Кўз и н г н и о ч, бепарво бўлма! П. Турсун, Уқитувчи. Буларнинг хиёлати билан бизнинг кўз и м и з о ч и л д и, ҳукумат аппарати ... тозалашга киришдик. С. Айний, Куллар. Сизники бўлса нуқул «Кўз о ч а й л и к», «Илм боғида сайрайлик», «Жаҳолат пардасини куйдир», тагин қизиқлари бор. Ойбек, Қутлуғ қон. «Бу кўз кеч о ч и л д и, кеч!» — деб бақирди. С. Анорбоев, Оқсой. Бу ялмоғиз қашшоқликнинг заҳарли томирлари ўз ризқини қаердан ва қандай олишини яхши билиб олди — депода о ч и л г а н кўз л а р и жуда-жуда узоқларни кўрадиган бўлди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Кўз(и)ни пишитмоқ. Қ. кўз(и) пиш[и]ди.

Кўз(и)ни тикмоқ. Қ. кўз тикмоқ.

Кўз(и)ни тўрт қилмоқ. Қ. кўз(и) тўрт бўлди.

Кўз(и)ни узмай [ўзининг]. Муттасил («қарамоқ»). В а р и а н т и: кўз узмай (—). У х ш а ш и: кўз(и)ни узмаслик.

Ундан кўз и м н и у з м а й тикили тураман. Ф. Гулом, Шум бола. Муслимов ундан кўзини олиб қочар, Аким Борисович, аксинча, кўз у з м а й қарарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Кўз(и)ни узмаслик ким [ўзининг] кимдан ёки нимадан. Муттасил қарамоқ. В а р и а н т и: кўз узмаслик ким кимдан ёки нимадан. У х ш а ш и: кўз тикмоқ 1.

... қирлар, сўлим боғлардан кўзини узгиси келмас-ди. Ҳ. Назир, Одамнинг қадрн. Бекниёз минут сайин узоқлашиб бораётган машинадан кўз узмай қўл силкитиб турди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Нутқ тамом бўлгунча у Муҳиддиндан кўзини узмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Даҳлиздаги йиртиқ чопончилар бу нотаниш икки одамдан кўз узмас эдилар. С. Айний, Қуллар.

Кўз(и)ни чирт юмиб [ўзининг]. Таваккал қилиб. В а р и а н т и: кўзни чирт юмиб (—).

... муҳаббатга кўр-кўрона итоат қилса, кўзини чирт юмиб, оқимга қараб оқса — бунинг нимаси эрк? П. Қодиров, Уч илдиш. «Кўз кўрқоқ, қўл ботир», — дейдилар. Кўз ни чирт юмиб ишга тушаверсак, битиб қолганини сезмай қоламиз. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Кўз(и)ни шира босди кимнинг. Такаббурланмоқ, таниб, танимаганга олмоқ. С и н о н и м и: кўз(и)ни ёғ босди.

«Кўзимни шира босибди, қўриқ очишга тушунмабман», — дейсиз-у... Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Яхши мол келса, кўзингизни шира босади». Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўз(и)ни югуртирмоқ. Қ. кўз югуртирмоқ.

Кўз(и)ни юммоқ ким [ўзининг] — кўз(и) юмилди кимнинг. Қазо қилмоқ, ўлмоқ. В а р и а н т и: кўз юммоқ II ким; юмилган кўз (—); дунёдан кўз юммоқ ким. С и н о н и м и: Дунёдан ўтмоқ 2; дунёдан кетмоқ. А н т о н и м и: дунёга келмоқ. У х ш а ш и: жон бермоқ II.

«Лекин чол ҳали бақувват, илиги соғ. Бир кун кўзини юмар ахир». Ойбек, Қутлуғ қон. Келин тушди кўрмай кўзим юмилди ганга ўхшайди. И. Раҳим, Ихлос. Кун яримдан оққанда ўнг қўлини менга қараб бир чўзди-ю, кўз юмди. Р. Файзий Чаноққа томган қон. Абадий юмилган кўзларнинг ҳар бири минг кўз бўлиб шу нурли оламга боқаётганига иқрор бўлди. Саид Аҳмад, Хотиралар. Бу вақт ичида Тамаранинг онаси дунёдан кўз юмди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

Кўз(и)ни ўйнатмоқ. Қ. кўз(и) ўйнади.

Кўз(и)ни қамаштирмоқ. Қ. кўз(и) қамашди.

Кўз(и) ола-кула бўлиб кетди кимнинг. Олайиб қарамоқ. В а р и а н т и: кўз(и)нинг ола-куласи чиқиб кетди.

Ганижоннинг кўзи ола-кула бўлиб кетди. Саид Аҳмад, Хотиралар. Кўзининг ола-куласи чиқиб кетган Хўжаев шу заҳоти минбардан тушди. А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг заҳри йўқ.

Кўз(и) очилди. Қ. кўз(и)ни очмоқ.

Кўз(и) очиқ I [кимнинг]. Барҳаёт. В а р и а н т и: кўз(и) очиқлигида; кўз(и)нинг очиқлигида; кўз(и) очиғида. С и н о н и м и: кўз(и) тирик. У х ш а ш и: жон(и) бор I.

Кўзим очиқ вақтда бола-чақала бўлганингни кўрай. С. Назар, Яшил бойлик. Қизингни кўндир: кўзинг очиқлигида эрга тегсин. И. Раҳим, Ихлос. Биз ҳам дунёдан орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак, кўзимизнинг очиқлигида бошингизни иккита қилиб қўйсак. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Елғиз урвоғим ўзинг, кўзим очиғида қутлуғ жойга кўндирсам. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўз(и) очиқ II [кимнинг]. Яхшини ёмондан, фойдани зарардан фарқлашга қобилиятли. У х ш а ш и: оқ-қорани танимоқ.

«Дуруст, Жамолбой ака,— Салим бойвачча сўзга киришди,— кўзимиз очиқ. Лекин саводли, ўқиган бой билан ўқимаган бой орасида фарқ бор». Ойбек, Қутлуғ қон. Холиданинг ҳозиргидек кўзи очиқ бўлиб, тўрт томонни кўрганда, Қорининг чангалига тушармиди! И. Раҳим, Чин муҳаббат.»

Кўз(и) очиқлигида. Қ. кўз(и) очиқ I.

Кўз(и) очиғида. Қ. кўз(и) очиқ I.

Кўз(и) пиш[и]ди кимнинг — кўз(и)ни пишитмоқ ким [ўзининг]. Анчагина ўрганиб, тажрибаси ортди.

«Бу — ота касб,— жавоб берди у.— Ешлигимда кўзим пишиб қолганди». Ойбек, Қуёш қораймас. Муродова ҳам Даджондек кўзи пишган миришкор одамнинг пахтада бўлишини хоҳлайди. И. Раҳим, Ихлос. Қолхозга ҳозир машина тилини биладиган одамлар кўп керак ... Ҳозирдан кўзларингизни пишита веринглар. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Кўз(и) тегди. Қ. кўз тегди.

Кўз(и) тинди кимнинг. 1. Ҳолсизланиш натижасида кўз олди хиралашмоқ.

«Ботиржон, сал мазам қочди. Бошим айланиб, кўзим тинпти. Кета қолай». Саид Аҳмад, Хукм. Унинг гаврон урилгандан кейин эрга туширилди. Ана шундагина Дилшоднинг кўзлари тинди. Гандираклар бориб, остонага йиқилди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. Кўп ва майда нарсага тикилиб, кўз олди хиралашмоқ.

Ота, тушунмаса ҳам, харитадаги живир-живир чизиқларга кўз югуртирди ва дарров кўзи тиниб кетди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Унинг тинимсиз ҳаракат қилаётган кўлларига қараб, Сатторовнинг кўзлари тинди. С. Назар, Яшил бойлик.

Кўз(и) тирик [кимнинг]. Барҳаёт. В а р и а н т и: кўз(и) тириклигида; кўз(и)нинг тириклигида; кўз тириклигида (—). С и н о н и м и: кўз(и) очик I. У х ш а ш и: жон(и) бор I.

Кўзим тирик экан, Қаримнинг қорасини кўрмайман. *Эши маҳмадона тирранчадан бошқа қуриб қоптими?! Қимға берши менинг ихтиёримда!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўзимиз тириклигида шуларнинг бошини қовуштириб, орзу-ҳавасини кўрайлик.* Мирмуҳсин, Жамила. *Бисотинг етарли. Кўзимнинг тириклигида тўй қил, болам. Қўша қаринглар деб дуо қилай.* И. Раҳим, Ихлос. *Кейин кўз тириклигида мени узатмоқчи бўлганини... билдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

Кўз(и) тириклигида. Қ. кўз(и) тирик.

Кўз(и) тор кимнинг. Қизғанчиқ. У х ш а ш и: феъл(и) тор.

— *Келин ва қайнана ... чучварани лўнда-лўнда тугар эдилар. Кўзи тор маҳмадона қиз эса чучварани ялатмачоқ нухава қуритаб тугар эди.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Узлариям ўзгунча кўзи тор, зиқна.* Ғ. Фулом, Шум бола.

Кўз(и) тушди кимнинг кимга ёки нимага. Бехосдан, қутилмаганда кўрмоқ. В а р и а н т и: назар(и) тушди.

Кичкина цемент ҳовузчанинг ёнида тўпланиб турган бригада-жиз йигитларига кўзим тушди. О. Ёқубов, Муқаддас. *Қонга бўялган комсомол билетига кўзим тушганида, юрагим орқамга тортиб кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Уз ёнида паршон кетаётган Шербекка назари тушди-ю, ...* С. Анорбоев, Оқсой. *Бобоқул отанинг назари тик қоя лабида турган оқ улоққа тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Кўз(и) тўрт кимнинг [кимга]. Интизор.

Дарҳол телеграмма қоқ, болам. Кўзим тўрт! И. Раҳим, Оловкор. *Зухранинг ҳам кўзлари тўрт, интизор.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

Кўз(и) тўрт бўлди кимнинг — кўз(и)ни тўрт қилмоқ ким кимнинг. Интизор бўлмоқ. В а р и а н т и: кўзлар тўрт бўлди (—); кўз(и) тўрт бўлиб; нкки кўз(и) тўрт бўлиб; тўрт кўз бўлиб (—).

Наҳотки саккиз ойдан бери бирон марта кўриш насиб этмаса? Йўлингизда кўзларим тўрт бўлди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Қани, қани ... Келинг, келинг, ўғлим. Қуттиравериб, кўзимизни тўрт қилдингиз-кў!* У. Азимов, Ақл чироғи. *«Ана-ана, Ҳасан ака омад,— деди элликбоши.— Ахир бу кута-кута, кўзлар тўрт бўлди-ку».* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *У кўзи тўрт бўлиб Чиннигулни кутар, лекин негадир Чиннигулдан дарак йўқ эди.* С. Зуннунова, Чин-

нигул. *Икки кўзим тўрт бўлиб кутаман, ҳеч дараги йўқ.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Бола бечора, зора отасини тўрт кўз бўлиб кутиб турган бўлса-я!* Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Кўз(и) тўрт бўлиб. Қ. кўз(и) тўрт бўлди.

Кўз(и) уйқуга кетибди. Қ. кўз(и) кетибди.

Кўз(и) учиб турибдими?! кимнинг кимга. Кўриш иштиёқидами-ди(м)?! (кесатиқ билан).

«*Ҳаммани қўйиб, сизнинг солдат ўғлингизга тегаман деб кўзи учиб турибдими?!*» М. Муҳамедов, Тасодиф. «*Ҳа, бу ортиқча ташвишга кўзимиз учиб тургандай!*»— деди Дилшод, Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ваҳобжон: «*Отахонингга кўзинг учаётган бўлса, Бухорода кўрсатиб қўяман*»,— деди. И. Раҳим, Оловкор.

Кўз(и) хонасидан чиқай деди. Қ. кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди.

Кўз(и) чиганогидан чиқиб кета ёзди. Қ. кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди.

Кўз(и) юмилди. Қ. кўз(и)ни юммоқ.

Кўз(и) ўйнади кимнинг—кўз(и)ни ўйнатмоқ қим кимнинг. Кўз-кўз қилгани туфайли ҳаваси келди. У х ш а ш и: ҳавас(и) келди — ҳавас(и)ни келтирмоқ.

Шундай расмлар чизиб келайки, ҳамманинг кўзи ўйнасин. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Ўғиллари шайтон аравада [велосипедда] учиб, атроф маҳалла болаларининг кўзларини ўйнатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

Кўз(и) ўнгида. Қ. кўз ўнг(и)да.

Кўз(и) ўтмайди кимнинг нимага. Нури кетиб, кўзи камқувват бўлиб қолди.

Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрпа қавидим, иштонбоғ тўқидим. Энди ундай ишларга кўзим ўтмайди. Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўзи ўтмаганинг чироққа яқин ўтир, кўзи ўткиринг ойдинга чиқ, ҳунарингни кўрсат ҳамманг!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўз(и) қамашди кимнинг нимадан — кўз(и)ни қамаштирмоқ нима кимнинг. 1. Нур акс этиб, кўзи ҳеч нарсани кўрмайди. В а р и а н т и: кўзни қамаштирмоқ нима.

... *тик қуёш тигларидан кўзи қамашган чол ... чавандозлар келаятган томонга югурди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Сўнги нурлар тушиб, чўддек ялтираб турган терак учлари унинг кўзини қамаштирди.* Саид Аҳмад, Ҳукм. ... *кўлмакларда муз ойнаси кўзни қамаштиради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2. Гўзадлигига, кўпчилигига маҳлиё бўлмоқ. В а р и а н т и: кўзни қамаштирмоқ.

Табиий, ҳаммадан Нурунинг уйи ҳашаматли: қимматли жиҳозлар билан магазиндай ясалган, кўрган одамнинг кўзи қамашади. Ойбек, Қутлуғ қон. Молларни кўриб, кўзлари қамашган одамлар, Сафарқулнинг гапларига унча ишонмаган бўлсалар ҳам, бир даража юпаниб тарқалдилар. С. Айний, Қуллар. Наҳотки шу қалбаки ҳусн унинг кўзлари ни шу қадар қамаштирган бўлса? А. Мухтор, Туғилиш. Бир-бирига ўхшайдиган бу чиройли уйлар пионерларга ўхшаб қатор-қатор тузилганларки, бир қарашида кўзни қамаштиради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўз(и) қийиб. Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз(и) қиймади кимнинг. 1. кимни ёки нимани нима қилишга. Кўнгилянлик туфайли ботинолмаслик. В а р и а н т и: **кўз(и) қияди?!**; **кўз қиймайди кимни ёки нимани нима қилишга; қиймоқ [?].** С и н о н и м и: **кўнгл(и) бўлмади; кўнгл(и) бормади.**

... болани нобуд қилишга ҳеч қайсимизнинг кўзимиз қиймади. Ғ. Ғуллом, Ёдгор. Чаман бўлиб очилиб турган гулни кўпориб ташлашга кимнинг кўзи қияди?! Мирмуҳсин, Ибнос қушлари. Шу аснода Газлидан кетиб қолишга кўз қиймайди. И. Раҳим, Оловкор. ... етилиб турган синглим, муштинлар онамни ёлғиз ташлаб кетишга қандай қияман демаса... Ғ. Ғуллом, Соялар.

2. кимни. Раҳмдиллик билан аягани туфайли ташлаб кетолмаслик. В а р и а н т и: кўз(и) қийса; кўз(и) қийиб; кўз(и) қияди?!; **кўз қиймайдиган (—); кўз қиймас (—).**

Сизни кўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор! Ойбек, Қутлуғ қон. Агар бола-чақангизни кўзингиз қийса, менинг шартимга кўнасиз... М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. Кўрқма, кетмайди. Шунча ўртоқларини кўзи қийиб, қаёққа кетарди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Нима бўлган унга, эрини қандай қилиб кўзи қияди; шунақа хотинлар ҳам бўлар экан-да. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги. У ўзининг кўз қиймайди деган яқин дўсти эканлигини айтди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги. ... баъзи-баъзиди у ҳам ҳозиргидай кўз қиймас ўртоқлари, танишларини ана шу хонага таклиф қиларди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3. нимани. Кўнги. тортар нарсасидан воз кеча олмаслик. В а р и а н т и: кўз(и) қиярда-қиймай.

Агар мен бу ёмон, ёввойи тоғларни кўзим қиймасам-чи?! О. Ёқубов, Тоғ қизи. Борай дейман-у, ўқишни кўзим қий-

май, чиқа олмайман. Ҳ. Нуъмон. Фасллар. Меҳри Зокировна ҳам олхўри мураббони кўзи қиярда-қиймай, беихтиёр ўрнидан турди. А. Мухтор, Қанот-жуфт бўлади.

Кўз(и) қийса. Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз(и) қияди?! Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз(и) қиярда-қиймай. Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз кўзга тушди. Қ. кўз(и) кўз(и)га тушди.

Кўз[лар](и) косасидан чиқиб кет[а ёз]ди. Қ. кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди.

Кўз[лар](и)нинг пахтасини чиқармоқ. Қ. кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди.

Кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди кимнинг — кўз[лар](и)нинг пахтасини чиқармоқ ким [ўзининг]. Ҳазоби кўзида акс этиб, кўзи чақчайди. Синоним: кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди 1.

Ранги қув ўчиб, юпқа лаблари титраб, кўзларининг пахтаси чиқиб кетди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. «Яна аравами?»— деди Қодир ака, кўзининг пахтаси чиқиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Холмурод билан доим хушмуомала бўлган қори кутилмаган равишда бирдан хўмрайиб, кўзларининг пахтасини чиқарди. П. Турсун, Уқитувчи. «Нега ўлдирдинг?!»— кўзларининг пахтасини чиқариб қичқирди Хўжабеков. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўз[лар](и) чаноғидан чиқар бўлди. Қ. кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди.

Кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди кимнинг. 1. Ҳазоби кўзида акс этиб, кўзи чақчайди. В а р и а н т и: кўз[лар](и) косасидан чиқиб кета ёз]ди.

Остонақул бутун бўлган воқеани сўзлади. Шошқол домланинг кўзи қинидан чиқиб кета ёзди. Ҳ. Фулом, Фарзанди солиҳ. «Бу ёққа кирса, майлими?»—«А?!— Рихсбой аканинг кўзлари қинидан чиқай деди, жаҳл билан хотинига қаради.— Эсинг жойидами?» Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бу гапларни эшитиб, Тўқсоновнинг кўзлари косасидан чиқди, овозининг борича бақирди. П. Турсун, Уқитувчи. Гуллар суҳбатини кўрган Хоруднинг кўзлари косасидан чиққудай бўлди. Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи.

2. Ҳайрати кўзида акс этиб, кўзи чақчайди. В а р и а н т и: кўз[лар](и) косасидан чиқиб кет[а ёз]ди.

Тупроққа қоришган каллалар, узилган қўллар, ерда чўзилган ола-чипор ичакларни кўраркан, унинг кўзлари қинидан чиқа ёзди. Ойбек, Қуёш қораймас. Саидғози кетига қочмоқчи бўлиб бундай қайрилса, ҳалиги иккита чўғ шундай ор-

қасида ёниб турибди. Саидғозининг кўзлари кесасидан чиқиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўзлар тўрт бўлди. Қ. кўз(и) тўрт бўлди.

Кўзни бўямоқ. Қ. кўз(и)ни бўямоқ.

Кўзни чирт юмиб. Қ. кўз(и)ни чирт юмиб.

Кўзни қамаштирмоқ. Қ. кўз(и) қамашди.

Кўз олайтирмоқ ким. 1. кимга. Уқраймоқ.

Учови ҳам орқангиздан кўз олайтириб, ит қараш қилиб қолди. П. Турсун, Уқитувчи. Жалилов ётган ерида Нусратга бир кўз олайтириб қаради. С. Назар, Яшил бойлик.

2. нимага ёки кимга. Уз манфаатига бўйсундириш (олиш) ниятида бўлмоқ.

Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан қўрқмайди, киши молига кўз олайтиради. Ойбек, Қутлуғ қон. Узимизнинг Қори аканинг қизига, синглимиздек Адолатхонга кўз олайтира-мизми? Уят бизга бу ишлар! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўз олд(и)га келмоқ нима ёки ким кимнинг — кўз олд(и)га келтирмоқ ким нимани ёки кимни [ўзининг]. Тасавурида гавдаланмоқ. В а р и а н т и: кўз ўнг(и)га келмоқ — кўз ўнг(и)га келтирмоқ; кўз(и)нинг олдига келмоқ. У х ш а ш и: хаёл(и)-га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ.

Харажатдан гап чиққач, яна икки ярим миллион сўм кўз олдимга келди. И. Раҳим, Ҳилола. Офтобда қорайган юзида доимо кишини ўзига мафтун қилувчи кулдиргичи бор қиз кўз олдимга келди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Лев Толстой воқеани шундай кўз олдингизга келтиради-қўяди. Жуда уста ёзувчи. П. Турсун, Уқитувчи. Уларнинг Наргиз ва Бамбур тимсолида куйлаган мард ўғил ва қизларини кўз олдимизга келтирдик. Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи. Галстук ва бошқа буюмлар солинган халтаси эса отнинг бўйнига осилганча қолгани кўз ўнгига келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. . . , ҳамқишлоқларимиз кўз ўнгимга келади. А. Мухтор, Оксана. Алижоннинг ўшанда қандай ҳолга тушганини кўз ўнгига келтириб, юраги ачишди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Лекин аҳён-аҳёнда адашган ўғли кўзининг олди-га келиб қоларди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Кўз олд(и)га келтирмоқ. Қ. кўз олд(и)га келмоқ.

Кўз олд(и)дан ўтказмоқ. Қ. кўз олд(и)дан ўтмоқ.

Кўз олд(и)дан ўтмоқ нима ёки ким кимнинг — кўз олд(и)дан ўтказмоқ ким нимани ёки кимни. Тасавурида кетма-кет гавдаланмоқ. В а р и а н т и: кўз ўнг(и)дан ўтмоқ — кўз ўнг(и)дан ўтказмоқ. У х ш а ш и: хаёл(и)дан ўтмоқ — хаёл(и)дан ўтказмоқ.

Бутун бошидан кечирганлари бирин-сирин кўз олди дан ўта берди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча. Бу орада у кечаги оқшомнинг энг қувончли дамларини кўз олди дан бир-бир ўтказарди. II. Қодиров, Уч илдиш. У комсомолларни кўз олди дан бир-бир ўтказди. III. Тошматов, Эрк қуши. Ҳа деб кўз ўнги мдан ўтавердинглар. X. Нуъмон, Ешликда берган кўпчил. Болалик йиллари олисда судралиб юрган бут парчаларидек кўз ўнги дан ўтаверди. Саид Аҳмад, Хукм. Яна Иван Василичнинг ўз саргузаштлари ҳақида айтганларини кўз ўнги дан ўтказди. III. Тошматов, Эрк қуши.

Кўз олмаслик. Қ. кўз(и)ни олмоқ.

Кўз остига олмоқ. Қ. кўз тагига олмоқ.

Кўз остидан. Қ. кўз тагидан.

Кўз очгани қўймаслик. Қ. кўз очирмаслик.

Кўз очиб кўрган. Биринчи никоҳига олган (асосан аёл нутқида ишлатилади).

Қиморбоз бўлсам, кўз очиб кўрган им эди. М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча. Дарвоқе, Шералини она юртидан бу ерга, ... кўз очиб кўрганнинг ватанига тақдир бошлаб келган эди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

Кўз очиб юмгунча. Жуда қисқа муддатда, тезда. Синоним: «қаш-паш» дегунча; «ҳа-ху» дегунча.

Умр деган-нарсга кўз очиб юмгунча ўтиб кетар экан. Мирмуҳсин, Жамила. «Шу ердан, нақ шу ердан Шайхантовур-гача қанчада борасиз?»— бири жиддий сўрайди.— «Кўз очиб юмгунча». Ойбек, Қутлуғ қон. Қиш. Кўз очиб юмгунча қош қорайиб қоладиган кунларнинг бири. Р. Файзий, Раянинг арчаси.

Кўз очилди. Қ. кўз(и)ни очмоқ.

Кўз очирмаслик ким кимга ёки [нимага]. Бирор нарсани бетига солиб ёки қаттиқ талаб қилиб, тинчлик бермаслик, қаттиқ сиқувга олмоқ.

Ҳамма мени жиноятчи деб бармоқ ўқталиб кўрсатаётгандай сезинаман.. Айниқса Меҳрининг онаси менга кўз очирмайди. Ғ. Фулом, Едгор. Уша-ўша Шербек мени кўз очирмайди: «Тормоз жойидами?»— деб сўраб қўяди. С. Анорбоев, Оқсой. Айниқса кейинги кунларда Тўлағанжон Фармоновлар қўйган одам кўз очирмайётганини ҳам айтди. Мирмуҳсин, Жамила.

Кўз очмоқ. Қ. кўз(и)ни очмоқ.

Кўз солмоқ. Қ. назар солмоқ.

Кўз сузмоқ ким кимга. Эътиборини жалб этиш мақсадида нозкарашма билан қарамоқ.

«... Нуқул атлас-у гириндишин кийиб, товусдай ялтираган қизлар билан боғ тўлиб кетади. Биламан, бари ўғлимга кўз сузади». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Вой ўлмасам, ановининг кўз сузишига қара-я!»— деди Шакархон Адолатни туртиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўз тагига олмоқ ким кимни ёки нимани. Бирор мақсад билан кўзлаб қўймоқ. **В а р и а н т и:** кўз остига олмоқ.

... бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди. Ойбек, Қутлуғ қон. Лейтенант Ребров мўлжал қилиб, кўз остига олиб қўйган тепаликни Абдурахмонов батальонининг гвардиячилари кечга томон эгаллаб олишганди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

Кўз тагидан. Яшириқча, сездирмай («қарамоқ»). **В а р и а н т и:** кўз остидан. **С и н о н и м и:** ер остидан.

Ботир билан Бўстон кўз тагидан бир-бирига қараб кулиб қўйди. С. Назар, Яшил бойлик. Карим полвон кўз остидан қараб, «Жўнадилар»,— деб кулиб қўйди. С. Назар, Яшил бойлик.

Кўз ташламоқ ким нимага ёки кимга. Қисқа муддат қарамоқ. **В а р и а н т и:** назар ташламоқ; нигоҳ ташламоқ. **У х ш а ш и:** кўз қирини ташламоқ; кўз югуртирмоқ.

Стал устида тўдаланиб қолган газеталарга кўз ташлаган эди, кўзи телеграммага тушди. Мирмуҳсин, Ҳаётга қайтиш. Қизларга анча наридан кўз ташлаб ўтди у, лекин Анорхонни кўрмади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Шербек ўртадаги жарнинг икки бетидаги узундан-узоқ чўзилиб кетган майдонга ўйчан назар ташлади. С. Анорбоев, Оқсой. Азимжон суратдан кўзини олиб, ўтирганларга бир-бир назар ташлади. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги. У ойнага яна бир нигоҳ ташлади: ингичка, узун қошлар камалаги тагидан хумор қора кўзлар суқланди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қизга бир ачиниш билан термилди, бир нигоҳ ташлади. Ғ. Ғуллом, Нетай.

Кўз тегди кимга ёки нимага. Кўзикмоқ. **В а р и а н т и:** кўз(и) тегди кимнинг кимга ёки нимага.

Кўз тегмасин. Ажойиб келингинам бор-да... С. Абдулла, Муқимий. «... текис унибди, барвақт экканларникидан дуруст, кўз тегмасин, қизларим». Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Унинг эрига менинг кўзим теккан эмиш. И. Раҳим, Чин муҳаббат. «Туф» де, кўзинг теггади, касофат! Ойбек, Қутлуғ қон.

Кўз тикмоқ ким. 1. кимга ёки нимага ёки қаерга. Тикилиб қарамоқ. **В а р и а н т и:** кўз(и)ни тикмоқ ким [ўзининг] кимга ёки нимага. **У х ш а ш и:** кўздан кечирмоқ; назар солмоқ; кўз(и)-ни узмаслик.

Гавҳар бу одамларга кўз тикиб борарди. Ана у кассанинг олдида турган ким? П. Қодиров, Уч илдиз. ... унинг атрофини ўраб, қонга кўз тикиб турган жангчиларга қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Болалар кўз тикиб туришса, ғордан каттагина кул ранг қуён қулоқларини диккайтириб сакраб-сакраб чиқди-ю, ... Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Холмурод унинг сўроғини тушунтирди. У эса кўзларини Тожибойга тиккани ҳолда вазмин овоз билан уқтирди. П. Турсун, Уқитувчи. У қуюқ сочларини салқин шамолларда ҳилпиратиб, кўзларини қайрағочлар тепасида ғуж-ғуж ёнган юлдузларга тиккан ҳолда «Қуёш бор юрагимда» шеърини ўқиди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. кимга ёки нимага. Умидвор бўлиб қарамоқ. **В а р и а н т и:** кўз(и)ни тикмоқ ким [ўзининг] нимага.

Элмурод билан Фёдоров иккалави бирон-бир тайинлироқ жавоб кутиб, кўз тикар эдилар. Н. Мақсудий, Дунёда нима ширин? Ҳа, она ўшанда ҳам овқати қозонда қолиб, мижжа қоқмай, қизининг келишига кўз тикиб ўтирарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ем-хашакка тикдим кўзим, ма!... Тўйдир қорним, қишда боқиб, ба!... С. Абдулла, Чорва ансамбли.

3. кимга ёки нимага. Ҳирс билан қарамоқ. **В а р и а н т и:** тиккан кўзлар(и) кимнинг кимга.

Сени қара-ю! Ҳали бу ернинг ҳурилиқоларига ҳам кўз тикадиган бўлиб қолдингми? П. Турсун, Уқитувчи. ...бўлмаса ерингизга кўз тиккан ўша қишлоқ судхўрлари олдида бораверинг! С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Уятсиз! Еш қизга тиккан кўзларингни ўйиб оламан! Ойбек, Қутлуг қон.

Кўз тириклигида. Қ. кўз(и) тирик.

Кўз тутмоқ ким кимга. Келиб қолар деган умидда кутмоқ. **В а р и а н т и:** йўл(и)га кўз тутмоқ ким кимнинг.

Севгани Бирюлиндан жудо бўлган Вера фақат отасига кўз тутадиган бўлди, отадан эса хабар бўлмасди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Мен кўз тутган каби, сиз ҳам кўз тутинг, Адолатхон, кутинг, чарчамай кутинг! И. Раҳим, Чин муҳаббат. ... дастурхон ёйишга сабрсизлик билан онадан буйруқ кутар ва отанинг йўлига кўз тутар эдилар. Ойбек, Нур қидириб.

Кўз узмай. Қ. кўз(и)ни узмай.

Кўз узмаслик. Қ. кўз(и)ни узмаслик.

Кўз уриштирмоқ ким ким билан; кимлар ўзаро; баъзан ким нима билан. Бир-бирига маъноли қараб олмоқ. У х ш а ш и: кўз(и) кўз(и)га тушди.

Низомиддинов Азим бойвачча билан кўз уриштириб олди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Унинг жавобидан ҳайрон бўлган дўстлар бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди. П. Турсун, Уқитувчи. Баратов ва Обидов бир-бирлари билан кўз уриштириб олишгач, кетишга қўзғалишди. С. Зуннунова, Янги директор. Шу пайт қизнинг худди гўдакларники сингари бежирим лабларида табассум гунчаси очилди, юлдуз билан кўз уриштираётгандек, унга узоқ тикилиб қолди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўз югуртирмоқ ким нимага ёки кимга. Тез ва юзаки қарамоқ. В а р и а н т и: кўз(и)ни югуртирмоқ ким [ўзининг] нимага ёки кимга. У х ш а ш и: кўз ташламоқ; кўз қирини ташламоқ.

Маҳкам узун сатрларга кўз югуртира бошлади. П. Қодиров, Уч илдиш. Марҳамат атрофидаги болаларга кўз югуртириб олди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. 15—20 минут кейин Қомила қайтди. У ҳар ёққа кўзларини югуртди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Холмурад кўзини бир-бир одамларга югуртди. П. Турсун, Уқитувчи.

Кўз юммоқ I ким нимадан. Кўра-била туриб эътиборсиз қолдирмоқ.

Мулла Сулаймоннинг бригадасида анча гўза қум остида нобуд бўлганмиш. Нима учун бу ҳақиқатдан кўз юмасиз? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Мен райком секретари ўртоқ Рўзиевнинг бизга кўрсатган ёрдамидан кўз юммоқчи эмасман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Кўз юммоқ II. Қ. кўз(и)ни юммоқ.

Кўз ўнг(и)га келмоқ. Қ. кўз олд(и)га келмоқ.

Кўз ўнг(и)га келтирмоқ. Қ. кўз олд(и)га келмоқ.

Кўз ўнг(и)да кимнинг. I. Бевосита кўринган, кузатилган ҳолда (ҳол вазифасида келади). В а р и а н т и: кўз(и) ўнг(и)да.

Ахир у Зор қишлоқ аҳлининг кўз ўнг(и)да ўсган бола-ку. Саид Аҳмад, Ҳукм. Бир неча йил мобайнида кўзим ўнг(и)да қанча-қанча таклифлар амалга оширилди! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. нима. Тасаввурида сақланган (кесим вазифасида келади).

Уй тўсинлари, вассаларнинг бир-бирига биқиниб туриши ҳали-ҳали кўз ўнг(и)мда. И. Раҳим, Оловкор. ... унда [ҳатда]

Раҳим Йўлчиевдан деб аниқ кўрсатилгани ҳали-ҳали кўз ўнгиди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўз ўнг(и)дан ўтказмоқ. Қ. кўз олд(и)дан ўтмоқ.

Кўз ўнг(и)дан ўтмоқ. Қ. кўз олд(и)дан ўтмоқ.

Кўз қиймайди. Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз қиймайдиган. Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз қиймас. Қ. кўз(и) қиймади.

Кўз қири билан. Ён томонга сездирмаган ҳолда қараб.

Анна кўз қири билан имлаб, ЗАГС мудирининг кабинетини кўрсатди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Муҳиддин ўтириши биланоқ кўз қири билан Юлдузхонни қидира бошлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўз қирини ташламоқ ким кимга ёки нимага. Тез ва сезилар-сезилмас қарамоқ. **В а р и а н т и:** кўз(и)нинг қирини ташламоқ ким [ўзининг] кимга. **У х ш а ш и:** кўз ташламоқ; кўз югуртирмоқ.

Меҳри бошини кўтармай кетмон чопаркан, ўзини айбли санаб, онда-сонда دادасига кўз қирини ташлаб қўярди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шу ерга келганда Адолат ёнида ўтирган Садбарнинг хатига кўз қирини ташлади-да, ҳозир ёзганларининг барини шартта ўчирди. А. Мухтор, Туғилиш. Холиқ чўчиб тушгандек, мингбошига кўз(и)нинг қирини ташлади. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Кўз қорачиғи [кимнинг]. Якка-ю ягона ва қадр-қиймати беқийёс юксак. **В а р и а н т и:** кўз(и)нинг қорачиғи. **С и н о н и м и:** кўз(и)нинг оқ-у қораси.

Жамила холани ташвиш босди. Битта-ю битта кўз қорачиғи. Бирор жойи оғрияптимикан? С. Анорбоев, Пушаймон. Кўзимнинг қорачиғи қишлоқда қолди. Уни чўқилашмайди деб бўладими? Ҳаммадан ҳам Бозоров ... И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўкка кўтариб. Қ. кўкларга кўтариб.

Кўкка кўтармоқ ким кимни ёки нимани. Ортиқ даражада мақтамоқ. **В а р и а н т и:** кўкларга кўтармоқ; осмонга кўтармоқ; осмонларга кўтармоқ. **А н т о н и м и:** ерга урмоқ. **У х ш а ш и:** кўкларга кўтариб.

У нега ўз душманларини ўзи кўкка кўтаради? И. Раҳим, Ҳилола. Қани, сен ҳали кўкка кўтарган таълимот қайси? Ойбек, Нур қидириб. Менга чой узатаркан, бозорни мингбоши ҳам кўкларга кўтарди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. «Совет қизларини осмонга кўтарсанг, арзийди. Қидин вақтларда тер ҳам тўкди, қон ҳам...»— деди Собир. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Баъзи одамлар улкан ҳақиқат-

нинг сояли томонларини мана шундай узиб олиб, «Чин ҳақиқат» деб осмонга кўтаряпти. П. Қодиров, Уч илдиз. *Уша сиз осмонларга кўтарган, оғзидан она сути кетмаган болаларгина ҳар қандай фалокатга йўлиқиши мумкин.* А. Мухтор, Туглиш.

Кўкка совурмоқ I ким нимани. Беҳуда сарфламоқ. Синоним и: шамолга совурмоқ. У х ш а ш и: шамолга учмоқ; сувга оқизмоқ.

Уртоқлари кўп вақт ундан қарз сўрашарди. Саидғози бериб аҳмоқми?! Бергани билан, бари бир, кўкка совуришади. С. Анорбоев, Оқсой. ... пул деганни топиш қийин, кўкка совуриш оппа-осон. У. Азимов, Ақл чироғи.

Кўкка совурмоқ II. Қ. кулини кўкка совурмоқ.

Кўкларга кўтариб. Ортиқ даражада, бениҳоя («мақтамоқ»).

В а р и а н т и: кўкка кўтариб; осмонларга кўтариб; осмонга кўтариб.

Яна бун юрак стихияси деб кўкларга кўтариб мақтайдиганлар бор. П. Қодиров, Уч илдиз. ... у кўкка кўтариб мадҳ қилган тоғлар, бахмал соҳил, кўм-кўк водий-у баҳаво, илҳомбахш жойлар ... И. Раҳим, Ихлос. ... ўшанда бу Пророхов буклаганда учи учиға тегмай синадиган пўлатни осмонларга кўтариб мақтаб юрибди. Р. Файзий, Дарёлар туташган жойда. Ана шунда, қарабсизки, бизни осмонга кўтариб мақтайдилар. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

Кўкларга кўтармоқ. Қ. кўкка кўтармоқ.

Кўкраг(и)га урмоқ ким [ўзининг]. Чапаничасига писанда қилмоқ. В а р и а н т и: кўкракка урмоқ ким.

«Ундоқ қилдим, мундоқ қилдим, қойил қилдим»,— дея кўкрагига уради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Гуноҳим йўқ, айбсизман деб кўкракка урган билан иш битмайди.* Саид Аҳмад, Хукм.

Кўкраг(и) тоғдай кўтарилди кимнинг. Хурсанд бўлиб, бениҳоя руҳланмоқ. В а р и а н т и: кўкс(и) кўтарилди. Синоним и: кўнгл(и) тоғдай кўтарилди. У х ш а ш и: кўнгл(и) ўсди; кўнгл(и) кўтарилди.

Сиз катта совға тайёрлаб қўйган экансиз. Хурсанд бўлдим. Кўкрагим тоғдек кўтарилди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Чўнтагида пули бўлса, кўкраги тоғдай кўтарилиб юради.* С. Анорбоев, Оқсой. ... бу ота машина минса, ҳаммамизнинг кўксимиз кўтарилади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кўкракка урмоқ. Қ. кўкраг(и)га урмоқ.

Кўкс(и) кўтарилди. Қ. кўкраг(и) тоғдай кўтарилди.

Кўнгил бермоқ ким кимга. Севмоқ, ошиқ (маъшук) бўлмоқ. В а р и а н т и: **берган кўнгил** (—). С и н о н и м и: **яхши кўрмоқ** 1.
У х ш а ш и: **кўнгил боғламоқ.**

Лекин Бекниёз сизни севмайди. У бошқа қизга кўнгил берган. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. *Бир-бирингизга кўнгил берганликларингизни биламан.* Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. *Чўлоқми, шолми, кўрми, кар қулоқми? Абгор бўлиб қайтса ҳам кошки — ёшликда берган кўнгил топишиб кетар.* Аммо келмаса-чи? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўнгил боғламоқ ким кимга. Севиш ҳиссига эрк бермоқ (қиз билан йигит). С и н о н и м и: **кўнгил қўймоқ; муҳаббат қўймоқ.**
У х ш а ш и: **кўнгил бермоқ.**

Чунки у менга кўнгил боғлаган, ўз кўнглида мен билан турмуш қуришни муқаррар қилган... С. Айний, Қуллар.

Кўнгил бўлмади. Қ. кўнгл(и) бўлмади.

Кўнгилга келмоқ. Қ. кўнгл(и)га келмоқ.

Кўнгилга келтирмоқ. Қ. кўнгл(и)га келмоқ.

Кўнгилга тегмоқ. Қ. кўнгл(и)га тегмоқ.

Кўнгилга тугмоқ. Қ. кўнгл(и)га тугмоқ.

Кўнгилга урмоқ. Қ. кўнгл(и)га урмоқ.

Кўнгилга қил сиғмайди. Қ. юраг(и)га қил сиғмайди.

Кўнгилдан кечирмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Кўнгилдан чиқармоқ. Қ. кўнгл(и)дан чиқармоқ.

Кўнгилдан ўтказмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Кўнгил ёзмоқ. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Кўнгил жойига тушди. Қ. кўнгл(и) жойига тушди.

Кўнгил кенг бўлса. Қ. кўнгл(и) кенг.

Кўнгил кўтаргудай. Қ. кўнгл(и)ни кўтармоқ.

Кўнгил кўтарувчи. Қ. кўнгл(и)ни кўтармоқ.

Кўнгил ёритмоқ. Қ. кўнгл(и) ёришди.

Кўнгилнинг бир чеккаси ғаш. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Кўнгилнинг очилиши. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Кўнгилнинг чигилини ёзмоқ. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Кўнгилни оздирмоқ. Қ. кўнгл(и) озди.

Кўнгилни очмоқ. Қ. кўнгил очмоқ I.

Кўнгилни совитмоқ. Қ. кўнгл(и) совиди.

Кўнгилни совитувчи. Қ. кўнгл(и) совиди.

Кўнгилни тўқ тутмоқ. Қ. кўнгл(и) тўқ бўлди.

Кўнгилни тўқ қилмоқ. Қ. кўнгл(и) тўқ бўлди.

Кўнгилни узмоқ. Қ. кўнгл(и)ни узмоқ.

Кўнгилни хира қилмоқ. Қ. кўнгл(и)ни хира қилмоқ.

Кўнгилни чўктириш. Қ. кўнгл(и) чўкди.

Кўнгилни ғаш қилмоқ. Қ. кўнгл(и) ғаш бўлди.

Кўнгил овламоқ. Қ. кўнгл(и)ни овламоқ.

Кўнгил очмоқ I ким [нима билан]. Хурсандчилик қилмоқ, дил-

хушлик қилмоқ. В а р и а н т и: кўнгилни очмоқ нима. С и н о н и м и: кайфи чоғлик қилмоқ; вақти чоғлик қилмоқ. У х ш а ш и: кўнгл(и)ни очмоқ I — кўнгл(и) очилди.

Қизлар звеноси ... оқишом Дилшоднинг уйида ўйин-кулги билан кўнги л оч и ш д и. Эртасигаёқ суюкли далага чиқишди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Биронта кўнги л оч а д и г а н жой ҳам йўқ: киноми, пивохонами ... А. Мухтор, Тугилш. Ялпизларнинг димоққа урилган ҳиди, қушлар овози кўнги л ни оч а д и. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил.

Кўнгил очмоқ II. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Кўнгил сўрамоқ. Қ. кўнгл(и)ни сўрамоқ.

Кўнгил тортар. Қ. кўнгл(и) тортди.

Кўнгил тўқ. Қ. кўнгл(и) тўқ.

Кўнгил узмоқ. Қ. кўнгл(и)ни узмоқ.

Кўнгил хиралик. Қ. кўнгл(и) хира.

Кўнгил ўсиши. Қ. кўнгл(и) ўсди.

Кўнгил қолдилик. Қ. кўнгл(и) қолди.

Кўнгил қолиш. Қ. кўнгл(и) қолди.

Кўнгил қоралиги билан. Қ. кўнгл(и) қора.

Кўнгил қўймоқ ким кимга. Севиш ҳиссига эрк бермоқ (қиз билан йигит). С и н о н и м и: кўнгил боғламоқ; муҳаббат қўймоқ. У х ш а ш и: меҳр қўймоқ.

Собирнинг Анорхонга кўнги л қўйг а ни звено қизлари га маълум бўлган эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Тегса, арзийдиган йигит. «Бундан ортигини топармидим»,— дедим, кўнги л қўй д и м. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Кўнгил ғашлиги. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Кўнгл(и) айниди кимнинг нимадан. I («овқат»дан). Организми қабул қилмагани туфайли беҳузур бўлмоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и)ни айнитмоқ нима—«овқат» кимнинг. С и н о н и м и: кўнгл(и) озди 3.

Бектемир «кабоб»ни кўп пиширди, кўнги л и а йни гунча еди. Ойбек, Қуёш қораймас. Бу эрта ҳам мен лўшиўрак еб эдим. Тузи ортиқ бўлган экан, нонсиз кўнги л и м ни а йни т д и. С. Айний, Қуллар.

2. («овқат»дан бошқа нарсадан). Табиатига ёқмагани туфайли ижирғанмоқ.

Қарим билан Ойқиз шунча мақтадики, эшитсангиз, кўнги л и нгиз а йни б кетади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ...ўзини ҳар қанча мажбур қилса ҳам, ҳеч бўлмай қолди. Мақтабини кўрса, кўнги л и а йни й д и г а н бў л д и. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Кўнгл(и) бор кимнинг. I. нимага. Мойил, хайрихоқ. А н т о н и м и: кўнгл(и) йўқ.

Шу ерда қолиб ишлашга кўнгли борлигини бирдан айтишга бўйни ёри бермай ўйланди. Ҳ. Назир, Одамнинг қадр.
2. *кимга. Севишга мойил. У х ш а ш и: яхши кўрмоқ 3.*

Ундай деса, Солиянинг пичингида ҳам жон бор. Ахир илгарилари «ака» демас эди-ку? Кўнгли бормикан-а? С. Анорбоев, Шерали севиб қолди. Муҳаммад Аминхўжаннинг ҳам кўнгли борлигини пайқаб, шунга ўзлари бош қўшсалар деб келдим-да. С. Абдулла, Муқимий.

Кўнгл(и) бормади кимнинг кимни ёки нимани нима қилишга.

Синоними: кўз(и) қиймади 1; кўнгл(и) бўлмади.

Янги меҳмонларни оғир ишга, янги ер очишга қўйишга кўнглимиз бормаяпти-да. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кенг даштда эркин ўйноқлаб юрган бу жониворларни отишга кўнгли бормади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Кўнгл(и) бузилди. Қ. кўнгл(и)ни бузмоқ.

Кўнгл(и) бўлди?! Қ. кўнгл(и) бўлмади.

Кўнгл(и) бўлмади кимнинг кимни ёки нимани нима қилишга.

Варианти: кўнгл(и) бўлди?! кимнинг кимни нима қилишга; кўнгл бўлмади кимни нима қилишга. **Синоними:** кўз(и) қиймади 1; кўнгл(и) бормади.

«Йўғ-э, хилватга бормасин, ўзим олиб келаман»,— деди яна кўнгли бўлмай онаси. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Шерали қайнатасининг хаёлини бузишга кўнгли бўлмай, секин ичкарига кириб кетди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. Бегуноҳ қариндошиниғизни хафа қилгани қандай кўнглингииз бўлди?! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бир-икки бола жуда оғир ётган эди, ҳозир анча тузук. Шуларни ташлаб кетишга, рости, кўнгли бўлмади. С. Абдулла, Муқимий.

Кўнгл(и) бўш кимнинг. Кўнглчан, раҳмдил. Варианти: кўнгл(и)нинг бўш [экан]лиги. **Синоними:** кўнгл(и) юмшоқ — юмшоқ кўнгл. **Антоними:** кўнгл(и) қаттиқ — қаттиқ кўнгл.

Жаҳдан тушганингиздан кейин, яна юмшаб қоласиз, раис, кўнглингииз бўш. Санд Аҳмад, Қадрдон далалар. Қаригандан кейин шунақа кўнгли бўш бўлиб қолар экан кишининг. О. Еқубов, Ота изидан. ... энди кўнглимнинг бўшлигига келганда, бу ҳам унинг садоқатига боғлиқ. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгл.

Кўнгл(и) бўшади 1 кимнинг [нимадан]. Руҳий кечинмалар таъсирида йиғлаб юбориш ҳолатига етмоқ. **Варианти:** кўнгл(и) бўшашди.

Бурхон ота ҳам шуни эсладимки ё бошқа бир нарсадан кўнгли бўшаб кетдимки, ишқилиб, у ҳам кўзига ёш олди.

О. Ёқубов, Ота изидан. ... бу ерда кимсасиз мусофирдек сезди. *Кўнгли бўшашиди, хўрлиги келди.* Қ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил.

Кўнгл(и) бўшади II Қ. юраг(и) бўшади.

Кўнгл(и) бўшашди. Қ. кўнгл(и) бўшади I.

Кўнгл(и)га ваҳима солмоқ. Қ. юраг(и)га ваҳима солмоқ.

Кўнгл(и)га ваҳима тушди кимнинг. Кучли даражада кўрқиб хисси уйғонди. У х ш а ш и: ваҳимага тушмоқ; ваҳима босди; юраг(и)га ваҳима солмоқ.

Ҳа деганда кела бермагач, *кўнглига ваҳима тушди.* Ийғлай бошлади. П. Турсун, Уқитувчи.

Кўнгл(и)га зиғир ёғдай урмоқ. Қ. кўнгл(и)га урмоқ.

Кўнгл(и)га келмоқ нима. I. [ўзининг]. Узича ўйламоқ. В а р и а н т и: кўнглига келмоқ нима; кўнгл(и)га келтирмоқ ким [ўзининг] нимани; кўнглига келтирмоқ ким нимани. У х ш а ш и: хаёл(и)га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ.

«Маҳкам ака,— деди Гавҳар,— *кўнглингизга келган ҳамма нарсани айтинг, ўтган йилдагидай ичингизга ютиб юрманг.* П. Қодиров, Уч илдиш. «*Кўнглимга келди-ю, сизнинг олдингиздан ўтай девдим.*».— «Э, *кўнглига келган нарсани дарров қилиш керак.*» Мирмуҳсин, Жамила. *Узинг биласан. Ахир шундай бўлади деб кўнглимга келтирибманми?! Мана энди сезаётибман.* П. Турсун, Уқитувчи. «*Зўрликни кўнглига келтирманг. Жул ҳақини қўяверинг. Никоҳ тўйининг сарполари тайёр.*»,— деди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2. кимнинг. Бирор муносабат билан айтилган гапни ёки қилинган ҳаракатни оғриниб қабул қилмоқ.

Аммо ростимни айтсам, боя Санобарнинг *кўнглига келди деб гапирмадим.* Р. Файзий, Янги йил оқшомида. *Бироқ яқин ўртада бўшамайдилар. Огоҳлантирганам кўнглингизга келмасин, ўртоқ Қодиров.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3. [ўзининг]. Хоҳламоқ. С и н о н и м и: хуш(и)га келмоқ.

Бирорта олғирнинг қўлига тушмасин-да. *Ундайлар Тўхтасиннинг қалби билан нима иши бор! Қўйдай ювош экан деб, кўнглига келган кўйга йўрғалата бериши мумкин.* С. Анорбоев, Оқсой. *Булар уни кўнглига нима келса, шу билан юпатардилар.* Н. Мақсудий, Илон боласининг захри.

Кўнгл(и)га келтирмоқ. Қ. кўнгл(и)га келмоқ.

Кўнгл(и)га сиғармиди?! Қ. кўнгл(и)га сиғмаслик.

Кўнгл(и)га сиғмаслик нима кимнинг. Диққатлик, хафалик туфайли машғул бўлолмаслик, қунт қилолмаслик. В а р и а н т и: юраг(и)га сиғмаслик; кўнгл(и)га сиғармиди?!; юраг(и)-

га сигармиди?!; юракка сигармиди?! нима. У х ш а ш и: юраг(и)га қил сигмайди.

«Пардоз-андоз кўнглимга сигмайди. Уйимни ўғри урганда ўсма қўйиб ўтирармидим?!»— деб юрган Меҳрихоннинг юриш-туриши бугун бошқача. Саид Аҳмад, Кутиш тараддуди. ... бу одамнинг лип этиб кириб келавериши кейинги вақтда Қудратиллаҳўжанинг юрагига сигмай қолган эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ҳе, шу топда кўнглига ашула сигармиди?! С. Анорбоев, Оқсой. Шундай масъулиятли вақтда унинг юрагига курорт сигади ми?! И. Раҳим, Ихлос. Меҳри опа боланинг бирон кими бор-йўқлигини сўролмади. Бу юракка сигармиди?! Р. Файзий, Она.

Кўнгл(и)га тегмоқ кимнинг. 1. нима («овқат»). Ёқмай қолмоқ, организм қабул қилмай қўймоқ. С и н о н и м и: меъда(си)га тегмоқ 1.

Мастава кўнгиллари нигизга тегиб юргандир. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

2. нима («овқат»дан бошқа). Ёқтирмаслик ҳисси уйғонди. В а р и а н т и: кўнгилга тегмоқ ким.

Аммо ҳар куни бир хил нарсани такрорлайвериш унинг кўнглига тегди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. «Ҳалиги жононни кўрдингми? ... Бугун базм... Кўнгилга тегди ми, яна ўз жойига элтиб қўямиз». Ойбек, Қутлуғ қон.

Кўнгл(и)га тугмоқ ким [ўзининг] нимани 1. («гап»ни). Ўрни келганда айтишни мўлжаллаб қўймоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и)да тугиб юрмоқ; юраг(и)га тугмоқ; юраг(и)да тугиб юрмоқ; дил(и)га тугмоқ; дилга тугмоқ ким нимани.

«Унинг нимаси академик? Бизнинг Барака бобога ўхшаган чол-да!»— Эркин кўнглига тугиб қўйган гапни беихтиёр гапириб юборди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Мен бугун кўнглимда тугиб юрган гапларимни сиз билан очикча гаплашмоқчи эдим. П. Турсун, Уқитувчи. Рисолат хола юрагига тугиб қўйган гапини ҳозир ҳам нимадан бошлиш ҳақида узоқ ўйлади. Р. Файзий, Қайнана. Эрининг бу гапи (ойша холага дастак бўлди шекилли, кеча айтолмай, юрагиди тугиб юрган гапларини тортинмай айта бошлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Розия хола худди шу гапни кутиб тургандай, дилига тугиб юрган гапларини бирваракай тўкиб солди. II. Назаров, Замон. Соғинган кунлар ва айрилиқ ойларида Филларга тугилган ноёб ва ширин, ҳаяжонли ва самимий сўзлар севги суҳбатининг мундарижаси ва зеб-зийнати эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. нима қилишни. Аҳд қилмоқ. В а р и а н т и: кўнгилга тугмоқ ким нимани; дил(и)га тугмоқ.

Ундан ўч олишни кўнглимга тугиб қўйганман. П. Турсун, Уқитувчи. ... кўнгилга туккан ниятим катта. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. Қасбидан қатъи назар, инсонга сидқидил хизмат қилишни дилига туккан ҳар кимга ҳам тегишли, Нигора. С: Анорбоев, Оқсой.

3. Фикран белгилаб қўймоқ.

Ичкарига кириб, Бегойимга нималар дейишни, нималарни кўрсатишни кўнглига тугиб қўйган. М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча. «Э-э, гап бу ёқда экан»,— деб кўнглига тугиб қўйган эди. С. Анорбоев, Дўстлар.

4. Унутмай ичда сақламоқ. В а р и а н т и: кўнгилга тугмоқ ким нимани; дилга тугмоқ ким нимани.

Ўзинг тушмагур ҳам ҳар нарсани кўнглингга туга берасан. Ҳ. Назир, Рашк. Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза..., кўнгилга туга версанг, жинни бўлиб қоласан. Ойбек, Қутлуғ қон. Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Аммо ҳар нарсани ўйлаб, дилга тугма, хафақон бўлиб қоласан. Ойбек, Қутлуғ қон.

Кўнгл(и)га тушган ғашлик. Қ. кўнгл(и)га ғашлик тушди.

Кўнгл(и)га урмоқ нима кимнинг. 1. Қизиқиши йўқолди, зериктирмоқ. В а р и а н т и: кўнгилга урмоқ нима. У х ш а ш и: кўнгл(и)га тегмоқ.

Бу «томоша» дарров кўнглимга урди. Шундан кейин кўлимдаги китобимни ўқишга тушдим. С. Абдуқаҳҳор, Нусхаой. Булар ҳаммаси ҳам кўнгилга урди шекилли, гулзорлар бўйлаб боғни айлана бошлади. Ойдин, Фонарь тагида.

2. Жирканиш ҳиссини уйғотмоқ, бездирмоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и)га зигир ёғдай урмоқ. У х ш а ш и: жон(и)га тегмоқ.

Нима, раислик столи кўнглингизга урдими? Мендан сўрасангиз, азизим, кўнглимга ургани йўқ, аксинча, ўсишни истайман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Такрор қилавериш ҳаммининг кўнглига зигир ёғдай урса ҳам, Алиқулга жуда-жуда ёқиб тушарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўнгл(и)га қарамоқ ким кимнинг, баъзан [ўзининг]. Раъйига ён босмоқ.

Мана шунақа-да. Боланинг кўнглига қарайверсангиз, ҳаддидан ошиб кетади. Ойдин, Ўзи монанд. Кетгим келди.

Лекин Гулбаҳорнинг кўнглига қараб анча ўтириб қолдим. С. Зуннунова, Гулбаҳор. Энди қаёққа ҳам бораман? Утган йил кўнглимга қарасам бўлар эди. Энди вақт ўтган. Тақдирим шу экан-да. П. Қодиров, Уч иллиз.

Кўнгл(и)га қил сизмайди. Қ. юраг(и)га қил сизмайди.

Кўнгл(и)га қўл солмоқ ким кимнинг. Энг яширин фикр-ўйинни билишга ҳаракат қилмоқ. **Варианти: юраг(и)га қўл солмоқ. Ухшашши: қўйн(и)га қўл солмоқ.**

Кимнинг кўнглига қўл солиб кўрсангиз, яхши ният топасиз. С. Назар, Яшил бойлик. Кечаги ишдан мақсадим у ердаги хотинларнинг кўнглига қўл солиб кўриш, ундан кейин ўзимга баъзи бир ишончлироқларини танлаб олиш эди. С. Зуннунова, Гулхан. Тезроқ уй-уйларига тарқаша қолишса, нима қилар экан бу такасалтанлар! Саидғози Назаровнинг юрагига қўл солиб кўрар эди. С. Анорбоев, Оқсой. Ризанинг юрагига қўл солиб кўрган Муҳиддин унинг жавобидан хурсанд бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Кўнгл(и)га ғашлик солмоқ нима ёки ким кимнинг. Ташвиш қилишига сабаб бўлмоқ, ташвишли ҳолатга қўймоқ. **Синоними: ташвишга солмоқ. Ухшашши: кўнгл(и)га ғашлик тушди.**

Қизнинг юзи жиддий, ўйчан эди. Бу Холмуроднинг кўнглига ғашлик соларди. П. Турсун, Уқитувчи, Бу одам нима учундир ўзини ғалати ҳис қила бошлади, юраги таталаб, алланарса кўнглига ғашлик солаётганга ўхшади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Агар биз: «Уктам ўзи раис бўлмоқчи, шунга тайёргарлик кўряпти»,— десак, унинг кўнглига ғашлик солган бўламиз. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кўнгл(и)га ғашлик тушди кимнинг. Ўз-ўзича ташвиш қилмоқ. **Варианти: кўнгл(и)га тушган ғашлик. Синоними: ташвишга тушмоқ. Ухшашши: кўнгл(и)га ғашлик солмоқ.**

... мактабга келганда, болаларни кўрганда кўнглига ғашлик тушди. П. Турсун, Уқитувчи. Бу ғашлик тўйдан кейинги кун эрталаб кўнглига тушган ғашликка шу қадар ўхшар эдики, Саодат ўша тонгни дарров эслади. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади.

Кўнгл(и)га ғулғула солмоқ. Қ. юраг(и)га ғулғула солмоқ.

Кўнгл(и)га ғулғула тушди. Қ. юраг(и)га ғулғула тушди.

Кўнглида кири йўқ. Кек сақламайдиган, ғарази йўқ, бегидир. **Варианти: юрагида кири йўқ. Ухшашши: кўнгл(и) тоза; соф дил 2.**

Бизнинг одамларимиздан. Жуда дилкаш, кўнглида кири йўқ жувон. Узи чевар. С. Зуннунова, Гулхан. Аммо лекин ўзим кўнглида кири йўқ боламан. Энди Бегнинг гапига кирмайман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Жамол хола кўнгли очик, юрагида кири йўқ хотинлардан, ... Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил.

Кўнгл(и)дан кечирмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Кўнгл(и)дан кечмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Кўнгл(и)дан чиқармоқ ким нимани ёки кимни. 1. [ўзининг]. Буткул унутиб юбормоқ, ўйламай, эсламай қўймоқ. В а р и а н т и: кўнгилдан чиқармоқ ким нимани ёки кимни; юраг(и)дан чиқармоқ ким нимани [ўзининг]; кўнгл(и)дан чиқмоқ ким кимнинг; юраг(и)дан чиқмоқ нима кимнинг. У х ш а ш и: эс(и)дан чиқмоқ — эс(и)дан чиқармоқ; юраг(и)дан сидириб ташламоқ.

Зухуржон аллақандай хаёлларга олиб борган бу дили хираликни бутунлай кўнглидан чиқариб юбормаган ҳам эдики, ёнига иккинчиси қўшилди. Р. Файзий, Ёдгор. Аслида эса Холмурод севган қизидан ҳали-вери жудо бўлишни ҳам, уни кўнглидан чиқариб юборишни ҳам истамасди. П. Турсун, Уқитувчи. [Ўғирлатган хуржунларини] «Девонаи Баҳоваддин йўлида садақа», — деб кўнглидан чиқаришибди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Албатта бир-икки ой кўнглидан чиқаролмай қийналарман. Кейин иш билан овора бўлиб.. П. Турсун, Уқитувчи. Улим тўшагида ётиб, рози-ризалик тилаганида ҳам Саидғози онасининг бу гапини юрагидан чиқариб ташлай олмаган. С. Анорбоев, Оқсой. Собиржонингни ўз укамдай билардим. Саккиз йил эмас, саксон йил ўтса ҳам, кўнглимдан чиқмаслигига ишонаман. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... чигитни беш кун кеч экканининг алами сира юрагидан чиқмасди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. кимнинг. Кўнглидаги ғуборни тарқатмоқ.

Бола бечоранинг дилини оғритган эдим ... Улмасам, бир яши иш қилиб, кўнглидан чиқариб юбораман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Энди нима қилиб хотинининг кўнглидан бу шубҳаларни чиқариб юбориш йўлини излаб уйқуси келмади. Ҳ. Назир, Рашк.

3. [ўзининг]. Ўз розилиги билан беришни маъқул кўрмоқ.

Ким пул, ким пойабзал, ким яктак, ким белбоғ, ишқилиб, ҳар ким кўнглидан чиқарганни келтирар эди. М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча.

Кўнгл(и)дан чиқмоқ. Қ. кўнгл(и)дан чиқармоқ.

Кўнгл(и)дан ўтказмоқ. Қ. кўнгл(и)дан ўтмоқ.

Кўнгл(и)дан ўтмоқ нима кимнинг — кўнгл(и)дан ўтказмоқ *ким [ўзининг] нимани*. Маълум бир муддат фикрламоқ. **В а р и а н т и:** дил(и)дан ўтмоқ — дил(и)дан ўтказмоқ; дил(и)дан кечмоқ (эскирган); кўнгл(и)дан кечмоқ — кўнгл(и)дан кечирмоқ (эскирган); кўнгилдан кечирмоқ (эскирган); кўнгилдан ўтказмоқ. **С и н о н и м и:** хаёл(и)дан ўтмоқ — хаёл(и)дан ўтказмоқ; фикр(и)дан ўтказмоқ; бош(и)дан кечмоқ — бош(и)дан кечирмоқ 2.

«Келиб қолса эди»,— деган фикр кўнглидан ўтарди. С. Назар, Яшил бойлик. *Анорхон уни зимдан кузатар, «Эл бўлмайдиганроқ хотин экан»,— деб кўнглидан ўтказар эди.* «Яхшиям ўзини ташлаб юбормади»,— деган фикр дилидан ўтди. С. Анорбоев, Оқсой. *«Бир-бирини севгани яққол кўриниб турибди-ку...»— деб дилидан ўтказди.* Ғ. Ғулум, ЗАГС. *Шу чоғ унинг дилидан: «Эҳ, Коляга ҳам хабар бериш керак эди-да»,— деган фикр кечди.* Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. *Лутфи хола унинг ... уйғоқлигини билиб турар, лекин ... кўнглидан кечаётган гапларни билмас эди.* С. Зуннунова, Қон-қариндошлар. *«Энди бу ҳаёт нимага керак?»— деган фикрни кўнгилдан кечирганди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Рамазонқори бу гапларни кўнгилдан кечирганида...* П. Турсун, Уқитувчи. *«Тегирмонга тушса, тирик чиқадиган одам»,— дея кўнгилдан ўтказардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўнгл(и)да тугиб юрмоқ. Қ. кўнгл(и)га тугмоқ.

Кўнгл(и) ёзилди. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Кўнгл(и) ёришди кимнинг — кўнгл(и)ни ёритмоқ *нима кимнинг.*

Кўнглидаги ғашлик тарқади. **В а р и а н т и:** кўнгл(и)ни ёриштирмоқ; кўнгилни ёритмоқ *нима; юраг(и) ёришди; дил(и) ёришди; дил(и) ёриди.* **А н т о н и м и:** кўнгл(и) хира бўлди — кўнгл(и)ни хира қилмоқ; кўнгл(и) ғаш бўлди — кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ; кўнгл(и)ни ғашламоқ — кўнгл(и) ғашланди; ташвиш тортмоқ.

Уйда у-бўга алахсиса ҳам, кечгача кўнгли ёришмади. Н. Назаров, Замон. *Саодатхоннинг кўнгли ёришиб кетганлиги чеҳрасидан кўриниб турар эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Гавҳар кетгандан бери бошидан кечирган хилма-хил воқеалар Маҳкамнинг кўнглини ёритиб, ўзига ҳам, одамларга ҳам ишончини беҳад оширган эди.* П. Қодиров, Уч илди. *Бироқ бу нарсалар Бектемирнинг кўнглини ёриштирмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. ... *тонг отди, кўнгилни ёритувчи, севинч-қувонч бағишловчи тонг отди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Уткинчи аёлларнинг кўзларида ҳам Полвон миннатдорчилик ифодасини ўқирди. Полвоннинг юраги аста ёришиб, кўкси енгиллашди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Шу тонгда Насиба Азимжонга ҳаммадан азиз ва лазиз туйилди. Йигитнинг*

дили ёришиб кетди. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгил.
Илгари Насибани ўйлаганда дили ёриб кетарди. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгил.

Кўнгл(и) жойига тушди кимнинг. Хотиржам бўлмоқ, тинчланмоқ. **Варианти:** кўнгл(и) ўрнига тушди; кўнгил жойига тушди (—); кўнгл(и)ни жойига туширмоқ нима кимнинг. **Антоним:** юрак(и)га гулгула тушди.

...қунига бир бозор айланиб келмаса, кўнгли жойига тушмас эди. А. Мухтор, Хайри. *Кекса чўпон ўз сўзи бекор кетмаганини кўриб, кўнгли ўрнига тушди шекилли, ...сухбатга яна қайтди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Нарзи нақдона бўлмаса, кўнгил ҳам жойига тушмайди, иш ҳам юришмайди.* М. Исмвиль, Фарғона тонг отгунча. *Келиннинг тонг пайтида қайнананинг бир оғиз сўзи билан эрининг ёнидан сапчиб туриб, остонада пайдо бўлиши кампирнинг кўнглини жойига туширди.* А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади.

Кўнгл(и) йўқ кимнинг нимага. Истамаслик. **Антоним:** кўнгл(и) бор 1.

Аслида Шодмон отанинг бешикка кўнгли йўқ эди. Ҳ. Назир, Кўрмана. *Газлидан кетишга сира кўнглим йўқ эди.* И. Раҳим, Оловкор.

Кўнгл(и) кенг кимнинг. Олий ҳиммат; саховатли. **Варианти:** кўнгил кенг бўлса (—).

У кўнгли кенг, вазмин бўлишни, анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб юришни ҳавас қилади. П. Қодиров, Уч илдиш. *Кўнгил кенг бўлса, хужра ҳам саройдай.* Ойбек, Нур қидириб.

Кўнгл(и) кўтарилди. Қ. кўнгл(и)ни кўтармоқ.

Кўнгл(и) кўтармайди кимнинг нимани. 1. («овқат»ни). Яна ёнча олмаслик.

Шу кунларда ёғлиқ овқатни кўнглим кўтармай қўйдим. Жонли сўзлашувдан.

2. («овқат»дан бошқа нарсани). Ёқтирмаслик. **Варианти:** юрак кўтармайди нимани.

Қариндошлар, қўшилар—ҳеч ким ёқмас, ҳеч нарсани кўнгли кўтармас, ҳеч нарсани истамас эди. Ойбек, Нур қидириб. *Сайилни юрак кўтармай, Янеқўрғонга кела бердим.* С. Абдулла, Муқимий.

Кўнгл(и)ни айнитмоқ. Қ. кўнгл(и) айнади.

Кўнгл(и)ни бузмоқ нима ёки ким кимнинг; ким [ўзининг]— кўнгл(и) бузилди кимнинг. Мунграймоқ; мунграйтирмоқ—

мунграймоқ. У х ш а ш и: дил(и) сиёҳ бўлди — дил(и)ни сиёҳ қилмоқ.

... бир ёш аёлнинг ғам ва ҳасрат билан тўла «ёр-ёр»и алоҳида эшитилар, одамнинг кўнглини бузар эди. П. Турсун, Уқитувчи. «Бу фалокатзадаларнинг, — деди унга қарши бошқа бир сайис, — кўнгиллари ни бузма, улардан кулма». С. Айний, Қуллар. Қелине, кўнглингизни бузма, раис, кў-у қорани танийдиган дўстларингиз бор, улар қўлтиғингиздан кўтаради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Муҳиддин ҳақида гап бошланганда, Саломат опанинг кўнгли бузилди, чехрасидан нур қочди. А. Мухтор, Ҳаётга чақирди.

Кўнгл(и)ни бўлмаслик ким [ўзининг]. Ҳар хил ўй-хаёлларга бориб, ўзини ўзи ҳафа қилмаслик. У х ш а ш и: кўнгл(и)ни бузмоқ — кўнгл(и) бузилди; кўнгл(и) ўксиди.

... лекин фақат кўнглингизни бўлма, кейинги вақтларда, айниқса сиз партиядан ўчганингиздан кейин Саидов билан орамин бутунлай бузилди. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгл. «Урган билан одам ўлиб қолмайди, қайтага гул унади. Кўнглингизни бўлмай ўқий бер, жон болам». М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Кўнгл(и)ни бўшатмоқ. Қ. юраг(и) бўшади.

Кўнгл(и)ни ёзмоқ ким [ўзининг] — кўнгл(и) ёзилди кимнинг.

Хафачилигини тарқатмоқ. В а р и а н т и: кўнгл ёзмоқ ким; кўнгл(и)нинг чигилини ёзмоқ; кўнглининг чигилини ёзмоқ ким; юраг(и)ни ёзмоқ; юраг(и)нинг чигили ёзилди; юрагнинг чигили ёзилди (—); чигили ёзмоқ ким; чигили ёзилади [кимнинг]; ёзилмоқ ким. У х ш а ш и: кўнгл(и)ни очмоқ I — кўнгл(и) очилди.

... у кўнгли ғам бўлган чоғларда пианино олдида вақт ўтказар, севимли куйларини чалиб, кўнглини ёзарди. И. Раҳим, Ихлос. Ҳар ҳолда, меҳмон: гаплашади, ҳасратлашади; зора хўжайиннинг кўнгли бир оз ёзилса. А. Мухтор, Опасингиллар. Ашулачи, ўйинчи ўртоқларим бор шаҳарда. Келиши, бир ўтиришиб, кўнгли ёзишардик деган эдим. С. Зунупова, Гулхан. Нигораларникига «ойиси», «дадаси» билан гаплашиб, кўнглининг чигилини ёзиб келиш учун борган эди. С. Анорбоев, Оқсой. Пахта териш Маҳкам учун фақат кўп вақт ва куч талаб қиладиган бир ишгина эмас, завқ берадиган ва кўнглининг чигилини ёзадиган бир эҳтишамлик ҳам эди. П. Қодиров, Уч илди. Раис ... юрагини ёзиш ниятида Алиқулнинг олдига йўл олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қудрат қизларнинг ўйинини бирпас томоша қилди-да, юрагининг чигили ёзилгандай бўлди.

Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. ... бўлмасам Абдулла Фонушчидан бир эштайлик. Қон бўлган юракларнинг чигили бир ёзиларди. Саид Аҳмад, Ҳукм. «Шуни чинг, чигилни ёзадиди»,— деди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Қанақасизлар, қизим, киши ундан-бундан гапиришса, чигили ёзилади, дили очилади. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги. Белимнинг белбоғи энди бу. Кўнгим тўладими бусиз! Акасини кўриб, ёзилиб келади кўзичоғим! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўнгл(и)ни ёритмоқ. Қ. кўнгл(и) ёришди.

Кўнгл(и)ни ёриштирамоқ. Қ. кўнгл(и) ёришди.

Кўнгл(и)ни ёрмоқ. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Кўнгл(и)ни жойига туширмақ. Қ. кўнгл(и) жойига тушди.

Кўнгл(и)ни кўтармоқ ким кимнинг нима билан; нима кимнинг — кўнгл(и) кўтарилди кимнинг нимадан. Рухлантирамоқ. В а р и а н т и: кўнги кўтарувчи (—); кўнги кўтаргудай (—). С и н о н и м и: кўнгл(и) ўсди — кўнгл(и)ни ўстирмақ. А н т о н и м и: кўнгл(и) чўкди — кўнгл(и)ни чўктирмақ. Ухшаши: кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ.

Чоллар, кампирлар аҳволини суриштирди, илиқ сўзи, моддий ёрдами билан уларнинг кўнглини кўтарди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Профессор ҳам шундай дейди, балки кўнглимни кўтариш учун айтгандир. Саид Аҳмад, Иқбол чироқлари. ... қилган иши одамларнинг эътиборига сазовор бўлиб чиққани эса кўнглини кўтарди. П. Қодиров, Уч илди. Орзули дунё, жуфтингизни топиб, мани ҳам уйимни обод қилсанг, кўнглим кўтарилди дейман, болам. Мирмуҳсин, Жамила. Ҳар ёқдан: «Ҳорманлар, шоввозлар, балли, балли!»— деган кўнги кўтарувчи сўзлар эшитилмоқда эди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Бу яқин йиллар ичида ҳеч кимдан бунақанги юмшоқ муомала, кўнги кўтаргудай илиқ сўз эшитмаган эди. Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади.

Кўнгл(и)нинг бир чеккаси хира. Қ. кўнгл(и) хира.

Кўнгл(и)нинг бир чеккаси ғаш. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Кўнгл(и)нинг бўш[экан]лиги. Қ. кўнгл(и) бўш.

Кўнгл(и)нинг чигилини ёзмоқ. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Кўнгл(и)ни овламоқ ким кимнинг. Ўзига мойил қилиш учун интилмоқ. В а р и а н т и: кўнги овламоқ ким. Ухшаши: кўнгл(и)ни топмоқ.

Кўзингни сузиб, овлоқда Пўлатжоннинг кўнглини овлаб юрган эмишсан. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Бошини ўгириб, кўнги овлар бир товуш билан сўради: «Ўктам ака, нега индамайсиз! Томоша қиляпсизми?» Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Кўнгл(и)ни олмоқ ким кимнинг. Хурсанд қилиш билан ўзига хайрихоҳ қилмоқ.

Шунинг учун ҳам Назокатхон ҳамшиша раис олдида бўлишга, хушомад қилиб, кўнглини олишга интиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Бирга топдик, бирга!» — Қўзибой икки ёқнинг ҳам кўнглини олмоқчи бўлди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Биламан, Нигорим, кишининг кўнглини олиш жаҳонда қийин, аммо оғритиш оппа-осон. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўнгл(и)ни очмоқ I нима ёки ким кимнинг — кўнгл(и) очилди кимнинг. Хафачилигини тарқатиб, хурсанд қилмоқ. У х ш а ш и: баҳр(и)ни очмоқ — баҳр(и) очилди; димоғ(и) чоғ бўлди — димоғ(и)ни чоғ қилмоқ; кайф(и) чоғ бўлди — кайф(и)ни чоғ қилмоқ; кўнгил очмоқ.

Муротали жуда хафа кўринарди. Шабада ҳам, тоза ҳаво ҳам унинг кўнглини очолмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Қовлаштириб, дардини янгилашнинг нима кераги бор», — деб ўйлаб, унинг кўнглини очишга ҳаракат қилди. С. Анорбоев, Оқсой. Нима билан бўлса ҳам ўзини овутмоқчи бўлди. Бари бир кўнгли очилмади. Ойдин, Фарҳодлар.

Кўнгл(и)ни очмоқ II. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Кўнгл(и)ни оғритмоқ. Қ. кўнгл(и) оғриди.

Кўнгл(и)ни совитмоқ. Қ. кўнгл(и) совиди.

Кўнгл(и)ни сўрамоқ ким кимнинг. Бошига хафачилик, мусибат тушган кишига ҳамдардлик билдириб ҳол-аҳволини сўрамоқ. В а р и а н т и: кўнгил сўрамоқ ким (кўп ишлатилади).

«Ҳошимжон акамнинг кўнглиларини сўраб қўйиш керак эди». — «Нима деб сўрайсан кўнглиларини?» Санд Аҳмад, Қадрдон далалар. Мана шу кўнгил сўраб келиб турганларининг ўзи менга ҳар қанча дори-дармондан аъло. С. Анорбоев, Оқсой. Уша кун кўнгил сўрашга ҳам ярамадим. П. Қодиров, Уч илдиз.

Кўнгл(и)ни топмоқ ким кимнинг. Истак-хоҳишига мос тушадиган ҳаракатлар қилиш билан ўзига мойил қилмоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и) топилса кимнинг (оз ишлатилади). У х ш а ш и: кўнгл(и)ни овламоқ.

Қаттароғини «ака» де — қўлтиғига кир, кичикроғини «ука» де — қўлтиққа ол, кўнглини топ! П. Турсун, Уқитувчи. Менга сенинг кўнглингни топишдан катта бахт йўқ! А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади. ... раиснинг кўнгли т о п и л с а, ҳамма ишни битириш мумкинлигига кўзи етди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил.

Кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ нима кимнинг — кўнгл(и) тоғдай кўтарилди кимнинг. Хурсанд қилиб, бениҳоя руҳлантирмоқ.

Синоними: кўкраг(и) тоғдай кўтарилди. У х ш а ш и:
кўнгл(и)ни кўтармоқ — кўнгл(и) кўтарилди.

Нури опа, эсонмисиз? Бизнинг кулбага қадам қўйишингиз кўнглимни тоғдек кўтарди-да. Ойбек, Қутлуғ қон. Хусайннинг ўн бирдан ўн иккига қадам қўйиб, ишга ярайдиган бўлиб қолгани бева онасининг кўнглини тоғдек кўтарди. Мирмуҳсин, Ибис. қушлари. Шогирдлари ҳар кун кириб, ҳол сўрашар, Ғуломжон уларни кўрганда кўнгли тоғдек кўтарилса-да, Ҳаётнинг ҳам шулар қатори бемалол кира олмаслигидан маҳзун бўлар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Иван Борисович ... кўнгли тоғдай кўтарилган ҳолда тракторчилар томон йўл олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўнгл(и)ни тўқ тутмоқ. Қ. кўнгл(и) тўқ бўлди.

Кўнгл(и)ни тўқ қилмоқ. Қ. кўнгл(и) тўқ бўлди.

Кўнгл(и)ни узмоқ ким [ўзининг] нимадан ёки кимдан. Юрагига яқин, интиланган кишидан ёки нарсасидан ажралишга қарор қилмоқ. В а р и а н т и: кўнглини узмоқ ким кимдан; кўнгли узмоқ ким кимдан ёки нимадан. У х ш а ш и: умид(и)ни узмоқ — умид(и) узилди.

У маҳалда Усмонжондан ўзини жуда йироқда ҳис қилган ва унга етишишдан кўнглини узиб ҳам қўйган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Ахир у шу вақтгача Насибани деди. Кўнглини ундан узиб, бошқага беришни йўлаган эмас-ку! Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгли. ... «Йўқ»,— деса, сен ҳам: «Зорим бор-у, зўрим йўқ»,— дейсан-у, кўнглини узиб, қўлни ювиб, қўлтиққа артиб кетаверасан. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳалигача сен Фотимадан кўнгли узмаган экансан-да? С. Айний, Қуллар. Ахир ўғилгинамнинг пешана тери тўкилган тупроқдан қандай кўнгли узайин. Ҳ. Назир, Одамнинг кадри.

Кўнгл(и)ни хира қилмоқ. Қ. кўнгл(и) хира бўлди.

Кўнгл(и)ни чўқтирмақ. Қ. кўнгл(и) чўқди.

Кўнгл(и)ни эзмоқ. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Кўнгл(и)ни юмшатмоқ. Қ. кўнгл(и) юмшади.

Кўнгл(и)ни ўстирмақ. Қ. кўнгл(и) ўсди.

Кўнгл(и)ни қолдирмоқ. Қ. кўнгл(и) қолди.

Кўнгл(и)ни қора қилмоқ. Қ. дил(и) снёҳ бўлди.

Кўнгл(и)ни ғашламоқ ким кимнинг — кўнгл(и) ғашланди кимнинг нимадан. Ташвиш қилдирмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) ғашланди. Синоними: кўнгл(и) ғаш бўлди — кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ; кўнгл(и) хира бўлди — кўнгл(и)ни хира қилмоқ; ташвиш тортмоқ. А н т о н и м и: кўнгл(и) ёришди —

кўнгл(и)ни ёритмоқ. У х ша ши: кайф(и)ни бузмоқ — кайф(и) бузилди.

Жон акажон, кетармишсиз бизни ташлаб, Нотинч юртда кўнглимизни баттар ғашлаб. С. Абдулла, Алпомиш. Кета туриб хаёлига аллақандай шубҳалар келиб, кўнгли ғашланди-ю, ... Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. ... лекин акасидан буни яширганига юраги ғашланиб, «Тўғрисини айтсам бўлар экан ...» — деди. Н. Назаров, Замон.

Кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ. Қ. кўнгл(и) ғаш бўлди.

Кўнгл(и) озди кимнинг. I. Беҳуш бўлмоқ. Синоним: ҳуш(и)дан кетмоқ; ўз(и)дан кетмоқ; ҳуш(и)ни йўқотмоқ I. Антоним: ҳуш(и)га келмоқ I; ўз(и)га келмоқ I; ҳуш(и) ўз(и)га келди I.

У дармонсизланганидан Низомиддиновни бир силташидаёқ ўзи гандираклаб кетди. Кўнгли озди ... Чалқанчасига йиқилди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

2. нимадан. Очлиги туфайли беҳузур бўлмоқ.

Ичим тортишиб, кўнглим озгандай бўлди. Кўзим тинди. И. Раҳим, Оловкор. Ҳасан овчининг очликдан кўнгли озиб кетди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3. нимадан («овқат»дан). Организми қабул қилмагани туфайли беҳузур бўлмоқ. В а р и а н т и: кўнглини оздирмоқ нима. Синоним: кўнгл(и) айниди I.

Шўрлик бир ерда худойи оши еган экан, ёқмабди. Кўнгли озиб, мазаси қочаверибди. П. Турсун, Уқитувчи. Лампанинг кўнглини оздирувчи дуди димоғини ачитса-да, ... Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Кўнгл(и) очилди. Қ. кўнгл(и)ни очмоқ I.

Кўнгл(и) очик. Қ. очик кўнгл.

Кўнгл(и) оқ. Қ. оқ кўнгл.

Кўнгл(и) оғриди кимнинг [нимадан] — кўнгл(и)ни оғритмоқ ким, баъзан нима кимнинг. Ранжимоқ. В а р и а н т и: дил(и) оғриди — дил(и)ни оғритмоқ.

Уртоқларига совуқ расмиятчи бўлиб кўринганидан кўнгли оғриб ўтирганда Сулаймон Зийнатуллаев кириб келди. П. Қодиров, Уч иддиз. Ҳар қалай, бировнинг кўнглини оғритмай ишлаб турган эдим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Ҳақ сўзим айрим ўртоқларни хафа қилса, кўнглиларини оғритса, кўзларига қадалса, аввалданоқ кечирим сўрайман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тагин бирор нима деб ўтирма. Дили оғримасик. С. Зуннунова, Латта. Бола бечоранинг

ди лини оғритган эдим. Ҳали ҳам пушаймонман. Са Аҳмад, Қадрдон далалар.

Кўнгл(и) пок. Қ. кўнгл(и) тоза.

Кўнгл(и) совиди кимнинг кимдан ёки нимадан — кўнгл(и) совитмоқ ким кимнинг кимдан. Аввалги яхши муносабати й бўлди. **В а р и а н т и:** кўнгилини совитмоқ ким кимдан; к нгилини совитувчи (—). **У х ш а ш и:** кўнгл(и) қолди — кўн л(и)ни қолдирмоқ.

Рост, бекитишнинг нима кераги бор, Қўчқордан кўнгл совиб юрганида Шербек кўзига ўтдек иссиқ кўриниб кетг эди. С. Анорбоев, Оқсой. Кейин мадраса илмларидан кўнгл совий бошлади. Ойбек, Қутлуғ қон. Энди у маликани кўга киритмоқ учун Ботирдан кўнглини совитмоқ кера С. Назар, Яшил бойлик. «Йўқ, — деди, — кўнгилини совима слик, умидни узмаслик керак». П. Турсун, Уқитувчи. Ма кам яна ўша ҳамма нарсадан кўнгилини совитувчи хишубҳа ва номаълум гуноҳ туйғуси билан деканатдан чиқд П. Қодиров, Уч илди.

Кўнгл(и) тоза кимнинг. Яхши ниятли, бошқаларга ёмонликни раво кўрмайдиган. **В а р и а н т и:** юраг(и) тоза; кўнгл(и) пок; юраг(и) покиза; юраг(и) соф; қалб(и) пок. **С и н о н и м и:** оқ кўнгили — кўнгл(и) оқ. **А н т о н и м и:** ич(и) қора; кўнгл(и) қора. **У х ш а ш и:** кўнгл(и)да кир(и) йўқ; со дил 2.

Ҳадича яхши аёл: кўнгли тоза, мард, тўғри сўз. Ойбек Олтин водийдан шабадалар. Балки ... юраги тоза одамла ўртасида юраги қораларни кўрганда унинг сочлари тикка-тикк бўлиб кетар. С. Анорбоев, Оқсой. Зумрад анча серган, шаддо қиз бўлса ҳам, кўнгли пок, дўстликка доғ туширмайдига қизлардан эди. С. Зуннуова, Гулхан. Бунинг сабаби муҳабба кўйганидан эмас, Ботирнинг олижаноблигидан, юраги поки залигидан, билимдонлигидан деб биларди. С. Назар, Яшил бойлик. Асқаралининг заҳматқаш, юраги соф йигит эканлиг кундан-кун равшанроқ кўрина бошлади. Мирмуҳсин, Жамила Ўзи айтгандай, қалби пахтадай пок, кўнгли юмшоқ йиги эди. Р. Файзий, Чаноққа томган қон.

Кўнгл(и) топилса. Қ. кўнгл(и)ни топмоқ.

Кўнгл(и) тортди [кимнинг]. Ёқтирмоқ. **В а р и а н т и:** кўнгили тортар (—); дил тортар (—); дил(и) тортган [ўзининг] **С и н о н и м и:** хуш кўрмоқ.

Биламан, менинг нарсамга зор эмассизлар, айбга қўшмайсизлар, кўнглим тортди, келтирдим. Ойдин, Мардлик — мангулик. Саид Жалолхон эшон қадрдони Азим бойваччадан бош.

қа кўнги л тортар киши си бўлмаганидан, у билан қиш кечалари хонақода узоқ-узоқ суҳбат қурадиган бўлди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Ҳозир бирор дил тортарини топиб, қангама-лашишни кўнгли тусар эди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгли. «Ҳар ким дили тортган киши билан юради-да». Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Кўнгл(и) тоғдай кўтарилди. Қ. кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ. **Кўнгл(и) тўлди кимнинг.** 1. кимдан. Мамнун бўлмоқ.

Иккови ҳам ўғилларидан кўнги л л а р и т ў л и б суҳбат-лашаётганлари билиниб турарди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

2. нимадан. Қаноат ҳосил қилмоқ, тинчимоқ.

Ишининг бу томонидан кўнги л и т ў л г а н Жўрабой хотир-жам дала айланади. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Белимнинг белбоғи бу. Кўнги л и м т ў л а д и м и бусиз?! Акасини кўриб, ёзилиб келади қўзичоғим! И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кўп ишларингиздан хурсанд-ку, баъзисидан кўнги л л а р и т ў л м а д и... Айниқса ғўзани ҳашаротдан асрашдаги ишингиздан... Ҳ. Назир, Қўкорол чироқлари.

Кўнгл(и) тўқ кимнинг нимадан ёки кимдан. Ишонгани ҳолда хотиржам. В а р и а н т и: кўнги л тўқ кимдан ёки нимадан; кўнгл(и) тўқ [экан]лиги.

Дарҳақиқат, ишдан кўнги л и м т ў қ, раис. Ш. Рашидов, Бўрданан кучли. Акрамов қурилиш ишларига Тошпўлатов бош бўлганидан кўнги л и т ў қ э д и. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Бектемирдан кўнги л и м т ў қ,— деди Али тажанг,— калласи ишлайди. Аммо Сафар чўтир — у ҳам қўрқоқ, ҳам амманнинг бузоғи». Ойбек, Қуёш қораймас. Вазифа аниқ, иш беришди, ётоқ ҳам бор, ҳаммаси жойида. Лекин кўнги л т ў қ э м а с, биласанми. Нима етишмайди — ўзим ҳам тушунмайман. А. Мухтор, Тугилиш. Ҳабиба бу хусусда кўнги л и т ў қ л и г и н и билдириб,... Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ.

Кўнгл(и) тўқ бўлди кимнинг [нимадан ёки кимдан]— кўнгл(и)ни тўқ қилмоқ ким [ўзининг]. Ишонгани ҳолда хотиржам бўлмоқ (ўз-ўзича) — ишонгани ҳолда хотиржам қилмоқ (ўзини ўзи). В а р и а н т и: кўнгл(и)ни тўқ тутмоқ; кўнгилини тўқ қилмоқ ким; кўнгилини тўқ тутмоқ ким.

Мен бировнинг ҳақини ейишдан қўрқаман, болам. Бу ёғидан кўнги л и н г т ў қ бў л а в е р с и н. С. Анорбоев, Оқсой. Бу ерда ҳосилотликни эпложмаган кишини у ерда ҳосилот қилишмайди, бунга кўнги л и н г и з т ў қ бў л с и н. С. Назар, Яшил бойлик. Уғлидан кўнги л и т ў қ бў л г а ч, яна ниманидир қидирмоққа, теварагига аланглаб қарамоққа бошлади. М. Исмонлий, Фарғона тонг отгунча. «... рўзгорингга ўзим қараб тураман,

кўнглингени тўқ қилиб ишлайвер». И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ке, кўнглингени тўқ тут, даданг аста-секин совиб, кайфига келгандан кейин, ўзи ҳам тушуниб қолар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кўнгилни тўқ қилаверинг, раис, қоқинмаймиз. И. Раҳим, Ҳилола. Тўқ тут кўнгилни! Орқаси маҳкам, ўзим бўлай. С. Абдулла, Ўзим бўлай.

Кўнгл(и) тўқ [экан]лиги. Қ. кўнгл(и) тўқ.

Кўнгл(и) хира кимнинг нимадан. Ташвишли, безовта, нотинч. **Варианти:** кўнгил хиралик (—); хира кўнгил билан (—); кўнгл(и)нинг бир чеккаси хира; юраг(и) хира; хира юраг(и) кимнинг; дили хиралик. **Синоними:** кўнгл(и) ғаш; ич(и) ғаш. **Ушшаши:** таъб(и) хира.

... Азимжоннинг кўнгли бугунги кун каби хира эди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Кўнгил хираликдан, тинимсиз ййлар ва нотайинликдан қутулсайди, балки бир оз энгил тортарди. А. Мухтор, Туғилиш Пётр Эргашнинг кеча шидан хира кўнгил билан қайтиб келгани бошдан оёқ ҳикоя қилиб берди. Ғ. Аҳмадий, Камолот. Ўғлининг шикоятларини эса маъносиз топди. Лекин бари бир кўнглининг бир чеккаси қитдай хира эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бошланган ташаббуснинг тез муваффақият топиб, ривожланиб кетмаганидан юраги анча хира эди. С. Назар, Яшил бойлик. Шу йй билангина хира юрагини ёритиш мумкин эди. С. Назар, Яшил бойлик. Зухуржон аллақандай хаёлларга олиб борган бу дили хираликни бутунлай кўнглидан чиқариб юбормаган ҳам эдики, ёнига иккинчиси қўшилди. Р. Файзий, Едгор.

Кўнгл(и) хира бўлди кимнинг [нимадан]— кўнгл(и)ни хира қилмоқ нима ёки ким кимнинг. Ташвиш қилмоқ. **Варианти:** кўнгилни хира қилмоқ нима; дил(и)ни хира қилмоқ. **Синоними:** кўнгл(и) ғаш бўлди — кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ; ташвиш тортмоқ; кўнгл(и)ни ғашламоқ — кўнгл(и) ғашланди. **Антоними:** кўнгл(и) ёришди — кўнгл(и)ни ёритмоқ. **Ушшаши:** таъб(и) хира бўлди — таъб(и)ни хира қилмоқ.

Бироқ Саломат опа чойга уринганда, яна бирдан кўнгли хира бўла бошлади. А. Мухтор, Ҳаётга чақириқ. Ҳайдар унинг кўнгли нимадан хира бўлганлигини ҳозир биллиб олмоқчи бўлди. И. Раҳим, Ихлос. Ҳозиргача Абдурахмонов билан кўришолмаганим кўнглимни хира қилиб турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Кўнглимни хира қилган яна бир гумон, андиша бор эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Сиз унинг эрини билмайсиз. Ножўя гапириб, кўнглингизни хира қилади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Фароғат, «Сенам бормидинг кўнгилни хира қилма-

га н», — дегандек, қошларини чимириб осмонга яна бир қаради-да... Р. Файзий, Фароғат. Тепаликка чиқинг-да, атрофга бир қаранг. Шу ондаёқ ичингизга ёруғ киради, д и л и н г и з н и х и р а қ и л г а н ғ а ш л и к т у т у н д а й т а р қ а л а д и - к е т а д и. П. Турсун, Ўқи-тувчи.

Кўнгл(и) хиралашди кимнинг. Бир оз ташвиш қилмоқ. С и н о н и м и: кўнгл(и) ғаш тортди. Ў х ш а ш и: кўнгл(и) хира бўлди.

Саодатнинг кўнгли кун сайин хиралаша боради.
А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади.

Кўнгл(и) чўкди кимнинг — кўнгл(и)ни чўктирмоқ ким [ўзининг] ёки кимнинг. Рухсизланмоқ — руҳсизланмоқ, руҳсизлантирмоқ. В а р и а н т и: кўнглини чўктирмоқ (—). А н т о н и м и: кўнгл(и)ни кўтармоқ — кўнгл(и) кўтарилди; кўнгл(и) ўсди — кўнгл(и)ни ўстирмоқ. Ў х ш а ш и: кўнгл(и) ўксиди.

Онаси у ёқ-бу ёққа ташлаб кетганда, ҳамиша шундай кўнгли чўкиб, хафа бўлиб қоларди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Кўнглинги зни чўктирманг, домлажон, ҳали қирчиллама йигитсиз. С. Анорбоев, Йўлланма билан. Лекин қиз боланинг кўнглини чўктирмаслик ҳам лозим. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Қўл баланд келганда суюниб, хотиржамликка берилмаслик, паст келганда эса кўнглини чўктирмаслик керак. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Кўнгл(и) эзилди. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Кўнгл(и) юмшади кимнинг — кўнгл(и)ни юмшатмоқ ким кимнинг. Раҳмдиллиги уйғонди.

Унинг бу мулойим гапига Бобоқулнинг кўнгли бир оз юмшаб, «Қоронғида тоғда тентираб юрасизми, қола қолинг», — де-моқчи ҳам бўлган эди, демади. С. Анорбоев, Оқсой. Меҳри юрак-юрагидан эзилиб, дадасининг кўнглини юмшатиш йўлларини қидирарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўнгл(и) юмшоқ кимнинг — юмшоқ кўнгил ким. Кўнгилчан, раҳмдил. В а р и а н т и: юмшоқ кўнгил [экан]лиг(и) кимнинг. С и н о н и м и: кўнгл(и) бўш. А н т о н и м и: кўнгл(и) қаттиқ — қаттиқ кўнгил.

Ўзим айтганча, унинг кўнгли юмшоқ, тезгина шахтидан тушади. Ойдин, Икки кўзи шунда. Нуъмонжон юмшоқ кўнгил, қиздеккина йигит экан. Саид Аҳмад, Чўл бургути. Юмшоқ кўнгиллигинг ўз бошингга етмаса кошкийди. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўнгл(и) ўксиди кимнинг. Маъюсланмоқ, ўксинмоқ. Ў х ш а ш и: кўнгл(и) чўкди.

Қизнинг атрофга жавдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди. Қиз кўнгли ўксиди. Санд Аҳмад, Меҳрибон. *Ўз тенгқурлари ўртасида кўнгли ўксимасин деб кийим-бошини шай қилиб қўйди.* С. Анорбоев, Ташвиш.

Кўнгл(и) ўрнига тушди. Қ. кўнгл(и) жойига тушди.

Кўнгл(и) ўсди кимнинг нимадан — кўнгл(и)ни ўстирмоқ нима кимнинг. Руҳланмоқ. В а р и а н т и: кўнгил ўсиши (—). С и н о н и м и: кўнгл(и)ни кўтармоқ — кўнгл(и) кўтарилди. А н т о н и м и: кўнгл(и) чўкди — кўнгл(и)ни чўктирмоқ. У х ш а ш и: кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ — кўнгл(и) тоғдай кўтарилди.*

Ўзига биринчи марта муҳим вазифа ишониб топширилганидан кўнгли ўсиб, Раҳимнинг оёқ олиши бошқача бўлиб кетди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. *Бу гап Жуманнинг кўнглини ўстириб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Бу ўсиш оддий бўй чўзилиши эмас, кўнгли ўсиши эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

Кўнгл(и) қаттиқ — қаттиқ кўнгил. Раҳм-шафқати йўқ. В а р и а н т и: тош кўнгил; тош кўнгилли; тош кўнгил [экан]лиг(и) кимнинг. С и н о н и м и: тош юрак — юраги тош. А н т о н и м и: кўнгл(и) бўш; кўнгл(и) юмшоқ — юмшоқ кўнгил. У х ш а ш и: бағри тош; меҳри тош.

Умрида фақат бир ёки икки марта кўзига ёш олган кўнгли қаттиқ, бақувват эркакларгина шундай йиғлайди. А. Мухтор, Туғилиш. *У ёшликдан кўнгли қаттиқ, бир сўзлик бўлиб ўсган, ўзини ҳалок қилиб қўймаса деб қўрқаман.* Ойдин, Гулсанам. *Шу ёшга келиб оталик меҳрини жуда кам кўрсатган қаттиқ кўнгил отанинг юраги бирдан эриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Ичида Сувонжоннинг тош кўнгиллигидан оғринди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Иши Ерматдай тош кўнгилли, қўрқоқ одамга ёқмаса-ёқмасин!* Ойбек, Қутлуг қон.

Кўнгл(и) қолди кимнинг кимдан ёки нимадан — кўнгл(и)ни қолдирмоқ ким кимнинг. Аввалги яхши муносабати ўрнига хуш кўрмаслик ҳисси уйғонди. В а р и а н т и: кўнгил қолиш (—); кўнгил қолдилик (—). У х ш а ш и: кўнгл(и) совиди — кўнгл(и)ни совитмоқ.

Розиқ қўрбошининг Махсумдан кўнгли қолди. С. Анорбоев, Оқсой. *У жувоннинг эғнида одми чит қўйлак бўлиб, қўллари билан бўйни безаклардан холи эди. Балки ёши қайтган, дунё безакларидан кўнгли қолгандир? Йўқ, бундай деб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *«Хўп, бирга бора қолдинглар!»— деди Марҳамат иккинчисининг ҳам кўнглини қолдирмаслик учун.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

... «миш-миш»лар ҳам, кўнги л қоли ш ҳам чангга ўхшаган нарса, дарров кўзингга киради. Ш. Рашидов; Бўрондан кучли. Қодиров узоқ йиллар мобайнида қанча-қанча уришиб, кўнги л қолди ликка борган бўлса ҳам, Умурзоқ отани чин кўнги лдан эҳтиром қилар эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўнгл(и) қора кимнинг. Ёмон ниятли, бошқаларга яхшилиқни раво кўрмайдиган. В а р и а н т и: кўнги л қоралиги билан (—) С и н о н и м и: ичи қора. А н т о н и м и: кўнгл(и) тоза; оқ кўнги л — кўнгл(и) оқ. У х ш а ш и: қора юрак — юраг(и) қора; дил(и) сиёҳ.

Қайси кўнги ли қорадан чиқди экан бу гаплар? А. Муҳиддин, Кўнги ллар. Кўнги л қоралиги билан демаган, йўқ. Тўтиқизнинг кўнги ли қора эмас, аламига чидамаганидан, хотиннинг ўзи ёмонлигидан деган. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Кўнгл(и) қора бўлди. Қ. дил(и) сиёҳ бўлди.

Кўнгл(и) ғаш кимнинг. Ташвишли, безовта, нотинч. В а р и а н т и: кўнги лнинг бир чеккаси ғаш (—); кўнги л ғашлиги (—); ғаш кўнгл(и); юраг(и) ғаш; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш; юрак ғаш(и); дил(и) ғаш; ғаш дил(и). С и н о н и м и: кўнгл(и) хира; ич(и) ғаш. У х ш а ш и: таъб(и) хира.

Кўнги ли м ғаш, бояги қувончли, ширин, аммо таги йўқ халлардан асар ҳам қолмаган эди. О. Ёқубов, Муқаддас. ...кўнги лнинг бир чеккаси ғаш, шаҳарга ҳам чиққим келмайди. Р. Файзий, Чаноққа томган қон. Аммо Комиланинг шак-шубҳаси, кўнги л ғашлиги узоқ давом этмади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ойдин кечада бу хунук овоз Степаннинг ғаш кўнги ли ни тирнаб ўтгандай бўлди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг кайфи бузуқ, юраги ғаш эди. С. Назар, Яшил бойлик. ... лекин юрагининг бир чеккаси ғаш эди. С. Анорбоев, Оқсой. Назирали кампирнинг юрак ғашини тарқатиш учун ҳамма нарсага тайёр. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Д и л и ғ а ш, кўзлари жавдираган Холмурод мотам байроғи тагидан зипиллаб ўтиб, залга кирди. П. Турсун, Уқитувчи. Холмурод баъзи бир тушга ўхшаш хунук тасодифдан ғаш д и л и дукиллаган ҳолда... П. Турсун, Уқитувчи.

Кўнгл(и) ғаш бўлди кимнинг [нимадан]— кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ нима, баъзан ким кимнинг. Ташвиш қилмоқ. В а р и а н т и: кўнги лни ғаш қилмоқ нима; юраг(и) ғаш бўлди — юраг(и)ни ғаш қилмоқ; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди; дил(и) ғаш бўлди — дил(и)ни ғаш қилмоқ. С и н о н и м и: кўнгл(и) хира бўлди — кўнгл(и)ни хира қилмоқ; ташвиш тортмоқ; кўнгл(и)ни ғашламоқ — кўнгл(и) ғашланди. А в

Тоними: кўнгл(и) ёришди — кўнгл(и)ни ёритмоқ. У х ш а ш и: таъб(и) хира бўлди — таъб(и)ни хира қилмоқ.

Инисининг авзойига қараб кўнгли гаш бўлган Санам отин пиёладаги чойни унга узатаётиб аста сўради... Ш. Тошматов, Эрк қуши. Орқаворотдан гап-сўз қилиб юрган бу ғаламисининг хушомадидан Норматнинг кўнгли гаш бўлиб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кўнглимизни гаш қилган кундузги ғубордан асар ҳам қолмаган эди. О. Ёқубов, Янги йил кечасида. «Ҳалим эшоннинг иши эмасмикан, у ҳам отахонлик даввосида юрган эди», — деб кўнглимни гаш қилиб қўйдим. И. Раҳим, Оловкор. Нимадир кўнглини гаш қилаётгандай сезиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Турсуной ўртоқларининг ташлаб кетиб қолганини эслади, юраги гаш бўлди. С. Анорбоев, Пушаймон. Ёмон тушлар кўрар эди, юраги тинимсиз ўйнар эди, ёқмайдиган қовоғи учиб, юрагини гаш қилар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Юрагининг бир чеккаси ҳамиша гаш бўлар, севгининг энг гўзал, бахтиёр дақиқаларини узиб кетишга ошиқар эди. Ойбек, Нур қидириб. Шу чоққача дараги йўқлигидан дилим гаш бўлиб кетяпти. Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ. Укки. ...қараганда дилни гаш қилдиган қаҳрабо кўзлари Энабувиға жузда ғазаб билан термилади. Ғ. Ғуллом, Соялар.

Кўнгл(и) гашга тўлди кимнинг. Қаттиқ ташвишда бўлмоқ.

... тирикчилик бу ерда ҳам ҳамма ердагидай эканини дарров фаҳмладилар, уларнинг кўнглилари яна гашга тўлди. П. Турсун, Уқитувчи.

Кўнгл(и) гашланди. Қ. кўнгл(и)ни гашламоқ.

Кўнгл(и) гаш тортди кимнинг. Бир оз ташвиш қилмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) гаш тортди. Синоними: кўнгл(и) хиралашди. У х ш а ш и: кўнгл(и) гаш бўлди; кўнгл(и) гашланди.

Тоғдаги машмашалар кўз олдидан бир-бир ўтиб, кўнгли гаш тортиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У «Бахтли бўлсин» ўрнига «Пешанаси шўр бўлмасин» деганига ҳайрон қолди, юраги гаш тортди. С. Анорбоев, Куёв.

Кўрарга кўз(и) йўқ. Қ. кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ.

Кўргани кўз(и) йўқ. Қ. кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ.

Кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ кимнинг кимни. Утакетган даражада ёмон кўрмоқ. В а р и а н т и: кўргани кўз(и) йўқ; кўрарга кўз(и) йўқ; кўришга кўз(и) йўқ.

Ойқиз билан Олимжонни ҳам, Муротали билан Олтинсойни ҳам кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қўйинг! Осон турмуш қидирувчиларни кўргани кўзим йўқ! О. Ёқубов, Тоғ қизи. Нима учун эканини

яхши билмаса ҳам, айниқса отасини кўрарга кўзи йўқ. А. Муҳтор, Опа-сингиллар. Афтидан, сизни кўришга кўзи йўқ. «Бошини ейман, шў ерда турса»,— дейган эмиш. И. Раҳим, Ихлос.

Кўрган кун(и). Қ. кун кўрмоқ.

Кўришга кўз(и) йўқ. Қ. кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ.

Кўрпага қараб оёқ узатмоқ. Қ. кўрпа(си)га қараб оёқ узатмоқ.

Кўрпа(си)га қараб оёқ узатмоқ ким [ўзининг]. Имкониятини ҳисобга олиб иш тутмоқ. В а р и а н т и: кўрпага қараб оёқ узатмоқ.

«Ҳа, онанг кўрпасига қараб оёқ узатсин, уқдингми?» Ойбек, Қутлуғ қон. Ҳар ишга тажриба кўзи билан қарайлик, ҳозирча кўрпага қараб оёқ узатайлик. Бу йилнинг планларини бажарсак ҳам, дўппимизни осмонга отардик. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўрсатиб қўя(ман). Қ. она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ.

Л

Лаб(и)га учуқ тошади кимнинг. Қаттиқ қўрқиш билан чўчимоқ. В а р и а н т и: лаб(и)га учуқ чиқади. У х ш а ш и: кайф(и) учди.

Энди бу усулдан гапирсанг, эшитганнинг лабига учуқ тошади. Нега десангиз яхши ишнинг обрўсини тушириб қўйдик. И. Раҳим, Ихлос. «Доим шундай қиласиз, янгилик деса, лабингизга учуқ чиқаверади»,— деб отани хижолат қилибди раис олдида. А. Муҳиддин, Кўнгиллар.

Лаб(и)га учуқ чиқади. Қ. лаб(и)га учуқ тошади.

Лаб(и) лаб(и)га тегмай [кимнинг]. Жуда тез ва кўп («гапирмоқ»). У х ш а ш и: лаб(и) лаб(и)га тегмайди.

Ҳожимат лаби лабига тегмай жавраб кетди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Ундан нарида бир қаландар лаби лабига тегмай ғазал ўқийди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Лаб(и) лаб(и)га тегмайди кимнинг. Жуда тез ва кўп гапирмоқ. У х ш а ш и: лаб(и) лаб(и)га тегмай.

Отинбиби дам у, дам бу хотин олдига боради, лаби лабига тегмайди. А. Муҳиддин, Қирқ бахт эгалари.

Лаб(и)ни тишламоқ ким [ўзининг]. Кутилмаган ҳодисага дуч келиб, нима дейишини билмай қолмоқ. У х ш а ш и: тил(и)ни тишламоқ.

«Ишга кирганимни билишса, ўлдиришади».—«Кимлар?»— «Шерикларим». Жуман лабини тишлаб қолди. А. Муҳ-

тор, Туғилиш. *Хадича буви гапни қўзғашга қўзғади-ю, лекин ўғлининг авзойи бузилганини сезиб, лабини тишлади.* Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Лафз(и)дан қайтмоқ. Қ. сўз(и)дан қайтмоқ.

Лафз(и)да турмоқ. Қ. гап(и)да турмоқ I.

Лаққа тушмоқ ким нимага. Осонгина алданиб кўнмоқ.

«Бешиксиз бўлармишми, қийналасан»,— дейишига лаққа тушиб, бешик тўйи қилмоқчи бўлди. Р. Файзий, Янги йил оқшомида.

«Лом» демаслик. Қ. «лом-мим» демаслик.

«Лом-мим». Қ. «лом-мим» демаслик.

«Лом-мим» деб. Қ. «лом-мим» демаслик.

«Лом-мим» демай I. Қ. «лом-мим» демаслик

«Лом-мим» демай II. Эътироз қилмай, қаршилиқ қилмай. В а р и а н т и: «лом»-у «мим» демай.

... ҳамма унинг айтганини «лом-мим» демай бажараётганини Раҳим кўриб турган эди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Қолган фуқароларнинг осойишталик билан корихайр ишида «лом»-у «мим» демай ишламоқлари лозим эканини сўйлади. Ф. Фулом, Аркнинг емирилиши.

«Лом-мим» демаслик ким. Ҳеч нарса демаслик, эътироз қилмаслик В а р и а н т и: «лом-мим» деб (—), «лом-мим» демай I (—), «лом» демаслик (—); «лом-мим» (—). С и н о н и м и: «чурқ» этмаслик. У х ш а ш и: дам(и) чиқмади—дам(и)ни чиқармаслик.

Узи яхши йигит-у, онасига «лом-мим» деёлмайди-да. Саид Аҳмад, Ҳасрат. Улар яйловга етгунча «лом-мим» деб оғиз очмадилар. О. Ёқубов, Тоғ қизи. «Лом-мим» демай гапирганнинг оғзига, жим турганнинг кўзига тикилиб ўтиради. И. Раҳим, Ҳилола. Ашраф амаки то уйига етиб келгунча ҳамроҳларига «лом» демади, ўз ўйи билан бўлди. С. Анорбоев, Куёв. У киши катта иштирокиюн. Аммо, бекажон, бу ҳақда бировга «лом-мим» ... Ш. Тошматов, Эрк қуши.

«Лом»-у «мим» демай. Қ. «лом-мим» демай II.

Луқма ташламоқ ким. Бирор кишининг нутқи давомида шу нутқни бўлувчи сўз-гап илова қилмоқ. С и н о н и м и: гап қистирмоқ.

... раис ахборот берар экан, пастдан луқма ташлаб, унинг гапни гапига қовуштиришмади. Саид Аҳмад, Ҳодивой. «Асосий масалага ўт. Шу ишга фикринг қанақа?»— Жўра полвон луқма ташлади. И. Раҳим, Ихлос.

М

Маза(си) йўқ 1. кимнинг. Соғлиғи ёмон ҳолатда. **У х ш а ш и:** тоб(и) йўқ 1.

Мен ҳам жуда чарчадим, мазам йўқ. Хўп роҳатда эдик, ойимча, тинчлик барбод бўлди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. ... бола фақирнинг мазаси йўқроқ ҳам эди.
Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2. кимнинг нимада. Ҳаракати, лаёқати суст.

«Чойга қаранг, қуда бува. Ҳеч мазангиз йўқ, олиб ўтирсангиз-чи». С. Анорбоев, Қуёв. Чунончи мен у кунни ўғлингизни имтиҳон қилиб кўрдим. Мазаси йўқ! А. Қаҳҳор, Ужар.

3. кимнинг ёки ниманинг. Ёмон, сифатсиз.

Бу ишга сен аралашма, Кампир мазаси йўқ аёл. Саид Аҳмад, Ҳасрат. Кеча олиб келган ёғингизнинг мазаси йўқ эка н. Жонли сўзлашувдан.

Маза(си) кетди. 1. кимнинг. Соғлиғи ёмонлашди. **Синоними:** маза(си) қочди 1.

Унинг қоқ тушга борганда қорни очди. Оғзининг суви қочиб, мазаси кетди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

2. ниманинг. Бирор иш ёмонлашди, инқирозга юз тутди. **Синоними:** маза(си) қочди 2.

... асл кийимларини элтиб, сотавер, «Ишимнинг мазаси кетди, қора чақага зорман...»— дегин, уқдингми? Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Аммо кейинги вақтда савдонинг мазаси кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

Маза(си) қочди. 1. кимнинг. Соғлиғи ёмонлашди. **Варианти:** маза(си)ни қочирмоқ нима кимнинг. **Синоними:** маза(си) кетди 1. **У х ш а ш и:** тоб(и) қочди.

Ботиржон, сал мазам қочди. Бошим айланиб, кўзим тиняпти. Кета қолай. Саид Аҳмад, Ҳукм. Медпунктга кириб кўрсат. Мабодо мазанг қочса, қайтиб чиқма. Хосият холаникида қолавер, тузукми? Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Безгак қурмагур нари-бери обориб, тоза мазамни қочирди. «Мустум»дан.

2. ниманинг. Бирор иш ёмонлашди, инқирозга юз тутди. **Синоними:** маза(си) кетди 2.

Дастмоянинг ҳам мазаси қочди. С. Зуннунова, Гулхан. Далада ишнинг мазаси қочди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Маза(си)ни қочирмоқ. Қ. маза(си) қочди.

Майда гап. Бўлар-бўлмас гапларни дастак қилиб гапириб юривчи.

Нюша хола — ҳамма нарсага аралашаверадиган эзма, майда гап кампир. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Узим чақимчиларни, майда гапларни ёмон кўраман.* И. Раҳим, Оловкөр.

Малол келмоқ нима кимга. Ортиқча бир нарсадек қабул қилмоқ, оғир туйилмоқ. У х ш а ш и: **айил ботмоқ; оғир ботмоқ.**

... кампирлар, келинчақлар учун унинг яллалари малол келадиган бўлди. Саид Аҳмад, Қайтйш. *Менинг назаримда, бу сўрашишлар мингбошига нечундир малол келди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *... бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди шекилли...* А. Қаҳҳор, Башорат.

Мана ман деб. Ўзини ўзи кўрсатиб.

Тирноғинг ўзи кирлаб кетибди. Биров қидирмаса ҳам, мана ман деб кўкариб турибди. И. Раҳим, Ихлос. *Мана бир қаранг, гўзаларнинг қаери ёмон? Мана ман деб турибди-ку.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Ман-ман деган. Энг олдинги, энг юқори, ўзига юксак баҳо берадиган.

Ман-ман деган пахтакорлар, механизаторлар ҳам унинг маслаҳатисиз иш қилишмасди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Балойи нафс ҳар қандай ман-ман деганни ҳам олдингизда тиз чўктиради.* П. Турсун, Уқитувчи.

Маслаҳатни бир ерга қўймоқ. Қ. гапни бир жойга қўймоқ.

Маслаҳатни бир жойга қўймоқ. Қ. гапни бир жойга қўймоқ.

Маълумот бермоқ ким. 1. кимга нима тўғрисида. Бошқаларни ҳам хабардор қилиш мақсадида сўзламоқ (кўп ишлатилади; расмий).

Смирнов қилинадиган ишларнинг ҳажми, имкониятлар ва харажатлар тўғрисида тўла-тўқис маълумот берди-ю, док-ладини тамом қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *... бу тўғрида Қурбон отанинг ўзлари маълумот бериб ўтдилар.* А. Қаҳҳор, Тўй.

2. қаерга кимнинг устидан. Юқори органларга шикоят тарзида хабар юбормоқ (оз ишлатилади).

Устидан маълумот бериб, мактабни бекиттириб қўйди. П. Турсун, Уқитувчи.

Маъқул кўрмоқ ким нимани. Маъқул, дуруст деб билмоқ. У х ш а ш и: **маъқул тушмоқ; маъқул топмоқ.**

Уртоқлар билан қишлоқ бозорини томоша қилгани чиқишни маъқул кўрдик. Ғ. Ғулом, Чорбозорчи. Муродова маъқул кўрган фикрни улар муҳокамага қўйди. И. Раҳим, Ихлос. Ил ўртасидаги отпусқада Тошкентга келишни ўзимга маъқул кўрмадим. Ғ. Ғулом, Ёдгор.

Маъқул топилди. Қ. маъқул топмоқ.

Маъқул топмоқ ким нимани. Тўғри деб ҳукм чиқармоқ. В а р и а н т н и маъқул топилди нима. У х ш а ш и: маъқул тушмоқ; маъқул кўрмоқ.

«Менинг сизга айтадиган ҳикоям ҳам ҳордиқ чиқарадиган хангома тарзида бўлади». Уқувчилар маъқул топдилар. Ғ. Ғулом, Гувоҳликка ўтган ҳўкиз. . . , шўри кам бўлганидан гишти шу ерда қўйиш маъқул топилди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Маъқул тушмоқ нима кимга. Еқмоқ. У х ш а ш и: маъқул кўрмоқ; маъқул топмоқ.

Шу сабабдан унинг сўзлари кўпчиликка маъқул тушарди. С. Назар, Яшил бойлик. Қаранги, ҳаммага шу фикр маъқул тушса бўладими! Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Мағзини чақмоқ ким ниманинг. Маъносини таг-тубигача ўрғаниб, англаб етмоқ («гап»нинг).

«Ер сотган эр бўлмайди, эр ер сотмайди». Мана бу гапнинг мағзини чақ. Ойбек, Қутлуғ қон. Қарорни ўқиб, мағзини чақиб қарасам, унда гап кўп. И. Раҳим, Ҳилола. Назарида, ҳар бир сатрида олам-олам мазмун бордай, унинг мағзини чақмай туриб навбатдаги сатрга ўтиш мумкин эмасдек туйилди. М. Муҳамедов, Гавҳар.

Меъда(си)га тегмоқ нима кимнинг, баъзан ниманинг. 1. («Овқат») Еқмай қолмоқ, организми қабул қилмай қўймоқ. С и н о н и м и: кўнгл(и)га тегмоқ 1.

Қиши ҳар кун бир хил овқат ей берса, меъдасига текканидек, беда ҳам сигирларнинг меъдасига теккандир? С. Анорбоев, Оқсой.

2. («овқат»дан бошқа нарса). Такрор-такрор учрайвериб, сийқаси чиқди; ўзига тортиш ўрнига, ўзидан итариб ташламоқ. У х ш а ш и: кўнгл(и)га тегмоқ 2.

Бу шеър меъдага теккан мадҳ эмас, янги гап экани барчанинг диққатини тортди. Мирмуҳсин, Машриқий ҳаётн.

Меҳри тош. Бемеҳр, илтифоти йўқ. Синоними: бағри тош. У х ш а ш и: кўнгл(и) қаттиқ — қаттиқ кўнгли; тош юрак — юраги тош.

Мунча ҳам сен тўрамега ғаш бўлмагин, қаттиқ кўнгиел ҳам меҳри тош бўлмагин. Эргаш Жуманбулбул ўғли, Қундуз билан Юлдуз.

Меҳр(и) тушди *кимнинг кимга. Суйиб қолмоқ. У х ш а ш и: меҳр қўймоқ; ишқ(и) тушди.*

Сени биринчи кўрганымдаёқ укамни кўргандек бўлдим. Меҳрим тушиб қолди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Меҳр қўймоқ *ким кимга ёки нимага. Бутун ҳиссиёти билан суймоқ. У х ш а ш и: меҳр(и) тушди; кўнгиел қўймоқ.*

Уй ичимизни кўрдингиз, ойим, синглим сизга жуда меҳр қўйганини ҳам биласиз. П. Қодиров, Уч илдиэ. Ўзлари ҳам [рўмолчани] исмларига яраша меҳр қўйиб тикибдилар-да, қани, гулниё ҳам кўрсат-чи. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Мижжа қоқмай. Қ. мижжа қоқмаслик.

Мижжа қоқмасдан. Қ. мижжа қоқмаслик.

Мижжа қоқмаслик *ким. Сира ухламаслик, бедорликда ўтказмоқ.*

Варианти: **киприк қоқмаслик** *(жуда оз ишлатилади).*

Тун билан ҳеч ким мижжа қоқмаган эди. Ш. Тошматов, Эрқуши. Ойқиз тун бўйи мижжа қоқмай йиғлаб чиқди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бечора икки кеча мижжа қоқмасдан ёнимда ўтириб чиқди-я! О. Еқубов, Ота изидан. ... кеч қолганда, Жамол хола мижжа қоқмай кутиб ўтирарди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгиел. Адолатга қизамиқ чиққанда, эр-хотин уч кунгача киприк қоқмасдан унинг тепасида ўтиришди. С. Зуннунова, Гулхан.

Мижжа қоқмоқ *ким. Мизғимоқ. У х ш а ш и: мижжа қоқмаслик.*

Пича мижжа қоқиб олмоқчи бўлиб турганда хотини келиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Хаёлида ёнидаги бир қозон сувни шимириб, қумларга бош қўйиб бирпас мижжа қоқиб олса. Ойдин, Бечора.

Минг ўлчаб, бир кесмоқ. Қ. етти ўлчаб, бир кесмоқ.

Миридан сиригача. Бугун тафсилоти билан, майда-чуйдасигача, батафсил. **Синоними:** **ипидан игнасиғача; қилидан қўйруғигача.** У х ш а ш и: **бошдан оёқ.**

Муҳаммад Жамол қишлоқ ҳаётини миридан сиригача билса-да, ... Ойбек, Нур қидириб. Ҳамма нарсани миридан сиригача қолдирмай гаплашишди. Ҳ. Назир, Қўкорол чи-роқлари.

Миси чиқди ниманинг. Сохталиги, ёлғонлиги фош бўлди.

Тўғриси, тузук одам деб йўловдим. Кейин миси чиқиб қолди. Чиқмай иложи ҳам йўқ эди. М. Исмоилий, Фарғона

тонг отгунча. «Пўлатжоннинг мисси чиқиб қоладиганга ўхшайди. Қахрамонлиги ғирт ёлгон экан». Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Мия ачийдиган. Қ. мия(си) ачиди.

Мия(си) айниди кимнинг. Нормал фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ. **Ў х ш а ш и:** мия(си) ачиди — мия(си)ни ачитмоқ.

Бу — милиция бўлмаса, ўзи анчайин бир чол-ку, штраф дейди-я! Мияси айниганми бунинг! С. Анорбоев, Оқсой. Раис мияси айниган чол бўлса керак... Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Мия(си) ачиди кимнинг — мия(си)ни ачитмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг]. Кўп ўйлаш натижасида нормал фикр юрита олмаслик ҳолатига етмоқ. **В а р и а н т и:** мия ачийдиган (—); бош(и)ни ачитмоқ. **Ў х ш а ш и:** мия(си) айниди.

Ҳар гал дарс тайёрлаш вақтида... «Ке, қўй, мияси ачиб кетибди, бир ўйнаб келсин»,— деб турганингиздан кейин... С. Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди. Кетмон қанақа денг, темирчининг миясини ачитиб, тепасида туриб, баркашдек қилиб ясатиб олган. Саид Аҳмад, Чўл бургути. Ҳа деб миянгизни ачитиб нима қиласиз? Бундай ишни инженерларга чиқарган. Ж. Абдуллахонов, Ишонч. Доим шу. Уртоқ Ҳакимов ҳаммасини ёзга йиғиб юрадилар. Кун исиб, мия ачийдиган вақтга. П. Қодиров, Уч илдиз. Эҳтимол, сўз хазинасидаги барча силлиқ сўзларни топиб, насиҳатгўйлик қилар, эҳтимол, мақола тўғрисида эртақ айтиб, бошингни ачитар, ... ким билсин, қандай ўйи бор. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Мия(си)га келмоқ нима кимнинг. Ўйламоқ, идрок қилмоқ, фаҳмламоқ. **В а р и а н т и:** бош(и)га келмоқ. **С и н о н и м и:** эс(и)га келмоқ 2; хаёл(и)га келмоқ 1.

... бу муносиб тасодиф фикр шаклида Усмонхон эшоннинг шуурисиз миясига келди. Ғ. Фулом, «Эшон»бод. Нима қилмоқчи? Шу тобгача бошига келмаган бу фикр энди югуриб бораётганида пайдо бўлди. П. Турсун, Уқитувчи.

Мия(си)да данак чақмоқ. Қ. бош(и)да ёнроқ чақмоқ.

Мия(си)дан кечмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Мия(си)дан ўтмоқ. Қ. бош(и)дан кечмоқ.

Мия(си)ни ачитмоқ. Қ. мия(си) ачиди.

Мия(си)ни емоқ. Қ. ақл(и)ни емоқ.

Мия(си)ни қотирмоқ. Қ. бош(и) қотди.

Мия(си)ни қоқиб, қўл(и)га бермоқ ким кимнинг. Сўрайвериб, миясини чарчатмоқ, сергаплиги билан бездирмоқ. **В а р и а н т и:** мияни қоқиб, қўлга бермоқ ким. **С и н о н и м и:** қулоқ-мия(си)ни емоқ.

«Қандай қилиб юз тонна терадилар?»— деб миямни қоқиб, қўлимга берди. Р. Файзий, Хирмон этак. Айниқса сув тарқатувчи цистерна олдида навбатда турган хотин-халаж сувчининг миясини қоқиб, қўлига беряпти. И. Раҳим, Оловкор. Бўлмаса бирон бошқа жойга бориб ғўнғилланг-да! Обдан мияни қоқиб, қўлга бердингиз-ку! Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Мия(си)ни ғовлатиб юбормоқ. Қ. мия(си) ғовлаб кетди.

Мия(си) қотди. Қ. бош(и) қотди.

Мия(си) ғовлаб кетди кимнинг — мия(си)ни ғовлатиб юбормоқ ким кимнинг. Уйлайвериб гангимоқ. В а р и а н т и: бош(и) ғовлаб кетди; калла(си) ғовлаб кетди; бош(и)нинг ғовлаши. С и н о н и м и: бош(и) қотди — бош(и)ни қотирмоқ 2; бош(и) шишди.

Минг хил хаёл билан миям ғовлаб кетди. Ойдин, Садаганг бўлай, командир. Улар ҳали «ичкари»даги хотин-қизлар ёнига писиб кириб келиб, ҳар хил ваҳимали игволар билан уларнинг миясини ғовлатади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Бу ўйлардан Сайёранинг боши ғовлаб кетди. О. Ёқубов, Дастлабки қадам. Уйлайвериб, калласи ғовлаб кетди. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади. Сочининг дамба-дам юзига тушиб, ғашини келтириши кўп ўқиб, бошининг ғовлаши устига қўшилди-ю, ... П. Қодиров, Уч илдиз.

Мой томса — ялагу[н]дай. Қ. ёғ тушса — ялагу[н]дек.

Мой тўкилса — ялагу[н]дай. Қ. ёғ тушса — ялагу[н]дек.

Мос келмоқ нима нимага. Мувофиқ бўлмоқ, мос бўлмоқ. С и н о н и м и: тўғри келмоқ 1.

Залнинг олови ғўзаллиги Гавҳарнинг ҳозирги туйғуларига жуда мос келар эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Темир Акбарович унинг ёшига унча мос келмай диган тез ва шахдам ҳаракатларини завқланиб кузатарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Мукка кетмоқ. Қ. мукка(си)дан кетмоқ.

Мукка(си)дан кетмоқ ким [ўзининг] нимага. Ўзини тия олмаслик даражасида берилиб кетмоқ (салбий). У х ш а ш и: бош(и) билан шўнғимоқ.

Генрихнинг бир заиф томони шу эдики, ёшлигидан ичкиликка муккасидан кетган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Домла маишатга муккасидан кетган одам экан! П. Турсун, Уқитувчи. Наимий ... қонли жиноятларга муккасидан кетганидан бери жони ҳалқумида эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Мум тишламоқ ким. Мутлақо гапирмаслик, суҳбатда мутлақо қатнашмаслик. Синоним: **оғз(и)га толқон солмоқ; оғз(и)га қатиқ ивитмоқ.** Ухшаши: «лом-мим» демаслик; дам(и) чиқмади — дам(и)ни чиқармаслик; оғз(и)ни очмаслик.

«Хўш, мум тишлаб қолдинг? Ичингдагини айт»,— деди Мирҳайдар бошини қашиб. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бир гапириб, ўн куларди, ҳаммани оғзига қаратарди. Бу бор жойда ҳеч ким зерикмасди. Бугун мум тишлаб қолди. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Мушуг(и)ни «пишт» деб бўладими?! Қ. мушуг(и)ни «пишт» демаслик.

Мушуг(и)ни «пишт» демаслик ким кимнинг. Ҳеч қандай озор етказмаслик. В а р и а н т и: мушуг(и)ни «пишт» деб бўладими?!; мушуг(и)ни «пишт» деса. —

... отанг темирчи ўтмаган эди-ку, туппа-тузук чўпон эди. Бировнинг мушугини «пишт» демас эди. Й. Раҳим, Ихлос. Сиз падари бузрук, волидаи меҳрибонингизнинг якка-ю ягона кўз қорачиғисиз. Сизнинг мушугингизни «пишт» деб бўладими?! С. Анорбоев, Йўлланма билан. Аммо биронтаси мушугини «пишт» деб қолса борми, уни қўполликда айблаб, колхоз мажлисигача кўтариб чиқар эди. Ж. Абдуллахонов, Янги одамлар.

Мушуг(и)ни «пишт» деса. Қ. мушуг(и)ни «пишт» демаслик. **Муҳаббат кўймоқ ким кимга.** Севиш ҳиссига эрк бермоқ (қиз билан йигит). Синоним: **кўнгил кўймоқ; кўнгил боғламоқ.** Ухшаши: **меҳр кўймоқ.**

... унинг энг азиз ҳисларини поймол қила туриб, унинг укасига муҳаббат қўйса? О. Ёқубов, Тилла узук.

Н

Назарга илмаслик ким — назар(и) илмайди кимнинг. 1. кимни. Менсимаслик, писанд қилмаслик. В а р и а н т и: **назар(и)га илмаслик ким [ўзининг] кимни; назар(и)га илармиди?! ким [ўзининг] кимни; назар(и)га илиб ким [ўзининг] кимни.**

«Илмим бор, кадрман»,— деб бизниям назарга илмайдилар. П. Турсун, Уқятувчи. Аммо бу киши фаол бир комсомолнинг ўртоғи бўлганларидан бери эски хизматчиларини унутган, бизни назарлари илмайди. С. Айний, Қуллар. Билсанг, сени назаримга ҳам илмас эдим. Сен билан бирга юргани одамлардан уялардим. Санд Аҳмад, Севгингга сўдикман. «Биздақа кичкина одамларни назарларингга

илармидинглар, майли». С. Анорбоев, Оқсой. Мендай муштипар кампирни назарингизга илиб келибсиз, раҳмат. С. Анорбоев, Оқсой.

2. нимани ёки қаерни. Арзигулик деб, диққатга лойиқ деб қарамаслик.

Қарим полвон «Оқ олтин» колхозини унчалик назарга илмасди. С. Назар, Яшил бойлик. ... «кўркам» турмуш қайғусида чин дўстлик ва муҳаббатни назарга илмаган бир қизга нима деб хат ёзишим мумкин? О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Баъзилар чучварани хом санаб, бу ерларни назари илмай юрибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Назардан ўтказмоқ. Қ. кўздан кечирмоқ.

Назардан қолмоқ. Қ. назар(и)дан қолмоқ.

Назарда тутилмоқ. Қ. кўзда тутмоқ.

Назарда тутмоқ. Қ. кўзда тутмоқ.

Назар(и)га илармиди?! Қ. назарга илмаслик.

Назар(и)га илиб. Қ. назарга илмаслик.

Назар(и)га илмаслик. Қ. назарга илмаслик.

Назар(и)дан ўтказмоқ. Қ. кўздан кечирмоқ.

Назар(и)дан қолмоқ ким кимнинг. Яхши муносабатидан, ҳурмат-эътиборидан маҳрум бўлмоқ. **Варианти:** назардан қолмоқ ким.

Юрт улуғларининг назаридан қолаверса, ўзига қийин. С. Абдулла, Муқимий. Бу мағнисизликни ноилож қўллаган Элчибек ўзининг бирданига назардан қолганини ҳис этди. А. Мухтор, Туғилиш.

Назар(и) илмайди. Қ. назарга илмаслик.

Назар(и) тушди. Қ. кўз(и) тушди.

Назар солмоқ ким нимага ёки кимга. Диққат билан қарамоқ.

Варианти: кўз солмоқ. **Ухшаш:** кўздан кечирмоқ; кўз тикмоқ 1; разм солмоқ.

Қаернинг ғўзаси паст, эгат қандай олинган, тунроқ етилганми — ҳаммасига назар солиб чиқаман. С. Абдуқаҳҳор, Миртолиб ота. Мен ҳам унга назар солган эдим, у ерга қаради. И. Раҳим, Оловкор. Бироқ ўз уйлари хурофотнинг чирик уни эканини билмайдилар ёки бунга кўз солмайдилар. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Иккисига исм қўйинг кўз солиб. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

Назар ташламоқ. Қ. кўз ташламоқ.

Нари-берига бормоқ ким ким билан. Хафалашмоқ, жанжаллашмоқ. **Ухшаш:** ади-бадига бормоқ; ади-бади айтишмоқ.

У раис билан биринчи учрашишдаёқ нари-бери ва бориб қолишига кўзи етди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги.

Нари бориб, бери келмоқ ким, Жуда қаттиқ азобланмоқ; ўлим чегарасига бориб қайтмоқ.

Чақалоқ уч кунгача нари бориб, бери келди. Врачлар шундай бўлиши мумкин дейишди. Р. Файзий, Она.

Нари борса. Кўпи билан, ортиғи билан ҳисоблаганда.

Онаси вафот этганда Шукуржон нари борса икки ёшга тўлган бир гўдак эди. О. Ёқубов, Ота изидан. «Дафнга тайёргарлик кўраверинглар. Жуда нари борса, эртагача, бўлма-са, шу бугун кечаси узилади»,— деди. П. Турсун, Уқитувчи.

Нафас(и) ич(и)га туш[иб кет]ди кимнинг. Қўрқув аралаш ҳеч нарса деёлмай лол бўлиб қолмоқ. В а р и а н т и: **нафаслар ичга тушиб кетди (—); дам(и) ич(и)га туш[иб кет]ди — дам(и)ни ич(и)га тушириб юбормоқ ким кимнинг.** У х ш а ш и: дам(и) ич(и)да қолди.

«Келинимиз топилди, иним Мир Исҳоқ»,— деди шивирлаб эликбоши. Тангибойваччанинг нафаси ичига тушиб кетди. Ойбек, Қутлуғ қон. Пўлатжоннинг нафаси ичига тушиб, анча жойгача, чуққ этмай борди. Саид Аҳмад, Қадрон даладар. «Бойвачча ничоқланибди»,— деди Мамажон ярим товуш билан. «А?!»— деди ҳамма бирдан, нафаслар ичга тушиб кетди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қани Адолат энди уни тергаб кўрсин-чи, Бозоровнинг номини эшитиши билан дами ичига тушиб кетади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шодмон отанинг дами ичига тушди. «Яллагилик» сўзи ўзига наша қилиб кетган эди. Ҳ. Назир, Қўрмана. Бу аччиқ киноя ... миршабнинг дамини ичига тушириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Нафас(и) кесилди. Қ. дам(и)ни кесмоқ. I.

Нафас(и)ни ич(и)га олмоқ. Қ. дам(и)ни ич(и)га ютмоқ.

Нафас(и)ни ич(и)га ютмоқ. Қ. дам(и)ни ич(и)га ютмоқ.

Нафас(и)ни чиқармаслик. Қ. дам(и) чиқмади.

Нафас(и) чиқмади. Қ. дам(и) чиқмади.

Нафаслар ичга тушиб кетди. Қ. нафас(и) ич(и)га туш[иб кет]ди.

Нафси-иззат(и)га тегмоқ. Қ. иззати нафс(и)га тегмоқ.

Нафс(и) олинди кимнинг нимадан. У х ш а ш и: иззати нафс(и)-га тегмоқ.

Кутди, хотин йўқ. «Кечаги койишдан нафси олинган бўлса, аразлаб кетгандир»,— деб ўйлади. Ғ. Фулом, Чўтвр хотиннинг толеи. Райком секретари уни сўратмасдан, агроном

билан бирга юрганлигидан нафси олинган раиснинг қовоғи солинган эди. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнғил.

Нигоҳ ташламоқ. Қ. кўз ташламоқ.

НишйиНадай ... ни туядай қилмоқ. Қ. игнадек ... ни туядек қилмоқ.

Номимни бошқа қўяман! Қ. отимни бошқа қўяман!

Ном(и) чиқди кимнинг — ном чиқармоқ ким. Маълум-машҳур бўлмоқ. **Синоним:** донг(и) чиқди — донг чиқармоқ; донг(и) кетди.

Номичиққан ашулачи-санъаткордан бошқа ҳамма хурсанд бўлиб тарқалди. А. Қаҳҳор, Санъаткор. Бу жойда ер билан беллашасан, қариндош. Осонликча ном чиқариб бўлмайдими. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. Уша йилиёқ Бургут колхозда ном чиқариб, Икромжоннинг ўрнига бригада бошлиғи бўлди. Саид Аҳмад, Чўл бургути. «Шермат полвон» деган ном чиқарди. П. Турсун, Уқитувчи.

Номус(и) букилди. Қ. етти номус(и)ни ерга букмоқ.

Ном чиқармоқ. Қ. ном(и) чиқди.

Нон(и)ни туя қилмоқ ким кимнинг. Бўш-баёвлигидан фойдаланиб, алдаб-сулдаб ҳақини ўзлаштирмоқ. **Варианти:** туя қилмоқ ким нимани.

Офарин, ҳали болаларнинг нонини туя қилиб бераман, супурги пули оламан, бўйра пули оламан денг? М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. «... бўшанглик қилсам, нонимни туя қилиб беришлари аниқ», — ўйлади у. Ойбек, Қутлуг қон. Ҳўш, Ашир ароққа пулни қаёқдан оляпти? Колхоз бойлигини туя қилмаяптимикан? Чўчқаларнинг емини ўз жиғилдонига урмаяптимикан?! С. Анорбоев. Оқсой.

Ноғора(си)га ўйнамоқ ким кимнинг. Изми билан, йўл-йўриги билан иш кўрмоқ. **Варианти:** ноғора(си)га ўйнатмоқ ким [ўзининг] кимни; чилдирма(си)га ўйнамоқ.

«Ҳм ... Ушаларнинг ноғорасига ўйнайман дегин...» Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Адолат Алиева — собиқ сотқин Жаббор Алиевнинг сингиси. Бизнинг комсоргимизни маҳлиё қилган, ўз ноғорасига ўйнатяпти. А. Мухтор, Туғлиш. Сенга ким қўйибди бировнинг чирмандасига ўйнашми. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Ноғора(си)га ўйнатмоқ. Қ. ноғора(си)га ўйнамоқ.

О

Обрўй(и) баланд. Қ. обрўй(и) баланд.

Обрўй(и) баланд кимнинг. Катта нуфузга эга. **Варианти:** обрўй(и) баланд (—).

Сен бюро аъзосисан. Районда обрўйинг баланд. И. Раҳим, Ихлос. Яхши терсанг, обрў баланд, кейин тилла соат мукофот, эшитдингми? Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Обрўй(и) кўтарилди. Қ. обрўй(и)ни кўтармоқ.

Обрўй(и)ни кўтармоқ ким кимнинг — обрўй(и) кўтарилди кимнинг. Яна ҳам нуфузли қилмоқ. **Синоним:** обрўй(и) ошди — обрўй(и)ни оширмоқ. **Антоним:** обрўй(и)ни тўкмоқ — обрўй(и) тўкилди; обрўй(и) тушди — обрўй(и)ни туширмоқ.

Ҳар бир пост аъзоси дружинамизнинг обрўйини кўтара оладиган бўлиши керак. Ҳ. Назир, Қўкорол чироқларни. Сидқи дил билан меҳнат қилсанг, ҳам маошинг ошади, ҳам обрўйинг кўтарилади. Жонли сўзлашувдан.

Обрўй(и)нинг тушгани. Қ. обрўй(и) тушди.

Обрўй(и)ни оширмоқ. Қ. обрўй(и) ошди.

Обрўй(и)ни туширмоқ. Қ. обрўй(и) тушди.

Обрўй(и)ни тўкмоқ ким кимнинг — обрўй(и) тўкилди кимнинг.

Нуфузига зарба етказмоқ. **Варианти:** обрўни тўкмоқ ким. **Синоним:** обрўй(и) тушди—обрўй(и)ни туширмоқ. **Антоним:** обрўй(и) ошди—обрўй(и)ни оширмоқ; обрўй(и)ни кўтармоқ — обрўй(и) кўтарилди.

Уқитувчилар ичида шунчалик обрўйимни тўкдингиз, индамадим. С. Зуннунова, Янги директор. ... лекин директор бўлгани учун обрўйи тўкилмасин дейман. П. Қодиров, Уч илдиэ. Маҳмуд ака, у одам билан тенг келиб бўладими, обрўйи тўкади, холос. Р. Файзий, Раянинг арчаси.

Обрўй(и) ошди кимнинг — обрўй(и)ни оширмоқ ким кимнинг. Яна ҳам нуфузли бўлмоқ. **Синоним:** обрўй(и)ни кўтармоқ — обрўй(и) кўтарилди. **Антоним:** обрўй(и)ни тўкмоқ — обрўй(и) тўкилди; обрўй(и) тушди — обрўй(и)ни туширмоқ.

Бу вақт ичида колхоз анча юксалди, раиснинг обрўйи ошди, мавқеи мустақамланди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Унақада обрўйини оширамай деб шарманда қилиб қўямиз. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Обрўй(и) тушди кимнинг — обрўй(и)ни туширмоқ ким кимнинг. Нуфузига зарба етди. **Варианти:** обрў тушди (—) — обрўй(и)ни туширмоқ ким; обрўй(и)нинг тушгани; обрўйнинг тушиши (—); обрўй(и) туширилди кимнинг. **Синоним:** обрўй(и)ни тўкмоқ — обрўй(и) тўкилди. **Антоним:** обрўй(и) ошди — обрўй(и)ни оширмоқ; обрўй(и)ни кўтармоқ — обрўй(и) кўтарилди.

...агар бу можародан кейин фақат ўзингизнинггина обрўй-ингиз тушган бўлса, сиз билан гаплашиб ўтиришимизнинг ҳожати ҳам йўқ эди. С. Анорбоев, Оқсой. Райондаги олий мартабали раҳбарларнинг обрўйини туширишга йўл қўёлмайман! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «... колхозчилар орасида дағал гапирмайсиз-да... Колхозчилар орасида обрўй тушма си н». С. Назар, Яшил бойлик. ... баъзилари уни ҳам адолатсизликда айблаб, пичинг қилганлари учун, обрўйни ба ттарроқ туширмасликни мўлжаллади-да, ўз мажруҳларини олдига солиб мачит томон жўнади. Ойбек, Қутлуғ қон. Раҳбарнинг гап бўлиб кетгани — обрўйининг тушгани ... И. Раҳим, Ихлос. Аммо ўлимдан ҳам ёмон нарсa бор, опа жон. Бу — обрўйнинг тушиши. И. Раҳим, Ихлос. Агар колхозчилар орасида унинг обрўйи туширилар экан, жамоат ишига катта зарба бўлади. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгли.

Обрўй(и) туширилди. Қ. обрўй(и) тушди.

Обрўй(и) тўкилди. Қ. обрўй(и)ни тўкмоқ.

Обрўй[и]ни туширмоқ. Қ. обрўй(и) тушди.

Обрўйнинг тушиши. Қ. обрўй(и) тушди.

Обрўйни тўкмоқ. Қ. обрўй(и)ни тўкмоқ.

Обрў тушди. Қ. обрўй(и) тушди.

Одам қўймоқ ким. 1. орага. Бирор нозик масала бўйича ўзи билан ўзга томон орасида кимнингдир воситачилигидан фойдаланмоқ. В а р и а н т и: **қўйган одам.**

Собиржон исмли ёш йигит нима ҳам бўлиб Гулраънони кўриб қолади-ю, ўртага одам қўйди. О. Ёқубов, Ота изидан. Айниқса кейинги кунларда Тўлаганжон Фармоновлар қўйган одам кўз очирмаётганини ҳам айтди. Мирмуҳсин, Жамла.

2. орқасидан. Бирор киши ёрдамида кимнидир таъқиб этмоқ.

Орқасидан одам қўйдим, уни албатта тутиб қамаймиз. С. Абдулла, Муқимий.

Одоб(и)ни бермоқ. Қ. адаб(и)ни бермоқ.

Одов(и)ни емоқ. Қ. адаб(и)ни емоқ.

Оёқни тирамоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Оёқ ости бўлмоқ — оёқ ости қилмоқ. 1. нима — ким нимани.

Поймол бўлди, таҳқирланди. В а р и а н т и: **оёқ ости қилинмоқ нима; оёқ ости қилдирмоқ ким нимани кимга.**

Бобоқулнинг отаси ҳам, онаси ҳам шу ерга дафн қилинган. Оёқ ости бўлиб кетмасин деб, атрофига-тош қалаган эди. С. Анорбоев, Оқсой. Меҳрихон менга жуда қаттиқ термилди. Андўша оёқ ости бўлди, ор-у номус бир пул! Ғ. Ғулом, Ёдгор. Биламан, тажриба учун ашқол-дашқолини кўтариб кели-

шади, ғўзани оёқ ости қилишлари мумкин. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Қудратиллаҳўжабой ўз мурувватини оёқ ости қилганларни маймундай ўйнатиб келган. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... битта-ю битта қизга бўлган меҳр-муҳаббат ҳам, раҳм-шафқат ҳам асаб олдида оёқ ости қилинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шундай пайтда йўқлигимни билдирма, Севгимизни оёқ ости қилдирма! С. Абдулла, Алпомиш.

2. ким — ким кимни. Хор бўлмоқ, хўрланмоқ. У х ш а ш и: **ерга урмоқ.**

«Илоҳи тан-жони соғ бўлсин. Душманлари оёқ ости бўлсин». С. Зуннунова, Гулхан. Аммо одамни мунча оёқ ости қилмасан! Ҳ. Назир, Одамнинг қадр. Айбдор эмаслигингизни биласиз-ку? Ўзингизни оёқ ости қилиб нима қиласиз? А. Мухтор, Туғилиш.

Оёқ ости қилдирмоқ. Қ. Оёқ ости бўлмоқ.

Оёқ ости қилинмоқ. Қ. оёқ ости бўлмоқ.

Оёқ ости қилмоқ. Қ. оёқ ости бўлмоқ.

Оёқ тирамоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Оёғ(и)га болта урмоқ ким кимнинг. Мавқеидан маҳрум этади-ган зарба етказмоқ. Синоними: **пай(и)ни қирқмоқ.**

Ҳозир биз танқид оловини Манноновга сочсак, ўз оёғимизга ўзимиз болта уриб, прогулчиликнинг тегирмонига сув қуйган бўламиз. П. Қодиров, Уч илдиш. «Менинг оёғимга болта урмоқчи бўлганлардан тўйга ким келар экан», — деган фикр ҳам унинг эс-ҳушини банд қилганди. П. Турсун, Уқитувчи. ... халқ ва мамлакат тарихига чуқур назар солсангиз, ўз оёғингизга ўзингиз болта ургангизни равшан тушунасиз. Ойбек, Нур қидириб.

Оёғ(и)га бош урмоқ ким кимнинг. Хокисор бўлмоқ, хокисорлик қилмоқ. В а р и а н т и: **оёғ(и)га бош қўймоқ.** Синоними: **оёғ(и)га йиқилмоқ.**

Ҳабибахоним [тушида] Майнанинг оёғига бош уриб илтимос қилармиш... Ш. Тошматов, Эрк қуши. Уйга боринг, ота-она оёғига бош қўйинг, улардан розилик олинг! Ойбек, Қутлуғ қон. Жуманиёз ака ўзи бориб, Хива хонининг оёғига бош урмоқчи. Ойдин, Гулсанам. «... Кечир мени, оёғингга бош қўйиб ёлвориб қолувчи Ҳасан». Саид Аҳмад. Бегона.

Оёғ(и)га бош қўймоқ. Қ. оёғ(и)га бош урмоқ.

Оёғ(и)га йиқилмоқ ким кимнинг. Хокисор бўлмоқ, хокисорлик қилмоқ. Синоними: **оёғ(и)га бош урмоқ.**

«Улуғ зотларингиз» америкаликлар оёғига йиқилиб ўтирибди. Ойбек, Нур қидириб. Кечасиги гапларига қараганда, учраган ҳар бир қиз унинг оёғига йиқилаверган экан дейсиз: А. Мухтор, Туғилиш.

Оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ. Қ. икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ.

Оёғ(и)ни ерга тирамоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Оёғ(и)ни тираб олмоқ ким [ўзининг]. Ўз фикрининг амалга ошишини қайсарлик билан талаб қилмоқ. В а р и а н т и: **оёғ(и)ни тираб турмоқ**; **оёғ(и)ни тираб туриб олмоқ**; **оёғ(и)ни ерга тирамоқ**; **икки оёғ(и)ни тираб олмоқ**; **оёқ тирамоқ ким**; **оёқни тирамоқ ким**; **туриб олмоқ ким** (кўп ишлатилади). Синоними: **икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ**. У х ш а ш и: **тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ**; **қаттиқ турмоқ**.

Сиз ҳам оёғингизни тираб олманг, инсофга келинг. П. Турсун, Уқитувчи. ... Дадажон оёғини тираб турибди. «Муродовага ваъда берганман. Унга қандай ваз кўрсатаман?»— дейди. И. Раҳим, Ихлос. «Боравераман, чарчамайман!»— Меҳри оёғини тираб туриб олди. Ҳ. Назр, Сўнмас чақмоқлар. Қиморбоз эри бугун унга ёқмай қолган бўлса, беш йил аввал оёғини ерга тираб, ҳаё пардасини йиртиб ташлаб: «Мен Азимжон акамни хоҳладим, яхши кўраман, тегмасам — ўламан»,— дегани ёлғон экан-да? М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Муродовага маъқул. Аммо Зуннунов икки оёғини тираб турибди. Сиз хўп десангиз, масала ҳал. И. Раҳим, Ихлос. Э! Сиз ҳали жавобгарликдан қўрқиб оёқ тираяпсизми? С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Нарх-наво ҳар кун том бўйи сакраб турибди. Оёқни нечоғлиқ тиранг, оқ подшоҳнинг уруши битгунча нарх ошаверади. Ойбек, Қутлуғ қон. «Куч бўлинади, пахтага ўз вақтида ишлов беролмаймиз, ҳосил камаяди»,— деб туриб олдингиз. С. Назар, Яшил бойлик.

Оёғ(и)ни тираб туриб олмоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Оёғ(и)ни тираб турмоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Оёғ(и) тортмади кимнинг. Қаергадир боришига ички бир туйғусининг қарши тураётганини ҳис қилмоқ.

«Кетмайман»,— деди Майна. «Жинни бўлдим бу?»— «Оёғим тортмаяпти»,— деди йиғламсираб. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Нима учундир юришга оёғи тортмай, бир неча минутни шу турганича ўтказди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Секретарлик гўё сенга осмон эди, сени шу осмондан ташлаб юбордилар ... Кўзингни юм, оёғинг қаёққа тортса, ўша ёққа жўна. Ўзингга бошпана, болаларингга бир бурда нон топишни бил...» И. Раҳим, Ихлос.

Оила қурмоқ кимлар ўзаро. Оилавий ҳаёт кечирмоқ. **Синоним:** бир ёстнққа бош қўймоқ; турмуш қурмоқ. **Ухшаш:** бош(лари)ни қовуштирмоқ II; турмушга чиқмоқ.

Қулоққа ёмон эшитиладиган «юриш» асли ... илгаригидай кўр-кўрона оила қурмаслик учун керак-да. П. Қодиров, Уч илдиз.

Олам гулистон. Ҳамма нарса кўнгилдагидек, ҳеч қандай эътирозга ўрин йўқ (бош гап бўлиб келади).

Аммо Сиз: «Хўп»,— десангиз, олам гулистон. Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу қурилишнинг, саноат корхоналарининг жиловини маҳаллий ташиқлотлардан биронтасига бериб қўя қолишса-ку, олам гулистон-а.* А. Мухтор, Туғилиш. *Сал олдинроқ телефон қилинганда, олам гулистон эди.* С. Абдуқаҳҳор, Нусхаой.

Оламдан кетмоқ. Қ. дунёдан кетмоқ.

Оламдан ўтмоқ. Қ. дунёдан ўтмоқ.

Олам мунаввар. Қ. олам гулистон.

Олд(и)га тушадиган кимнинг. Устунлик қила оладиган.

Ҳозир шаҳарда уста Баҳромнинг олдига тушадиган фаранг йўқ. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Шерали то ўнинчини битириб кетгунгача синф бошлиғи бўлди. Унинг олдига тушадиган бўлмаган.* С. Анорбоев, Шерали севиб қолди.

Олд(и)дан ўтмоқ ким кимнинг. Бирор ишни қилишдан олдин шундан кимнидир хабардор қилмоқ, унинг раъйини билмоқ.

Уша сўзимиз — сўз. Зухра Қаримованинг ҳам олди дан ўтди м. С. Анорбоев, Оқсой. *Аввал ўзингизнинг олдингиздан ўтиб, кейин номзодингизни кўрсатмоқчиман.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Вой-вой, нима деяпсиз. Қизимнинг олди дан ўтмай бир нарса айтолмайман.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Олдини олмоқ ким ниманинг — олди олинди ниманинг. Воқе бўлиши кутилган ҳодисага қарши чора-тадбир кўрмоқ.

... биз ҳар бир ёмон баҳонинг сабабини вақтида пайқамаймиз. Шунинг учун олдини ололмаймиз. П. Қодиров, Уч илдиз. *Шу билан бирга, эҳтимолдан узоқ бўлмайдиган эътирозлар ва танқидларнинг олдини олиб, писанда қилишни жондидан севарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўсак қурти— хавфли нарса, дарров олдини олиш керак.* Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. *Селхона очиб юборилган, офатнинг олди олинган эди.* Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Олди олинди. Қ. олдини олмоқ.

Олдириб қўйган юраг(и). Қ. юраг(и)ни олиб қўймоқ.

Олиб қочмоқ. Қ. аравани қуруқ олиб қочмоқ.

«Олло» дегунча уриб ўлдирмоқ. Қ. «берди»сини айтгунча уриб ўлдирмоқ.

Олти яшардан олтимиш яшаргача. Қ. етти яшардан етмиш яшаргача.

Она(си)ни кўрсатмоқ. Қ. она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ.

Она(си)ни учқўрғондан кўрмоқ. Қ. она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ.

Она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ. 1. *ким кимнинг.* Дўқ қилишни, кўрқитишни ифодалайди (бунда II шахс тусловчиси I шахс эгалик аффикси билан келмайди). В а р и а н т и: **она(си)ни учқўрғондан кўрмоқ ким [ўзининг]; ача(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ; она(си)ни кўрсатмоқ; кўрсат[иб қўя]ман! ким кимга нимани.**

У номардга она сини учқўрғондан кўрсатаман! С. Анорбоев, Оқсой. *Ана шу «иннайкин»га жавоб топиб бера олмасангиз, она нгизни учқўрғондан кўрасиз.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Жаҳли чиқиб турганда рўпара келмабсиз. Нақ ачангизни учқўрғондан кўрсатиб қўяди.* Саид Аҳмад, Қадрдон далалар: «*Келсин-чи,— деди Нормурод,— она сини кўрсатарман. Булар бизнинг шунча ҳосилимизни, экинимизни нобуд қилдилар.*» С. Айний, Қуллар. *Танимайсан-а, танимайсан. Мен сенга танимасликни кўрсатиб қўяман. хайр, Шарофат. Сенинг дастингдан мен ўзимни отаман.* Ғ. Ғулом, Мен ўзимни отаман. *Сени қараб тур ҳали, кўрсатаман сенга...* И. Раҳим, Ихлос.

2. *кимдир унинг.* Қўрқитишни, ҳадиксирашни ифодалайди (бунда I шахс тусловчиси ва II шахс эгалик аффикси билан келмайди).

Қани, кимга олма? Ҳа, бировга оғиз оча кўрмаларинг. Командир-онамни учқўрғондан кўрсатади-я! Ойбек, Қуёш қораймас.

Она сут(и) оғз(и)га келди кимнинг. Ҳаддан ташқари қийналиб кетмоқ. В а р и а н т и: **она сут(и) оғз(и)дан келди.**

Йўлга солгунча, она сутим оғзимга келди. Бир йил сарсон бўлдим-а! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча, *Утган йил икки юз гектарнинг ҳосилини йиғиб олгунча она сутимиз оғзимиздан келди-ю, ...* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Она сут(и) оғз(и)да [кимнинг]. Ҳали ёш, тажрибасиз (салбий).

Синоним и: **она сут(и) оғз(и)дан кетмаган.**

Махмадона, шумсан-да. Она сутинг оғзинг да-ю, соқолимнинг оқиға қарамай ақл ўргатаман дейсан. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган. Қ. она сут(и) оғз(и)дан кетмаган.

Она сут(и) оғз(и)дан келди. Қ. она сут(и) оғз(и)га келди.

Она сут(и) оғз(и)дан кетмаган [кимнинг]. Ҳали ёш, тажрибасиз (салбий). В а р и а н т и: она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган; оғз(и)дан она сут(и) кетмаган. С и н о н и м и: она сут(и) оғз(и)да.

«Ҳой бола,— дейман ўзимга гадаблаб,— она сутинг оғзингдан кетгани йўқ, ўқишингни ўйла». А. Мухтор, Хайри. *Она сути оғзидан анқиб турган қиз ўзбошимчалик қияпти.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шунча йил биз қилмаган ишни оғзидан она сути кетмаган, неварамиз тенги бир қиз келиб қилмоқчи.* С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Орага тушмоқ. Қ. ўртага тушмоқ.

Орадан қил [ҳам] ўтмайди. Қ. ора (лари)дан қил [ҳам] ўтмайди.

Ора(лари) бузилди. Қ. ора (лари)ни бузмоқ.

Ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайди кимларнинг. Ниҳоятда аҳил, иноқ, яқин. В а р и а н т и: ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайдиган («дўст»); орадан қил [ҳам] ўтмайди (—). У х ш а ш и: оғиз ўпишмоқ.

Шарофат менга сўз берган. Орамиздан қил ҳам ўтмайди. Бахт юришиб, мен бирорта ишга жойлашиб олсам, иккинчи ойлигимдан қўй. Ғ. Фулом, Мен ўзимни отаман. *Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Иккови шундайм улфатки, орадан қил ўтмайди.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайдиган. Қ. ора (лари)дан қил [ҳам] ўтмайди.

Ора(лари)ни бузмоқ ким кимларнинг — ора(лари) бузилди кимларнинг. Ўзаро муносабатини ёмонлаштирмоқ. В а р и а н т и: орани бузмоқ ким (оз ишлатилади).

Ойқиз билан ораларингни бузиш ниятида кекирдак чўзган ким эди? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мен ҳам аччиқ устида сўкиб юбордим. Шу билан орамиз бузилиб, гап-лашмай қўйдик.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Рўй берган жанжаллар, келишмовчиликлар, чапланишлар, койинишлар орани бузмади.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ора(лари) очик кимларнинг. Бир-бирига қарздор эмас, бир-бирига малол келадиган ҳеч нима ўртада йўқ. В а р и а н т и: ора очик (—).

«Пул берар эканми?»— деди Уроз. «Ора миз очик»,— деди хўжайин. Ойбек, Қутлуғ қон. Ажаб бўлди. Бор гапни айтдим — тегишимни олдим! Ажаб бўлди, ора очик. А. Мухтор, Туғилниш.

Ора(лари) очик бўлди. Қ. ора очик бўлмоқ.

Орани бузмоқ. Қ. ора(лари)ни бузмоқ.

Орани очди қилмоқ. Қ. ора очик бўлмоқ.

Орани очик қилмоқ. Қ. ора очик бўлмоқ.

Ора очик. Қ. ора(лари) очик.

Ора очик бўлмоқ кимлар ўзаро ёки ким ким билан — орани очик қилмоқ ким ким билан. Олиш-бериш муомаласини рўй-рост ҳал этмоқ; рўй-рост гаплашиб, ажрим қилмоқ. В а р и а н т и: **ора(лари) очик бўлди кимларнинг; орани очди қилмоқ.**

Ора очик бўлди к. Қурортда ҳамма нарсани унутиш керак. И. Раҳим, Ихлос. *Тўхта, Собир! Бу ёққа юр, орани очик қилиб олайлик!* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. ...агар Ҳамро рафиқ фойда билан тани пулни сизга тўласа, сизларнинг ора ларингиз очик бўлади. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. *Ҳозироқ Зарофат билан орани очди қилсаммикан?* Йўқ. Буни мен қилолмайман... Р. Файзий, Едгор.

Ора тушмоқ. Қ. ўртага тушмоқ.

Оро бермоқ ким ўзига. Ювиниб-тараниб, пардоз-андоз ёрдамида ўзини кўркам қилмоқ. У х ш а ш и: зеб бермоқ 1.

Холмурод қаради ва бир тўп қизлар, келинчаклар ўртасида онасининг ойнага қараб, ўзига оро бераётганини кўрди. П. Турсун, Уқитувчи.

Орқа(си)га тушмоқ ким кимнинг. Зимдан юриб бутун хатти-ҳаракатини таъқиб қилмоқ. С и н о н и м и: **из(и)га тушмоқ 1; пай(и)га тушмоқ 1; кет(и)га тушмоқ 1.** У х ш а ш и: **орқа(си)дан тушмоқ 1.**

... баъзи ўғри ва чайқовчилар менинг орқамга тушган эдилар. С. Айний, Судхўрнинг ўлими.

Орқа(си)дан тушмоқ ким. 1. кимнинг. Қаерга борса, зимдан таъқиб қилиб бормоқ. С и н о н и м и: **из(и)дан тушмоқ; кет(и)дан тушмоқ; пай(и)дан тушмоқ.** У х ш а ш и: **орқа(си)га тушмоқ.**

Сизнинг бу ошнангиз, ёмон бир ғараз билан бўлса керак, менинг орқамдан тушибди. С. Айний, Судхўрнинг ўлими.

2. ниманинг. Парваришламоқ, назорат қилмоқ.

Бу молларнинг орқасидан тушганингга неча йил бўлди? П. Турсун, Уқитувчи.

Осмон билан ерча. Қ. ер билан осмонча.

Осмонга кўтариб. Қ. кўқларга кўтариб.

Осмонга кўтармоқ. Қ. кўкка кўтармоқ.

Осмонга учса(...)—**оёғ(и)дан, ерга кирса(...)**—**қулоғ(и)дан тортмоқ** *ким кимнинг*. Қутулиб кетишига қўймаслик. **В а р и а н т и:** осмонга чиқса(...)—оёғ(и)дан, ерга кирса(...)—қулоғ(и)дан тортмоқ; ерга кирса(...)—қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса(...)—оёғ(и)дан тортиб туширмоқ.

«Қўядиган хотиним йўқ,— муштини сиқиб деди Боқижон.— Осмонга учсанг—оёғингдан, ерга кирсанг—қулоғингдан тортаман, билиб қўй». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Осмонга чиқсангиз—оёғингиздан, ерга кирсангиз—қулоғингиздан тортаман; йўлингизга кўндаланг ётиб оламан. Майли, истасангиз, ўлигим устидан ҳатлаб ўтинг. С. Анорбоев, Йўлланма билан. Ерга кирса—қулоғидан тортиб чиқараман, осмонга чиқса—оёғидан тортиб тушираман! М. Йсмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Осмонга чиқса(...)—**оёғ(и)дан, ерга кирса(...)**—**қулоғ(и)дан тортмоқ.** Қ. осмонга учса(...)—оёғ(и)дан, ерга кирса(...)—қулоғ(и)дан тортмоқ.

Осмонларга кўтариб. Қ. кўқларга кўтариб.

Осмонларга кўтармоқ. Қ. кўкка кўтармоқ.

Осмон-у ерча. Қ. ер билан осмонча.

Остона(си)га бош қўймоқ. Қ. оёғ(и)га бош қўймоқ.

Ота гўри — қозихонами?! Жанжаллашиб, хафалашиб ўтиришга арзимайди.

Хайр, кўрса-кўрибди-да, шунга ҳам ота гўри — қозихонами?! С. Анорбоев, Оқсой. Нима бўпти? Шунгаям ота гўри — қозихонами... П. Турсун, Ўқитувчи.

От билан туяча. Жуда катта («фарқ»). **С и н о н и м и:** ер билан осмонча.

Шаҳар ҳавоси билан қишлоқ ҳавоси орасида от билан туяча фарқ бор. Жонли сўзлашувдан.

Отдан тушса (...) ҳам, узангидан тушмаслик. Қ. отдан тушса (...) ҳам, эгардан тушмаслик.

Отдан тушса(...) ҳам, эгардан тушмаслик *ким*. Мавқеини йўқотганига қарамай, ўзини аввалгидай тутмоқ. **В а р и а н т и:** отдан тушса(...) ҳам, узангидан тушмаслик; эгардан тушмаслик; эгардан тушмоқ [!].

... халқ президиумга ҳам сайламабди-ю, бу киши ҳамон отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди. А. Муҳиддин, Тўғри таъбир. Қўрдингизми, Давронов отдан тушса ҳам, узангидан тушгани йўқ. И. Раҳим, Ихлос. Сен нима деясан. Ҳали ҳам эгардан тушмайсан-а. Ҳозир ўшанақа замонми, уруш тамом бўлса, ўсма-тасманени қўйиб, ... бошқатдан тўй қил. Саид Аҳмад, Мостонбиби. Ҳамон мусофирчиликни бўйнингга олдингми, эгардан сал тушгин-да! Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

Отилган тош. Қ. тош отмоқ.

Отимни бошқа қўйинг! Қ. отимни бошқа қўяман!

Отимни бошқа қўяман! Бирор ишни бажаришга қасд қилганликни билдиришда айтилади (маълум даражада қасам ичиш билан тенг). В а р и а н т и: **номимни бошқа қўяман!**; **отимни бошқа қўйинг!**

Бошлаган ишимни охирига олиб бормасам, отимни бошқа қўяман! Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Таъзирингни бергизиб қўймасам, Умар отимни бошқа қўяман! И. Раҳим, Ихлос. Қизилқум кийикларини қийратмасам, номимни бошқа қўйганим бўлсин! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Уша Худойназар попишак замонда боғ берган ҳосилдан икки баравар ошириб ҳосил олмасам, Матҳолиқ номимни бошқа қўяман! С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради. Бўпти! Бу шер-пер деганларингизни қўлимда олмадек ўйнаб, осмонга отмасам, Кимсан отимни бошқа қўйинг! С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

Очилган кўз(и). Қ. кўз(и)ни очмоқ.

Очиқ кўнгил — кўнгл(и) очиқ кимнинг. Самимий, гайирликни билмайдиган. В а р и а н т и: **очиқ кўнгилли**; **очиқ кўнгил [экан]лик**.

У камбағал бир оилада туғилиб ўсган, очиқ кўнгил бир ўсмир бўлиб, Холмуроддан тўрт ёшгина кичик эди. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳасан овчи бу дилкаш йигитнинг очиқ кўнгил билан дардлашиб ўтиришидан жуда ҳузур қиларди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Унинг кўнгли очиқ, содда йигит эканини билиб, болалар бирин-сирин яқинлаша бошладилар. Ойбек, Қутлуғ қов. Бу студент жуда очиқ кўнгли йигит экан, у ўз турмушидан, ўқишларининг боришидан ва бошқалардан сўзлар эди. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Ҳозир Гавҳар ўз проғули ҳақида гапиришни истамасди, лекин Маҳкамнинг очиқ кўнглилиги уни ҳам шунга ундарди. П. Қодиров, Уч илдиш.

Очиқ кўнгилли. Қ. очиқ кўнгил.

Очиқ кўнгиллик. Самимийлик; гайирликни билмаслик. В а р и а н т и: **очиқ кўнгиллилик**.

Бундан икки йил бурунги очик кўнгиллик, яхши ният, самимий дўстликдан бутунлай йироқлашган, аллақандай мағрур бегона бир йигит бўлиб қолган. Ж. Абдуллахонов, Албатта кут. Саломат опа шошиб қолди. Шундай очик кўнгиллик билан уйингга кириб келиб, отингни айтиб кўришган нотаниш одамга нима дейсан киши. А. Мухтор, Ҳаётга чақиріқ. Маҳкам бунинг очик кўнгилликми ёки «Қайси студент прогул қилмабди?!» қабиллидаги гапми эканини билмоқ учун унга тикилиб қаради. П. Қодиров, Уч илдиз. Агар Саидғози Назаровни кўргани борса, у мана шу ёшликдаги кулгиси, очик кўнгиллиги билан қарши олармикан? С. Анорбоев, Оқсой.

Очик кўнгиллик. Қ. очик кўнгиллик.

Очик кўнгил [экан]лик. Қ. очик кўнгил.

Очик чехра билан. Яхши кайфият билан, хуштабиатлик билан.

Варианти: очик юз билан.

«Келинг, киравериңг, тортинманг!»— деди у очик чехра билан. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Гуллар ичида сайр қилиб юрган раис хуржун кўтарган меҳмонни очик юз билан кутиб олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Очик чехра[ли]. Қ. чехраси очик.

Очик юз билан. Қ. очик чехра билан.

Очик юз[ли]. Қ. чехраси очик.

Очик қўл. Қ. қўл (и) очик.

Ошиб-тошиб ётмоқ. Қ. бош (и) дан ошиб ётмоқ.

Оқ билан қорани ажратмоқ. Қ. оқ-қорани ажратмоқ.

Оқ билан қорани билмоқ. Қ. оқ-қорани танимоқ.

Оқ кўнгил — кўнгл (и) оқ кимнинг. Яхши ниятли, бошқаларга ёмонликни раво кўрмайдиган. **Варианти: оқ кўнгиллиқ оқ кўнгил [экан]лик.** Синоними: **кўнгл (и) тоза.** У хашаши: **ичи қора; кўнгли қора.**

... қизга ўзбек қишлоғининг содда ҳаёти, оқ кўнгил одамлари жуда ёқди. Санд Аҳмад, Қўшиқ. У ўзи оқ кўнгил бўлгани учун, ошнасини ёмонлигиси келмасдан шундай деяртиги ё Қосимовдан манфаатдор бўлгани учун уни оқладими? О. Ёқубов, Ота изидан. «Салимбойваччадан қилча шубҳаланманг,— қатъий равишда деди Тангибойвачча,— унинг кўнгли оқ». Ойбек, Қутлуғ қон. Ойша хола очик қўл, оқ кўнгилли хотин эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Мен ҳамма цехдошларининг оқ кўнгиллигига ишонаман. А. Мухтор, Стахановча галаба куни.

Оқ кўнгилли. Қ. оқ кўнгил.

Оқ кўнгиллик. Тўғрилиқ, ёмонликни билмаслик. **Варианти: оқ кўнгиллик.**

Назокат оқ кўнгиллилик билан бир бошдан гапириб берди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Адолат борган сари Усмонжонга боғланиб борар, унинг оқ кўнгиллилиги ва меҳрибонлигидан хурсанд ва ҳайратда эди. С. Зуннунова, Гулхан.

Оқ кўнгиллилик. Қ. оқ кўнгиллилик.

Оқ кўнгил[экан]лик. Қ. оқ кўнгил.

Оқ туя кўрдингми — йўқ, кўк туя кўрдингми — йўқ. Қ. туя кўрдингми — йўқ.

Оқ-у қорани танимоқ. Қ. оқ-қорани танимоқ.

Оқ-у қорани тушунмоқ. Қ. оқ-қорани танимоқ.

Оқ-у қорани фарқ қилмоқ. Қ. оқ-қорани ажратмоқ.

Оқ-у қорасига тушунмоқ. Қ. оқ-қорани танимоқ.

Оқ-у қора[си]ни ажратмоқ. Қ. оқ-қорани ажратмоқ.

Оқ-у қора[си]ни билмоқ. Қ. оқ-қорани танимоқ.

Оқ-қорани ажратмоқ ким. Яхшини ёмондан, фойдани зарардан фарқламоқ. **Варианти:** оқ-у қора[си]ни ажратмоқ ким ниманинг; оқ билан қорани ажратмоқ; оқ-у қорани фарқ қилмоқ. **У х ш а ш и:** оқ-қорани танимоқ.

Уни ҳаётга ундаган, оқ-қорани ажратишга ўргатган Усмонжон эмасми?! С. Зуннунова, Гулхан. ... токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқ-у қорани ўз кўзи билан ажратоладиган бўлсин! П. Турсун, Уқитувчи. Балки росмана кўр эдик, ҳаётнинг оқ-у қорасини ажрата олмас эдик. А. Муҳиддин, Гигант. Кишилар оқ билан қорани ажратиб қолгандан кейин, исботгагина ишонар экан. И. Раҳим, Ҳилола. ... айниқса Қудрат ака билан яқинлашиб, унинг ажойиб суҳбатларидан баҳраманд бўлгандан кейин оқ-у қорани анча фарқ қиладиган бўлдим, М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Оқ-қорани танимоқ ким. Яхши-ёмонни, фойда-зарарни билмоқ; ҳаёт тажрибасига эга бўлмоқ. **Варианти:** оқ-у қорани танимоқ; оқ-у қорасини танимоқ ким ниманинг; оқ-у қора[си]ни билмоқ ким ниманинг; оқ билан қорани билмоқ; оқ-у қорани тушунмоқ; оқ-у қорасига тушунмоқ ким ниманинг. **У х ш а ш и:** оқ-қорани ажратмоқ.

У вақтларда Ботирали оқ-қорани яхши таниб олган, ташкилотнинг ҳар қандай топшириғини жуда усталик билан бажарадиган бўлиб қолган эди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Сиз оқ-қорани таниган одамсиз, Абдишукур. Ойбек, Қутлуғ қон. Сиз олий маълумотли, оқ-у қорани биздан яхшироқ таниган бир интеллигентсиз! О. Ёқубов, Тилла узук. Мен ревизия қилинг дейтганим йўқ, гап лекциянинг оқ-қорасини таниш устида боряпти. П. Қодиров, Уч илдиш. Омма ўсди, оқ-у қорани биладиган бўлиб қолишди... Ойбек, Нур қидириб.

Аттанг, аттанг, турмушинг оқ-у қорасини билмаса, қийин экан-да... Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ийқ, энди халқни чалғитиш қийин. У оқ билан қорани билиб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. ... *Қудрат сингари оқ-қорани яхши тушунадиганларгина эмас, Матқовул сингари содда дилларни ҳам ажаблантирмай қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Эҳе, мен дунёнинг оқ-у қорасига тушунмас эканман.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Оқ-қорасини танимоқ. Қ. оқ-қорани танимоқ.

Өғз(и) бормади кимнинг нима қилишига. Бирор андиша-мулоҳаза билан айтишни маъқул кўрмаслик. **Синоними:** тил(и) бормади.

Ғози ўзи гапиришига оғзи бормай, «Сен гапир»,— дегандек Умаралига қаради. И. Раҳим, Ихлос. *Э, сўраманг, айтгани оғзим бормайди. Бек урган экан.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ана шунда отасига истасини айтмоқчи бўлди, лекин тортинди— оғзи бормади.* Куздан бошлаб яна эски мактабига юбордилар. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Өғз(и)га нос олмоқ. Қ. оғз(и)га толқон солмоқ.

Өғз(и)га олмаслик I ким [ўзининг] нимани. Умуман истеъмоқ қилмаслик. **Варианти:** оғизга олмаслик I ким нимани.

...чунки эрталабдан бери оғзимга бир тишлам нон олганим йўқ. П. Турсун, Уқитувчи. *«У ерда қурғурни оғизга олмадик ҳисоб»,— деди Собир ўзини оқлашга тиришгандай.* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. ... *ўз қўрамыздаги қудуқнинг сувини сира оғизга олиб бўлмайди.* С. Айний, Қуллар.

Өғз(и)га олмаслик II. Қ. оғз(и)га олмоқ.

Өғз(и)га олмоқ ким [ўзининг] нимани— оғз(и)га олмаслик II ким [ўзининг] нимани ёки кимни. Гапирмоқ— умуман гапирмаслик. **Варианти:** оғизга олинмоқ нима; оғизга олмаслик II ким кимни ёки нимани. **Синоними:** тилга олмоқ.

Рус-тузем мактабига кираман. У ерда болаларни домласи ... сўкмас экан, бундай сассиқ нарсаларни оғзига олишга жирканар экан. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Бу йилги сайловда эса унинг кандидатурасини ҳеч ким оғзига олмади.* С. Зуннунова, Биринчи қадам. *Отвод бериш қаёқда, ҳеч ким мени оғзига ҳам олмади.* А. Қаҳдор, Санъаткор. *Бу ном оғизга олинганда, биров ачиниш ва ҳайрат билан тангайини тақиллатса, биров ... А. Мухтор, Опа-сингиллар. Агар ушбу мактубни бюродан бурун ёзганимда, эҳтимол, «семиз гавда» деган сўзнинг оғизга ҳам олмаган бў-*

лардим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Таҳорат суви берувчи аёлни оғизга олманг, иним. Ойбек, Қутлуғ қон.

Оғз(и)га сўк солмоқ. Қ. оғз(и)га толқон солмоқ.

Оғз(и)га толқон солмоқ ким [ўзининг]. Мутлақо гапирмаслик, суҳбатда мутлақо қатнашмаслик. В а р и а н т и: **оғз(и)га сўк солмоқ.** С и н о н и м и: мум тишламоқ; **оғз(и)га қатик ивитмоқ.** У х ш а ш и: «лом-ним» демаслик; дам(и) чиқмади — дам(и)ни чиқармаслик; **оғз(и)ни очмаслик.**

«Мажлис бошлангунча бир оз кулишиб ўтирайлик. Оғизларингга «толқон» солиб олманглар», — деди Сотволди. П. Турсун, Уқитувчи. Мажлисда оғзига сўк солиб ўтирган Холиқжон одамлар тарқалгандан кейин тилга кириб, раисга нолиб қолди. Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади.

Оғзига тушмоқ нима кимнинг. Кўпчилик орасида гап-сўз бўлмоқ; маълум-машхур бўлмоқ. В а р и а н т и: **оғизга тушмоқ ким ёки нима.** С и н о н и м и: **тилига тушмбқ.**

Шу давр ичида касалларни даволашдаги баъзи ишлари халқ оғзига тушиб, шуҳрати ҳам ортган эди. Н. Назаров, Замон. Бўладиган бўлса, очиқ-ойдин қилиш керак эди, эртага элнинг оғзига тушади, унда нима деган одам бўламиз, халқ нима дейди? Саид Аҳмад, Лочин. Каримдан узоқ бўлсин. Оғизга ҳам тушмайсан, уягга ҳам қолмайсан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли, Қурилишда комсомол участкаси оғизга тушиб қолди. А. Мухтор, Туғилиш.

Оғз(и)га урмоқ ким кимнинг. Дўқ билан ёки далил билан бирор кишининг яна сўзлашига йўл қўймаслик. В а р и а н т и: **оғз(и)га қоқмоқ** (оз ишлатилади).

Ёмоннинг оғзига урмаса бўлмайди, тушундиларингми, қақилдоқлар?! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Оддий колхозчилардан бунақа дакки емаган эди. Негадир ҳозир отанинг оғзига қоқа олмади. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил.

Оғз(и)га қараб [ўзининг]. Уйлаб («гапирмоқ»). В а р и а н т и: **оғз(и)га қарамай; оғизга қараб (—).**

«Оғзингга қараб гапир,— деди жаҳли чиқиб Дадажон,— менми нон тейки, сенми?!» И. Раҳим, Ихлос. «Оғзингизга қарамай гапираверасизми?!» Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Ия, ия,— Қодиров Хайрихоннинг гапини бўлди,— сал оғизга қараб гапириш керак-да». Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил.

Оғз(и)га қарамай. Қ. оғз(и)га қараб,

Оғз(и)га қарамоқ ким кимнинг. I. Тингламоқ, нима дейшини диққат билан кутмоқ. У х ш а ш и: **оғз(и)га қаратмоқ.**

Тожибой гапирса, катта-кичик ихлос билан унинг оғзига қарайди. П. Турсун Уқитувчи. Бадалшо қучоғидаги қопни ерга қўйди. У ҳамма унинг оғзига қараб турганини, ҳатто «полвон ато» билан «ако Кўчқор» ҳам маҳтал эканини кўриб ҳаяжонланди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. Уз билгича иш қилмай, кимнингдир кўрсатмасини кутмоқ.
У х ш а ш и: **оғз(и)ни пойламоқ.**

«Ўзингнинг кимлигингни энди билдингми,— деди Дадажон унга ўгирилиб.— Раиснинг оғзига қараганинг-қарагани. Яримтасан.» И. Раҳим, Ихлос. ... заводда ишлайдиган мингдан ортиқ эркак, шулар қатори эри ҳам ўшанинг оғзига қарайди. А. Қаҳҳор, Қизлар.

Оғз(и)га қаратмоқ ким [ўзининг] кимни. Нутқи билан маҳлиё қилиб олмоқ.

Гапга чаққон, тетик хотин эди-ку! Бир гапириб, ўн куларди, ҳаммани оғзига қаратарди. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Наҳот ҳаммани ўз оғзига қаратиб келган, ҳамма ерда уйнинг тўрида ўтириб келган Тожибой оқсоқол бирдан амалдан тушиб қолса-я!* П. Турсун, Уқитувчи. *Кўсанамо бир киши ўтирганларни оғзига қаратиб нимадир ҳикоя қиларди.* Саид Аҳмад, Ҳукм.

Оғз(и)га қатиқ ивитмоқ ким [ўзининг]. Мутлақо гапирмаслик, суҳбатда мутлақо қатнашмаслик (оз ишлатилади). С и н о н и м и: **оғз(и)га толқон солмоқ; мум тишламоқ.** У х ш а ш и: «лом-мим» демаслик; дам(и) чиқмади — дам(и)ни чиқармаслик» **оғз(и)ни очмаслик.**

Оғизларингга қатиқ ивитадиларингми, нега индамайсизлар? Ш. Рашидов, Бўрондан-кучли.

Оғз(и)га қоқмоқ. Қ. оғз(и)га урмоқ.

Оғз(и)дан бол томади кимнинг. Ширинсухан бўлмоқ, ширинсуханлик қилмоқ.

Илгари билмаганини ўргатар, кўрсатар эди. Сўзлаганда оғзидан бол томар, юзларидан табассум сўнмас эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Остонақул Мирзакарим тўғрисида ҳамон оғзидан бол томиб гапирар эди.* С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас.

Оғз(и)дан она сут(и) анқиб турибди. Қ. она сут(и) оғз(и)дан кетмаган.

Оғз(и)дан она сут(и) кетмаган. Қ. она сут(и) оғз(и)дан кетмаган.

Оғз(и)дан сут ҳиди келиб турган. Қ. она сут(и) оғз(и)дан кетмаган.

Оғз(и) катта — катта оғиз. 1. Сохта кибр-ҳаволи; мақтанишни яхши кўрадиган.

Қодиров оғзи катта эркакларни қаноти остига олиш йўли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди. III. Рашидов, Бўрондан кучли. Меҳмоннинг қизарганини пайқаган кекса бой, ўз хотинининг катта оғиз ва бетамизлигига аччиқланиб, юзини тескари бурди. Ойбек. Қутлуг қон.

2. Имтиёзли мавқега эга (кинояли).

Охири уйдагилар кўнишди-ю, қишлоқдаги бир-иккита оғзи катталар асло бўлмайдди дейишибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. У киши илгари «Мен Қамишқапаннинг устуниман»,— деб чиранган оғзи катталардан. П. Турсун, Уқитувчи.

«Оғзинг қани?»— деса, қулоғ(и)ни кўрсатмоқ ким. Утакетган ношуд, меров, анқов.

Спарта давлатини сўраса, Спартак юришларига ўтиб кетяпти. «Оғзинг қани?»— деса, қулоғини кўрсатади. Қ. Назир, Ужар қизлар. Уминг ўзи ҳеч балода йўқ, «Оғзинг қани?»— деса қулоғини кўрсатадиган бир йигит эди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланishi.

Оғз(и)ни жуфтламоқ. Қ. оғиз жуфтламоқ.

Оғз(и)ни кўпиртирмоқ. Қ. оғиз кўпиртирмоқ.

Оғз(и)нинг таноби қочди кимнинг. Беҳад севинмоқ, хурсандлиги туфайли лаб-лунжини йиғиштириб ололмаслик. В а р и а н т и: оғиз таноби қочиб (—) (оз ишлатилади, сунъий). С и н о н и м и: оғз(и) қулоғ(и)га етди; бош(и) кўкка етди; тери(си)га сизмай кетмоқ; қўй(и) мингга етди.

Урик домланинг келини ўғил туғибди. Оғзининг таноби қочган. Бир жойда туролмайди. Саид Аҳмад, Урик домла. «...айланиб кетай сендан, ғамхўримсан-да, ғамхўр»,— дея кампирнинг оғиз таноби қочиб, неварасини эркалаган бўлди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Муродовани кўрганда оғзининг таноби қочадиган Зуннунов бугун ҳақиқатан ҳам хомуш кўримди. И. Раҳим, Ихлос.

Оғз(и)ни очирмаслик. Қ. оғиз очмоқ.

Оғз(и)ни очирмоқ. Қ. оғз(и)ни очмоқ I.

Оғз(и)ни очмоқ I ким [ўзининг]— оғз(и) очилди кимнинг. Ачраймоқ. В а р и а н т и: оғз(и)ни очирмоқ ким кимнинг; оғиз очилибди (—) (оз ишлатилади).

Унинг гапи — гап, сеники фақат маслаҳат, эътиборга олма-лади, бўлмаса — йўқ, оғзингни очиб қолаверасан.

И. Раҳим, Ихлос. Гапираверса, оғзимиз очилиб қолибди. Ҳаммасини ўзи кўргандай билади-я! П. Қодиров, Уч илдиэ. Шариат-тариқатдан гапирса, бировнинг оғзини очириб қўядиган билими бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мақтовларни эшитиб ўтириб, оғиз очилибди-ю, эс-ҳуш бошдан учибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Оғз(и)ни очмоқ П. Қ. оғиз очмоқ.

Оғз(и)ни пойламоқ ким кимнинг. Бирор фикрни ўзича айтишини кутмоқ, У х ш а ш и: **оғз(и)га қарамоқ** 2.

Кампир ҳамон келинининг оғзини пойлади. Лекин келиндан ҳеч бир ҳасрат қиладиган гап чиқмади. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Роса уч юз олтиш кун оғзингни пойлади м. «Ичимдан топ» деб димиқиб юравердинг. И Раҳим, Ихлос.

Оғз(и)ни юммоқ ким [ўзининг] — **оғз(и)** юмилди кимнинг. Гапиришини тўхтатмоқ — гапиришдан тўхтамоқ, У х ш а ш и дам(и) чикмади — дам(и)ни чиқармаслик.

Бозоровдан бошқа ким бор қишлоқда? Оғзингни юм, ишингни қил. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Эй бадбахт! Юм оғзингни, бундай иғво тарқатма! С: Абдулла, Алпомиш. Уйимга келиб, тузимни ялаб, эшигимдан ялатроқ тўн кийиб чиқсалар, ҳамманинг оғзи юмилади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Оғз(и) юмилди Қ. оғз(и)ни юммоқ.

Оғз(и) қулоғ(и)га етди кимнинг. Беҳад севинмоқ, хурсандлиги туфайли лаб-лунжини йнгиштириб ололмаслик. Синоним: **бош(и) кўкка етди; тери(си)га сизмай кетмоқ; қўй(и) мингга етди.**

«Вой хотинталоқ ҳоким, олтинни кўрса, оғзи қулоғига етади-я!» М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Дўконнинг дарчасидан оғзи қулоғига етиб илжайиб турган қопқора бир башара кўриқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Беш минутчадан кейин адъютант нима учундир оғзи қулоғига етиб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Оғз(и) қулоғ(и)да кимнинг. Ниҳоятда хурсанд. Синоним: **бош(и) осмонда.** У х ш а ш и: **оғз(и) қулоғ(и)га етди.**

Маҳалла комиссияси ҳарбий комиссариатнинг повесткасини топширди. Бу нарса менга жуда ёқиб тушди. Оғзим қулоғимда. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Истар-истамас идорага кирган Бўрибой у ердан оғзи қулоғида бўлиб чиқди. Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади. Шодмон отанинг оғзи қулоғида: уч кам етмишга кирганда невара кўрди! Ҳ. Назир, Қўрмава.

Оғиз-бурун ўпишмоқ ким ким билан. Апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ.

У х ш а ш и: ора(лари)дан қил ҳам ўтмайди.

У тилмочлик қилиб юрган кезларда шаҳарнинг казо-казо-лари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди. Санд Аҳмад, Хукм. Ҳалиги қассоб, Зокирхўжа деганимиз махсумнинг оғиз-бурун ўпишган улфати. П. Турсун, Уқитувчи.

Оғизга олинмоқ. Қ. оғз(и)га олмоқ.

Оғизга олмаслик I. Қ. оғз(и)га олмаслик I.

Оғизга олмаслик II. Қ. оғз(и)га олмоқ.

Оғизга тушмоқ. Қ. оғз(и)га тушмоқ.

Оғизга қараб. Қ. оғз(и)га қараб.

Оғиз жуфтламоқ ким. Гапиршга ҳозирланмоқ. **В а р и а н т и:** оғз(и)ни жуфтламоқ ким [ўзининг].

«Бу менинг ишим, аралашманг»,— демоқчи бўлиб оғиз жуфтла я п с и з -у, айтишга андиша қиялсиз, сезиб турибман. Р. Файзий, Тош ойна. Фафур яна ўртага чиқиб, Муроталига жавоб бериш учун оғиз жуфтлаганда, Погодин елкасига қўлини қўйиб тўхтатди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бир нарса айтмоқчи бўлиб оғзимни жуфтлаб турган эдим, телефон жириглаб қолди. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

Оғиз кўпиртирмоқ ким. Кўп ва мақтаниб гапирмоқ. **В а р и а н т и:** оғз(и)ни кўпиртирмоқ ким [ўзининг] (оз ишлатилади).

Лекин пайти келганда раис ҳам колхоз ютуқлари ҳақида оғиз кўпиртиришдан асло қайтмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «... жоним билан чорасига киришаман»,— суюниб оғзини кўпиртира бошлади мудир. Ойбек, Нур қидириб. Қудратга наша қилган нарса Раҳимнинг қилигидан кўра, Қўзибойнинг оғиз кўпиртириши эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Оғиз очилибди. Қ. оғз(и)ни очмоқ.

Оғиз очирмаслик. Қ. оғиз очмоқ.

Оғиз очмоқ ким кимга нима ҳақда ёки ким ҳақда. Гап бошламоқ. **В а р и а н т и:** оғиз очирмаслик ким кимни; оғз(и)ни очмоқ II ким [ўзининг] кимга; оғз(и)ни очирмаслик ким кимнинг нима ҳақда. **У х ш а ш и:** дам(и) ич(и)да қолди; дам(и)ни ич(и)га ютмоқ.

Баъзи раислар борки, танқиддан оғиз очсанг, нақ тавба қилганинеча ёқалашади. Санд Аҳмад, Қадрдон далалар. . . зинҳор бировга бу ҳақда оғиз оча кўрманг деб қайта-қайта илтмос қилдим. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил. На она, на қизлар ота олдида Аҳмад ҳақида оғиз очолмас эдилар. Ойбек, Нур қидириб. Унинг бошлиғи ҳақида лоф-қоф тарқаган эди: Раҳмонқуловни оғиз очирмасмиш, буйруқ-

ларини бекор қилибди. А. Мухтор, Туғилиш. Адолатнинг тили қисик. Қани энди оғзини очиб кўрсин-чи, ўша майда тишларини қоқиб олади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Хўп, ҳозирча ҳеч кимга оғзингни очма. Узоқ тўйга олдиндан ногора қоқиш ярамайди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Ишқдан оғзим очирмас эди ҳам рашкдан кўзим. С. Абдулла, Кўзинг.

Оғиз солмоқ ким. 1. кимга. Қайлик ёки куёв қилиш нияти борлигини айтмоқ.

... бу хотиннинг Ҳаётга орқаворотдан оғиз солиб юрганини ҳам билар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Насибага оғиз солувчиларга аввалгидек: «Айттириб қўйгани бор, у армиядан эсон-омон қайтиб келса, тўйи бўлади», — деган жавобни қайтаради. Ҳ. Нуъмон, Ёшлиқда берган кўнгил. Мен куёв қиламан деганлар ҳам топилиб қолди. Анови Холпошани айтмайсизми, ўша ҳам бир-икки оғиз солди, парво қилмадим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. нимага. Ғайри қонуний равишда ўзлаштиришга ҳаракат қилмоқ.

Раиснинг меҳнат кунига оғиз солаётганини ўзингдан эшитдим. И. Раҳим, Ҳилола.

Оғиз таноби қочиб. Қ. оғз(и)нинг таноби қочди.

Оғир оёқ. Ҳомиладор.

Матлубахон, яхши эмас, нега ўзингизни эҳтиёт қилмайсиз, ҳар қалай ... оғир оёқсиз ... С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Эрқўзиёва оғир оёқ бўлиб, ... бир ўзи уйда зерикканиданми, ҳар тугул, кечадан бери қовоғи очилмай қолди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

П

Пай(и)га тушмоқ ким. 1. кимнинг. Зимдан юриб бутун хатти-ҳаракатини таъқиб қилмоқ (эскирган). Синоними: **из(и)-га тушмоқ 1; кет(и)га тушмоқ 1; орқа(си)га тушмоқ.** Ушшаши: **пай(и)дан тушмоқ.**

Баъзи бир одамлар ва жумладан Давлатёр ҳам унинг пайига тушди. П. Турсун, Уқитувчи. Анорхоннинг пайига туш ... Комилнинг изини пойла ... И. Раҳим, Ихлос.

2. ниманинг. Манфаатдор бўлгани ҳолда берилиб ҳаракат қилмоқ. Синоними: **кет(и)га тушмоқ 2.**

Оқсоқол уни куёв қилиш пайига тушиб, тез-тез уйига, чақирадиган бўлди. Саид Аҳмад, Хукм. Бунинг ўрнига ўша ғуқсоннинг олдини олиш пайига тушган яхши. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Пай(и)дан тушмоқ ким кимнинг. Қаерга борса, зимдан таъқиб қилиб бормоқ (эскирган). **Синоним** и: орқа(си)дан тушмоқ 1; из(и)дан тушмоқ; кет(и)дан тушмоқ. **Ухшаши**: пай(и)га тушмоқ.

Давлатёр Мадаминнинг пайдан тушган бўлса ҳам, унинг қаяққа кетганини аниқлай олмай овора бўлди. П. Тур-сун, Уқитувчи.

Пай(и)ни қирқмоқ ким кимнинг. Мавқеидан маҳрум этадиган зарба етказмоқ. **Синоним** и: оёғ(и)га болта урмоқ.

Ўзидан чиққан ёқмайди, юқоридан келганни сиздирмайди... Нима талашаркан-а?... Давроновнинг ҳам пайини қирқишди. И. Раҳим, Ихлос. Бу Ҳилолангиз менинг пайини қирқмоқчи. И. Раҳим, Ҳилола.

Парвой(и)га келмаслик. Қ. парвой(и)га келтирмаслик. **Парвой(и)га келтирмаслик** ким [ўзининг] нимани. Эътибор қилмаслик; ўйланиб ҳам ўтирмаслик. **Варианти**: парвой(и)га келмаслик нима кимнинг (оз ишлатилади).

Қизим, парвойингга келтирма, бунақанги хат ёзганинг кўзига хасмол чиқсин илоё. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Аммо бу гаплар Равшановнинг парвойига ҳам келмасди. С. Назар, Яшил бойлик.

Парвойи фалаг(и)га кел[тир]маслик. Қ. парвой(и)га келмаслик. **Парвой(и) фалак** [кимнинг]. Бефарво, беғам. **Ухшаши**: дунёни сув босса, тўпиф(и)га чиқмаслик.

Мен яқин жўрам деб дардимни сенга ёрсам, сенинг парвойинг фалак. С. Назар, Яшил бойлик, Аммо унинг бардошига балли, асабига қойил... Одатдагидай парвойи фалак ўтирибди. И. Раҳим, Ҳилола.

Пастга урмоқ. Қ. ерга урмоқ. **Пашшадан фил ясамоқ** ким. Муболага қилиб, бўрттириб юбормоқ. **Варианти**: пашшани фил қилмоқ; пашшасини фил қилмоқ ким ниманинг. **Синоним** и: игнадек ... ни туядек қилмоқ.

Биласиз, «Бўрк ол»,— деса бош олмоқ, пашшадан фил ясамоқ— полициянинг суйган методи. Ойбек, Нур қидириб. «Ўзукун пашшани фил қилиб, қаяқдаги гапларни чулғатиб юрдингиз». А. Муҳиддин, Қўғиллар, ...амлакборга

тилчилик қилади, рост-ёлгон хабарларнинг пашшасини фил қилиб етказиб, уйимизни куйдиради. С. Айний, Қуллар.

Пашшани фил қилмоқ. Қ. пашшадан фил ясамоқ.

Пашшасини фил қилмоқ. Қ. пашшадан фил ясамоқ.

Пашша кўримоқ ким. Фойдали, кўзга кўринарли иш билан шуғулланмаслик, вақтини бефойда ўтказмоқ.

«Хайри аямни одам қилган Эгамбердиев...»—«Ҳа-ҳа?! Эгамбердиев эканми? Биз пашша кўриб юрган эканмизда». А. Муҳиддин, Қирқ бахт эгалари. Айтганингиздай, бир соатдан бери пашша кўриб ўтирибман, Комил ака. И. Раҳим, Ихлос.

Пешана тери. Ҳалол меҳнат.

Мен пешана теримга таянган одамман. Ҳосилотликка ҳам ҳалол меҳнатим орқасида эришдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Оз бўлса ҳам, пешана терим билан топанам, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман! Ойбек, Қутлуғ қон.

Пешана тери тўкилди. Қ. тер тўкмоқ.

Пешана тери тўкмоқ. Қ. тер тўкмоқ.

Пинаг(и)ни бузмаслик ким [ўзининг]. Ҳузига қаратилган гап ёки ҳаракатга била-кўра туриб эътибор қилмаслик, ўзини гўё ҳеч нарса сезмагандек тутмоқ. В а р и а н т и: пинак бузмай (—).

Соҳиб қори бир-икки бор томоқ қирса ҳам, хотини пинаг-ни бузмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Фақат Қодиров пинаг-ни бузмай чой сузишда давом қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Йўқ, гаплашмасангиз бўлмас эди»,— деди йигит пинак бузмай. Раҳмонқулов баттар асабийлашди. А. Мухтор, Туғилиш.

Пинак бузмай. Қ. пинаг(и)ни бузмаслик.

Пинакка кетмоқ ким. 1. Ухлаб қолмоқ. У х ш а ш и: кўз(и) кетибди; кўз(и) илинди.

... бошини сал қимирлатган ҳолда пинакка кетаркан, бека столга нон ва сут келтирди, ошамоққа ундади. Ойбек, Қуёш қораймас. ... булут босиб турган дим ҳавода аста элиб, пинакка кетди. А. Мухтор, Туғилиш.

2. Уйланиш ҳолатида бўлмоқ. С н н о н и м и: хаёлга чўммоқ.

Қария пинакка кетди. Оқ сочли бошини қўллари билан сиқиб, кўзларини юшиб, узоқ ўйга толди. Ойбек, Нур қидириб. Новча нега пинакка кетди десам, ҳалиям ўғлинг билан неварангнинг дардини чекяпсанми? С. Анорбоев, Оқсой.

Пихини ёрган. Ҳушсизлик, ўтакетган уддабурон, қув.

Моддаси моддасига тўғриланди. Пихини ёрган юрист ҳам материалдан хато тополмайди. С. Анорбоев, Оқсой. Бунинг

устига, ҳаром-харишдан ҳазар қилмайдиған, п и х и н и ё р г а н туллакка ўхшайди. А. Мухтор, Туғилиш.

Пичоқ бориб суяг(и)га етди. Қ. пичоқ суякка етди.

Пичоқ суяг(и)га тақалди. Қ. пичоқ суякка етди.

Пичоқ суякка бориб тақалди. Қ. пичоқ суякка етди.

Пичоқ суякка етди. Ортиқ чидаб бўлмайди. В а р и а н т и: пичоқ суяк-суяг(и)га етди *кимнинг*; пичоқ бориб суяг(и)га етди *кимнинг*; пичоқ суякка бориб тақалди; пичоқ суяг(и)га тақалди *кимнинг*. У х ш а ш и: тоқат(и) тоқ бўлди; жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ 2.

Пичоқ суякка етди: Матқовул ... бошини баралла кўтарди, ёш ўрнига ғазаб тўла кўзлар билан минебошига тикилди, кейин ўзига ёт бир товуш билан бақирди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Тоқатим тоқ бўлиб, бардошим тугади, пичоқ бўлса суяк-суякларимга етди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бас, пичоқ бориб суягимга етди. Бошимни эгиб, индамай юрганам етар, жонимдан тўйиб кетдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Жон дўстим, пичоқ суякка бориб тақалди, бу кеча ҳам ухламай чиқдим. Бўлар энди, менга ишонавер.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ... *асаби қақшаб, пичоқ суягимга тақалганда, бошидан ақл-ҳуши кетиб, ўзини ўзи бўғиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Пичоқ суяк-суяг(и)га етди. Қ. пичоқ суякка етди.

Подадан аввал чанг чиқармоқ. Қ. подадан олдин чанг чиқармоқ.

Подадан олдин чанг чиқармоқ ким. Рўёбга чиқиши аниқ бўлмаган нарса ҳақида ҳовлиқмалик билан вақтидан илгари гапириб юрмоқ. В а р и а н т и: подадан аввал чанг чиқармоқ. С и н о н и м и: тўйдан илгари ноғора қоқмоқ.

Лекин Қўзибойнинг гоҳо подадан олдин чанг чиқариш одати борлигидан, баъзилар уни «Сўнги ахборот» деб ҳам аташаркан. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *«Оғайни,— деди Мухиддин,— кўп катта кетаверма. Подадан аввал чанг чиқариш яхши эмас».* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Путур етди. Қ. футур етди.

Пучакка чиқармоқ. Қ. пучга чиқмоқ.

Пучакка чиқмоқ. Қ. пучга чиқмоқ.

Пучга чиқармоқ. Қ. пучга чиқмоқ.

Пучга чиқмоқ нима — пучга чиқармоқ нима ёки ким нимани. Хом хаёл бўлиб қолмоқ. В а р и а н т и: пучакка чиқмоқ — пучакка чиқармоқ.

Ота-онанинг умиди пучга чиқиб, ўғлининг бу ишидан ранжиб, нима қилишларини билмай ағрайиб қолишди. У. Азимов, Ақл чироғи. Онахондай, Эргашдай одамларнинг ўсиб чиқиши эса уларнинг бу ниятини пучга чиқаряпти. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Натижада арзанда қиз дадасининг орзу-умидларини пучга чиқариб, режаларини тилка-пора қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Хўп аврадинг, хуштор бўлдинг, иш пучакка чиқди. Бас энди, одамлар мазак қиляпти... Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Аммо ўзининг бу мантиқсиз сўзидан юзи қизарди, чунки бу сўзлари билан ... «Бой билан камбағалларнинг бараварлиги»ни пучакка чиқарган эди. С. Айний, Қуллар.

Пуч ёнғоқ билан қўйн(и)ни тўлдирмоқ. Қ. қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ.

Пўстаг(и)ни қоқмоқ ким кимнинг. Аёвсиз танқид қилмоқ. В а р и а н т и: пўстаг(и)ни қоқтирмоқ ким кимнинг кимга (оз ишлатилади).

... турмушдан орқада қолаётгани учун унинг роса пўстагини қоқишди. А. Муҳиддин, Қимирлаган қир ошар. Аввал докладимни эшитиб, кейин одамларга пўстагимни қоқтирмоқчи. П. Турсун, Уқитувчи.

Пўстаг(и)ни қоқтирмоқ. Қ. пўстаг(и)ни қоқмоқ.

Пўст(и)га сомон тикмоқ. Қ. тери(си)га сомон тикмоқ.

Пўст ташлатадиган. Қ. илон пўст ташлайди.

Р

Разм солинса. Қ. разм солмоқ.

Разм солмоқ ким нимага ёки кимга. Синчковлик билан кузатмоқ. В а р и а н т и: разм солинса нимага. У х ш а ш и: назар солмоқ.

Сен унга ҳеч нима дема, аммо юриш-туришига разм сол! Ойбек, Қутлуғ қон. Унинг ўнг ёнидаги кекса чолга разм солди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Яхшилаб разм солинса, тиниқ қоп-қора кўзлари ҳамма вақт ҳозиргидай қувноқ, юзларида аллақандай иссиқлик бўртиб тургандай. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Раҳм(и) келди кимнинг кимга ёки нимага — раҳм(и)ни келтирмоқ нима кимнинг. Аяш, ачиниш ҳисси уйфонди. У х ш а ш и: жон(и) ачиди; ич(и) ачиди; юраг(и) ачиди.

Кулак думига раҳмингиз келаётибдими? П. Турсун, Уқитувчи. Пахтага ҳам раҳми келяпти, сизга ҳам...

Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маҳкамнинг юзида кишининг раҳмини келтирадиган ҳеч нарса топа олмади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Раҳм(и)ни келтирмақ. Қ. раҳм(и) келди.

Руҳ(и) кўтарилди. Қ. руҳ(и)ни кўтармоқ.

Руҳ(и)ни кўтармоқ ким ёки нима кимнинг — руҳ(и) кўтарилди кимнинг. Руҳий тушкунликдан қутқармоқ. Антоними: руҳ(и) тушди — руҳ(и)ни туширмақ. Ухшаши: кўнгл(и)ни кўтармоқ — кўнгл(и) кўтарилди.

Улар баҳодир тракторчилар билан дилдан суҳбатлашиб, руҳини кўтардилар, ғайратига ғайрат қўшдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Сўнги йилларда юз бераётган катта воқеалар отасининг руҳини кўтараётганини сезган Гаваҳар унинг эртаги кунига умид билан қарарди. П. Қодиров, Уч илдиз. Бу ишга вожатий ўзи аралашгани учун болаларнинг руҳи кўтарилди кетган, ҳозироқ иш бошлашга чоғланган эди. Ҳ. Назир, Қўқорол чироқлари.

Руҳ(и)ни туширмақ. Қ. руҳ(и) тушди.

Руҳ(и) тушди кимнинг — руҳ(и)ни туширмақ ким [ўзининг]. Руҳий тушкунликка берилмоқ. Варианти: руҳни кўтармоқ нима (оз ишлатилади). Антоними: руҳ(и)ни кўтармоқ — руҳ(и) кўтарилди. Ухшаши: кўнгл(и) чўкди — кўнгл(и)ни чўктирмақ.

Ким айтди сенга ҳаёт тугади деб? Нега мунча руҳинг тушиб кетди? М. Муҳамедов, Кичик гарнизон. Туширманг руҳингизни, ота-она, Мининг от ёвга қарши ғолибона. С. Абдулла, Алпомиш. Бировга айтиб, тушунтириб бўлмайдиган ҳасрат уйқуни, дармонни қочириб, руҳни тушириб, бир ҳолатга келтиради одамни. А. Мухтор, Туғилиш.

Руҳни туширмақ. Қ. руҳ(и) тушди.

Рўёбга чиқармоқ. Қ. рўёбга чиқмоқ.

Рўёбга чиқмоқ — рўёбга чиқармоқ. 1. нима — ким нимани. Кўнгилдаги истак-режалар воқеликка айланди. Синоними: юзага чиқмоқ — юзага чиқармоқ 1. Ухшаши: амалга оширмақ — амалга оширмақ.

Бироқ турмушда кишининг тузган режалари ҳамма вақт ҳам рўёбга чиқа бермас экан. О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Улар шундай одамларки, олдиларига бир мақсад қўйсалар, то рўёбга чиқармагунча қўймадилар. П. Турсун, Уқитувчи.

2. ким — ким кимни. Моддий-маънавий фжизликдан халос бўлмақ. Синоними: юзага чиқмоқ — юзага чиқармоқ 2.

Бизнинг толемизга Совет ҳукумати бўлди-ю, бундай рўёбга чиқиш қолдик. П. Турсун, Уқитувчи. Сенинг бутун хонадонингни ким рўёбга чиқарди? Қолхоз. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

С

Сабр коса(си)ни тўлдирмоқ. Қ. сабр коса(си) тўлди.
Сабр коса(си) тўлди кимнинг — сабр коса(си)ни тўлдирмоқ нима ёки ким кимнинг. **Варианти:** сабр коса(си) тўлиб-тошди. **Синоним:** тоқат(и) тоқ бўлди — тоқат(и)ни тоқ қилмоқ. **Ухшаш:** жон(и) ҳалқум(и)га келди 2.

Герасимовнинг сабр косаси тўлиб, жаҳли чиқди. С. Абдуқаҳҳор. Ҳаётнинг бошланиши. Аширмат тўй масаласини қариндошлар олдига узил-кесил қилиб қўйди. Чунки уларнинг муомаласи даллолнинг сабр косасини ниҳоят тўлдирган эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Тожибой ўз қилиғи билан унинг сабр косасини тўлдирди. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳамма жойда одамларнинг сабр косаси тўлиб-тошди. П. Турсун, Уқитувчи.

Сабр коса(си) тўлиб-тошди. Қ. сабр коса(си) тўлди.
Савод(и)ни чиқармоқ. Қ. савод(и) чиқди.
Савод(и) чиқди — савод(и)ни чиқармоқ. **1. кимнинг** — ким [ўзининг]. Уқиш-ёзишни билмоқ.

Уртоқ Дўстатовнинг қўлида ўқиб, саводим чиқди. П. Турсун, Уқитувчи. Эндиги қуролимиз ақл, виждон, идрок ва оташин тарғиботдир. Саводингни чиқар! Илмсиз мамлакатда социализм қуриб бўлмайди. Саид Аҳмад, Хукм.

2. кимнинг нимадан — ким кимнинг нимадан, Ниманингдир сирларини билиб, ўрганиб олмоқ.

«Ғуломжон ошнангизни яхши мактабга берибсизлар, қулфи дилини очса, яқинда қилчдек бўлиб саводи чиқади»,— деди. «Қосимов билан апоқ-чапоқ бўлиб юрибди, охири бахайр бўлсин»,— дегани экан. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. «Севги нималигини сизни кўриб билдим. Севгидан саводимни чиқарган Роҳатим»,— деб юрган одам ... С. Анорбоев, Йўлланма билан.

Савол бермоқ ким кимга. Жавоб талаб қилувчи сўз-гап айтмоқ. **Варианти:** саволни бермоқ; берган савол(и) кимнинг кимга. **Антоними:** жавоб бермоқ **1;** жавоб қайтармоқ; гап қайтармоқ **1.**

Караматов унга Акбаров ва Тошев ҳақида саволлар берди. П. Қодиров, Уч илди. «Энди нима бўлди?» Ҳамон қилар кетган томонга тикилганича шу саволни берарди Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ...болалар билан суҳбатлашаётган болаларнинг берган саволларига жавоб берар эди П. Турсун, Уқитувчи.

Саволни бермоқ. Қ. савол бермоқ.

Сазо(си)ни ўлдирмаслик. Қ. сазо(си) ўлмади.

Сазо(си) ўлмади кимнинг — сазо(си)ни ўлдирмаслик ким кимнинг. Гапи эътиборсиз қолса, хафа бўлмасин деб айтганини бажармоқ.

Боланинг сазоси ўлмасин. Қийгизинг атир ҳиди кўйлагини. Саид Аҳмад, Кутиш тараддуди. Нима, ҳоким тўра «Йўқ»,— деярмидилар? У киши ҳам сазомизни ўлдирмаслар. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Саккиз ёшидан саксон ёшигача. Қ. етти яшардан етмиш яшаргача.

Санамай «саккиз» демоқ ким. Аниқ билмай туриб гапирмоқ. В а р и а н т и: санамасдан «саккиз» демоқ (оз ишлатилади).

Санамай «саккиз» дейишдан қўрқаман. Бироқ, хотиринг жам бўлсин, мақсадга етиш учун қўлимдан келганини аямайман. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Уйламай иш тутмасанг, санамай «саккиз» демасанг, марра сеники. Й. Раҳим, Ихлос. Султонов санамасдан «саккиз» дейдиган одаммас-ку! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Санамай «ўттиз» демоқ. Қ. санамай «саккиз» демоқ.

Санамасдан «саккиз» демоқ. Қ. санамай «саккиз» демоқ.

«Сан-ман»га бормоқ ким ким билан. Жанжаллашув, тортишув даражасига етмоқ. В а р и а н т и: «сан»-у «ман»га бормоқ; «сан-ман»гача бормоқ; «сан-ман»гача етиб бормоқ (оз ишлатилади). С и н о н и м и: ади-бадига бормоқ.

Гаплаша бошласам, тоқатим тоқ бўлади-ю, фикллашиб, «сан-ман»га бориб қоламан. П. Турсун, Уқитувчи. Азимжон билан шунчалик «сан»-у «ман»га бориб юрган Тиллабоев уни ёқламоқда. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнги. Қизишиб кетиб, «сан-ман»гача бордик. Й. Раҳим, Ҳилола. Суннат Султонов билан иккимизнинг можаромиз зўрайиб, «сан-ман»гача етиб борди. Й. Раҳим, Оловкор.

«Сан-ман»гача бормоқ. Қ. «сан-ман»га бормоқ.

«Сан-ман»гача етиб бормоқ. Қ. «сан-ман»га бормоқ.

«Сан»-у «ман»га бормоқ. Қ. «сан-ман»га бормоқ.

Сариқ чақалик. Ҳеч. С и н о н и м и: бир пуллик.

Бу қора афғонингиз хўп доно гапларни гапиради-ю, ўзи сариқ чақалик иш қилмайди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сариқ чақалик қадр-қиймати қолмаганини, кечикиб бўлса-да, англади. Ҳ. Назир, Одамнинг қадр.

Саркалава(си)ни йўқотмоқ. Қ. калава(си)нинг учиний йўқотмоқ. **Севинч(и) ич(и)га сиғмайди кимнинг.** Хурсандлиги ошиб-тошиб кетди. **Варианти:** **севинч(и) юраг(и)га сиғмайди — севинч(и)ни юраг(и)га сиғдиrolмаслик ким [ўзининг]; севинч-қувонч(и) ич(и)га сиғмайди; хурсандлиг(и) ич(и)га сиғмайди; шодлиг(и) ич(и)га сиғмайди; қувонч(и) ич(и)га сиғмайди.** Синоним: **қувонч(и) оламга сиғмайди.** Ухшаш: **бош(и) кўкка етди — бош(и)ни кўкка етказмоқ; қўй(и) мингга, етди.**

Жўра уйига севинчи ичига сиғмай кириб келди. Н. Назаров, Замон. Адолат ... севинчи юрагига сиғмай уйига қайтди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Конвертдаги таниш адресни кўриб олди, севинчини юрагига сиғдиrolмай, «Ойи, Валидан...» — деб қичқириб юборди. Р. Файзий, Она. Карим бўлса, севинч-қувончи ичига сиғмай, чапах чалиб, қичқириб... Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Мен сенга айтсам, дўстим, — деди Холмурод, — хурсандлигим ичига сиғмайди. Содда одам ортиқча хурсандчиликдан ўзини йўқотиб қўйса, ажаб эмас». П. Турсун, Уқитувчи. Даврон шодлиги ичига сиғмай, атрофга завқ билан қараб ўтирар эди. И. Раҳим. Ихлос. Қийик отиб олинганда, ота-боланинг қувончлари ичига сиғмасди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

Севинч(и)ни юраг(и)га сиғдиrolмаслик. Қ. севинч(и) ич(и)га сиғмайди.

Севинч(и) юраг(и)га сиғмайди. Қ. севинч(и) ич(и)га сиғмайди.

Севинч-қувонч(и) ич(и)га сиғмайди. Қ. севинч(и) ич(и)га сиғмайди.

Сирка(си) сув кўтармайди кимнинг. Танқидга мутлақо чидамайди. **Варианти:** **сиркаси сув кўтармайдиган; сиркаси сув кўтармас (оз ишлатилади).**

Ҳа, ростдан, кўнгиллариининг нозиклигини айтмайсизми! Сиркалари сув кўтармайди. А. Муҳиддин, Тататат-хўжа. Насиҳатга тоқатим йўқ, биласизки, сиркам сув кўтармайдиган шоирларданман. М. Муҳамедов, Гавҳар. Сиркаси сув кўтармас йиғит чиқди. Мирмуҳсин, Жамила.

Сиркаси сув кўтармайдиган. Қ. сирка(си) сув кўтармайди. **Сиркаси сув кўтармас.** Қ. сирка(си) сув кўтармайди.

Ситора(си) иссиқ. Қ. истара(си) иссиқ.

Сичқон ини минг танга бўлди. Қ. сичқоннинг ини минг танга бўлди.

Сичқоннинг ини минг танга бўлди кимга — сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ ким кимга. Қочиб қутулгани жой тополмай қолмоқ. В а р и а н т и: сичқон ини минг танга бўлиб кетди (оз ишлатилади).

Шу вақт денг отам бирдан «ҳай-ҳай»лаб келиб қолдилар-ку; Раҳимвойга сичқоннинг ини минг танга бўлди. Қ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. «Ҳа, қалайсан...»—«Сичқоннинг инини минг танга қилиб юбордиларинг-ку, тагин мендан ҳол сўрайсанми! Уялинглар-э». Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бир бало қилиб отдан тушдим-да, қочдим. Сичқон ини минг танга бўлиб кетди. Отдан ҳам, терилардан ҳам ажралдим. И. Раҳим, Оловкор.

Сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ. Қ. сичқоннинг ини минг танга бўлди.

Сиқилиб кетган юраг(и). Қ. юраг(и)ни сиқмоқ.

Содда дил. Инонувчан, жўн. В а р и а н т и: содда кўнгил; содда дил [экан]лиг(и) кимнинг; содда кўнгил [экан]лиг(и) кимнинг.

Содда дил овчининг ёлгон сўзлаша тили бормади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Раҳимнинг мақтанчоқлигига содда дил Қудратнинг гаши келди. Қ. Назир, Қўкорол чироқлари. Бундай содда кўнгил зиёратчи-мусофирлардан аллақанчасининг ҳалиги бўйни йўғон шайхга ўхшаганлар томонидан шилиб олинганлиги унга беш қўлдай маълум эди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. У эрта-кеч ўз-ўзини койиди, ўзининг содда диллиги, инонувчанлигидан аччиқланди. Ойбек, Қутлуғ қон. Маҳмуд аканинг бўш-баёвлиги, ниҳоят содда кўнгиллиги ҳақида баъзи бировлар ҳатто қизиқ-қизиқ латифалар ҳам тўқшиб, ичаги узилгудай кулишар эдилар. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Содда диллик билан. Жўнлик, инонувчанлик оқибатида.

«Бўрон қачон тинади?»— деб сўради Асқар полвон содда диллик билан. Ойбек, Қуёш қораймас. Лекин улар буни қишлоқ аёлларига хос содда диллик билан жуда сир тутганлар. П. Турсун, Уқитувчи.

Содда дил[экан]лиг(и). Қ. содда дил.

Содда кўнгил. Қ. содда дил.

Содда кўнгил[экан]лиг(и). Қ. содда дил.

Соф дил. 1. Виждонли. В а р и а н т и: соф кўнгил; соф кўнгилли.

Эътиқод билан иш олиб бориш методини эгаллаган одам у. Коллектив учун жон куйдирадиган соф дил коммунист. П. Қодиров, Уч илдиз. Онахон-чи? Ишонди-қўйди. «Яхши, соф кўнгил киши экан»,— деб, завқ билан мақтаб юрди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У тезак тутаяган ўчоқ атрофида мунгли қорақалпоқ куйига тебраниб ўтирган соф кўнгилли содда одамларни эслади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2. Беғараз. В а р и а н т и: соф кўнгилли. У х ш а ш и: кўнгл(и)-да кир(и) йўқ; кўнгл(и) тоза.

У жуда содда, соф дил ва ишонувчан бир киши. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. ... золим эр чангалидан қутулишига ёрдам берган бу соф кўнгилли, меҳрибон кишилар олдида ўзини бирор иш билан кўрсаткиси келарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Соф диллик. 1. Виждонлилик.

... демак, мажлисда фақат яхши ишлашигина эмас, шу билан бирга ҳаққонийлик, соф диллик, камтарлик ва яна кўп нарсалар тўғрисида ҳам гап боради, албатта. О. Ёқубов, Муқаддас.

2. Беғаразлик.

Хотинларга дўстона соф диллик билан қараганим каби, эркакларга ҳам шундай қарайман. Ойдин, Икки кўзи шунда.

Соф кўнгил. Қ. соф дил.

Соф кўнгилли. Қ. соф дил.

Соч(и)ни тикка қилмоқ. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Соч(и) тикка бўлди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Соч(и) тикка туриб кетди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Соч(и) типпа-тик бўлди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Сочлар(и) тикка-тикка бўлиб кетди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Соя(си)га кўрпача ёзмоқ. Қ. соя(си)га кўрпача солмоқ.

Соя(си)га кўрпача солмоқ ким кимнинг. Иззат-хурмат қилишни меъеридан ўтказиб юбормоқ. В а р и а н т и: соя(си)га кўрпача ёзмоқ; соя(си)га кўрпача тўшамоқ. У х ш а ш и: бош(и)га кўтармоқ II.

Нега уни ҳамма яхши кўради, соясига кўрпача солади? С. Анорбоев, Оқсой. ...баъзан улар ғойибона бир-бирларининг сояларига кўрпача ёзаётган пайт ҳам бўлади. Мирмуҳсин, Жамила. Бу энди Эшонбоевнинг соясига кўрпача тўшашидай туйилиб кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Соя(си)га кўрпача тўшамоқ. Қ. соя(си)га кўрпача солмоқ.

Сувга оқизмоқ ким нимани. Бефойда сарфламоқ, деярли текинга бермоқ. У х ш а ш и: шамолга совурмоқ; кўкка совурмоқ I.

У молини сотмади — сувга оқизди. Йўқ, сувга оқизгандан баттар бўлди. Ойбек, Қутлуг қон.

Сув сепгандай. Қ. сув қуйгандай.

Сув қуйгандай. Ҳеч қандай товуш-шарпа йўқ. В а р и а н т и: сув сепгандай.

Ари уясидек ғувиллаб турган аудитория бирдан сув қуйгандай жимжит бўлиб қолди. О. Еқубов, Муқаддас. Уй энди сув қуйгандай жимиб қолди. Саид Аҳмад, Хукм. Шаҳарча иссиқдан мудрар, ҳамма ёқ сув қуйгандай жим. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Устахона ҳам берк. Паркда сув қуйгандай. Идора қулф. И. Раҳим, Ҳилола.

Суяг(и)дан ўтиб кетмоқ. Қ. суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ.

Суяг(и) қотди кимнинг нимада. Ёшлиқдан бирор иш билан шуғулланиб катта бўлмоқ.

Мен, албатта, чорвани дейман. Негаки суягим чорвада қотган. Бу менга ота касб. Ташлаб бўладими! И. Раҳим, Ихлос. Меҳнат билан суяги қотган Ефим тоға колхознинг қурилиш ишларига ҳам аралашиб кетди. Ҳ. Назир, Қўқорол чироқлари!

Суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ нима кимнинг. 1. Жисмига чуқур таъсир қилмоқ («совуқ»). В а р и а н т и: суяк-суякка ўтиб кетмоқ нима. У х ш а ш и: жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ 1.

Қарилик қурсин. Салгина зах, совуқ суяк-суягимдан ўтиб кетади, чироқ. С. Анорбоев, Оқсой. Тоғда бўлса эрта-ю кеч изғирин эсиб турар, совуғи суяк-суякка ўтиб кетарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. Руҳига чуқур таъсир қилмоқ («гап»). В а р и а н т и: суяг(и)дан ўтиб кетмоқ; эт-эт(и)дан ўтиб кетмоқ. У х ш а ш и: жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ 2.

«Ким эдинг, нари борса, битта хотин кишисан-да»,— деган таъналар суяк-суягимдан ўтиб кетди. С. Зуннунова, Гулбаҳор. Лекин Ҳўжабековнинг кейинги «насиҳат»и суягидан ўтиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой. «Бу — онгсизлик» эмиш! Шу гапингиз эт-этимдан ўтиб кетди. С. Абдуқаҳҳор, Сарқит.

Суяк-суякка ўтиб кетмоқ. Қ. суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ. **Суянган тоғ(и) кимнинг.** 1. ким. Суянчиғи, ғамхўри.

Ровза битта-ю битта суянган тоғи, дунёда ягона меҳрибони, ёлғиз отасидан айрилди! Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. Олтинсойлик дўстлар суянган тоғим бўлар деб, мадад ахтариб келдим! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. *ким ёки нима*. Орқа қиладигани, эътиқод-ишонч билан қарай-дигани. В а р и а н т и: ишонган тоғ(и); ишонган боғ(и); суянган тоғ(и); суянган боғ(и), ишонган боғ(и).

«Қандингни ур, Султонов,— деди у ичида,— суянган тоғи м сендай баҳодир бўлганига шодман». Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Илмдан кучлими, ҳунардан? Ёки унинг ишонган тоғи борми? И. Раҳим, Ҳилола. Шарифа бувининг бутун ашқол-дашқоли турган ишонган боғи, суянган тоғи — катта қора сандиғи жойида йўқ! Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. Нима учун колхоз бойлигини Мамажондай муттаҳам, Сулаймондек ўғриларнинг қўлга топшириб қўйдингиз? Қани энди ўша суянган тоғларингиз, ишонган боғларингиз? Уй-ғун, Навбаҳор.

Суянган тоғ(и), ишонган боғ(и). Қ. суянган тоғ(и).

Сўз бера(ди)ми?! Қ. сўз бермаслик I.

Сўз берилди. Қ. сўз бермоқ I.

Сўз бермаслик I. 1. *ким кимга*. Бошқаларга имкон бермай, нуқул ўзи гапирмоқ. В а р и а н т и: гап бермаслик.

Холмирза ҳаммани оғзига қаратиб олибди, ҳеч кимга сўз бермай гап маъқулламақда. И. Раҳим, Ҳилола. Хуфтонгача Мараҳимнинг жағи тинмади, у ҳеч кимга гап бермасликка ҳаракат қилар эди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

2. *ким кимга ёки нимага; нима* — жонли кимга. Итоат қилмаслик, ўз билгича иш тутмоқ. В а р и а н т и: сўз бера(ди)ми?! ким кимга; сўз(и)ни бермаслик. ким [ўзининг] кимга; гап бермаслик ким кимга.

Совет аъзолари ҳеч кимга сўз бермай диган Тожибойнинг биринчи марта қаттиқ зарба еганини кўрдилар. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳа, соқолга сўз берма, бемаза соқол оқараверади. Саид Аҳмад, Қадрдон даладар. Қудрат сигирни кўчага ҳайдаркан, сигир сўз бермасдан майсадай ўсиб ётган сабзи-пиезларни босиб юборди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Бу қизларнинг авзойи шундай бўладиган бўлса, Адолатга сўз беришадими!? И. Раҳим, Чин муҳаббат. . . : шу вақтгача бировга сўзини бермаган, оддий колхозчилардан бунақа дакки емаган эди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги. Авваллари колхозчиларнинг бирини ака, бирини ука деб юрган Қомилжон кўкрагига медаль тақиб олди-ю, ҳеч кимга гап бермай қўйди. Саид Аҳмад, Орийат.

3. *ким кимга*. Баҳслашувда ютиб чиқишга қодир бўлмоқ.

Аммо Эгамберди — машинанинг қули. Тез орада унча-мунча механикка ҳам сўз бермай қўяди у. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Сўз бермаслик II. Қ. сўз бермоқ I.

Сўз бермоқ I ким кимга — сўз берилди кимга. Музокарада гапиришга расмий рухсат бермоқ. В а р и а н т и: сўзни бермоқ; сўз бермаслик II. А н т о н и м и: сўз олмоқ I.

«Менга сўз беринг, ўртоқ Тошпўлатов», — деди кекса бригадир Ортиқов жойидан кўзгала туриб. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кун тартиби тасдиқлангандан кейин, ахборот учун сўз ўртоқ Убайдуллаевга берилди. Н. Назаров, Замон. Сўзни бердим. У минбарга чиқиб, қалин муқовали дафтарики очди-да, сўз бошламай қошларини чимириб қолди. И. Раҳим, Ҳилола. «Мен айта қолай, опа!» — деган эди, ўқитувчи сўз бермади. Ҳ. Назир, Ужар қизлар.

Сўз бермоқ II ким кимга. Аҳд-у паймон қилмоқ. В а р и а н т и: сўз(и)ни бермоқ ким [ўзининг] кимга; берган сўз(и) кимнинг кимга.

Мен ҳам сиздай ҳаққоний бўлишга сўз бераман. Бизни ҳақиқат бирлаштирсин. Доим ҳақиқат! П. Қодиров, Уч илдиш. Бу йилги планни 150 процент бажаришга большевиклик сўзини берган экан. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. Лекин онасига берган сўзи эсига тушиб, кўз ёшини ютиб, акасининг чопони устида ухлаб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Сўзга кирмоқ. Қ. гап(и)га кирмоқ.

Сўздан қайтмоқ. Қ. сўз(и)дан қайтмоқ.

Сўз(и)га кирмоқ. Қ. гап(и)га кирмоқ.

Сўз(и)га сўз қайтармоқ. Қ. гап қайтармоқ.

Сўз(и)дан қайтмоқ ким [ўзининг]. Аҳдидан воз кечмоқ; аҳдини бузмоқ. В а р и а н т и: сўздан қайтмоқ ким; гапдан қайтмоқ ким; лафз(и)дан қайтмоқ. А н т о н и м и: гап(и)да турмоқ I.

Аммо ўз сўзимдан, комсомоллик сўзимдан қайтиш бутун ҳаётимнинг мазмунидан маҳрум бўлиш билан баб-баробар. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Муротали икки дунёда ҳам кўчмайди. Тоғдай маҳкам. Сўзидан қайтмайди ган одам. Ш. Рашидов, Бўрдан кучли. ... кетини ўйламасдан ваъда берган, энди сўздан қайтишни ўзига эп билмайди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Агар ўзим рози бўлмасам, тракторга сургатиб ҳам олиб келолмасдилар». — «Шу гапдан қайтмайси-а? Бўпти, битта универсал сизники». Санд Аҳмад, Лочин. Кўкрагига уриб онт ичган ҳалиги ошнамиз ўз лафзидан қайтиб, «Ўқиб нима қилсан? ...» — дебди. А. Муҳиддин, Характер.

Сўз(и)да турмоқ I. Қ. гап(и)да турмоқ I.

Сўз(и)да турмоқ II. Қ. сўз(и)да қаттиқ турмоқ.

Сўз(и)да қаттиқ турмоқ ким [ўзининг]. Ўз фикрини ўтказишга интилиб қайсарлик қилмоқ. **Варианти:** сўз(и)да турмоқ II; гап(и)да турмоқ II.

Ишончи комил бўлса, сўзида қаттиқ туриб, тақлифининг ўринлилигини исботлаб бериши керак. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Кампир эътироз қилса ҳам, у ўз сўзида тургани учун, ниҳоят саватга нон тахлаб беришга мажбур бўлди. Ойбек, Қутлуг қон. Рашид ўз гапида туриб: «Тоғиб келмасаларинг, бойваччаликдан кечаман!»— деганча қолди. Ҳ. Назир, Томоша.

Сўз(и)ни бермаслик. Қ. сўз бермаслик I.

Сўз(и)ни бермоқ. Қ. сўз бермоқ II.

Сўз(и)ни икки қилмаслик. Қ. бир сўз(и) икки[та] бўлмади.

Сўз(и)ни ўтказмоқ. Қ. сўз(и) ўтди.

Сўз(и)ни қайтармоқ ким кимнинг. Рад жавоби бермоқ. **Варианти:** гап(и)ни қайтармоқ; илтимос(и)ни қайтармоқ. **Ухшаш:** гап қайтармоқ.

Коля дўстининг сўзини қайтариб ўрганмаган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кампирга ваёда бериб келдим, шу сафар сўзимни қайтармайсиз. С. Назар, Яшил бойлик. У ҳукумат каттасининг номидан гапиргандан кейин, гапини ким қайтара олади?! С. Айний, Қуллар. «Нима бу?! Адолат қиладиган бўлсангиз, чақиринг-да қизингизниям!»— деди у гапини қайтариб бўлмайдиган тўнг товуш билан. М. Исмойлий, Фарғона тонг отгунча. Шу соддалиги, кўнгилчанлиги орқасида бировнинг илтимосини қайтара олмас эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Сўз(и) ўтди кимнинг кимга — сўз(и)ни ўтказмоқ ким [ўзининг] кимга. Айтгани инobatга олинди, маъқулланди. **Варианти:** гап(и) ўтди — гап(и)ни ўтказмоқ; сўз ўтмас (—).

Наҳотки ўз оила аъзоларингизга сўзингиз ўтмас... С. Абдулла, «Тўй» ҳангомаси. Ровза буви ўз неварасига сўзини ўтказа олмаганидан хафа бўлди. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. Пўлатжон қаҳрамон, кўкраги тўла орден. Ҳамма ёқда гапи ўтади. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Табиати жуда юмшоқ бўлган Мўмин Муслимович эса ҳеч кимга гапини ўтказа олмасди. П. Қодиров, Уч илди. Менинг ҳам хўжайиним бор, сўз ўтмас, ўжар инглиз у. Ойбек, Нур қидириб.

Сўз(лари) бир ердан чиқди. Қ. гап(лари) бир жойдан чиқди.

Сўз(лари) бир жойдан чиқди. Қ. гап(лари) бир жойдан чиқди.

Сўзни бермоқ. Қ. сўз бермоқ I.

Сўзни ... олмоқ. Қ. сўз олмоқ I.

Сўз олмоқ I ким. Музокарада гапиришга расмий рухсат олмоқ.
Варианти: сўзни ... олмоқ (оз ишлатилади). Антоним: сўз бермоқ I.

Абдужаббор отадан кейин Бўстон сўз олди. С. Назар, Яшил бойлик. Битта-битта сўз олиб гапириш керак. Ш. Ри-зо, Қор ёғди, излар босилди. Сўзни Жуман Сариев олди. А. Мухтор, Туғилиш.

Сўз олмоқ II ким кимдан. Аҳд-у паймон қилдирмоқ. Антоним: Сўз бермоқ II.

Биз унга воговор бериб, минбаъд ўша Саидова билан алоқа қилмасликка сўз олайлик. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Унсин акасини қучоқлаб, ҳар кун келишга ундан сўз олиб, қувонч-билан чол орқасидан кетди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Сўз отмоқ. Қ. гап ташламоқ.

Сўз ташламоқ. Қ. гап ташламоқ.

Сўз тегадиган бўлди. Қ. гап тегди II.

Сўз ўтмас. Қ. сўз(и) ўтди.

Сўз қайтармоқ. Қ. гап қайтармоқ.

Сўз қистирмоқ. Қ. гап қистирмоқ.

Сўз қотмоқ. Қ. гап қотмоқ.

Сўхтаси совуқ. Ёқимсиз, бадҳазм. Варианти: сўхти совуқ.

Антоним: истара(си) иссиқ.

Хумохон ёмон кўради шу сўхтаси совуқ Раҳмонқуловни. А. Мухтор, Туғилиш. «Ая, ўлгур сўхти совуқ жўна-дими? Назаримда ҳовлимиз, уйимиз кенгайиб қолганга ўхшай-ди-я»,— деди хахолаб Тансиқ. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Сўхти совуқ. Қ. сўхтаси совуқ.

Т

Табиат(и)ни хира қилмоқ. Қ. таъб(и) хира бўлди.

Табиат(и) тирриқ бўлди. Қ. таъб(и) тирриқ бўлди.

Табиат(и) хира. Қ. таъб(и) хира.

Табиат(и) хира бўлди. Қ. таъб(и) хира бўлди.

Тагига етмоқ ким ниманинг. Моҳиятини, сабабиятини охиригача аниқлаб, англаб олмоқ.

Қимлардир қўлтиғига сув пуркаятти. Албатта, бунинг тагига етман. Санд Аҳмад, Ҳукм. Холмурод воқеанинг тагига етолмай, анчагача уй ўртасида туриб қолди. П. Турсун, Уқитувчи. Самоварчининг жавоби Мараҳимга чуқур пичинг бўлса

керак, аммо мен унинг тагига етолмадим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Таёқни алиф дегунча. Қ. алифни калтак деёлмаслик.

Тан бермоқ ким нимага ёки кимга. Эътироф қилишга мажбур бўлмоқ, рози бўлмоқ. У х ш а ш и: тан олмоқ.

Оғир меҳнат билан аччиқ тер тўкиб, кейин ҳушингизга келасиз, Салим аканинг сўзи ҳақ деб тан берасиз. С. Назар, Яшил бойлик. Қизлар Наргизнинг муҳаббатига тан бериб, унинг саботига қойил қолган эдилар. Ш. Рашидов, Кашмир кўшиғи. Холмурод онасининг қистови билан тақдирга тан берди. П. Турсун, Уқитувчи.

Танбеҳ бермоқ ким кимга. Енгил-елпи жазоламоқ, уришиб қўймоқ. В а р и а н т и: танбеҳ(и)ни бердирмоқ ким кимнинг кимга. Синоними: таъзир(и)ни бермоқ. У х ш а ш и: адаб(и)ни бермоқ — адаб(и) берилди; жазо(си)ни бермоқ.

Райком секретари бирор киши гапириб турганда иккинчи киши луқма ташласа, дарров ручка билан сиёҳдон остидаги мрамар лавҳага уриб, танбеҳ берарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кейин у ўзига-ўзи танбеҳ берди: «Емонликни тилга олма, Нормат, бундай бўлиши мумкин эмас». И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қорахўжани кўриб, сенларнинг яхшилаб танбеҳингни бердириб қўяман. Ғ. Ғулум, Шум бола.

Танбеҳ(и)ни бердирмоқ. Қ. танбеҳ бермоқ.

Тан олинмоқ Қ. тан олмоқ.

Тан олмоқ ким нимани ёки кимни. Эътироф қилмоқ. В а р и а н т и: тан олинмоқ нима. Синоними: бўйн(и)га олмоқ I. У х ш а ш и: тан бермоқ.

Эрталаб айтган гапини кечқурун ўзи тан олмайди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. У ўзини камситилгандай ҳис қилар, лекин буни тан олгиси келмасди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Раисни тан олмай қўйишларига ҳам сал қолди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳамма томонидан тан олинди ва шубҳасиз факт қаторига киритилди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Тап тортмаслик ким [кимдан] ёки нимадан. Қўрқмай ботинмоқ, ҳайиқмаслик.

Кечалари ҳам далага чиқишдан тап тортишмайди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. «Урманг! Нимага урасиз? Китоб ўқиса, гуноҳми?»— деди Дилшод тап тортмай. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Бундай ишларни у Розик қўрбошига ўхшаган ҳеч нарсадан тап тортмайдиган жоҳил одамлар орқали битиради. С. Анорбоев, Оқсой.

Тараф(и)ни олмоқ. Қ. ён(и)ни олмоқ.

Тарвуз(и) қўлтиғ(и)дан тушди кимнинг. Умиди пучга чиқиб, бўшашмоқ.

Халиги хаёли чиппака чиққанини кўриб, холанинг тарвузи қўлтиғидан тушди. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳа... Районга умид билан борган эди-ю, тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтиб келаётибди. П. Турсун, Уқитувчи.

Ташвишга солмоқ ким кимни. Ташвиш қилишига сабаб бўлмоқ, ташвишли ҳолатга қўймоқ. Синоними: кўнгл(и)га ғашлик солмоқ. Ухшаши: ташвишга тушмоқ.

Қизни ташвишга солган қийинчиликлар нима бўлиши мумкинлиги тўғрисида йигит узоқ бош қотирди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Тўғриси айтсам, бу нарса шу бугунгача мени ташвишга солмаган эди. О. Еқубов, Янги йил кечасида.

Ташвишга тушмоқ ким. Ўз-ўзича ташвиш қилмоқ. Синоними: кўнгл(и)га ғашлик тушди. Ухшаши: ташвишга солмоқ.

Воҳид кеча телеграммани олганда қанчалик ташвишга тушмасин, бунчалик бемаъни ва аҳмоқона бир муаммога дуч келишини тасаввур этмаган эди. О. Еқубов, Тилла узук. ... оиланинг аҳоли бундан ҳам мушкулланиши кўз олдига келиб, ташвишга тушарди. Р. Файзий, Қайнана.

Ташвиш тортмоқ ким. 1. нима ҳақда. Ташвиш қилмоқ. Синоними: кўнгл(и) ғаш бўлди; кўнгл(и) хира бўлди; кўнгл(и) ғашланди. Антоними: кўнгл(и) ёришди.

Саодат билан бўлса ваъдалашиб қўйганмиз, бу тўғрида ҳеч ташвиш тортмасам ҳам бўлади. Ғ. Фулом, Едгор. «Ая, сира ташвиш тортманг,— деди Қомила илжайиб,— дунёдан тоқ ўтмасман». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. нимадан. Хавотир бўлмоқ. В а р и а н т и: ташвиш чекмоқ.

... бунчалик ҳаяллаганидан ташвиш торта бошлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Рихсибой аканинг сир очилиб қолишидан ташвиш чекаётгани уни ҳам чўчитди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Ташвиш чекмоқ. Қ. ташвиш тортмоқ.

Таъб(и) кир бўлди. Қ. таъб(и) хира бўлди.

Таъб(и) намозшом. Қ. таъб(и) хира.

Таъб(и)ни кир қилмоқ. Қ. таъб(и) хира бўлди.

Таъб(и)ни тирриқ қилмоқ. Қ. таъб(и) тирриқ бўлди.

Таъб(и)ни хира қилмоқ. Қ. таъб(и) хира бўлди.

Таъб(и) тирриқ кимнинг. Қайфияти ёмон, хафа. В а р и а н т и: таъб(и) тирриқ [экан]лиги. Синоними: таъб(и) хира; кайф(и) бузук. Ухшаши: авзо(и) бузук.

Лекин энди Элчибекнинг ҳафсаласи пир, ифлос, шилимишқ бир нарса еб қўйгандай, таъби-тирриқ эди. А. Мухтор, Туғилиш. Таъби тирриқ лиги ҳам тарқаб, «Бизнинг ёрга салом денелар»,— деб пичирлади. С. Анорбоев, Оқсой.

Таъб(и) тирриқ бўлди кимнинг — таъб(и)ни тирриқ қилмоқ нима ёки ким кимнинг. Қайфияти ёмонлашди. В а р и а н т и: табиат(и) тирриқ бўлди. С и н о н и м и: таъб(и) хира бўлди — таъб(и)ни хира қилмоқ; кайф(и)ни бузмоқ — кайф(и) бузилди 2. У х ш а ш и: авзо(и) бузилди; кўнгл(и) гаш бўлди — кўнгл(и)ни гаш қилмоқ.

Лекин токзорларни оралаб, ҳосилини хом чўт қилиб ўтириб, таъбим тирриқ бўлиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой. ... бундай изгирин чўл бағрида кезиб қолар, Аъзамга ўхшаганларни жунжитиб, таъбини тирриқ қиларди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Аммо мана бу Ҳилола анча таъбимни тирриқ қилди. И. Раҳим, Ҳилола. Ботирали уйга табиати тирриқ бўлиб қайтди. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Таъб(и) тирриқ[экан]лиги. Қ. таъб(и) тирриқ.
Таъб(и) хира кимнинг. Қайфияти ёмон, хафа. В а р и а н т и: таъб(и) намозшом; табиат(и) хира. С и н о н и м и: кайф(и) бузук; таъб(и) тирриқ. У х ш а ш и: кўнгл(и) хира.

Иш битмадими, таъбингиз-хира кўринади? П. Турсун, Уқитувчи. Фақат Ғузор бегининг таъби хира, қовағини очмас эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Муҳокама бошланди. Аммо Шербекнинг қулоғига гап кирмас, таъби намозшом эди. С. Анорбоев, Оқсой. Раҳмонқулов идорасига қайтиб кетди. У жуда ҳорғин, бир нимасини йўқотгандай табиати хира, асабий эди. А. Мухтор, Туғилиш.

Таъб(и) хира бўлди кимнинг — таъб(и)ни хира қилмоқ ким ёки нима кимнинг. Қайфияти ёмонлашди. В а р и а н т и: таъбни хира қилмоқ нима; таъб(и) кир бўлди — таъб(и)ни кир қилмоқ; табиат(и) хира бўлди.— табиат(и)ни хира қилмоқ. С и н о н и м и: таъб(и) тирриқ бўлди — таъб(и)ни тирриқ қилмоқ; кайф(и)ни бузмоқ — кайф(и) бузилди 2. У х ш а ш и: авзо(и) бузилди; кўнгл(и) хира бўлди — кўнгл(и)ни хира қилмоқ.

Ҳасан овчи ... таъби хира бўлганича индамай пастга тушиб кетди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Тобим қочгани йуқ; ўғлим, бир бетамиз таъбимни хира қилди. Р. Файзий, Райнинг арчаси. Бу гап анча вақтдан буён Розия холанинг таъбини хира қилиб келган, лекин ... Н. Назаров, Замон. Менинг гапим бир оз таъбни хира қиладиганроқ И. Раҳим, Ихлос. Бир кун беш-олтита очиқ хотин орасига ки-

риб қолиб, не вақтгача кўнглим ғаш, таъбим кир бўлиб юрдим. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. «... кекса одамсиз. Бошқа одам бўлса, битта гап билан таъбини кир қилиб қўйган бўлар эдим». П. Турсун, Уқитувчи. Бу хунук маълумотдан табиати хира бўлган Мавлон ота иссиқроқ жавоб олиш мақсадида яна сўради. С. Назар, Яшил бойлик. Элчибек! Яна табиатингизни хира қилдимиз? Парво қилаверманг. А. Мухтор, Туғилиш.

Таъб(и) хиралашди кимнинг. Қайфияти ёмонлашди. **У х ш а ш и:** таъб(и) хира бўлди.

Раҳмонқуловнинг дилига тош ботгандай бўлди. Хувиллаган уйига қайтиб келганда, таъби баттар хиралашди. А. Мухтор, Туғилиш.

Таъбни хира қилмоқ. Қ. таъб(и) хира бўлди.

Таъзир бермоқ. Қ. таъзир(и)ни бермоқ.

Таъзир емоқ. Қ. таъзир(и)ни емоқ.

Таъзир(и)ни бердирмоқ. Қ. таъзир(и)ни бермоқ.

Таъзир(и)ни бермоқ ким кимнинг. Енгил-елпи жазоламоқ. **В а р и а н т и:** таъзир бермоқ ким кимга; таъзир(и)ни бердирмоқ ким кимнинг ким орқали. **С и н о н и м и:** танбеҳ бермоқ. **У х ш а ш и:** адаб(и)ни бермоқ — адаб(и) берилди; жазо(си)ни бермоқ; тери(си)га сомон тикмоқ.

Яхши кўраман, жуда яхши кўраман. Бир таъзирини бериб қўйяй деб, атайин қиялман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Номим ёмонликка ёйилди, ким кўрган таъна қилиб, таъзир беради. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Таъзирингни бергизиб қўйма сам, Умар отимни бошқа қўяман. И. Раҳим, Ихлос.

Таъзир(и)ни емоқ ким [ўзининг]. Қилмишига яраша жазо олмақ. **В а р и а н т и:** таъзир емоқ ким [кимдан]. **С и н о н и м и:** адаб(и)ни емоқ.

«Тарки одат маҳол», — дегандек, ҳали таъзирини емаган ва тавба қилмаган. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Уч кеча-ю уч кундуз пиёда йўл юриб, роса таъзиримни еб, қишлоққа кириб келганман. С. Анорбоев, Оқсой. Душманларнинг фисқ-фужурига учийянти. Кейин таъзир еб, кўзларини мошдек очилиб қолади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Тақдирга тан бермоқ. Қ. тан бермоқ.

Тегиб кетмоқ. Қ. иззати нафс(и)га тегмоқ.

Тегирмонга тушса (...), бутун чиқмоқ ким. Ҳар қандай қийин шароитдан ҳам қутулиш йўлини топа олмақ. **В а р и а н т и:** тегирмондан бутун чиқмоқ.

Каримжон тегирмонга тушса, бутун чиқадиган йигит эди. Саид Аҳмад, Кутиш тараддуди. Дадил, мустақил. Кучли. Тегирмондан бутун чиқади. А. Мухтор, Туғилиш.

Тегирмондан бутун чиқмоқ. Қ. тегирмонга тушса (...), бутун чиқмоқ.

Тегмоқ. Қ. эрга тегмоқ.

Текканга тегиб, тегмаганга кесак отмоқ ким. Тегажаклик қилиб, ҳеч кимга тинчлик бермаслик.

Карим деган бола бор эди. Текканга тегиб, тегмаганга кесак отар эди. С. Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди. Ҳакимжон бесўнақай гавдали, эрта-ю кеч маҳалла чойхонасида ўтириб олиб, текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган Соли жаллобни дарров кўз олдига келтирди. Р. Файзий, Раянинг арчаси.

Темирни қизигида босмоқ ким. Бирор ишни айни вақтида қилмоқ. **В а р и а н т и:** темирни қизигида урмоқ.

«Айбни яширмоқ — нодонлар иши,— деди раис қизишиб,— кўпинча темирни қизигида босолмай қолдим». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Дарҳақиқат, райкомимиз қўриқ очишни лозим кўрдими, темирни қизигида урган маъқул. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Темирни қизигида урмоқ. Қ. темирни қизигида босмоқ.

Тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Тепа соч(и) тик бўлиб кетди кимнинг — тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ нима кимнинг. Бир лаҳзанинг ўзида ниҳоятда қаттиқ ғазабланмоқ. **В а р и а н т и:** соч(и) тикка бўлди — соч(и)ни тикка қилмоқ; тепа соч(и) тикка бўлди; тепа соч(и) тик турди; тепа соч(и) тикка турди; соч(и) типпа-тик бўлди; соч(и) тикка туриб кетди; сочлар(и) тикка-тикка бўлиб кетди; тепа соч(и) тиккайди. **У х ш а ш и:** жон(и) чиқди II — жон(и)ни чиқармоқ.

«Мени тергов қилиб, суриштирди...» — деганида эса Дадажоновнинг тепа сочи тик бўлиб кетди. Сариқ амиржон этигини ғирчиллатиб жаҳл билан у ёқ-бу ёққа юрди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. База қоровулининг икки қўлини бурнига тиқиб, қуп-қуруқ чиқиши кўчада кутиб турган Бегимхоннинг тепа сочини тик қилиб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат, Кампирнинг фиғони фалакка чиқиб, сочлари тикка бўлиб кетибди: «Юртдан-элдан айрилиб қочгандан кўра, қора эрга қочсак бўлмайдими, қўшни!» Ойдин, Олтиш газ арқон. Шунинг учун бу осон иш эмас, Нуриддинов-

ларнинг сочини тикка қилади, уларга бу қалтис ва хавфли бўлиб кўринади. А. Мухтор, Дарёлар туташган жойда. Лаълихоннинг шаънига бир гап айтди, ҳамманинг тепа вочи тикка бўлди: Саид Аҳмад, Хотинлар. Энди-чи, энди бу отни эшитсам, жирканаман, тепа сочим тик туради. С. Абдулла, Муқимий. Сергейнинг тепа сочи тикка турди: Россиядан кетармиш-у, ўйлаб ўтирмасмиш! ... А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... нима ёзилганини ўқиб кўрсангиз, сочингиз типпа-тик бўлади! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Сиз унинг баъзи гапларига гувоҳлик бериб, бир қогозга ёзиб...» Луқмончанинг сочи тикка туриб кетди. А. Мухтор, Туғилиш. Тожиддиннинг кенг мангайини бир-бирига мингашган ажинлар босди. Соцлари тикка-тикка бўлиб кетди. С. Анорбоев, Жасрат. Елғончи одамни кўрса, тепа сочи тиккайиб, «Елғончилик ҳам одамгарчиликка қўшилади-ми?»— деб ғижинарди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Тепа соч(и) тикка бўлди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Тепа соч(и) тиккайди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди:

Тепа соч(и) тикка турди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Тепа соч(и) тик турди. Қ. тепа соч(и) тик бўлиб кетди.

Тепса-тебранмас. Ҳар қандай ишни ҳам имиллаб қиладиган, сусткаш.

Инсон соғлиғи учун шунчалик жон куйдириб, баъзи тепа — тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан. С. Анорбоев, Оқсой. Тиллабой тепса — тебранмас бир одам бўлиб, эшон уни «содда муғамбир» деб таърифлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Терингга сомон тиқилгур. Қ. тери(си)га сомон тиқмоқ.

Тери(си)га сиғмай I. Қ. тери(си)га сиғмай кетмоқ.

Тери(си)га сиғмай II [ўзининг]. Беҳад («севинмоқ»).

Зеби холани кўрсангиз! У ака-уканинг суҳбатини тингларкин, ... худди ўйи тўлиб кетгандай, терисига сиғмай қувонарди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Уқишим тамом бўлганини билган онам терисига сиғмай севинар эди. Ғ. Фулом, Елгор.

Тери(си)га сиғмай кетмоқ ким [ўзининг]. Беҳад севинмоқ. В арианти: тери(си)га сиғмай I [ўзининг]. Синоними: бош(и) кўкка етди; қўй(и) мингга етди; оғз(и) қулоғ(и)га етди; оғз(и)нинг таноби қочди.

«Э ... Келинг-келинг, синглим!»— қувонч билан қўл бериб сўрашди. Теримга сиғмай кетдим, ҳалиги диққатбозликлар бирпасда тарқалди. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. Элчибек бу хабардан терисига сиғмай кетди. А. Мух-

тор, Туғилиш, *Рувон хола терисига сиграмай гапира-гапира ўчоқ бошида ивирсирди*. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Тери(си)га сомон тикмоқ ким кимнинг. Жуда қаттиқ жазоламоқ.
В а р и а н т и: теринга сомон тикилгур (—); пўст(и)га сомон тикмоқ.

Ҳа, юринг тезроқ. Энди кеч қолсак, нақ теримизга сомон тикади. П. Қодиров, Уч илдиз. Фақат терингга сомон тикилгур ҳўкиз тумшуғи билан бир-икки туртиб, емакдан бош тортди. Ғ. Ғулом, Гувоҳликка ўтган ҳўкиз. Ҳа, «Ишонмагин дўстингга, сомон тикар пўстингга»,— деган гап бор. Ойбек, Нур қидириб.

Териси суягига ёпишган. Қ. эти суягига ёпишган.

Тер(и) тўкилди. Қ. тер тўкмоқ.

Тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ. Қ. тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ.

Тер тўкиб I. Қ. тер тўкмоқ.

Тер тўкиб II. Машаққат билан, қаттиқ («ишламоқ»).

... сўнгера нонушта қилиб-қилмай далага жўнарди, қоронғи тушгунча тер тўкиб ишларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... пахта теришни эмас, тезроқ шаҳарга қайтишни йўлаб кун санаб юрганлар, тер тўкиб ишламагани учун, кучини, вақтини қаерга сарфлашни билмай безовта бўлаётганлар шу гола билан ёнмасмикин? П. Қодиров, Уч илдиз.

Тер тўкмоқ ким — тер(и) тўкилди кимнинг. Машаққатли жисмоний меҳнат қилмоқ. В а р и а н т и: пешана тери тўкмоқ — пешана тер(и) тўкилди; тер тўкиб I (—).

Далада суқсурдай қиз-жувонларимиз тер тўксаю, Қўчқорбеклар тоғни толқон қиладиган пайтида идора қоровули бўлиб ўтирса. Мирмуҳсин, Момо. Бу бедаларга озмунча терим тўкилганми, эҳ-ҳа! Ойбек, Қутлуғ қон. Агар Султоновнинг ор-номуси, виждонинг бўлса, ўз айбини пешана тери тўкиб оқласин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ахир ўғилгинамнинг пешана тери тўкилган тупроқдан қандай кўнгул узайин. Ҳ. Назир, Одамнинг қадрини. Тер тўкиб, жонингни жабборга бериб ўстирган экинларингни ҳам аяб ўтирмайди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Тиккан кўзлар(и). Қ. кўз тикмоқ.

Тил бириктирмоқ ким ким билан. Яширин ҳолда келишиб олмоқ. У х ш а ш и: гапни бир жойга қўймоқ.

Ҳилола билан сен тил бириктирмай, мен тил бириктирибманми? И. Раҳим, Ҳилола. Гулнорни севган ва у билан тил бириктирган бир йигитнинг мавжудлигини

ўша вақтларда билган бўлса ҳам, ... Ойбек, Қутлуғ қон. Ажнабий ва жайдари йиртқичлар энди тил бириктириб, халқни ғажийдилар. Ойбек, Нур қидириб.

Тил бормайди. Қ. тил(и) бормади.

Тилга келмоқ ким. Гапириш қобилияти тикланди. **У х ш а ш и:** тилга кирмоқ 1; тил(и) чиқди.

Хўжабеков тилга келган эмиш. Бир камии шу эди! С. Анорбоев. Оқсой. Мелиполвон охири тилга келиб: «Абдурашул»,— деди. П. Турсун, Уқитувчи.

Тилга кирмоқ. 1. ким — гўдак. Нутққа эга бўлмоқ. **Синоним:** тил(и) чиқди 1. **У х ш а ш и:** тилга келмоқ; гап(и)га кирмоқ.

Ёши йигирма учларга бориб қолган буғдой ранг «оппоқ қиз» энди тилга кирган ширин қизалоқ эркалиги билан зорланди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. ким — нутққа эга киши. Маълум фурсат ўтгандан кейин гапира бошламоқ. **У х ш а ш и:** тил(и) чиқди 2.

Оқсоқол деразанинг зиҳига омонатгина ўтириб, ҳақкам-дукам соқол ўсган иягига қўлини тираб ўйланиб қолди. Охири тилга кирди. Саид Аҳмад, Хукм. Шу орада колхозга тиш-тирноғи билан қарши бўлган баъзи бир ғаламислар тилга кириб, фисқ-фужур овозлар ҳам эшитила бошлади. П. Турсун, Уқитувчи.

3. нима. Уқ уза бошламоқ.

Ҳозиргина кўприкдан ўтган оғир тўпларимиз тилга кирган ач, немис батареялари жимиб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Тилга олинмоқ. Қ. тилга олмоқ.

Тилга олмоқ ким нимани ёки кимни; нима нимани. Гапирмоқ. **Варианти:** тил(и)га олмоқ ким [ўзининг] нимани (оз ишлатилади), тилга олинмоқ нима ёки ким. **Синоним:** оғз(и)га олмоқ.

Худди ўша кезларда Насиба аспирантура сўзини жуда кўп тилга оладиган бўлди. О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Кекса архитектор Гавҳарни кўп тилга олибди, унинг болаликдаги аҳдини эслабди. П. Қодиров, Уч илди. Маданий инқилоб! Ҳазил иш қилаётганимиз йўқ. Майли, жон чекмасак, бўлмас экан, тарих номимизни тилга олиб қолар, тарих... А. Мухтор, Опа-сингиллар. Отамнинг отини тилинганга олмай! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Кейинги икки-уч кун ичида биргина Абдурахмонов батальонининг ўзидан беш-олтига яқин қаҳрамоннинг номи тилга олинди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Кекса, тажрибали агроном, бу ерларнинг ҳар бир

қаричини кафтидай биладиган Хайруллин МТС доирасидаги колхозларда ҳурмат билан тилга олинарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Тил деган бир қарич. Қ. тил(и) бир қарич.

Тил(и) бир қарич кимнинг. Мақтанишга, гапиришга ҳақли (киноя билан). У х ш а ш и: тил(и) узун.

«Тилларинг бир қарич, юзцентнерчи,— деди отни тўхтатиб.— Келар йил звено тузиб, шундай ҳосил олайки, ванг бўлиб қолларинг». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Тил(и) бир қарич бўлди кимнинг — тил(и)ни бир қарич қилмоқ ким [ўзининг]. Мақтанишга, гапиришга ҳақли бўлмоқ. **Варианти:** тил(и)ни беш қарич қилмоқ. У х ш а ш и: тил(и) узун бўлди — тил(и)ни узун қилмоқ.

План адо қилинган, танқиддан ҳам, танбеҳдан ҳам қутулади. Тили бир қарич бўлиб, «Ундоқ қилдим, мундоқ қилдим, қойил қилдим»,— дея кўкрагига уради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Вой, тилингизни бир қарич қилиб гапиришни биласиз; сизнинг отангиз ҳам шундай бир ишлаб кўрсинчи. Ойдин, Бечора. «Обор, обор, тилини беш қарич қилгунча, боласини эплаб олсин». Р. Файзий, Қайнана.

Тил(и) бир қулоч. Қ. тил(и) бир қарич.

Тил(и) боради!? Қ. тил(и) бормади.

Тил(и) бормади кимнинг нима қилишга. Бирор андиша-мулоҳаза билан айтишни маъқул кўрмаслик. **Варианти:** тил бормайди нима қилишга; тил(и) боради!? **Синоним:** оғз(и) бормади.

У онасининг авзойидан бирон алам ўтганлигини сезди-ю, лекин «Нима бўлди?»— деб сўрашга тили бормади. Н. Назаров, Замон. Аёл кишига қўл кўтариш эркакнинг иши эмас. Ҳақорат қилишга тил бормайди. Р. Файзий, Ёдгор. Бундай ноҳақ сўзларни айтишга қандай қилиб тилинг борди!? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Тил(и)га олмоқ. Қ. тилга олмоқ.

Тилига тушмоқ ким ёки нима кимнинг. Кўпчилик орасида гапсўз бўлмоқ; маълум-машҳур бўлмоқ.

Қизим элга берган ваъдасининг устидан чиқади, ҳамманинг тилига тушади-ю, мен севинмай ким севинсин. Р. Файзий, Фароғат. ... ўзининг «Онахон!» деган таниқли номи ҳам асош шу фабрика туфайли хотин-қиз тилига тушиб кетганини аниқ фаҳмлади. А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

Тил(и)ни беш қарич қилмоқ. Қ. тил(и) бир қарич бўлди.

Тил(и)ни бир қарич қилмоқ. Қ. тил(и) бир қарич бўлди.

Тил(и)нинг узун бўлгани. Қ. тил(и) узун бўлди.

Тил(и)ни тишламоқ ким [ўзининг]. Ўзини гапирмасликка мажбур қилмоқ. У х ш а ш и: лаб(и)ни тишламоқ.

Бу гап қаяқдан чиқди деганда, зинҳор-зинҳор тилинги зини тишланелар. Бўлмаса эшони пиримнинг дуойи бағдига қоласизлар. Саид Аҳмад, Ҳукм. Сенга қарши гапирадиганлар ҳам тилини тишлаб қолади. И. Раҳим, Ихлос.

Тил(и)ни узун қилмоқ. Қ. тил(и) узун бўлди.

Тил(и)ни қисик қилмоқ. Қ. тил(и) қисик бўлди.

Тил(и)ни қисмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг] — тил(и) қисилди кимнинг. Гапирмасликка, эътироз билдирмасликка мажбур қилмоқ. Синоними: тил(и) қисик бўлди — тил(и)ни қисик қилмоқ.

Рақамлар, жадвалларни олдимга ташлаб қўйиб, тилимни қисди. И. Раҳим, Ҳилола. Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Ойбек, Қутлуғ қон. Тўқсонов қаршисида бўйни ва тили қисилиб, бир оғиз ҳам қарши сўз айтолмай қолди. П. Турсун, Уқитувчи.

Тил(и)ни қичитмоқ. Қ. тил(и) қичиди.

Тил(и)ни қичиштирмоқ. Қ. тил(и) қичиди.

Тил(и) узун кимнинг. Ҳар қанча гапирса, ҳақи бор. Антоними: тил(и) қисик. У х ш а ш и: тил(и) бир қарич.

Холмирза деган бригадиримиз бор. Тили узун бригадирлардан. И. Раҳим, Ҳилола. Шу тобда унинг тили узун эди, чунки у ҳаммадан олдин ўз уйдан бир замбилгалтак новда келтирган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Тил(и) узун бўлди кимнинг — тил(и)ни узун қилмоқ нима кимнинг; ким [ўзининг]. Ҳар қанча гапиришга ҳуқуқли бўлмоқ. **Варианти:** тил(и)нинг узун бўлгани (оз ишлатилади). **Антоними:** тил(и) қисик бўлди — тил(и)ни қисик қилмоқ. У х ш а ш и: тил(и) бир қарич бўлди — тил(и)ни бир қарич қилмоқ.

Ишни ўринлатган кишининг юзи иссиқ, тили узун бўлган эди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Бу ўткир тағналар Эргашнинг тилини янада узун қилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Оббо айёр-эй, دادасининг олдиға тилини узун қилиб бормоқчи экан-да. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. ... юқори ҳокимлар олдида тилининг узун бўлганига тўла ишонган элликбоши фуқарони сира менсимади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Тил(и) чиқди. 1. кимнинг — гўдақнинг. Нутққа эга бўлмоқ.

Варианти: тил чиқармоқ ким. **Синоними:** тилга кирмоқ 1.

Едгорнинг ҳам тили чиқиб қолди: «дада-дада»ни оғзидан қўймайди. Ғ. Ғулом, Едгор. *О, учга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққан ки, сира қўя берасиз.* М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча. *Ота меҳрига қонмаган гўдак тил чиқариб, энди «Ада!»— дейдиган, жажжи қўллари ни узатиб, беш-олти қадамни йиқилиб-туриб босадиган бўлганда Аҳмад ака кўрпа-ёстиқ қилиб ётарди.* С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

2. *кимнинг* — нутққа эга кишининг. Индамай юрган киши гапирадиган бўлиб қолди. *У х ш а ш и:* тилга кирмоқ 2.

«Кўзинг қурмасин,— кампир жилмайди,— энди тилинг чиқиб қолди. Боядан бери қовоғингдан қор ёғайтган эди». Ойдин, Келин ўғил туғибди. *Энди шу йиғитга ҳам жон кириб, тили чиқиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3. *кимнинг* — нутққа эга кишининг. Айтишадиган бўлмоқ. *У х ш а ш и:* гап қайтармоқ.

«... Кўриб турибсиз, касалмас. Ана, пулни олиб, уйга дингиллаб кириб кетди».—«Ойим айтгандай, борган сари тилинг чиқяпти». С. Зуннунова, Латта. «Гап қайтарма! Тилинг чиқиб қолибди, падар лаънат!» Мирмуҳсин, Жамила.

Тил(и) қисилди. Қ. тил(и)ни қисмоқ.

Тил(и) қисик кимнинг. Гапирмасликка, эътироз билдирмасликка мажбур. *Варианти:* тил қисиклик (—). *Антоним:* тил(и) узун. *У х ш а ш и:* тил(и) қисик бўлди — тил(и)ни қисик қилмоқ.

Айтмай тилим қисик эканми! Бо, худо олсин! Раисликни эпласа, қилсин! С. Анорбоев, Оқсой. *Пилла хусусида тил қисиклик жойим йўқ.* Саид Аҳмад, Ходивой.

Тил(и) қисик бўлди кимнинг — тил(и)ни қисик қилмоқ ким кимнинг. Гапирмасликка, эътироз билдирмасликка мажбур бўлмоқ. *Синоним:* тил(и)ни қисмоқ — тил(и) қисилди. *Антоним:* тил(и) узун бўлди — тил(и)ни узун қилмоқ.

Унинг тили қисик бўлишига сабаб бўлган гуноҳи шундай содир бўлган эди... А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. «...бирова текинга буюм берармишми?! Қўй. Тилингни қисик қилиб қўймоқчи ми, ишқилиб, тегиде бир гап бор. А. Мухтор, Хайри.

Тил(и) қичиди кимнинг — тил(и)ни қичитмоқ ким кимнинг. Гапиргиси келди. *Варианти:* тил(и) қичишди — тил(и)ни қичиштирмоқ (булар оз ишлатилади).

Жўра оти ҳақида гап сотишни яхши кўрар эди, дарров тили қичишди: ... Ойбек, Қутлуг қон. *Тилимни қичитма, Умар!*

Неча марта олдинга кирдим. «Ҳо раис, чорвага аҳамият бер, ҳо раис...»— деб орқангдан эргашиб юрдим. И. Раҳим, Ихлос. Гапиришга тил и қичиши б: «Большевиклар худодан қўрқмайдиларми?!»— деб сўраган эди, эшон унга ўқрайиб қаради. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳаммаси қип-қизил ёлғон-ку! Нима қиласиз менинг тил и м ни қичиш тири б?! М. Исмоилӣ, Фаргона тонг отгунча.

Тил(и) қичишди. Қ. тил(и) қичиди.

Тил тегизилди. Қ. тил тегизмоқ.

Тинка(си) қуриди кимнинг — тинка(си)ни қуритмоқ ким ёки нимага. Шаънига номуносиб, ноҳақ гап айтмоқ.

Бугун менга тил тегизиши бди, эртага сизга ҳам осилишлари мумкин. И. Раҳим, Ихлос. «Ҳой Бекбўта, халқнинг урф-одатларига тил тегизма, ҳақорат қилма, ука»,— деди Фафур бўйнини чўзиб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Сизга тил тегизилса, дарров умумин ташкилотга, умуман партиёга тил тегизиляпти деб даъво қиласиз. П. Қодиров, Уч ил-диз.

Тил теккизмоқ. Қ. тил тегизмоқ.

Тил чиқармоқ. Қ. тил(и) чиқди.

Тил қисиклик. Қ. тил(и) қисик.

Тинка-мадор(и)ни қуритмоқ. Қ. тинка(си) қуриди.

Тинка-мадор(и) қуриди. Қ. тинка(си) қуриди.

Тинкани қуритмоқ. Қ. тинка(си) қуриди.

Тинка(си)ни қуритмоқ. Қ. тинка(си) қуриди.

Тинка(си) қуриди кимнинг — тинка(си)ни қуритмоқ ким ёки нима кимнинг. Толиқмоқ, дармонсизланмоқ. В а р и а н т и: тинкани қуритмоқ ким ёки нима; тинка-мадор(и) қуриди — тинка-мадор(и)ни қуритмоқ. С и н о н и м и: ҳолдан тоймоқ — ҳолдан тойдирмоқ; ҳолдан кетмоқ — ҳолдан кетказмоқ.

... Жангларда тинкаси қуриган герман қўшинларига ёрдамчи кучлар келмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бой менинг тоза ҳам тинкамни қуритди. От қашлаш, жодида беда қирқиш ... ва бошқа ранг-баранг ҳунарларни чор-ночор ўрган-дим. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. Икки кун устма-уст бўлган гудаз унинг тинкасини қуритди. Жуда ҳам чарчаганлигидан тонг отгунча ухлай олмай, «Белим»лаб инграб чиқди. Ойдин, Бечора. «Жон ака, оқ пошшога тутун пули деб тинкани қуритдингиз, пўстаккача сотиб бердим». П. Турсун, Уқитувчи. Юриш борган сайин мушкуллашарди... Буталар, чангалзорлар, чуқурликлар тинкани қуритарди. Ойбек, Қуёш қораймас. ...уч-тўрт ойдан бери юмуш қидира-қидира йигит боёқшининг тинка-мадори қуриган ва умиди ҳам узилган эди. Ойбек, Нур қидириб. Икки кўза сувни ён бағирга

кўтариб чиқиш ... ҳар қандай кишининг ҳам тинка-мадорини қуритади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Тирноқдан кир изламоқ. Қ. тирноқ орасидан кир изламоқ.

Тирноқ орасидан кир изламоқ ким. Ёмон ният билан деярли айби йўқ кишининг фаолиятидан айб топишга ҳаракат қилмоқ. В а р и а н т и: тирноқ остидан кир изламоқ; тирноқ орасидан кир қидирмоқ; тирноқ тагидан кир қидирмоқ; тирноқ орасидан кир ковламоқ; тирноқдан кир изламоқ; тирноғ(и)дан кир изламоқ ким кимнинг. С и н о н и м и: қилдан қийқ қидирмоқ.

Ўзи мақсадларинг нима? Тирноқ орасидан кир излаб қолдинглар! Очиқроқ айтиб қўя қолинглар! С. Зунунова, Янги директор. Тирноқ остидан кир излайди, битта ўт топиб қолеудек бўлса, ҳар гап қиладики, илон пўст ташлайди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қол, ҳа. Мен ҳам сенга ўхшаш одамман. Шунин билки, мен ҳамма учун ўйлайдиган худо эмасман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тавба-тазаррулар билан партбилети чўнтагида қолгандан бери у яна тирноқ тагидан кир қидирадиган, бир нарса бўлса, ректоратга, райкомга арзга югурадиган бўлиб қолган эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Сизга ўхшаб ифвогар бўлсам, тирноқ орасидан кир ковласам, шивирлар эдим. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Сиз мана бу гапни қулоғингизга қуйиб олинг: гап ташувчи, тирноқдан кир изловчиларни, чақимчиларни мен жуда ёмон кўраман! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Аммо баъзи одамларга ҳайронман, бировнинг тирноғидан кир излайди. А. Муҳиддин, Қитмир.

Тирноқ орасидан кир ковламоқ. Қ. тирноқ орасидан кир изламоқ.

Тирноқ орасидан кир қидирмоқ. Қ. тирноқ орасидан кир изламоқ.

Тирноқ остидан кир изламоқ. Қ. тирноқ орасидан кир изламоқ.

Тирноқ тагидан кир қидирмоқ. Қ. тирноқ орасидан кир изламоқ.

Тирноғ(и)дан кир изламоқ. Қ. тирноқ орасидан кир изламоқ.

Тиш(и)нинг оқини кўрсатмоқ ким [ўзининг]. Тиржайиб, ишшайиб қарамоқ (салбий).

«Ҳа, баттол, тўнингни-ку ўзгартирибсан, дилинг асло ўзгармайди, ўлганингнинг кунидан тишингнинг оқини кўрсатасан; билиб турибман, ичингда йўғлаяпсан». Саид Аҳмад, Сўнгги нуха. Саидов кулди. Насиба истар-истамас тишининг оқини кўрсатди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги.

Тиш(и)ни тиш(и)га босмоқ. Қ. тиш(и)ни тиш(и)га қўймоқ.

Тиш(и)ни тиш(и)га қўймоқ ким [ўзининг]. Бутун ҳис-туйғусини прода кучи билан енгиб чидамоқ. **В а р и а н т и:** тишни тишга қўймоқ ким; тиш(и)ни тиш(и)га босмоқ.

Погодин қийналиб азоб чекса ҳам, медицина пунктига етиб боргунча оҳ тортмай, бир сўз айтмай, тишини тишга қўйиб борди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Бўлар иш бўлди. Энди тишни тишга қўйиб, натижани кутиш керак»,— деб ўзини овутди. П. Турсун, Уқитувчи. *Тишимни тишимга босиб, муштимни тугдим.* О. Еқубов, Муқаддас.

Тиш(и) ўтмайди кимнинг. 1. нимага. Бирор қаттиқроқ нарсани майдалашга, чайнашга тишининг қурби етмайди.

Кошки нашовотига тишлари ўтса. С. Назар, Яшил бойлик.

2. кимга ёки нимага. Енга олмаслик; ўзлаштира олмаслик.

...бундай гаплар билан ёшларни алдаш мумкин, аммо тажрибали кексаларга тишингиз ўтмайди. С. Назар, Яшил бойлик. «Менинг ўрнимда бошқа биров бўлганда, [қўйни] аллақачон қозонга солиб, еб юборган бўлар эди...»—«*Тишингиз ўтмайди, оқсоқол!*— кинояли жилмайди Сувонжон.— *Колхознинг молли!*» С. Анорбоев, Оқсой.

3. нимага. Идрок қилиб ет^а олмаслик, уқиб ета олмаслик. У х ш а ш и: ақл(и) етади 1.

«Кечирасиз, бундай жумбоқларга тишим ўтавермайди. Сиздақа филолог эмасмиз». С. Анорбоев, Йўлланма билан.

Тишни тишга қўймоқ. Қ. тиш(и)ни тиш(и)га қўймоқ.

Тоб беролмаслик ким нимага. Чйдай олмаслик, қарши тура олмаслик. **С и н о н и м и:** тоб келтиролмаслик. У х ш а ш и: бардош бермоқ.

Лекин иссиққа тоб беролмай, кетига қайтади. С. Анорбоев, Оқсой. *Охири бу ўтли қарашга тоб беролмай, икки қадам орқага чекинди.* Саид Аҳмад, Хотиралар.

Тоб(и) йўқ кимнинг. 1. Қасал. У х ш а ш и: маза(си) йўқ 1.

Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз? Тобингиз йўқми? Озибсиз-а ... Ойбек, Қутлуғ қон. Далага ўгаётган эдим, тобингиз йўқлигини эшитиб, кўргани кирдим. Қалай, оғриғи босилдими? И. Раҳим, Ихлос.

2. нимага. Рағбати йўқ, келишмаслик.

Доктор Шодиевнинг жанжалга тоби йўқ, у ўз одати бўйича мумкин қадар босиқ бўлишга, гапни ётиғи билан тушунтиришга уринди. А. Мухтор, Доғ. *Борсам, справка топа оламан,*

аммо бормайман, ўртоқжөн. Шунақа ишларга тобим йўқ.
А. Қаҳдор, Қанотсиз читтак.

Тоб(и) қочди кимнинг. Касал бўлмоқ. **У х ша ши:** маза(си) қочди 1.

Борардим-у, болам, лекин тобим қочиб турибди-да.
Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Нурихоннинг тоби қочиб қолди. Доктор билан тиллашиб беринг, барака топкур. Саид Аҳмад, Қўшиқ.

Тоб келтиролмаслик ким нимага. Чндай олмаслик, қарши тура олмаслик (оз ишлатилади). **Синоними:** тоб беролмаслик. **У х ша ши:** бардош бермоқ.

Амир Олимхоннинг зулми, ҳадсиз солиқларига тоб келтиролмайд, оилаларини отасиз қолдириб, узоқ ерларга иш қидириб кетганлар. **Ғ. Гулом, Нетай.**

Томдан тараша тушгандай. Қўққисдан, кутилмаган ҳолда ва қўпол тарзда. **Варианти:** томдан тараша тушгандай қилиб.

Ўзининг шу ердалигини билдирсинми? Йўқ-э. Томдан тараша тушгандай-а? С. Анорбоев, Оқсой. Ҳар қандай бўлса ҳам гапни томдан тараша тушгандек эмас, ётиғи билан бошлаб, ўзини оппоқ қилиб кўрсатишга мўлжаллаб қўйди. Р. Файзий, Қайнана. Қизиқ, туппа-тузук йигит, у йўқ-бу йўқ, томдан тараша тушгандай қилиб бирдан совчи юборгани қанақаси. О. Еқубов, Баҳор кунларининг бирида.

Томдан тараша тушгандай қилиб. Қ. томдан тараша тушгандай.

Томон(и)ни олмоқ. Қ. ён(и)ни олмоқ.

Тор келиб қолганда. Қ. дўппи тор келди.

Тортган азоб(и). Қ. азоб чекмоқ.

Тош бағир. Қ. бағри тош.

Тош кўнгил. Қ. кўнгли қаттиқ.

Тош кўнгилли. Қ. кўнгли қаттиқ.

Тош кўнгил[экан]лиг(и). Қ. кўнгли қаттиқ.

Тош отмоқ ким кимга. Ёмонлик (душманлик) хатти-ҳаракатлари қилмоқ. **Варианти:** кесак отмоқ; отилган тош кимга.

«Эҳ, Бекбўта, Бекбўта. Сен ҳам ўз раисинга тош отгинга-а. Яхшилик қил, ўйинга етма бўлар экан». **Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нега тинч юрган одамга кесак отади. С. Анорбоев, Оқсой. Дўстларимга отилган тош менга отилган тош, обрўйимни тўқишса, чидаб туролмайман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.**

Тош юрак — юраги тош. Раҳм-шафқати йўқ. Синоними: кўнгли қаттиқ — қаттиқ кўнгли. У х ш а ш и: бағри тош; меҳри тош.

Бу ҳикояни эшитган ҳар қандай тош юрак ҳам йиғлайди. Саид Аҳмад. Хотиралар. Йигит ҳар қанча тош юрак бўлса ҳам, бу авровчи доғули олдиди эриб кетар эди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Бу юраги тош одамнинг табдилларида мантиқ бор. А. Мухтор, Туғилиш.

Тоқат(и)ни тоқ қилмоқ. Қ. тоқат(и) тоқ бўлди.

Тоқат(и) тоқ бўлди кимнинг — тоқат(и)ни тоқ қилмоқ ким кимнинг. Сабр-чидами тугади. В а р и а н т и: тоқатни тоқ қилувчи (—). Синоними: сабр коса(си) тўлди — сабр коса(си)ни тўлдирмоқ. У х ш а ш и: жон(и) ҳалқум(и)га келди 2; пичоқ суякка етди.

Ҳавони кута-бериб кампирнинг тоқати тоқ бўлди. Ойдин, Ширин келди. Шу кишинингки тоқатини тоқ қилиб сизлар, демак, кескин чора кўриш пайти келибди! П. Қодиров, Уч илди. Ҳаммадан кучли ҳис, тоқатни тоқ қилувчи дард оиласини соғиниш эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Тоқатни тоқ қилувчи. Қ. тоқат(и) тоқ бўлди.

Тоқ ўтмоқ. Қ. дунёдан тоқ ўтмоқ.

Тоғдан келса(...), боғдан келмоқ. Қ. боғдан келса(...), тоғдан келмоқ.

Тоғни толқон қиладиган. Қ. тоғни урса — толқон қиладиган.

Тоғни толқон қилмоқ ким. Ҳар қандай катта ва оғир ишни ҳам бажармоқ.

Агар ҳар бир колхозчи армия интизоми билан ишласа, тоғни толқон қилиб юбориши ҳеч гап эмас экан, деб қўйдим. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Тоғни урса — толқон қиладиган. Забардаст, паҳлавон. В а р и а н т и: тоғни толқон қиладиган. У х ш а ш и: тоғни толқон қилмоқ.

Оббо сен-эй, тоғни урса — толқон қиладиган йигит бўлиб қолибсан-ку! А. Мухтор, Опа-сингиллар. Далада суқ-сурдек қиз-жувонларимиз тер тўкса-ю, Қўчқорбеклар тоғни толқон қиладиган пайтида идора қоровули бўлиб ўтирса. Мирмуҳсин, Момо.

Тумшуғ(и)ни суқмоқ. Қ. бурн(и)ни суқмоқ.

Тумшуғ(и)ни тиқмоқ. Қ. бурн(и)ни суқмоқ.

Турган гап I нима қилиши. Аниқ, шак-шубҳасиз (кесим вазифасида келади). В а р и а н т и: турган гап эди.

Барбод бўлиши турган гап. Бўрон қилғилигини қилиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Агар севмаганида, ҳар гапнинг бирида дакки бериши турган гап эди. Р. Файзий, Кузатиш.

Турган гап II. Албатта, шак-шубҳасиз (кириш бўлак вазифасида келади). **Варианти:** турган гапки.

Ийи, ишимиз чатоқ-ку. Сувсиз қолсак, турган гап, ҳаммамиз ўламиз. У. Азимов, Ақл чироғи. У сенинг бошингга ҳам ўша хотиннинг кунини солади, турган гап. С. Зуннунова, Иккинчи хотин. Турган гапки, у «интизори»нинг тайинлаган жойига бормади. П. Қодиров, Уч илдиз.

Турган гапки. Қ. турган гап II.

Турган гап эди. Қ. турган гап I.

Туриб олмоқ. Қ. оёғ(и)ни тираб олмоқ.

Турмушга чиқмоқ ким кимга [кимга]. Оила кўрмоқ (хотин-қизларга нисбатан). **Варианти:** чиқмоқ. **Синоними:** эрга тегмоқ; эрга чиқмоқ. **Антоними:** эрдан чиқмоқ. **Ухшашли:** турмуш кўрмоқ; эрга бермоқ.

Шу кезларда ипак заводидаги бир ишчи йигит билан сўз бириктириб, унга турмушга чиққан. Ф. Фулом, Соялар. Совчи юборган экан, қарасам, тузуккина одамга ўхшаб кўринди, чиқдим-қўйдим. С. Зуннунова, Гулбаҳор.

Турмуш кўрмоқ ким ким билан; кимлар ўзаро. Оилавий ҳаёт кечирмоқ. **Синоними:** бир ёстиққа бош қўймоқ; оила кўрмоқ. **Ухшашли:** турмушга чиқмоқ; эрга тегмоқ; бош(и)ни қовуштирмоқ I.

Лола Ҳошимова яқинда ўз ҳамкурси Сотиболдиев билан турмуш қурган ва ҳали келинчақлик кийимида юрибди. П. Қодиров, Уч илдиз. Икки ёш умр бўйи бирга яшаш, бахтли турмуш қуришга аҳдлашиб, бир ёстиққа бош қўйдилар. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

Туш(и)га [ҳам] кирмаслик. Қ. етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик. **Туш(и)да ҳам кўрмаслик.** Қ. етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик.

Туя кўрдингми — йўқ. Узини кўрмаганга, билмаганга чиқармоқ.

Иложи бўлса, ямаганингизни айтманг, койиб-нетиб юрмасин тагин. Туя кўрдингми — йўқ, вассалом. Ойбек, Қутлуг қон. ... чиқишимда «Туя кўрдингми — йўқ» қилиб, менга қасам ҳам ичирдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

Туя кўрдингми — йўқ, бия кўрдингми — йўқ. Қ. туя кўрдингми — йўқ.

Туя қилмоқ. Қ. нон(и)ни туя қилмоқ.

Тўйдан илгари ноғора қоқмоқ ким. Рўёбга чиқиши аниқ бўлмаган нарса ҳақида ҳовлиқмалик билан вақтидан олдин гапириб юрмоқ. В а р и а н т и: **тўйдан олдин ноғора чалмоқ**. С и н о н и м и: подадан олдин чанг чиқармоқ.

Кампирга айтиб қўйинг, тўйдан илгари ноғора қоқиб юрмасин... Уқини тамом қилганимдан кейин бир гап бўлар. Ғ. Фулом. Едгор. Тўйдан олдин ноғора чалма, хотин, ҳали ўғлинг уйланадиган бўлгани йўқ. Аввал ўқини битирсин, иши тайин бўлсин. П. Қодиров, Уч илди.

Тўйдан олдин ноғора чалмоқ. Қ. тўйдан илгари ноғора қоқмоқ. **Тўн(и)ни тескари кий[иб ол]моқ** ким [ўзининг]. Учакишган ҳолда қайсарлик қилмоқ. В а р и а н т и: **тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ** (оз ишлатилади). У х ш а ш и: **икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ; оёғ(и)ни тираб олмоқ.**

Бир мажлисда Бекниёз уни: «Занглаб қоляписиз, Боқижон ака», — деб танқид қилди. Шу бўлди-ю, Боқижон ака тўнини тескари кийиб олди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Тўнинини тескари кийма, Умар. Пахтага тил теккиганим йўқ. Аввал пахта, қолаверса чорва! И. Раҳим, Ихлос. Бу воқеадан йиллар ўтди. Илгари тери тўнини терс кийиб олган Зулайҳо хола билар Шоқир ака аста-аста битта-ю битта арзанда қизларини соғина бошладилар. Ғ. Фулом, Қизалок.

Тўрт гапнинг бирида. Қ. икки гапнинг бирида.

Тўрт кўз билан. Интизорлик билан. У х ш а ш и: **кўз(и) тўрт бўлди.**

Энди деҳқон ўз отасининг шаҳардан қайтишини тўрт кўз билан кутган болалари олдига қандай боради? Ойбек, Қутлуғ қон.

Тўрт кўз бўлиб. Қ. кўз(и) тўрт бўлди.

Тўрт оғиз. Оз-моз, бир оз, оз («гап» ёки «гапирмоқ»). В а р и а н т и: **уч-тўрт оғиз.** У х ш а ш и: **бир оғиз; икки оғиз; эллик оғиз; икки шингил.**

Паҳлавон тракторчи ишини навбатчига топширгач, қадрдон дўсти Бекбўта билан тўрт оғиз аския қилиб, ҳол-аҳвол сўрашмоқ учун келарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кейин кўз тириклигида мени узатмоқчи бўлганини ... уч-тўрт оғиз сўз билан билдирди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Тўрт тараф(и) қибла кимнинг. Қаёққа хоҳласа, кетаверсин. В а р и а н т и: **тўрт томон(и) қибла.**

Эшикка чиқинг, тўрт тарафингиз қибла. Балки ўша бойвучча хотинга йўлиқиб қоларсиз. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

«Иккисидан бирини танланг,— деди Ойқиз қатъият билан,— ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаяққа оғса, ўша томонга жўнанг». Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Тўрт томон(и) қибла. Қ. тўрт тараф(и) қибла.

Тўрт эллик. Қ. икки эллик.

Тўғри келган. Дафъатан нима ёки ким учраса, шу. **Синоним:** дуч келган. **Ухшаши:** тўғри келмоқ.

Раисга бир бало бўлди, баъзан ими-жимида ишлайди-ю, баъзан тўғри келганга заҳар сочади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Мабодо сўз берилса, минбарга чиқади-да, тўғри келган аёлга қараб кулади. А. Қаҳҳор, Бек.

Тўғри келмоқ. 1. нима ёки ким нимага ёки кимга. Мувофиқ бўлмоқ, мос бўлмоқ, ярамоқ. **Синоним:** мос келмоқ.

«Бўй бўйга тўғри келди-ю, кўнгил кўнгилга тўғри келмади»,— деб ўзингизни ўзингиз бўғиб юрманг. П. Турсуни, Уқитувчи. Ҳой-ҳой, сабр қил, ука, сўзга тушиш сенга тўғри келмайди. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Замира Муҳаммаджоннинг идеалига ҳамма жиҳатдан тўғри келарди. П. Қодиров, Уч илдиш. Сен бизга тўғри келмас экансан, уятчан, қўрқоқ. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2. нима нимага. Бир вақтда бўлмоқ.

«Яна бир ҳафтадан кейин Салим акам гап берармишлар». — «Баҳона топилиб, бораверар эканман. Ишқилиб, Абдулла поччамнинг зиёфатига тўғри келмасин!». Ойбек, Қутлуғ қон.

3. нима кимга ёки нимага қанчадан. Тақсимлаганда тегмоқ.

Агар бошқа звеноларга ҳам шунчадан ер тўғри келса, эплаб бўлмайди, Комилжон. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4. нима ёки ким кимга. Йўлиқмоқ, учрамоқ. **Ухшаши:** дуч келмоқ.

Шунинг учун ҳам Мусохон базвоз пул ишининг мураккаб ва нозик масалалари тўғри келганда, дарҳол ўглининг маслаҳатларига муҳтож бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Отаси, қандайин нозанин жувон тўғри келса ҳам, кўз қирини ташламасди. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

5. нима ёки нима қилиш. Қулай бўлмоқ. **Синоним:** ўнг келмоқ I.

Демак, жазо хавфи кетса-ю, шароит тўғри келиб қолса, яна қўрқитув йўлига ўтиши мумкин. П. Қодиров, Уч илдиш. Биз кулгидан ўзимизни тиёлмадик, аммо барала кулиш тўғри келмагани учун биримиз мўйловимизни силаб, бири-

миз йўталиб дегандай, кулгимизни яширдик. А. Қаҳҳор, Жонфи-
фон.

6. нима қилишга. Лозим бўлмоқ, зарур бўлмоқ (шахссиз).

Доим бир-бировингга хўмрайиб қарашиб ёки тил учуда гаплашиб юришга тўғри келлади. И. Раҳим, Ихлос. Боғчада радиола борлиги учун битта пластинканигина олишга тўғри келди. Н. Назаров, Замон.

У

Уддасидан чиқмоқ ким ниманинг. Уддалай олмоқ, эплай олмоқ.
У х ш а ш и: устидан чиқмоқ II; қўл(и)дан келмоқ.

Чолдан сўранг. У ҳар балони билади, ҳар ишнинг у д д а с и-
дан чиқади. Ойбек, Қутлуғ қон. Бироқ у ҳам юрагидаги
ҳис-туйғу ва фикрларини ҳаммадан яшира олишнинг у д д а с и-
дан чиқадиган одам эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

У ёқда турсин нима қилиш; нима ёки ким. Зидлаш маъносини
англайтиб, боғловчи вазифасида келади. В а р и а н т и: бир
ёқда турсин (жуда оз ишлатилади).

Бироқ мухбир фикр алмашиш у ёқда турсин, гапириш-
га ҳам қўймади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кечки институт
ёки техникум у ёқда турсин, ҳунар мактаби ҳам йўқ.
И. Раҳим, Оловкор. Хўжабеков у ёқда турсин, Бобоқул
отадек кекса чўпонлар ҳам: «Бу даҳмазангни қўй»,— деб юзига
айтишган. С. Анорбоев, Оқсой. У энди Тожибойни ёқлаш бир
ёқда турсин, гап сўраб қолишларидан чўчиб ўтирар эди.
П. Турсун, Уқитувчи.

Узилди. Қ. жони узилди.

Умид(и)ни узмоқ ким [ўзининг нимадан ёки кимдан—умид(и)
узилди кимнинг нимадан ёки кимдан. Қўнглидаги охириги
илинжини ҳам йўқотмоқ. В а р и а н т и: умид узмоқ ким
нимадан ёки кимдан—умид узилди нимадан; умидни узмоқ
ким нимадан ёки кимдан. У х ш а ш и: кўнгл(и)ни узмоқ.

... ҳеч ким: «Мен сенинг отангман»,— демади, онам ҳам
топилавермади. Аммо мен асло умидимни узмадим.
И. Раҳим, Оловкор, «Уз қадр-қийматини биладиган йигит мен-
дан умидини узиб, бошқага кўнгл қўйса-я...» Ойбек, Ол-
тин водийдан шабадалар. Қолган беш қўйни қидириш қудуққа
тушган нозик мунчоқни қидириш билан барабар эди. У м и д и-
м и з у з и л д и. Ғ. Ғуллом, Шум бола. Негадир аллакимдан
умиди узилгандай: «Йўқ, йўқ...»— деди ичида, И. Раҳим,

Ихлос. Баъзан умр бўйи излаб тополмаган нарса уни излашдан умид узган бир пайтда рўбарў келиб қолади. Саид Аҳмад, Кўклам тароналари. Онангиз шу ерга келганларида сиздан умид узиб, розилик берач, тақдир экан, шу гаплар бўлиб кетди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Лекин кутадиган одаминг бўлмаса, бундан ҳам ёмон бўларкан. Умид узи л г а н д а н к е й и н, шубҳа ҳам тансиқ кўринар экан. П. Қодиров, Уч илдиз. Сира-сира ў м и д н и у з м а н г! Ғўзаларингиз бутунлай тузалиб кетади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чунки қанча севмасин, юраги қанча ачишмасин, қизни унуттишга, ундан умидни узишга тиришар эди у. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Умид(и) узилди. Қ. умид(и)ни узмоқ.

Умидни узмоқ. Қ. умид(и)ни узмоқ.

Умид узилди. Қ. умид(и)ни узмоқ.

Умид узмоқ. Қ. умид(и)ни узмоқ.

Умр(и)ни ўтказмоқ. Қ. умр ўтказмоқ.

Умр кўрмоқ ким. Яшамоқ. **Синоним:** умр ўтказмоқ; дунёдан ўтмоқ 1. **У х ш а ш и:** кун кўрмоқ.

Лекин кўп умр кўрмай дунёдан ўтди. П. Турсун, Уқитувчи. Кичкина жон умр кўраётганини хабар бердики, Ойқиз бир зум бўшашса ҳам, қувониб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Умр ўтказмоқ ким. Яшамоқ. **Варианти:** умр(и)ни ўтказмоқ ким [ўзининг]. **Синоним:** дунёдан ўтмоқ 1; умр кўрмоқ. **У х ш а ш и:** кун(и) ўтди — кун ўтказмоқ 2.

Дам олиш кунлари улар билан бирликда бир-биримизга борди-келди қиламиз, хушчақчақлик билан умр ўтказамиз. Ғ. Фулом, Ёдгор. Қолган уч-тўрт кунлик умрини қандай қилиб ҳам бўлса ўтказиш кўйига тушди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

Уст(и)га олмоқ. Қ. зимма(си)га олмоқ.

Устидан чиқмоқ I ким ниманинг. Бирор нарса қилинаётганида тепасига бориб қолмоқ.

Валихон энди унинг бу енгилтаклиги устидан чиқиб, бутунлай ўзини йўқотиб қўйган эди. Ш. Тошматов. Эрк қуши. «Тихий Дон»нинг тўртови ҳам келибди денг, устидан чиқиб қолсам бўладими. А. Мухтор, Дарёлар туташган жойда. «Қайнанангиз роса севар экан, раис,— деди Рўзи полвон ҳазил аралаш,— овқатнинг устидан чиқдингиз». Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Устидан чиқмоқ II ким ниманинг — «ваъда»нинг. Бажармоқ. **У х ш а ш и:** урдасидан чиқмоқ.

Ваъданинг устидан чиқмасак, ҳамшаҳарларга қайси юз билан қараймиз. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Демак, Ҳакимов телефонда берган сўзининг устидан чиқибди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Устун келмоқ ким кимдан ёки нима нимадан. Енгмоқ. Синоним: **баланд келмоқ 1; ғолиб келмоқ.** Ухшаш: **бас келмоқ.**

Зокир Акбаровдан устун келса, яхши, лекин Акбаров ҳозиргидай устма-уст енга бошлади, у бўғилиб кетади. П. Қодиров, Уч илдиэ. Бари бир бизники устун келади. Қадами-миз — замон қадами. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Бадиий асарлар берган тасаввур ҳаёт берган тасаввурлардан устун келиб, Замиранинг орзусини китобийлаштириб қўйган эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик. Қ. етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик.

Учига чиққан. Қ. Учига чиққан.

Учов(и) узилди. Қ. ичаг(и) узилди II.

Уч пул. Қ. бир пул.

Уч пул бўлмоқ. Қ. бир пул бўлмоқ.

Уч пул қилмоқ. Қ. бир пул бўлмоқ.

Уч-тўрт оғиз. Қ. тўрт оғиз.

Уччига чиққан. Утакетган (салбий). Ухшаш: **ҳаддан ташқари.**

Бу уччига чиққан адолатсизлик эмасми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Йўқ, қиморбозларнинг уччига чиққани булар. Ойбек, Қутлуғ қон.

У қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ. Қ. бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ.

Ф

Фаҳм(и) етади. Қ. ақл(и) етади.

Фаҳм-фаросат(и) етади. Қ. ақл(и) етади.

Феъл(и) кенг кимнинг. Танти. Антоними: **феъл(и) тор.**

Аввал ўзи бир нарсани тусмоллаб сўрайди-да, кейин уқтиради. Феълликенг, дилкаш одам экан. П. Турсун, Уқитувчи. Руснинг феълликенг ... Англадинми, яъни хасие эмас. Ойбек, Қуёш қораймас.

Феъл(и) тор кимнинг. Зиқна. Антоними: **феъл(и) кенг.**

Ухшаш: **кўз(и) тор.**

«*Лекин аёлларнинг феълитор. Кафанликка доқа беришса ҳам, катта гап*», — деди минғирлаб Ермат. Ойбек, Қутлуғ қон.

Фикрга толмоқ. Қ. ўйга толмоқ.

Фикрдан кечирмоқ. Қ. фикр(и)дан ўтказмоқ.

Фикрдан ўтказмоқ. Қ. фикр(и)дан ўтказмоқ.

Фикр(и)дан ўтказмоқ ким [ўзининг] нимани. Маълум бир муддат фикрламоқ. **Варианти:** фикрдан ўтказмоқ ким нимани; фикрдан кечирмоқ ким нимани (эскирган). **Синоним:** кўнгл(и)дан ўтмоқ — кўнгл(и)дан ўтказмоқ; хаёл(и)дан ўтмоқ — хаёл(и)дан ўтказмоқ; бош(и)дан кечмоқ — бош(и)дан кечирмоқ 2.

Майнанинг эса сира тап тортмай баҳузур ўтира берганини фикридан ўтказди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бўлажак кўёнинг мартабаси улуг бўлишини фикрдан ўтказарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «*Бир-бирларини севадилар*», — деб фикрдан кечирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Фикр(лари) бир ердан чиқди. Қ. гап(лари) бир жойдан чиқди.

Фигон(и)ни фалакка чиқармоқ. Қ. фиғон(и) фалакка чиқди.

Фигон(и) фалакка етди. Қ. фиғон(и) фалакка чиқди.

Фигон(и) фалакка кўтарилди. Қ. фиғон(и) фалакка чиқди.

Фигон(и) фалакка чиқди кимнинг — **фиғон(и)ни фалакка чиқармоқ** нима кимнинг. Руҳан ортиқ даражада бўрилиб, оҳ-воҳ қилмоқ. **Варианти:** фиғон(и) фалакка кўтарилди; фиғон(и) фалакка етди; фиғон(и) чиқди.

Гуллар боғи ўрғида кўрқинчли саҳрони кўрди-ю, фиғони фалакка чиқди. Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи. *Барининг беш минутлик келиб кетиши Дадажоновнинг фиғонини фалакка чиқариб юборди.* С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. *Йўлда Бибижонларни учратди, воқеанинг аниқлигини билиб, фиғони фалакка кўтарилди.* Ойдин, Гулсанам. *Халқнинг ҳаёти ниҳоят оғир ва мушкул, фиғонлари фалакка етган.* Ойбек, Нур қидириб. ... *тердириб, ҳосилни звено пахтасига қўшиб топшириб юборибди.* **Фиғоним чиқди.** *Бир йиллик меҳнатим куйди.* С. Назар, Яшил бойлик.

Фиғон(и) чиқди. Қ. фиғон(и) фалакка чиқди.

Футур етди нимага [нимадан] — **футур етказмоқ** нима нимага зарарли бўлиб чиқмоқ. **Синоним:** халал етди — халал етказмоқ; зарар етказмоқ; зарар(и) тегди; зарар келтирмоқ.

Бироқ бу қасбдан футур етди: Мирзо илгари бир кунлик даромадини ўн кун эса, энди ... А. Қаҳҳор, Мирзо. *Уруш бўлгандан кейин колхоз хўжалигига, даромадига футур етмай иложи йўқ.* Саид Аҳмад, Қайтиш. «*Бу кўрқинч-у кўрқитишларнинг ваҳари факультетда қанча кишининг онени заҳарлагани*

кин?— деди.— Коммунистик тарбияга қанчалик футур етказганикин...» П. Қодиров, Уч илдиз. Қурилиш ишлари ғўза парваришига сира футур етказаётгани йўқ. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Футур етказмоқ. Қ. футур етди.

X

Хабар бермоқ ким кимга [нима ҳақда]. Хабардор қилиб қўймоқ.
У х ш а ш и: дарак бермоқ.

Мен бетўхтов приставга хабар бераман. Ўзи чақиртиради. А. Қаҳҳор, Уғри. Тикка бориб жиноят қидирув шўъбасига хабар берди. Ғ. Ғулом, Гувоҳликка ўтган ҳўкиз.

Хабар олдирмоқ. Қ. хабар олмақ.

Хабар олмақ ким. 1. нимадан. Ўзи келиб хабардор бўлмақ. В а р и а н т и: хабар олдирмоқ ким нимани ким орқали.

Эртага, ўқиш маҳалида, қўлингиз тегса, бир келиб хабар олинг. Қандай ўқиётганимизни кўрасиз. П. Турсун, Уқитувчи. Неча кундан бери тухум босиб ётган товуғидан хабар олмагани эсига тушди. Н. Назаров, Замон. Ҳеч ким қолмадими? Ҳозир хабар олдиринг! Афғонистон йўлига киши чиқаринг! А. Қаҳҳор, Башорат.

2. кимдан. Бирор кишининг туриш-турмушини, аҳволини енгиллатишда кўмаклашмоқ. В а р и а н т и: хабар олдирмоқ ким кимдан ким орқали.

Ҳар икки куннинг бирида «хола-хола» деб ҳолидан хабар олиб туради. Ғ. Ғулом, Едгор. Кўп уринманг, аъзоларингиздан ўзим хабар олиб тураман. Саид Аҳмад, Орият. Уғлингиздан хабар олдириб тураман. Ойдин, Садаганг бўлай, командир.

Хабар топмоқ ким нимадан. Хабардор қилинмоқ.

Зуфар Ҳакимович Сергейнинг партбюрога арзга келганидан хабар топган ва деканатга телефон қилиб, «Газетани осинглар»,— деган эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Улар ўртамиздаги муҳаббатдан хабар топганларидан буён Дилбарнинг ҳар бир қадамини ўлчайдиган бўлиб қолдилар. О. Еқубов. Янги йил кечасида.

Хаёлга ботмоқ. Қ. хаёлга чўймоқ.

Хаёлга келмаган. Қ. хаёл(н)га келмоқ.

Хаёлга толмоқ ким. Узоқ ўйланмоқ. У х ш а ш и: ўйга толмоқ.

Чуқур хаёлга толган Назокат уйқудан уйғониб кетгандек бош кўтариб, уфқни чўғдек ялтиллашиб ботаётган қуёшга қаради. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Воҳид Розиянинг йўлига қанчалик тикилмасин, хаёлга толиб, қаёқдан келганини пайқамай қолди. О. Ғубов, Тилла узук.

Хаёлга чўммоқ ким. Уйланиш ҳолатида бўлмоқ. **Варианти:** хаёл дарёсига чўммоқ; хаёлга ботмоқ. **Синоними:** пинакка кетмоқ **2.** **Ухшаш:** уйга чўммоқ.

Баъзан ўзича сўзланиб, хаёлга чўмарди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Холмурод ётгунча Алексей Иванович деразадан қоронғи ҳовлига қараб ўтириб хаёл дарёсига чўмди. П. Турсун, Уқитувчи. Қудрат хаёлга ботди... Эҳ, хаёллар! Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Жўрабоев хаёлга чўмган ҳолда эрта оқарган сочларини ғижимларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Хаёлдан кечирмоқ. Қ. хаёл(и)дан ўтмоқ.

Хаёлдан ўтказмоқ. Қ. хаёл(и)дан ўтмоқ.

Хаёл дарёсига чўммоқ. Қ. хаёлга чўммоқ.

Хаёл(и)га келмоқ кимнинг — **хаёл(и)га келтирмак ким** [ўзининг].

1. нима — **нимани.** Уйламоқ, идрок қилмоқ, фаҳхламоқ. **Синоними:** эс(и)га келмоқ — эсга келтирмак **2;** мия(си)га келмоқ. **Ухшаш:** хаёл(и)дан ўтмоқ — хаёл(и)дан ўтказмоқ.

... ханикнинг тагини қидириш кимнинг хаёлига келарди. С. Анорбоев, Оқсой. Хаёлига келган ҳамма нарсани Гаварга бир-бир айтиб берди. П. Қодиров, Уч илдиз. ...ўзи ёки хотини ўғилчасини олгани шу ерга ҳар кун қатнаб туришини хаёлига келтирди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Мен бундай бўлишини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим, сен билан энди ҳеч кўришмасмиз деган эдим. Ойдин, Асл ёр.

2. ким — **кимни.** Хотирасида тикланмоқ. **Варианти:** хаёлга келмаган (—). **Синоними:** эс(и)га тушмоқ — эс(и)га туширмак; эс(и)га келмоқ — эсга келтирмак **1;** эс(и)га солмоқ **1.** **Антоними:** ёд(и)дан кўтармоқ — ёд(и)дан кўтарилмак; эс(и)дан чиқмоқ — эс(и)дан чиқармак.

...совуқ таъсир қила бошлаганидан буён кўпроқ онаси хаёлига келадиган бўлиб қолди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ота эса болаларини хаёлига ҳам келтирмайди. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси. ...кўндан бери хаёлга келмаган нарсаларни эсимга солиб қўйгани учунми, у билан баҳслашгани сўз тополмай қолдим. И. Раҳим, Ҳилола.

Хаёл(и)га келтирмак. Қ. хаёл(и)га келмоқ.

Хаёл(и)дан кечирмоқ. Қ. хаёл(и)дан ўтмоқ.

Хаёл(и)дан кечмоқ. Қ. хаёл(и)дан ўтмоқ.

Хаёл(и)дан кўтарилмоқ. Қ. ёд(и)дан кўтармоқ.

Хаёл(и)дан ўтказмоқ. Қ. хаёл(и)дан ўтмоқ.

Хаёл(и)дан ўтмоқ нима кимнинг — хаёл(и)дан ўтказмоқ ким [ўзининг] нимани. Маълум бир муддат фикрламоқ. В а р и а н т и: хаёлдан ўтказмоқ ким нимани; хаёл(и)дан кечмоқ — хаёл(и)дан кечирмоқ (эскирган); хаёлдан кечирмоқ ким нимани (эскирган). С и н о н и м и: кўнгл(и)дан ўтмоқ — кўнгл(и)дан ўтказмоқ; фикр(и)дан ўтказмоқ; бош(и)дан кечмоқ — бош(и)дан кечирмоқ 2. Ў х ш а ш и: хаёл(и)га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ.

«Қетиш керак!» — х а ё л и д а н ў т д и Жабборнинг. О. Ёқубов, Учрашув. Абдуғафур ота шуларни х а ё л и д а н ў т к а з а р э к а н, майин шабадада барглари силкиниб турган ёш дарахтларга тикилди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ... мол эгалари келишини, ҳисорий қўчқорни кимдир сўраб қолишини х а ё л и д а н ў т к а з а р д и. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Шу билан бирга, унинг х а ё л и д а н ғалати фикрлар ҳам кечиб турди. П. Турсун, Ўқитувчи. Табиб ўзига маълум бўлган табобатни х а ё л и д а н к е ч и р д и. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. У комиссияга айтилиши лозим бўлган гапларни х а ё л д а н к е ч и р а р э д и. П. Турсун, Ўқитувчи.

Халал бермоқ. Қ. халақит бермоқ.

Хаёлни сурмоқ. Қ. хаёл сурмоқ.

Хаёл сурмоқ ким. Ҳамма нарсани унутган ҳолда ўйланмоқ. В а р и а н т и: хаёлни сурмоқ; хаёлини сурмоқ ким ниманинг.

Низомиддинов дераза олдида туриб х а ё л с у р а р д и. Саид Аҳмад, Хукм. Хирсдай бўлиб, Олапар билан кўз уриштириб, бўлмагур х а ё л л а р н и с у р и б ётаверма. Бекордан худо безор. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. ... ўлик кўкка қараб алланимининг х а ё л и н и с у р а р э д и. Ғ. Ғулом, Шум бола.

Халал бермоқ. Қ. халақит бермоқ.

Халал етди нимага — халал етказмоқ нима нимага ёки кимга.

Зарарли бўлиб чиқмоқ. С и н о н и м и: футур етди — футур етказмоқ; зарар етказмоқ; зарар(и) тегди; зарар келтирмоқ.

Шу қимматли вақтлардан озгина бир қисмини бўлса ҳам муҳаббат мижозларига сарф қилсам, дарсага х а л а л е т и ш и м у м к и н э д и. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Бу ишларни қишлоқ хўжалик ишларига заррача бўлса ҳам х а л а л е т к а з м а й бажаришимиз керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Халал етказмоқ. Қ. халал етди.

Халақит берилса. Қ. халақит бермоқ.

Халақит бермоқ нима ёки ким нимага ёки кимга. Монелик қилмоқ. **В а р н а н т и:** халақит берилса нимага; халал бермоқ ким ёки нима нимага ёки кимга. **У х ш а ш и:** бел(и)га тепмоқ; халал етди — халал етказмоқ.

Бу суҳбатга нариги хонадаги қиз ва жувонларнинг шўх овозлари, майин қўшиқлари аҳён-аҳёнда халақит бериб турарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. «Ҳай, сизларнинг суҳбатларингизга халақит бердим шекилли-а»,— деди чол. П. Турсун, Уқитувчи. ... ёлғиз ўтирган ва хаёл дарёсига чўмган Ойқизга халақит бермаслик учун интилардилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тик қилиб ўтирса, бўлмади [даторни], ёнла-масига қўйса, шоферга халақит беради. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Бундай пайтда муҳаббат халақит берипти, дейишади. Лекин аслида муҳаббатга халақит берилсагина шундай бўлади. П. Қодиров, Уч илдиш. У бўш хаёллар билан бошингни айлантириб, пахтадан мўл ҳосил олишингга халал беради. С. Назар, Яшил бойлик. Аммо бинокорлик ишларини шундай йўлга қўямизки, ғўза парваришига сира халал бермайди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Нимага халал берибман? С. Назар, Яшил бойлик. Кинотеатрнинг деворлари билан бўлса ҳам, ўйинқароқ болаларга асло халал бермасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Хамирдан қил суғургандай. Осонлик билан, ҳеч қандай қийинчиликсиз.

Ҳар ҳолда, ҳамма иш хамирдан қил суғургандай ими-жимиди ҳал бўлди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Аччиқ шўрва ичиб, кўрпага ўралиб ётсангиз, чунонам бир терлайсизки, дардингиз хамирдан қил суғургандек чиқиб кетади. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Хамирнинг учидан патир. Қ. хамир учидан патир.

Хамир учидан патир. Катта, кўп нарсадан бошланғич ва кичик бир қисм. **В а р н а н т и:** хамирнинг учидан патир.

«Хамир учидан патир»,— деб, ҳоким зиёфатидан олдин бир товоққина «паловхонтўра» қилдирган бўлсалар, ... М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Бу хамирнинг учидан патир, ўз қўлим билан эккан ҳандалакнинг тўнғич ҳосили. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Хира кўнгил билан. Қ. кўнгл(и) хира.

Хира юрак. Қ. кўнгл(и) хира.

Хотирдан чиқармоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Хотир(и)га келмоқ. Қ. эс(и)га келмоқ.

Хотир(и)дан кўтарилмоқ. Қ. ёд(и)дан кўтармоқ.

Хотир(и)дан чиқмоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Худо билади. Аниқ айтиб бўлмайди. Синоним и: ким билади.

Сиздан дадилроғи, худо билади, мусулмонлар орасида йўқ ё жуда оз. Ойбек, Қутлуғ қон. Зубайра ҳозир тоғорадаги ошни кўтараман деб терлаб, бўйни қайишиб, худо билади, ўзини қарғаб келаётгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Хурсандлиг(и) ич(и)га сиғмайди. Қ. севинч(и) ич(и)га сиғмайди.

Хуш(и)га келмоқ нима кимнинг. Хоҳламоқ. Синоним и: кўнгл(и)га келмоқ 3. У х ш а ш и: хуш келмоқ.

... хушига келса, «Қасалликдан ўлибди»,— дейди, бир тўлғоқдан қутулгандек бўламиз. И. Раҳим, Ихлос. Билмайдики, бу обрў, иззат-ҳурматлар хушингга келганини қилавер деган гап эмас. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Хуш келмоқ нима кимга. Ёқмоқ. У х ш а ш и: хуш(и)га келмоқ; хуш кўрмоқ.

У нима демасин, нима қилмасин — болаларнинг кўнглига хуш келар эди. П. Турсун, Уқитувчи. Унга хуш келмаган фақат битта нарса бор, у ҳам бўлса қиз жудаям шўх эди! О. Ёқубов, Тилла узук.

Хуш кўрмоқ ким нимани ёки кимни. Ёқтирмақ. Синоним и: кўнгл(и) тортди. У х ш а ш и: хуш келмоқ.

Марғилон одами ҳолвайтарни хуш кўради деб эшитардим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Мевани хуш кўрмаслигининг сабаби меванинг фойдагарлиги озгина бўлганидан экан. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. Мирзакаримбой тоғамдан сўрасам, қалай бўларкин? Уни ... хуш кўрмасам ҳам, у, тил учиданми, ҳар вақт менга «жияним» деб ширин гапиради. Ойбек, Қутлуғ қон.

Хўрлиг(и) келди кимнинг — хўрлиг(и)ни келтирмақ нима кимнинг. Уқсиниб, йиғлаб юбориш ҳолатига бормоқ (кейинги варианты оз ишлатилади). У х ш а ш и: йиғламоқдан бери бўлмақ; ўпка(си) тўлди.

Хўрлигим келди, ўтириб йиғладим. П. Турсун, Уқитувчи. Қорасочнинг дили сиёҳ бўлиб, бирдан хўрлиги келди. С. Анорбоев, Жасорат. Валихоннинг ... бу қадар тўнғ қараши Ҳасан овчининг хўрлигини келтирди, тинкаси қуригандай бўлди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Хўрлиг(и)ни келтирмақ. Қ. хўрлиг(и) келди.

Ч

Чангал солмоқ. Қ. чанг солмоқ.

Чанг солмоқ. 1. ким нимага ёки кимга; нима нимага. Астойдил ташланмоқ.

Қараса, халқ жонини жабборга бериб ишга чанг соляпти, унинг ёрдамисиз ҳам сув чиқариб юборадиган. М. Исмойлий, Фарғона тонг отгунча. «Чунки ... чунки у сиздан минг марта яхши»,— деб унинг ўзига чанг солган эди. О. Ёқубов, Тилла узук. Ким кўринса, [бўрон] юзига чанг солиб, ўткир тикандек қадаларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2. ким нимага. Ғайри қонуний тарзда ёпишмоқ. В а р и а н т и: чангал солмоқ.

«Умумхалқ мулкани кўпайтиришимиз лозим»,— деган одам энди умумхалқ ҳамёнига чанг соляпсанми!— деб юборганимни билмай қолибман. И. Раҳим, Ҳилола. «Дили очнинг кўзи оч»,— дегандай, Алиқул халқ мулкига чангал солди, кўзини шира босиб, дангиллама уй солди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Чехра(си)нинг очилиб кетиши. Қ. чехра(си)ни очмоқ I.

Чехра(си)ни очмоқ I ким [ўзининг]; нима кимнинг — чехра(си) очилди кимнинг. Хафачилигининг тарқаганини кўрсатмоқ — хафачилиги тарқади. В а р и а н т и: чехра(си)нинг очилиб кетиши. Синоними: чирой(и) очилди.

«Келинг, меҳмон!»— деди. Чехрамни очиб: «Қелдик, раҳмат»,— дедим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Мусаффо ҳаво тобора унинг чехрасини очмоқда. И. Раҳим, Ихлос. Адолат Тўхтаҳоннинг ёнидан анча чехраси очилиб қайтди. С. Зуннунова, Гулхан. Чехрасининг очилиб кетишига худди шу савол етмай тургандек, Ғуломжон бирдан жонланди. М. Исмойлий, Фарғона тонг отгунча.

Чехра(си)ни очмоқ II нима кимнинг. Гўзаллаштирмақ.

Унинг қоши қоп-қора бўлса ҳам, қорача юзида унча кўзга ташланмайди. Фақат зич оқ тишлари майин йилтираб, чехрасини очиб туради. П. Қодиров, Уч илдиэ. Розия ўзига ярашадиган, чехрасини очиб юборадиган оқ шохи кўйлагини кийиб олган эди. О. Ёқубов, Тилла узук.

Чехра(си) очилди. Қ. чехра(си)ни очмоқ I.

Чехраси очик — очик чехра[ли]. Хуштабиат, кайфияти яхши. В а р и а н т и: очик юз[ли].

«Уртоқ Омонова ... сизни дарров танидим»,— деди меҳмон ниҳоятда қувониб. Унинг чехраси очик, товуши самимий ва меҳрибон эди. А. Мухтор, Ҳаётга чақирик. Тарбиячи ва ўқитувчи аёлнинг очик чехраси ва тетик овози. Холмуродни руҳлантирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қирқ беш ёшлар чамасидаги, очик чехрали Зеби хола каттакон саватни бошига қўйиб, қашқа сигирни етаклаб келиб қолди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Унинг қора кўзди очик юзи, дам олиш вақтидаги солдатча гўзал жилмайиши ... кўз олдимга келди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Унинг очик юзли, дўсиралиги Азимжонга ёқди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил.

Чехра(си) ярқираб кетди. Қ. чехра(си)ни очмоқ I

Чигили ёзилади. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Чигилни ёзмоқ. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Чизган чизиг(и)дан чиқмаслик ким кимнинг. Барча талабларини тўла-тўкис бажармоқ, кўрсатмасига кўра иш тутмоқ. В а р и а н т и: чизиг(и)дан чиқмаслик; чизиг(и)дан четга чиқмаслик; чизикдан чиқмаслик ким; чизган чизиг(и)дан чиқмоқ.

«Рустамжон жуда эсли чиқди, айланай,— бидирлади кампир қизи узатган чойни ола туриб,— чизган чизигимдан чиқмайди». С. Зуннунова, Биринчи қадам. Шу бузундан бошлаб менинг чизигимдан чиқмайсиз. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Ишинга тўғри бўл, ҳукуматнинг чизигидан қилча ҳам четга чиқма. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Эркатоининг парвоналари шу чизикдан чиқолмас эдилар. Н. Мақсудий, Илон боласининг заҳри. Унинг чизган чизигидан чиқиш мумкин эмаслигини ўзинг биласан-ку, командир. Ҳ. Назир, Рашк.

Чизган чизиг(и)дан чиқмоқ. Қ. чизган чизиг(и)дан чиқмаслик.

Чизикдан чиқмаслик. Қ. чизган чизиг(и)дан чиқмаслик.

Чизиг(и)дан четга чиқмаслик. Қ. чизган чизиг(и)дан чиқмаслик.

Чизиг(и)дан чиқмаслик. Қ. чизган чизиг(и)дан чиқмаслик.

Чилдирма(си)га оёқ ташламоқ. Қ. ноғора(си)га ўйнамоқ.

Чилдирма(си)га ўйнамоқ. Қ. ноғора(си)га ўйнамоқ.

Чиппакка чиқармоқ. Қ. чиппакка чиқмоқ.

Чиппакка чиқмоқ нима — чиппакка чиқармоқ ким ёки нима нимани. Бекор бўлмоқ.

Энди бунинг ҳаммаси чиппакка чиқса, Муса Назарович шунча вақтдан бери ўзини ҳам, ректорни ҳам, партбюрони ҳам алдаб юрган бўлади. П. Қодиров, Уч илди. «Ақл ёшда эмас, бошда бўлади»,— деб, Жўраевнинг даъвосини чиппакка чиқаришди. А. Муҳиддин, Теримчилар. Бутун куч ҳам бутун воситаларимиз душманнинг бу ниятини чиппакка чиқаришга қатнашди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Чирманда(си)га ўйнамоқ. Қ. ноғора (си)га ўйнамоқ.
Чирой(и) очилди кимнинг. Хафачилиги тарқади. Синоними:
 чехра(си) очилди.

Ушшайиб турган Мўминжоннинг ҳам чиройи очилиб кетди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Тўрт кун деганда кема Дорғонотага етди. Бу ерга етгунча ҳеч кимнинг чиройи очилмай, хафақон бўлиб сузишди. Мирмуҳсин, Оқ мармар.

Чиқмаган бош(и). Қ. бош(и) чиқмади.

Чиқмаслик. Қ. бош(и) чиқмади.

Чиқмоқ. Қ. турмушга чиқмоқ.

Чиққан жаҳл(и). Қ. жаҳл(и) чиқди.

Чумчуқ «пир» этса, юраг(и) «шир» этади кимнинг. Утакетган кўрқоқ. Ухшаши: лаб(и)га учуқ тошади; юраг(и) йўқ.

Пичоқни шу Ҳасан аканг урадимиз?! Чумчуқ «пир» этса, юраги «шир» этади-ю бунинг! Ҳ. Ҳ. Ниёзий, Бой ила хизматчи.

«Чурқ» этиб. Қ. «чурқ» этмаслик.

«Чурқ» этмаслик ким. Ҳеч нарса демаслик, эътироз қилмаслик.

Варианти: «чурқ» этиб («гапирмаслик») (—). Синоними: «лом-мим» демаслик.

У машинада кетаётиб, бутун йўл давомида «чурқ» этмади. С. Анорбоев, Оқсой. Утирганлар «чурқ» этмай тинглашарди. А. Мухтор, Туғилиш. Раҳим муштлар зарбини тузуккина сезган бўлса-да, аламини ичига ютди, тишларини қирсиллатди, ғижинди, аммо «чурқ» этиб даммини чиқармади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Чучварани хом санамоқ ким. Хом хаёл қилиб юрмоқ, хомтама бўлмоқ.

Сен чучварани хом санаб юрибсан, ука. Дўст билан душманни ажратмайсан. И. Раҳим, Ихлос. Ҳа қари тулки! Бу сафар сен чучварани хом санаяпсан. Мен сенинг озингга ёғ ўрнига қўрғошин қуйиб, бир болаб илтинирай!
 Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Ш

Шамолга совурмоқ ким нимани. Беҳуда сарфламоқ. Синоними: кўкка совурмоқ I. Ухшаши: шамолга учмоқ; сувга оқиarmoқ.

... лекин минг ваъдани шамолга совуриб, студенткани, муаллимани, актив комсомолкани қўғирчоқ қилишни ис-

таган эрлар ҳам оз эмас! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Шамолга учмоқ нима. Бефойда кетмоқ. **Синоними:** зое кетмоқ. **Ухшаши:** шамолга совурмоқ.

«Аъзоларингизни тўпласангиз, маслаҳатлашиб олинса...». Умарали ханг-манг бўлиб қолди: «Шунча гапим шамолга учди ми...» И. Раҳим, Ихлос. Ҳозир, эшитишимча, [бойликнинг] учдан бири қолган эмиш. Бу ҳам сотилиб-соврилиб, шамолга учадди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Шишиб кетган. Қ. димоғ(и) шишди.

Шовқин солмоқ ким. Қаттиқ шовқин қилмоқ. **Синоними:** бош(и)га кўтармоқ I.

Раис дейман, бундайларга қўйиб берсангиз, роса шовқин солади-я, ҳамма иш афсоналардагидек бўлишини истайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Шодлиг(и) ич(и)га сиғмайди. Қ. севинч(и) ич(и)га сиғмайди.

Э

Эгардан тушмаслик. Қ. отдан тушса(...) ҳам, эгардан тушмаслик.

Эгардан тушмоқ [!]. Қ. отдан тушса(...) ҳам, эгардан тушмаслик.

Эгилган бош(и). Қ. бош(и)ни букмоқ.

Эгилмаган бош. Қ. бош эгмоқ.

Эгри кўллик қилмоқ ким. Майда ўғирлик қилмоқ.

Хотини, қизи ва урушдан илгари магазинда эгри кўллик қилиб қамалиб кетган ўғлининг хотини хахо-тарала билан ... чучвара тугиб ўтирар эдилар. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Эл бурундан. Қ. элдан бурун.

Элбурутдан. Қ. элдан бурун.

Элдан бурун. Вақтидан олдин, барвақт.

Элдан бурун ғовға кўтариб нима қиласан? Ойбек, Қутлуғ қон. Бўлмаса элдан бурун ўғли Содиқни, ундан хат келаётганини сўрармиди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Эллик оғиз. Кўп, жуда кўп («гап» ёки «гапирмоқ»). **Варнанти:** юз оғиз; ўн оғиз. **Ухшаши:** бир оғиз; икки оғиз; тўрт оғиз; бир шингил; икки шингил.

Менга эллик оғиз гапдан тўрт эллик хат афзал. А. Муҳиддин, Характеристика. Сухбатда юз оғиз умумий гапдан кўра, фикрни уйғотадиган бир оғиз жонли сўз яхши. П. Қодиров, Уч илдиэ. Қудрат ҳам бу тўғрида гапирганда бийрон бўлиб кетди ва бир оғиз саволга ўн оғиздан сўзни қўндириб турди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Энка-тенка(си)ни чиқармоқ. Қ. энка-тенка(си) чиқди.

Энка-тенка(си) чиқди кимнинг 1. Қийналиб кетмоқ. В а р и а н т и: энка-тенка(си)ни чиқармоқ ким кимнинг

Бош бермай ола-тасир қочган отни тўхтатиб, қайириб олгунча, Қудратнинг энка-тенкаси чиқди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Тоза кишининг энка-тенкасини чиқариш ади-да, кун билан аҳвол шу ... С. Абдуқаҳҳор, Нусхаой. 2. Тўсатдан қаттиқ кўрқмоқ.

Жамиланинг ўз ёнидан ғойиб бўлганини пайқамай қолибди. Бирдан энка-тенкаси чиқиб ўрнидан турган эди, икки оёғи увушиб қолган экан, чалишиб йқирилиб тушди. Мирмуҳсин, Жамила.

Энса(си)ни қотирмоқ. Қ. энса(си) қотди.

Энса(си) қотди кимнинг нимадан — энса(си)ни қотирмоқ нима ёки ким кимнинг. Ранжиб, нохуш бўлмоқ.

«Садқаи дўппи кетсин»,—деди ва энсаси қотиб, дўппининг қатини ҳам очмай, ёнига ташлади. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Район раҳбарининг худди чорбозорчидай муомала қилишдан энсаси қотган эди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгли. «Етиб қолдикми?»—демоқчи бўлиб турганида шофернинг гап ташлагани унинг энсасини қотирди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Тўй-пўйга бориб қолса, ашула эшитаётганларнинг энсасини қотириб, ўрикдан гап бошлайди. Саид Аҳмад, Урик домла.

Эп билмаслик ким нима қилишни. Нолойиқ, ярашмайдиган иш деб билмоқ. С и н о н и м и: эп кўрмаслик.

Муҳиддиннинг хоҳишига қарши иш кўришни эп билмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Меҳмоннинг олдига боришни эп билмаганиданми, ҳамон ўрнидан қимирламай турарди. С. Зуннунова, Гулхан.

Эп кўрмаслик ким нимани кимга. Нолойиқ, ярашмайдиган иш деб билмоқ. С и н о н и м и; эп билмаслик.

Нурматжон паст ишни ўзига эп кўрмади, тузук иш учрамади. А. Қаҳҳор, Қизлар. Шербек: «Нимани билмас эканман?»—деб кўнглидан ўтказди-ю, аммо сўрашни ўзига эп кўрмади. С. Анорбоев, Оқсой.

Эрга бермоқ ким кимни. Узатмоқ. В а р и а н т и: бермоқ. У х ш а ш и: эрга тегмоқ.

Бу ваҳшиёна одалар: қалин олиш, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳам ейди? П. Турсун, Уқитувчи. *Лекин бунинг отаси менга беришга розилик бермас эди.* Ғ. Ғулом, Ёдгор.

Эрга тегмоқ ким [кимга]. Оила қурмоқ (хотин-қизга нисбатан). В а р и а н т и: тегмоқ. С и н о н и м и: турмушга чиқмоқ; эрга чиқмоқ. А н т о н и м и: эрдан чиқмоқ. У х ш а ш и: турмуш қурмоқ; эрга бермоқ.

Бердининг ота-онаси, у қиз эрга тегиб кетгунча, бир оёғини Шаршарадан узмади. И. Раҳим, Ихлос. *Эшматга тегсанг, ҳар кун пахталик шим ювиб, тоза ҳам ўлар экансан-да, Зухра!* Ойдин, Бечора.

Эрга чиқмоқ ким [кимга]. Оила қурмоқ (хотин-қизга нисбатан). С и н о н и м и: эрга тегмоқ; турмушга чиқмоқ. А н т о н и м и: эрдан чиқмоқ. У х ш а ш и: турмуш қурмоқ; эрга бермоқ.

«... Мамажон деган бир йизит бор, шунга эрга чиқ...» Ғ. Ғулом. Тирилган мурда. *Шакархон ёш жиҳатдан шу ердаги қизларнинг энг каттаси, лекин ҳали эрга чиқмаган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Эрдан чиқмоқ ким. Ажралмоқ (хотин-қизга нисбатан). В а р и а н т и: эр(и)дан чиқмоқ ким [ўзининг]. А н т о н и м и: эрга тегмоқ; эрга чиқмоқ; турмушга чиқмоқ.

«...Сенга ким қўйибди! Муҳаббатинг бўлса, эрдан чиқарми динг?» И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундоқми? Ҳа, хўп, Адолатга хат ёзай, эридан чиқсин бўлмаса...* А. Қаҳҳор, Қизлар.

Эр етмоқ ким. Ёши оила қуриш даражасига бормоқ (йигитга қарата). У х ш а ш и: балоғатга етмоқ; бўй(и) етди.

Акам эр етганда урушга кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

Эр(и)дан чиқмоқ. Қ. эрдан чиқмоқ.

Эсга келмоқ. Қ. эс(и)га келмоқ.

Эсга келтирмоқ. Қ. эс(и)га келмоқ.

Эсга олинмоқ. Қ. эсга олмоқ.

Эсга олмоқ ким нимани ёки кимни. Хотирламоқ, эсламоқ. В а р и а н т и: эс(и)га олмоқ ким [ўзининг] нимани ёки кимни; эсга олинмоқ нима. У х ш а ш и: эс(и)га келмоқ — эс(и)га келтирмоқ.

«Биз бир панд едик, қизим. Эсга олсам, ҳали ҳам тоқат қилмайман. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Дунёда шундай одамлар борки, бир эсга олсангиз, кўнглингиз чироқдай ёруғ*

бўлиб кетади. П. Қодиров, Уч илдиэ. Уша вақтларни эсига олиб, энди жилмайганида, [станокнинг] вилкасида сап-сарик занг доғларини кўриб қолди. А. Мухтор, Туғилиш. «Ҳа, айланай, хотинига келиб турган бўлмаса, бизни эсига ҳам олмайди». Саид Аҳмад, Мاستонбиби. *Ватан урушида бирга жанг қилишгани, ундан кейинги даврлар — ҳаммаси эсга олинди.* Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил.

Эсга солмоқ. Қ. эс(и)га солмоқ.

Эсга туширмоқ. Қ. эс(и)га тушмоқ.

Эсга тушмоқ. Қ. эс(и)га тушмоқ.

Эсдан кўтарилмоқ. Қ. ёд(и)дан кўтармоқ.

Эсдан чиқарилмоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Эсдан чиқармоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Эсдан чиқмоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Эсда турмоқ. Қ. эс(и)да турмоқ.

Эсда қолмоқ. Қ. эс(и)да қолмоқ.

Эс(и) бор кимнинг. Фикр-мулоҳаза юритиш қобилияти яхши.
Варианти: эс(и)[нинг] борида [ўзининг]; эс(и) бўлса кимнинг.

Бизникидай катта даргоҳдан қиз олиш ҳар кимга насиб бўлавермайди. Уша йиғитнинг ҳам эси бордир. С. Зуннунова, Кўнгил. Анорхонни оқлаб ол ёки эсине борида қўлингни ювиб, қўлтигинга арт. И. Раҳим, Ихлос. Уйланадиган вақт эмас. Эсининг борида этагинни йиғиштир. П. Турсунов, Ҳўқитувчи. Эси бўлса, гулдек ёшлигини шу дўзахда сое қиладими одам боласи. А. Мухтор, Туғилиш.

Эс(и) бўлса. Қ. эс(и) бор.

Эс(и)га келмоқ кимнинг — эсга келтирмоқ ким. 1. нима ёки ким — нимани. Хотирасида тикланмоқ. Варианти: эсга келмоқ нима ёки ким; ёд(и)га келмоқ; хотир(и)га келмоқ. Синоними: эс(и)га тушмоқ — эс(и)га туширмоқ; эс(и)га солмоқ 1; хаёл(и)га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ 2. Антоними: ёд(и)дан кўтармоқ — ёд(и)дан кўтарилмоқ; эс(и)дан чиқмоқ — эс(и)дан чиқармоқ.

Шошманглар, бир қизиқ гап эсимга келиб қолди. Н. Назаров, Замон. Ҳар битта нина урганда Ибай эсига келиб туради. Ғ. Ғулом. Қизалоқ. Буларни эсга келтириб, бир ййлаб кўрсанг, қалбинга худди қуёш киргандай, бутун вужудинг ёруғланиб кетади. С. Назар, Яшил бойлик. Худди тилимнинг учинасида турибди-я... Нима ҳам эди-да ... Е тавба, эсга келмаганини қара-я. Н. Мақсудий, Лайлагул-қадр. Хурсандчилик кезлари ота-она эсга келиб қолар экан. И. Раҳим, Оловкор. Уғлингиз, хотинингиз борлиги энди ёд и-

гизга келдимми? Саид Аҳмад, Бегона. Юрагимга яқин киши тополмайдиган бир пайтда сен ёдимга келдинг. Саид Аҳмад, Севгинга содиқман. Бирдан хуржун ичида ётган иккита нон унинг хотирига келди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2. нима — нимани. Уйламоқ, идрок қилмоқ, фаҳмламоқ. В а р и а н т и: эсга келмоқ нима; ёд(и)га келмоқ. С и н о н и м и: хаёл(и)га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ 1; мия(си)га келмоқ.

Наҳотки бирор киши билан маслаҳат қилиш эсингизга келмади? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Табиб чақирини эсга келтирмасдан, «кинна» солдириш учун Шокир отанинг кампирини чақиртираверди. Ойбек, Қутлуғ қон. «Шамоллаш эсга келадими ҳозир», — деб кўнглимдан ўтказдим-у, илдам кийиниб чиқдим. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Бу ер ўғри тугул, шайтоннинг ҳам ёдига келмайди. Ғ. Ғулом, Тўрт қангома.

Эс(и)га олмоқ. Қ. эсга олмоқ.

Эс(и)га солмоқ. 1. нима ёки ким кимнинг нимани. Хотирасида тикламоқ. В а р и а н т и: эсга солмоқ нима ёки ким нимани; ёдга солмоқ нима нимани. С и н о н и м и: эс(и)га туширмоқ; эсга келтирмоқ 1; хаёл(и)га келтирмоқ 2. У х ш а ш и: эсга олмоқ.

Бу эса негадир буюк Горькийнинг «Макар Чудра»сини эсига солади. О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб. Ҳаммангизга маълум бўлган бир воқеани эсларингга солмоқчиман. С. Анорбоев, Оқсой. Бу сесканиш унга ўз қилмишини — бугунги изтиробнинг боисини эсга солди. Саид Аҳмад, Алла. Қаёқдаги ҳеч эсда йўқ нарсаларни эсга соласан-да. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. ... болаликнинг беозор ўт-олов кунларидан узилиб қолган дамларини ёдга солар, ўша кунларга беихтиёр етакларди. Саид Аҳмад, Кўкдам тароналари.

2. ким кимнинг нимани ёки кимни. Унутила ёзганни эслатмоқ. В а р и а н т и: эсга солмоқ ким нимани ёки кимни.

Мен раҳбар бўлганим учун сизнинг бу хатонгизни эсингизга солдим. П. Турсун, Уқитувчи. Жўрахонни эсимга солмасангиз бўларди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Тўғри, тўғри, мен бу ҳақда гапиришни унутибман. Раҳмат, Бўстонхон, эсга солдингиз. С. Назар, Яшил бойлик. Аттанг, отасини эсга солиб, ярасини янгиладим шекилли. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Эс(и)га туширмоқ. Қ. эс(и)га тушмоқ.

Эс(и)га тушмоқ нима ёки ким кимнинг — эс(и)га туширмоқ нима ёки ким кимнинг нимани; ким [ўзининг] нимани. Хотир

расида тикланмоқ. В а р и а н т и: эсга тушмоқ нима ёки ким — эсга туширмоқ нима ёки ким нимани; ёд(и)га тушмоқ — ёд(и)га туширмоқ; ёдга тушмоқ нима. Синоними: эс(и)га келмоқ — эсга келтирмоқ 1; эс(и)га солмоқ; хаёл(и)-га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ 2. Антоними: ёд(и)дан кўтармоқ — ёд(и)дан кўтарилмоқ; эс(и)дан чиқмоқ — эс(и)-дан чиқармоқ.

Бирдан иккаламизнинг Смоленскда разведкага борганимиз эсимга тушди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Сўнг олифта ҳисоб муаллими эсига тушиб, беихтиёр атрофига оланглади. П. Турсун, Уқитувчи. Мушук йиртилган енгини эсига туширди, авзойи бузилди. А. Қаҳҳор, Анор. Соблев Тавоқ ГЭСни битириб, кўчиб кетаётганида бўлган бир воқеани хотинининг эсига туширди. Ойдин, Мардлик — мангулик. Комилжон алланарсани эсига туширмоқчидай ўйланиб қолди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳали эсдан чиққан нарса нонушта экан, у ҳам эсга тушди. А. Мухтор, Туғилиш. Кечаси увада орасига киргандагина она эсга тушди. П. Турсун, Уқитувчи. Булар йиқик девор ва қадимий қўрғонларнинг харобаларини эсга туширади. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Сиз, болалар, қаёқдаги гапларни эсга туширасизлар. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Пастдан бўладиган ташаббусни ҳамшиша қувватлаш ҳақидаги партия топшириғи ёдига тушгач, Абдуллаев яна чўчиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бугун бирдан сен ёдимга тушиб қолдинг. Саид Аҳмад, Севгингга содиқман. Сиз, Саидғози ака, ва сиз, ўртоқ Хўжабеков, ҳазар қилиш нималигини ёдимга туширдинглар. С. Анорбоев, Оқсой. Ошнинг тўй қилиши ёдга тушди. С. Абдулла, Ақлмирзонинг «донишманд»ликлари.

Эс(и)дан кўтарилмоқ. Қ. ёд(и)дан кўтармоқ.

Эс(и)дан озмоқ. Қ. ақлдан озмоқ.

Эс(и)дан оғмоқ ким [ўзининг]. Телба бўлмоқ, жинни бўлмоқ.

Синоними: ақлдан озмоқ; эс(и) оғди 1.

... бу қассобхона ёдига тушса, ҳали-ҳали эсидан оғиб қолайин дейди. С. Анорбоев, Оқсой. Адолатнинг бир нуқтага тикилган кўзларига қараб, қўрқиб кетди: «Эсидан оғиб қолса-я!» С. Зуннунова, Гулхан.

Эс(и)дан чиқармоқ. Қ. эс(и)дан чиқмоқ.

Эс(и)дан чиқмоқ нима ёки ким кимнинг — эс(и)дан чиқармоқ ким [ўзининг] нимани ёки кимни. Унутмоқ. В а р и а н т и: эсдан чиқмоқ нима ёки ким — эсдан чиқармоқ ким нимани ёки кимни; ёд(и)дан чиқмоқ — ёд(и)дан чиқармоқ; ёддан чиқмоқ ким ёки нима — ёддан чиқармоқ ким нимани; хотир,

(и)дан чиқмоқ — хотирдан чиқармоқ ким нимани. Синоним: ёд(и)дан кўтармоқ — ёд(и)дан кўтарилмоқ. Антоним: эс(и)га келмоқ — эсга келтирмоқ; эс(и)га тушмоқ — эсга туширмоқ; хаёл(и)га келмоқ — хаёл(и)га келтирмоқ 2.

Степан ... ўйлашиб ётаркан, Жапақни эсидан чиқариб қўйганини пайқаб қолди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Эсгинамдан чиқмайди, Тўрткўл, манзаранг. Э. Аббос, Аму бўйлари. Уйин деганда ўртоғини ҳам эсидан чиқаради бунингиз! Ҳ. Назир, Альбом. Сен ҳали ҳам ўз чўрилигингни эсингдан чиқармаган ... экансан. С. Айний, Қуллар. Мана, икки йил ўтмасданоқ ҳаммаси эсдан чиқиб кетди. О. Ёқубов, Тилла узук. Иккита машина билан жўнасин. Саодит опа билан Салим ака эсдан чиқмасин. С. Назар, Яшил бойлик. Билими устига билим қўшмаса, нима бўлади? Борини ҳам эсдан чиқаради-ю, ўзи яна ғирт нодонга айланади. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳар қандай бахт қушига минганда ҳам, вафо кўрсатган дўстини эсдан чиқармайди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Мадёров кутмоқчи эди, ёдимдан чиқаёзибди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Чиқмагай ёдимдан асло, то тирикман, борман. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Албатта, ўғлим Едгорни ҳам у билан боғланган воқеаларни ҳеч қачон ёдимдан чиқармайман. Ғ. Фулом, Едгор. Ёддан чиққан сўзлар ўрнига ўзича тўқиб, оғзига келганини қўшиб айтмоқда [ашулаи]. И. Раҳим, Ҳилола. Бобоқул отадай жуборак бир зотни ёддан чиқариб бўлур эканми?! С. Анорбоев, Оқсой. Бири — унутилиб, элнинг хотиридан чиққан, аскиянинг мавзудан тушиб қолган Бухоро расталарининг тарихи, иккинчиси — ... Саид Аҳмад, Ҳукм. ...«Оқподшо ҳазратларига хизматни хотирдан чиқармайлик». Ғ. Фулом, Нетай.

Эс(и)да турмоқ ким ёки нима кимнинг. Хотирасида сақлашиб келмоқ. Варианти: эсда турмоқ ким ёки нима. Ухшаши: эс(и)да туфмоқ; эс(и)да қолмоқ.

Йўқ, мен Сулаймон Акрамовични ҳам, Тўлаганни ҳам, бир йилда заводда орттирган бошқа дўстларимни ҳам унутмаган эдим, уларнинг ҳаммаси эсимда турарди. О. Ёқубов, Муқаддас. Ҳў, ўтган йили мени бир лекцияга киргизмаган эди-ку, шу эсида турган экан. П. Қодиров, Уч илдиш. Сен эсда турасан, Миронич, ҳар он. Э. Аббос, Сергей Мироновични эслаганда.

Эс(и)да тутмоқ ким [ўзининг] нимани. Доним хотирасида сақламоқ, унутмаслик. Ухшаши: эс(и)да турмоқ; эс(и)да қолмоқ.

Тугилган кун зиёфатига таклиф қилиш шарт эмас. Уша кунни эсида тутган одамлар боришаверади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Эс(и)да қолмоқ нима кимнинг. Хотирасида сақланиб қолмоқ. **Варианти:** эсда қолмоқ нима; ёдда қолдирмоқ ким нимани. **У х ш а ш и:** эс(и)да турмоқ.

«Темир Акбарович, ҳаммаси эсингизда қолармикан?»—«Эсда қоладигани учрармикан деб ўтирибман». П. Қодиров, Уч илди. Татьяна Степановна дона-дона қилиб ёзиб берган ҳарфларни ёдда қолдириш учун Майна аввал анчагача тикилиб турди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Эс(и) кетди I кимнинг. 1. Қийналиб ҳолсизланмоқ. **У х ш а ш и:** ҳолдан тоймоқ; ҳолдан кетмоқ.

Тавба, қудамнинг ажаб одатлари бор-да! Сени юбора қолса, бўлмайдими? Жонининг ҳузури билмаган банда экан, иссиқда эси кетади-я. С. Зуннунова, Латта. «Осмондаги ойни олиб беринг»,— дейишдан тоймайдиган қизчани овутаман деб, онанинг эси кетарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. Қайта-қайта меҳрибонлик, хайрихоҳлик билдирмоқ. **Варианти:** эс(и) кетиб I.

Жилла чакки бола эмасди шекилли, «Тоғажон, тоғажон»,— деб эси кетган эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Дорим билан тузалиб кетганлар мени «Доктор опа» деб эслари кетишарди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Ҳозир келиб қолади. У меңга сизнинг тўғрингизда эси кетиб гапирарди. А. Мухтор, Доғ.

Эс(и) кетди II. Қ. эс(и) оғиб кетди.

Эс(и) кетиб I. Қ. эс(и) кетди I.

Эс(и) кетиб II [кимнинг]. Берилиб, маҳлиё бўлиб.

Каромат ўртада уйилиб ётган қиммат баҳо кийимларга эси кетиб қараб турарди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Иигит уларнинг бахтиёр ўйинларига эси кетиб қарар, юраги ачишар, хўрлиги келар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Эс(и) кирди. Қ. ақл(и) кирди.

Эс(им) курсин. Ниманидир эсдан чиқарганда танбеҳни, койишни ифодалайди (хотин-қизлар, қариялар нутқида ишлатилади).

Эсим курсин, эсимдан чиқибди, кечиринг, Вера Павловна. С. Назар, Яшил бойлик. «Уртоқ Бектемировга хабар қилдингизми?»—«Йўқ-э, эсим курсин». Саид Ақмад, Ҳукм.

- Эс(и)ни емоқ. Қ. ақл(и)ни емоқ.
 Эс(и)ни йиғиштирмақ. Қ. эс-хуш(и)ни йиғмоқ.
 Эс(и)ни йиғмоқ. Қ. эс-хуш(и)ни йиғмоқ.
 Эс(и)ни йўқотмоқ. Қ. хуш(и)ни йўқотмоқ.
 Эс(и)[нинг] борида. Қ. эс(и) бор.
 Эс(и)ни олиб қўймоқ. Қ. эс-хуш(и)ни олиб қўймоқ.
 Эс(и)ни оғдириб қўймоқ. Қ. эс(и) оғди.
 Эс(и)ни танимоқ *ким [ўзининг]*. Гўдаклик давридан чиқиб, онгли ҳаёт йўлига кирмоқ. В а р и а н т и: эс-хуш(и)ни танимоқ.

Э с и м н и т а н и б ё лғон гапирган эмасман. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Дунёга келиб, э с и н и т а н и й бо ш ла га н дан б е р и қандай яхши одамларни кўрганини хаёлдан ўтказди. П. Турсун, Уқитувчи. У вақтда ҳали э с -х у ш и н и т а н и ма га н Башорат билан Турсунойга ниҳоятда даҳшатли кўринган бу воқеаларни Онахон тўғри баҳолар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

- Эс(и)ни чиқариб юбормоқ. Қ. эс(и) чиқиб кетди.
 Эс(и) оғди *кимнинг*. 1. Телба бўлмақ, жинни бўлмақ (оз учрайди). С и н о н и м и: ақлдан озмоқ, эс(и)дан оғмоқ. У х ш а ш и: эс(и) оғиб кетди.

Э н д и у н и н г хаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди. Баъзи минутларда э с и о қ қ а н каби кўча ўртасида қанқайиб қолар эди. Ойбек, Қутлуғ қон.

2. Телбаланмоқ. В а р и а н т и: эс(и)ни оғдириб қўймоқ *нима кимнинг*. У х ш а ш и: эс(и) оғиб кетди; хуш(и)ни йўқотмоқ 2.

Ў т т и з тўртга кирдим, ҳали уйланганим йўқ. Паранжи кўрсам, э с и м оғ а д и. Ойбек, Қутлуғ қон. Ишқ сирлироқ кўринса, таъсирли бўлади, э с и н и оғ д и р и б қў я д и, қараб турарсиз. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3. [нимага]. Маҳлиё бўлиб қолмоқ. С и н о н и м и: хуш(и) кетди.

У денгиз ҳақида гапирганда, юзлари, кўзлари бирам ғалати бўлиб кетардики, беихтиёр э с и н г оғ и б қолади. Саид Аҳмад, Севгинга содиқман. Мен нима қиларкан деб, э с и м оғ и б турдим. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Мен, э с и м оғ и б, унинг оғзига тикилганимча қимирламай ўтириб қолдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

- Эс(и) оғиб кетди *кимнинг нимага ёки кимга*. Хаёли бирор нарса ҳақидаги ўй-хотиралар билан банд бўлди. В а р и а н т и: эс(и) кетди II.

Айтгандек, ўзи суҳбатнинг боши нимада эди? Э с и м оғ и б к е т и б д и. Қирчилик! ... М. Муҳамедов, Юрак сўзлари. Рост

айтасан, э с и м эримга кетди, болам, ҳа ... Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Эси паст. Фикрлаш қобилияти нормал эмас, тентак, овсар.

Беш-ўнта э си паст ва нодонлар сўз қилади деб, буни бахтсиз қилмоқчимисизлар! О. Ёқубов, Тилла узук. Ҳой, мен э си паст нега сўрамадим-а? «Биров билмасин!»— бу нима дегани?.... Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Эс(и) чиқиб кетди кимнинг — эс(и)ни чиқариб юбормоқ ким кимнинг. Ниҳоятда қаттиқ қўрқмоқ. В а р и а н т и: эсхона(си) чиқиб кетди — эсхона(си)ни чиқариб юбормоқ ким нима кимнинг — жонлининг, Синоним: жон-пон(и) чиқиб кетди I; жон(и) ҳалқум(и)га келди 4. У х ш а ш и: кайф(и) учди — кайф(и)ни учирмоқ; юраг(и) чиқиб кетди — юраг(и)ни чиқариб юбормоқ.

... худди томнинг тепаси қарс ёрилгандай қарсиллади. Саидғозининг э си чиқиб кетди, кўз олди қоронғилашди. С. Анорбоев, Оқсой. «Э, қўйинг-э! Бу гапни келиб-келиб менга айтасизми! Ешларнинг э сини чиқариб юборибсиз!» Мирмуҳсин, Жибилажибон. Икки ёқдан фрици бир уриб бердик... Эсхонаси чиқиб кетди! Ойбек, Қуёш қораймас. Замон пирпиракка қоғоз илон боғлаб, чумчуқларнинг э с х о н а с и н и чиқариб юборди. Н. Назаров, Замон.

Эс кирди. Қ. ақл(и) кирди.

Эсхона(си)ни чиқариб юбормоқ. Қ. эс(и) чиқиб кетди.

Эсхона(си) чиқиб кетди. Қ. эс(и) чиқиб кетди.

Эс-хуш(и)ни йиғиштирмоқ. Қ. эс-хуш(и)ни йиғмоқ.

Эс-хуш(и)ни йиғмоқ ким [ўзининг]. I. Паришонликдан қутулмоқ. В а р и а н т и: эс-хуш(и)ни йиғиштирмоқ; эс(и)ни йиғмоқ; эс(и)ни йиғиштирмоқ.

Бир оздан кейин э с-хуш и н и й иғ и б о л и б, оёқ-товуши келаётган томонга қаради. Ойдин, Гулсанам. Э с-хуш и м н и й иғ и ш т и р и б о л д и м. Қатғий қарорга келдим. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Йўқ, мен уйга борибоқ э с и м н и й иғ и б о л д и м. А. Мухтор, Хайри. Саидғози э сини й иғ и ш т и р и б, бундай қараса, Нигора турадиган уйга етиб қолибди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. Уйлаб иш тутадиган бўлмоқ. В а р и а н т и: эс-хуш(и)ни йиғиштирмоқ; эс(и)ни йиғмоқ.

... тез э с-хуш и н г н и й иғ и б, ҳалол меҳнатга қайишмасанг, баттар бахтинг қора бўлади. Ҳ. Назир, Одамнинг қадр. Расми йиғитмонанд уйлангандан кейин э с-хуш и н и й иғ и ш т и р и б о л а д и. Лекин ўзи мияси тўла бола. Ойбек, Олтин

водийдан шабадалар. Уғлимиз ҳам бир кун эсини йиғиб олар. Р. Файзий, Тўғонбойнинг қизи.

Эс-хуш(и)ни йўқотмоқ. Қ. хуш(и)ни йўқотмоқ.

Эс-хуш(и)ни олиб қочмоқ нима кимнинг. Хаёлини ўзига тортиб олмоқ.

Тоғ томондан келаётган ва тобора кучаяётган совуқ шамол эс-хушини аллақайларга олиб қочди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Эс-хуш(и)ни олиб қўймоқ ким ёки нима кимнинг. Ўзига ўтакетган даражада маҳлиё қилиб олмоқ. В а р и а н т и: эс(и)ни олиб қўймоқ; хуш(и)ни олиб қўймоқ. У х ш а ш и: эс(и) оғди 3; хуш(и) кетди.

Одам бундай ишни ўз ихтиёри билан қилмас экан. Нимадир эс-хушини олиб қўяр эмиш-да, одам ўз қўллари нима иш қилганини билмай қолармиш. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Фуломжон: «Тўғри айтасиз, эсимни олиб қўйишган»,— демоқчи бўлди-ю, лекин, нима учундир, демади.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *«Вой у чалган дуторни, тўқиган ғазаларни эшитсангиз! Одамнинг шундоғ-ла хушини олиб қўяди».* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Эс-хуш(и)ни танимоқ. Қ. эс(и)ни танимоқ.

Эт(и)ни емоқ. Қ. ич-эт(и)ни емоқ.

Эти суягига ёпишган. Ҳаддан ташқари озгин, ҳаддан ташқари қотма. В а р и а н т и: эти суякка ёпишган; териси суягига ёпишган.

Тишлари тушиб, жағи жағига киришиб кетган катта бувиси ҳассасини ерга тақ эткизиб урди-ю, қуришиб, эти суягига ёпишиб кетган башарасини тириштириб шанғий бошлади. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *У олтиш ёшларда, эти суякка ёпишган, чўвак юзи ва пешанаси чуқур чизиклар — буришиқлар билан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қаҳри қаттиқ қора совуқ эса териси суягига ёпишган қўйларни оғидан олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Эти суякка ёпишган. Қ. эти суягига ёпишган.

Эт-эт(и)дан ўтиб кетмоқ. Қ. суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ.

Эшиг(и)га бош қўймоқ. Қ. оёғ(и)га бош урмоқ.

Этибор бермоқ ким нимага. Диққат қилмоқ, диққат билан қарамоқ. У х ш а ш и: аҳамият бермоқ.

Маҳкам аввало унинг хотиржам эканига эътибор берди. П. Қодиров, Уч илдиш. *Мен мактабга яхши эътибор бермас эмишман.* И. Раҳим, Ҳилола.

Ю

Юзага чиқармоқ. Қ. юзага чиқмоқ.

Юзага чиқмоқ. 1. нима. Қўнгилдаги истак-режалар воқеликка айланди. В а р и а н т и: юзага чиқармоқ ким нимани. С и н о н и м и: рўёбга чиқмоқ 1. У х ш а ш и: амалга ошмоқ — амалга оширмақ.

Бирор иши ўнгидан келмай, бирор мақсади юзага чиқмай, умри бекорга ўтиб кетди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ... алангали ниятларнинг юзага чиқиб-чиқмаганлиги ҳам маълум эмас эди. Ғ. Ғулум, Ҳажиг қабул бўлди. У ўз режасини юзага чиқара олмагани учун дам ғазабланар, умидсизланар, дам янги ҳийлалар тўқишга уринар эди. Ойбек, Қутлуғ қон.

2. ким. Моддий-маънавий ожизликдан халос бўлмоқ. С и н о н и м и: рўёбга чиқмоқ 2.

Шароит оғир. Тезда юзага чиқолмай, уриниб қолармикансиз. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. [Охунбобоев] Мана шу ерларда чоракорлик қилиб, совет замонида юзага чиққан одам. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Юзга солмоқ. Қ. юз(и)га солмоқ.

Юз ёруғ. Қ. юз(и) ёруғ.

Юз ёруғлиг(и). Қ. юз(и) ёруғ.

Юз(и)га оёқ босмоқ. Қ. юз(и)га оёқ қўймоқ.

Юз(и)га оёқ тирамоқ. Қ. юз(и)га оёқ қўймоқ.

Юз(и)га оёқ қўймоқ ким кимнинг. Беҳурмат қилиш даражасида ҳисоблашмаслик. В а р и а н т и: юз(и)га оёқ босмоқ; юз(и)га оёқ тирамоқ.

Ахир ҳали бурнини эплаб артолмайдиган бир гўдак унинг юзига оёқ қўйса-я! С. Анорбоев, Оқсой. Сизни жонидан азиз кўрган кишининг юзига оёқ босишдан ҳам оғир жиноят борми? А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси. Шундоқ меҳрибон опанг бор экан, сени одам деб йўқлаб келган экан, нега юзига оёқ тирадинг. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Юз(и)га солмоқ ким кимнинг нимани. Айбли деб қаралган кишининг ўзига шу ҳақда кесатиб, ачитиб гапирмоқ. В а р и а н т и: юзга солмоқ ким нимани; бет(и)га солмоқ .

... унинг ўша қилиғини юзига солгиси келди, лекин айтишиб қолишдан сақланиб, ўзини босди. И. Раҳим, Ихлос. Утганни юзга солгандан нима фойда. Бу ёғига халақит бермаса бас. А. Мухтор, Туғилиш. Қудрат худди буларнинг га-

пани эшитиб олган-у, энди бетларига солаётгандек гапирар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Юз(и)дан ўта олмаслик ким кимнинг. Бирор ишни қилишда кимнингдир раъйи, хоҳиши билан ҳисоблашмоқ.

Хола Азимжонга қараркан, инисининг юзидан ўта олмаётганлиги сезилиб турарди. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Саёҳатчилар унинг юзидан ўтолмай, ўша ёқларда ўрик есалар, данагини ташламай олиб келаверишибди. Саид Аҳмад, Ўрик домла.

Юз(и) ерга қаради кимнинг — юз(и)ни ерга қаратмоқ ким кимнинг. Уят-номусдан бош кўтаролмайдиган ҳолатга тушмоқ. **Синоним:** ерга қарамоқ — ерга қаратмоқ; бош(и)ни букмоқ — бош(и) букилди; бош(и)ни хам қилмоқ. У х ш а ш и: етти номус(и)ни ерга букмоқ.

Демоқчиманки, шу ерни обод қилиш мақсадида келдикми, юзимиз ерга қарамасин. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. «Тухмат! Гапнинг пухтаси шуки, қизим ундоқлардан эмас. Юзимни ерга қаратмайди. Қарим ҳам...» Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... ота-онасининг юзини ерга қаратганидан кўнглида ранжирди. С. Зуннунова, Гулхан.

Юз(и) ёруғ кимнинг. Уяладиган жойи йўқ; олқишлашга лойиқ. **Варианти:** юз ёруғ (—); юз ёруғлиг(и). **Антоними:** юз(и) шувут.

Сиз билан бизнинг юзимиз ёруғ, уяладиган жойимиз йўқ. С. Зуннунова, Янги директор. План тўлса, бас-да! Юз ёруғ. Р. Бобожон, Қадрдон дўстлар. Энди табиблик қилмоқдаманким, айбларим кишиларнинг кўз олдига ошкора бўлмажак ва уларни тупроқ яширажак (касаллар тузалсалар — юз ёруғлигим, тузалмасалар — ўлажаклар). Ғ. Фулом, Луқмон.

Юз(и) ёруғ бўлди кимнинг [ким олдида]— юз(и)ни ёруғ қилмоқ ким ёки нима кимнинг [ким олдида]. Уятли ҳолатдан холи бўлмоқ. **Антоними:** юз(и) шувут бўлди — юз(и)ни шувут қилмоқ.

Фарғонада кураш бўлиб, Ёғоч полвон ўша полвонни чархпалак қилиб ерга урди-ю, юзи ёруғ бўлди. Саид Аҳмад, Чўл бургути. Ҳалиманинг олдида юзим ёруғ бўлгани қолди. Р. Файзий, Тош ойна. Топдинг, ўғлим. Сизларнинг ҳам, дадасининг ҳам олдида юзини ёруғ қилмоқчи, ҳа! Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Кўпчиликка фойдам тегса, охири шу юзимни ёруғ қилади. П. Қодиров, Уч илдиз.

Юз(и)ни ерга қаратмоқ. Қ. юз(и) ерга қаради.

Юз(и)ни ёруғ қилмоқ. Қ. юз(и) ёруғ бўлди.
Юз(и)ни очиб юбормоқ ким кимнинг — бет(и) очилиб кетди кимнинг. Уялмайдиған қилмоқ.

«Тезроқ жўнамасам, маниям ю з и м м и оч и в о р а д и г а н г а ў х ш а й с и л а». С. Анорбоев, Оқсой. *«Тергаётганим йўқ, уяғ деяпман».*—*«Бировларнинг ўртасига тушганинг учун ўзинг уял, қақажон. Б е т и н г э р т а р о қ о ч и л и б к е т и б д и».* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Юз(и)ни тескари ўгирмоқ. Қ. юз ўгирмоқ II.
Юз(и)ни шувут қилмоқ. Қ. юз(и) шувут бўлди.
Юз(и)ни ўгирмоқ I. Қ. юз ўгирмоқ I.
Юз(и)ни ўгирмоқ II. Қ. юз ўгирмоқ II.
Юз(и) чидайди [?]. Қ. бет(и) чидайди [?].
Юз(и) чидамади кимнинг нима қилишга. Андиша қилмоқ, номус қилмоқ. В а р и а н т и: **бет(и) чидамади.** У х ш а ш и з **бет(и) чидайди [?].**

Институтга борай десам, ю з и м ч и д а м а д и. Саид Аҳмад, Бегона. *Мени бориб кўришга ю з и ч и д а м а с, кўрмай деса, соғинч қўймас эди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. *Қудрат Коляга: «Бунимиз қилдик».*—*демоқчи бўлди-ю, бироқ б е т и ч и д а м а д и.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Юз(и) шамгин бўлди. Қ. юз(и) шувут бўлди.
Юз(и) шувут кимнинг. Уятли ҳолатда. А н т о н и м и: **юз(и) ёруғ.**

Бола бечоранинг дилини оғритган эдим. Ҳали ҳам пушаймонман. Узр сўрадим. Аммо ҳали ҳам ю з и м ш у в у т. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. ... *қаёқдаги гапларни чулғатиб юрдингиз, мана энди эл олдида ю з и н г и з ш у в у т.* А. Муҳиддин, Қўнгиллар.

Юз(и) шувут бўлди кимнинг — юз(и)ни шувут қилмоқ ким кимнинг. Уятли ҳолатда қолмоқ. В а р и а н т и: **бет(и) шувут бўлди; юз(и) шамгин бўлди.**

Кечаларни уйқусиз ўтказаман. Район тўғрисида ўйлайман, ю з и м ш у в у т бў л м а с и н дейман. III. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ю з и м и з н и ш у в у т қ и л г а н и н г е т м а й, тириклайин жудо қилдинг.* С. Зуннунова, Гулхан. *Унинг жатига колхоз катта-кичиклари олдида Холмирзанинг ю з и ш а м г и н бў л и б қ о л д и.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. *Олмаганингизни эшитиб қолсалар, б е т и м ш у в у т бў л а д и.* Олаверинг, яхши қиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Юз кўрмас бўлмоқ ким ким билан. Алоқани бутунлай узмоқ.

Ҳойнаҳой, келинингиз билан кечадан бошлаб ю з кў р м а с бў л г а н д и р с и з. Р. Файзий, Қайнана. *Ҳар қалай, улар бизга*

қариндош, яна юз кўрмас бўлиб кетишмасин. Даданг ҳам ўз сўзидан пушаймонга ўхшайди. Сабр қил! Ойбек, Олтин вондидан шабадалар.

Юэни терс бурмоқ. Қ. юз ўгирмоқ II.

Юз оғиз. Қ. эллик оғиз.

Юз ўгирмоқ I ким кимга ёки нимага томон. Бошини буриб қарамоқ. **В а р и а н т и:** юз(и)ни ўгирмоқ I ким [ўзининг] кимга ёки нимага томон.

Холхўжа унга ғазабли нигоҳ билан узоқ боқиб турди-да, пўстақда инграб ётган ярадор Тавфиқ афандига юз ўгирди. Саид Аҳмад, Хукм. ...Айвондаги ўчоқ олдида ўтирган аёл ўрнидан турди-да, ҳовлига юз ўгирди. П. Турсун, Уқитувчи. Кейин соқол-мўйлови тоза қилиб қирилгани учун ўсмирларникига ўхшаш силлиқ юз(и)ни қози домлага ўгирди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Юз ўгирмоқ II. 1. ким кимдан, баъзан нимадан. Қарамаслик учун бошини бошқа томонга бурмоқ. **В а р и а н т и:** юз(и)ни ўгирмоқ II ким [ўзининг] кимдан (кўп ишлатилади); юз(и)ни тескари ўгирмоқ; юэни терс бурмоқ.

«Бор, бор, сен билан гаплашаётганим йўқ!»—деб Раҳим ундан юз ўгирди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У шартта ойнадан юз ўгирди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Асалхон ҳовлига чиққанида, чол ундан юз(и)ни ўгириб, ичида нималарнидир пичирлади. Мирмуҳсин, Дорбозлар. Одамлар унга қарагани жирканиб, юзларини тескари ўгиришди. Саид Аҳмад, Хукм. Қараб бош-у оёққа, жирканиб сиз юз(и)ни терс бурманг. С. Абдулла, Кеккайманг.

2. ким кимдан. Алоқани узмоқ, муомалада бўлишни истамаслик.

В а р и а н т и: юз(и)ни ўгирмоқ II ким [ўзининг] кимдан. Аллонбий хонадонидагиларнинг серғазаб бўлганича бор. Эл юз ўгирди улардан. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Узинга ўзинг қилдинг, Саодат сендан юз(и)ни ўгириб олди. И. Раҳим, Ихлос.

Юлдуз(и) иссиқ. Қ. истара(си) иссиқ.

Юлдуз(и) юлдуз(и)га тўғри келди кимнинг. Бир-бирига мос бўлмоқ. **В а р и а н т и:** юлдуз(лари) тўғри келди кимларнинг.

Бу никоҳга ўзине рози бўлдинг, энди уни шубҳага солма. Юлдузи юлдузига тўғри келса, бас. И. Раҳим, Ихлос. Юлдузимиз тўғри келмади. Сендақа белбоғи йўқ эрнинг менга кераги йўқ! С. Анорбоев, Оқсой.

Юлдуз(лари) тўғри келди. Қ. юлдуз(и) юлдуз(и)га тўғри келди.

Юлдузни бенарвон урадиган. Ҳар қандай ишни абжирлик билан бажарадиган (салбий).

... одамларингиз жуда чаптаст экан. Қойил қолдим. Юлдузни бенарвон урадиган йигитлар ўшалар. Ойбек, Қутлуғ қон. Тўқабой деганимиз қайишдай маҳкам, тулкидек айёр, бўридек олғир, юлдузни бенарвон урадиган шайтон эди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Юмилган кўз. Қ. кўз(и)ни юммоқ.

Юмшоқ кўнгил [экан]лиг(и). Қ. кўнгли(и) юмшоқ.

Юраг(и) ачиди кимнинг. 1. кимга. Аяб куйинмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) ачишди. С и н о н и м и: ич(и) ачиди 1; жон(и) ачи(й)ди 1. У х ш а ш и: раҳм(и) келди—раҳм(и)ни келтирмоқ.

Қарасам, ҳалиги қиз сержантни орқасига чалқанча ётқизиб, судралиб, ўрмонга кириб кетаётир... Қизга юрагим ачиди. Ойдин, Суҳбати жонон. Ғулумжон севгилисини шу аҳволда кўриб, юраги ачишганидан бир нарса дейишга сўз тополмай қолди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. кимга ёки нимага. Ачиниб куйинмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) ачишди. С и н о н и м и: жон(и) ачи(й)ди 2; ич(и) ачиди 2.

Фақат дўстлигимиз ҳурмати, юрагим ачигандан гапирялман. Р. Файзий, Тош ойна. Йигит уларнинг бахтиёр ўйинларига эси кетиб қарар, юраги ачишар, хўрлиги келар эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Экинларнинг қаровсиз қолганига юраги ачиб кетди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Наврўзгул Гуллар боғига кўз ташлади-да, юраги ачишди, афсусланди. Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи.

Юраг(и) ачишди. Қ. юраг(и) ачиди.

Юраг(и) бетлади. Қ. юраг(и) бетламади.

Юраг(и) бетламади кимнинг нима қилишга. Нимадандир хавфсиз раб, бирор ишга жазм қила олмаслик. В а р и а н т и: юрак бетламади нима қилишга; бетламаслик ким нима қилишга; юраг(и) бетлади; юрак бетлаш нима қилишга. У х ш а ш и: юраг(и) дов бермади.

Умнат полвон индамаганига, у ҳам сўрамади. Тўғриси, сўрашга юраги бетламади. С. Анорбоев, Оқсой. Уйга боришга ҳам юрак бетламай қолди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит? Газда қайнаган биринчи самовар чойини ичгани одамлар бетламай турибди. Албатта, одатланмаган нарсага юрак бетлаши қийин. И. Раҳим, Оловкор. Қишлоқ йигитларидан ҳеч қайсиси юраги бетлаб тўнғизга қариш боролмабди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Юраг(и) бўшади кимнинг — юраг(и)ни бўшатмоқ ким [ўзининг]. Ичида йиғилиб қолган ҳасрат-надоматини айтиб, йиғлаб, руҳан енгиллашиб олмоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и) бўшади II — кўнгл(и)ни бўшатмоқ; ич(и)ни бўшатмоқ.

... қанча уришса, Ойқиз шунча енгиллик сезди, юзлари ёришиб, юраги бўшади, кучига куч, ишончига ишонч қўшилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кўнглимдагиларни унга гапириб берсам, бир ой ичида тўпланган ҳасратларимни тўкиб, юрагимни бўшатсам... О. Ёқубов, Муқаддас. Насиба обдан кўз ёшини тўкиб, юрагини бўшатгунча, Азимжон унга гапирмади. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил. «Менинг ҳасратим кимга керак, оға?»—«Ҳай тентак, гапир, кўнглинг бўшайди. Ҳасрат битта сендами?» Мирмуҳсин, Оқ мрамар. Она бундай одамлар билан узоқ гаплашади, ҳасратини айтиб, кўнглини бўшатади. П. Турсун, Ҳқитувчи. Унга қаттиқ гапириб, бир оз ичини бўшатган Маҳкам энди анча юмшаган эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Юраг(и)га ваҳима солмоқ ким кимнинг. Кучли даражада қўрқиш ҳиссини уйғотмоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и)га ваҳима солмоқ; қалб(и)га ваҳима солмоқ. У х ш а ш и: ваҳимага солиб қўймоқ; кўнгл(и)га ваҳима тушди.

Бу тўзон ҳали замон ер-у кўкни қоплаб, ўзи билан қоронғи момақалдиरोқ ҳавосини бошлаб келадигандай кўринади. Аммо у ҳеч кимнинг юрагига ваҳима сола олмади. С. Анорбоев, Оқсой. Гўдаклик чоғида ҳар кимнинг кўнглига бир ваҳима солиб, кейин секин-аста унутилиб кетадиган бу даҳшатли афсонани Холмурод ҳам унутиб юборган бўлар эди. П. Турсун, Ҳқитувчи. Унинг даҳшатли ва жирканч овози гўзалнинг қалбига ваҳима солди. Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи.

Юраг(и)га [нимадир] сиғади?! Қ. юраг(и)га қил сиғмайди.

Юраг(и)га сиғармиди?! Қ. кўнгл(и)га сиғмаслик.

Юраг(и)га сиғмаслик. Қ. кўнгл(и)га сиғмаслик.

Юраг(и)га тугмоқ. Қ. кўнгл(и)га тугмоқ.

Юраг(и)га қил сиғмайди кимнинг. Жуда қаттиқ тажанг бўлиб, руҳан эзилиб, ҳеч нарса билан машғул бўлолмаслик, ҳеч нарса ёқмаслик. В а р и а н т и: юракка қил сиғмайдиган (—); кўнгл(и)га қил сиғмайди; юраг(и)га [нимадир] сиғади?! У х ш а ш и: кўнгл(и)га сиғмаслик.

Қичқирма-эй, юрагимга қил ҳам сиғмай қолди! Ҳ. Ҳ. Ниёзий, Холисхон. Юракка қил сиғмайдиган шундай кунларда уйқудан қолиб кечасилаб томоша! ... Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил. Умрини ҳалол, бегуноҳ ўтказган йиғитнинг ҳозир кўнглига қил сиғмайди. Саид Аҳмад,

Хукм. «Қўшиқ айтсанг-чи, Турғуной! ...»—«Нима бўлишимизни билмаймиз ... Қандай юрагинга сиғади қўшиқ! ...»
А. Қаҳҳор, Мастон.

Юраг(и)га қўл солмоқ. Қ. кўнгл(и)га қўл солмоқ.

Юраг(и)га ғулғула солмоқ ким кимнинг. Безовта қилиб қўймоқ.
У х ш а ш и: юраг(и)га ғулғула тушди.

Рузвон кампир ҳар келганда: «Қизинг кундан-кун кўзга яқин бўлаётир, келинжон, эҳтиёт бўл!»— деб, Ҳалима опанинг юрагига ғулғула солади. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. Қорасочнинг Холдор тўғрисида бундай самимий гапириши Тождиннинг юрагига ғулғула солди. С. Анорбоев, Жасорат.

Юраг(и)га ғулғула тушди кимнинг. Безовта бўлиб қолмоқ. Антоними: кўнгл(и) жойига тушди. У х ш а ш и: юраг(и)га ғулғула солмоқ.

Ер гурсиллаётгандек, тоғ ағдарилиб тушаётгандек туйилди. Кампирнинг юрагига ғулғула тушди. Ойдин, Ширин келди. Яна хат тўхтаб қолди. Бу галгиси мени жуда қўрқитди, тушларим бузилиб, юрагимга ғулғула туша бошлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Юрагида кири йўқ. Қ. кўнглида кири йўқ.

Юраг(и)дан сидириб ташламоқ ким [ўзининг] кимни ёки нимани. Узил-кесил унутмоқ. Вариант: қалб(и)дан сидириб ташламоқ. У х ш а ш и: кўнгл(и)дан чиқармоқ 1.

Шундай бир енгилтак қизни, албатта, юрагиндан сидириб ташлагандирсан. Саид Аҳмад, Севгинга содиқман. Шу билан бу ҳикояга гўр қазийлик-да, юрагимиздан сидириб ташлайлик. Ғ. Ғуллом, Едгор. Шунда мен иродамини қўлга олиб, қалбимдан сени сидириб ташладим. Саид Аҳмад, Бегона.

Юраг(и)дан урмоқ ким [кимнинг]. Ўзига шайдо қилиб олмоқ (салбий). Вариант: юракдан урмоқ ким. Синоними: жигар(и)дан урмоқ.

Бу жойда ҳеч ким зерикмасди. Бугун мум тишлаб қолди. Еки юрагидан урдимикан? Худди шундай бўлган. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Айтдим-ку, сал юракдан урибди деб, нега тушунмайсиз... Р. Файзий, Чаноққа томган қон.

Юраг(и)дан чиқармоқ. Қ. кўнгл(и)дан чиқармоқ.

Юраг(и)дан чиқмоқ. Қ. кўнгл(и)дан чиқармоқ.

Юраг(и) дарё. Қ. юраг(и) кенг.

Юраг(и) дарёдай кенг. Қ. юраг(и) кенг.

Юраг(и)да туиб юрмоқ. Қ. кўнгл(и)га тугмоқ.

Юраг(и) дов берадими?! Қ. юраг(и) дов бермади.

Юраг(и) дов бермади кимнинг нима қилишга. Чўчиб ботина олмаслик. В а р и а н т и: юраг(и) дов берадимми?!; юраг(и) довламай; дов беролмай нима (булар оз ишлатилади). У х ш а ш и: юраг(и) бетламади.

Юрагингиз дов бермай дими, йигитча? Дўппи, қийиқ—совлат денг-чи бўлмаса... Ғ. Ғулом, Ёдгор. Барака бобо билан қандай кўришади? Юраги дов берадими у билан гаплашгани?! С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Ичкари уйга киришга юраги довламай, айвоннинг бир бурчагига бориб, шумшайиб ўтирди. Мирмуҳсин, Жамила. Уч-тўрт марта инга томон талпиниб учиб борди-ю, бироқ дов беролмай, дарахтга келиб қўнди... М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

Юраг(и) довламай. Қ. юраг(и) дов бермади.

Юраг(и) ёрилгудай бўлди. Қ. юраг(и) қоқ ёрила ёзди.

Юраг(и) ёрилгудай бўлиб кетади. Қ. юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди.

Юраг(и) ёрилди. Қ. юраг(и)ни ёрмоқ I.

Юраг(и) ёрилиб кетай деди. Қ. юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди.

Юраг(и) ёрилиб кетар эди. Қ. юраг(и) қоқ ёрила ёзди.

Юраг(и) ёришди. Қ. кўнгл(и) ёришди.

Юраг(и) кенг кимнинг. Ҳовлиқмасдан, шошмасдан иш тутадиган, оғир. В а р и а н т и: юраг(и) кенг[экан]лиги; юраг(и) дарёдай кенг; юраг(и) дарё.

Ҳой, нима гап ўзи, тинчликми, гапирсангиз-чи, мунча юрагингиз кенг. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Сизни қаранг-у, шу маҳалгача менга бир оғиз айтмабсиз-а! Юрагингиз кенглигига балли-эй! С. Абдуқаҳҳор, Сирли гап. Умрзоқ ака унча-мунча нарсага парво қилмайдиган, юраги дарёдай кенг одам эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Онаннинг ҳам юраги дарё. Бўлмаса келинининг туққанига уч ой бўлибди-ю, бир келиб кетай демади. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

Юраг(и) кенг[экан]лиги. Қ. юраг(и) кенг.

Юраг(и)ни бўшатмоқ. Қ. юраг(и) бўшади.

Юраг(и)ни ёзмоқ. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Юраг(и)ни ёрмоқ I ким ёки нима кимнинг — юраг(и) ёрилди кимнинг. Қаттиқ чўчитиб қўрқитмоқ. Синоними: ўтака(си)ни ёрмоқ — ўтака(си) ёрилди. У х ш а ш и: кайф(и) учди — кайф(и)ни учирмоқ.

Қарғанинг тарнов тепасида ўтириб ташлаган кичкина суяги бунга ўқ тушгандек бўлиб кетди. Жон ҳолатда: «Вой жувормаг-эй, юрагимни ёрдинг!»— деб икки қўли билан юрагини ушлади. Ойдин, Ямоқчи кўчди. Сездим: уни олиб кетадилар; юрагим ёрилай деди. Дод деб унинг бағрига отил-

дим. И. Раҳим, Оловкор. *Ҳай, бу нимаси, Турсуной? Болакинг юрагини ёрасиз-а, айланай.* М. Исмонлий, Фарғона тонг отгунча.

Юраг(и)ни ёрмоқ II. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди. Қ. кўнгл(и) ғаш бўлди.

Юраг(и)нинг чигили ёзилди. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Юраг(и)ни олдириб қўймоқ. Қ. юраг(и)ни олиб қўймоқ.

Юраг(и)ни олиб қўймоқ ким кимнинг — юраг(и)ни олдириб қўймоқ ким [ўзининг]. Безиллатиб қўймоқ. В а р и а н т и: юрақ олдириб қўймоқ; олдириб қўйган юраг(и) кимнинг.

Мол доктори деса, жонимиз ҳалқумимизга келади. Юрагимизни жуда ҳам олиб қўйган бу тўра. И. Раҳим, Ихлос. *Бу воқеадан юрагини олдириб қўйган Қутбиниса хола дам-бадам деразадан уйга мўраларди.* Мирмуҳсин, Жамила. *Юрак олдириб қўйган эканман, ҳар нафас орқамга қараб, қочиш йўлини мўлжаллар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Эрининг қаҳр-ғазабидан юрак олдиригани учун ҳам орқасига қараб-қараб қўярди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... *ота-онасининг можаросида олдириб қўйган юраги энди кун сайин дадиллашиб борарди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

Юраг(и)ни очмоқ ким [ўзининг] кимга — юраг(и) очилди кимнинг. Ичидаги истак ёки дардини айтмоқ. В а р и а н т и: кўнгл(и)ни очмоқ II; юраг(и)ни ёрмоқ II; кўнгли очмоқ II ким кимга; кўнглининг очилиши (—); қалб(и)ни очмоқ; кўнгл(и)ни ёрмоқ.

Яхши кўрган киши ахир бир оз юрагини очмай дими?! Мирмуҳсин, Жамила. *Шу ондан бошлаб ҳар икки ўртоқнинг юраклари очилиб кетди.* Улар ўз бошларидан кечирганлари ҳақида сўзлашдилар. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Бунда гап кўп, Қиз тушмагур юрагини кимга ёришни билмай кириб қолган экан.* А. Мухтор, Доғ. *«Дардимиз ичимизда,— деб уларнинг группорлари Маҳкамга келиб кўнглини очди.— Мен фақат сизга айтаман».* П. Қодиров, Уч илдиэ. *«Гапингизга шубҳам йўқ,— деди Маҳмуд ака кўнгли очиб.— Биттаси мен бўлсам, кўзим очилди».* Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. *Энди унинг ҳалиги гаплари фақат болакиг соддалиги эмас, балки орзу-ҳавас тўла кўнглининг болаларча самимий очилиши эканини англади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қалбини очмас, дардини айтмаса, Чиннигул қаердан билсин.* С. Зуннунова, Чиннигул. *Мен кўни-қўшни дугоналарим билан тез-тез гаплашиб тураман, биз бир-биримизга кўнглимизни ёрамыз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Юраг(и)ни сиқмоқ нима ёки ким кимнинг — юраг(и) сиқилди кимнинг. Дилтанг қилмоқ, зиқ қилмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) қисилди; юрак сиқилади (—); сиқилиб кетган юраг(и) [ўзининг]. С и н о н и м и: юрак-бағр(и) қон бўлди — юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ. Ғ. У х ш а ш и: юраг(и)ни эзмоқ — юраг(и) эзилди.

Нега бундай қилди? «Симён» юрагини сиқаётганмики а? Уй-жойини соғиндимикан? ... Мирмуҳсин, Жамила. Кўнглидаги ғашлик тобора авж олар, юрагини сиқарэди. П. Турсун, Уқитувчи. Ҳозир юраги шундай сиқилдики, ҳар бир гап ва ҳатто кўз қарашлари билан ҳам дилига доим озор берадиган бу оиладан ... қочиб кетгуси келди. П. Турсун, Уқитувчи. Уйлаган сари юраги қисилиб, кўнглига на Дилоранинг саволлари ва на териб турган оппоқ пахталари сизга эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Баъзан одамда қандайдир оғир руҳий ҳолат пайдо бўлади, юрак сиқилади, нимадан қисилаётганини билмайсан, кўзинга дунё тор бўлиб кетади. И. Раҳим, Оловкор. Жуман сиқилиб кетган юрагини ҳалигина ёнидан қочиб чиққан Холдорга ёрди. А. Мухтор, Туғилиш.

Юраг(и)ни така-пука қилиб юбормоқ. Қ. юраг(и) така-пука бўлди.

Юраг(и)ни тирнамоқ нима кимнинг. Яширин ҳолда руҳан безовта қилмоқ. В а р и а н т и: дил(и)ни тирнамоқ; юракни тирналамоқ нима. У х ш а ш и: ич(и)ни мушук таталапти.

Ғулумжонни бу ерга юрагини тирнаб турган бир бадбахтлик келтирган эди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Бу кулфат Адолатнинг ҳам уйига кирди, унинг ҳам дилини тирнай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Туғиладиган боланинг отасиз қолиши ҳақидаги аччиқ фикр юракни қаттиқроқ тимдаларва эзарди. И. Раҳим, Ихлос.

Юраг(и)ни тошириб юбормоқ. Қ. юраг(и) тошиб кетди.

Юраг(и)ни чангаллаб. Қ. юраг(и)ни ҳовучлаб.

Юраг(и)ни чиқариб юбормоқ. Қ. юраг(и) чиқиб кетди.

Юраг(и)ни эзмоқ нима ёки ким кимнинг — юраг(и) эзилди кимнинг. Руҳан азобламоқ. В а р и а н т и: юракни эзмоқ ким; юрак-бағр(и)ни эзмоқ ким кимнинг — юрак-бағр(и) эзилди; юрак-бағр(и)дан эзилмоқ ким [ўзининг]; кўнгл(и)ни эзмоқ нима кимнинг — кўнгл(и) эзилди; жигар-бағр(и) эзилди; бағр(и)ни эзмоқ нима кимнинг, ким [ўзининг]. У х ш а ш и: юраг(и)ни сиқмоқ — юраг(и) сиқилди.

... пахталаримни териб олай, юрагимни эзаётган, бошимни қуйи эзишга сабаб бўлган гуноҳдан пок бўлай... Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Йиғлайвериб, юракларимни

эзиб ташлади. С. Зуннунова, Гулхан. Бир марта хомуш ўтирганини кўриб, бирам юракларим эзилдики... Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кейинчалик бирон кишига ўз бошидан ўтказганларини гапириб бергудай бўлса, ҳозиргидай юракларни эзади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ... азага келганларнинг юрак-бағрини эзиб, йиғламагани ҳам йиғлатди. Мирмуҳсин, Жамила. Юрак-бағри эзилган она бунни кўрмаганликка солиб, бирор иш билан банддай, ташқарида ивирсиган бўлди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Меҳри юрак-бағридан эзилиб, дадасининг кўнглини юмшатиш йўлларини қидирарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бу нарса йўлчи кўнглини яна чуқурроқ эзди. Ойбек, Қутлуғ қон. «Эҳ,— деб кўнгли эзилди,— банд эмаслигингда, одамлар гап қилади деб, бўлар-бўлмасга ўзингни олиб қочар эдинг...» П. Қодиров, Уч илдиз. Қандоққина бўлиб ўсдинг экан? Кўз олдимга келтиролмай жигар-бағрим эзилади, йиғлайман. А. Мухтор, Туғилиш. Етим-есирларнинг: «Бахшиши, мистер»,— деб чувурлашгани бағримни эзди. Мирмуҳсин, Машриқий ҳаёти. Ҳиндлар ҳолин кўриб, бағримни эзим. С. Абдулла, Муқимий.

Юраг(и)ни ўйнатмоқ. Қ. юраг(и) ўйнади.

Юраг(и)ни қон қилмоқ. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Юраг(и)ни ғаш қилмоқ. Қ. юраг(и) ғаш бўлди.

Юраг(и)ни ҳовучлаб [ўзининг]. Бирор фалокатнинг воқе бўлишидан бениҳоя кўрққан ҳолда. **Варианти:** юраг(и)ни чангаллаб; юраг(и)ни ҳовучлаган(и)ча. **Синоними:** жон(и)ни ҳовучлаб.

Тун бўйи юрагини ҳовучлаб кўчага қараб ўтириш осонми ахир?! С. Зуннунова, Гулхан. Мол докторининг кўзига термулиб, оғзини пойлаб, юрагимизни чангаллаб турамиз. И. Раҳим, Ихлос. Онахон билан Анзираат кампир юракларини ҳовучлаганларича Жўрахон билан Ҳожия икковларини кўча эшигига кузатиб қўйишга мажбур бўлдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Юраг(и)ни ҳовучлаганлар(и)ча. Қ. юраг(и)ни ҳовучлаб.

Юраг(и) орқа[(си)]га тортиб кетди кимнинг. Бир лаҳза ич-ичидан кўрқиб аралаш қаттиқ ҳаяжонланмоқ. **Варианти:** юраг(и) орқа(си)га уриб кетди.

Розиқ кўрбоши ялт этиб унга қаради. Абдулазиз баққолнинг юраги орқасига тортиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой. Кўчада болалар ўйнаб юрибди. Лекин Жамила йўқ. Унинг юраги орқага тортиб кетди. Мирмуҳсин, Жамила. Улар кўплашиб менга ҳужум қилаётгандай, юрагим ор-

қамга уриб кетди ва беихтиёр қичқириб юбордим. И. Раҳим, Оловкор.

Юраг(и) орқа(си)га уриб кетди. Қ. юраг(и) орқа(си)га тортиб кетди.

Юраг(и) очилди. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Юраг(и) покиза. Қ. кўнгл(и) тоза.

Юраг(и) пўкиллади кимнинг. Бирор ёқимсиз ишнинг воқе бўлишидан ҳадиксирамоқ.

«Нима гап ўзи? Нимага қидирдиларинг?»— дедим юрагим пўкиллаб. О. Еқубов, Муқаддас. «Ишқилиб, отдан гап очмасга бўлгани»,— деб Қудратнинг юраги пўкиллаб турган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Юраг(и) сиқилди. Қ. юраг(и)ни сиқмоқ.

Юраг(и) соф. Қ. кўнгл(и) тоза.

Юраг(и) така-пука кимнинг. Рўҳан нотинч, безовта.

Оқ подшоҳ деган хумпар фармон чиқариб, халқдан мардикор сўраб қолди. Урушда қўли баланд эмас шекилли. Ҳамманинг юраги така-пука ... Ойбек, Қутлуғ қон. Бир вақт дарича очилди. Юрагим така-пука, икки кўзим эшикда. П. Турсун, Уқитувчи.

Юраг(и) така-пука бўлди — юраг(и)ни така-пука қилмоқ. Рўҳан нотинч бўлмоқ (кейинги варианты оз ишлатилади).

«Оббо, бир балони бошламаса яхши эди»,— деб, юрагим така-пука бўла бошлади. Р. Файзий, Қайнана. Бир қараш билан юрагимни така-пука қилиб ташлади. «Ўзбекча-русча луғат»дан.

Юраг(и) тарс ёрилгудай бўлди. Қ. юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди.

Юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди кимнинг. Сабр-чидами тугаб, хуноб бўлиб кетмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) тарс ёрилгудай бўлди; юраг(и) ёрилиб кетай деди; юраг(и) ёрилгудай бўлиб кетади.

Лекин, тўғриси айтсам, от ўйини анча қизиқ. Буларникини кўриб бўлгунча, юрагим тарс ёрилиб кета ёзди. Ойбек, Қутлуғ қон. Вазмин, жуда камгап. Машинамга тушиб қолса, юрагим тарс ёрилгудек бўлади. И. Раҳим, Ихлос. ... мушукдан бўлак жонли нарса йўқ гаплашгани; юраги ёрилиб кетай деди. А. Мухтор, Туғилиш. Айланай, қизим, ана шунақанги жим ўтирсанг, юрагим ёрилгудай бўлиб кетади, овозингни чиқариброқ ўқи, мен ҳам эштай. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Юраг(и) тоза. Қ. кўнгл(и) тоза.

Юраг(и) тәр кимнинг. Бетоқат, жиртаки. Антоним: юраг(и) кенг.

Қўявер, ука, эр-хотинликда ўтади. Баъзи хотинлар юраги тороқ, ғайирроқ бўлади. Ҳ. Назир, Рашк.

Юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди. Қ. юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди.

Юраг(и) тош. Қ. тош юрак.

Юраг(и) тошиб кетди кимнинг — юраг(и)ни тошириб юбормоқ нима кимнинг. Кечинмалари ичига сизмай, кимгадир айтиш эҳтиёжи туғилди.

Кампир иш билан банд, неварасини овутишга вақти йўқ. Раънонинг юраги тошиб кетяпти. Қачон келади унинг ойис? Нега келмаяпти шу чоққача?! И. Раҳим, Ихлос. Булар ҳаммаси ҳозир Юлдузхоннинг юрагини тошириб юборди. Нима қилсин? Ҳаммасини онасига тўкиб солсинми? Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Юраг(и) хира. Қ. кўнгл(и) хира.

Юраг(и) хун бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Юраг(и) чиқиб кетди кимнинг — юраг(и)ни чиқариб юбормоқ ким кимнинг. Бир лаҳзада кучли ҳаяжонланиш билан қаттиқ кўрқиб кетмоқ (кейинги варианты оз ишлатилади). **Варианти:** юрак-пураг(и) чиқиб кетди. **Ухшаш:** эс(и) чиқиб кетди — эс(и)ни чиқариб юбормоқ.

Мен бўлсам отни сўяр эканми, деб, худди юрагим чиқиб кета ёзди. Ойдин, Фонарь тагида. Вой-эй, юрагимни чиқариб юбордингиз-а. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Ҳа, шошма, аввал ўзим кириб, хабар олай, қўққисдан кириб борсанг, юрак-пураги чиқиб кетмасин шўрликнинг. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Юраг(и) шиф этиб кетди. Қ. юраг(и) шув этиб кетди.

Юраг(и) шув этиб кетди кимнинг. Бир лаҳза ич-ичидан кўрқинш аралаш ҳаяжонланмоқ. **Варианти:** юраг(и) шиф этиб кетди. **Ухшаш:** юраг(и) орқа(си)га тўтиб кетди.

Не кўз билан кўрсин, тўриқ отнинг устида ҳеч ким йўқ... Юраги шув этиб кетди. Ғ. Фулом, Жўрабўза. «Қизим, энди ташқарига чиқма, уят бўлади»,— деди. Бундай гапни биринчи марта эшитганим учун юрагим шиф этиб кетди. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

Юраг(и) эзилди. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Юраг(и) уйнади кимнинг. 1. Юрак уриши одатдагидан кўра тезлашди ва кучайди.

... Лекин сал қўрқдим. Юрагим ўйнаб, озгина кўзим ҳам тинди. А. Муҳиддин, Лочин. Санобарнинг ранги ўчди, юраги ўйнади. С. Зуннунова, Рашк.

2. Қалби ҳаяжонга тўлди. В а р и а н т и: юраг(и)ни ўйнатмоқ ким кимнинг; юрак ўйнаши (—).

Бу жойга у доим ваҳима билан тикилиб, четлаб айланиб ўтарди. Ҳозир оёқ босиб қўйиб, юраги ўйнаб кетди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У яна қанча-қанча одамларнинг юрагини ўйнатиб, «киндик»ларга борар, жўрттага ўзини ташлаб юбориб, арқонга миниб қолар эди. Мирмуҳсин, Дорбозлар. Лекин юзида акс уриб турган юрак ўйнашларини сездириб қўймаслик учун ўзини босиб, Ҳасан сўфидан сўради... М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Юраг(и) қинидан чиқа ёзди кимнинг. 1. Бетоқат бўлмоқ (ташвишланиб, зерикиб).

Норматданми, Холматданми гап очасан деб, юрагим қинидан чиқиб кетаёзди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Унинг онаси ўлиб қолаётгандай, юраги қинидан чиқиб типирчилади. Мирмуҳсин, Жабрдийда. Уйда ўтириш қаёқда дейсан, юрагим қинидан чиқиб кетай дейди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнгил.

2. Севинчдан кучли тўлқинланмоқ.

Қизнинг паранжисини кўриш биланоқ йигитнинг юраги қинидан чиқаёзди. Ерга маҳкам тиралган қўпол этикли оғир оёқлари бир зумда зир титраб кетди. Ойбек, Қутлуғ қон. «Ойи ... Жўраҳон опам...» Бу шивирлашдан сал баландроқ чинакам овоз Турсунойнинг овози эди. Онахоннинг юраги қинидан чиқиб кетай деди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Юраг(и) қисилди. Қ. юраг(и)ни сиқмоқ.

Юраг(и) қон. Қ. бағр(и) қон.

Юраг(и) қон бўлди кимнинг — юраг(и)ни қон қилмоқ ким кимнинг. 1. Дилтанг бўлмоқ, зиқ бўлмоқ. В а р и а н т и: юрак-бағр(и) қон бўлди; бағр(и) қон бўлди; юраклар қон бўлди (—); қон бўлган юраклар (—); юрак-бағр(и) хун бўлди (эскирган); бағр(и) хун бўлди (эскирган); қон бўлмоқ ким — қон қилмоқ ким кимни. С и н о н и м и: юраг(и)ни сиқмоқ — юраг(и) сиқилди.

Эртадан бери дўппи, қийиқча, жияк тикавериб юраги қон бўлган қизлар, худди қафасдан қутулган қушдек, томма-том сакраб ... Ойдин, Бечора. «Баъзи вақтлари одамнинг юрагини қон қилиб юборасанлар!...» — деб мингбоши бир оз ўзига келди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. «Нури опа, зерикма-

дингизми?»— деди танчага ўтин ағдариб Гулнор. Юрак-бағрим қон бўлиб кетди,— қовоғини солиб бобиллади Нури,— эртадан бери ёлғиз ўтирибман». Ойбек, Қутлуғ қон. Бу нима, тўрва-халтасини йўқотган гадойдек шумшайиб ўтирасиз, бағрим қон бўлиб кетди-ку! Ойбек, Қутлуғ қон. Фронда юраклар қон бўлиб кетди, кеча-кундуз қулогимизда гумбур... Ойбек, Қуёш қораймас. ... бўлмаса Абдулла фонусчидан бир эшитайлик. Қон бўлган юракларнинг чигили бир ёзиларди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Синглинг шомдан бун чурқ этмайди, зерикиб нақ юрак-бағрим хун бўлди. Энди сен ҳам китобхонлик қил. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Тор уйчага то жойлашгунча бағри хун, тоқати тоқ бўлганидан, бунда ўзини бахтли ҳисоблар эди у. Ойбек, Нур қидириб. Етавериб, жуда қон бўлиб кетдим, кечки ҳавода бирпас дала айланай деган эдим. Саид Аҳмад, Ҳукм. Келай деса, ановингиз ҳеч қўймайди... Бугун ҳам жавоб бермай қон қилиб ташлади. Мени шунақа эрга бергунча, ерга берсангиз бўлмас эканми! М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. Руҳан азобланмоқ. В а р и а н т и: юрак-бағр(и) қон бўлди — юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ; юрак-бағр(и) хун бўлди (эскирган); юраг(и) хун бўлди (эскирган); бағр(и) хун бўлди (эскирган); жигар-бағр(и) хун бўлди (эскирган); қон бўлмоқ. С и н о н и м и: юраг(и)ни эзмоқ — юраг(и) эзилди.

... кўсақлар очилмай ирганини юраги қон бўлиб кўрган эди у. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Юрак-бағри қон бўлган бундай бечора оналар... бутун ер юзида қанча-қанча. С. Анорбоев, Дўстлар. Шу бахтсиз онангинг ярасига туз сепмасанг, юрак-бағрини қон қилмасанг, даданг келтирган хабарни айтаман. Ойбек, Қутлуғ қон. ...пўст-у устихон бўлди кичиги ... Қараб туриб, юрак-бағрим хун бўлиб кетади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Шу вақт ичиди қанча фойдадан қолганини ҳам тахминан ҳисоблаб кўриб, юраги хун бўлиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой. Бу ҳаётни ... бағри хун бўлиб соғинмаганмиди у? Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Лекин шу чоғ, шу дамда онасига, усиз ҳам жигар-бағри хун бўлган онаизорига кўнглига қаттиқ тегадиган сўз айта олармиди! С. Анорбоев, Оқсой. Ўз кўзим билан кўриб, ўз қулогим билан эшитмаганимда, сенга қон бўлиб гапириб ўтирармидим. Саид Аҳмад, Ҳукм.

Юраг(и) қора. Қ. қора юрак.

Юраг(и) қоқ ёрила ёзди кимнинг. Севиниб, жуда кучли ҳаяжонланмоқ. В а р и а н т и: юраг(и) ёрилгудек бўлди; юраг(и) ёрилиб кетар эди.

Сизни кўриб севингандан юрагим қоқ ёрила ёзди; сизнинг вазоҳатингиз — бу! Ойбек, Қутлуғ қон, Санталатнинг

юраги ёрилгудек бўлди, бирдан пиқ этиб кулиб юборди. Ойдин, Юрагида ўти бор. Даданг сенинг шундай бўлганингни кўрса борми, юраги ёрилиб кетарди. Р. Файзий, Тўғонбойнинг қизи.

Юраг(и) ғаш. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Юраг(и) ғаш бўлди. Қ. кўнгл(и) ғаш бўлди.

Юраг(и) ғашланди. Қ. кўнгл(и) ғашланди.

Юраг(и) ғаш тортди. Қ. кўнгл(и) ғаш тортди.

Юрак-бағр(и)дан эзилмоқ. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Юрак-бағр(и)ни эзмоқ. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Юрак-бағр(и) хун. Қ. бағр(и) қон.

Юрак-бағр(и) хун бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Юрак-бағр(и) эзилди. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Юрак-бағр(и) қон бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Юрак бетламади. Қ. юраг(и) бетламади.

Юрак бетлаш. Қ. юраг(и) бетламади.

Юракдан урмоқ. Қ. юраг(и)дан урмоқ.

Юракка сиғармиди?! Қ. кўнгл(и)га сиғмаслик.

Юракка қил сиғмайдиган. Қ. юраг(и)га қил сиғмайди.

Юрак кўтармайди. Қ. кўнгл(и) кўтармайди.

Юраклар қон бўлди. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Юракнинг чигили ёзилди. Қ. кўнгл(и)ни ёзмоқ.

Юракни тимдаламоқ. Қ. юраг(и)ни тирнамоқ.

Юракни эзмоқ. Қ. юраг(и)ни эзмоқ.

Юрак олдириб кўймоқ. Қ. юраг(и)ни олиб кўймоқ.

Юрак-пураг(и) чиқиб кетди. Қ. юраг(и) чиқиб кетди.

Юрак сиқилади. Қ. юраг(и)ни сиқмоқ.

Юрак ўйнаши. Қ. юраг(и) ўйнади.

Юрак қисилди. Қ. юраг(и)ни сиқмоқ.

Юрак ғаш. Қ. кўнгл(и) ғаш.

Юқори келмоқ. Қ. баланд келмоқ.

Я

Яксон қилмоқ. Қ. ер билан яксон бўлмоқ.

Яхши кўрмоқ *ким. 1. кимни. Севмоқ, ошиқ (маъшук) бўлмоқ* (қиз билан йигит; эр билан хотин). *Синоним:* кўнгли бермоқ. *Антоним:* ёмон кўрмоқ *3. Ухшаши:* ишқ(и) тушди.

У мард йигит, муҳаббатни оёқ ости қилмайди. У мени яхши кўради. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. *Афтидан, хотинини жуда яхши кўради.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2. **кимни.** Севмоқ, иззат-хурмат қилмоқ (она болани, ака укани...), **Антоними:** ёмон кўрмоқ 1.

Ўни касаллар жуда яхши кўришар, хурмат билан тилга олишарди. С. Зуннунова, Қалдирғоч. Гапи бир ширин, ўзи бир яхши. Худди ўз акамдек яхши кўриб кетдим. Ойдин, Гулсанам. Биз Вася ака деймиз. Жуда ажойиб йигит-да. Ҳаммамиз яхши кўра миз. П. Турсун, Ўқитувчи.

3. **нимани;** баъзан нима кимни. Еқтирмоқ. **Антоними:** ёмон кўрмоқ 2.

Муҳаммаджон чучварани яхши кўради, сизнинг-қўлингиздан ҳам бир есин. П. Қодиров, Уч илдиэ. Йўлакнинг тепасига қафасда осиб қўйилган бир жуфт қумрини жуда ҳам яхши кўрар эдим. Ғ. Ғулом, Шум бола. Кўкёл ҳам буни сезса керак, Саидғозидан бўлак ҳеч кимни яхши кўрмайди. С. Анорбоев, Оқсой.

Яқин олмоқ ким. 1. ўзини кимга. Қадрдон қилиб кўрсатмоқ. **Варианти:** яқинроқ олмоқ; яқин тутмоқ.

Шундан бери Тўлаган ўзини менга яқин олиб юрар эди. О. Ёқубов, Муқаддас. Қудрат билан кам кўришиб, кам гаплашган болалар ҳозир энди ўзларини яқинроқ олишга интилиб қолишди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Бу одам Қодирнинг келганига кўп хурсандлик билдириб, ўзини унга жуда яқин тутди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2. **кимни ўзига.** Қадрдон деб билмоқ.

Ҳозир Сотиболдиев ўзига яқин олиб, дардини айтадиган бирдан-бир бюро авзоси Замира эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

Яқинроқ олмоқ. Қ. яқин олмоқ.

Яқин тутмоқ. Қ. яқин олмоқ.

Ў

Ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ ким. Руҳан азобланмоқ, эзилмоқ (фикр-ўйини бошқаларга айтмай). **Варианти:** ўз ёғ(и)да ўз(и) қовурилмоқ. **Синоними:** ич-эт(и)ни емоқ.

Уч кундирки, Бўтабой ўз ёғига ўзи қовурилиб уйда ўтирибди. Саид Аҳмад, Хукм. Кетини ўйламасдан ваъда берган, энди сўздан қайтишни ўзига эп билмайди... Мана ҳозир ўз ёғида ўзи қовурилиб, қоронғида бетоқат юрибди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ўз ёғ(и)да ўз(и) қовурилмоқ. Қ. ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ.
Ўз(и)га бино қўймоқ. Қ. бино қўймоқ.

Ўз(и)га келмоқ ким. 1. Беҳушликдан қайтмоқ. В а р и а н т и:
 ўз(и)га келтирмоқ ким кимни. С и н о н и м и: хуш(и)га кел-
 моқ 1; хуш(и) ўз(и)га келди 1. А н т о н и м и: ўз(и)дан кет-
 моқ; хуш(и)дан кетмоқ; хуш(и)ни йўқотмоқ 1; кўнгл(и) оз-
 ди 1.

Бу кунларда жангчи гоҳ ўзига келиб, гоҳ беҳуш бўлиб ётди. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади. *Бетига сув пуркаб, ўзига келтирдилар.* Ғ. Ғулом, Чорбозорчи.

2. Одатдаги сезиш, англаш ҳолатига қайтмоқ. С и н о н и м и:
 хуш(и)га келмоқ 2; хуш(и) ўз(и)га келди 2.

Матлуба узоқ хаёл сурди. Ўзига келганда, қўлида очиқ конверт, бир тахта қоғоз кўрди. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. *Ҳайратда қолган Шерали ҳамон ўзига келма олмасдан райком секретарининг юзига қараганича қимир этмай турар эди.* М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.

3. Аввалги соғлиғини, куч-қувватини тикламоқ.

У йўл четларига ўтирар, дам олар ва ҳол йиғиб, ўзига келгач, яна туриб, ҳаракат қилар эди. П. Турсун, Уқитувчи. *Ҳаёт соғлиғингиз мени ташвишга солади холос. Ҳали унча ўзингизга келганингиз йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

4. Тўғри идрок қилмоқ.

«Айб менда»,— деди Жўра дангал. «Ана энди ўзингга келдинг». Н. Назаров, Замон. *«Тарсакидан қўрқмайман-у, «Муштум»дан қўрқаман».—«Ана энди ўзингизга келдингиз».* С. Абдулла, «Тўй» ҳангомаси.

Ўз(и)га келтирмоқ. Қ. ўз(и)га келмоқ.

Ўз(и)га олмоқ I ким нимани — «гап»ни. Ўзига тегишли деб билмоқ. У х ш а ш и: ўз(и)га юқтирмаслик; кўнгл(и)га оғир олмоқ.

Ақбаров унинг гапини ўзига олиб, хато қилганини энди сезди ва баттар оқарди. П. Қодиров, Уч илдиш. *Холиқ унинг бошқа гапларини ўзига олмас аҳам, оғиздан гап очганда, аччиғи келар эди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Ўз(и)га олмоқ II. Қ. зимма(си)га олмоқ.

Ўз(и)га юқтирмаслик ким нимани — «гап»ни. Ўзига тегишли деб билмаслик. У х ш а ш и: ўз(и)га олмоқ I.

Аммо у, Назаров гапираётган тоифага ҳеч алоқаси йўқдай, ўзига юқтирмай, бошини қимирлатиб ўтира берди. С. Анорбоев, Оқсой.

Ўз(и)да йўқ. Бениҳоя, жуда-жуда («хурсанд»).

Сизни кўриб, ўз(и)мда йўқ шод бўлдим! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Элатлар роса очиққан эди. Полвон ҳар ёққа югуриб, бир буханка нон топа олди. Али тажанг ўзида йўқ қувонди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Ўз(и)дан кетмоқ ким. Беҳуш бўлмоқ. Синоними: ҳуш(и)дан кетмоқ; ҳуш(и)ни йўқотмоқ 1; кўнгл(и) озди 1. Антоними: ўз(и)га келмоқ; ҳуш(и)га келмоқ 1; ҳуш(и) ўз(и)га келди 1.

Вера уни той пастига судраганда, Бирюлин ўзидан кетиб қолди. Ундан қон кўп кетган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бирданига Омон тўсатдан ўзини орқага ташлаб, «ғийқ» деган овоз чиқарди-да, ўзидан кетиб йиқилди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

Ўз(и)ни еб қўймоқ. Қ. ўз(и)ни ўз(и) еб қўймоқ.

Ўз(и)ни йўқотиб қўймоқ ким. Гангиб қолмоқ, довдираб қолмоқ.

Унинг ёнида ёш боладек ўзимни йўқотиб қўярдим. О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *У бир неча зум ўзини йўқотиб, нест бўлиб турди.* М. Исмоний, Фарғона тонг отгунча.

Ўз(и)ни ўз(и) еб қўймоқ ким. Ички руҳий азобланиш натижа-сида озиб-тўзиб кетмоқ. В а р и а н т и: ўз(и)ни еб қўймоқ. У х ш а ш и: ич-эт(и)ни емоқ.

Ўзини ўзи еб қўйибди. Унга ёрдам бериш керак. А. Мухтор, Туғилиш. ... *хат келгандан кейин ўзини еб қўйди қизгина.* А. Мухтор, Туғилиш.

Ўз(и)ни қаерга қўйиш[(и)]ни билмаслик ким. 1. Кучли ҳаяжонланган ҳолда тоқатсизланмоқ. В а р и а н т и: ўз(и)ни қаерга қўяр(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа қўйиш[(и)]ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа қўйишни билмаслик; ўз(и)ни қайга қўяр(и)ни билмаслик. Синоними: ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик; ўтиргани жой тополмаслик; ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик.

Уйда хотиним ўзини қаерга қўйишини билмай чирқиллаб йиғлаб юрибди. Саид Аҳмад, Оқ йўл. *У ҳозир Умаралининг ўзини қаерга қўйишни билмай, танг ҳолда қолганини билди.* И. Раҳим, Ихлос. *Наимий ҳамон йўқ эди. Ефим Даниловичнинг ичида ари уяси тўзғадди, ўзини қаерга қўярини билмай қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У дағ-дағ титрар, ўзини қаёққа қўйишини билмай, атрофига бесаранжом назар ташларди.* Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. *Ўзини қаёққа қўйишни билмай, юрагини тирнаган кечинмалари, сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби ҳовлида кезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

У қаттиқ хафа бўлди. Ўз(и)ни қайга қўяр(и)ни билмади.
Ж. Абдуллахонов, Албатта кут.

2. Бекорчиликдан зерикиб тоқатсизланмоқ. В а р и а н т и: ўз(и)-
ни қайга қўйиш(и)ни билмаслик.

«Ўйга келса, ичи қизиб, ўз(и)ни қаерга қўйишини билмайди, айланай». С. Анорбоев, Эҳ, ёмон бўлди. Қўли ишга ўрганган одамнинг бекор қолиши катта фожиа. Бўғабой ўз(и)ни қайга қўйишини билмасди. Саид Аҳмад, Хукм.

3. Севинчдан кучли ҳаяжонланмоқ. В а р и а н т и: ўз(и)ни қа-
ерга қўйишни билмаслик.

Отам шўрлик севиниб, қувониб, ўз(и)ни қаерга қўйи-
шини билмай юргандир? Ш. Тошматов, Эрк қуши. Бола-
ларнинг шодлигига чек йўқ. Улар ўзларини қаерга қў-
йишни билмай югуришади. П. Турсун, Уқитувчи.

Ўз(и)ни қаерга қўяр(и)ни билмаслик. Қ. ўз(и)ни қаерга қў-
йиш(и)ни билмаслик.

Ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик ким. Кучли ҳаяжонлан-
ган ҳолда тоқатсизланмоқ. С и н о н и м и: ўз(и)ни қаерга
қўйиш(и)ни билмаслик 1; ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик;
ўтиргани жой тополмаслик.

Куни билан қўли ишга бормади, ўз(и)ни қаёққа ури-
шини билмади. А. Мухтор, Қанот жуфт бўлади. Қаттиқ
ташвиш ичида ўз(и)ни қаёққа уришини билмаган
Олахўжа яна Маъмуржон орқали Зағчақўзни меҳмонхонага ча-
қиртирди. П. Турсун, Уқитувчи.

Ўз(и)ни қаёққа қўйиш[(и)ни] билмаслик. Қ. ўз(и)ни қаерга қў-
йиш(и)ни билмаслик.

Ўз(и)ни қайга қўйиш(и)ни билмаслик. Қ. ўз(и)ни қаерга қў-
йиш(и)ни билмаслик.

Ўз(и)ни қайга қўяр(и)ни билмаслик. Қ. ўз(и)ни қаерга қўйи-
ш(и)ни билмаслик.

Ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик ким. Кучли ҳаяжонланган
ҳолда тоқатсизланмоқ. В а р и а н т и: ўз(и)ни қўярга жой то-
полмаслик. С и н о н и м и: ўз(и)ни қаерга қўйиш(и)ни бил-
маслик 1; ўтиргани жой тополмаслик; ўз(и)ни қаёққа ури-
ш(и)ни билмаслик.

У безовта бўлар, дам-бадам соатига қараб, ўз(и)ни қўйган
ни жой тополмасди. Р. Файзий, Шоҳи дәрпарда, Ана шун-
дай сағиз паркетга парма солишимиз билан эшонга хабар етиб-
ди. Қалим эшон ўз(и)ни қўярга жой тополмай қо-
либди. И. Раҳим, Оловкор.

Ўз(и)ни қўлга олмоқ ким. Ўз хатти-ҳаракатини иродасига бўй-сундирмоқ. **У х ш а ш и:** қўлга олмоқ 4.

Ўзини қўлга олдишга тиришди. Ҳатто товушидаги ҳаяжонни сездирмасликка уриниб, аҳволни тушунтирди. Ойбек, Қуёш қораймас. «Йигитлик ор-номуси қаёқда қолди? Қўлга ол ўзингни!» С. Анорбоев, Оқсой.

Ўз(и)ни қўярга жой тополмаслик. Қ. ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик.

Ўз қўл(и)га олмоқ. Қ. қўлга олмоқ.

Ўйга ботмоқ. Қ. ўйга чўммоқ.

Ўйга толмоқ ким. Узоқ фикрламоқ. **В а р и а н т и:** фикрга толмоқ. **У х ш а ш и:** хаёлга толмоқ.

Шу гаплардан кейин улар чуқур ўйга толиб, жимиб қолишди. П. Турсун, Уқитувчи. ... ёшгина бу қиз боланинг бу ерга келиб қолиши тўғрисида узоққина фикрга толди. Ғ. Ғулом, Нетай.

Ўйга чўммоқ ким. Чуқур фикрлаш ҳолатида бўлмоқ. **В а р и а н т и:** ўйга ботмоқ. **У х ш а ш и:** хаёлга чўммоқ.

Лекин чол гапиришга шошилмас, ... кўзларини юмганича чуқур ўйга чўмди. О. Еқубов, Ота изидан. ...унинг бир нуқтага тикилган ҳолда чуқур ўйга чўмганини кўриб, гапиришдан тортинди. О. Еқубов, Ота изидан. Кечадан буён ўйга ботаман-у, таажжуб қиламан. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик. Қ. ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик. **Ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик** ким[ўзининг]. Узоқ ўйлаб, аниқ бир фикрга кела олмаслик. **В а р и а н т и:** ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик. **С и н о н и м и:** бош(и) қотди 1.

Шундай қилиб, Абдуллаев ўйлаб-ўйлаб, ўйига етолмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. «Аммо М. Расулова ким бўлди экан? Эшитишимча, отасидан бошқа ҳеч кими йўқ-ку?!» Юлдузхон ўйлаб, ўйига етолмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Ўйлаб, ўйимга етолмасдим:** Нега ўн олти ёшдан ошган кап-катта одам ишдан бўшайди? Саид Аҳмад, Дадамнинг ўртоғи.

Ўй сурмоқ ким. Ҳамма нарсани унутган ҳолда фикрламоқ.

Маҳкам узоқ-узоқ ўй суриб, мана шундай хулосаларга келган эди. П. Қодиров, Уч илдиш. Ойша хола ... Бухорош шарифни извошларда кезиб томоша қилиш ҳақида ўй суради. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Улганнинг устига кўмган. Қ. ўлганнинг устига чиқиб тепмоқ.

Улганнинг устига тепмоқ. Қ. ўлганнинг устига чиқиб тепмоқ.

Улганнинг устига чиқиб тепмоқ ким. Бир кўнгилсиз иш устига

яна бошқа бир кўнгилсиз ишни қилмоқ. **Варианти:** ўлганнинг устига тепмоқ; ўлганнинг устига кўммоқ.

... қофияси келганда ҳеч кимни аямай қошиб оладиган Тожибой ... бир матални нақл қилиб, қассобни яна ўлганнинг устига чиқиб тепгандай қилди. П. Турсун, Уқитувчи. *Бир ғамга чалиндингми — бири иккинчисини эргаштириб келаверар экан. Ўлганнинг устига тепгандай, манави режамизнинг бузилганини қара. С. Анорбоев, Оқсой. «Обрўйимни ер билан яқсон қил, қомагимни бук, яна келиб: «Қомагингни кўтар», — де! Бу—ярага туз сепиш. Бу—ўлганнинг устига кўмган! Бу — мендан кулиш!»* Уйғун, Навбаҳор.

Унгдан келмоқ. Қ. ўнгдан келмоқ.

Унгдан келмоқ нима [ўзининг]. Муваффақиятли бўлмоқ. **Варианти:** ўнгдан келмоқ нима. **Ухшаш:** Унг келмоқ I.

Колхозда шундай раҳбарлар бўлса, иш ўнгидан келадиган беради. С. Назар, Яшил бойлик. *Афсуски, бу ерда ҳам менинг ишим ўнгидан келмади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Агар иш ўнгдан келиб, машина қўлга кирса, магазин ва складлардан олинадиган буюмларни бемалол кезиб сотиб оламан деб ўйлаганди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.*

Унг келмоқ I нима. Қулай бўлмоқ. **Синоним:** тўғри келмоқ 5. **Ухшаш:** ўнгдан келмоқ.

Бир оз жимликдан кейин, айтмоқчи бўлган гапи ўнг келиб қолдимиз, ҳазиломуз бундай деди: ... И. Раҳим, Ҳилола. *Мушукдай биқиниб бориб, ўнг келганини шаппа ушлайдига, орқа оёғидан судрайди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Унг келмоқ II нима. Воқеликка, чинга айланмоқ.

Дунёда бир талай тушларнинг ўнг келганини эшитганман. Ғ. Ғулوم, Тирилган мурда.

Ун оғиз. Қ. эллик оғиз.

Ўпка(нг)ни бос(...) ким [ўзининг] ёки кимнинг. Ҳовлиқма, тинчлан. **Варианти:** ўпка(си)ни босиб олгач ким [ўзининг]. **Ухшаш:** ўпка(си)ни босолмаслик.

Ушанда: «Ундоқ қилодурман, мундоқ қилодурман», — деб, ҳовлиқдинг, «Ҳой, ўпкангни бос, ука», — дедим, қулоқ солмадинг. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. «Тўхта, ўпкангни босиб ол, биз қилмаган ишни сенга ким қўйибди!...» С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. «Худо тилдан бир қарич қилиб берган бунга. Упкасини босиб қўй унинг». И. Раҳим, Ихлос.

Ўпка(си)ни босиб олгач. Қ. ўпка(нг)ни бос(...).

Упка(си)ни босолмаслик ким [ўзининг]. Ҳозирги йилдан сақлаб қололмаслик. **Варианти:** ўпка(си)ни [«зўрға»] босиб [ўзининг]. **Синоними:** ўпка(си)ни тутолмаслик. **Ухшаш и:** ўпка(нг)ни бос(...).

«... Эрталабки бир бурда нон-у бир пиёла чой билан юрибман»,— деди ва бу гапни айтди-ю, ўпка(си)ни босолмади. П. Турсун, Уқитувчи. «Онажон!»— деди ўпка(си)ни зўрға босиб Наташа. Ж. Абдуллахонов, Она ҳурмати.

Упка(си)ни [«зўрға»] босиб. Қ. ўпка(си)ни босолмаслик. **Упка(си)ни тутолмаслик ким [ўзининг].** Ҳозирги йилдан тийиб қололмаслик. **Синоними:** ўпка(си)ни босолмаслик.

Кампир Нормат билан Адолатни қучоқлаб ҳўнграб йиглаб юборди. Нормат ҳам ўпка(си)ни тутолмади, аммо она бағридан чиқиб, сафга бориб қўшилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. «Ой бориб, омон кел, ўғлим»,— деганича ўпка(си)ни тутолмай йиглаб юборди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Упка(си) тўлди кимнинг. Изтироб чекиб, йиглаб юбориш ҳолатига етмоқ. **Варианти:** ўпка(си) тўлишиб. **Ухшаш и:** хўрлиг(и) келди; йиғламоқдан бери бўлмоқ.

Унинг ўпка(си) тўлди. Йиглаб юбормаслик учун лабини тишлади. Ойдин, Асл ёр. «Азизим, Ҳаётим, нима бўлди?»— деди Фуломжон ўпка(си) тўлиб. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Шундай деб бир неча марта такрорлади, бирдан ўпка(си) тўлишиб, йўл бўйидаги катта тошга суяниб қолди. А. Мухтор, Туғилиш.

Упка(си) тўлишиб. Қ. ўпка(си) тўлди. **Урнига келтирмоқ ким нимани [унинг].** Уринлатмоқ (ижобий). **Варианти:** жойига келтирмоқ. **Синоними:** ўрнига қўймоқ 2; бажо келтирмоқ 2.

У гунашталикни жуда ўрнига келтирди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Эр-хотин бир-бировининг феълени обдан тушуниб, иззатини жойига келтирганидан, шу чоққача орага андаккина бўлса ҳам совуқчилик тушмаган эди. Ҳ. Назир, Рашк.

Урнига қўймоқ ким нимани [унинг]. 1. Бажармоқ. **Варианти:** жойига қўймоқ. **Синоними:** бажо келтирмоқ 1.

У бу шартни тўла-тўқис ўрнига қўя олмас ва шу вазҳдан ... шундан келадиган савобни ҳам яримта ҳисоблар эди. Ғ. Ғулом, Ҳажин қабул бўлди. Ахир қўли лаззат-де. Хотиржам бўлинг, ўз ишини худди аскардай жойига қўяди. Мен ўзим ҳам қулоғини бураб қўйдим. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. **Ўринлатмоқ** (ижобий). В а р и а н т и: жойига қўймоқ. С и н о н и м и: ўрнига келтирмоқ; бажо келтирмоқ 2.

Бойваччаликни ҳам ёмон ўрнига қўйдияг-да. Ҳ. Назир, Томоша. Улар тил ёғламалик қилиб, мақтовингни жойига қўйрдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ўртага олмақ кимлар кимни. Танбеҳ бериш ёки кўндирини мақсадида кўплашиб гапирмоқ.

«Шу ҳам уйланиш бўлдими, куёв бўлиб биттагина сайрайди-ган тўппинг бўлмаса»,— деб йигитлар куёвни ўртага оладилар. Ойдин, Бечора. «Айтиб қўйсам, тагин боламни ўртага олишса... Ҳамма олдида изза бўлса...» Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Уртоқлари ўртага олиб, чакана гапиришмади. «Иродаси бўш, бизга ҳам иснод келтиради»,— дейишди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Ўртага отмоқ. Қ. ўртага ташламоқ.

Ўртага солмоқ ким. 1. нимани. Кўпчилик олдида рўкач қилмоқ.

Бригадирлигимни ўртага солдинг. Кесатдинг. Ҳ. Назир, Рашк.

2. кимни. Мунозарада хизматидан фойдаланмоқ.

«Мен кетдим,— деди Аширмат,— бир-икки обрўли, катта одамларни ўртага соламан, қўймайман, келади келин». Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ўртага ташламоқ ким нимани — «фикр»ни. Фикрлашиш мақсадида ўз мулоҳазаларини бошқаларга айтмоқ. В а р и а н т и: ўртасига ташламоқ ким кимнинг нимани; ўртага ташланди нима; ўртага отмоқ.

Етиғи билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Ўртага ташланг! Ақллашайлик. Саид Аҳмад, Ҳукм. Мавриди келар, шу фикрларимни ҳам кўпчилик ўртасига ташларман. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳар ким ўзи билан бўлиб, эсга олинмаган гаплар шунақа вақтда бирин-кетин ўртага ташланиб, баъзан қизғин муҳокамага сабаб бўлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. «Элобод» колхозида ҳаваскорлар командасини қандай ташкил этиш тўғрисида ўз мулоҳазаларини ёш, қизғин руҳли йигитларга хос бир қайноқлик билан ўртага отди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ўртага ташланди. Қ. ўртага ташламоқ.

Ўртага тушмоқ ким. 1. Икки тарафни муросага келтирини мақсадида бирор жанжалга аралашмоқ. В а р и а н т и: ўрта(лар)ига тушмоқ ким кимларнинг; орага тушмоқ.

Одамлар ўртага тушиб, ҳар икки тарафни ажратиб қўйдилар. Ғ. Гулом, Аниқ даромад: «Жазанг!— деди Шербек

ичида ўзига ўзи. — Эр-хотиннинг ўртасига тушишни сенга ким қўйибди?!» С. Анорбоев, Оқсой. Бунақа вақтда орага тушиб бўладими! П. Қодиров, Уч илди.

2. Жабрдийда деб ҳисоблаган кишисини ҳимоя қилиб бирор жанжалли ишга аралашмоқ. В а р и а н т и: орага тушмоқ.

Унинг олдига бориб, узр сўра. Биз ҳам ўртага тушайлик-да, сени сўраб олайлик. И. Раҳим, Ихлос. Ҳайтовур, Сатторқул акам ўртага тушиб, колхозда қолдирди, яна ушлаб кетдим. Ғ. Ғулум, Тирилган мурда. ... агар Маҳкамни уришайётган бўлсангиз, мен орага тушмоқчиман. П. Қодиров, Уч илди.

Ўрта(лари)га тушмоқ. Қ. ўртага тушмоқ.

Ўртасига ташламоқ. Қ. ўртага ташламоқ.

Ўтавермоқ. Қ. дунёдан ўтмоқ.

Ўтака(си) ёрилди. Қ. ўтака(си)ни ёрмоқ.

Ўтака(си)ни ёрмоқ ким ёки нима кимнинг — ўтака(си) ёрилди кимнинг. Қаттиқ чўчитиб қўрқитмоқ. В а р и а н т и: ўтака(си) ўнга бўлинди; ўтака(си) ўттиз иккига бўлинди. С и н о н и м и: юраг(и)ни ёрмоқ I — юраг(и) ёрилди. У х ш а ш и: кайф(и) учди — кайф(и)ни учирмоқ.

Бир кун саҳармардонда келиб, ётган еримда «Воҳ» деб нақ ўтакамни ёрган эди. Ҳ. Назир, Пионерлар боғи. «Еввойи чўчқалар баҳодир Бекбўтанинг ўтакасини ёргандир», — деди Сувоқул салмоқ билан. Кулги кўтарилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қизил жангчилар етиб келди. Утакаси ёрилган босмачилар ўқ ёмғири ва қилич чақмоқлари остида тумтарақай қочишга тушди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Кўп ўтаканг ўнга бўлиниб, юрагинг ёрилавермасин. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши. «Менинг дўп этиб, коптовдек олдиларига сакраб тушганимни кўриб, ўтакалари ўттиз иккига бўлиниб кетса бўладими?!» С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошланиши.

Ўтака(си) ўнга бўлинди. Қ. ўтака(си)ни ёрмоқ.

Ўтака(си) ўттиз иккига бўлинди. Қ. ўтака(си)ни ёрмоқ.

Ўтиб кетмоқ I. Қ. дунёдан ўтмоқ.

Ўтиб кетмоқ II. Қ. жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ.

Утиргани жой тополмаслик ким. Кучли ҳаяжонланган ҳолда тоқатсизланмоқ. В а р и а н т и: Утиришга жой тополмаслик. С и н о н и м и: ўз(и)ни қаерга қўйиш(и)ни билмаслик I; ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик; ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик.

Утиргани жой тополмай, жизғинаги чиқиб юганида манави каллакесар ... пайдо бўлиб қолди. С. Анорбоев, Оқ

сой. Нега бўлмаса куёв поччамнинг ўзлари катта гапирадилар? Танқид қилганимизда, ўтиришга жой тополмай қолган эдилар-ку. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Утиришга жой тополмаслик. Қ. ўтиргани жой тополмаслик.
Ўтқазгани жой тополмаслик ким кимни. Ута даражада ардоқламоқ, парвона бўлмоқ. В а р и а н т и: **ўтқазишга жой тополмаслик.** С и н о н и м и: ер-кўкка ишонмаслик.

Баҳри хола қизини ўтқазгани жой тополмас, ҳадеб айвонга чиқар, ҳовлига тушар, баланд сўри остидаги столга жой тайёрлар эди. Ҳ. Назир, Альбом. *Нигоранинг онасининг миннатдорчилигини айтмайсиз! Утқазишга жой тополмайди бечора!* С. Анорбоев, Оқсой.

Ўтқазишга жой тополмаслик. Қ. ўтқазгани жой тополмаслик.

Қ

Қаёқдан кун чиқди?! Нечук бундай фавқулодда иш бўлди?! (Аҳён-аҳёнда келадиган киши кутилмаганда кириб келганида айтилади). У х ш а ш и: **қайси шамол учирди?!**

Оббо Раҳим ота-э, қаёқдан кун чиқди?! Биз томонларга ҳам келар экансиз-а . . . Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Қаёққа бош(и)ни урмоқ. Қ. бош(и)ни қаёққа урмоқ.

Қаёққа бош урмоқ. Қ. бош(и)ни қаёққа урмоқ.

Қайга бош(и)[ни] урмоқ. Қ. бош(и)ни қаёққа урмоқ.

Қайси бет билан. Қ. қайси юз билан.

Қайси тошга бош(и)ни урмоқ. Қ. бош(и)ни қаёққа урмоқ.

Қайси шамол учирди?! кимни. Бу томонга келишинг[из]га нима сабаб бўлди? В а р и а н т и: **қандай шамол[лар] учирди?; қандоққина шамол учирди? У х ш а ш и: қаёқдан кун чиқди?!**

Жонгинам, қайси шамол учирди сени? Яна бир қара, Зайнабмисан, жоним! Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Келинг, Ғози ака, илк саҳарда қандай шамол учирди? И. Раҳим, Ихлос. «Хўш, қандай шамоллар учирди?» Ғулможон бир зарур юмуш билан келганини айтди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча. Вой ўлай, қандоққина шамол учирди, эсингиздан чиқармабсиз-да. А. Мухтор, Хайри.

Қайси юз билан. Қандай қилиб, уялмай. В а р и а н т и: **қай юз билан; қайси юз(и) билан [ўзининг]; қайси бет билан (охирги вариант оз учрайди).**

... лекин уларнинг олдига энди қайси юз билан бораман, нима дейман? О. Еқубов, Муқаддас. *Наҳотки қиз болага*

шундай гап айтиб бўлса? Карим полвон қай юз билан шундай дея олди? Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Уҳ, энди қайси юз им билан ўша колхозга бораман. С. Зуннунова, Рашк. Узи бадном бўлиши устига, беғуноҳ Ҳаётни шарманда қилмайдими? Ота-онасининг кўзига, эл кўзига қайси бет билан қарайди? М. Исмоиллий, Фарғона тонг отгунча.

Қайси юз(и) билан. Қ. қайси юз билан.

Қайтарган жавоб(и). Қ. жавоб қайтармоқ.

Қай юз билан. Қ. қайси юз билан.

Қалб(и)га ваҳима солмоқ. Қ. юраг(и)га ваҳима солмоқ.

Қалб(и)дан сидириб ташламоқ. Қ. юраг(и)дан сидириб ташламоқ.

Қалб(и)ни очмоқ. Қ. юраг(и)ни очмоқ.

Қалб(и) пок. Қ. кўнгл(и) тоза.

Қандай шамол[лар] учирди? Қ. қайси шамол учирди?

Қандоқчина шамол учирди? Қ. қайси шамол учирди?

Қарши олинмоқ. Қ. қарши олмақ.

Қарши олмақ ким кимни. Кутиб олмақ. **Варианти:** қарши олинмоқ ким.

У Майнани очиқ чеҳра билан қарши олди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. 1882 йилнинг рамозони мусулмонлар тарафидан ... жуда ҳурмат билан қарши олинган эди. Ғ. Ғулом, Бадал новча — афсона қаҳрамони.

Қаттиқ кўнгил. Қ. кўнгл(и) қаттиқ.

Қаттиқ турмоқ ким [нимада — «гап»да]. Уз айтганининг амалга ошишини қатъий талаб қилмоқ. **Ухшаши:** оёғ(и)ни тираб олмақ.

«Бағримда бўлсин, уйлантириб қўяйлик», — деб қаттиқ турди-ю, бўлмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Муродова қаттиқ туриб олиб шу ишни амалга оширмаганда, бунчалик ҳосил тўплай олмас эдик. И. Раҳим, Ихлос.

Қаттиқ қўл. Талабчан. **Варианти:** қаттиқ қўлли; қаттиқ қўл [экан]лиг(и) кимнинг.

Вера Павловна ... камтар, очиқ кўнғил, шу билан бирга қаттиқ қўл устоз эди. С. Назар, Яшил бойлик. Кўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят талабкор ва қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга ... узоқ тикилдида... Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Биласан-ку қаттиқ қўллигимни! С. Анорбоев, Оқсой.

Қаттиқ қўл бўлмоқ — қаттиқ қўллик қилмоқ ким. Талабчан бўлмоқ. **Варианти:** қаттиқ қўлли бўлмоқ.

Раисимиз Ўқтамнинг чизган чизигидан чиқмайди, ундан сабоқ олиб қаттиқ қўл бўлиб кетяпти. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Биладан, баъзан қаттиқ қўллик қилди, лекин ҳақ гап бўлса, тан олади. П. Қодиров, Уч илдиэ. Қудратнинг анча қаттиқ қўлли бўлиб қолганини... Раҳим кўриб турган эди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Қаттиқ қўлли. Қ. қаттиқ қўл.

Қаттиқ қўлли бўлмоқ. Қ. қаттиқ қўл бўлмоқ.

Қаттиқ қўллик. Талабчанлик.

Пахта масаласи — умумхалқ иши, давлат иши, партия иши. Қаттиқ қўллик зарур, ана шунда иш юришиб кетади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Колхознинг даромад ва харажатини жуда қаттиқ қўллик билан олиб боради. С. Назар, Яшил бойлик.

Қаттиқ қўллик қилмоқ. Қ. қаттиқ қўл бўлмоқ.

Қаттиқ қўл [экан]лиг(и). Қ. қаттиқ қўл.

Қаҳр(и) келди. Қ. аччиғ(и) келди.

Қаҳр(и)ни келтирмоқ. Қ. аччиғ(и) келди.

Қиймоқ [?!]. Қ. кўз(и) қиймади.

Қилдан қийиқ ахтармоқ. Қ. қилдан қийиқ қидирмоқ.

Қилдан қийиқ қидирмоқ ким. Ёмон ният билан деярли айби йўқ одамнинг фаолиятидан айб топишга ҳаракат қилмоқ. **Варианти:** қилдан қийиқ ахтармоқ. **Синоними:** тирноқ орасидан кир изламоқ.

Бунақа қилдан қийиқ қидирадиган одатингиз йўқ эди шекилли. Ё чини билан ўртоқ Эшонбоевдан намуна оляпсизми? П. Қодиров, Уч илдиэ. ... бир вақтлар ҳам хўб мусобақа бўлар экан-да, баъзи кишилар қилдан қийиқ ахтаришарди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Қилидан қуйруғигача. Бутун тафсилоти билан, майда-чуйдасигача батафсил (эскирган). **Синоними:** ипидан игнасиғача; миридан сиригача. **Ушшаши:** бошдан оёқ.

... Қозикалон ва қушбегига бориб арз қилганини, уларнинг бунга қандай муомала қилганларини қилидан қуйруғигача бутун билиб олган бўлса ҳам... С. Айний, Судхўрнинг ўлими.

Қирқ марта ўлчаб, бир марта кесмоқ. Қ. етти ўлчаб, бир кесмоқ.

Қирқ ўлчаб, бир кесмоқ. Қ. етти ўлчаб, бир кесмоқ.

Қон бўлган юраклар. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Қон бўлмоқ. Қ. юраг(и) қон бўлди.

Қон(и)ни қайнатмоқ. Қ. қон(и) қайнади.

Қон(и) қайнади кимнинг — қон(и)ни қайнатмоқ ким ёки **нима кимнинг.** Аччиқланмоқ, қизишмоқ. **Синоними:** аччиғ(и) келди — аччиғ(и)ни келтирмоқ; ғазабга келмоқ — ғазабга

келтирмоқ; аччиғ(и) қистаб кетди. У х ш а ш и: зарда(си) қайнади; жаҳл(и) чиқди — жаҳл(и)ни чиқармоқ.

Раиснинг кўпол эътирозларини эшитиб турган Бекбўта, қони қайнаб кетди шекилли, ўзини туюлмай, кескин гапирди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Мудир гапни кўнайтириб, харидорнинг қонини қайнатмаслик учун, оқсоқлашиб ичкари кириб кетди. И. Раҳим, Ихлос. [Махсумнинг] Кейинги насиҳатомуз гапи қонини қайнатиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қон ютмоқ ким. Ич-ичидан кучли даражада руҳан азобланмоқ.

Ўзимдан ўтади, ўзим биламан. «Алдадимми?»— дейман, ишонмайман. «Босмачилар ўлдирдимми?»— дейман, қон ютаман. Сочларимни юлиб йиғлагим келади. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Олти-етти йилдан бери қовушолмай қон ютиб келаятганимизни наинки муттаҳам мингбоши билан гўрсўхта қози билмайди? М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Қон қилмоқ. Қ. юрак(и) қон бўлди.

Қора(си)ни кўрсатмаслик ким [ўзининг]. Қимнингдир кўзига ҳеч кўринмаслик.

Гафур эртасига ҳам ишга чиқмади. Учинчи кунни ҳам қорасини кўрсатмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ўзингизни панага оласиз, қорангизни кўрсатмайсиз. А. Мухтор, Туғилиш. Дори берган табиб, гўё касалдан умид узгандай, шу бўйи қорасини кўрсатмай кетди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Қора(си) ўчди кимнинг. Узоқлашиб, кўринмай кетмоқ.

Немисларнинг қораси ўчар-ўчмас бека кўча эшигини қулфлаб олди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳожи холанинг қораси ўчгандан кейин Дилшод томга қичқирди ... М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Қора терга ботмоқ ким. Ҳаддан ташқари зўр бериш натижасида мўл-кўл терламоқ. В а р и а н т и: **қора терга тушмоқ.**

Биз бу ерда кечани кеча-кундузни кундуз демай қоратерга ботиб ишлаймиз! А. Мухтор, Опа-сингиллар. Солижон, машинада туриб сигирнинг бошидан тортаман деб қоратерга тушди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Қора терга тушмоқ. Қ. қора терга ботмоқ.

Қорачиғ(и) қинидан чиқиб кетгудек. Қ. кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[аёз]ди.

Қора юрак — юрак(и) қора [кимнинг]. Фаразгўй, бузуқ ниятчи. У х ш а ш и: ич(и) қора; дил(и) сиёҳ.

Қора юрак душманнинг машғум чангали севикли дўстимиз, меҳрибон опамиз, бизнинг қўрқмас Жўраҳонимизни орамиздан юлиб олди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Тўқсонов бор пулини қора юракларни революцияга қарши қўзғатишга сарфлади. П. Турсун, Уқитувчи. Балки ... юраги тоза одамлар ўртасида юраги қораларни кўрганда унинг сочлари тикка-тикка бўлиб кетар. С. Анорбоев, Оқсой.

Қордан қутулиб, ёмғирга тугилмоқ ким. Аввалгисидан ҳам ёмонига учрамоқ.

«Кетидан кўсак қурти деган фалокат чиқди. Мана, кўринглар, тухум қўя бошлабди». — «Қордан қутулиб, ёмғирга тугилбмиз-да», — деди норозилик билан Умрзоқ ака. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Америка қув, золим, у бизнинг жилавимизни қўлига олди, қордан қутулиб, ёмғирга тугилляпмиз. Ойбек, Нур қидириб.

Қочирмоқ. Қ. бир чўқишда қочирмоқ.

Қош қўяман деб, кўз чиқармоқ ким. Яхшилик қиламан деган ҳолда ёмонлик қилиб қўймоқ.

Сизнинг ўрнингизда мен бўлсам қош қўяман деб, кўз чиқарардим. И. Раҳим, Ихлос. Сенга нима? Сен ўз тирикчилигингни қил. Қош қўяман деб, кўз чиқарма! Ойбек, Қутлуғ қон.

Қувонч(и) ич(и)га сиғмайди. Қ. севинч(и) ич(и)га сиғмайди. **Қувонч(и) оламга сиғмайди кимнинг.** Хурсандлиги ошиб-тошиб кетди. Синоним и: севинч(и) ич(и)га сиғмайди. Ухшаш и: бош(и) кўкка етди; қўй(и) мингга етди.

Алоҳида комиссиядан ўтиб, академияга путёвка ҳам олдим. **Қувончим оламга сиғмайди.** Ғ. Фулом, Едгор.

Қулинг ўргилсин. Ажойиб (йигит-яланг нутқида ишлатилади).

Мана бугун қулинг ўргилсин бир хиёбонки, кўланкасида ястангнинг келади. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Идорани қулинг ўргилсин қилиб ремонт қилдирибди. А. Муҳиддин, Характеристика.

Қулоқ бермоқ ким нимага — «гап»га. Тингламоқ (эскирган). Синоним и: қулоқ солмоқ 1.

Қулоқ бер: узоқ йили мажбуриятга деб бозордан қанча гўшт сотиб олдинг? И. Раҳим, Ихлос. Хосият хола «хайрли иш»нинг нималигига тушунмай қулоқ бериб ўтирган эди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Қулоқ-мия(си)ни емоқ ким кимнинг. Сўрайвериб, миясини чарчатмоқ, сергаплиги билан бездирмоқ. Синоним и: мия(си)-ни қоқиб, қўл(и)га бермоқ.

«... то гап уқтиргунимча чувиллашиб, қулоқ-миямни е в о р а й дейишди». С. Анорбоев, Оқсой. «Шаҳарга, холаминикига мени ҳам олиб боринг!»— деб қулоқ-миясини едим. Ойдин, Фонарь тагида.

Қулоқ осмоқ. Қ. қулоқ солмоқ.

Қулоқ солмоқ ким нимага — «гап»га. 1. Тингламоқ. В а р и а н т и: қулоқ осмоқ (эскирган). Синоними: қулоқ бермоқ.

Узоқдан ашула эшитилиб қолди. Нотаниш, аммо жуда ёқимли овоз. Беихтиёр қулоқ солдим. И. Раҳим, Ҳилола. Анорхон, сўзимга бирпас қулоқ о с а с и з м и? Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

2. Айтганини қилмоқ. В а р и а н т и: қулоқ осмоқ (эскирган). Синоними: гап(и)га кирмоқ.

... қайсарлигидан қолмади, агрономнинг гапига қулоқ солмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Уз уругингдан ишлатиш ҳаммадан роҳат ... Бегона қурсин, сўзга қулоқ о с м а й д и. Ойбек, Қутлуғ қон.

Қулоққа кирмаслик. Қ. қулоғ(и)га кирмаслик.

Қулоққа олмоқ. Қ. қулоғ(и)га олмоқ.

Қулоғ(и)га етказмоқ. Қ. қулоғ(и)га етмоқ.

Қулоғ(и)га етмоқ нима кимнинг — қулоғ(и)га етказмоқ ким кимнинг нимани. Бирор киши орқали эшитиб, хабардор бўлмоқ.

Бу ҳодиса ҳам қайси йўл биландир эшоннинг қулоғига етибди. И. Раҳим, Оловкор. Кошкийди Гулсумбиби шу ерда бўлса; Гулнорнинг «бузуқ»лигини унинг қулоғига етказса... Ойбек, Қутлуғ қон.

Қулоғ(и)га кирадими?! Қ. қулоғ(и)га кирмаслик.

Қулоғ(и)га кирмаслик нима кимнинг. 1. Паришон бўлиш, кучли ҳаяжонланиш ёки машғул бўлиш туфайли ўзига қарата айтилаётган гапларни англамаслик, эшитмаслик. В а р и а н т и: қулоққа кирмаслик нима. У х ш а ш и: қулоғ(и)га кирмоқ.

Эрининг бундан кейинги сўзлари қулоғига кирмади. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил. Одамнинг хаёли бирор нарса билан банд бўлганда, бошқа нарса қулоққа кирмайди. И. Раҳим, Оловкор.

2. Эътиборсиз қолдирмоқ, қабул қилмаслик. В а р и а н т и: қулоғ(и)га кирадими?!; қулоққа кирмаслик нима.

Мана бундай ботириброқ ур, ҳар сафар айтаман қолиб кетмасин деб. Қулоғингга ҳеч гап кирмайди. С. Назар, Яшил бойлик. Бас қил, аблаҳ! Қулоғингга гап кирадими, йўқми?! П. Турсун, Уқитувчи. Уғит кирмас қулоққа, мен учун ҳеч тортмангиз ташвиш. С. Абдулла, Майли,...

Қулоғ(и)га кирмоқ нима — «гап» кимнинг. Махсус тингламагани, қизиқмагани ҳолда эшитмоқ. **У х ш а ш и:** қулоғ(и)га кирмаслик 1; қулоғ(и)га чалинмоқ.

«Шу одам Бўта эмасмикан? Бир гап юрган эди, Саломатни Бўтабой йўқ қилган деган».—«Билмадим, болам. Бир қулоғимга кирган эди-ю, қайдам, одамнинг оласи ичида бўлади». Саид Аҳмад, Ҳукм.

Қулоғ(и)га олмоқ ким [ўзининг] нимани — «гап»ни. Кимнингдир фикрига амал қилиб иш тутмоқ. **В а р и а н т и:** қулоққа олмоқ ким нимани.

Қампир Саодатнинг она насиҳатини қулоғига олганидан мамнун эди. И. Раҳим, Ихлос. *Унинг сўзларини қулоққа олмаганлигидан пушаймон қилар, ўз-ўзидан хижолат бўлар эди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Қимсан.

Қулоғ(и)га чалинмоқ нима кимнинг. Бирор гапни ёки товушни ноаниқ тарзда эшитмоқ. **У х ш а ш и:** қулоғ(и)га кирмоқ.

Эркаklar орасидаги гап Асалбибининг қулоғига чалинган эди. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Узоқдан тракторларнинг гувиллаган овози қулоққа чалинади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Қулоғ(и)га қуйилиб қолмоқ. Қ. қулоғ(и)га қуймоқ.

Қулоғ(и)га қуймоқ. 1. ким кимнинг нимани. Гап уқтирмоқ.

«Хўжабеков туни билан тоза қулоғига қуйибди»,—деб кўнглидан ўтказди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. ким ўзининг нимани. Хотирасида мустаҳкам сақламоқ. **В а р и а н т и:** қулоғ(и)га қуйилиб қолмоқ нима [кимнинг].

Бешинчи курсда ўқиса ҳам, интизомни бузса, аямаймиз, шуни қулоқларингга қуйиб олинглар. П. Қодиров, Уч илдиэ. *«Қизим, барвақт туришга одат қил. Кўзинг очилдими, ирғиб тур; эриниб ёта берса, киши ланж бўлади»,— дегани қулоғига шундоққина қуйилиб қолган экан.* Р. Файзий, Тош ойна.

Қуруқ аравани олиб қочмоқ. Қ. аравани қуруқ олиб қочмоқ.

Қут(и) учди. Қ. қут(и) ўчди.

Қут(и) ўчди кимнинг. Қаттиқ қўрққанидан, ғазабланганидан ранги оқариб кетди.

Ҳокимнинг сариқ мўйлови учди, қутти ўчди. М. Исмоилий, Фаргона тонг отгунча. *«Онахон!— деди Анзираг қутти ўчиб.— Қайтинг, болам».* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Қушдек || қушдай енгил тортмоқ. Қ. енгил тортмоқ.

Қуш каби енгил тортмоқ. Қ. енгил тортмоқ.

Қўйган одам. Қ. одам қўймоқ.

Кўй(и) мингга етди кимнинг. Беҳад севинмоқ. Синоним: бош(и) кўкка етди; тери(си)га сигмай кетмоқ; оғз(и) қулоғ(и)га етди; оғз(и)нинг таноби қочди.

Бир кун раис миробнинг уйига Султоновни бошлаб келди. Алиқулнинг қўйи мингга етди, азиз меҳмонни ўтқизгани жой тополмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўйн(и)га қўл солмоқ ким кимнинг. Фикр-ниятини билишга ҳаракат қилмоқ. У х ш а ш и: кўнгл(и)га қўл солмоқ.

Улар орасида чўпон-у зоотехник бўламан деганлари топиладими? Қўйнига қўл солтиб кўриш керак. С. Абдуқаҳор, Ҳаётнинг бошланиши. Улар пайти-пайти билан Насибанинг қўйнига қўл солиб кўрар эдилар. Ҳ. Нуъмон, Ешликда берган кўнгил.

Кўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ. Қ. қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ.

Кўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ ким кимнинг. Ёлғон ваъдалар билан алдамоқ. В а р и а н т и: қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ.

Бу гапинг рост! Буларнинг ҳаммасиям бошда шунақа қўйнингни пуч ёнғоққа тўлдирадилар-у, кейин ... О. Ёқубов, Дастлабки қадам. Менимча, Юсуфийнинг қўйинини пуч ёнғоқ билан тўлғизганлар бор. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлғизмоқ. Қ. қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ.

Кўй оғзидан чўп олмаган. Ниҳоят даражада беозор, мўмин.

«Назаримда, қадам олиши, турқи-таровати Назирқулга ўхшайди». — «Йўқ-э! Қўй оғзидан чўп олмаган бола-я! Янглишаётгандирсиз». Саид Аҳмад, Ҳукм.

Кўл баланд келганда. Қ. қўл(и) баланд келди.

Кўл бермоқ I ким кимга. Саломлашиш учун дастпанжасини узатмоқ.

«Мол-жон омонми, ўтоғаси?» — Сузонжон ичкари кириб, Ойсулувнинг бобосига қўл берди. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўл бермоқ II ким кимга. Мурид бўлмоқ (эски).

Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Бойимиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан. И. Раҳим, Ихлос. Таъба-тазарру қилиб, ўша жойдаги эшонга қўл беринг. Бир оз хайр-эхсон қилинг. Қиёмат яқин қолди. И. Раҳим, Оловкор.

Қўлга киргизилмоқ. Қ. қўлга кирмоқ.

Қўлга киргизмоқ. Қ. қўлга кирмоқ.

Қўлга киритилмоқ. Қ. қўлга кирмоқ.

Қўлга киритмоқ. Қ. қўлга кирмоқ.

Қўлга кирмоқ *нима* — қўлга киритмоқ *ким нимани*. Ихтиёрига ўтмоқ, эгалламоқ (кейинги вариант — расмий). В а р и а н т и: қўлга киритилмоқ *нима*; қўлга киргизмоқ; қўл(и)га киргизмоқ *ким [ўзининг] нимани*; қўлга киргизилмоқ *нима*. А н т о н и м и: қўлдан кетмоқ; қўлдан чиқмоқ I.

Ен-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга кирди. Ойбек, Қутлуг қон. *Биз бахтимизни курашларда қўлга киритяпмиз.* С. Анорбоев, Оқсой. *Нимаики қийинчилик билан қўлга киритилса, шунинг ўзи ҳаммадан қадрли бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Болта кўпас ... қоратунроқ ерларнинг барисини қўлга киргизиб олди-я!* М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча. *У уй-жойини, машатини кўрсатиш билан мақтанмоқчи эмас, чунки қўлга киргизган нарсаси ўз қадр-қийматидан юқори бўлган одам мақтанади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Бир томондан, мазкур мақола асосида, қўлга киргизилган ютуқларни мустаҳкамлаш лозим бўлса, иккинчи томондан ...* С. Айний, Қуллар.

Қўлга олинмоқ. Қ. қўлга олмоқ.

Қўлга олмоқ *ким*. I. *нимани*. Ўз ихтиёрига ўтказмоқ. В а р и а н т и: ўз қўл(и)га олмоқ; қўл(и)га олмоқ *ким [ўзининг] нимани*.

Коммунистлар ҳозирдан бошлаб ташаббусни қўлга олишлари керак. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Ишчилар, солдатлар, деҳқонлар ҳокимиятни ўз қўлларига олиб, биринчи навбатда ...* П. Турсун, Уқитувчи. *Фарғонада ер-сув борми, от-улов борми — барини шўро қўлига олиб, чоракорга бўлиб бераётганмиш.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2. *нимани*. Қўққисдан ҳужум қилиб босиб олмоқ (расмий). В а р и а н т и: қўлга олинмоқ *нима*.

... *банкани бутун қоғоз оқчалари, олтин, кумуш пуллари ва бошқа қийматли ашёлари билан қўлга олиб, халқники деб эғлон қилдилар.* С. Айний, Судхўрнинг ўлими. *Менга қайси траншеяларга кирганини ва қайси нуқталар қўлга олинганини айтсин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3. *кимни*. Ҳибс қилмоқ, қамаш мақсадида тутмоқ (расмий). В а р и а н т и: қўлга олинмоқ *ким*.

Бобомурод такламачини қўлга олишга қарор қилиниб, ижросига киришилди. С. Айний, Қуллар. *Иван Василич қўлга*

о л и н г а н босмачининг ёлғиз эмаслигини тахмин этди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4. кимни. Бирор йўл билан ўз хоҳишига бўйсунадиган қилмоқ.

Раис Умрзоқ отага ўхшаш обрўли, тажрибакор пахтакорларни қўлга олиш ниятида озмунча югурдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Сельподаги Бозоровни яхши биласиз. Уша сурбет отамни қўлга олган. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қўлга туширилмоқ. Қ. қўлга тушмоқ.

Қўлга туширмоқ. Қ. қўлга тушмоқ.

Қўлга тушмоқ ким — қўлга туширмоқ ким кимни. 1. Тутқун бўлмоқ. В а р и а н т и: қўл(и)га тушмоқ ким кимнинг; қўлга туширилмоқ ким (расмий).

Мен ҳам ҳукуматнинг одамиман. Қўлга тушсанг, менинг обрўймга футур етади. Саид Аҳмад, Хукм. Розик қўрбошини қолган-қутган йигитлари билан қўлга тушириш режасини тузишди. С. Анорбоев, Оқсой. Қўлимга тушмади-да. Девор ошиб қочди ҳароминг. П. Турсун, Уқитувчи. ... икки иштирокиюнчининг қўлга туширилганини кўриб қайтган. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2. Бирор ножўя иш билан тutilмоқ.

От сенинг тагингдами — бўлди, қўлга тушдинг. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳа майли, танқид қила қолсин, мен ўша Уктамни шундай қўлга туширайки, ... Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

3. Алданиб, ўз ихтиёрини бериб қўймоқ. В а р и а н т и: қўл(и)га тушмоқ ким кимнинг; қўлга туширилмоқ ким (расмий).

«Наҳотки ... қўлга ололмасаларинг-а?»—«Қўлга тушиб бўпти». С. Зуннунова, Янги директор. Исқирт одамсиз, алдаб қўлга туширдингиз мени, бир дафъа қизимни ўтга ташладим, энди бас ... Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Қўлдан бермоқ ким нимани ёки кимни. Йўқотмоқ; беҳуда, бефойда ўтказмоқ. С и н о н и м и: бой бермоқ 2.

Шунинг учун кўпинча суҳбатда ташаббусни қўлдан бермасди. П. Қодиров, Уч илдиз. Мен пайтни қўлдан бермасликка тиришдим, яна сўз бошладим. Ойдин, Икки кўзи шунда. Бояги эҳтимол тутилган тўқинишда, ажаб эмаски, бизникилар ўн кишини қўлдан берган бўлсалар. С. Айний, Қуллар.

Қўлдан келган[и]ча. Қ. қўл(и)дан келганча.

Қўлдан кетмоқ нима. Кимнингдир ҳукмидан, ихтиёридан чиқиб кетмоқ. В а р и а н т и: қўл(и)дан кетмоқ нима кимнинг. С и н о н и м и: қўлдан чиқмоқ 1. А н т о н и м и: қўлга кирмоқ.

Ҳар нима бўлса-бўлсин-у, шиқилиб, мангбошлик қўлдан кетмасин. М. Исмоилӣ, Фарғона тонг отгунча, Белоруссиянинг яна бир шаҳри, дарё бўйидаги шаҳар — саноат шаҳри қўлимиздан кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қўлдан чиқарилмоқ. Қ. қўлдан чиқмоқ. II.

Қўлдан чиқармоқ I. Қ. қўлдан чиқмоқ I.

Қўлдан чиқармоқ II. Қ. қўлдан чиқмоқ II.

Қўлдан чиқмоқ I нима — **қўлдан чиқармоқ I ким нимани.** Кимнингдир ҳукмидан, ихтиёридан чиқиб кетмоқ. **Варианти:** қўл(и)дан чиқмоқ нима кимнинг — қўл(и)дан чиқармоқ ким [ўзининг] нимани. **Синоним:** қўлдан кетмоқ; **Антоним:** қўлга кирмоқ — қўлга киритмоқ.

Ҳар кунги камидан юз сўмдан уч юз сўм чўнтақларига тушадиган текин даромад қўлдан чиқиб кетса, нега хафа бўлшимасин?! С. Анорбоев, Оқсой. Насия бир манфаат учун нақд фойдани қўлдан чиқариш ақлли одамнинг иши эмас. С. Айний, Қуллар. Фақат Нигора ўзиники бўлса, қўлдан чиқиб кетмаса, . . . бас. С. Анорбоев, Оқсой. «Оқибат яхши бўлса, қўлимдан сира чиқармайман. Ялқов ва ғирром ё қўли эгри бўлса, силлиқлик билан ҳайдаيمان», — деб ўйлади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Қўлдан чиқмоқ II нима — **қўлдан чиқармоқ II ким нимани.** Битмоқ (қуриш, тикиш, ёзиш кабилар). **Варианти:** қўлдан чиқарилмоқ нима.

Уйларнинг бир қисми қўлдан чиқаёзибди-ку. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ойна-эшикларни қўлдан чиқарди-к, энди пелини бошламоқчимиз; Жонли сўзлашувдан. Унчеккадаги учта уй батамом қўлдан чиқарилиб, деразаларига ойна солиш-у, оқлаши қолган. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Қўл(и) баланд кимнинг нимада. Рақобатда, мусобақада вазияти устун.

«... оқ подшоҳ деган хунаса фармон чиқариб, халқдан мардикор сўраб қолди. Урушда қўли баланд эмас шекилли», Ойбек, Қутлуғ қон.

Қўл(и) баланд бўлди кимнинг — **қўл(и)ни баланд қилмоқ ким кимнинг.** Рақобатда, мусобақада вазияти устун бўлди. **Варианти:** қўл(и) юқори бўлди. **Ухшаш:** қўл(и) баланд келди.

Бу йил мўл ҳосил олсак, қўлимиз баланд бўлишимиз унутманг, азизим! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Утган сафар партия мажлисида Хўжабековнинг шохини, қолаверса, ўзининг ҳам шохини синдириб, Шербекнинг қўлини баланд

қилиб кетган эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Мана янги қарордан кейин даромадинеиз ошиб, қўлларингиз юқори бўлиб кетади.* И. Раҳим, Ҳилола.

Қўл(и) баланд келди кимнинг [нимада]. Рақобатда, мусобақада ютадиган мавқеда бўлмоқ. **Варианти:** қўл(и) юқори келди; қўл баланд келганда (—). **Ухшаш:** қўл(и) баланд бўлди.

Қўлинг баланд келса, душманни зирқиратиб қувиб чекиниш йўлини ғалаба ва қаҳрамонлик йўлига айлантирасан. Ойбек, Қуёш қораймас. *Менга ким тўғаноқ солганини биламан. Кимнинг қўли юқори келишини кўрармиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Курашда гоҳо қўлингиз баланд келадим, гоҳо паст. Қўл баланд келганда, суюниб, хотиржамликка берилмаслик керак.* М. Исмөйлий, Фарғона тонг отгунча.

Қўл(и) бормади кимнинг нима қилишга. Ниманидир қилмасликка ундовчи ҳис-туйғунинг таъсирида бирор фаолиятга кириша олмаслик.

Қисқаси, энди унга хат ёзишга қўлим бормади. А. Мухтор, Хайри. *Ғуломжон қўли бориб-бормай кун қизиғигача пахта терди.* М. Исмөйлий, Фарғона тонг отгунча.

Қўл(и)га киргизмоқ. Қ. қўлга кирмоқ.

Қўл(и)га олмоқ. Қ. қўлга олмоқ.

Қўл(и)га тушмоқ. Қ. қўлга тушмоқ.

Қўл(и)дан келган[и]ча [ўзининг]. Қила олганича, билганича, кучи етганича. **Варианти:** қўлдан келган[и]ча (—).

Саттор акага ҳам қўлидан келганича яхши муомала қиладиган бўлди. П. Қодиров, Уч илди. *Сизни ташлаб қўймаймиз. Қўлимиздан келганича ёрдам берамиз.* С. Зуннунова, Гулхан. *Сиз бошланг, мен қўлдан келганча ёрдам бераман:* Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Раҳмат, хотиржам бўл! Қўлдан келганича уринамиз.* Ғ. Аҳмадий, Камолот.

Қўл(и)дан келмоқ (... келади) нима қилиш кимнинг. Бажаришга, қилишга қодир, бажара олади, қила олади. **Ухшаш:** улдасидан чиқмоқ.

Йўқол кўзимдан! Сенсиз ҳам дон экиш қўлимдан келадим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Яхшиси, бу ишдан воз кеч. Қўлингдан келган ишни қил.* И. Раҳим, Ихлос. *Абдуғанибой унинг сўзини эшитиб, кўп афсусланди, қўлидан келса, ҳозир унинг хотинини оёққа бостириб беришга тайёр эканини билдирди.* А. Қаҳқор, Вемор.

Қўл(и)дан кетмоқ. Қ. қўлдан кетмоқ.

Қўл(и)дан чиқармоқ. Қ. қўлдан чиқмоқ I.

Қўл(и)дан чиқмоқ. Қ. қўлдан чиқмоқ I.

Қўл(и) калта кимнинг. Чекланган имкониятга эга. В а р и а н т и: қўл(и) қисқа; қўл(и) қисқа[экан]лиги. А н т о н и м и з: қўл(и) узун.

Уйлаб қарасам, дўппи тор экан ... Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан. И. Раҳим, Ихлос. Уз ҳолимга яраша тўёна билан бориб, хурсандчилигини кутлашга қодир эмасмидим? Шукур, колхозчиман, қўлим қисқа эмас. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. Шокир ота яна ўзининг «қўли қисқалиги»дан, рўзгор танглигидан ғоят куйиниб сўзлади. Ойбек, Қутлуғ қон.

Қўл(и) калта бўлди кимнинг — қўл(и)ни калта қилмоқ нима кимнинг. Чекланган имкониятга эга бўлмоқ. В а р и а н т и: қўл калта бўлди (—) — қўл калталик қилди (—); қўл қисқалик қилди (—).

Бироқ одам оз бўлгандан кейин, қўлимиз калта бўлар экан. Бирмунча ғўзалар қум остида нобуд бўлса, иложимиз қанча? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ушандай беозор кунларнинг тагига сув кетди. Инқилоб эшоннинг қўлини калта қилиб қўйди. Саид Аҳмад, Ҳукм. Экинимиз яхши бўлмади. Қўл калта бўлгандан кейин, қаёққа узатасан? Ойбек, Қутлуғ қон. Ферма қураман, ҳаммом соламан, клуб қиламан. Эҳ, ҳозир қўл калталик қилиб турибди. Ҳ. Нуъмон, Ёшликда берган кўнги. Баъзилар дейдики, пахтага зўр берсақ, донга қўл қисқалик қилади... Тўғри эмас. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Қўл(и)ни баланд қилмоқ. Қ. қўл(и) баланд бўлди.

Қўл(и)ни бигиз қилмоқ ким [ўзининг] кимга. Ниқтаб кўрсатмоқ. В а р и а н т и: бармоғ(и)ни бигиз қилмоқ.

Тўқсонов захарли башарасини тириштириб, қўлини Холмуроднинг юзига бигиз қилди-да, бир қадам олдинга босди. П. Турсун, Уқитувчи. Бошқарма энди ўз хатоси учун жавобгарликдан қўрқиб, бизга бармоғини бигиз қилипти. А. Мухтор, Туғилиш.

Қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб. Қ. икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб.

Қўл(и)ни калта қилмоқ. Қ. қўл(и) калта бўлди.

Қўл(и)ни кўтармоқ ким [ўзининг]. Таслим бўлганини билдирмоқ.

Ў х ш а ш и: қўл кўтармоқ.

Яхшиликча эгардан туш-у, қўлини кўтар. Бўлмаса от устидан телпақдай учираман. П. Турсун, Уқитувчи. Бўтабой,

аскиядан енгилиб, таслим бўлдим дегандек, икки қўлини кўтарди. Саид Аҳмад, Хукм.

Қўл(и)ни силтамоқ. Қ. қўл силтамоқ.

Қўл(и)ни совуқ сувга урдирмаслик. Қ. қўл(и)ни совуқ сувга урмаслик.

Қўл(и)ни совуқ сувга урмаслик ким [ўзининг]. Қийинроқ жисмоний меҳнатни мутлақо қилмаслик. В а р и а н т и: **қўл(и)ни совуқ сувга урдирмаслик ким кимнинг.**

Нусратилла рўзгорда қўлини совуқ сувга урмайди, ота мулкига бирор тийинлик наф қўшган эмас, ҳали қўлидан бирор иш келишини кўрсатгани йўқ. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Букчайиб қолган қайнатанинг қўлини совуқ сувга урдирмади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Қўл(и)ни урмоқ. Қ. қўл урмоқ.

Қўл(и)ни ювиб, қўлтиққа урмоқ. Қ. қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ.

Қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га артмоқ. Қ. қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ.

Қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ ким [ўзининг]. Ихлоси қайтиб, ишонмай қўйиб, диққат-эътиборидан соқит қилмоқ. В а р и а н т и: **қўл(и)ни ювиб, қўлтиққа урмоқ; қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ; қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га артмоқ; қўлни қўлтиққа артмоқ ким; қўл(и)ни қўлтиғ(и)га урмоқ.**

«Лайлатулқадрдан қўлини ювиб, қўлтиғига урган хотинини яна ўша безиллаб қолган нарсасига рўбарў қилиш осон эмас эди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. Қойилман. Агар фермага ўтаман деганингизда борми, қўлимни ювиб, қўлтиққа урардим-у, бетингизга иккинчи қарамай қўя қолардим. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар. Ҳа, шундай эдим, ёруғ дунёдан қўлни ювиб, қўлтиққа урган вақтларим бўлган эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Вишка монтажчилари аллақачон қўлларини ювиб, қўлтиқларига артиб ўтирибдилар. И. Раҳим, Оловкор. «Йўқ»,— деса, ... кўнгилни узиб, қўлни ювиб, қўлтиққа артиб кетаверасан. П. Турсун, Уқитувчи. Пўлатжонни туппа-тузук йигит деб ихлос қўйиб юрган эдим, ҳафсалям пир бўлиб, қўлимни қўлтиғимга уриб қўйганман. Саид Аҳмад, Қадрдон далалар.

Қўл(и)ни қўлтиғ(и)га урмоқ. Қ. қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ.

Қўл(и) очиқ кимнинг — очиқ қўл. Сахий.

Башарти уй бекаси, содда, қўли очиқ хотин Асалбиби паловдан бошқа бирон енгилроқ овқатга уринмоқчи эканини

сезса ... Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Отам камтар, тўғри сўз, очик қўл одам эди.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Қўл(и) тегадими?! Қ. қўл(и) тегмади.

Қўл(и), тегмади кимнинг нима қилишга. Жуда бандлиги туфайли вақт тополмаслик. В а р и а н т и: **қўл тегмади нима қилишга; қўл(и) тегса; қўл тегса нима қилишга; қўл(и) тегадими?!; қўл тегибдими?! нима қилишга.**

Тура қол, болам, сенинг ҳам бош-кўзларингни ювиб қўяй! Кундузи қўлим тегмайди. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. Кечирасиз, биздан хатолик ўтибди. Ҳаммасининг эмас, фақат ўн тўрт кишининг ишини ёзибмиз. **Қўл тегмади.** С. Назар, Яшил бойлик, *Йўқлаб боришга қани қўлим тегса!* Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари: *Ҳар қанча гина қилсангиз арзийди.* Асти қўл тегса-чи! Айниқса кейинги вақтларда кеча-кундуз дарс тайёрлашга тўғри келади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Ахир майда-чуйдаларга сарф қиладиган вақтим борми, **қўлим тегадими?! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.** «Договорнинг бир нусхасини сўрабди». — «Юбормаганмидингиз?» — «**Қўл тегибдими?!**» Саид Аҳмад, Хукм.

Қўл(и) тегса. Қ. қўл(и) тегмади.

Қўл(и) узун кимнинг. Ортиқ даражада имкониятга эга. А н т о н и м и: **қўл(и) калта.**

Колхознинг қўли узун. Гап ёлғиз қонуний йўл топа билишда. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Э хотин, мана бизнинг ҳам қўлимиз узун бўлиб қолди.* С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас.

Қўл(и) эгри кимнинг. Узгаларнинг ҳақини, мулкани ўғирлайдиган; майда ўғри.

Овқатга ҳеч тўймайди. Бунинг устига қўли эгри: нон ўғирлайди, ҳароми. П. Турсун, Уқитувчи.

Қўли эгрилик. Узгаларнинг ҳақини, мулкани ўғирлашлик.

... эшонникида юравериб, хийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман. Ф. Фулом, Шум бола.

Қўл(и) юқори бўлди. Қ. қўл(и) баланд бўлди.

Қўл(и) юқори келди. Қ. қўл(и) баланд келди.

Қўл(и) қисқа. Қ. қўл(и) калта.

Қўл(и) қисқа[экан]лиги. Қ. қўл(и) калта.

Қўл калта бўлди. Қ. қўл(и) калта бўлди.

Қўл калталиқ қилди. Қ. қўл(и) калта бўлди.

Қўл келмоқ нима кимга. Манфаатига мос тушган ҳолда қулайлик бермоқ. У х ш а ш и: **иш бермоқ.**

Эскилик бизнинг душманларимизга ана шундай қўл келди. А. Мухтор, Хайри. У қўл келган нарсанинг ҳаммаси билан савдо қилади. Ғ. Гулом, Чорбозорчи, Қози ... гоҳ йиғлар, гоҳ ялинар, лекин бу найрангларнинг ҳеч бири қўл келмасди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Қўл кўтармоқ I ким кимга. Урмоқчи бўлмоқ. У х ш а ш и: қўл(и)ни кўтармоқ.

... жеркидим, алашимни сендан олмоқчи бўлдим, қўл кўтардим ... А. Мухтор, Опа-сингиллар. Аёл кишига қўл кўтариш эракиннинг иши эмас. Ҳақорат қилишга тили бормайди. Р. Файзий, Ёдгор.

Қўл кўтармоқ II ким. 1. Тарафдорлигини, хайрихоҳлигини билдирмоқ (овозга қўйишда).

Овозга қўямиз. Хоҳласангиз, «Ҳа»га, хоҳласангиз, «Қарши»га қўл кўтариш: Ихтиёр ўзингизда. П. Турсун, Уқитувчи, «Шу янги ерга ким пахта экади?»— дейилганда, биринчи бўлиб Умрзоқ ака билан комсомол қиз Лолахон қўл кўтаришган эди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

2. Гапирмоқчи эканини билдирмоқ (йиғилишда, дарсда).

... мажлисни ёпиш учун ўрнидан қўзғалганида, орқароқда кимдир қўл кўтарди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қўлни силтамоқ. Қ. қўл силтамоқ.

Қўлни ювиб, қўлтиққа артмоқ. Қ. қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ.

Қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ. Қ. қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ.

Қўл силтамоқ ким [кимга ёки нимага]. Диққат-эътиборга нолойиқ деб топмоқ. В а р и а н т и: қўлни силтамоқ; қўл(и)ни силтамоқ ким ўзининг.

Бўлмаса шунга фаҳми етса, колхозга янги келаётган одамларга қўл силтаб қарармиди! Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Оламнинг наъмасига қулоқ солсанг, ҳар хил нарса эшитсанг, Қўлни силташ керак. Ойбек, Қутлуғ қон. Агар қиз мужамал жавоб берса, у вақт қўлингни силтайсан-да, юраверсан. Ойбек, Қутлуғ қон.

Қўл тегибдими?! Қ. қўл(и) тегмади.

Қўл тегмади. Қ. қўл(и) тегмади.

Қўл тегса. Қ. қўл(и) тегмади.

Қўлтиғ(и)га сув пуркамоқ ким кимнинг, Бирор ишни қилишга ўчакиштирмоқ, гижғижламоқ.

Ҳа, унинг қўлтиғига сув пуркаётган ҳам шу Бек. Саид Аҳмад, Қадрдон даладар. «Кимдир қўлтиғига сув

п у р к а ё т г а н г а ў х ш а й д и, — деб ўйлади. М. Муҳамедов, Гавхар.

Қўлтиғ(и)дан тарвуз(и) тушди. Қ. тарвуз(и) қўлтиғ(и)дан тушди.

Қўл урмоқ ким нимага. 1. Тегмоқ. В а р и а н т и: қўл(и)ни урмоқ ким [ўзининг] нимага.

Баъзида пиёла қидира туриб, гугуртга қўл урганлигини ўзи пайқаб қоларди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши. Буларни Орифжоновнинг ўзи сўрамасам ҳам зўрлаб берган, бу нарсаларга ҳали ўзим қўл урганганим йўқ. Саид Аҳмад, Узун тил. Солган дастурхоним солиқлиғича қолди, отам қўлини ҳам урмай ётиб олди. М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

2. Бирор ишни қила бошламоқ.

Мана бугун катта ишга қўл урди к. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Султонов нимаики ишга қўл урмасин, ишчанлик қобилиятини халқ кўришини истарди.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

Қўл қисқалик қилди. Қ. қўл(и) калта бўлди.

Ғ

Ғазабга келмоқ ким нимадан — ғазабга келтирмоқ нима кимни. Аччиқланмоқ. С и н о н и м и: аччиғ(и) келди — аччиғ(и)ни келтирмоқ; қон(и) қайнади — қон(и)ни қайнатмоқ; аччиғ(и) қистаб келди. У х ш а ш и: жаҳл(и) чиқди — жаҳл(и)ни чиқармоқ.

Эски алам Эргашнинг ёдига тушиб, ғазабга келади... Ш. Ризо, Уч. *Карикатура, албатта, домланинг тарафдорларини ғазабга келтирди.* П. Турсун, Уқитувчи.

Ғазабга келтирмоқ. Қ. ғазабга келмоқ.

Ғазаб(и)дан тушмоқ. Қ. аччиғ(и)дан тушмоқ.

Ғазаб(и) келди. Қ. аччиғ(и) келди.

Ғазаб(и)ни келтирмоқ. Қ. аччиғ(и) келди.

Ғазаб(и)ни қайнатмоқ. Қ. ғазаб(и) қайнади.

Ғазаб(и) қайнади кимнинг — ғазаб(и)ни қайнатмоқ нима кимнинг. Дарғазаб бўлмоқ, ниҳоятда қаттиқ ғазабланмоқ. С и н о н и м и: жон(и) чиқди II — жон(и)ни чиқармоқ; жон(и) ҳалқум(и)га келди 3. У х ш а ш и: қон(и) қайнади — қон(и)ни қайнатмоқ.

Унинг жаҳли чиқаётганини, тобора ғ а з а б и қ а й н а б, кескин гапираётганини ҳамма сезиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нигоранинг бепарвогина қайтарган жавоби... Хўжабековнинг ғ а з а б и н и қ а й н а т д и. С. Анорбоев, Оқсой.

Ғам емоқ ким. Куйиниб қайғурмоқ. **У х ш а ш и:** ғам(и)ни емоқ 1.

Сиз бор, бйз бор, тўйни яхшилаб ўтказамиз, оқсоқол, ғ а м е м а н г. С. Анорбоев, Оқсой. Боласи тушмагур шу куңгача бўйнидаги қарздан ғ а м е м а й юрди. Ҳ. Назир, Жавоб.

Ғам(и)ни емоқ ким. 1. кимнинг. Ғамхўрлик қилмоқ. **У х ш а ш и:** ғам емоқ.

Эҳ бечора дўстим! Ҳамиша ўзи қолиб, менинг ғ а м и м н и е й д и. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кўриб, турибсиз, мен сизнинг ғ а м и н г и з н и е б ю р и б м а н. А. Мухтор, Туғлиш.

2. [ўзининг] ёки ниманинг. Илгаридан ўйлаб, ҳозирлик қилиб қўймоқ.

Келажакни ҳам қўйинг, ёшларни ҳам қўйинг, сиз ўз ғ а м и н г и з н и е я п с и з, ... сизга шошилиш сурада уй-жой керак бўлиб қолган... А. Мухтор, Туғлиш. Чорва ғ а м и н и е й д и г а н л а р д а н бирининг гапи — бу. И. Раҳим, Ихлос.

Ғашга тегмоқ. Қ. ғаш(и)га тегмоқ.

Ғаш дил(и). Қ. кўнгл(и) ғаш.

Ғаш(и)га тегмоқ ким ёки нима кимнинг. Асабини қўзғатмоқ, фижинтирмоқ. **В а р и а н т и:** ғашга тегмоқ ким ёки нима. **С и н о н и м и:** асаб(и)га тегмоқ; ғаш(и)ни келтирмоқ. **У х ш а ш и:** жиғ(и)га тегмоқ.

Наҳотки у кўра-била туриб ишни орқага силтайди. Кишиларнинг ғ а ш и г а т е г а д и. Санд Аҳмад, Қадрдон далалар. Дарҳақиқат, Нусратнинг пасткашлиги Карим полвоннинг ғ а ш и г а т е к к а н э д и. С. Назар, Яшил бойлик. ...ўрнимдан туриб, ғ а ш г а т е г а д и г а н жинчироқни ўчириб келдим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Ғаш(и) келди кимнинг нимага ёки нимадан — ғаш(и)ни келтирмоқ нима кимнинг. Асаби қўзғати, фижинмоқ. **С и н о н и м и:** ғаш(и)га тегмоқ; асаб(и)га тегмоқ.

Раҳимнинг мақтанчоқлигига содда дил Қудратнинг ғ а ш и к е л д и. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари. Бу гапдан Эрназар аканинг ғ а ш и к е л д и, унинг назарида Татьяна билан Комилжон бу гапни олдиндан пишитиб қўйгандай. И. Раҳим, Ихлос. Олтинсой лайли-мажнунларининг қилиқлари ғ а ш и м н и к е л т и р я п т и. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ғаш(и)ни келтирмоқ. Қ. ғаш(и) келди.

Ғаш кўнгл(и). Қ. кўнгл(и) ғаш.

Ғолиб келмоқ ким [кимдан] ёки нима [нимадан]. Енгмоқ. Синоним: баланд келмоқ I; устун келмоқ. Ухшаши: бас келмоқ.

Қиз ўз лафоти билан мени ишққа чақирар эди. У ғолиб келди. Ғ. Ғулом, Ёдгор. Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб, тортеган азоби ҳам эсидан чиқди. П. Турсун, Уқитувчи.

Х

Ҳавас(и) келди кимнинг кимга ёки нимага — ҳавас(и)ни келтирмоқ ким ёки нима кимнинг. Бирор нарсага эришиш иштиёқи уйғонди.

Кейин бу бегона йигитга бошдан-оёқ кўз югуртиб, ҳаваси келиб гапирди. Ойбек, Қутлуғ қон. Деҳқончиликни ўзим қилдим. Ери кучли экан, бирам экин бўлдики, ҳавасингиз келди. Ойдин, Келин ўғил туғибди. Марғилоннинг чўғ ранг бу янги хил атласи унинг ҳавасини келтирган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Мана энди ёшларнинг ҳавасини келтириб, трактор устида келаётибди. П. Турсун, Уқитувчи.

Ҳавас(и)ни келтирмоқ. Қ. ҳавас(и) келди.

Ҳаддан зиёд. Ортиқ даражада, ниҳоятда (эскирган). Вариянти: ҳаддан зиёда (эскирган). Синоними: ҳаддан ташқари.

Мулла Остонақулнинг ҳаддан зиёд қорни очди. Ғ. Ғулом, Фарзанди солиҳ. Унинг оғилга кириб қилган тафтиши Қобил бобога бир умид бағишлаган эди, бу сўзи ҳаддан зиёда севинтирди. А. Қаҳҳор, Уғри.

Ҳаддан зиёда. Қ. ҳаддан зиёд.

Ҳаддан ошмоқ. Қ. ҳадд(и)дан ошмоқ.

Ҳаддан ташқари. Ортиқ даражада, ниҳоятда. -Синоними: ҳаддан зиёд.

Биттасига эътибор қилмайсан, иккинчисига сезгир бўлмайсан, учинчисига ҳаддан ташқари ишонаверасан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Умарали ҳаддан ташқари хурсанд. И. Раҳим, Ихлос.

Ҳадд(и)дан ошириб юбормоқ. Қ. ҳадд(и)дан ошмоқ.

Ҳадд(и)дан ошмоқ. I. ким [ўзининг]. Ўзига ортиқча эрк бериб юбормоқ. Вариянти: ҳаддан ошмоқ ким; ҳадд(и)дан ошириб юбормоқ нима кимни [ўзининг] (оз ишлатилади).

Иккинчи бунақа қилманг. Индамаса, ҳаддингиздан ошиб кетаётибсиз-а? Саид Аҳмад, Муҳаббат. Ойқиз бўлса ҳаддан ошиб кетди, ҳамма ишга бурнини суқяпти. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли, ... бойлик сени ўз ҳаддингдан ошириб юборибди. У, Азимов, Ақл чироғи.

2. нима [ўзининг]. Ортиқ даражада кучайиб, зўрайиб кетмоқ.
Варианти: ҳаддан ошмоқ нима (кўп ишлатилади).

Изғиринлар изғиб, ҳаддидан ошди. С. Абдулла, Остона полвон ўғли. Шум болаларнинг шўхлиги ҳаддан ошди, жўнатиб юбор. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар.

Ҳадд(и) сиф(а)ди кимнинг нима қилишга. Талаб қила олмоқ, ботина олмоқ.

Мен ҳам правление аззоси бўладиган бўлсам, бирон маротаба масала қўйишга ҳаддим сифар. Мирмуҳсин, Дала бахти. Бунақа одобсизликка; зўрликка Давидбейдан бошқанинг ҳадди сифмасди. Ш. Тошматов, Эрк қуши, ... бу разил ва чиркин одамнинг шу пайтда ўзини бундай тутишга қандай ҳадди сифади? О. Ёқубов, Ота изидан.

Ҳайратда қолдирмоқ. Қ. ҳайратда қолмоқ.

Ҳайратда қолмоқ ким — ҳайратда қолдирмоқ нима кимни. Ниҳоят даражада ажабланмоқ. Синоним: ёқа(си)ни ушламоқ — ёқа(си)ни ушлатмоқ. Ухшаш: ҳайрон қолмоқ.

...Рихсбой аканинг ҳайратда қолиб, елкасини қисганини кўргач, яна такрорлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Дастурхондаги ранго-ранг ноз-неъматлар Ҳасан овчини ҳайратда қолдирарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қудратни, болаларни ҳайратда қолдирган нарса Қўзибойнинг чаққонлиги эди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

Ҳайрон қолмоқ ким нимага ёки кимга. Ажабланмоқ. Ухшаш: ёқа(си)ни ушламоқ — ёқа(си)ни ушлатмоқ; ҳайратда қолмоқ — ҳайратда қолдирмоқ.

У менинг устимдаги юкларни кўриб, ҳайрон қолди. Ф. Гулом, Шум бола. Қодиров Жўрабоевга ҳайрон қоларди, чунки ... Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳасрат(и)дан чанг чиқади кимнинг. Ортиқ даражада норозилик билдириб гапирмоқ.

Ишонмасангиз, ўғли Туроб билан гаплашинг, ҳасратидан чанг чиқади. Ҳ. Назир, Қуруқ ёғоч ҳам эгилади.

«Ҳаш-паш» дегунча. Жуда қисқа муддатда, тезда, синоним: кўз очиб югунча; «ҳа-ху» дегунча.

Кеч тушиб қолди, «ҳ а ш-п а ш» д е г у н ч а т у н н и н г қ о р о н ғ и қ о д и р и қ о п л а й д и ҳ а р ё қ н и. Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. ... «ҳ а ш-п а ш» д е г у н ч а д а с т у р х о н н и м а й и з, ў р и қ, п и с т а б о д о м г а т ў л ғ и з и б ю б о р д и. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

«Ҳа-ҳу» дегунча. Жуда қисқа муддатда, тезда. **Синоним и:** «ҳаш-паш» дегунча; кўз очиб юмгунча.

Одамнинг умри қандай тез ўтиб кетади, «ҳ а-ҳ у» д е г у н ч а м а н а кўк л а м ҳ а м к е л и б қ о л и б д и. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. «Ҳ а-ҳ у» д е г у н ч а м о л н и н г к а л л а-п о ч а с и а ж р а т и б о л и н а д и. Саид Аҳмад, Музикали воқеа.

Ҳолдан кетказмоқ. Қ. ҳолдан кетмоқ.

Ҳолдан кетмоқ ким — ҳолдан кетказмоқ нима кимни. Толиқмоқ, дармонсизланмоқ. **Синоним и:** тинка(си) қуриди — тинка(си)ни қуритмоқ; ҳолдан тоймоқ — ҳолдан тойдирмоқ. **У х-ш а ш и:** эс(и) кетди I 1.

Олти кишининг ҳаммаси яраланган, чарчоқлик, очлик ва уй-қусизликдан бўлса керак, шунақаям ҳ о л д а н к е т и ш г а н к и, э г р а т л и зў р г а ў т и р а р д и л а р. О. Ёкубов, Ота изидан. Буларнинг қудратли зарбаси қора кучларни ҳ о л д а н к е т к а з д и. Ш. Рашидов, Қашмир қўшиғи.

Ҳолдан тойдирмоқ. Қ. ҳолдан тоймоқ.

Ҳолдан тоймоқ ким — ҳолдан тойдирмоқ нима кимни. Толиқмоқ, дармонсизланмоқ. **Синоним и:** тинка(си) қуриди — тинка(си)ни қуритмоқ; ҳолдан кетмоқ — ҳолдан кетказмоқ. **У х-ш а ш и:** эс(и) кетди I 1.

Чоштгоҳга яқинлашганда жуда ҳ о л д а н т о й д и м. Р. Файзий, Қайнана. Куннинг исиб кетгани, йўлнинг анча узоқлиги, бунинг устига кечагина сал шамоллаб қолгани Матлубани анча ҳ о л д а н т о й д и р д и. С. Абдуқаҳҳор, Ҳаётнинг бошла-ниши.

Ҳордиқни чиқармоқ. Қ. ҳордиқ чиқармоқ.

Ҳордиқ олмоқ ким. Истироҳат қилмоқ. **Синоним и:** дам олмоқ; ҳордиқ чиқармоқ.

Бу маҳалда кун билан тер тўкиб ишлаган кишилар ҳ о р д и қ о л а д и. С. Анорбоев, Оқсой. Бу галги уйқу чинакам ҳ о р д и қ о л и ш уйқуси эди. Ғ. Ғулом, Нетай.

Ҳордиқ чиқармоқ ким. Истироҳат қилмоқ. **Вариант и:** ҳордиф(и)ни чиқармоқ ким [ўзининг]; ҳордиқни чиқармоқ. **Синоним и:** дам олмоқ; ҳордиқ олмоқ.

Унинг устига яқиндагина тузилган колхознинг клуби ҳам, бирорта ҳ о р д и қ ч и қ а р а д и г а н ж о й и ҳам йўқ эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ... бирпасда одамларнинг кўнглини кўтариб, ҳ о р д и қ л а р и н и ч и қ а р и ш н и ҳам билар эди.

Ойбек, Олтин водийдан шабадалар. *Менинг сизга айтадиган ҳикоям ҳам ҳордиқни чиқарадиган ҳангома тарзида бўлади.* Ғ. Ғулом, Гувоҳликка ўтган ҳўкиз.

Ҳордиқ(и)ни чиқармоқ. Қ. ҳордиқ чиқармоқ.

Хушдан кетмоқ. Қ. хуш(и)дан кетмоқ.

Хуш(и) бош(и)дан учди кимнинг. Эсанкирамоқ. Синоними: хуш(и)ни йўқотмоқ 2.

«Дараксиз» деган сўзни эшитди-ю, онанинг хуши бошидан учди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Маҳмуд аканинг хуши бошидан учиб, елкасидаги хуржунининг оғирлигини ҳам сезмай, серрайиб қотиб қолди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Хуш(и)га келмоқ ким [ўзининг]. 1. Беҳушликдан қайтмоқ. Синоними: ўз(и)га келмоқ 1; хуш(и) ўз(и)га келди 1. Антоними: ўз(и)дан кетмоқ; хуш(и)дан кетмоқ; хуш(и)ни йўқотмоқ 1; кўнгл(и) озди 1.

Муротали хушига келгач, бошида Меҳри, Қарим ва бир неча колхозчилар турганини кўрди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Онахон кейин хушига келганида, ўзининг нималар кўранганини, нималар деганини эслай олмас эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

2. Одатдаги сезиш, англаш ҳолатига қайтмоқ. Варианти: хуш(и)га келтирмоқ нима кимни [ўзининг]. Синоними: ўз(и)га келмоқ 2; хуш(и) ўз(и)га келди 2.

Муқаддас ётоқхонага кириб кетиши билан мен ҳам хушимга келдим. О. Ёқубов, Муқаддас. *Уста Баҳром томоғини қириб, секин йўталиб қўйди. Лекин бу ҳам Ғуломжонни хушига келтирмади.* М. Исмоилий, Фарғона тонг отгунча.

Хуш(и)га келтирмоқ. Қ. хуш(и)га келмоқ.

Хуш(и)дан кетмоқ ким [ўзининг]. Беҳуш бўлмоқ. Варианти: хушдан кетмоқ ким. Синоними: ўз(и)дан кетмоқ; хуш(и)ни йўқотмоқ 1; кўнгл(и) озди 1. Антоними: хуш(и)га келмоқ 1; ўз(и)га келмоқ 1; хуш(и) ўз(и)га келди 1.

Бошимга ёмон уришган экан, хушимдан кетиб қолдиман. С. Зуннунова, Гулхан. *Бор кучи билан «Ердам берингиз, ёрдам берингиз!»— дея қичқирди-да, хушидан кетиб қолди.* Ғ. Ғулом, Қим айбдор. *Бир аёл пиёлада сув келтирди-да, бир қўли билан хушдан кетган аёлнинг бошини кўтариб, ичкизди.* П. Турсун, Уқитувчи.

Хуш(и) кетди кимнинг [нимага]. Маҳлиё бўлиб қолмоқ. Синоними: эс(и) оғди 3.

Холмуроднинг уларга қараб туриб ҳуши кетиб қолди. Назарида, оддий йигитлар қўлларига милтиқ олинч билан дарров «баҳодир» қиёфасига кириб қолаётганга ўхшарди. П. Турсун, Уқитувчи.

Хуш(и)ни йўқотмоқ ким [ўзининг]. 1. Беҳуш бўлмоқ. Синоним: хуш(и)дан кетмоқ; ўз(и)дан кетмоқ; кўнгл(и) озди 1. Антоним: хуш(и)га келмоқ 1; ўз(и)га келимоқ 1; хуш(и) ўз(и)га келди 1.

Тун ярмига борганда Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини йўқотиб, алаҳлай бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. Онаҳон тубсиз ва даҳшатли, қандайдир ёқимсиз илиқ тўлқинда сузиб кетаётгандай бўлар, ҳушини йўқотар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2. Эсанкирамоқ. В а р и а н т и: эс-хуш(и)ни йўқотмоқ; эс(и)ни йўқотмоқ. Синоним: хуш(и) бош(и)дан учди. У х ш а ш и: эс(и) оғди 2.

Бир дақиқа ҳушимни йўқотиб, довдираб қолдим. О. Еқубов, Муқаддас. Сайфулла Холмуроддан каттароқ бўлса ҳам, пўк ва қўрқоқ эди. Ҳалқумига ёпишган панжалардан қути ўчиб, эс-ҳушини йўқотди. П. Турсун, Уқитувчи. Асқар чинқирган қизчани олиб, эсини йўқотган онага тутқизди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Хуш(и)ни олиб қўймоқ. Қ. эс-хуш(и)ни олиб қўймоқ.

Хуш(и) ўз(и)га келди кимнинг. 1. Беҳушликдан қайтмоқ. Синоним: ўз(и)га келмоқ 1; хуш(и)га келмоқ 1. Антоним: ўз(и)дан кетмоқ; хуш(и)дан кетмоқ; хуш(и)ни йўқотмоқ 1; кўнгл(и) озди 1.

Шу арава устида ҳали ҳуши ўзига келмаган Назирқул ётибди. Саид Аҳмад, Хукм.

2. Одатдаги сезиш, англаш ҳолатига қайтмоқ. Синоним: хуш(и)га келмоқ 2; ўз(и)га келмоқ 2.

Қизиқ, Муқаддас кечиккан сайин, менинг ҳам ҳушим ўзимга кела бошлади. О. Еқубов, Муқаддас.

Луғатдаги ибораларнинг сўз-компонентлари кўрсаткичи

1. Луғатга киритилган иборалар (улар учун келтирилган барча вариантлар) таркибидаги ҳар бир сўз-компонент алоҳида мақолача тарзида берилиб, алфавит тартибида жойланди. Бундай сўз сатр бошидан қора ҳарфлар билан терилди. Шундан кейин тире қўйилиб, иборалар (вариантлар) алфавит тартибида келтирилди ва ўзаро нуқтали вергул билан ажратиб борилди: ақл — ақлдан озмоқ; ақл(и) етади; ақл(и) кирди; ...

2. Омоним сўз-компонентлар рим рақамлари билан фарқланиб, ҳар бирининг маъноси қавслар ичида ўзбекча изоҳ ёки русча эквивалент келтириб очилди:

бўлмоқ I (парчаламоқ) — ...

бўлмоқ II (быть) — ...

доғ I (пятно) — ...

доғ II (ғам-алам) — ...

3. Бирор сўз иборалар таркибида ҳар хил лексик маъноларда қатнашган бўлса, бундай сўз-компонентли иборалар дастлаб лексик маъно асосида группаланди, ҳар бир группа ўз ичида алфавит тартибида жойланди. Кўп маъноли сўзнинг ҳар бир маъноси шу сўздан кейин арабча рақам ёзиб, қавслар ичида ўзбекча изоҳини ёки русча эквивалентини бериш билан таъкидланди:

ўрта — I (между) — ...

2 (давра) — ...

қўл — I (рука) — ...

2 (кисть) — ...

3 (бармоқ) — ...

4. Омоним сўз-компонент кўп маъноли бўлса, рим рақамидан кейин арабча рақам қўйилди:

дам I — I (нафас) — ...

2 (отдых) — ...

дам (ўткирлик, тиг) — ...

5. Мустақил ишлатилмайдиган сўз-компонентдан кейин икки нуқта қўйилди:

алиф: — ...

бажо: — ...

6. Ёрдамчи сўзга тенг компонентлар юлдузча қўйиб келтирилди:

билан* — ...

бошламоқ* — ...

7. Қўшма сўзга тенг компонент бир марта яхлитлигича келтирилди:

яксон бўлмоқ — ...

яксон этмоқ — ...

8. Компонентларининг ҳар иккиси мустақил лексик маънога эга бўлмаган жуфт сўз, шунингдек иккинчи қисми мустақил лексик маънога эга бўлмаган такрор сўз кўрсаткичга яхлитлигича киритилди:

ади-бади ...

юрак-пурак ...

9. Компонентларидан ҳар бири мустақил лексик маъноли жуфт сўз яхлитлигича ҳам, иккинчи қисми бўйича ҳам киритилди:

авра-астар ...

астар ...

10. Мустақил лексик маъноли сўзнинг айнан такрорига тенг ман-ман каби компонент биринчи қисмининг бош формасида киритилди:

ман ...

11. Сўз-компонент бир неча фонетик вариантда учраса, иборалар (вариантлар) шулардан бири — адабий норма деб танлангани ёнида келтирилиб, бошқа фонетик вариантлари шу танланган вариантга ҳавола тарзида берилди; ҳавола қилинаётган сўздан кейин қ. шартли қисқартмаси қўйилди:

адов — қ. а д а б

жазза — қ. ж а з о

лабз — қ. л а ф з

12. Паронимларни фарқламаслик сабабли хато ишлатишларда ҳам ноўрин сўз-компонентдан ўринлисига ҳавола берилди:

ёр — қ. ё р и

оро II — қ. о р а

13. Иборанинг лексик таркибига бирор сўзнинг адабий варианты эмас, балки бошқа бир варианты биркитилиб қолган бўлса, таянч вариант сифатида кейингиси танланди, адабий вариантдан шу вариантга ҳавола берилди:

сен-мен — қ. с а н - м а н

14. Бир сўз-компонент ҳар хил формаларда учраса, иборалар (вариантлар) шулардан бири — бош формаси ёнида саналиб, сўз-компонентининг бошқа формаларидан шу бош формасига ҳавола берилди; бош форма мақолачасида шу сўз-компонентнинг ибора таркибида учраган бошқа формалари ҳам алфавит тартибида саналди:

игна, нийна, нина — ...
нийна — қ. и г н а
нина — қ. и г н а
тик, тикка, типпа-тик — ...
тикка — қ. т и к
типпа-тик — қ. т и к

15. Ҳар хил нисбатда келган феъл сўз-компонентларда аввал нисбат ясовчиси йўқ ҳолат берилиб, кейин нисбат ясовчиси борлари алфавит тартибида жойланди; нисбат ясовчиси иккита бўлса, булар ҳам ўз ичида алфавит тартибида саналди:

айнимоқ, айнитмоқ — ...
кирмоқ, киргизмоқ, киритмоқ, киргизилмоқ, киритилмоқ ...

А

абжақ: — абжағ(и)ни чиқармоқ; абжағ(и) чиқди
аввал — подадан аввал чанг чиқармоқ
авж — авжга етмоқ; авжга миндирмоқ; авжга минмоқ; авжга чиқармоқ; авжга чиқмоқ; авжига минмоқ; авжига чиқмоқ; авж олмоқ
авзо[й] — авзо[й](и) бузилди; авзо[й](и) бузуқ
авра — астар-авра(си)ни ағдармоқ; астар-авра(си)ни очмоқ
авра-астар — авра-астар(и)ни ағдармоқ; авра-астар(и)ни очмоқ; авра-астар(и)ни қоқмоқ; авра-астар(и) очилди; авра-астар(и) сўкилди
адаб — адаб(и) берилди; адаб(и)ни бермоқ; адаб(и)ни емоқ
ади-бади — ади-бади айтишмоқ; ади-бадига бормоқ; ади-бади дейишмоқ
адов — қ. а д а б
ажратмоқ — оқ билан қорани ажратмоқ; оқ-у қора[си]ни ажратмоқ; оқ-қорани ажратмоқ
азоб — азоб(и)ни тортмоқ; азоб чекмоқ; тортган азоб(и)
айланмоқ, айлантирмоқ — бош айланди; бош(и) айланди; бош(и)ни айлантирмоқ; бош-кўз(и)ни айлантирмоқ; бошни айлантирмоқ
айнимоқ, айнитмоқ — кўнгл(и) айниди; кўнгл(и)ни айнитмоқ; мия(си) айниди
айтмоқ, айтишмоқ — ади-бади айтишмоқ; айтган(и) — айтган; айтган(и) — айтган, деган(и) — деган; «берди»сини айтгунча уриб ўлдирмоқ; «берди»сини айтмоқ; деган(и) — деган, айтган(и) — айтган
алам — алам чекмоқ
алиф: — алифни калтак деёлмаслик; алифни таёқ деёлмаслик; алифни таёқ демоқ; таёқни алиф дегунча
алмисоқ: — алмисоқдан қолган .

- амал** — амалга оширилмоқ; амалга оширмоқ; амалга ошмоқ
амма — аммамнинг бузоғи; аммамнинг бузоғидай
амр: — амри маҳол
анқимоқ — она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган; оғз(и)дан она сут(и) анқиб турибди
анқо: — анқонинг тухуми; анқонинг уруғи
арава — аравани олиб қочмоқ; аравани қуруқ олиб қочмоқ; қуруқ аравани олиб қочмоқ
ара — қ. о р а, о р о
арпа — арпа(си)ни хом ўрмоқ
артмоқ — қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га артмоқ; қўлни ювиб, қўлтиққа артмоқ
асаб — асаб(и)га тегмоқ
астар — авра-астар(и)ни ағдармоқ; авра-астар(и)ни очмоқ; авра-астар(и)ни қоқмоқ; авра-астар(и) очилди; авра-астар(и) сўкилди
астар-авра — астар-авра(си)ни ағдармоқ; астар-авра(си)ни очмоқ
афт — афт(и) совуқ
ахтармоқ — қилдан қийиқ ахтармоқ
ача — ача(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ
ачимоқ I (айниш ҳолатига етмоқ), **ачитмоқ** — бош(и)ни ачитмоқ; мия ачийдиган; мия(си) ачиди; мия(си)ни ачитмоқ
ачимоқ II (куйдирганга ўхшаш оғриқни ҳис қилмоқ), **ачишмоқ** — жон(и) ачи(й)ди; ич(и) ачиди; ич(и) ачишди; юраг(и) ачиди; юраг(и) ачишди
аччиқ — аччиғ(и)дан тушмоқ; аччиғ(и) келди; аччиғ(и)ни келтирмоқ; аччиғ(и) чиқди; аччиғ(и) қистади
аччиқ қилмоқ — бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ; бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдирмоқ
аямоқ — жон(и)ни ҳам аямаслик
ақл — ақлдан озмоқ; ақл(и) етади; ақл(и) кирди; ақл(и)ни емоқ; ақл(и)ни йўқотмоқ; ақл(и)ни танимоқ; ақл кирди
ақл-у ҳуш — ақл-у ҳуш(и)ни йўқотмоқ; ақл-у ҳуш(и)ни танимоқ
ағдармоқ — авра-астар(и)ни ағдармоқ; астар-авра(си)ни ағдармоқ
аҳамият — аҳамият бермоқ

Б

- бадан** — бадан(и)дан ўтиб кетмоқ
бажо: — бажо келтирилмоқ; бажо келтирмоқ
баланд — баланд келмоқ; обрўй[и] баланд; обрўй(и) баланд; қўл

- баланд келганда; құл(и) баланд; құл(и) баланд бұлди;
құл(и) баланд келди; құл(и)ни баланд қилмоқ
- бало:**— балога қолмоқ; бало(си)га қолмоқ
- балоғат** — балоғатга етмоқ
- бардош** — бардош бермоқ
- бармоқ** — бармоғ(и)ни-бигиз қилмоқ; бармоғ(и)ни тишламоқ;
беш бармоғ(и)ни оғз(и)га тикмоқ; икки бармоғ(и)ни бур-
н(и)га тикиб
- барқ:**— барқ уриб; барқ урмоқ
- бас:**— бас келмоқ
- бағир** — бағр(и)ни эзмоқ; бағр(и) тош; бағр(и) хун бұлди; бағ-
р(и) қаттиқ; бағр(и) қон; бағр(и) қон бұлди; жигар-бағр(и)-
дан урмоқ; жигар-бағр(и) хун бұлди; жигар-бағр(и) эзил-
ди; тош бағир; юрак-бағр(и)дан эзилмоқ; юрак-бағр(и)ни
эзмоқ; юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ; юрак-бағ(и) хун; юрак-
бағр(и) хун бұлди; юрак-бағр(и) эзилди; юрак-бағр(и) қон
бұлди
- баҳо** — баҳо берилмоқ; баҳо бермоқ
- бахр I** (наф, фойда, хузур-қаловат) — бахр(и)дан кечмоқ; бах-
р(и)дан ўтмоқ
- бахр II** (руҳий ҳолат, кайфият) — бахр(и)ни очмоқ; бахр(и)
очилди
- бахри дил** — бахри дил(и)ни очмоқ; бахри дил(и) очилди
- безор бұлмоқ** — жон(и)дан безор бұлмоқ
- безори жон** — безори жон қилмоқ
- безор қилмоқ** — жондан безор қилмоқ; жон(и)дан безор қил-
моқ
- бел** — бел боғламоқ; бел боғлашмоқ; белга тепмоқ; бел(и)га
тепмоқ; бел(и)ни боғламоқ; бел(и) оғрийди; бел(и) оғрий-
дими?!; бел(и) оғрмай; бел(и) оғрмайди; белни боғламоқ;
бел олишмоқ; бел оғритмоқ; бел ушлашмоқ
- бенарвон** — юлдузни бенарвон урадиган
- бери** — йиғламоқдан бери бұлмоқ; йиғлашдан бери бұлмоқ; на-
ри-берига бормоқ; нари бориб, бери келмоқ
- бермоқ (вермоқ), бердирмоқ, берилмоқ** — адаб(и) берилди;
адаб(и)ни бермоқ; аҳамият бермоқ; бардош бермоқ; баҳо
берилмоқ; баҳо бермоқ; берган жавоб(и); берган жазо; бер-
ган кўнгил; берган савол(и); берган сўз(и); «берди»сини
айтгунча уриб ўлдиarmoқ; «берди»сини айтмоқ; берилган жазо;
бермоқ (тўлиғи: эрга бермоқ); бой берилмоқ; бой бермоқ;
бўйн(и) ёри бермади; гап бермаслик; дам бермоқ I; дам бер-
моқ II; дарак бермоқ; дов беролмай; дош бермоқ; ён бермоқ;
жавоб бермоқ; жавоб(и)ни бермоқ I; жавоб(и)ни бермоқ II;
жазза(си)ни бермоқ; жазо бердирмоқ; жазо берилиши; жазо
бермоқ; жазо(си)ни бермоқ; жон бериб, жон олмоқ; жон бер-
маслик; жон бермоқ I; жон бермоқ II; жон(и)ни бермоқ;

- жон(и)ни жабборга бериб; жон олиб, жон бермоқ; зеб бермоқ; зўр бериб I; зўр бериб II; зўр бермоқ; иш бермоқ; йўл бермоқ; кун бермаслик; кўнгил бермоқ; маълумот бермоқ; мия(си)ни қоқиб, қўл(и)га бермоқ; оро бермоқ; савол бермоқ; саволни бермоқ; сўз бера(ди)ми?!; сўз берилди; сўз бермаслик I; сўз бермаслик II; сўз бермоқ I; сўз бермоқ II; сўз(и)-ни бермаслик; сўз(и)ни бермоқ; сўзни бермоқ; тан бермоқ; танбеҳ бердирмоқ; танбеҳ(и)ни бермоқ; таъзир бермоқ; таъзир(и)ни бердирмоқ; таъзир(и)ни бермоқ; тақдирга тан бермоқ; тоб беролмаслик; хабар бермоқ; халал бермоқ; халақит берилса; халақит бермоқ; эрга бермоқ; эътибор бермоқ; юраг(и) дов берадими?!; юраг(и) дов бермади; ўтавермоқ; қулоқ бермоқ; қўл бермоқ I; қўл бермоқ II; қўлдан бермоқ
- бет** — бет(и)га солмоқ; бет(и) очилиб кетди; бет(и) чидайди [?]; бет(и) чидамади; бет(и) шувут бўлди; қайси бет билан
- бетламоқ** — юраг(и) бетлади; юраг(и) бетламади; юрак бетламади; юрак бетлаш
- беш** — беш бармоғ(и)ни оғз(и)га тикмоқ; беш панжа(си)ни оғз(и)га тикмоқ; беш қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ; тил(и)ни беш қарич қилмоқ
- бигиз** — бармоғ(и)ни бигиз қилмоқ; қўл(и)ни бигиз қилмоқ
- билан*** — I (кўмакчи) — бир кесак билан икки қарғани урмоқ; бир кесак билан икки қуённи урмоқ; бир кесак билан икки қушни урмоқ; бир ўқ билан икки нишонга урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки қушни урмоқ; бир қошиқ сув билан ютгудай; бош(и) билан кириб кетмоқ; бош(и) билан шўнғи[б кет]моқ; ер билан битта бўлмоқ; ер билан яксон бўлмоқ; ер билан яксон этилмоқ; ер билан яксон этмоқ; ер билан яксон қилдирмоқ; ер билан яксон қилинмоқ; ер билан яксон қилмоқ; ер ости билан; комил ишонч билан; кўз қири билан; кўнгил қоралиги билан; очик чеҳра билан; очик юз билан; пуч ёнғоқ билан қўйн(и)ни тўлдирмоқ; тўрт кўз билан; ҳира кўнгил билан; қайси бет билан; қайси юз билан; қайси юз(и) билан; қай юз билан; қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ;
- 2** (боғловчи вазифасида) — ер билан осмонча; осмон билан ерча; от билан туяча; оқ билан қорани ажратмоқ; оқ билан қорани билмоқ
- билмоқ** — I (знать) — ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ; ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирлаганини билмоқ; ер тагида илон қимирласа, билмоқ; ким билади; ким билади дей(сиз); ким билсин; кўзини билмоқ; оқ билан қорани билмоқ; оқ-у қора[си]ни билмоқ; худо билади; ўз(и)ни қаерга қўйиш[(и)]ни билмаслик; ўз(и)ни қаерга қўяр(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа

қўйиш[(и)]ни билмаслик; ўз (и)ни қайга қўйиш (и)ни билмаслик; ўз (и)ни қайга қўяр (и)ни билмаслик;

2 (ҳисобламоқ, кўрмоқ) — эп билмаслик

бино: — бино қўймоқ; ўз (и)га бино қўймоқ

бир — 1 (битта, один) — бир бошдан; бир бош (и)ни икки[та] қилмоқ; бир ёстиққа бош қўймоқ; бир ёқадан бош чиқармоқ; бир ёқда турсин; бир ёқли бўлмоқ; бир ёқли қилмоқ; бир жон-бир тан бўлмоқ; бир жон бўлиб-бир тан бўлиб; бир-икки оғиз; бир-икки шингил; бир кесак билан икки қарғани урмоқ; бир кесак билан икки қуённи урмоқ; бир кесак билан икки қушни урмоқ; бир кун бўлмаса-бир кун; бир кун эмас-бир кун; бир овоздан; бир оёғ (и) ерда, бир оёғ (и) гўрда; бир оёғ (и) ерда бўлса, бир оёғ (и) гўрда; бир оёғ (и) тўрда[-ю], бир оёғ (и) гўрда; бир оғиз; бир оғиздан; бир пақир бўлмоқ; бир пул; бир пул бўлмоқ; бир пуллик; бир пул қилмоқ; бир сўз (и) икки[та] бўлмади; бир сўз (и)ни икки[та] қилмаслик; бир тан-бир жон бўлмоқ; бир тан бўлмоқ; бир тийин; бир тийин бўлмоқ; бир чақалик; бир чеккадан; бир чимдим; бир чўқишда қочирмоқ; бир шингил; бир шингил-ярим шингил; бир эмас-бир кун; бир ўқ билан икки нишонга урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки қушни урмоқ; бир қошиқ сув билан ютгудай; бир қулоғ (и)дан кириб, иккинчи қулоғ (и)дан чиқиб кетмоқ; бош (лари) бир жойга қовушди; бош (лари)ни бир ерга бирлаштирмоқ; бош (лари)ни бир жойга қовуштирмоқ; бурн (и)ни бир қарич кўтармоқ; гап (лари) бир жойдан чиқди; гапни бир ерга қўймоқ; гапни бир жойга қўймоқ; дарёдан бир томчи; икки гапнинг бирида; икки оёғ (и) бир этикка суқилди; икки оёғ (и) бир этикка тиқилди; икки оёғ (и)ни бир этикка суқмоқ; икки оёғ (и)ни бир этикка тиқмоқ I; икки оёғ (и)ни бир этикка тиқмоқ II; икки сўзнинг бирида; кўнгилнинг бир чеккаси ғаш; кўнгл (и)нинг бир чеккаси хира; кўнгл (и)нинг бир чеккаси ғаш; маслаҳатни бир ерга қўймоқ; маслаҳатни бир жойга қўймоқ; оёғ (и)ни бир этикка тиқмоқ; сўз (лари) бир ердан чиқди; сўз (лари) бир жойдан чиқди; тил деган бир қулоч; тил (и) бир қарич; тил (и) бир қарич бўлди; тил (и) бир қулоч; тил (и)ни бир қарич қилмоқ; тўрт гапнинг бирида; фикр (лари) бир ердан чиқди; юраг (и)нинг бир чеккаси ғаш; юраг (и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди; қирқ марта ўлчаб, бир марта кесмоқ;

2 (бир марта) — етти ўлчаб, бир кесмоқ; етти ўлча, бир кес; минг марта ўлчаб, бир кесмоқ; қирқ ўлчаб, бир кесмоқ

бириктирмоқ — бош (лари)ни бириктирмоқ I; бош (лари)ни бириктирмоқ II; тил бириктирмоқ

бирлаштирмоқ — бош (лари)ни бир ерга бирлаштирмоқ

бир нима — ич (и)ни бир нима тирнай бошлади

бирон, бирор (бир неча) — бирон оғиз; бирор оғиз

- битмоқ** — 1 (ижобий ҳал бўлмоқ) — иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча; иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин; иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди; -
- 2 (тугамоқ) — кун(и) битди
- битта** — 1 (бир дона, бир марта) — битта бош(и)ни икки[та] қилмоқ; етти ўлчаб, битта кесмоқ;
- 2 (теппа-тег, баб-барбар) — ер билан битта бўлмоқ
- бия** — туя кўрдингми — йўқ, бия — кўрдингми — йўқ
- бой** — бой берилмоқ; бой бермоқ
- бол** — оғз(и)дан бол томади
- болта** — оёғ(и)га болта урмоқ
- бор** — дил(и)да снѐҳлик бор; жон бор; жон борича; жон(и) бор I; жони бор II; жон(и) борича; жон(и)нинг борича; кўнгл(и) бор; эс(и) бор; эс(и)[нинг] борида
- бормоқ** — 1 (бирор томонга йўналмоқ) — нари бориб, бери келмоқ; нари борса; пичоқ бориб суяг(и)га етди; пичоқ суякка бориб тақалди;
- 2 (етмоқ) — ади-бадига бормоқ; нари-берига бормоқ; «сан-ман»га бормоқ; «сан-ман»гача бормоқ; «сан-ман»гача етиб бормоқ; «сан»-у «ман»га бормоқ;
- 3 (хоҳламоқ, мойил бўлмоқ) — кўнгл(и) бормади; оғз(и) бормади; тил бормайди; тил(и) боради?!; тил(и) бормади; қўл(и) бормади
- босмоқ** — 1 (қадам ташламоқ, юрмоқ) — ён босмоқ;
- 2 (қўймоқ) — тиш(и)ни тиш(и)га босмоқ; юз(и)га оёқ босмоқ;
- 3 (зарб билан урмоқ) — темирни қизигида босмоқ;
- 4 (қопламоқ) — дунёни сув босса, тўпиг(и)га чиқмаслик; кўз(и)ни ёғ босди; кўз(и)ни шира босди;
- 5 (эгалламоқ, қамраб олмоқ) — ваҳима босди; ваҳм босди;
- 6 (пасайтирмоқ, сусайтирмоқ, туширмоқ) — дамини босмоқ;
- 7 (бўйсундирмоқ, тутмоқ) — ўпка(нг)ни бос(...); ўпка(си)ни босиб олгач; ўпка(си)ни босолмаслик; ўпка(си)ни [«зўрға»] босиб
- ботмоқ** — хаёлга ботмоқ; ўйга ботмоқ; қора терга ботмоқ
- бош** — 1 (голова) — бир бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бир ёстиққа бош қўймоқ; бир ёқадан бош чиқармоқ; битта бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бошга кўтармоқ; бошдан кечирмоқ; бошдан ошиб ётибди; бош(и) билан кириб кетмоқ; бош(и) билан шўнғи[б кет]моқ; бош(и) букилди; бош(и)га етмоқ; бош(и)га кўтармоқ I; бош(и)га кўтармоқ II; бош(и)га урмоқ; бош(и)га урсинми?!; бош(и)га қилич келганда ҳам; бош(и)га қилич келса ҳам; бош(и)да данак чақмоқ; бош(и)да ёнғоқ чақилди; бош(и)да ёнғоқ чақмоқ; бош(и)дан кечирмоқ; бош(и)дан ортиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб кетмоқ; бош(и)дан ошиб-тошиб ётмоқ; бош(и)дан соқит қилмоқ; бош(и)дан ўтказмоқ; бош(и)дан ўтмоқ; бош(и).

- да тош чақмоқ; бош(и) ёстиққа етганда; бош(и) ёстиққа текканда; бош(и) икки[та] бўлди; бош(и) кўкда; бош(и) кўкка етди; бош(и)ни букмоқ; бошини еб I; бош(и)ни еб II; бош(и)ни емоқ; бош(и)ни ерга букмоқ; бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бош(и)ни кўкка етказмоқ; бош(и)ни кўтармоқ I; бош(и)ни кўтармоқ II; бош(и)ни олиб; бош(и)ни олиб чиқиб кетмоқ; бош(и)ни осмонга етказмоқ; бош(и)ни суқмоқ; бош(и)ни тиқмоқ; бош(и)ни хам қилмоқ; бош(и)ни эгмоқ; бош(и)ни қаерга урмоқ; бош(и)ни қаёққа урмоқ; бош(и)ни қуйи эгмоқ; бош(и) осмонга етди; бош(и) осмонда; бош(и) оққан; бош(и) чиқмади; бош(и) қаёққа оғса, ўша ...; бош кўтармоқ I; бош кўтармоқ II; бош кўтармоқ III; бош(лари) бир жойга қовушди; бош(лари)ни бир ерга бирлаштирмоқ; бош(лари)ни бир жойга қовуштирмоқ; бош(лари)ни бириктирмоқ I; бош(лари)ни бириктирмоқ II; бош(лари)ни қовуштирмоқ I; бош(лари)ни қовуштирмоқ II; бош(лари)ни қўшмоқ; бош олиб; бош оққан; бош суқмоқ; бош эгмоқ; бош қўшмоқ; «Бўрк ол»,— деса, бош олмоқ; даргоҳ(и)га бош урмоқ; ёстиқдан бош кўтармоқ; оёғ(и)га бош урмоқ; оёғ(и)га бош қўймоқ; остона(си)га бош қўймоқ; чиқмаган бош(и); эгилган бош(и); эгилмаган бош; эшиг(и)га бош қўймоқ; қаёққа бош(и)ни урмоқ; қаёққа бош урмоқ; қайга бош(и)[ни] урмоқ; қайси тошга бош(и)ни урмоқ;
- 2** (мия)— бош айланди; бош(и) айланди; бош(и)га келмоқ; бош(и)ни айлантирмоқ; бош(и)ни ачитмоқ; бош(и)нинг ғовлаши; бош(и)ни оғритмоқ; бош(и)ни қотирмоқ; бош(и) шишди; бош(и) қотди; бош(и) ғовлаб кетди; бошни айлантирмоқ; бошни қотирмоқ; бош оғритмоқ; бош оғриқ; бош оғриғи; бош қотди; бош қотирмоқ; ҳуш(и) бош(и)дан учди;
- 3** (ибтидо, начало)— бошдан оёқ; бошидан оёқ;
- 4** (чекка, томон)— бир бошдан
бош-кўз — бош-кўз(и)ни айлантирмоқ
бошламоқ* — ич(и)ни бир нима тирнай бошлади
бошқа — номини бошқа қўяман!; отимни бошқа қўйинг!; отимни бошқа қўяман!
боғ — боғдан келса (...), тоғдан келмоқ; ишонган боғ(и), суянган тоғ(и); суянган тоғ(и), ишонган боғ(и); тоғдан келса (...), боғдан келмоқ
боғламоқ, боғлашмоқ — бел боғламоқ; бел боғлашмоқ; бел(и)-ни боғламоқ; белни боғламоқ; кўнгил боғламоқ
бу — бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ
бузмоқ, бузилмоқ — авзо(и) бузилди; кайф(и) бузилди; кайф(и)ни бузмоқ; кўнгл(и) бузилди; кўнгл(и)ни бузмоқ; ора(лари) бузилди; ора(лари)ни бузмоқ; орани бузмоқ; пинаг(и)ни бузмаслик; пинак бузмай

бузоқ — аммамнинг бузоғи; аммамнинг бузоғидай

бузуқ — авзо(и) бузуқ; кайф(и) бузуқ

букланмоқ — етти букланиб

букмоқ, букилмоқ — бош(и) букилди; бош(и)ни букмоқ; бош(и)-ни ерга букмоқ; бўйн(и)ни букмоқ; етти номус(и)ни ерга букмоқ; икки букилганча; икки букилиб; номус(и) букилди

бурга — бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ; бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдирмоқ

бурмоқ — юзни терс бурмоқ

бурун I (нос) — бурн(и) кўтарилди; бурн(и)ни бир қарич кўтармоқ; бурн(и)ни ерга ишқамоқ; бурн(и)ни кўтармоқ; бурн(и)ни осмонга кўтармоқ; бурн(и)ни суқмоқ; бурн(и)ни тиқмоқ; икки бармоғ(и)ни бурн(и)га тиқиб; икки қўл(и)ни бурн(и)га суқиб; икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб; оғиз-бурун ўпишмоқ; қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб

бурун II (аввал) — эл бурундан; элдан бурун

бутун — тегирмонга тушса, бутун чиқмоқ; тегирмондан бутун чиқмоқ

бўй — бўйга етмоқ; бўй етмоқ; бўйига етмоқ; бўй(и) етди

бўйин — бўйинга олмоқ; бўйин эгмоқ; бўйин(и)га олмоқ; бўйин(и)га тушмоқ; бўйин(и)га қўймоқ; бўйин(и)дан соқит қилмоқ; бўйин(и) ёри бермади; бўйин(и)ни букмоқ; бўйин(и)ни ҳам қилмоқ

бўлмоқ I (быть) — бағр(и) хун бўлди; бағр(и) қон бўлди; бет(и) шувут бўлди; бир ёқли бўлмоқ; бир жон-бир тан бўлмоқ; бир жон бўлиб-бир тан бўлиб; бир кун бўлмаса-бир кун; бир оёғ(и) ерда бўлса, бир оёғ(и) гўрда; бир пақир бўлди; бир пул бўлди; бир сўз(и) икки[та] бўлмади; бир тан-бир жон бўлмоқ; бир тан бўлмоқ; бир тийин бўлди; бош(и) икки-[та] бўлди; дил(и) сиёҳ бўлди; дил(и) ғаш бўлди; димоғ(и) чоғ бўлди; ер билан битта бўлмоқ; ер билан яксон бўлмоқ; ер ёрилса, ерга киргудай бўлмоқ; ер ёрилса, киргудай бўлмоқ; жигар-бағр(и) хун бўлди; икки кўз(и) тўрт бўлиб; ичаг(и) узилгудай бўлиб; ич(и) тарс ёрилгудай бўлди; йиғламоқдан бери бўлмоқ; йиғлашдан бери бўлмоқ; йўл бўлсин; йўл бўлғай; кайф(и) хуш бўлди; кайф(и) чоғ бўлди; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди; кўз(и) ола-кула бўлиб кетди; кўз(и) тўрт бўлди; кўз(и) тўрт бўлиб; кўз[лар](и) чаноғидан чиқар бўлди; кўзлар тўрт бўлди; кўнгил бўлмади; кўнгил кенг бўлса; кўнгл(и) бўлди?!; кўнгл(и) бўлмади; кўнгл(и) тўқ бўлди; кўнгл(и) хира бўлди; кўнгл(и) қора бўлди; кўнгл(и) ғаш бўлди; оёқ ости бўлмоқ; ора очик бўлмоқ; сичқон ини минг танга бўлди; сичқоннинг ини минг танга бўлди; соч(и) тикка бўлди; соч(и) типпа-тик бўлди; сочлар(и) тикка-тикка бўлиб кетди; сўз тегадиган бўлди; табиат(и) тирриқ бўлди; табиат(и) хира бўлди; таъб(и) кир бўлди; таъ-

б(и) тирриқ бўлди; таъб(и) хира бўлди; тепа соч(и) тик бўлиб кетди; тепа соч(и) тикка бўлди; тил(и) бир қарич бўлди; тил(и)нинг узун бўлгани; тил(и) узун бўлди; тил(и) қисик бўлди; тоқат(и) тоқ бўлди; тўрт кўз бўлиб; уч пул бўлди; эс(и) бўлса; юз(и) ёруф бўлди; юз(и) шамгин бўлди; юз(и) шувут бўлди; юз кўрмас бўлмоқ; юраг(и) ёрилгудай бўлди; юраг(и) ёрилгудай бўлиб кетди; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди; юраг(и) така-пука бўлди; юраг(и) тарс ёрилгудай бўлди; юраг(и) хун бўлди; юраг(и) қон бўлди; юраг(и) ғаш бўлди; юрак-бағр(и) хун бўлди; юрак-бағр(и) қон бўлди; юраклар қон бўлди; қаттиқ қўл бўлмоқ; қаттиқ қўлли бўлмоқ; қон бўлган юраклар; қон бўлмоқ; қўл(и) баланд бўлди; қўл(и) калта бўлди; қўл(и) юқори бўлди; қўл калта бўлди

бўлмоқ II (парчаламоқ) — кўнгл(и)ни бўлмаслик; ўтака(си) ўнга бўлинди; ўтака(си) ўттиз иккига бўлинди

бўрк (шева сўзи) — «Бўрк ол», — деса, бош олмоқ

бўш — кўнгл(и) бўш; кўнгл(и)нинг бўш [экан]лиги

бўшамоқ I (холи бўлмоқ), **бўшатмоқ** — ич(и)ни бўшатмоқ; кўнгл(и) бўшади II; кўнгл(и)ни бўшатмоқ; юраг(и) бўшади; юраг(и)ни бўшатмоқ

бўшамоқ II (сусаймоқ, ҳолсизланмоқ), **бўшашмоқ** — кўнгл(и) бўшади I; кўнгл(и) бўшашди

бўямоқ — кўз бўямоқ; кўз(и)ни бўямоқ; кўзни бўямоқ

бўғиз — жон(и) бўғиз(и)га келди

В

вақт — вақт(и) чоғ; вақти чоғлик қилмоқ

ваҳима, ваҳм — ваҳима босди; ваҳимага солиб қўймоқ; ваҳимага тушмоқ; ваҳм босди; кўнгл(и)га ваҳима солмоқ; кўнгл(и)га ваҳима тушди; юраг(и)га ваҳима солмоқ; қалб(и)га ваҳима солмоқ

ваҳм — қ. в а ҳ и м а

воз: — воз кечмоқ; воз кечтирмоқ

Г

гап — I (жумла, нутқ парчаси) — гап бермаслик; гап(и)га гап қайтармоқ; гап(и)ни икки[та] қилмоқ; гап отмоқ; гап ташламоқ; гап тегди I; гап қистирмоқ; гап қотмоқ; икки гапнинг бирида; икки гапнинг ўртасида; катта гап; майда гап; тўрт гапнинг бирида;

2 (фикр) — гапга кирмоқ; гап(и)га кирмоқ; гап(и)да турмоқ II; гап(и)ни ұтказмоқ; гап(и)ни қайтармоқ; гап(и) ұтди; гап(лари) бир жойдан чиқди; гапни бир ерга қўймоқ; гапни бир жойга қўймоқ; гап қайтармоқ;

3 (ваъда, ахд) — гапдан қайтмоқ; гап(и)да турмоқ I;

4 (танбеҳ, койиш) — гап тегди II; гап тегдирмоқ; гап тегизмоқ;

5 (масала, иш ...) — турган гап I; турган гап II; турган гапки; турган гап эди

гапирмоқ — катта гапирмоқ

гардан — гардан(и)га олмоқ; гардан(и)га тушмоқ; гардан(и)га юкламоқ; гардан(и)дан соқит қилмоқ

гаҳ — «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), қўл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ

гулистон — олам гулистон

гўр — бир оёғ(и) ерда, бир оёғ(и) гўрда; бир оёғ(и) ерда бўлса, бир оёғ(и) гўрда; бир оёғ(и) тўрда[-ю], бир оёғ(и) гўрда; ота гўри—қозихонами?!

Д

дабдала — дабдала(си)ни чиқармоқ; дабдала(си) чиқди

дам I — 1 (нафас) — дам бермоқ I; дам(и) ич(и)га туш[иб кет]ди; дам(и) ич(и)да; дам(и) ич(и)да қолди; дам(и) кесилди I; дам(и)ни ич(и)га олмоқ; дам(и)ни ич(и)га тушириб юбормоқ; дам(и)ни ич(и)га ютмоқ; дам(и)ни кесмоқ I; дам(и)ни чиқармаслик; дам(и)ни ютмоқ; дам(и) чиқмади;

2 (отдых) — дам бермоқ II; дам(и)ни олмоқ; дам олмоқ;

дам II (ўткирлик, тиг) — дами кесилди II; дамнини босмоқ; дамнини кесмоқ II

данак — бош(и)да данак чақмоқ; мия(си)да данак чақмоқ

данг — қ. д о н г

дарак — дарак бермоқ

даргоҳ — даргоҳ(и)га бош урмоқ

дарё — дарёдан бир томчи; дарёдан томчи; хаёл дарёсига чўймоқ; юраг(и) дарё; юраг(и) дарёдай кенг

дақёнус: — дақёнусдан қолган; даққиюнусдан қолган; доқиюнусдан қолган

даққиюнус — қ. да қ ё н ус

демоқ I (айтмоқ), **дейишмоқ** — ади-бади дейишмоқ; айтган(и) — айтган, деган(и) — деган; алифни калтак деёлмаслик; алифни таёқ деёлмаслик; алифни таёқ демоқ; «Бўрж ол», — деса, бош олмоқ; «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» де-

- са (...), қўл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ; деган(и) — деган, айтган(и) — айтган; «Дўппи ол», — деса, калла олмоқ; «Дўпписини ол», — деса, калла(си)ни олмоқ; жон деб; жон демоқ; жон-жон деб; жон-жон демоқ; кеча демай, кундуз демай; кеча-кундуз демай; кечани кеча, кундузни кундуз демай; кечани кеча, кундузни кундуз демай; «лом» демаслик; «лом-мим» деб; «лом-мим» демай I; «лом-мим» демай II; «лом-мим» демаслик; «лом»-у «мим» демай; мана ман демоқ; ман-ман деган; мушуг(и)ни «пишт» деб бўладими?!; мушуг(и)ни «пишт» демаслик; мушуг(и)ни «пишт» деса; «Олло» дегунча уриб ўлдирмоқ; «Оғзинг қани?» — деса, қулоғ(и)ни кўрсатмоқ; санамай «саккиз» демоқ; санамай «ўттиз» демоқ; санамадан «саккиз» демоқ; таёқни алиф дегунча, қош қўяман деб, кўз чиқармоқ; «ҳащ-паш» дегунча; «ҳа-ҳу» дегунча
- демоқ II*** — ким билади дей(сиз); кўз(и) хонасидан чиқай деди; тил деган бир қулоч; юраг(и) ёрилиб кетай деди
- дийдор** — дийдор кўришмоқ
- дил** — баҳри дил(и)ни очмоқ; баҳри дил(и) очилади; дилга тугмоқ; дил(и)га тугмоқ; дил(и)дан кечмоқ; дил(и)дан ўтказмоқ; дил(и)дан ўтмоқ; дил(и)да сиёҳлик бор; дил(и) ёриди; дил(и) ёришди; дил(и)ни оғритмоқ; дил(и)ни сиёҳ қилмоқ; дил(и)ни тиризмоқ; дил(и)ни хира қилмоқ; дил(и)ни ғаш қилмоқ; дил(и) очилди; дил(и) оғриди; дил(и) сиёҳ; дил(и) сиёҳ бўлди; дил(и) тортган; дили-хиралик; дил(и) қон; дил(и) ғаш; дил(и) ғаш бўлди; дил тортар; содда дил; содда диллик билан; содда дил [экан]лиг(и); соф дил; соф диллик; ғаш дил(и)
- димоғ** — I (бурун) — димоғ(и) кўтарилди; димоғ(и) шишди;
2 (кайфият) — димоғ(и)ни чоғ қилмоқ; димоғ(и) чоғ; димоғ(и) чоғ бўлди
- дов**: — дов беролмай; юраг(и) дов берадими?!; юраг(и) дов бермади
- довламоқ** — юраг(и) довламай
- довруқ** — доврўғ(и) кетди
- дод** — дод солмоқ
- дон** — дон олишмоқ
- донг I** (шуҳрат) — донг(и) доғистон кетди; донг(и) кетди; донг(и) чиқди; донг чиқармоқ
- донг II** — донг қотиб I; донг қотиб II; донг қотиб III; донг қотмоқ I; донг қотмоқ II
- дош**: — дош бермоқ
- доқиюнус** — қ. д а қ ё н у с
- доғ I** (пятно) — доғ тушди; доғ туширмоқ
- доғ II** (ғам-алам) — доғда қолдирмоқ; доғда қолмоқ
- доғистон** — донг(и) доғистон кетди
- дум** — дум(и)ни тугмоқ; думи хуржунда

дунё — дунёга келмоқ; дунёга келтирмоқ; дунёдан кетмоқ; дунёдан кўз юммоқ; дунёдан тоқ ўтмоқ; дунёдан ўтмоқ; дунёда ўтмоқ; дунёни сел олса, тўпиғ(и)га чиқмаслик; дунёни сув босса, тўпиғ(и)га чиқмаслик; дунёни сув олиб кетса, тўпиғ(и)дан келмаслик; иккала дунёда ҳам; икки дунёда; икки дунёда ҳам

дуч — дуч келган; дуч келмоқ

дўппи — дўппини яримта қилиб; «Дўппи ол», — деса, калла олмоқ; «Дўпписини ол», — деса, калла(си)ни олмоқ; дўппи(си)ни осмонга ирғитмоқ; дўппи(си)ни осмонга отмоқ; дўппи(си)ни осмонга ташламоқ; дўппи(си)ни яримта қилиб; дўппи(си)тор келди; дўппи(си)яримта; дўппи тор келди; дўппи яримта

дўқ — дўқ урмоқ

Е

елка — елка(си)га олмоқ; елка(си)нинг чуқури кўрсин!; елка(си)нинг чуқури ҳам кўрмасин!

емоқ — адаб(и)ни емоқ; ақл(и)ни емоқ; бошини еб I; бош(и)ни еб II; бош(и)ни емоқ; илон ёғи еган; ич(и)ни емоқ; ич-эт(и)ни емоқ; кўз(и)нинг ёғини емоқ; мия(си)ни емоқ; таъзир емоқ; таъзир(и)ни емоқ; эс(и)ни емоқ; эт(и)ни емоқ; ўз(и)ни еб қўймоқ; ўз(и)ни ўз(и) еб қўймоқ; қулоқ-мия(си)ни емоқ; ғам емоқ; ғам(и)ни емоқ

енг — енг(и)ни шимариб; енг ичида; енг шимариб I; енг шимариб II; енг шимармоқ

енгил — енгил табиат; енгил тортмоқ; қушдек енгил тортмоқ; қуш каби енгил тортмоқ

ер — 1 (планетамизнинг юза сатҳи) — бир оёғ(и) ерда, бир оёғ(и) гўрда; бир оёғ(и) ерда бўлса, бир оёғ(и) гўрда; бош(и)ни ерга букмоқ; бурн(и)ни ерга ишқамоқ; ер билан битта бўлмоқ; ер билан яксон бўлмоқ; ер билан яксон этилмоқ; ер билан яксон этмоқ; ер билан яксон қилдирмоқ; ер билан яксон қилинмоқ; ер билан яксон қилмоқ; ерга урилмоқ; ерга урмоқ; ерга қарамоқ; ерга қаратмоқ; ерда қолдирмоқ; ерда қолмоқ; ер ости билан; ер остидан; ер тагидан; ер тишламоқ; ер тишлатмоқ; етти номус(и)ни ерга букмоқ; оёғ(и)ни ерга тирамоқ; юз(и) ерга қаради; юз(и)ни ерга қаратмоқ;

2 (планетамизнинг маълум қалинликдаги сатҳи) — ерга киргизиб юбормоқ; ерга кириб кетмоқ; ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; ер ёрилмади, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади, ерга кириб кетса(...); ер ёрилмадики, кириб йўқолса(...); ер

ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади-ю, ерга кирмаслик; ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик; ер ёрилса, ерга киргудай бўлмоқ; ер ёрилса, киргудай бўлмоқ; ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса (...); ер ёрилса-ю, кириб кетса (...); ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ; ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, билмоқ, ер остида илон қимирласа, сезмоқ; ер тагида илон қимирлаганини билмоқ; ер тагида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирласа, сезмоқ; осмонга учса (...)— оёғ(и)дан, ерга кирса (...)— қулоғ(и)дан тортмоқ; осмонга чиқса (...)— оёғ(и)дан, ерга кирса (...)— қулоғи(и)дан тортмоқ;

3 (планетамизининг осмонга зид қўйиладиган сатҳи)— ер билан осмонча; ерга урса (...), кўкка сапчимоқ, ерга урса (...), кўкка сачрамоқ; ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмаслик; осмон билан ерча; осмон-у ерча;

4 (нуқта, ўрин, макон)— бош(лари)ни бир ерга бирлаштирмоқ; гапни бир ерга қўймоқ; йўқ ердаги; маслаҳатни бир ерга қўймоқ; сўз(лари) бир ердан чиқди; фикр(лари) бир ердан чиқди

ер-кўк — ер-кўкка ишонмаслик

етмиш — етти ёшдан етмиш ёшгача; етти яшардан етмиш яшаргача; етти яшаридан етмиш яшаригача

етмоқ — 1 (достигать, доходить), **етказмоқ 1** — авжга етмоқ; балоғатга етмоқ; бош(и) ёстиққа етганда; бош(и) кўкка етди; бош(и)ни кўкка етказмоқ; бош(и)ни осмонга етказмоқ; бош(и) осмонга етди; бўйга етмоқ; бўй етмоқ; бўйинга етмоқ; бўй(и) етди; жон(и) ҳалқум(и)га етди; оғз(и) қулоғ(и)га етди; пичоқ бориб суяғ(и)га етди; пичоқ суякка етди; пичоқ суяк-суяғ(и)га етди; «сан-ман»гача етиб бормоқ; тагига етмоқ; фиғон(и) фалакка етди; эр етмоқ; ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик; ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик; қулоғ(и)га етказмоқ; қулоғ(и)га етмоқ; қўй(и) мингга етди;

2 (вызывать, приводить), **етказмоқ 2** — зарар етказмоқ; зиён етказмоқ; футур етди; футур етказмоқ; халал етди; халал етказмоқ;

3 (быть достаточным, хватать)— ақл(и) етади; кўз(и) етди; фаҳм(и) етади; фаҳм-фаросат(и) етади;

4 — бош(и)га етмоқ

етти — етти букланиб; етти ёшдан етмиш ёшгача; етти ному-с(и)ни ерга букмоқ; етти ухлаб, тушга кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; етти яшардан етмиш яшаргача; етти яшаридан етмиш яшаригача; етти ўлчаб, бир кесмоқ; етти ўлчаб, битта кесмоқ; етти ўлча, бир кес

Ё

Ёд — ёдга солмоқ; ёдга тушмоқ; ёддан кўтарилмоқ; ёддан чиқармоқ; ёддан чиқмоқ; ёдда қолдирмоқ; ёд(и)га келмоқ; ёд(и)га туширмоқ; ёд(и)га тушмоқ; ёд(и)дан кўтарилмоқ; ёд(и)дан кўтармоқ; ёд(и)дан чиқармоқ; ёд(и)дан чиқмоқ

Ёзмоқ I — 1 (ёймоқ, солмоқ) — соя(си)га кўрпача ёзмоқ;

2 (таратмоқ, тарқатмоқ) **ёзилмоқ** — ёзилмоқ (тўлиғи: кўнгл(и)-ни ёзмоқ); кўнгил ёзмоқ, кўнгилнинг чигилини ёзмоқ; кўнгл(и) ёзилди; кўнгл(и)ни ёзмоқ; кўнгл(и)нинг чигилини ёзмоқ; чигили ёзилади; чигилни ёзмоқ; юраг(и)ни ёзмоқ; юраг(и)нинг чигили ёзилди; юракнинг чигили ёзилди

Ёзмоқ II* — жон(и) чиқиб кета ёзди; жон-пон(и) чиқа ёзди; кўз(и) чиганоғидан чиқиб кета ёзди; кўз[лар](и) косасидан чиқиб кет[а ёз]ди; кўз[лар](и) қинидан чиқ[иб кет]а ёзди; юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди; юраг(и) қинидан чиқа ёзди; юраг(и) қоқ ёрила ёзди

Ёмон — ёмон кўрмоқ

Ёмғир — қордан қутулиб, ёмғирга тutilмоқ

Ён — ён бермоқ; ён босмоқ; ён(и)ни олмоқ

Ёнғоқ — бош(и)да ёнғоқ чақилди; бош(и)да ёнғоқ чақмоқ; пуч ёнғоқ билан қўйн(и)ни тўлдирмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ; қўйн(и)-ни пуч ёнғоққа тўлғазмоқ

Ёпишмоқ — териси суягига ёпишган; эти суягига ёпишган; эти суякка ёпишган

Ёр — қ. ёри

Ёри: — бўйн(и) ёри бермади

Ёримоқ, ёритмоқ, ёришмоқ, ёриштирмоқ — дия(и) ёриди; дил(и) ёришди; кўз(и) ёриди; кўнгилни ёритмоқ; кўнгл(и) ёришди; кўнгл(и)ни ёритмоқ; кўнгл(и)ни ёриштирмоқ; юраг(и) ёришди

Ёрмоқ, ёрилмоқ — ер ёрилмади, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади, ерга кириб кетса(...); ер ёрилмадики, кириб йўқолса(...); ер ёрилмади-ю; ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади-ю, ерга кирмаслик; ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик, ер ёрилса, ерга киргудай бўлмоқ; ер ёрилса, киргудай бўлмоқ; ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса(...); ер ёрилса-ю, кириб кетса(...); ич(и) тарс ёрилгудай бўлди; кўз ёрмоқ; кўнгл(и)ни ёрмоқ; пихини ёрган; юраг(и) ёрилгудай бўлди; юраг(и) ёрилгудай бўлиб кетди; юраг(и) ёрилди; юраг(и) ёрилиб кетай деди; юраг(и) ёрилиб кетар эди; юраг(и)ни ёрмоқ I; юраг(и)ни ёрмоқ II; юраг(и) тарс ёрилгудай бўлди; юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди; юраг(и) қоқ ёрила ёзди; ўтақа(си) ёрилди; ўтақа(си)ни ёрмоқ

- ёруғ** — юз ёруғ; юз ёруғлиг(и); юз(и) ёруғ; юз(и) ёруғ бўлди; юз(и)ни ёруғ қилмоқ
- ёстиқ** — бир ёстиққа бош қўймоқ; бош(и) ёстиққа етганда; бош(и) ёстиққа текканда; ёстиқдан бош кўтармоқ; ёстиғ(и)ни қуритмоқ; ёстиғ(и) қуриди
- ётмоқ*** — бошдан ошиб ётмоқ; бош(и)дан ортиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб-тошиб ётмоқ; ошиб-тошиб ётмоқ
- ёш** — етти ёшдан етмиш ёшгача; саккиз ёшидан саксон ёшигача
- ёқ** — бир ёқда турсин; бир ёқли бўлмоқ; бир ёқли қилмоқ; у ёқда турсин
- ёқа** — бир ёқадан бош чиқармоқ; ёқа(си)ни ушламоқ; ёқа(си)ни ушлатмоқ
- ёқмоқ** — жин(и)га ёқмаслик
- ёғ** — ёғ томса — ялагу[н]дек; ёғ тушса — ялагудек қилиб; ёғ тушса — ялагу[н]дек; ёғ тушса — ялайдиган қилиб; зигир ёғдай кўнгл(и)га урмоқ; илон ёғи еган; илоннинг ёғини ялаган; кўз(и)ни ёғ босди; кўз(и)нинг ёғини емоқ; кўнгл(и)га зигир ёғдай урмоқ; ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ; ўз ёғ(и)да ўз(и) қовурилмоқ

Ж

- жаббор** — жон(и)ни жабборга бериб
- жавоб** — берган жавоб(и); жавоб бермоқ; жавоб(и)ни бермоқ I; жавоб(и)ни бермоқ II; жавоб қайтармоқ; қайтарган жавоб(и)
- жазза** — қ. ж а з о
- жазо**, **жазза** — берган жазо; берилган жазо; жазза(си)ни бермоқ; жазо бердирмоқ; жазо берилиши; жазо бермоқ; жазо(си)ни бермоқ
- жар:** — жар солмоқ
- жаҳл** — жаҳлдан тушмоқ; жаҳл(и)дан тушмоқ; жаҳл(и) келди; жон(и) чиқди III; жон(и) чиқиб кета ёзди; жон(и) чиқибди; жаҳл(и) қистади; чиққан жаҳл(и)
- жаҳон** — жаҳонга келмоқ; жаҳондан кетмоқ; жаҳондан ўтмоқ
- жигар** — жигардан урмоқ; жигар(и)дан урмоқ
- жигар-бағир** — жигар-бағир(и)дан урмоқ; жигар-бағир(и) хун бўлди; жигар-бағир(и) эзилди
- жин** — жин(и)га ёқмаслик; жин(и) севмайди; жин(и) суймайди
- жиг:** — жиг(и)га тегмоқ
- жой** — бош(лари) бир жойга қовушди; бош(лари)ни бир жойга қовуштирмоқ; гап(лари) бир жойдан чиқди; гапни бир жой-

га кўймоқ; жойига келтирмоқ; жойига кўймоқ; кўнгил жойига тушди; кўнгл(и) жойига тушди; кўнгл(и)ни жойига туширмоқ; маслаҳатни бир жойга кўймоқ; сўз(лари) бир жойдан чиқди; ўз(и)ни кўйгани жой тополмаслик; ўз(и)ни кўярга жой тополмаслик; ўтиргани жой тополмаслик; ўтиришга жой тополмаслик; ўтқазгани жой тополмаслик; ўтқазишга жой тополмаслик

жон — безори жон қилмоқ; бир жон-бир тан бўлмоқ; бир жон бўлиб-бир тан бўлиб; бир тан-бир жон бўлмоқ; жон бериб, жон олмоқ; жон бермаслик; жон бермоқ I; жон бермоқ II; жон бор; жон борича; жонга ора кирмоқ; жонга тегмоқ; жондан безор қилмоқ; жон деб; жон демоқ; жон-жон деб; жон-жон демоқ; жон-жон(и)га тегмоқ; жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ; жон(и) ачи(й)ди; жон(и) бор I; жони бор II; жон(и) борича; жон(и) бўғз(и)га келди; жон(и)га ора кирмоқ; жон(и)га тегмоқ; жон(и)дан безор бўлмоқ; жон(и)дан безор қилмоқ; жон(и)дан тўйдирмоқ; жон(и)дан тўймоқ; жон(и)дан умид(и)ни узмоқ; жон(и)дан ўтиб кетмоқ; жон(и)дан ўтмоқ; жон(и) кирди; жон(и) куйди; жон(и)ни бермоқ; жон(и)ни жабборга бериб; жон(и)ни кафт(и)га олиб; жон(и)ни киргизмоқ; жон(и)ни куйдириб; жон(и)нинг борича; жон(и)ни олмоқ; жон(и)ни тикмоқ; жон(и)ни фидо қилмоқ; жон(и)ни чиқармоқ; жон(и)ни ҳалқум(и)га келтирмоқ; жон(и)ни ҳам аямаслик; жон(и)ни ҳовучлаб; жон(и) томоғ(и)га келди; жони узилди; жони чиқди I; жон(и) чиқди II; жон(и) чиқди III; жон(и) чиқиб кетаёзди; жон(и) чиқиб кетди; жон(и) ҳалқуми(и)га етди; жон(и) ҳалқум(и)га келди; жон(и) ҳалқум(и)га тиқилди; жон(и) ҳиқилдоғ(и)га келди; жон киргизмоқ; жон кирди; жон киритмоқ; жон кошки; жон кошки эди; жон куйдириб I; жон куйдириб II; жон куйдирмоқ; жонни тикмоқ; жон олиб, жон бермоқ; жон олувчи; жон олғучи; жон тикмоқ; жон фидо қилмоқ; жон ҳовучлаб; жон ҳолатда

жон-жон — жон-жон деб; жон-жон демоқ; жон-жон(и)га тегмоқ; жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ

жон-пон — жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ I; жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ II; жон-пон(и) чиқаёзди; жон-пон(и) чиқиб кетди I; жон-пон(и) чиқиб кетди II

жон-ҳол, жон-у ҳол, жони ҳол — жони ҳол(и)га кўймаслик; жон-у ҳол(и)га кўймаслик; жон-ҳол(и)га кўймаслик

жуфтламоқ — оғз(и)ни жуфтламоқ; оғиз жуфтламоқ

3

забт:— забтига олмоқ

запт — қ. з а б т

зарар — зарар етказмоқ; зарар(и) тегди; зарар келтирмоқ; зарар кўрмоқ

зарда — зарда(си) қайнади

заҳар, заҳр — заҳар(и)ни сочмоқ; заҳар сочмоқ; заҳр(и)дан тушмоқ; заҳр(и)ни сочмоқ

заҳр — қ. з а ҳ а р

зеб — зеб бермоқ

зеҳн — зеҳн солмоқ

зиёд[а] — ҳаддан зиёд[а]

зиён — зиён етказмоқ; зиён(и) тегди; зиён кўрмоқ

зимма:— зимма(си)га олмоқ; зимма(си)га тушмоқ

зиғир — зиғир ёғдай кўнгл(и)га урмоқ; кўнгл(и)га зиғир ёғдай урмоқ

зое:— зое кетказмоқ; зое кетмоқ

зувала — зувала(си) пишиқ

зўр — зўр бериб I; зўр бериб II; зўр бермоқ

И

ивитмоқ — оғз(и)га қатиқ ивитмоқ

игна — игнадекни туядай қилмоқ; игнасидан ипигача; ипидан игнасигача

из — изга солмоқ; изга тушмоқ; издан чиқармоқ; издан чиқмоқ; из(и)га тушмоқ I; изига тушмоқ II; из(и)га қайтмоқ; из(и)дан тушмоқ; изидан чиқмоқ

изза — изза тортмоқ

иззати нафс, иззат-нафс — иззати нафс(и)га тегмоқ; иззат-нафс(и)га тегмоқ

иззат-нафс — қ. и з з а т и н а ф с

изламоқ — тирноқдан кир изламоқ; тирноқ орасидан кир изламоқ; тирноқ остидан кир изламоқ; тирноғ(и)дан кир изламоқ

изм:— изм(и)дан чиқмоқ

иккала — қ. и к к и

икки, иккала, иккинчи, иккита — бир бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бир-икки оғиз; бир-икки шингил; бир кесак билан икки қарғани урмоқ; бир кесак билан икки қуённи урмоқ; бир кесак билан икки қушни урмоқ; бир сўз(и) икки[та] бўлмади; бир сўз(и)ни икки[та] қилмаслик; бир ўқ билан икки нишонга урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки

кушни урмоқ; бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; битта бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бош(и) икки[та] бўлди; бош(и)ни икки[та] қилмоқ; гап(и)ни икки[та] қилмоқ; иккала дунёда ҳам; икки бармоғ(и)ни бурн(и)га тикиб; икки букилганча; икки букилиб; икки гапнинг бирида; икки гапнинг ўртасида; икки дунёда; икки дунёда ҳам; икки кўз(и) тўрт бўлиб; икки оёғ(и) бир этикка суқилди; икки оёғ(и) бир этикка тикилди; икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ; икки оёғ(и)ни бир этикка тикмоқ I; икки оёғ(и)ни бир этикка тикмоқ II; икки оёғ(и)ни тираб олмоқ; икки оғиз; икки сўзнинг бирида; икки сўзнинг орасида; икки-уч оғиз; икки шингил; икки эллик; икки ўртада; икки қўл(и)ни бурн(и)га суқиб; икки қўл(и)ни бурн(и)га тикиб; икки қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ; икки қўллаб; икки қўлни оғизга тикмоқ; йил-ўн икки ой; сўз(и)ни икки қилмаслик; ўтака(си) ўттиз иккига бўлинди

Иккинчи — қ. и к к и

Иккита — қ. и к к и

илгари — тўйдан илгари ногора қоқмоқ

илинмоқ — кўз(и) илинди; кўз илинди

илмоқ — назарга илмаслик; назар(и)га илармиди?!; назар(и)га илиб; назар(и)га илмаслик; назар(и) илмайди

илон — ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ; ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, сезмоқ; ер тагида илон қимирлаганини билмоқ; ер тагида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирласа, сезмоқ; илон ёғи еган; илоннинг ёғини ялаган; илон пўст ташлайди; илон пўст ташлайдиган

илтимос — илтимос(и)ни қайтармоқ

илғамоқ — кўз(и) илғамайди, кўз илғамайди; кўз илғамас I; кўз илғамас II; кўз илғарди

имон: — имон(и) комил

ин — сичқон ини минг танга бўлди; сичқоннинг ини минг танга бўлди; сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ

ип — игнасидадан ипигача; ипидан игнасигача

ирғитмоқ — дўппи(си)ни осмонга ирғитмоқ

иссиқ — иссиқ (тўлиғи : истара(си) иссиқ); истара(си) иссиқ; кўз(и)га иссиқ кўринмоқ; ситора(си) иссиқ; юлдуз(и) иссиқ

истара: — истара(си) иссиқ; истара(си) совуқ

истарали — истарали (тўлиғи : истара(си) иссиқ)

ит — ич(и)ни ит таталади; ич(и)ни ит тирнади

ихлос — ихлос(и)ни қайтармоқ; ихлос(и) қайтди; ихлос қўймоқ

ич — 1 (внутри) — дам(и) ич(и)га тушиб кетди; дам(и) ич(и)да; дам(и) ич(и)да қолди; дам(и)ни ич(и)га олмоқ; дам(и)ни ич(и)га тушириб юбормоқ; дам(и)ни ич(и)га ютмоқ; енг ичида; ич(и)га солмоқ; ич(и)га ютмоқ; нафас(и) ич(и)га

- га тушиб кетди; нафас(и)ни ич(и)га олмоқ; нафас(и)ни ич(и)га ютмоқ
- 2 (нутро) — ич(и) ачиди; ич(и) ачишди; ич(и)ни бир нима тирнай бошлади; ич(и)ни бўшатмоқ; ич(и)ни емоқ; ич(и)ни ит таталади; ич(и)ни ит тирнади; ич(и)ни кемирмоқ; ич(и)ни мушук таталаяпти; ич(и)ни ола мушук тирнаяпти; ич(и)ни қизитмоқ; ич(и) қизиди; ичи қора; ичи қоралик; ич(и) ғаш; ич-эт(и)ни емоқ; севинч(и) ич(и)га сиғмайди; севинч-қувонч(и) ич(и)га сиғмайди; хурсандлиг(и) ич(и)га сиғмайди; шодлиг(и) ич(и)га сиғмайди; қувонч(и) ич(и)га сиғмайди
- ичак** — ичаг(и)ни узмоқ; ичаг(и) узилгудай; ичаг(и) узилгудай бўлиб; ичаг(и) узилди I; ичаг(и) узилди II; ичаг(и) узилиб
- иш** — иш бермоқ; иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча; иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин; ишга солмоқ; ишга туширилмоқ; ишга туширмоқ; ишга тушмоқ; ишдан чиқармоқ; ишдан чиқмоқ; иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди; иш(и) тушди
- ишонмоқ** — ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмаслик; ер-кўкка ишонмаслик; ишонган боғ(и), суянган тоғ(и); ишонган тоғ(и); суянган тоғ(и); ишонган боғ(и)
- ишонч** — ишонч(и) комил; комил ишонч билан
- ишқ** — ишқ(и) тушди
- ишқамоқ** — бурн(и)ни ерга ишқамоқ

Й

- йил** — йил-ўн икки ой
- йиқилмоқ** — оёғ(и)га йиқилмоқ
- йиғламоқ** — йиғламоқдан бери бўлмоқ; йиғлашдан бери бўлмоқ
- йиғмоқ, йиғиштирмоқ** — эс(и)ни йиғиштирмоқ; эс(и)ни йиғмоқ; эс-хуш(и)ни йиғиштирмоқ; эс-хуш(и)ни йиғмоқ
- йўл** — йўл бермоқ; йўл бўлсин; йўл бўлғай; йўлга солмоқ; йўлга тушмоқ; йўлга чиқмоқ; йўлга қўймоқ; йўлдан оздирмоқ; йўлдан озмоқ; йўлдан урмоқ; йўлдан чиқармоқ; йўл(и)га кўз тутмоқ; йўл кўрсатмоқ; йўл олмоқ; йўл солмоқ; йўл қўйилмоқ; йўл қўймоқ
- йўл-йўриқ** — йўл-йўриқ кўрсатмоқ
- йўнмоқ, йўндирмоқ** — йўқдан йўндир(ай)ми?!; йўқни йўна(миз)ми?!; йўқни йўндир(ай)ми?!; йўқни йўндирмоқ
- йўриқ** — йўл-йўриқ кўрсатмоқ
- йўқ** — йўқдан йўндир(ай)ми?!; йўқ ердаги; йўқни йўна(миз)ми?!; йўқни йўндир(ай)ми?!; йўқни йўндирмоқ; кун йўқ; кўнгл(и)да кир(и) йўқ; кўнгл(и) йўқ; кўрарга кўз(и) йўқ; кўргани кўз(и) йўқ; кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ; кў-

ришга кўз(и) йўқ; маза(си) йўқ; оқ туя кўрдингми — йўқ, кўк туя кўрдингми — йўқ; тоб(и) йўқ; туя кўрдингми — йўқ; туя кўрдингми — йўқ, бия кўрдингми — йўқ; юраг(и) да кир(и) йўқ; ўз(и) да йўқ

Йўқолмоқ — ер ёрилмадики, кириб йўқолса (...)

Йўқотмоқ — ақл(и)ни йўқотмоқ; ақл-у ҳуш(и)ни йўқотмоқ; калава(си)ни йўқотмоқ; калава(си)нинг учини йўқотмоқ; саркалава(си)ни йўқотмоқ; эс(и)ни йўқотмоқ; эс-ҳуш(и)ни йўқотмоқ; ўз(и)ни йўқотиб қўймоқ; ҳуш(и)ни йўқотмоқ

К

каби* — қуш каби енгил тортмоқ

кавуш — кавуш(и)ни тўғрилаб қўймоқ

кайф — 1 (кайфият) — кайф(и) бузилди; кайф(и) бузуқ; кайф(и)ни бузмоқ; кайф(и)ни чоғ қилмоқ; кайф(и) хуш; кайф(и) хуш бўлди; кайф(и) чоғ; кайф(и) чоғ бўлди; кайфи чоғлик қилмоқ;

2 (ҳузур-ҳаловат) — кайф(и)ни учирмоқ; кайф(и) учди

калава — калава(си)ни йўқотмоқ; калава(си)нинг учини йўқотмоқ; калава(си)нинг учини топмоқ; калава учини топмоқ

калла — «Дўппи ол», — деса, калла олмоқ; «Дўпписини ол», — деса, калла(си)ни олмоқ; калла(си) ғовлаб кетди

калта — қўл(и) калта; қўл(и) калта бўлди; қўл(и)ни калта қилмоқ; қўл калта бўлди; қўл калталиқ қилди

калтак — алифни калтак деёлмаслик

кампирак — кампираг(и)ни учирмоқ

капалак — капалаг(и)ни учирмоқ; капалаг(и) учди

кар — кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди; кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ

катта — катта гап; катта гапирмоқ; каттадан кетмоқ; катта кетмоқ; катта оғиз; оғзи катта

кафт — жон(и)ни кафт(и)га олиб

кейин* — иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин

кекирдак — кекирдаг(и)ни чўзмоқ; кекирдак чўзмоқ

келмоқ, келтирмоқ, келтирилмоқ — аччиғ(и) келди; аччиғ(и)ни келтирмоқ; бажо келтирилмоқ; бажо келтирмоқ; баланд келмоқ; бас келмоқ; бош(и)га келмоқ; бош(и)га қилич келганда ҳам; бош(и)га қилич келса ҳам; боғдан келса (...), тоғдан келмоқ; дунёга келмоқ; дунёга келтирмоқ; дунёни сув олиб кетса, тўпиг(и)дан келмаслик; дуч келган; дуч келмоқ; дўппи(си) тор келди; дўппи тор келди; ёд(и)га келмоқ; жаҳл(и) келди; жаҳл(и)ни келтирмоқ; жаҳонга келмоқ; жойига келтирмоқ; жон(и) бўғз(и)га келди; жон(и)ни ҳалқум(и)га кел-

тирмоқ; жон(и) томоғ(и)га келди; жон(и) ҳалқум(и)га келди; жон(и) ҳиқилдоғ(и)га келди; зарар келтирмоқ; кўз(и)нинг олдига келмоқ; кўз олд(и)га келмоқ; кўз олд(и)га келтирмоқ; кўз ўнг(и)га келмоқ; кўз ўнг(и)га келтирмоқ; кўнгилга келмоқ; кўнгилга келтирмоқ; кўнгл(и)га келмоқ; кўнгл(и)га келтирмоқ; малол келмоқ; мия(си)га келмоқ; мос келмоқ; нари бориб, бери келмоқ; она сут(и) оғз(и)га келди; она сут(и) оғз(и)дан келди; оғз(и)дан сут ҳиди келиб турган; парвой(и)га келмаслик; парвой(и)га келтирмаслик; парвойи фалаг(и)га кел[тир]маслик; раҳм(и) келди; раҳм(и)ни келтирмоқ; тилга келмоқ; тоб келтиролмаслик; тор келиб қолганда; тоғдан келса (...), боғдан келмоқ; тўғри келган; тўғри келмоқ; устун келмоқ; хаёлга келмаган; хаёл(и)га келмоқ; хаёл(и)га келтирмоқ; хотир(и)га келмоқ; хуш(и)га келмоқ; хуш келмоқ; хўрлиг(и) келди; хўрлиг(и)ни келтирмоқ; эсга келмоқ; эсга келтирмоқ; эс(и)га келмоқ; юлдуз(и) юлдуз(и)га тўғри келди; юлдуз(лари) тўғри келди; юқори келмоқ; ўз(и)га келмоқ; ўз(и)га келтирмоқ; ўнгдан келмоқ; ўнгидан келмоқ; ўнг келмоқ I; ўнг келмоқ II; ўрнига келтирмоқ; қаҳр(и) келди; қаҳр(и)ни келтирмоқ; қўл баланд келганда; қўлдан келган[и]ча; қўл(и) баланд келди; қўл(и)дан келган[и]ча; қўл(и)дан келмоқ; қўл(и) юқори келди; қўл келмоқ; ғазабга келмоқ; ғазабга келтирмоқ; ғазаб(и) келди; ғазаб(и)ни келтирмоқ; ғаш(и) келди; ғаш(и)ни келтирмоқ; ғолиб келмоқ; ҳавас(и) келди; ҳавас(и)ни келтирмоқ; ҳуш(и)га келмоқ; ҳуш(и)га келтирмоқ

кемирмоқ — ич(и)ни кемирмоқ

кенг — кўнгил кенг бўлса; кўнгл(и) кенг; феъл(и) кенг; юраг(и) дарёдай кенг; юраг(и) кенг; юраг(и) кенг [экан]лиги

кесак — бир кесак билан икки қарғани урмоқ; бир кесак билан икки қуёни урмоқ; бир кесак билан икки қушни урмоқ; кесак отмоқ; текканга тегиб, тегмаганга кесак отмоқ

кесмоқ, кесилмоқ — дам(и) кесилди I; дами кесилди II; дам(и)-ни кесмоқ I; дамини кесмоқ II; етти ўлчаб, бир кесмоқ; етти ўлчаб, битта кесмоқ; етти ўлча, бир кес; киндиг(и) кесилган; минг ўлчаб, бир кесмоқ; нафас(и) кесилди; қирқ марта ўлчаб, бир марта кесмоқ; қирқ ўлчаб, бир кесмоқ

кет — кет(и)га тушмоқ; кет(и)дан тушмоқ

кетмоқ I (уходить, удаляться), **кетказмоқ** — доврўғ(и) кетди; донг(и) доғистон кетди; донг(и) кетди; дунёдан кетмоқ; жаҳондан кетмоқ; зое кетказмоқ; зое кетмоқ; каттадан кетмоқ; катта кетмоқ; кўз(и) кетибди; кўз(и) уйқуга кетибди; маза(си) кетди; мукка кетмоқ; мукка(си)дан кетмоқ; оламдан кетмоқ; она сут(и) оғз(и)дан кетмаган; оғз(и)дан она сут(и) кетмаган; пиңакка кетмоқ; эс(и) кетди I; эс(и) кетди II; эс(и) кетиб I; эс(и) кетиб II; ўз(и)дан кетмоқ; қўлдан кет-

моқ; қўл(и)дан кетмоқ; ҳолдан кетказмоқ; ҳолдан кетмоқ; ҳушдан кетмоқ; ҳуш(и)дан кетмоқ; ҳуш(и) кетди

кетмоқ II* — бадан(и)дан ўтиб кетмоқ; бет(и) очилиб кетди; бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; бош(и) билан кириб кетмоқ; бош(и) билан шўнғи[б кет]моқ; бош(и)дан ошиб кетмоқ; бош(и) ғовлаб кетди; бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; дам(и) ич(и)га тушиб кетди; дукёни сув олиб кетса, тўпиг(и)дан келмаслик; ерга кириб кетмоқ; ер ёрилмади, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади, ерга кириб кетса(...); ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик; ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса(...); ер ёрилса-ю, кириб кетса(...); жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ; жон(и)дан ўтиб кетмоқ; жон(и) чиқиб кета ёзди; жон(и) чиқиб кетди; жон-пон(и) чиқиб кетди I; жон-пон(и) чиқиб кетди II; калла(си) ғовлаб кетди; кўз(и)га кўриниб кетмоқ; кўз(и)нинг ола-куласи чиқиб кетди; кўз(и) ола-кула бўлиб кетди; кўз(и) чифаноғидан чиқиб кета ёзди; кўз[лар](и) косасидан чиқиб кет[а ёз]ди; кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди; мия(си) ғовлаб кетди; нафас(и) ич(и)га тушиб кетди; нафаслар ичга тушиб кетди; сиқилиб кетган юраг(и); соч(и) тикка туриб кетди; сочлар(и) тикка-тикка бўлиб кетди; суяг(и)дан ўтиб кетмоқ; суяк-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ; суяк-суякка ўтиб кетмоқ; тегиб кетмоқ; тепа соч(и) тик бўлиб кетди; тери(си)га сиғмай кетмоқ; у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; чеҳра(си)нинг очилиб кетиши; чеҳра(си) ярқираб кетди; шишиб кетган; эс(и) оғиб кетди; эс(и) чиқиб кетди; эсхона(си) чиқиб кетди; эт-эт(и)дан ўтиб кетмоқ; юраг(и) ёрилгудай бўлиб кетди; юраг(и) ёрилиб кетай деди; юраг(и) ёрилиб кетар эди; юраг(и) орқа[си]га тортиб кетди; юраг(и) орқа(си)га уриб кетди; юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди; юраг(и) тошиб кетди; юраг(и) чиқиб кетди; юраг(и) шиф этиб кетди; юраг(и) шув этиб кетди; юрак-пураг(и) чиқиб кетди; ўтиб кетмоқ I; ўтиб кетмоқ II; қорачиғ(и) қинидан чиқиб кетгудек

кеча — кеча демай, кундуз демай; кечани кеча, кундузни кундуз демаган; кечани кеча, кундузни кундуз демай

кеча-кундуз — кеча-кундуз демай

кечмоқ I (ўтмоқ), **кечирмоқ** — бошдан кечирмоқ; бош(и)дан кечирмоқ; бош(и)дан кечмоқ; дил(и)дан кечмоқ; кечирмоқ (тўлиғи : бош(и)дан кечирмоқ); кун кечирмоқ; кўздан кечирмоқ; кўздан кечирмоқ; кўз(и)дан кечирмоқ; кўнгиядан кечирмоқ; кўнгли(и)дан кечирмоқ; кўнгл(и)дан кечмоқ; мия(си)дан кечмоқ; фикрдан кечирмоқ; ҳаёлдан кечирмоқ; ҳаёл(и)дан кечирмоқ; ҳаёл(и)дан кечмоқ

кечмоқ II (отречься, отказать), **кечтирмоқ** — баҳр(и)дан кечмоқ; воз кечмоқ; воз кечтирмоқ

- ки*** — ер ёрилмадики, кириб йўқолса (...); турган гапки
- киймоқ** — тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ; тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ
- ким** — ким билади; ким билади дей(сиз); ким билсин; ким қўйбди
- киндик** — киндиг(и) кесилган; киндик қон(и) тўқилган
- киприк** — киприк қоқмаслик
- кир I** (грязный) — таъб(и) кир бўлди; таъб(и)ни кир қилмоқ
- кир II** (грязь) — кўнгл(и)да кир(и) йўқ; тирноқдан кир изламоқ; тирноқ орасидан кир изламоқ; тирноқ орасидан кир қидирмоқ; тирноқ остидан кир изламоқ; тирноқ тагидан кир қидирмоқ; тирноғ(и)дан кир изламоқ; юраг(и)да кир(и) йўқ
- кирмоқ** — 1 (входить), **киргизмоқ, киритмоқ, киргизилмоқ, киритилмоқ** — ақл(и) кирди; ақл кирди; бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; бош(и) билан кириб кетмоқ; бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; ерга киргизиб юбормоқ; ерга кириб кетмоқ; ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса (...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; ер ёрилмади, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади, ерга кириб кетса (...); ер ёрилмадики, кириб йўқолса (...); ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади-ю, ерга кирмаслик; ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик; ер ёрилса, ерга киргудай бўлмоқ; ер ёрилса, киргудай бўлмоқ; ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса (...); ер ёрилса-ю, кириб кетса (...); етти ухлаб, тушга кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик; жон(и)га ора кирмоқ; жон(и) кирди; жон(и)ни киргизмоқ; жон киргизмоқ; жон кирди; жон киритмоқ; осмонга учса (...) — оёғ(и)дан, ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; осмонга чиқса (...) — оёғ(и)дан, ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; туш(и)га ҳам кирмаслик; у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; эс(и) кирди; эс кирди; қулоққа кирмаслик; қулоғ(и)га кирадими?!; қулоғ(и)га кирмаслик; қулоғ(и)га кирмоқ; қўлга киргизилмоқ; қўлга киргизмоқ; қўлга киритилмоқ; қўлга киритмоқ; қўлга кирмоқ; қўл(и)га киргизмоқ;
- 2** (инобатга олмоқ, қабул қилмоқ) — гапга кирмоқ; гап(и)га кирмоқ; сўзга кирмоқ; сўз(и)га кирмоқ
- ковламоқ** — тирноқ орасидан кир ковламоқ
- комил**: — имон(и) комил; ишонч(и) комил; комил ишонч билан
- коса** — 1 (чашка) — сабр коса(си)ни тўлдирмоқ; сабр коса(си) тўлди; сабр коса(си) тўлиб-тошди;
- 2** (глазница) — кўз[лар](и) косасидан чиқиб кета ёзди
- кошки** — жон кошки; жон кошки эди
- куймоқ, куйдирмоқ** — бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдирмоқ;

жон(и) куйди; жон(и)ни куйдирмоқ; жон куйдириб I; жон куйдириб II; жон куйдирмоқ

кул — кули кўкка созурилди; кулини кўкка созурмоқ

кун I (күёш) — кун(и)ни кўрмоқ; кун йўқ; кун кўрмоқ; кўрган кун(и); қаёқдан кун чиқди?!

кун II (день) — бир кун бўлмаса-бир кун; бир кун эмас-бир кун; бир эмас-бир кун; кун бермаслик; кун(и) битди; кун(и)ни ўтказмоқ; кун(и) тугади; кун(и) ўтди; кун(и) қолди; кун кечирмоқ; кунни ўтказмоқ; кун ўтди; кун ўтказмоқ

кундуз — кеча демай; кундуз демай; кеча-кундуз демай; кечани кеча, кундузни кундуз демаган; кечани кеча, кундузни кундуз демай

курак — куракда турмайдиган

кўз — I (қараш, кўриш органи) — дунёдан кўз юммоқ; икки кўз(и) тўрт бўлиб; йўл(и)га кўз тутмоқ; кўз бўямоқ; кўзга кўринадими?!; кўзга кўринармиди?!; кўзга кўринмаслик I; кўзга кўринмаслик II; кўзга кўринмоқ; кўзга ташланмоқ; кўзга чалинмоқ; кўздан кечирилмоқ; кўздан кечирмоқ; кўздан ўтказмоқ; кўздан қочирмаслик; кўз ёрмоқ; кўз(и)га исик кўринмоқ; кўз(и)га кўринармиди?!; кўз(и)га кўриниб кетмоқ; кўз(и)га кўриниб қолмоқ; кўз(и)га кўринмаслик I; кўз(и)га кўринмаслик II; кўз(и)га оқ-қора кўринмайди; кўз(и)га совуқ кўринмоқ; кўз(и)га ташланмоқ; кўз(и)га чалинмоқ; кўз(и)га чўп солмоқ; кўз(и)га чўп ташламоқ; кўз(и)га ўтдай кўринмоқ; кўз(и)дан кечирмоқ; кўз(и)дан ўтказмоқ; кўз(и) ёриди; кўз(и) илинди; кўз(и) кетибди; кўз(и) кўз(и)га тушди; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди; кўз(и) илғамайди; кўз илинди; кўз илғамайди; кўз илғамас I; кўз илғамас II; кўз илғарди; кўз(и) мошдек очилди; кўз(и)ни бўямоқ; кўз(и)ни ёғ босди; кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ; кўз(и)ни мошдек очмоқ; кўз(и)нинг ёғини емоқ; кўз(и)нинг ола-куласи чиқиб кетди; кўз(и)нинг олдига келмоқ; кўз(и)нинг очиқлигида; кўз(и)нинг оқ-у қораси; кўз(и)нинг тириклигида; кўз(и)нинг қирини ташламоқ; кўз(и)нинг қорачиғи; кўз(и)ни олмаслик; кўз(и)ни олмоқ; кўз(и)ни очмоқ; кўз(и)ни пишитмоқ; кўз(и)ни тикмоқ; кўз(и)ни тўрт қилмоқ; кўз(и)ни узмай; кўз(и)ни узмаслик; кўз(и)ни чирт юмиб; кўз(и)ни шира босди; кўз(и)ни югуртирмоқ; кўз(и)ни юммоқ; кўз(и)ни ўйнатмоқ; кўз(и)ни қамаштирмоқ; кўз(и) ола-кула бўлиб кетди; кўз(и) очилди; кўз(и) очиқ I; кўз(и) очиқ II; кўз(и) очиқлигида; кўз(и) очиғида; кўз(и) пиш[и]ди; кўз(и) тинди; кўз(и) тирик; кўз(и) тириклигида; кўз(и) тор; кўз(и) тушди; кўз(и) тўрт; кўз(и) тўрт бўлди; кўз(и) тўрт бўлиб; кўз(и) уйқуга кетибди; кўз(и) учиб турибдими?!; кўз(и) хонасидан чиқай деди; кўз(и) чиганоғидан чиқиб кета ёзди; кўз(и) юмилди;

кўз(и) ўйнади; кўз(и) ўнгида; кўз(и) ўтмайди; кўз(и) қамашди; кўз(и) қийиб; кўз(и) қиймади; кўз(и) қийса; кўз(и) қияди?; кўз(и) қиярда-қиймай; кўз кўзга тушди; кўз[лар](и) косасидан чиқиб кет[а ёз]ди; кўз[лар](и)нинг пахтасини чиқармоқ; кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди; кўз[лар](и) чаноғидан чиқар бўлди; кўз[лар](и) қинидан чиқ[иб кет]а ёзди; кўзлар тўрт бўлди; кўзни бўямоқ; кўзни чирт юмиб; кўзни қамаштирмоқ; кўз олайтирмоқ; кўз олд(и)га келмоқ; кўз олд(и)га келтирмоқ; кўз олд(и)дан ўтказмоқ; кўз олд(и)дан ўтмоқ; кўз олмаслик; кўз остига олмоқ; кўз остидан; кўз очгани қўймаслик; кўз очиб кўрган; кўз очиб юмгунча; кўз очилди; кўз очирмаслик; кўз очмоқ; кўз солмоқ; кўз сузмоқ; кўз тагига олмоқ; кўз тагидан; кўз ташламоқ; кўз тикмоқ; кўз тириклигида; кўз тутмоқ; кўз узмай; кўз узмаслик; кўз уриштирмоқ; кўз югуртирмоқ; кўз юммоқ I; кўз юммоқ II; кўз юргизмоқ; кўз юритмоқ; кўз ўнг(и)га келмоқ; кўз ўнг(и)га келтирмоқ; кўз ўнг(и)да; кўз ўнг(и)дан ўтказмоқ; кўз ўнг(и)дан ўтмоқ; кўз қиймайди; кўз қиймайдиған; кўз қиймас; кўз қири билан; кўз қирини ташламоқ; кўз қорачиғ(и); кўрарга кўз(и) йўқ; кўргани кўз(и) йўқ; кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ; кўришга кўз(и) йўқ; очилган кўз(и); тиккан кўзлар(и); тўрт кўз билан; тўрт кўз бўлиб; юмилган кўз; қош қўяман деб, кўз чиқармоқ;

2 (назар) — кўзда тutilмоқ; кўзда тутмоқ; кўз(и) тегди; кўз тегди;

3 (мўлжал, чама) — кўз(и) етди;

4 (сир, нозик томон) — кўзини билмоқ;

5 (кўриб билиш қобилияти) — бош-кўз(и)ни айлантирмоқ

кўк I (зангори) — оқ туя кўрдингми — йўқ, кўк туя кўрдингми — йўқ

кўк II (осмон) — бош(и) кўкда; бош(и) кўкка етди; бош(и)ни кўкка етказмоқ; ерга урса (...), кўкка сапчимоқ; ерга урса (...), кўкка сачрамоқ; ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмаслик; ер-кўкка ишонмаслик; кули кўкка созурилди; кулини кўкка совурмоқ; кўкка кўтариб; кўкка кўтармоқ; кўкка совурмоқ I; кўкка совурмоқ II; кўкларга кўтариб; кўкларга кўтармоқ

кўкрак — кўкраг(и)га урмоқ; кўкраг(и) тоғдай кўтарилди; кўкракка урмоқ

кўкс — кўкс(и) кўтарилди

кўммоқ — ўлганнинг устига кўмган

кўнгил — берган кўнгил; зиғир ёғдай кўнгл(и)га урмоқ; кўнгил бермоқ; кўнгил боғламоқ; кўнгил бўлмади; кўнгилга келмоқ; кўнгилга келтирмоқ; кўнгилга тегмоқ; кўнгилга тугмоқ; кўнгилга урмоқ; кўнгилга қил сиғмайди; кўнгилдан кечирмоқ; кўнгилдан чиқармоқ; кўнгилдан ўтказмоқ; кўнгил ёзмоқ; кўнгил жойига тушди; кўнгил кенг бўлса; кўнгил кўтаргудай;

кўнгил кўтарувчи; кўнгилни ёритмоқ; кўнгилнинг бир чеккаси ғаш; кўнгилнинг очилиши; кўнгилнинг чигилини ёзмоқ; кўнгилни оздирмоқ; кўнгилни очмоқ; кўнгилни совитмоқ; кўнгилни совитувчи; кўнгилни тўқ тутмоқ; кўнгилни тўқ қилмоқ; кўнгилни узмоқ; кўнгилни хира қилмоқ; кўнгилни чўктириш; кўнгилни ғаш қилмоқ; кўнгил овламоқ; кўнгил очмоқ I; кўнгил очмоқ II; кўнгил сўрамоқ; кўнгил тортар; кўнгил тўқ; кўнгил узмоқ; кўнгил хиралик; кўнгил ўсиши; кўнгил қолдилик; кўнгил қолиш; кўнгил қоралиги билан; кўнгил қўймоқ; кўнгил ғашлиги; кўнгл(и) айниди; кўнгл(и) бор; кўнгл(и) бормади; кўнгл(и) бузилди; кўнгл(и) бўлди? кўнгл(и) бўлмади; кўнгл(и) бўш; кўнгл(и) бўшади I; кўнгл(и) бўшади II; кўнгл(и) бўшади; кўнгл(и)га ваҳима солмоқ; кўнгл(и)га ваҳима тушди; кўнгл(и)га зигир ёгдай урмоқ; кўнгл(и)га келмоқ; кўнгл(и)га келтирмоқ; кўнгл(и)га сиғармиди?; кўнгл(и)га сиғмаслик; кўнгл(и)га тегмоқ; кўнгл(и)га тугмоқ; кўнгл(и)га тушган ғашлик; кўнгл(и)га урмоқ; кўнгл(и)га қарамоқ; кўнгл(и)га қил сиғмайди; кўнгл(и)га қўл солмоқ; кўнгл(и)га ғашлик солмоқ; кўнгл(и)га ғашлик тушди; кўнгл(и)га ғулғула солмоқ; кўнгл(и)га ғулғула тушди; кўнгл(и)да кир(и) йўқ; кўнгл(и)дан кечирмоқ; кўнгл(и)дан кечмоқ; кўнгл(и)дан чиқармоқ; кўнгл(и)дан чиқмоқ; кўнгл(и)дан ўтказмоқ; кўнгл(и)дан ўтмоқ; кўнгл(и)да туғиб юрмоқ; кўнгл(и) ёзилди; кўнгл(и) ёришди; кўнгл(и) жойига тушди; кўнгл(и) йўқ; кўнгл(и) кенг; кўнгл(и) кўтарилди; кўнгл(и) кўтармайди; кўнгл(и)ни айнитмоқ; кўнгл(и)ни бузмоқ; кўнгл(и)ни бўлмаслик; кўнгл(и)ни бўшатмоқ; кўнгл(и)ни ёзмоқ; кўнгл(и)ни ёритмоқ; кўнгл(и)ни ёриштирмоқ; кўнгл(и)ни ёрмоқ; кўнгл(и)ни жойига туширмоқ; кўнгл(и)ни кўтармоқ; кўнгл(и)нинг бир чеккаси хира; кўнгл(и)нинг бир чеккаси ғаш; кўнгл(и)нинг бўшлиги; кўнгл(и)нинг чигилини ёзмоқ; кўнгл(и)ни овламоқ; кўнгл(и)ни олмоқ; кўнгл(и)ни очмоқ I; кўнгл(и)ни очмоқ II; кўнгл(и)ни оғритмоқ; кўнгл(и)ни совитмоқ; кўнгл(и)ни сўрамоқ; кўнгл(и)ни топмоқ; кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ; кўнгл(и)ни тўқ тутмоқ; кўнгл(и)ни тўқ қилмоқ; кўнгл(и)ни узмоқ; кўнгл(и)ни хира қилмоқ; кўнгл(и)ни чўктирмоқ; кўнгл(и)ни эзмоқ; кўнгл(и)ни юмшатмоқ; кўнгл(и)ни ўстирмоқ; кўнгл(и)ни қолдирмоқ; кўнгл(и)ни қора қилмоқ; кўнгл(и)ни ғашламоқ; кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ; кўнгл(и) озди; кўнгл(и) очилди; кўнгл(и) очиқ; кўнгл(и) оқ; кўнгл(и) оғриди; кўнгл(и) пок; кўнгл(и) совиди; кўнгл(и) тоза; кўнгл(и) топилса; кўнгл(и) тортди; кўнгл(и) тоғдай кўтарилди; кўнгл(и) тўлди; кўнгл(и) тўқ; кўнгл(и) тўқ бўлди; кўнгл(и) тўқ[экан]лиги; кўнгл(и) хира; кўнгл(и) хира бўлди; кўнгл(и) хиралашди; кўнгл(и) чўкди; кўнгл(и) эзилди; кўнгл(и) юмшади; кўнгл(и) юмшоқ; кўнгл(и) ўқси-

ди; кўнгл(и) ўрнига тушди; кўнгл(и) ўсди; кўнгли қаттиқ; кўнгл(и) қолди; кўнгли қора; кўнгл(и) қора бўлди; кўнгл(и) ғаш; кўнгл(и) ғаш бўлди; кўнгл(и) ғашга тўлди; кўнгл(и) ғашланди; кўнгл(и) ғаш тортди; очиқ кўнгл; очиқ кўнгилли; очиқ кўнгиллилик; очиқ кўнгл [экан]лик; оқ кўнгл; оқ кўнгилли; оқ кўнгиллилик; оқ кўнгиллилик; оқ кўнгл [экан]лик; содда кўнгл; содда кўнгл [экан]лиг(и); соф кўнгл; соф кўнгилли; тош кўнгл; тош кўнгилли; тош кўнгл [экан]лиг(и); хира кўнгл билан; юмшоқ кўнгл [экан]лиг(и); қаттиқ кўнгл; ғаш кўнгл(и)

кўпиртирмақ — оғз(и)ни кўпиртирмақ; оғиз кўпиртирмақ

кўр — кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди; кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ

кўрмақ — 1 (видеть), **кўринмоқ**, **кўришмоқ**, **кўрсатмоқ** — ача(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ; дийдор кўришмоқ; елка(си)нинг чуқури кўрсин!; елка(си)нинг чуқури ҳам кўрмасин!; етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; йўл-йўриқ кўрсатмоқ; йўл кўрсатмоқ; кун(и)ни кўрмақ; кун кўрмақ; кўзга кўринадими?!; кўзга кўринармиди?!; кўзга кўринмаслик I; кўзга кўринмаслик II; кўзга кўринмоқ; кўз(и)га иссиқ кўринмоқ; кўз(и)га кўринармиди?!; кўз(и)га кўриниб кетмоқ; кўз(и)га кўриниб қолмоқ; кўз(и)га кўринмаслик I; кўз(и)га кўринмаслик II; кўз(и)га оқ-қора кўринмайди; кўз(и)га совуқ кўринмоқ; кўз(и)га ўтдай кўринмоқ; кўз очиб кўрган; кўрарга кўз(и) йўқ; кўргани кўз(и) йўқ; кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ; кўрган кун(и); кўришга кўз(и) йўқ; кўрсатиб қўяман; она(си)ни кўрсатмоқ; она(си)ни учқўрғондан кўрмақ; она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ; оқ туя кўрдингми — йўқ; кўк туя кўрдингми — йўқ; «Оғзинг қани?» — деса, қулоғ(и)ни кўрсатмоқ; тиш(и)нинг оқини кўрсатмоқ; туш(и)да ҳам кўрмаслик; туя кўрдингми — йўқ; туя кўрдингми — йўқ, бия кўрдингми — йўқ; умр кўрмақ; ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; юз кўрмас бўлмоқ; қора(си)ни кўрсатмаслик;

2 (деб билмоқ) — ёмон кўрмақ; маъқул кўрмақ; хуш кўрмақ; эн кўрмаслик; яхши кўрмақ;

3 (топмоқ) — зарар кўрмақ; зиён кўрмақ

кўрпа — бургага ачиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ; бургага ачиқ қилиб кўрпани куйдирмақ; кўрпага қараб оёқ узатмоқ; кўрпа(си)га қараб оёқ узатмоқ

кўрпача — соя(си)га кўрпача ёзмоқ; соя(си)га кўрпача солмоқ; соя(си)га кўрпача тўшамоқ

кўтармоқ — 1 (поднимать), **кўтарилмоқ** — бошга кўтармоқ; бош(и)га кўтармоқ I; бош(и)га кўтармоқ II; бош(и)ни кўтармоқ I; бош(и)ни кўтармоқ II; бош кўтармоқ I; бош кўтармоқ II; бош кўтармоқ III; бурн(и) кўтарилди; бурн(и)ни бир қарич кўтармоқ; бурн(и)ни кўтармоқ; бурн(и)ни осмонга

кўтармоқ; димоғ(и) кўтарилди; ёддан кўтарилмоқ; ёд(и)дан кўтарилмоқ; ёд(и)дан кўтармоқ; ёстиқдан бош кўтармоқ; кўкка кўтариб; кўкка кўтармоқ; кўкларга кўтариб; кўкларга кўтармоқ; кўкраг(и) тоғдай кўтарилди; кўкс(и) кўтарилди; кўнгил кўтаргудай; кўнгил кўтарувчи; кўнгл(и)ни кўтармоқ; кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ; кўнгл(и) тоғдай кўтарилди; обрўй(и) кўтарилди; обрўй(и)ни кўтармоқ; осмонга кўтариб; осмонга кўтармоқ; осмонларга кўтариб; осмонларга кўтармоқ; руҳ(и) кўтарилди; руҳ(и)ни кўтармоқ; фиғон(и) фалакка кўтарилди; хаёл(и)дан кўтарилмоқ; хотир(и)дан кўтарилмоқ; эсдан кўтарилмоқ; эс(и)дан кўтарилмоқ; қўл(и)ни кўтармоқ; қўл кўтармоқ I; қўл кўтармоқ II;

2 (чидамоқ, дош бермоқ) — кўнгл(и) кўтармайди; сирка(си) сув кўтармайди; сиркаси сув кўтармайдиган; сиркаси сув кўтармас; юрак кўтармайди

Л

лаб — лаб(и)га учуқ тошади; лаб(и)га учуқ чиқади; лаб(и) лаб(и)га тегмай; лаб(и) лаб(и)га тегмайди; лаб(и)ни тишламоқ

лабз — қ. л а ф з

лафз — лафз(и)дан қайтмоқ; лафз(и)да турмоқ

лаққа — лаққа тушмоқ

лой — иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча; иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин; иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди

лом : — «лом» демаслик

лом-мим: — «лом-мим»; «лом-мим» деб; «лом-мим» демай I; «лом-мим» демай II; «лом-мим» демаслик; «лом»-у «мим» демай

луқма — луқма ташламоқ

М

мадор — тинка-мадор(и)ни қуритмоқ; тинка-мадор(и) қуриди

маза — маза(си) йўқ; маза(си) кетди; маза(си)ни қочирмоқ; маза(си) қочди

майда — майда гап

малол : — малол келмоқ

ман — мана ман демоқ; «сан-ман»га бормоқ; «сан-ман»гача бормоқ; «сан-ман»гача етиб бормоқ; «сан»-у «ман»га бормоқ

мана — мана ман демоқ

ман-ман — ман-ман деган

- марта** — қирқ марта ұлачаб, бир марта кесмоқ
маслаҳат — маслаҳатни бир ерга қўймоқ; маслаҳатни бир жойга қўймоқ
маълумот — маълумот бермоқ
маъқул — маъқул кўрмоқ; маъқул топилди; маъқул топмоқ; маъқул тушмоқ
мағиз — мағзини чақмоқ
маҳол : — амри маҳол
мен — қ. м а н
меъда — меъда (си)га тегмоқ
меҳр — меҳр (и) тош; меҳр (и) тушди; меҳр қўймоқ
мижжа — мижжа қоқмай; мижжа қоқмасдан; мижжа қоқмаслик; мижжа қоқмоқ
мим : — «лом-мим»; «лом-мим» деб; «лом-мим» демай I; «лом-мим» демай II; «лом-мим» демаслик; «лом»-у «мим» демай
минг — минг ұлачаб, бир кесмоқ; сичқон ини минг танга бўлди; сичқоннинг ини минг танга бўлди; сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ; қўй (и) мингга етди
минмоқ, миндирмоқ — авжга миндирмоқ; авжга миңмоқ; авжга миңмоқ
мир : — миридан сиригача
мис — миси чиқди
мия — мия ачийдиган; мия (си) айниди; мия (си) ачиди; мия (си)га келмоқ; мия (си)да данак чақмоқ; мия (си)дан кечмоқ; мия (си)дан ўтмоқ; мия (си)ни ачитмоқ; мия (си)ни емоқ; мия (си)ни қотирмоқ; мия (си)ни қоқиб, қўл (и)га бермоқ; мия (си)ни ғовлатиб юбормоқ; мия (си) қотди; мия (си) ғовлаб кетди; қулоқ-мия (си)ни емоқ
мой — мой томса — ялағу[н]дай; мой тўкилса — ялағу[н]дай
мос — мос келмоқ
мош — кўз (и) мошдек очилди; кўз (и)ни мошдек очмоқ
мукка — мукка кетмоқ; мукка (си)дан кетмоқ
мум — мум тишламоқ
мунаввар — олам мунаввар
мушук — ич (и)ни мушук таталапти; ич (и)ни ола мушук тирнапти; мушуг (и)ни «пишт» деб бўладими?!; мушуг (и)ни «пишт» демаслик; мушуг (и)ни «пишт» деса
муҳаббат — муҳаббат қўймоқ

Н

- назар** — назарга илмаслик; назардан ўтказмоқ; назардан қолмоқ; назарда тутилмоқ; назарда тутмоқ; назар (и)га илармиди; назар (и)га илиб; назар (и)га илмаслик; назар (и)дан

- ўтказмоқ; назари(и)дан қолмоқ; назар(и) илмайди; назар(и) тушди; назар солмоқ; назар ташламоқ
- намозшом** — таъб(и) намозшом
- нари** — нари бориб, бери келмоқ; нари борса
- нари-бери** — нари-берига бормоқ
- нафас** — нафас(и) ич(и)га тушиб кетди; нафас(и) кесилди; нафас(и)ни ич(и)га олмоқ; нафас(и)ни ич(и)га ютмоқ; нафас(и)ни чиқармаслик; нафас(и) чиқмади; нафаслар ичга тушиб кетди
- нафс** — иззати нафс(и)га тегмоқ; иззат-нафс(и)га тегмоқ; нафс(и) олинди
- нигоҳ** — нигоҳ ташламоқ
- нийна** — қ. и г н а
- нимадир** — ич(и)ни бир нима (нимадир) тирнай бошлади
- нина** — қ. и г н а
- нишон** — бир ўқ билан икки нишонга урмоқ
- ном** — номимни бошқа қўяман; ном(и) чиқди; ном чиқармоқ
- номус** — етти номус(и)ни ерга букмоқ; номус(и) букилди
- нон** — нон(и)ни туя қилмоқ
- нос** — оғз(и)га нос олмоқ
- ноғора** — ноғора(си)га ўйнамоқ; ноғора(си)га ўйнатмоқ; тўйдан илгари ноғора қоқмоқ; тўйдан олдин ноғора қоқмоқ

O

- обрўй[й]** — обрўй[й] баланд; обрўй(и) баланд; обрўй(и) кўтарилди; обрўй(и)ни кўтармоқ; обрўй(и)нинг тушгани; обрўй(и)ни оширмақ; обрўй(и)ни туширмақ; обрўй(и)ни тўкмоқ; обрўй(и) ошди; обрўй(и) тушди; обрўй(и) туширилди; обрўй(и) тўкилди; обрўй[й]ни туширмақ; обрўй[й]ни тўкмоқ; обрўнинг тушиши; обрў тушди
- овламоқ** — кўнгил овламоқ; кўнгл(и)ни овламоқ
- овоз** — бир овоздан
- одам** — одам қўймоқ; қўйган одам
- одоб** — қ. а д а б
- оёқ** — 1 (нога) — бир оёғ(и) ерда, бир оёғ(и) гўрда; бир оёғ(и) ерда бўлса, бир оёғ(и) гўрда; бир оёғ(и) тўрда[-ю], бир оёғ(и) гўрда; ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса (...) — оёғ(и)дан тортиб туширмақ; икки оёғ(и) бир этикка суқилди; икки оёғ(и) бир этикка тиқилди; икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ; икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ I; икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ II; икки оёғ(и)ни тираб олмоқ; кўрпага қараб оёқ узатмоқ; кўрпа(си)га қараб оёқ узатмоқ; оёқни тирамоқ; оёқ ости бўлмоқ; оёқ ости қил-

дирмоқ; оёқ ости қилинмоқ; оёқ ости қилмоқ; оёқ тирамоқ; оёғ(и)га болта урмоқ; оёғ(и)га бош урмоқ; оёғ(и)га бош қўймоқ; оёғ(и)га йиқилмоқ; оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ; оёғ(и)ни ерга тирамоқ; оёғ(и)ни тираб олмоқ; оёғ(и)ни тирабуриб олмоқ; оёғ(и)ни тираб турмоқ; оёғ(и) тортмади; осмонга учса (...) — оёғ(и)дан, ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; осмонга чиқса (...) — оёғ(и)дан, ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; оғир оёқ; чилдирма(си)га оёқ ташламоқ; юз(и)га оёқ босмоқ; юз(и)га оёқ тирамоқ; юз(и)га оёқ қўймоқ;

2 (охир) — бошдан оёқ; бошидан оёқ

озмоқ I (адашмоқ), **оздирмоқ I** : — ақлдан озмоқ; йўлдан оздирмоқ; йўлдан озмоқ; эс(и)дан озмоқ

озмоқ II (очиқишдан беҳузур бўлмоқ), **оздирмоқ II** — кўнгилни оздирмоқ; кўнгл(и) озди

оила — оила қурмоқ

ой — йил-ўн икки ой

ола — ич(и)ни ола мушук тирнапти

олайтирмоқ — кўз олайтирмоқ

ола-кула — кўз(и)нинг ола-куласи чиқиб кетди; кўз(и) ола-кула бўлиб кетди

олам — олам гулистон; оламдан кетмоқ; оламдан ўтмоқ; олам мунаввар; қувонч(и) оламга сиғмайди

олд — кўз(и)нинг олдига келмоқ; кўз олд(и)га келмоқ; кўз олд(и)га келтирмоқ; кўз олд(и)дан ўтказмоқ; кўз олд(и)дан ўтмоқ; олд(и)га тушадиган; олд(и)дан ўтмоқ; олдини олмоқ; олди олинди

олдин — подадан олдин чанг чиқармоқ; тўйдан олдин ногора чалмоқ

олиб қочмоқ — аравани олиб қочмоқ; аравани қуруқ олиб қочмоқ; олиб қочмоқ; қуруқ аравани олиб қочмоқ

олло — «Олло» дегунча уриб ўлдирмоқ

олмоқ I (братъ), **олдирмоқ**, **олинмоқ**, **олишмоқ** — авж олмоқ; бел олишмоқ; бош(и)ни олиб; бош(и)ни олиб чиқиб кетмоқ; бош олиб; бўйинга олмоқ; бўйин(и)га олмоқ; «Бўрк ол», — деса, бош олмоқ; гардан(и)га олмоқ; дам(и)ни ич(и)га олмоқ; дам(и)ни олмоқ; дам олмоқ; дон олишмоқ; дунёни сел олса, тўпиг(и)га чиқмаслик; дунёни сув олиб кетса, тўпиг(и)дан келмаслик; «Дўппи ол», — деса, калла олмоқ; «Дўпписини ол», — деса, калла(си)ни олмоқ; елка(си)га олмоқ; ён(и)ни олмоқ; жон бериб, жон олмоқ; жон(и)ни кафт(и)га олиб; жон(и)ни олмоқ; жон олиб, жон бермоқ, жон олувчи; жон олгучи; забтига олмоқ; зимма(си)га олмоқ; йўл олмоқ; кўз(и)ни олмаслик; кўз(и)ни олмоқ; кўз олмаслик; кўз остига олмоқ; кўз тагига олмоқ; кўнгл(и)ни олмоқ; нафас(и)ни ич(и)га олмоқ; нафс(и) олинди; олдини олмоқ; олди

олинди; олдириб қўйган юраг(и); оғз(и)га нос олмоқ; оғз(и)га олмаслик I; оғз(и)га олмаслик II; оғз(и)га олмоқ; оғизга олинмоқ; оғизга олмаслик I; оғизга олмаслик II; сўз-ни ... олмоқ; сўз олмоқ I; сўз олмоқ II; тан олинмоқ; тан олмоқ; тараф(и)ни олмоқ; тилга олинмоқ; тилга олмоқ; тил(и)га олмоқ; томон(и)ни олмоқ; уст(и)га олмоқ; хабар олди-рмоқ; хабар олмоқ; эсга олинмоқ; эсга олмоқ; эс(и)га олмоқ; эс(и)ни олиб қўймоқ; эс-хуш(и)ни олиб қочмоқ; эс-хуш(и)ни олиб қўймоқ; юраг(и)ни олдириб қўймоқ; юраг(и)ни олиб қўймоқ; юрак олдириб қўймоқ; яқин олмоқ; яқинроқ олмоқ; ўз(и)га олмоқ I; ўз(и)га олмоқ II; ўз(и)ни қўлга олмоқ; ўз қўл(и)га олмоқ; ўртага олмоқ; қарши олин-моқ; қарши олмоқ; қулоққа олмоқ; қулоғ(и)га олмоқ; қўй оғзидан чўп олмаган; қўлга олинмоқ; қўлга олмоқ; қўл(и)га олмоқ; ҳордиқ олмоқ; ҳуш(и)ни олиб қўймоқ

олмоқ II* — «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), қўл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ; икки оёғ(и)ни тираб олмоқ; оёғ(и)ни тираб олмоқ; оёғ(и)ни тираб туриб олмоқ; тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ; туриб олмоқ; тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ; ўпка(си)ни босиб олган

олмоқ III* — юз(и)дан ўта олмаслик; ўз(и)ни қўйгани жой то-полмаслик; ўз(и)ни қўярга жой тополмаслик; ўпка(си)ни тутолмаслик; ўтиргани жой тополмаслик; ўтиришга жой то-полмаслик; ўтқазгани жой тополмаслик; ўтқазнишга жой то-полмаслик

олти — олти яшардан олтмиш яшаргача

олтмиш — олти яшардан олтмиш яшаргача

она — она(си)ни кўрсатмоқ; она(си)ни учқўрғондан кўрмоқ; она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ; она сут(и) оғз(и)га кел-ди; она сут(и) оғз(и)да; она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган; она сут(и) оғз(и)дан келди; она сут(и) оғз(и)дан кетмаган; оғз(и)дан она сут(и) анқиб турибди; оғз(и)дан она сут(и) кетмаган

ора — 1 (промежуток) — жонга ора кирмоқ; жон(и)га ора кир-моқ; икки сўзнинг орасида; орага тушмоқ; орадан қил [ҳам] ўтмайди; ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайди; ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайдиган; ора тушмоқ; тирноқ орасидан кир из-ламоқ; тирноқ орасидан кир ковламоқ; тирноқ орасидан кир қидирмоқ;

2 (отношение) — ора(лари) бузилди; ора(лари)ни бузмоқ; ора- (лари) очиқ; ора(лари) очиқ бўлди; орани бузмоқ; орани очди қилмоқ; орани очиқ қилмоқ; ора очиқ; ора очиқ бўлмоқ

оро I (оройиш) — оро бермоқ

оро II — қ. о р а

ортмоқ — бош(и)дан ортиб ётмоқ

- орқа** — орқа(си)га тушмоқ; орқа(си)дан тушмоқ; юраг(и) орқа[(си)]га тортиб кетди; юраг(и) орқа(си)га уриб кетди
- осмон** — бош(и)ни осмонга етказмоқ; бош(и) осмонга етди; бош(и) осмонда; бурн(и)ни осмонга кўтармоқ; дўппи(си)ни осмонга иргитмоқ; дўппи(си)ни осмонга отмоқ; дўппи(си)ни осмонга ташламоқ; ер билан осмонча; ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; осмон билан ерча; осмонга кўтариб; осмонга кўтармоқ; осмонга учса(...) — оёғ(и)дан, ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; осмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан, ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; осмонларга кўтариб; осмонларга кўтармоқ; осмон-у ерча
- осмоқ**: — қулоқ осмоқ
- ост** — ер ости билан; ер остида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, сезмоқ; ер остидан; кўз остига олмоқ; кўз остидан; оёқ ости бўлмоқ; оёқ ости қилдирмоқ; оёқ ости қилинмоқ; оёқ ости қилмоқ; тирноқ остидан кир изламоқ
- остона** — остона(си)га бош қўймоқ
- от I** (исм) — отимни бошқа қўйинг!; отимни бошқа қўяман!
- от II** (лошадь) — от билан туяча; отдан тушса(...) ҳам, узангидан тушмаслик; отдан тушса(...) ҳам, эгардан тушмаслик
- ота** — ота гўри-қозихонами?!
- отмоқ** — гап отмоқ; дўппи(си)ни осмонга отмоқ; кесак отмоқ; кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ; отилган тош; сўз отмоқ; текканга тегиб, тегмаганга кесак отмоқ; тош отмоқ; ўртага отмоқ
- очиқ** — кўз(и)нинг очиқлигида; кўз(и) очиқ I; кўз(и) очиқ II; кўз(и) очиқлигида; кўз(и) очиғида; кўнгл(и) очиқ; ора(лари) очиқ; ора(лари) очиқ бўлди; орани очиқ қилмоқ; ора очиқ; ора очиқ бўлмоқ; очиқ кўнгил; очиқ кўнгилли; очиқ кўнгиллик; очиқ кўнгиллилик; очиқ кўнгил[экан]лик; очиқ чеҳра билан; очиқ чеҳра[ли]; очиқ юз билан; очиқ юз[ли]; очиқ қўл; чеҳраси очиқ; қўл(и) очиқ
- очмоқ, очилмоқ, очирмоқ** — авра-астар(и)ни очмоқ; авра-астар(и) очилди; астар-авра(си)ни очмоқ; баҳри дил(и)ни очмоқ; баҳри дил(и) очилди; баҳр(и)ни очмоқ; баҳр(и) очилди; бет(и) очилиб кетди; дил(и) очилди; кўз(и) мошдек очилди; кўз(и)ни мошдек очмоқ; кўз(и)ни очмоқ; кўз(и) очилди; кўз очгани қўймаслик; кўз очиб кўрган; кўз очиб юмгунча; кўз очилди; кўз очирмаслик; кўз очмоқ; кўнгилнинг очилиши; кўнгилни очмоқ; кўнгил очмоқ I; кўнгил очмоқ II; кўнгл(и)ни очмоқ I; кўнгл(и)ни очмоқ II; кўнгл(и) очилди; орани очди қилмоқ; очилган кўз(и); оғз(и)ни очирмаслик; оғз(и)ни очирмоқ; оғз(и)ни очмоқ I; оғз(и)ни очмоқ II; оғиз очилди; оғиз очирмаслик; оғиз очмоқ; чеҳра(си)нинг очилиб кетиши; чеҳра(си)ни очмоқ I; чеҳра(си)ни очмоқ II; чеҳра-

- (си) очилди; чирой(и) очилди; юз(и)ни очиб юбормоқ; юраг(и)ни очмоқ; юраг(и) очилди; қалб(и)ни очмоқ
- ошиб-тошиб ётмоқ** — бош(и)дан ошиб-тошиб ётмоқ; ошиб-тошиб ётмоқ
- ошмоқ I** (ортмоқ), **оширмоқ I**, **оширилмоқ I** — бошдан ошиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб ётмоқ; бош(и)дан ошиб кетмоқ; обрўй(и)ни оширмоқ; обрўй(и) ошди; ҳаддан ошмоқ; ҳадд(и)дан ошириб юбормоқ; ҳадд(и)дан ошмоқ
- ошмоқ II** (кўчмоқ, ўтмоқ), **оширмоқ II**, **оширилмоқ II** — амалга оширилмоқ; амалга оширмоқ; амалга ошмоқ
- оқ** — I (белый) — кўнгл(и) оқ; оқ билан қорани ажратмоқ; оқ билан қорани билмоқ; оқ кўнгил; оқ кўнгилли; оқ кўнгиллик; оқ кўнгиллилик; оқ кўнгил[экан]лик; оқ туя кўрдингми — йўқ, кўк туя кўрдингми — йўқ; тиш(и)нинг оқини кўрсатмоқ;
- 2** (белок) — кўз(и)нинг оқ-у қораси
- оқизмоқ** — сувга оқизмоқ
- оқ-у қора, оқ-қора** — кўз(и)га оқ-қора кўринмайди; оқ-у қорани танимоқ; оқ-у қорани тушунмоқ; оқ-у қорани фарқ қилмоқ; оқ-у қорасига тушунмоқ; оқ-у қора[си]ни ажратмоқ; оқ-у қора[си]ни билмоқ; оқ-қорани ажратмоқ; оқ-қорани танимоқ; оқ-қорасини танимоқ
- оғиз** — беш бармоғ(и)ни оғз(и)га тикмоқ; беш панжа(си)ни оғз(и)га тикмоқ; беш қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ; бир-икки оғиз; бирон оғиз; бирор оғиз; бир оғиз; бир оғиздан; икки оғиз; икки-уч оғиз; икки қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ; икки қўлни оғизга тикмоқ; катта оғиз; она сут(и) оғз(и)га келди; она сут(и) оғз(и)да; она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган; она сут(и) оғз(и)дан келди; она сут(и) оғз(и)дан кетмаган; оғз(и) бормади; оғз(и)га нос олмоқ; оғз(и)га олмаслик I; оғз(и)га олмаслик II; оғз(и)га олмоқ; оғз(и)га сўк солмоқ; оғз(и)га толқон солмоқ; оғзига тушмоқ; оғз(и)га урмоқ; оғз(и)га қараб; оғз(и)га қарамай; оғз(и)га қарамоқ; оғз(и)га қаратмоқ; оғз(и)га қатик ивитмоқ; оғз(и)га қоқмоқ; оғз(и)дан бол томади; оғз(и)дан она сут(и) анқиб турибди; оғз(и)дан она сут(и) кетмаган; оғз(и)дан сут ҳиди келиб турган; оғзи катта; «Оғзинг қани?» — деса, қулоғ(и)ни кўрсатмоқ; оғз(и)ни жуфтламоқ; оғз(и)ни кўпиртирмоқ; оғз(и)нинг таноби қочди; оғз(и)ни очирмаслик; оғз(и)ни очирмоқ; оғз(и)ни очмоқ I; оғз(и)ни очмоқ II; оғз(и)ни пойламоқ; оғз(и)ни юммоқ; оғз(и) юмилди; оғз(и) қулоғ(и)га етди; оғз(и) қулоғ(и)да; оғизга олянмоқ; оғизга олмаслик I; оғизга олмаслик II; оғизга тушмоқ; оғизга қараб; оғиз жуфтламоқ; оғиз кўпиртирмоқ; оғиз очилибди; оғиз очирмаслик; оғиз очмоқ; оғиз солмоқ; оғиз таноби қочиб; тўрт оғиз; уч-тўрт оғиз; эллик оғиз; юз оғиз; ўн оғиз; қўй оғиздан чўп олмаган
- оғиз-бурун** — оғиз-бурун ўпишмоқ

оғир — оғир оёқ

оғмоқ, оғдирмоқ — бош(и) оққан; бош(и) қаёққа оғса, ўша...; бош оққан; эс(и)дан оғмоқ; эс(и)ни оғдириб қўймоқ; эс(и) оғди; эс(и) оғиб кетди

оғримоқ, оғритмоқ — бел(и) оғрийди; бел(и) оғрийдими?!; бел(и) оғримай; бел(и) оғримайди; бел оғритмоқ; бош(и)ни оғритмоқ; бош оғритмоқ; дил(и)ни оғритмоқ; дил(и) оғриди; кўнгл(и)ни оғритмоқ; кўнгл(и) оғриди

оғриқ — бош оғриқ; бош оғриғи

П

пай I (сухожилие) — пай(и)ни қирқмоқ

пай II (из) — пай(и)га тушмоқ; пай(и)дан тушмоқ

панжа — беш панжа(си)ни оғз(и)га тикмоқ

парвой — парвой(и)га келмаслик; парвой(и)га келтирмаслик; парвойи фалаг(и)га кел[тир]маслик; парвой(и) фалак

паст — 1 (қуйи) — пастга урмоқ;

2 (анормал) — эс(и) паст

патир — хамирнинг учидан патир; хамир учидан патир

пахта — кўз[лар](и)нинг пахтасини чиқармоқ; кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди

пашша — пашшадан фил ясамоқ; пашшани фил қилмоқ; пашшасини фил қилмоқ; пашша қўримоқ

пақир: — бир пақир бўлмоқ

пешана — пешана тери; пешана тери тўкилди; пешана тери тўкмоқ

пинак — пинаг(и)ни бузмаслик; пинак бузмай; пинакка кетмоқ

пир[р] — чумчуқ «пир» этса, юраг(и) «шир» этади

пих — пихини ёрган

пичоқ — пичоқ бориб суяг(и)га етди; пичоқ суяг(и)га тақалди; пичоқ суякка бориб тақалди; пичоқ суякка етди; пичоқ суяк-суяг(и)га етди

пишимоқ, пишитмоқ — кўз(и)ни пишитмоқ; кўз(и) пиш[и]ди

пишиқ — зуваласи пишиқ

пишмоқ — ич(и) пишди

пишт — мушуг(и)ни «пишт» деб бўладими?!; мушуг(и)ни «пишт» демаслик; мушуг(и)ни «пишт» деса

пода — подадан аввал чанг чиқармоқ; подадан олдин чанг чиқармоқ

пойламоқ — оғз(и)ни пойламоқ

пок — кўнгл(и) пок; қалб(и) пок

покиза — юраг(и) покиза

- пул** : — бир пул; бир пул бўлмоқ; бир пуллик; бир пул қилмоқ;
уч пул; уч пул бўлмоқ; уч пул қилмоқ
пуркамоқ — қўлтиғ(и)га сув пуркамоқ
путур — қ. ф у т у р
пуч — пучга чиқармоқ; пучга чиқмоқ; пуч ёнғоқ билан қўйн(и)-
ни тўлдирмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ; қўйн-
н(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўл-
ғизмоқ
пучак — пучакка чиқармоқ; пучакка чиқмоқ
пўкилламоқ — юраг(и) пўкиллади
пўст — илон пўст ташлайди; илон пўст ташлайдиган; пўст(и)га
сомон тикмоқ; пўст ташлатадиган
пўстак — пўстаг(и)ни қоқмоқ; пўстаг(и)ни қоқтирмоқ

Р

- разм** : — разм солинса; разм солмоқ
раҳм — раҳм(и) келди; раҳм(и)ни келтирмоқ
руҳ — руҳ(и) кўтарилди; руҳ(и)ни кўтармоқ; руҳ(и)ни тушир-
моқ; руҳ(и) тушди; руҳни туширмоқ
рўёб : — рўёбга чиқармоқ; рўёбга чиқмоқ

С

- сабр** — сабр коса(си)ни тўлдирмоқ; сабр коса(си) тўлди; сабр
коса(си) тўлиб-тошди
савод — савод(и)ни чиқармоқ; савод(и) чиқди
савол — берган савол(и); савол бермоқ; саволни бермоқ
сазо — сазо(си)ни ўлдирмаслик; сазо(си) ўлмади
саккиз — саккиз ёшидан саксон ёшигача; санамай «саккиз» де-
моқ; санамасдан «саккиз» демоқ
саксон — саккиз ёшидан саксон ёшигача
•санамоқ — санамай «саккиз» демоқ; санамай «ўттиз» демоқ;
санамасдан «саккиз» демоқ; чучварани хом санамоқ
сан-ман, сан-у ман — «сан-ман»га бормоқ; «сан-ман»гача бор-
моқ; «сан-ман»гача етиб бормоқ; «сан-у» «ман»га бормоқ
сапчимоқ — ерга урса (...) — кўкка сапчимоқ
сариқ — сариқ чақалик
саркалава : — саркалава(си)ни йўқотмоқ
сачрамоқ — ерга урса (...) — кўкка сачрамоқ

- севинч** — севинч(и) ич(и)га сиғмайди; севинч(и)ни юраг(и)га сиғдиrolмаслик; севинч(и) юраг(и)га сиғмайди
- севинч-қувонч** — севинч-қувонч(и) ич(и)га сиғмайди
- севмоқ** — жин(и) севмайди
- сезмоқ** — ер остида илон қимирласа, сезмоқ; ер тагида илон қимирласа, сезмоқ
- сел** — дунёни сел олса, тўпиғ(и)га чиқмаслик
- сен-мен, сен-у мен** — қ. с а н-м а н, с а н-у м а н
- сепмоқ** — сув сепгандай
- сидирмоқ** — юраг(и)дан сидириб ташламоқ; қалб(и)дан сидириб ташламоқ
- сиёҳ:** — дил(и)ни сиёҳ қилмоқ; дил(и) сиёҳ; дил(и) сиёҳ бўлди
- сиёҳлик:** — дил(и)да сиёҳлик бор
- силтамоқ** — қўл(и)ни силтамоқ; қўлни силтамоқ; қўл силтамоқ
- сир** : — миридан сиригача
- сирка** — сирка(си) сув кўтармайди; сиркаси сув кўтармайдиган; сиркаси сув кўтармас
- ситора** — қ. и с т а р а
- сичқон** — сичқон ини минг танга бўлди; сичқоннинг ини минг танга бўлди; сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ
- сиқмоқ, сиқилмоқ** — сиқилиб кетган юраг(и); юраг(и)ни сиқмоқ; юраг(и) сиқилди; юрак сиқилади
- сиғмоқ, сиғдирмоқ** — кўнгилга қил сиғмайди; кўнгл(и)га сиғармиди?!; кўнгл(и)га сиғмаслик; кўнгл(и)га қил сиғмайди; севинч(и) ич(и)га сиғмайди; севинч(и)ни юраг(и)га сиғдиrolмаслик; севинч(и) юраг(и)га сиғмайди; севинч-қувонч(и) ич(и)га сиғмайди; тери(си)га сиғмай I; тери(си)га сиғмай II; тери(си)га сиғмай кетмоқ; хурсандлиг(и) ич(и)га сиғмайди; шодлиг(и) ич(и)га сиғмайди; юраг(и)га [нимадир] сиғади?!; юраг(и)га сиғармиди?! юраг(и)га сиғмаслик; юраг(и)га қил сиғмайди; юракка сиғармиди?!; юракка қил сиғмайдиган; қувонч(и) ич(и)га сиғмайди; қувонч(и) оламга сиғмайди; ҳадд(и) сиғ(а)ди
- совимоқ, совитмоқ** — кўнгилни совитмоқ; кўнгилни совитувчи; кўнгл(и)ни совитмоқ; кўнгл(и) совиди
- совурмоқ, созурилмоқ** — кули кўкка созурилди; кулини кўкка созурмоқ; кўкка созурмоқ I; кўкка созурмоқ II; шамолга созурмоқ
- совуқ** — афт(и) совуқ; истара(си) совуқ; кўз(и)га совуқ кўринмоқ; сўхтаси совуқ; сўхги совуқ; қўл(и)ни совуқ сувга урдирмаслик; қўл(и)ни совуқ сувга урмаслик
- содда** — содда дил; содда диллик билан; содда дил[экан]лиг(и); содда кўнгил; содда кўнгил[экан]лиг(и)
- солмоқ** — I (класть, вкладывать) — бет(и)га солмоқ; ёдга солмоқ; зехн солмоқ; изга солмоқ; ич(и)га солмоқ; ишга солмоқ;

йўлга солмоқ; йўл солмоқ; кўз(и)га чўп солмоқ; кўз солмоқ; кўнгл(и)га ваҳима солмоқ; кўнгл(и)га қўл солмоқ; кўнгл(и)га гашлик солмоқ; кўнгл(и)га гулгула солмоқ; назар солмоқ; оғз(и)га сўк солмоқ; оғз(и)га толқон солмоқ; оғиз солмоқ; разм солиңса; разм солмоқ; соя(си)га кўрпача солмоқ; чангал солмоқ; чанг солмоқ; эсга солмоқ; эс(и)га солмоқ; юзга солмоқ; юз(и)га солмоқ; юраг(и)га ваҳима солмоқ; юраг(и)га қўл солмоқ; юраг(и)га гулгула солмоқ; ўртага солмоқ; қалб(и)га ваҳима солмоқ; қулоқ солмоқ; қўйн(и)га қўл солмоқ;

2 (устраивать) — дод солмоқ; жар салмоқ; шовқин солмоқ;

3 (ввергать, повергать) — ваҳимага солиб қўймоқ; ташвишга солмоқ

сомон — пўст(и)га сомон тикмоқ; терингга сомон тикилгур; тери(си)га сомон тикмоқ

соф — соф дил; соф диллик; соф кўнгл; соф кўнглили; юраг(и) соф

соч — соч(и)ни тикка қилмоқ; соч(и) тикка бўлди; соч(и) тикка туриб кетди; соч(и) типпа-тик бўлди; сочлар(и) тикка-тикка бўлиб кетди; тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ; тепа соч(и) тик бўлиб кетди; тепа соч(и) тикка бўлди; тепа соч(и) тиккайди; тепа соч(и) тикка турди; тепа соч(и) тик турди

сочмоқ — заҳар(и)ни сочмоқ; заҳар сочмоқ; заҳр(и)ни сочмоқ

соя — соя(си)га кўрпача ёзмоқ; соя(си)га кўрпача солмоқ; соя(си)га кўрпача тўшамоқ

соқит қилмоқ — бош(и)дан соқит қилмоқ; бўйн(и)дан соқит қилмоқ; гардан(и)дан соқит қилмоқ

сув — бир қошиқ сув билан ютгудай; дунёни сув босса, тўпиг(и)га чиқмаслик; дунёни сув олиб кетса, тўпиг(и)дан келмаслик; сирка(си) сув кўтармайди; сиркаси сув кўтармайдиган; сиркаси сув кўтармас; сувга оқизмоқ; сув сепгандек; сув қуйгандай; қўл(и)ни совуқ сувга урдирмаслик; қўл(и)ни совуқ сувга урмаслик; қўлтиғ(и)га сув пуркамоқ

сузмоқ — кўз сузмоқ

суймоқ — жин(и) суймайди

сурмоқ — хаёлини сурмоқ; хаёлни сурмоқ; хаёл сурмоқ; ўй сурмоқ

сут — она сут(и) оғз(и)га келди; она сут(и) оғз(и)да; она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган; она сут(и) оғз(и)дан келди; она сут(и) оғз(и)дан кетмаган; оғз(и)дан она сут(и) анқиб турибди; оғз(и)дан она сут(и) кетмаган; оғз(и)дан сут ҳиди келиб турган

суяк — пичоқ бориб суяг(и)га етди; пичоқ суяг(и)га тақалди; пичоқ суякка бориб тақалди; пичоқ суякка етди; пичоқ суяк-суяг(и)га етди; суяг(и)дан ўтиб кетмоқ; суяг(и) қотди; су-

- як-суяг(и)дан ўтиб кетмоқ; суяк-суякка ўтиб кетмоқ; териси суягига ёпишган; эти суягига ёпишган; эти суякка ёпишган
- суянмоқ** — ишонган боғ(и), суянган тоғ(и); суянган тоғ(и); суянган тоғ(и), ишонган боғ(и)
- суқмоқ, суқилмоқ** — бош(и)ни суқмоқ; бош суқмоқ; бурн(и)ни суқмоқ; икки оёғ(и) бир этикка суқилди; икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ; икки қўл(и)ни бурн(и)га суқиб; тумшуг(и)ни суқмоқ
- суғурмоқ** — хамирдан қил суғургандай
- сўз** — I (нутқ парчаси, нутқ) — бир сўз(и) икки[та] бўлмади; бир сўз(и)ни икки[та] қилмаслик; икки сўзнинг бирида; икки сўзнинг орасида; сўз бера(ди)ми?!; сўз берилди; сўз бермаслик I; сўз бермаслик II; сўз бермоқ I; сўз(и)га сўз қайтармоқ; сўз(и)ни бермаслик; сўз(и)ни икки қилмаслик; сўзни... олмоқ; сўз олмоқ I; сўз отмоқ; сўз ташламоқ; сўз ўтмас; сўз қайтармоқ; сўз қистирмоқ; сўз қотмоқ;
- 2** (фикр) — сўзга кирмоқ; сўз(и)га кирмоқ; сўз(и)да турмоқ II; сўз(и)да қаттиқ турмоқ; сўз(и)ни ўтказмоқ; сўз(и)ни қайтармоқ; сўз(и) ўтди; сўз(лари) бир ердан чиқди; сўз(лари) бир жойдан чиқди;
- 3** (ваъда) — берган сўз(и); сўз бермоқ II; сўздан қайтмоқ; сўз(и)дан қайтмоқ; сўз(и)да турмоқ I; сўз(и)ни бермоқ; сўзни бермоқ; сўз олмоқ II;
- 4** (танбеҳ, койиш) — сўз тегадиган бўлди
- сўк** — оғз(и)га сўк солмоқ
- сўкилмоқ** — авра-астар(и) сўкилди
- сўрамоқ** — кўнгил сўрамоқ; кўнгл(и)ни сўрамоқ
- сўхта, сўхт** : — сўхтаси совуқ; сўхти совуқ

Т

- табиат** — енгил табиат; табиат(и)ни хира қилмоқ; табиат(и) тирриқ бўлди; табиат(и) хира; табиат(и) хира бўлди
- таг** — ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ; ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирлаганини билмоқ; ер тагида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирласа, сезмоқ; ер тагидан; кўз тагига олмоқ; кўз тагидан; тагига етмоқ; тирноқ тагидан кир қидирмоқ
- таёқ** — алифни таёқ деёлмаслик; алифни таёқ демоқ; таёқни алиф дегунча
- така-пука** — юраг(и)ни така-пука қилиб юбормоқ; юраг(и) така-пука; юраг(и) така-пука бўлди
- тан I** (тана) — бир жон-бир тан бўлмоқ; бир жон бўлиб-бир тан бўлиб; бир тан-бир жон бўлмоқ; бир тан бўлмоқ

- тан II** :— тан бермоқ; тан олинмоқ; тан олмоқ; тақдирга тан бермоқ
- танбеҳ** — танбеҳ бердирмоқ; танбеҳ(и)ни бермоқ
- танга** — сичқон ини минг танга бўлди; сичқоннинг ини минг танга бўлди; сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ
- танимоқ** — ақл(и)ни танимоқ; ақл-у ҳуш(и)ни танимоқ; оқ-у қорани танимоқ; оқ-қорани танимоқ; оқ-қорасини танимоқ; эс(и)ни танимоқ; эс-ҳуш(и)ни танимоқ
- таноб** — оғз(и)нинг таноби қочди; оғиз таноби қочиб
- тап** : — тап тортмаслик
- тараф** — тараф(и)ни олмоқ; тўрт тараф(и) қибла
- тараша** — томдан тараша тушгандай; томдан тараша тушгандай қилиб
- тарвуз** — тарвуз(и) қўлтиғ(и)дан тушди; қўлтиғ(и)дан тарвуз(и) тушди
- тарс** — ич(и) тарс ёрилгудай бўлди; юраг(и) тарс ёрилгудай бўлди; юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди
- таталамоқ** — ич(и)ни ит таталади; ич(и)ни мушук таталапти
- ташвиш** — ташвишга солмоқ; ташвишга тушмоқ; ташвиш тортмоқ; ташвиш чекмоқ
- ташламоқ I** (отмоқ, ирғитмоқ), **ташланмоқ**, **ташлатмоқ** — гап ташламоқ; дўппи(си)ни осмонга ташламоқ; илон пўст ташлайди; илон пўст ташлайдиган; кўзга ташланмоқ; кўз(и)га ташланмоқ; кўз(и)га чўп ташламоқ; кўз(и)нинг қирини ташламоқ; кўз ташламоқ; кўз қирини ташламоқ; луқма ташламоқ; назар ташламоқ; нигоҳ ташламоқ; пўст ташлатадиган; сўз ташламоқ; чилдирма(си)га оёқ ташламоқ; ўртага ташламоқ; ўртага ташланмоқ; ўртасига ташламоқ
- ташламоқ II*** — юраг(и)дан сидириб ташламоқ; қалб(и)дан сидириб ташламоқ
- ташқари** — ҳаддан ташқари
- таъб** — таъб(и) кир бўлди; таъб(и) намозшом; таъб(и)ни кир қилмоқ; таъб(и)ни тирриқ қилмоқ; таъб(и)ни хира қилмоқ; таъб(и) тирриқ; таъб(и) тирриқ бўлди; таъб(и) тирриқ[экан]лиги; таъб(и) хира; таъб(и) хира бўлди; таъб(и) хиралашди; таъбни хира қилмоқ
- таъзир** — таъзир бермоқ; таъзир емоқ; таъзир(и)ни бердирмоқ; таъзир(и)ни бермоқ; таъзир(и)ни емоқ
- тақалмоқ** — пичоқ суяг(и)га тақалди; пичоқ суякка бориб тақалди
- тақдир** — тақдирга тан бермоқ
- тебранмоқ** — тепса-тебранмас
- тегирмон** — тегирмонга тушса, бутун чиқмоқ; тегирмондан бутун чиқмоқ
- тегмоқ** — I (тақилмоқ; трогать, касаться), **тегизмоқ**, **теккизмоқ**, **тегизилмоқ** — асаб(и)га тегмоқ; бош(и) ёстиққа текканда;

гап тегди II; гап тегдирмоқ; гап тегизмоқ; жиг(и)га тегмоқ; жонга тегмоқ; жон-жон(и)га тегмоқ; жон(и)га тегмоқ; зарар(и) тегди; зиён(и) тегди; иззати нафс(и)га тегмоқ; иззат-нафс(и)га тегмоқ; кўз(и) тегди; кўз тегди; кўнгилга тегмоқ; кўнгл(и)га тегмоқ; лаб(и) лаб(и)га тегмай; лаб(и) лаб(и)га тегмайди; меъда(си)га тегмоқ; сўз тегадиган бўлди; тегиб кетмоқ; тегмоқ; текканга тегиб, тегмаганга кесак отмоқ; тил тегизилди; тил тегизмоқ; тил теккизмоқ; эрга тегмоқ; қўл(и) тегадими?!; қўл(и) тегмади; қўл(и) тегса; қўл тегибдими?!; қўл тегмади; қўл тегса; ғашга тегмоқ; ғаш(и)га тегмоқ;

2 (достаться, попадать) — гап тегди I

темир — темирни қизигида босмоқ; темирни қизигида урмоқ
тепа — тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ; тепа соч(и) тик бўлиб кетди; тепа соч(и) тикка бўлди; тепа соч(и) тиккайди; тепа соч(и) тикка турди; тепа соч(и) тик турди

тепмоқ — белга тепмоқ; бел(и)га тепмоқ; тепса-тебранмас; ўлганнинг устига тепмоқ; ўлганнинг устига чиқиб тепмоқ

тер — пешана тери; пешана тери тўкилди; пешана тери тўкмоқ; тер(и) тўкилди; тер тўкиб I; тер тўкиб II; тер тўкмоқ; қора терга ботмоқ; қора терга тушмоқ

тери — терингга сомон тиқилгур; тери(си)га сиғмай I; тери(си)га сиғмай II; тери(си)га сиғмай кетмоқ; тери(си)га сомон тиқмоқ; териси суягига ёпишган; тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ

терс — тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ; юзни терс бурмоқ

тескари — тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ; юз(и)ни тескари ўғирмоқ

тийин — бир тийин; бир тийин бўлмоқ

тик, тикка, типпа-тик — соч(и)ни тикка қилмоқ; соч(и) тикка бўлди; соч(и) тикка туриб кетди; соч(и) типпа-тик бўлди; сочлар(и) тикка-тикка бўлиб кетди; тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ; тепа соч(и) тик бўлиб кетди; тепа соч(и) тикка бўлди; тепа соч(и) тикка турди; тепа соч(и) тик турди

тикка — қ. т и к

тиккаймоқ — тепа соч(и) тиккайди

тикмоқ I (қадамоқ) — кўз(и)ни тикмоқ; кўз тикмоқ; тиккан кўзлар(и)

тикмоқ II (ставить на кон) — жон(и)ни тикмоқ; жонни тикмоқ; жон тикмоқ

тил — I (нутқ органи) — тил деган бир қулоқ; тил(и) бир қарич; тил(и) бир қарич бўлди; тил(и) бир қулоқ; тил(и)ни беш қарич қилмоқ; тил(и)ни бир қарич қилмоқ; тил(и)нинг узун бўлгани; тил(и)ни тишламоқ; тил(и)ни узун қилмоқ; тил(и)ни қисик қилмоқ; тил(и)ни қисмоқ; тил(и)ни қичитмоқ; тил(и)ни қичиштирмоқ; тил(и) узун; тил(и) узун бўл-

ди; тил(и) қисилди; тил(и) қисик; тил(и) қисик бўлди; тил(и) қичиди; тил(и) қичишди; тил қисиклик;

2 (нутқ) — тил бириктирмоқ; тил бормайди; тилга келмоқ; тилга кирмоқ; тилга олинмоқ; тилга олмоқ; тил(и) боради?!; тил(и) бормади; тил(и)га олмоқ; тил(и)га тушмоқ; тил(и) чиқди; тил тегизилди; тил тегизмоқ; тил теккизмоқ; тил чиқармоқ

тимдаламоқ — юракни тимдаламоқ

тинка — тинкани қуритмоқ; тинка(си)ни қуритмоқ; тинка(си) қуриди

тинка-мадор — тинка-мадор(и)ни қуритмоқ; тинка-мадор(и) қуриди

тинмоқ — кўз(и) тинди

типпа-тик — қ. тик

тирамоқ — икки оёғ(и)ни тираб олмоқ; оёқни тирамоқ; оёқ тирамоқ; оёғ(и)ни ерга тирамоқ; оёғ(и)ни тираб олмоқ; оёғ(и)ни тираб туриб олмоқ; оёғ(и)ни тираб турмоқ; юз(и)га оёқ тирамоқ

тирик — кўз(и)нинг тириклигида; кўз(и) тирик; кўз(и) тириклигида; кўз тириклигида

тирнамоқ — дил(и)ни тирнамоқ; ич(и)ни бир нима (нимадир) тирнай бошлади; ич(и)ни ит тирнади; ич(и)ни ола мушук тирнапти; юраг(и)ни тирнамоқ

тирноқ — тирноқдан кир изламоқ; тирноқ орасидан кир изламоқ; тирноқ орасидан кир ковламоқ; тирноқ орасидан кир қидирмоқ; тирноқ остидан кир изламоқ; тирноқ тагидан кир қидирмоқ; тирноғ(и)дан кир изламоқ

тирриқ — табиат(и) тирриқ бўлди; таъб(и) тирриқ[экан]лиги; таъб(и)ни тирриқ қилмоқ; таъб(и) тирриқ; таъб(и) тирриқ бўлди

тиш — тиш(и)нинг оқини кўрсатмоқ; тиш(и)ни тиш(и)га босмоқ; тиш(и)ни тиш(и)га қўймоқ; тиш(и) ўтмайди; тишни тишга қўймоқ

тишламоқ, тишлатмоқ — бармоғ(и)ни тишламоқ; ер тишламоқ; ер тишлатмоқ; лаб(и)ни тишламоқ; мум тишламоқ; тил(и)ни тишламоқ

тиқмоқ, тиқилмоқ I — беш бармоғ(и)ни оғз(и)га тиқмоқ; беш панжа(си)ни оғз(и)га тиқмоқ; беш қўл(и)ни оғз(и)га тиқмоқ; бош(и)ни тиқмоқ; бурн(и)ни тиқмоқ; икки бармоғ(и)ни бурн(и)га тиқиб; икки оёғ(и) бир этикка тиқилди; икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ I; икки оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ II; икки қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб; икки қўл(и)ни оғз(и)га тиқмоқ; икки қўлни оғизга тиқмоқ; оёғ(и)ни бир этикка тиқмоқ; пўст(и)га сомон тиқмоқ; терингга сомон тиқилгур; тери(си)га сомон тиқмоқ; тумшуғ(и)ни тиқмоқ; қўл(и)ни бурн(и)га тиқиб

тиқилмоқ II (застреть) — жон(и), ҳалқум(и)га тиқилди
тоб : — тоб беролмаслик; тоб(и) йўқ; тоб(и) қочди; тоб келти-
 ролмасдик

тоза — кўнгл(и) тоза; юраг(и) тоза

тоймоқ, тойдирмоқ — ҳолдан тойдирмоқ; ҳолдан тоймоқ

толмоқ : — фикрга толмоқ; хаёлга толмоқ; ўйга толмоқ

толқон — оғз(и)га толқон солмоқ; тоғни толқон қиладиган; тоғ-
 ни толқон қилмоқ; тоғни урса — толқон қиладиган

том — томдан тараша тушгандай; томдан тараша тушгандай
 қилиб

томмоқ — ёғ томса — ялагу[н]дек; мой томса — ялагу[н]дай; оғ-
 з(и)дан бол томади

томон — томон(и)ни олмоқ; тўрт томон(и) қибла

томоқ — жон(и) томоғ(и)га келди

томчи — дарёдан бир томчи; дарёдан томчи

топмоқ, топилмоқ — калава(си)нинг учини топмоқ; калава учини
 топмоқ; кўнгл(и)ни топмоқ; кўнгл(и) топилса; маъқул
 топилмоқ; маъқул топмоқ; хабар топмоқ; ўз(и)ни қўйгани
 жой тополмаслик; ўз(и)ни қўярга жой тополмаслик; ўтирган
 ни жой тополмаслик; ўтиришга жой тополмаслик; ўтқазгани
 жой тополмаслик; ўтқазнишга жой тополмаслик

тополмаслик (топа олмаслик) — қ. т о п м о қ

тор — дўппи(си) тор келди; дўппи тор келди; кўз(и) тор; тор
 келиб қолганда; феъл(и) тор; юраг(и) тор

торс — қ. т а р с

тортмоқ — азоб(и)ни тортмоқ; дил(и) тортган; дил тортар; енгил
 тортмоқ; ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ,
 осмонга чиқса (...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; изза торт-
 моқ; кўнгил тортар; кўнгл(и) тортди; кўнгл(и) ғаш тортди;
 оёғ(и) тортмади; осмонга учса (...) — оёғ(и)дан, ерга кир-
 са (...) — қулоғ(и)дан тортимоқ; осмонга чиқса (...) — оёғ(и)-
 дан, ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; тап тортмаслик;
 ташвиш тортмоқ; тортган азоб(и); юраг(и) орқа[си]га тор-
 тиб кетди; юраг(и) ғаш тортди; қушдек енгил тортмоқ; қуш
 каби енгил тортмоқ

тош — 1 (камень) — бош(и)да тош чақмоқ; отилган тош; тош
 отмоқ; қайси тошга бош(и)ни урмоқ;

2 (каменный) — бағр(и) тош; меҳр(и) тош; тош бағир; тош кўн-
 гил; тош кўнгилли; тош кўнгил[экан]лиг(и); тош юрак; юра-
 г(и) тош

тошмоқ — 1 (разливаться, подняться выше края), **тоширмоқ** —
 бош(и)дан ошиб-тошиб ётмоқ; ич(и) тошди; ошиб-тошиб
 ётмоқ; сабр коса(си) тўлиб-тошди; юраг(и)ни тошириб юбор-
 моқ; юраг(и) тошиб кетди;

2 (жуда кўп чиқмоқ) — лаб(и)га учуқ тошади

тоқ — дунёдан тоқ ўтмоқ; тоқат(и)ни тоқ қилмоқ; тоқат(и) тоқ бўлди; тоқатни тоқ қилувчи; тоқ ўтмоқ

тоқат — тоқат(и)ни тоқ қилмоқ; тоқат(и) тоқ бўлди; тоқатни тоқ қилувчи

тоғ — боғдан келса (...), тоғдан келмоқ; ишонган боғ(и), суянган тоғ(и); ишонган тоғ(и); кўкраг(и) тоғдай кўтарилди; кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ; кўнгл(и) тоғдай кўтарилди; суянган тоғ(и); суянган тоғ(и), ишонган боғ(и); тоғдан келса (...), боғдан келмоқ; тоғни толқон қиладиган; тоғни толқон қилмоқ; тоғни урса — толқон қиладиган

тугамоқ — кун(и) тугади

тугмоқ — дилга тугмоқ; дил(и)га тугмоқ; дум(и)ни тугмоқ; кўнгилга тугмоқ; кўнгл(и)га тугмоқ; кўнгл(и)да тугиб юрмоқ; юраг(и)га тугмоқ; юраг(и)да тугиб юрмоқ

тумшуқ — тумшуғ(и)ни суқмоқ; тумшуғ(и)ни тикмоқ

турмоқ I (стоять) — бир ёқда турсин; гап(и)да турмоқ I; гап(и)да турмоқ II; куракда турмайдиган; лафз(и)да турмоқ; оёғ(и)ни тираб туриб олмоқ; оёғ(и)ни тираб турмоқ; соч(и) тикка туриб кетди; сўз(и)да турмоқ I; сўз(и)да турмоқ II; сўз(и)да қаттиқ турмоқ; тепа соч(и) тикка турди; тепа соч(и) тик турди; турган гап I; турган гап II; турган гапки; турган гап эди; туриб олмоқ; у ёқда турсин; эсда турмоқ; эс(и)да турмоқ; қаттиқ турмоқ

турмоқ II* — кўз(и) учиб турибдими?!; она сут(и) оғз(и)дан анқиб турган; оғз(и)дан она сут(и) анқиб турибди; оғз(и)дан сут ҳиди келиб турган

турмуш — турмушга чиқмоқ; турмуш қурмоқ

тутмоқ, тутилмоқ — йўл(и)га кўз тутмоқ; кўзда тутилмоқ; кўзда тутмоқ; кўз тутмоқ; кўнгилни тўқ тутмоқ; кўнгл(и)ни тўқ тутмоқ; назарда тутилмоқ; назарда тутмоқ; эс(и)да тутмоқ; яқин тутмоқ; ўпка(си)ни тутолмаслик; қордан қутулиб, ёмғирга тутилмоқ

тухум — анқонинг тухуми

туш — етти ухлаб, тушга кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; туш(и)га [ҳам] кирмаслик; туш(и)да ҳам кўрмаслик; ухлаб туш(и)да ҳам кўрмаслик

тушмоқ — I (пастга томон ҳаракатланмоқ), **туширмоқ, туширилмоқ** — дам(и) ич(и)га тушиб кетди; дам(и)ни ич(и)га тушириб юбормоқ; ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса (...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; кўнгил жойига тушди; кўнгл(и) жойига тушди; кўнгл(и)ни жойига туширмоқ; кўнгл(и) ўрнига тушди; нафас(и) ич(и)га тушиб кетди; нафаслар ичга тушиб кетди; отдан тушса (...) ҳам, узангидан тушмаслик; отдан тушса (...) ҳам, эгардан тушмаслик; тарвуз(и) қўлтиғ(и)дан тушди; тегирмонга тушса, бу-

- туң чиқмоқ; томдан тараша тушгандай; томдан тараша тушгандай қилиб; эгардан тушмаслик; эгардан тушмоқ [I]; құлтиғ(и)дан тарвуз(и) тушди;
- 2 (попадат) — изига тушмоқ II; кўзи кўз(и)га тушди; кўз(и) тушди; кўз кўзга тушди; назар(и) тушди;
- 3 (тўкилмоқ, сачрамоқ, тегмоқ) — ёғ тушса — ялагудек қилиб; ёғ тушса — ялагу[н]дек; ёғ тушса — ялайдиган қилиб;
- 4 (бирор фаолият кўрсатмоқ) — олд(и)га тушадиган; орага тушмоқ; ора тушмоқ; ўртага тушмоқ; ўрта(лари)га тушмоқ;
- 5 (тўсатдан пайдо бўлмоқ), **туширмоқ** — доғ тушди; доғ туширмоқ; иш(и) тушди; ишқ(и) тушди; кўнгл(и)га ваҳима тушди; кўнгл(и)га тушган ғашлик; кўнгл(и)га ғашлик тушди; кўнгл(и)га ғулғула тушди; меҳр(и) тушди; оғз(и)га тушмоқ; оғизга тушмоқ; тилига тушмоқ; юраг(и)га ғулғула тушди;
- 6 (тўсатдан келмоқ), **туширмоқ** — ёдга тушмоқ; ёд(и)га туширмоқ; ёд(и)га тушмоқ; пай(и)га тушмоқ; эсга туширмоқ; эсга тушмоқ; эс(и)га тушмоқ;
- 7 (таъсирга берилиб кетмоқ) — ваҳимага тушмоқ; ташвишга тушмоқ;
- 8 (таъқиб қилиб юрмоқ) — изга тушмоқ; из(и)га тушмоқ I; из(и)дан тушмоқ; йўлга тушмоқ; кет(и)га тушмоқ; кет(и)дан тушмоқ; орқа(си)га тушмоқ; орқа(си)дан тушмоқ; пай(и)га тушмоқ; пай(и)дан тушмоқ;
- 9 (юкланмоқ) — бўйн(и)га тушмоқ; гардан(и)га тушмоқ; зимма(си)га тушмоқ;
- 10 (тутилмоқ), **туширмоқ**, **туширилмоқ** — лаққа тушмоқ; қўлга туширилмоқ; қўлга туширмоқ; қўлга тушмоқ; қўл(и)га тушмоқ;
- 11 (ғарқ бўлмоқ) — қора терга тушмоқ;
- 12 (бошламоқ), **туширмоқ**, **туширилмоқ** — ишга туширилмоқ, ишга туширмоқ; ишга тушмоқ;
- 13 (кўринмоқ) — маъқул тушмоқ;
- 14 (пасаймоқ), **туширмоқ** — аччиғ(и)дан тушмоқ; жаҳлдан тушмоқ; жаҳл(и)дан тушмоқ; заҳр(и)дан тушмоқ; руҳ(и)ни туширмоқ; руҳ(и) тушди; руҳни туширмоқ; ғазаб(и)дан тушмоқ;
- 15 (камаймоқ, йўқолмоқ), **туширмоқ**, **туширилмоқ** — обрўй(и)-нинг тушгани; обрўй(и)ни туширмоқ; обрўй(и) тушди; обрўй(и) туширилди; обрўй[и]ни туширмоқ; обрўнинг тушиши; обрў тушди
- тушунмоқ** — оқ-у қорани тушунмоқ; оқ-у қорасига тушунмоқ
- туя** — игнадек ...ни туядек қилмоқ; нон(и)ни туя қилмоқ; от билан туяча; оқ туя кўрдингми — йўқ, кўк туя кўрдингми — йўқ; туя кўрдингми — йўқ; туя кўрдингми — йўқ, бия кўрдингми — йўқ; туя қилмоқ

тўй — тўйдан илгари ноғора қоқмоқ; тўйдан олдин ноғора чалмоқ

тўймоқ, тўйдирмоқ — жон(и)дан тўйдирмоқ; жон(и)дан тўймоқ

тўкмоқ, тўкилмоқ — киндик қон(и) тўкилган; мой тўкилса — ялагу[н]дай; обрўй(и)ни тўкмоқ; обрўй(и) тўкилди; обрўй[н]ни тўкмоқ; пешана тери тўкилди; пешана тери тўкмоқ; тер(и) тўкилди; тер тўкиб I; тер тўкиб II; тер тўкмоқ

тўлиб-тошмоқ — сабр коса(си) тўлиб-тошди

тўлмоқ, тўлдирмоқ, тўлишмоқ, тўлғизмоқ — кўнгл(и) тўлди; кўнгл(и) гашга тўлди; пуч ёнғоқ билан қўйн(и)ни тўлдирмоқ; сабр коса(си)ни тўлдирмоқ; сабр коса(си) тўлди; ўпка(си) тўлди; ўпка(си) тўлишиб; қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлғизмоқ

тўн — тери тўн(и)ни терс кийиб олмоқ; тўн(и)ни тескари кийиб олмоқ

тўпиқ — дунёни сел олса, тўпиғ(и)га чиқмаслик; дунёни сув босса, тўпиғ(и)га чиқмаслик; дунёни сув олиб кетса, тўпиғ(и)дан келмаслик

тўр — бир оёғ(и) тўрда[-ю], бир оёғ(и) гўрда

тўрт — икки кўз(и) тўрт бўлиб; кўз(и)ни тўрт қилмоқ; кўз(и) тўрт; кўз(и) тўрт бўлди; кўз(и) тўрт бўлиб; кўзлар тўрт бўлди; тўрт гапнинг бирида; тўрт кўз билан; тўрт кўз бўлиб; тўрт оғиз; тўрт тараф(и) қибла; тўрт томон(и) қибла; тўрт эллик; уч-тўрт оғиз

тўшамоқ — соя(си)га кўрпача тўшамоқ

тўқ — кўнгилни тўқ тутмоқ; кўнгилни тўқ қилмоқ; кўнгил тўқ; кўнгл(и)ни тўқ тутмоқ; кўнгл(и)ни тўқ қилмоқ; кўнгл(и) тўқ; кўнгл(и) тўқ бўлди; кўнгл(и) тўқ[экан]лиги

тўғри — I (мос) — тўғри келмоқ; юлдуз(и) юлдуз(и)га тўғри келди; юлдуз(лари) тўғри келди;

2 (дуч) — тўғри келган

тўғриламоқ — кавуш(и)ни тўғрилаб қўймоқ

У

у — бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; у ёқда турсин; у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ

-у* — жон-у ҳол(и)га қўймаслик; кўз(и)нинг оқ-у қораси; «лом»-у «ним» демай; осмон-у ерча; оқ-у қорани танимоқ; оқ-у қорани тушунмоқ; оқ-у қорани фарқ қилмоқ; оқ-у қорасига тушунмоқ; оқ-у қора[си]ни ажратмоқ; оқ-у қора[си]ни билмоқ; «сан»-у «ман»га бормоқ

удда : — уддасидан чиқмоқ

узанги — отдан тушса (...) ҳам, узангидан тушмаслик

узатмоқ — кўрпага қараб оёқ узатмоқ; кўрпа(си)га қараб оёқ узатмоқ

узмоқ, узилмоқ — жон(и)дан умид(и)ни узмоқ; жони узилди; ичаг(и)ни узмоқ; ичаг(и) узилгудай; ичаг(и) узилгудай бўлиб; ичаг(и) узилди I; ичаг(и) узилди II; ичаг(и) узилиб; кўз(и)ни узмай; кўз(и)ни узмаслик; кўз узмай; кўз узмаслик; кўнгилни узмоқ; кўнгил узмоқ; кўнгл(и)ни узмоқ; узилмоқ; умид(и)ни узмоқ; умид(и) узилди; умидни узмоқ; умид узилди; умид узмоқ

узун — тил(и)нинг узун бўлгани; тил(и)ни узун қилмоқ; тил(и) узун; тил(и) узун бўлди; қўл(и) узун

уйқу — кўз(и) уйқуга кетибди

умид — жон(и)дан умид(и)ни узмоқ; умид(и)ни узмоқ; умид(и) узилди; умидни узмоқ; умид узилди; умид узмоқ

умр — умр(и)ни ўтказмоқ; умр кўрмоқ; умр ўтказмоқ

уриштирмоқ — кўз уриштирмоқ

урмоқ — 1 (бить, ударить), **урдирмоқ, урилмоқ** — барқ уриб; барқ урмоқ; «берди»сини айтгунча уриб ўлдирмоқ; бош(и)га урмоқ; бош(и)га урсинми?!; бош(и)ни қаерга урмоқ; бош(и)ни қаёққа урмоқ; даргоҳ(и)га бош урмоқ; ерга урилмоқ; ерга урмоқ; ерга урса (...) — кўкка сапчимоқ; ерга урса (...) — кўкка сачрамоқ; кўкраг(и)га урмоқ; кўкракка урмоқ; оёғ(и)га болта урмоқ; оёғ(и)га бош урмоқ; «Олло» дегунча уриб ўлдирмоқ; оғз(и)га урмоқ; гемирни қизигида урмоқ; тоғни урса — толқон қиладиган; юраг(и) орқа(си)га уриб кетди; ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик; қаёққа бош(и)ни урмоқ; қаёққа бош урмоқ; қайга бош(и)[ни] урмоқ; қайси тошга бош(и)ни урмоқ; қўл(и)ни совуқ сувга урдирмаслик; қўл(и)ни совуқ сувга урмаслик; қўл(и)ни урмоқ; қўл(и)ни ювиб, қўлтиққа урмоқ; қўл(и)ни ювиб, қўлтиғ(и)га урмоқ; қўл(и)ни қўлтиғ(и)га урмоқ; қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ; қўл урмоқ;

2 (надоедать) — зиғир ёғдай кўнгл(и)га урмоқ; кўнгилга урмоқ; кўнгл(и)га зиғир ёғдай урмоқ; кўнгл(и)га урмоқ;

3 (нишонга олиб, тегмоқ) — бир кесак билан икки қарғани урмоқ; бир кесак билан икки қуённи урмоқ; бир кесак билан икки қушни урмоқ; бир ўқ билан икки нишонга урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки қушни урмоқ; юлдузни бенарвон урадиган;

4 (жароҳатламоқ) — жигар-бағр(и)дан урмоқ; жигардан урмоқ; жигар(и)дан урмоқ; юраг(и)дан урмоқ; юракдан урмоқ;

5 (чиқармоқ, тойдирмоқ) — йўлдан урмоқ;

6 (туширмоқ) — пастга урмоқ;

7 (қилмоқ) — дўқ урмоқ

уруғ — аяқнинг уруғи

- уст** — 1 (тепа) — устидан чиқмоқ I; ўлганнинг устига кўмган; ўлганнинг устига тепмоқ; ўлганнинг устига чиқиб тепмоқ;
 2 (зимма) — уст(и)га олмоқ;
 3 (удда) — устидан чиқмоқ II
устун — устун келмоқ
ухламоқ — етти ухлаб, тушга кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик
уч I (кончик) — енг учида; калава(си)нинг учини йўқотмоқ; калава(си)нинг учини топмоқ; калава учини топмоқ; уччида чиққан, хамирнинг учидан патир; хамир учидан патир
уч II (три) — икки-уч оғиз; уч пул; уч пул бўлмоқ; уч пул қилмоқ; уч-тўрт оғиз
учмоқ — 1 (улететь), **учирмоқ** — кайф(и)ни учирмоқ; кайф(и) учди; кампираг(и)ни учирмоқ; калалаг(и)ни учирмоқ; калалаг(и) учди; осмонга учса (...) — оёғ(и)дан, ерга кирса (...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; шамолга учмоқ; қайси шамол учирди?; қандай шамол[лар] учирди?; қандоққина шамол учирди?; ҳуш(и) бош(и)дан учди;
 2 (подёргиваться) — кўз(и) учиб турибдими?!
учов — қ. и ч а к
учуқ — лаб(и)га учуқ тошади; лаб(и)га учуқ чиқади
учқўрғон — ача(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ; она(си)ни учқўрғондан кўрмоқ; она(си)ни учқўрғондан кўрсатмоқ
ушламоқ, ушлатмоқ, ушлашмоқ — бел ушлашмоқ; ёқа(си)ни ушламоқ; ёқа(си)ни ушлатмоқ

Ф

- фалак** — парвойи фалаг(и)га кел[тир]маслик; парвой(и) фалак; фиғон(и)ни фалакка чиқармоқ; фиғон(и) фалакка етди; фиғон(и) фалакка кўтарилди; фиғон(и) фалакка чиқди
фаросат — фаҳм-фаросат(и) етади
фарқ қилмоқ — оқ-у қорани фарқ қилмоқ
фаҳм — фаҳм(и) етади
фаҳм-фаросат — фаҳм-фаросат(и) етади
феъл — феъл(и) кенг; феъл(и) тор
фидо қилмоқ — жон(и)ни фидо қилмоқ; жон фидо қилмоқ
фикр — фикрга толмоқ; фикрдан кечирмоқ; фикрдан ўтказмоқ; фикр(и)дан ўтказмоқ; фикр(лари) бир ердан чиқди
фил — пашшадан фил ясамоқ; пашшани фил қилмоқ; пашшасини фил қилмоқ
фиғон — фиғон(и)ни фалакка чиқармоқ; фиғон(и) фалакка ет-

ди; **фигон(и)** фалакка кўтарилди; **фигон(и)** фалакка чиқди;
фигон(и) чиқди

футур : — футур етди; футур етказмоқ

Х

хабар — хабар бермоқ; хабар олдирмоқ; хабар олмоқ; хабар топмоқ

хаёл — хаёлга ботмоқ; хаёлга келмаган; хаёлга толмоқ; хаёлга чўммоқ; хаёлдан кечирмоқ; хаёлдан ўтказмоқ; хаёл дарёсига чўммоқ; **хаёл(и)**га келмоқ; **хаёл(и)**га келтирмоқ; **хаёл(и)**дан кечирмоқ; **хаёл(и)**дан кечмоқ; **хаёл(и)**дан кўтарилмоқ; **хаёл(и)**дан ўтказмоқ; **хаёл(и)**дан ўтмоқ; **хаёлини** сурмоқ; **хаёлни** сурмоқ; **хаёл сурмоқ**

халал : — халал бермоқ; халал етди; халал етказмоқ

халақит — халақит берилса; халақит бермоқ

хамир — хамирдан қил суғургандай; хамирнинг учидан патир; хамир учидан патир

хам қилмоқ : — бош(и)ни хам қилмоқ; бўйи(и)ни хам қилмоқ

хира — дил(и)ни хира қилмоқ; дили хиралик; кўнгилни хира қилмоқ; кўнтил хиралик; кўнгл(и)нинг бир чеккаси хира; кўнгл(и)ни хира қилмоқ; кўнгл(и) хира; кўнгл(и) хира бўлди; табиат(и)ни хира қилмоқ; табиат(и) хира; табиат(и) хира бўлди; таъб(и)ни хира қилмоқ; таъб(и) хира; таъб(и) хира бўлди; таъбни хира қилмоқ; хира кўнгил билан; хира юрак; юрак(и) хира

хиралашмоқ — кўнгл(и) хиралашди; таъб(и) хиралашди

хом — арпа(си)ни хом ўрмоқ; чучварани хом санамоқ

хона — кўз(и) хонасидан чиқай деди

хотир — хотирдан чиқармоқ; хотир(и)га келмоқ; хотир(и)дан кўтарилмоқ; хотир(и)дан чиқмоқ

худо — худо билади

хун : — бағр(и) хун бўлди; жигар-бағр(и) хун бўлди; юрак(и) хун бўлди; юрак-бағр(и) хун; юрак-бағр(и) хун бўлди

хуржун — думи хуржунда

хурсандлик — хурсандлиг(и) ич(и)га сиғмайди

хуш — кайф(и) хуш; кайф(и) хуш бўлди; хуш(и)га келмоқ; хуш келмоқ; хуш кўрмоқ

хўрлик — хўрлиг(и) келди; хўрлиг(и)ни келтирмоқ .

Ч

чалинмоқ — кўзга чалинмоқ; кўз(и)га чалинмоқ; қулоғ(и)га чалинмоқ

чалмоқ — тўйдан олдин ноғора чалмоқ

- чанг I** (тўзон, гард) — водадан аввал чанг чиқармоқ; подадан олдин чанг чиқармоқ; ҳасрат(и)дан чанг чиқади
- чанг II** (чангал) — чанг солмоқ
- чангал** — чангал солмоқ
- чангалламоқ** — юраг(и)ни чангаллаб
- чаноқ** — кўз[лар](и) чаноғидан чиқар бўлди
- чақа** — бир чақалик; сариқ чақалик
- чақмоқ, чақилмоқ** — бош(и)да ёнғоқ чақилди; бош(и)да данак чақмоқ; бош(и)да ёнғоқ чақмоқ; бош(и)да тош чақмоқ; мағзини чақмоқ; мия(си)да данак чақмоқ
- чекка** — бир чеккадан; кўнгилнинг бир чеккаси ғаш; кўнгл(и)нинг бир чеккаси хира; кўнгл(и)нинг бир чеккаси ғаш; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди
- чекмоқ** : — азоб чекмоқ; алам чекмоқ; ташвиш чекмоқ
- чет** — чизиг(и)дан четга чиқмаслик
- чеҳра** — очиқ чеҳра билан; очиқ чеҳра[ли]; чеҳра(си)нинг очиллиб кетиши; чеҳра(си)ни очмоқ I; чеҳра(си)ни очмоқ II; чеҳра(си) очилди; чеҳраси очиқ; чеҳра(си) ярқираб кетди
- чигил** — кўнгилнинг чигилини ёзмоқ; кўнгл(и)нинг чигилини ёзмоқ; чигили ёзилади; чигилни ёзмоқ; юраг(и)нинг чигили ёзилди; юракнинг чигили ёзилди
- чидамоқ** — бет(и) чидайд[и]?; бет(и) чидамади; юз(и) чидайд[и]?; юз(и) чидамади
- чизик** — чизган чизиг(и)дан чиқмоқ; чизган чизиг(и)дан чиқмаслик; чизиқдан чиқмаслик; чизиг(и)дан четга чиқмаслик; чизиг(и)дан чиқмаслик
- чизмоқ** — чизган чизиг(и)дан чиқмоқ; чизган чизиг(и)дан чиқмаслик
- чилдирма** — чилдирма(си)га оёқ ташламоқ; чилдирма(си)га ўйнамоқ
- чимдим** — бир чимдим
- чиппак** — чиппакка чиқармоқ; чиппакка чиқмоқ
- чирманда** — чирманда(си)га ўйнамоқ
- чирой** — чирой(и) очилди
- чирт** — кўз(и)ни чирт юмиб; кўзни чирт юмиб
- чиқиб кетмоқ** — бош(и)ни олиб чиқиб кетмоқ
- чиқмоқ** — I (выйти), **чиқармоқ, чиқарилмоқ** — абжағ(и)ни чиқармоқ; абжағ(и) чиқди; аччиғ(и) чиқди; бир ёқадан бош чиқармоқ; бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; бош(и)ни олиб чиқиб кетмоқ; бош(и) чиқмади; бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; гап(лар)и бир жойдан чиқди; дабдала(си)ни чиқармоқ; дабдала(си) чиқди; дам(и)ни чиқармаслик; дам(и) чиқмади; ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; ёддан чиқармоқ; ёддан чиқмоқ; ёд(и)дан чиқармоқ; ёд(и)дан чиқмоқ; жаҳл(и)ни

чиқармоқ; жаҳл(и) чиқди; жон(и)ни чиқармоқ; жони чиқди I; жон(и) чиқди II; жон(и) чиқди III; жон(и) чиқиб кета ёзди; жон(и) чиқиб кетди; жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ I; жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ II; жон-пон(и) чиқа ёзди; жон-пон(и) чиқиб кетди I; жон-пон(и) чиқиб кетди II; издан чиқармоқ; издан чиқмоқ; изидан чиқмоқ; изм(и)дан чиқмоқ; ишдан чиқармоқ; ишдан чиқмоқ; йўлга чиқмоқ; йўлдан чиқармоқ; кўз(и)нинг ола-кула(си) чиқиб кетди; кўз(и) хонасидан чиқай деди; кўз(и) чиганоғидан чиқиб кета ёзди; кўз[лар](и) косасидан чиқиб кет[а ёз]ди; кўз[лар](и)нинг пахтасини чиқармоқ; кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди; кўз[лар](и) чаноғидан чиқар бўлди; кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди; кўнгиладан чиқармоқ; кўнгл(и)дан чиқармоқ; кўнгл(и)дан чиқмоқ; миси чиқди; нафас(и)ни чиқармаслик; нафас(и) чиқмади; ёсмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан, ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; подадан аввал чанг чиқармоқ; подадан олдин чанг чиқармоқ; пучакка чиқармоқ; пучакка чиқмоқ; пучга чиқармоқ; пучга чиқмоқ; сўз(лари) бир ердан чиқди; сўз(лари) бир жойдан чиқди; тегирмонга тушса, бутун чиқмоқ; тегирмондан бутун чиқмоқ; тил(и) чиқди; тил чиқармоқ; турмушга чиқмоқ; у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; фикр(лари) бир ердан чиқди; хотирдан чиқармоқ; хотир(и)дан чиқмоқ; чизган чизиг(и)дан чиқмоқ; чизган чизиг(и)дан чиқмаслик; чизикдан чиқмаслик; чиппакка чиқармоқ; чиппакка чиқмоқ; чиқмаган бош(и); чиқмаслик (тўлиғи : бош(и) чиқмади); чиқмоқ (тўлиғи : турмушга чиқмоқ); чиққан жаҳл(и); энка-тенка(си)ни чиқармоқ; энка-тенка(си) чиқди; эрга чиқмоқ; эрдан чиқмоқ; эр(и)дан чиқмоқ; эсдан чиқарилмоқ; эсдан чиқармоқ; эсдан чиқмоқ; эс(и)дан чиқармоқ; эс(и)дан чиқмоқ; эс(и)ни чиқариб юбормоқ; эс(и) чиқиб кетди; эсхона(си)ни чиқариб юбормоқ; эсхона(си) чиқиб кетди; юраг(и)дан чиқармоқ; юраг(и)дан чиқмоқ; юраг(и)ни чиқариб юбормоқ; юраг(и) чиқиб кетди; юраг(и) қинидан чиқа ёзди; юрак-пураг(и) чиқиб кетди; қаёқдан кун чиқди?!; қорачиг(и) қинидан чиқиб кетгудек; қош қўяман деб, кўз чиқармоқ; қўлдан чиқарилмоқ; қўлдан чиқармоқ I; қўлдан чиқармоқ II; қўлдан чиқмоқ I; қўлдан чиқмоқ II; қўл(и)дан чиқармоқ; қўл(и)дан чиқмоқ; ҳордиқни чиқармоқ; ҳордиқ чиқармоқ; ҳордиғ(и)ни чиқармоқ;

- 2 (қўтарилмоқ), чиқармоқ — авжга чиқармоқ; авжга чиқмоқ; авжига чиқмоқ; дунёни сел олса, тўпир(и)га чиқмаслик; дунёни сув босса, тўпир(и)га чиқмаслик; рўёбга чиқармоқ; рўёбга чиқмоқ; учига чиққан; фиғон(и)ни фалакка чиқармоқ; фиғон(и) фалакка чиқди; фиғон(и) чиқди; юзага чиқармоқ; юзага чиқмоқ; ўлганнинг устига чиқиб тепмоқ; ҳасрат(и)дан чанг чиқади;

- 3 (таралмоқ, ёйилмоқ), **чиқармоқ** — донг(и) чиқди; донг чиқармоқ; ном(и) чиқди; ном чиқармоқ;
- 4 (пайдо бўлмоқ), **чиқармоқ** — лаб(и)га учуқ чиқади; савод(и)ни чиқармоқ; савод(и) чиқди;
- 5 (бориб қолмоқ) — устидан чиқмоқ I;
- 6 (бажармоқ) — уддасидан чиқмоқ; устидан чиқмоқ II
- чиганоқ** — кўз(и) чиганоғидан чиқиб кета ёзди
- чоғ** — вақт(и) чоғ; вақти чоғлиқ қилмоқ; димоғ(и)ни чоғ қилмоқ; димоғ(и) чоғ; димоғ(и) чоғ бўлди; кайф(и)ни чоғ қилмоқ; кайф(и) чоғ; кайф(и) чоғ бўлди; кайфи чоғлиқ қилмоқ
- чумчуқ** — чумчуқ «пир» этса, юраг(и) «шир» этади
- чурқ** — «чурқ» этиб; «чурқ» этмаслик
- чучвара** — чучварани хом санамоқ
- чуқур** — елка(си)нинг чуқури кўрсян!; елка(си)нинг чуқури ҳам кўрмасин!
- чўзмоқ** — кекирдаг(и)ни чўзмоқ; кекирдак чўзмоқ
- чўкмоқ, чўктирмоқ** — кўнгилни чўктириш; кўнгл(и)ни чўктирмоқ; кўнгл(и) чўкди
- чўммоқ** : — хаёлга чўммоқ; хаёл дарёсига чўммоқ; ўйга чўммоқ
- чўп** — кўз(и)га чўп солмоқ; кўз(и)га чўп ташламоқ; қўй оғзидан чўп олмаган
- чўқимоқ** — бир чўқишда қочирмоқ

Ш

- шамгин** — юз(и) шамгин бўлди
- шамол** — шамолга совурмоқ; шамолга учмоқ; қайси шамол учирди?!; қандай шамол[лар] учирди?; қандоққина шамол учирди?
- шимармоқ** — энг(и)ни шимариб; энг шимариб I; энг шимариб II; энг шимармоқ
- шингил** — бир-икки шингил; бир шингил; бир шингил-ярим шингил; икки шингил
- шир** — чумчуқ «пир» этса, юраг(и) «шир» этади
- шира** — кўз(и)ни шира босди
- шишмоқ** — бош(и) шишди; димоғ(и) шишди; шишиб кетган
- шиғ** — юраг(и) шиғ этиб кетди
- шовқин** — шовқин солмоқ
- шодлик** — шодлиг(и) ич(и)га сизмайди
- шув** — юраг(и) шув этиб кетди
- шувут** — бет(и) шувут бўлди; юз(и)ни шувут қилмоқ; юз(и), шувут; юз(и) шувут бўлди
- шўнғимоқ** — бош(и) билан шўнғи[б кет]моқ

Э

- эгар** — огдан тушса (...) ҳам, эгардан тушмаслик; эгардан тушмаслик; эгардан тушмоқ [!]
- эгмоқ** — бош(и)ни эгмоқ; бош(и)ни қуйи эгмоқ; бош эгмоқ; бўйин эгмоқ; эгилган бош(и); эгилмаган бош
- эгри** — эгри қўллик қилмоқ; қўл(и) эгри; қўли эгрилик
- эзмоқ, эзилмоқ** — бағр(и)ни эзмоқ; жигар-бағр(и) эзилди; кўнгл(и)ни эзмоқ; кўнгл(и) эзилди; юраг(и)ни эзмоқ; юраг(и) эзилди; юрак-бағр(и)дан эзилмоқ; юрак-бағр(и)ни эзмоқ; юрак-бағр(и) эзилди; юракни эзмоқ
- эл** — эл бурундан; элдан бурун
- элбурутдан** — қ. э л
- эллик I (50)** — эллик оғиз
- эллик II (энли)** — икки эллик; тўрт эллик
- эмас*** — бир кун эмас-бир кун; бир эмас-бир кун
- энка-тенка** — энка-тенка(си)ни чиқармоқ; энка-тенка(си) чиқди
- энса** — энса(си)ни қотирмоқ; энса(си) қотди
- эп** : — эп билмаслик; эп кўрмаслик
- эр** — 1 (мужчина) — эр етмоқ;
- 2 (муж) — эрга бермоқ; эрга тегмоқ; эрга чиқмоқ; эрдан чиқмоқ; эр(и)дан чиқмоқ
- эс** — 1 (хотира) — эсга келмоқ; эсга келтирмоқ; эсга олинмоқ; эсга олмоқ; эсга солмоқ; эсга туширмоқ; эсга тушмоқ; эсдан кўтарилмоқ; эсдан чиқарилмоқ; эсдан чиқармоқ; эсдан чиқмоқ; эсда турмоқ; эсда қолмоқ; эс(и)га келмоқ; эс(и)га олмоқ; эс(и)га солмоқ; эс(и)га туширмоқ; эс(и)га тушмоқ; эс(и)дан кўтарилмоқ; эс(и)дан чиқармоқ; эс(и)дан чиқмоқ; эс(и)да турмоқ; эс(и)да тутмоқ; эс(и)да қолмоқ; эс(им) курсин;
- 2 (ақл, фикр) — эс(и) бор; эс(и) бўлса; эс(и)дан озмоқ; эс(и)дан оғмоқ; эс(и) кетди I; эс(и) кетиб I; эс(и) кирди; эс(и)ни емоқ; эс(и)ни йиғиштирмоқ; эс(и)ни йиғмоқ; эс(и)ни йўқотмоқ; эс(и)нинг борида; эс(и)ни олиб қўймоқ; эс(и)ни оғдириб қўймоқ; эс(и)ни танимоқ; эс(и)ни чиқариб юбормоқ; эс(и) оғди; эс(и) паст; эс(и) чиқиб қетди; эс кирди;
- 3 (хаёл) — эс(и) кетди II; эс(и) кетиб II; эс(и) оғиб кетди
- эсхона** — эсхона(си)ни чиқариб юбормоқ; эсхона(си) чиқиб кетди
- эс-хуш** — эс-хуш(и)ни йиғиштирмоқ; эс-хуш(и)ни йиғмоқ; эс-хуш(и)ни йўқотмоқ; эс-хуш(и)ни олиб қочмоқ; эс-хуш(и)ни олиб қўймоқ; эс-хуш(и)ни танимоқ
- эт** — ич-эт(и)ни емоқ; эт(и)ни емоқ; эти суюгига ёпишган; эти суюкка ёпишган; эт-эт(и)дан ўтиб кетмоқ

этик — икки оёғ (и) бир этикка суқилди; икки оёғ (и) бир этика тикилди; икки оёғ (и) ни бир этикка суқмоқ; икки оёғ (и) ни бир этикка тикмоқ I; икки оёғ (и) ни бир этикка тикмоқ II; оёғ (и) ни бир этикка тикмоқ

этмоқ : — чумчуқ «пир» этса, юраг (и) «шир» этади; «чурқ» этиб; «чурқ» этмаслик; юраг (и) шиг этиб кетди; юраг (и) шув этиб кетди

эшак — иш битгунча, эшак лойдан ўтгунча; иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин; иш (и) битди, эшаг (и) лойдан ўтди

эшик — эшиг (и) га бош қўймоқ

эйтибор — эйтибор бермоқ

Ю

-ю* — бир оёғ (и) тўрда[-ю], бир оёғ (и) гўрда; ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмаслик; ер ёрилмади-ю, ерга кирмаслик; ер ёрилмади-ю, кириб кетмаслик; ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса (...); ер ёрилса-ю, кириб кетса (...)

юбормоқ* — бир қошиқ сув билан ют[иб юбор]гудай; дам (и) ни ич (и) га тушириб юбормоқ; ерга киргизиб юбормоқ; жон-пон (и) ни чиқариб юбормоқ I; жон-пон (и) ни чиқариб юбормоқ II; мия (си) ни ғовлатиб юбормоқ; сичқоннинг иннини минг танга қилиб юбормоқ; тепа соч (и) ни тик қилиб юбормоқ; эс (и) ни чиқариб юбормоқ; эсхона (си) ни чиқариб юбормоқ; юз (и) ни очиб юбормоқ; юраг (и) ни така-пука қилиб юбормоқ; юраг (и) ни тошириб юбормоқ; юраг (и) ни чиқариб юбормоқ; ҳадд (и) дан ошириб юбормоқ

ювмоқ — қўл (и) ни ювиб, қўлтиққа урмоқ; қўл (и) ни ювиб, қўлтиғ (и) га артмоқ; қўл (и) ни ювиб, қўлтиғ (и) га урмоқ; қўлни ювиб, қўлтиққа артмоқ; қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ

югуртирмоқ — кўз (и) ни югуртирмоқ; кўз югуртирмоқ

юз I (бет) — очиқ юз билан; очиқ юз[ли]; юзга солмоқ; юз ёруғ; юз ёруғлиг (и); юз (и) га оёқ босмоқ; юз (и) га оёқ тирамоқ; юз (и) га оёқ қўймоқ; юз (и) га солмоқ; юз (и) дан ўта олмаслик; юз (и) ерга қаради; юз (и) ёруғ; юз (и) ёруғ бўлди; юз (и) ни ерга қаратмоқ; юз (и) ни ёруғ қилмоқ; юз (и) ни очиб ташламоқ; юз (и) ни тескари ўгирмоқ; юз (и) ни шувут қилмоқ; юз (и) ни ўгирмоқ I; юз (и) ни ўгирмоқ II; юз (и) чидайди [?]; юз (и) чидамади; юз (и) шамгин бўлди; юз (и) шувут; юз (и) шувут бўлди; юз кўрмас бўлмоқ; юзни терс бурмоқ; юз ўгирмоқ I; юз ўгирмоқ II; қайси юз билан; қайси юз (и) билан; қай юз билан

юз II (сто) — юз оғиз

юза — юзага чиқармоқ; юзага чиқмоқ

юкламоқ — гардан(и)га юкламоқ

юлдуз — юлдуз(и) иссиқ; юлдуз(и) юлдуз(и)га тўғри келди; юлдуз(лари) тўғри келди; юлдузни бенарвон урадиган

юммоқ — дунёдан кўз юммоқ; кўз(и)ни чирт юмиб; кўз(и)ни юммоқ; кўз(и) юмилди; кўзни чирт юмиб; кўз очиб юмгунча; кўз юммоқ I; кўз юммоқ II; оғз(и)ни юммоқ; оғз(и) юмилди; юмилган кўз

юмшамоқ, юмшатмоқ — кўнгл(и)ни юмшатмоқ; кўнгл(и) юмшадн

юмшоқ — кўнгл(и) юмшоқ; юмшоқ кўнгл[экан]лиг(и)

юрак — 1 (сердце) — олдириб қўйган юраг(и); севинч(и)ни юраг(и)га сиғдиrolмаслик; севинч(и) юраг(и)га сиғмайди; сиқилиб кетган юраг(и); тош юрак; чумчуқ «пир» этса, юраг(и) «шир» этади; юраг(и) ачиди; юраг(и) ачишди; юраг(и) бетлади; юраг(и) бетламади; юраг(и) бўшади; юраг(и)га ваҳима солмоқ; юраг(и)га [нимадир] сиғади?!; юраг(и)га сиғармиди?!; юраг(и)га сиғмаслик; юраг(и)га тугмоқ; юраг(и)га қил сиғмайди; юраг(и)га қўл солмоқ; юраг(и)га гулгула солмоқ; юраг(и)га гулгула тушди; юраг(и)дан сидириб ташламоқ; юраг(и)дан урмоқ; юраг(и)дан чиқармоқ; юраг(и)дан чиқмоқ; юраг(и) дарё; юраг(и) дарёдай кенг; юраг(и)да тугиб юрмоқ; юраг(и) дов берадимми?!; юраг(и) дов бермади; юраг(и) довламай; юраг(и) ёрилгудай бўлди; юраг(и) ёрилди; юраг(и) ёрилиб кетай деди; юраг(и) кенг; юраг(и) кенг[экан]лиги; юраг(и)ни бўшатмоқ; юраг(и)ни ёзмоқ; юраг(и)ни ёрмоқ I; юраг(и)ни ёрмоқ II; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди; юраг(и)нинг чигили ёзилди; юраг(и)ни олдириб қўймоқ; юраг(и)ни олиб қўймоқ; юраг(и)ни очмоқ; юраг(и)ни сиқмоқ; юраг(и)ни така-пука қилиб юбормоқ; юраг(и)ни тирнамоқ; юраг(и)ни тошириб юбормоқ; юраг(и)ни чангаллаб; юраг(и)ни чиқариб юбормоқ; юраг(и)ни эзмоқ; юраг(и)ни ўйнатмоқ; юраг(и)ни қон қилмоқ; юраг(и)ни ҳовучлаб; юраг(и)ни ҳовучлаган(и)ча; юраг(и) орқа[си]га тортиб кетди; юраг(и) орқа(си)га уриб кетди; юраг(и) очилди; юраг(и) покнза; юраг(и) пўкиллади; юраг(и) сиқилди; юраг(и) соф; юраг(и) така-пука; юраг(и) така-пука бўлди; юраг(и) тарс ёрилгудай бўлди; юраг(и) тарс ёрилиб кета ёзди; юраг(и) тоза; юраг(и) тор; юраг(и) тош; юраг(и) тошиб кетди; юраг(и) хун бўлди; юраг(и) чиқиб кетди; юраг(и) шиф этиб кетди; юраг(и) шув этиб кетди; юраг(и) эзилди; юраг(и) ўйнади; юраг(и) қинидан чиқа ёзди; юраг(и) қисилди; юраг(и) қон; юраг(и) қон бўлди; юраг(и) қора; юраг(и) қоқ ёрила ёзди; юрак бетламади; юрак бетлаш; юракдан урмоқ; юракка сиғармиди?!; юракка қил сиғмайдиган; юраклар қон бўлди; юракнинг чи-

гили ёзилди; юракни тимдаламоқ; юракни эзмоқ; юрак олди-р[иб қўй]моқ; юрак-пураг(и) чиқиб кетди; юрак сиқилади; юрак ўйнаши; юрак қисилди; юрак ғаши; қон бўлган юраклар; қора юрак;

2 (кўнгил) — хира юрак; юраг(и)да кир(и) йўқ; юраг(и) ёришди; юраг(и)ни ғаш қилмоқ; юраг(и) хира; юраг(и) ғаш; юраг(и) ғаш бўлди; юраг(и) ғашланди; юраг(и) ғаш тортди; юрак кўтармайди; юрак ғаши

юрак-бағир — юрак-бағр(и)дан эзилмоқ; юрак-бағр(и)ни эзмоқ; юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ; юрак-бағр(и) хун; юрак-бағр(и) хун бўлди; юрак-бағр(и) эзилди; юрак-бағр(и) қон бўлди

юритмоқ, юргизмоқ — кўз юргизмоқ; кўз юритмоқ

юрмоқ — кўнгл(и)да тугиб юрмоқ; юраг(и)да тугиб юрмоқ

ютмоқ — бир қошиқ сув билан ют[иб юбор]ғудай; дам(и)ни ич(и)га ютмоқ; дам(и)ни ютмоқ; ич(и)га ютмоқ; нафас(и)ни ич(и)га ютмоқ; қон ютмоқ

юқори — юқори келмоқ; қўл(и) юқори бўлди; қўл(и) юқори келди

юқтирмоқ — ўз(и)га юқтирмаслик

Я

яксон бўлмоқ — ер билан яксон бўлмоқ

яксон этмоқ — ер билан яксон этилмоқ; ер билан яксон этмоқ

яксон қилмоқ — ер билан яксон қилдирмоқ; ер билан яксон қилинмоқ; ер билан яксон қилмоқ

яламоқ — ёғ томса — ялагу[н]дек; ёғ тушса — ялагудек қилиб; ёғ тушса — ялагу[н]дек; ёғ тушса — ялайдиган қилиб; илоннинг ёғини ялаган; мой томса — ялагу[н]дай; мой тўкилса — ялагу[н]дай

ярим — бир шингил-ярим шингил

яримта — дўппини яримта қилиб; дўппи(си)ни яримта қилиб; дўппи(си) яримта; дўппи яримта

ярқирамоқ — чеҳра(си) ярқираб кетди

ясамоқ — пашшадан фил ясамоқ

яхши — яхши кўрмоқ

яшар — етти яшардан етмиш яшаргача; етти яшаридан етмиш яшаригача; олти яшардан олтмиш яшаргача

яқин — яқин олмоқ; яқин тутмоқ

Ў

ўғирмоқ — юз(и)ни тескари ўғирмоқ; юз(и)ни ўғирмоқ I; юз(и)ни ўғирмоқ II; юз ўғирмоқ I; юз ўғирмоқ II

ўз — ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ; ўз ёғ(и)да ўз(и) қовурилмоқ; ўз(и)га бино қўймоқ; ўз(и)га келмоқ; ўз(и)га келтирмоқ; ўз(и)га олмоқ I; ўз(и)га олмоқ II; ўз(и)га юқтирмаслик; ўз(и)да йўқ; ўз(и)дан кетмоқ; ўз(и)ни еб қўймоқ; ўз(и)ни йўқотиб қўймоқ; ўз(и)ни ўз(и) еб қўймоқ; ўз(и)ни қаерга қўйиш[(и)]ни билмаслик; ўз(и)ни қаерга қўяр(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа қўйиш[(и)]ни билмаслик; ўз(и)ни қайга қўйиш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қайга қўяр(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик; ўз(и)ни қўлга олмоқ; ўз(и)ни қўярга жой тополмаслик; ўз қўл(и)га олмоқ; ҳуш(и) ўз(и)га келди

ўй — ўйга ботмоқ; ўйга толмоқ; ўйга чўммоқ; ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик; ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик; ўй сурмоқ

ўйламоқ — ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик; ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик

ўйнамоқ — кўз(и)ни ўйнатмоқ; кўз(и) ўйнади; ноғора(си)га ўйнамоқ; ноғора(си)га ўйнатмоқ; чилдирма(си)га ўйнамоқ; чирманда(си)га ўйнамоқ; юраг(и)ни ўйнатмоқ; юраг(и) ўйнади; юрак ўйнаши

ўксимоқ — кўнгл(и) ўксиди

ўлмоқ, ўлдирмоқ — «берди»сини айтгунча уриб ўлдирмоқ; «Олло»,— дегунча уриб ўлдирмоқ; сазо(си)ни ўлдирмаслик; сазо(си) ўлмади; ўлганнинг устига кўмган; ўлганнинг устига тепмоқ; ўлганнинг устига чиқиб тепмоқ

ўлчамоқ — етти ўлчаб, бир кесмоқ; етти ўлчаб, битта кесмоқ; етти ўлча, бир кес; минг ўлчаб, бир кесмоқ; қирқ марта ўлчаб, бир марта кесмоқ; қирқ ўлчаб, бир кесмоқ

ўн — йил-ўн икки ой; ўн оғиз; ўтака(си) ўнга бўлинди

ўнг I (олд) — кўз(и) ўнгида; кўз ўнг(и)га келмоқ; кўз ўнг(и)га келтирмоқ; кўз ўнг(и)да; кўз ўнг(и)дан ўтказмоқ; кўз ўнг(и)дан ўтмоқ

ўнг II (удобный, подходящий) — ўнгдан келмоқ; ўнгидан келмоқ; ўнг келмоқ I

ўнг III (явь; тушнинг зидди) — ўнг келмоқ II

ўпишмоқ — оғиз-бурун ўпишмоқ

ўпка — ўпка(нг)ни бос(...); ўпка(си)ни босиб олгач; ўпка(си)ни босолмаслик; ўпка(си)ни [«зўрға»] босиб; ўпка(си)ни тутолмаслик; ўпка(си) тўлди; ўпка(си) тўлишиб

ўргилмоқ — қулиғ ўргилсин

Ўрин — кўнгл(и) ўрнига тушди; ўрнига келтирмақ; ўрнига қўй-моқ

Ўрмақ — арпа(си)ни хом ўрмақ

Ўрта — 1 (между) — икки гапнинг ўртасида; икки ўртада; ўртага тушмоқ; ўрта(лари)га тушмоқ;

2 (давра) — ўртага олмоқ; ўртага отмоқ; ўртага солмоқ; ўртага ташламоқ; ўртага ташланмоқ; ўртасига ташламоқ

Ўсмоқ — кўнгл(и)ни ўсиши; кўнгл(и)ни ўстирмақ; кўнгл(и) ўсди

Ўт — бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ; кўз(и)га ўтдай кўринмоқ

Ўтака — ўтака(си) ёрилди; ўтака(си)ни ёрмақ; ўтака(си) ўнга бўлинди; ўтака(си) ўттиз иккига бўлинди

Ўтирмақ — ўтиргани жой тополмаслик; ўтиришга жой тополмаслик

Ўтмоқ — 1 (проходить, переходить) — ўтказмоқ — бадан(и)дан ўтиб кетмоқ; бош(и)дан ўтказмоқ; бош(и)дан ўтмоқ; дил(и)дан ўтказмоқ; дил(и)дан ўтмоқ; дунёдан тоқ ўтмоқ; дунёдан ўтмоқ; дунёда ўтмоқ; жаҳондан ўтмоқ; жон-жон(и)дан ўтиб кетмоқ; жон(и)дан ўтиб кетмоқ; жон(и)дан ўтмоқ; иш бит-гунча, эшак лойдан ўтгунча; иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин; иш(и) битди, эшаг(и) лойдан ўтди; кун(и)ни ўтказмоқ; кун(и) ўтди; кунни ўтказмоқ; кун ўтди; кун ўтказмоқ; кўздан ўтказмоқ; кўз(и)дан ўтказмоқ; кўз олди(и)дан ўтказмоқ; кўз олд(и)дан ўтмоқ; кўз ўнг(и)дан ўтказмоқ; кўз ўнг(и)дан ўтмоқ; кўнглдан ўтказмоқ; кўнгл(и)дан ўтказмоқ; кўнгл(и)дан ўтмоқ; мия(си)дан ўтмоқ; назардан ўтказмоқ; назар(и)дан ўтказмоқ; оламдан ўтмоқ; олд(и)дан ўтмоқ; орадан қил [ҳам] ўтмайди; ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайди; ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайдиган; суяг(и)дан ўтиб кетмоқ; суяк-суяк(и)дан ўтиб кетмоқ; суяк-суякка ўтиб кетмоқ; тоқ ўтмоқ; умр(и)ни ўтказмоқ; умр ўтказмоқ; фикрдан ўтказмоқ; фикр(и)дан ўтказмоқ; хаёлдан ўтказмоқ; хаёл(и)дан ўтказмоқ; хаёл(и)дан ўтмоқ; эт-эт(и)дан ўтиб кетмоқ; юз(и)дан ўта олмаслик; ўтавермоқ; ўтиб кетмоқ I; ўтиб кетмоқ II;

2 (қабул қилмоқ), ўтказмоқ — гап(и)ни ўтказмоқ; гап(и) ўтди; сўз(и)ни ўтказмоқ; сўз(и) ўтди; сўз ўтмас;

3 (кесмоқ, парчаламоқ) — тиш(и) ўтмайди;

4 (кўришга қодир бўлмоқ) — кўз(и) ўтмайди;

5 (кечмоқ) — баҳр(и)дан ўтмоқ

Ўттиз — саңамай «ўттиз» демоқ; ўтака(си) ўттиз иккига бўлинди

Ўтказмоқ — ўтқазгани жой тополмаслик; ўтқазини жой тополмаслик

Ўт қўймоқ (ибора) — бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ

Ўчмоқ — қора(си) ўчди; қут(и) ўчди

Ўша — бош(и) қаёққа оғса, ўша...

Ўқ — бир ўқ билан икки нишонга урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки қушни урмоқ; кўргани кўз(и), отгани ўқ(и) йўқ.

Қ

қаер — бош(и)ни қаерга урмоқ; ўз(и)ни қаерга қўйиш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаерга қўяр(и)ни билмаслик

қаёқ — бош(и)ни қаёққа урмоқ; бош(и) қаёққа оғса, ўша...; ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа қўйиш(и)ни билмаслик; қаёқдан кун чиқди?!; қаёққа бош(и)ни урмоқ; қаёққа бош урмоқ

қай : — ўз(и)ни қайга қўйиш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қайга қўяр(и)ни билмаслик; қайга бош(и)[ни] урмоқ; қай юз билан

қайнамоқ — зарда(си) қайнади; қон(и)ни қайнатмоқ; қон(и) қайнади; ғазаб(и)ни қайнатмоқ; ғазаб(и) қайнади

қайси — қайси бет билан; қайси тошга бош(и)ни урмоқ; қайси шамол учирди?!; қайси юз билан; қайси юз(и) билан

қайтмоқ — 1 (орқага томон ҳаракатланмоқ), **қайтармоқ** — гап(и)га гап қайтармоқ; гап(и)ни қайтармоқ; гап қайтармоқ; жавоб қайтармоқ; из(и)га қайтмоқ; илтимос(и)ни қайтармоқ; ихлос(и)ни қайтармоқ; ихлос(и) қайтди; сўз(и)га сўз қайтармоқ; сўз(и)ни қайтармоқ; сўз қайтармоқ; қайтарган жавоб(и);

2 (воз кечмоқ) — гапдан қайтмоқ; лафз(и)дан қайтмоқ; сўздан қайтмоқ; сўз(и)дан қайтмоқ

қалб — қалб(и)га ваҳима солмоқ; қалб(и)дан сидириб ташламоқ; қалб(и)ни очмоқ; қалб(и) пок

қамашмоқ — кўз(и)ни қамаштирмоқ; кўз(и) қамашди; кўзни қамаштирмоқ

қандай, қандоқ — қандай шамол[лар] учирди?; қандоққина шамол учирди?

қандоқ — қ. қ а н д а й

қани — «Оғзинг қани?» — деса, қулоғ(и)ни кўрсатмоқ

қарамоқ — 1 (смотреть), **қаратмоқ** — ерга қарамоқ; ерга қаратмоқ; кўрпага қараб оёқ узатмоқ; кўрпа(си)га қараб оёқ узатмоқ; оғз(и)га қарамоқ; оғз(и)га қаратмоқ; юз(и) ерга қаради; юз(и)ни ерга қаратмоқ;

2 (ҳисоблашмоқ) — кўнгл(и)га қарамоқ;

3 (тежаб-тергамоқ) — оғз(и)га қараб; оғз(и)га қарамай; оғизга қараб

қарич — бурн(и)ни бир қарич кўтармоқ; тил(и) бир қарич; тил(и) бир қарич бўлди; тил(и)ни беш қарич қилмоқ; тил(и)ни бир қарич қилмоқ

- қарши** — қарши олинмоқ; қарши олмоқ
- қарға** — бир кесак билан икки қаргани урмоқ
- қатиқ** — оғз(и)га қатиқ ивитмоқ
- қаттиқ** — бағр(и) қаттиқ; кўнгли қаттиқ; сўз(и)да қаттиқ турмоқ; қаттиқ кўнгил; қаттиқ турмоқ; қаттиқ қўл; қаттиқ қўл бўлмоқ; қаттиқ қўлли; қаттиқ қўлли бўлмоқ; қаттиқ қўллик; қаттиқ қўллик қилмоқ; қаттиқ қўл[экан]лиг(и)
- қаҳр** — қаҳр(и) келди; қаҳр(и)ни келтирмоқ
- қибла** — тўрт тараф(и) қибла; тўрт томон(и) қибла
- қидирмоқ** — тирноқ остидан кир қидирмоқ; тирноқ тагидан кир қидирмоқ; қилдан қийиқ қидирмоқ
- қизимоқ** — ич(и)ни қизитмоқ; ич(и) қизиди
- қизиқ** — темирни қизигида босмоқ; темирни қизигида урмоқ
- қийиқ** — қилдан қийиқ ахтармоқ; қилдан қийиқ қидирмоқ
- қиймоқ** : — кўз(и) қийиб; кўз(и) қиймади; кўз(и) қийса; кўз(и) қияди?!; кўз(и) қиярда-қиймай; кўз қиймайди; кўз қиймай-диган; кўз қиймас; қиймоқ [?!]
- қил** — кўнгилга қил сиғмайди; кўнгл(и)га қил сиғмайди; орадан қил [ҳам] ўтмайди; ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайди; ора(лари)дан қил [ҳам] ўтмайдиган; хамирдан қил суғургандай; юраг(и)га қил сиғмайди; юракка қил сиғмайдиган; қилдан қийиқ ахтармоқ; қилдан қийиқ қидирмоқ; қилидан қуйруғи-гача
- қилич** — бош(и)га қилич келганда ҳам; бош(и)га қилич келса ҳам
- қилмоқ** — бармоғ(и)ни бигиз қилмоқ; безори жон қилмоқ; бир бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бир ёқли қилмоқ; бир пул қилмоқ; бир сўз(и)ни икки[та] қилмаслик; битта бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бош(и)ни икки[та] қилмоқ; бош(и)ни ҳам қилмоқ; вақти чоғлик қилмоқ; гап(и)ни икки[та] қилмоқ; «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса(...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса(...), қўл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ; дил(и)ни сиёҳ қилмоқ; дил(и)ни хира қилмоқ; дил(и)ни ғаш қилмоқ; димоғ(и)ни чоғ қилмоқ; дўппини яримта қилиб; дўппи(си)ни яримта қилиб; ер билан яксон қилмоқ; ёғ тушса — ялагудек қилиб; ёғ тушса — ялайдиган қилиб; игнадек ...ни туядек қилмоқ; кайф(и)ни чоғ қилмоқ; кайфи чоғли қилмоқ; кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ; кўз(и)ни тўрт қилмоқ; кўнгилни тўқ қилмоқ; кўнгилни хира қилмоқ; кўнгилни ғаш қилмоқ; кўнгл(и)ни тўқ қилмоқ; кўнгл(и)ни хира қилмоқ; кўнгл(и)ни қора қилмоқ; кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ; нон(и)ни туя қилмоқ; оёқ ости қилдирмоқ; оёқ ости қилинмоқ; оёқ ости қилмоқ; орани очди қилмоқ; орани очиқ қилмоқ; оқ-у қорани фарқ қилмоқ; пашшани фил қилмоқ; пашшасини фил қилмоқ; сичқоннинг инини минг танга қилиб юбормоқ; соч(и)ни тикка қилмоқ; сўз(и)ни

икки қилмаслик; табиат(и)ни хира қилмоқ; таъб(и)ни кир қилмоқ; таъб(и)ни тирриқ қилмоқ; таъбни хира қилмоқ; тепа соч(и)ни тик қилиб юбормоқ; тил(и)ни беш қарич қилмоқ; тил(и)ни бир қарич қилмоқ; тил(и)ни узун қилмоқ; тил(и)ни қисиқ қилмоқ; томдан тараша тушгандай қилиб; тоқат(и)ни тоқ қилмоқ; тоқатни тоқ қилмоқ; тоғни толқон қиладиган; тоғни толқон қилмоқ; тоғни урса — толқон қиладиган; туя қилмоқ; уч пул қилмоқ; эгри қўллик қилмоқ; юз(и)ни ёруғ қилмоқ; юз(и)ни шувут қилмоқ; юраг(и)ни така-пука қилиб юбормоқ; юраг(и)ни қон қилмоқ; юраг(и)ни ғаш қилмоқ; юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ; қаттиқ қўллик қилмоқ; қон қилмоқ; қўл(и)ни баланд қилмоқ; қўл(и)ни биғиз қилмоқ; қўл(и)ни калта қилмоқ; қўл калталиқ қилди; қўл қисқалиқ қилди

қимирламоқ — ернинг тагида илон қимирлаганини билмоқ; ернинг тагида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, билмоқ; ер остида илон қимирласа, сезмоқ; ер тагида илон қимирлаганини билмоқ; ер тагида илон қимирласа, билмоқ; ер тагида илон қимирласа, сезмоқ

қин — кўз[лар](и) қинидан чиқ[иб кет]а ёзди; юраг(и) қинидан чиқа ёзди; қорачиғ(и) қинидан чиқиб кетгудек

қир — кўз(и)нинг қирини ташламоқ; кўз қири билан; кўз қирини ташламоқ

қирқ — қирқ марта ўлчаб, бир марта кесмоқ; қирқ ўлчаб, бир кесмоқ

қирқмоқ — пай(и)ни қирқмоқ

қисиқ — тил(и)ни қисиқ қилмоқ; тил(и) қисиқ; тил(и) қисиқ бўлди; тил қисиқлик

қисмоқ, қисилмоқ — тил(и)ни қисмоқ; тил(и) қисилди; юраг(и) қисилди; юрак қисилди

қистамоқ — аччиғ(и) қистади; жаҳл(и) қистаб кетди

қистирмоқ — гап қистирмоқ; сўз қистирмоқ

қисқа — қўл(и) қисқа; қўл(и) қисқа[экан]лиги; қўл қисқалиқ қилди

қичимоқ — тил(и)ни қичитмоқ; тил(и)ни қичиштирмоқ; тил(и) қичиди; тил(и) қичишди

қовурилмоқ — ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ; ўз ёғ(и)да ўз(и) қовурилмоқ

қовушмоқ — бош(лари) бир жойга қовушди; бош(лари)ни бир жойга қовуштирмоқ; бош(лари)ни қовуштирмоқ I; бош(лари)ни қовуштирмоқ II

қозихона — ота гўри—қозихонами?!

қолмоқ I — I. (остаться) — алмисоқдан қолган; балога қолмоқ; бало(си)га қолмоқ; дам(и) ич(и)да қолди; дақёнусдан қолган; даққиюнусдан қолган; доқиюнусдан қолган; доғда қолдирмоқ; доғда қолмоқ; ерда қолдирмоқ; кун(и) қолди; эсда

- қолмоқ; эс(и) да қолмоқ; ҳайратда қолдирмоқ; ҳайратда қолмоқ; ҳайрон қолмоқ;
- 2 (йўқотмоқ, тушмоқ), **қолдирмоқ** — кўнгил қолдилик; кўнгил қолиш; кўнгл(и)ни қолдирмоқ; кўнгл(и) қолди; назардан қолмоқ; назар(и)дан қолмоқ
- қолмоқ II*** — кўз(и)га кўриниб қолмоқ; тор келиб қолганда; қулоғ(и)га қуйилиб қолмоқ
- қон** — бағр(и) қон; бағр(и) қон бўлди; дил(и) қон; киндик қон(и) тўкилган; юраг(и)ни қон қилмоқ; юраг(и) қон; юраг(и) қон бўлди; юрак-бағр(и)ни қон қилмоқ; юрак-бағр(и) қон бўлди; юраклар қон бўлди; қон бўлган юраклар; қон бўлмоқ; қон(и)ни қайнатмоқ; қон(и) қайнади; қон ютмоқ; қон қилмоқ
- қор** — қордан қутулиб, ёмғирга тутилмоқ
- қора** — I (черный) — ичи қора; ичи қоралик; кўз(и)га оқ-қора кўринмайди; кўнгил қоралиги билан; кўнгл(и)ни қора қилмоқ; кўнгл(и) қора; кўнгл(и) қора бўлди; оқ билан қорани ажратмоқ; оқ билан қорани билмоқ; оқ-у қорани танимоқ; оқ-у қорани тушунмоқ; оқ-у қорани фарқ қилмоқ; оқ-у қорасига тушунмоқ; оқ-у қора[си]ни ажратмоқ; оқ-у қора[си]ни билмоқ; оқ-қорани ажратмоқ; оқ-қорани танимоқ; оқ-қорасини танимоқ; юраг(и) қора; қора юрак;
- 2 (қорачиқ) — кўз(и)нинг оқ-у қораси;
- 3 (силуэт) — қора(си)ни кўрсатмаслик; қора(си) ўчди;
- 4 (мўл-кўл) — қора терга ботмоқ; қора терга тушмоқ
- қорачиқ** — кўз(и)нинг қорачиғи; кўз қорачиғ(и); қорачиғ(и) қинидан чиқиб кетгудек
- қотмоқ I** (затвердеть, застыть), **қотирмоқ** — бош(и)ни қотирмоқ; бош(и) қотди; бошни қотирмоқ; бош қотди; бош қотирмоқ; донг қотиб I; донг қотиб II; донг қотиб III; донг қотмоқ I; донг қотмоқ II; мия(си)ни қотирмоқ; мия(си) қотди; суяг(и) қотди; энса(си)ни қотирмоқ; энса(си) қотди
- қотмоқ II** (аралаштирмоқ) — гап қотмоқ; сўз қотмоқ
- қочмоқ, қочирмоқ** — бир чўқишда қочирмоқ; кўздан қочирмаслик; маза(си)ни қочирмоқ; маза(си) қочди; оғз(и)нинг таноби қочди; оғиз таноби қочиб; тоб(и) қочди; эс-ҳуш(и)ни олиб қочмоқ; қочирмоқ
- қош** — қош қўяман деб, кўз чиқармоқ
- қошиқ** — бир қошиқ сув билан ютгудай
- қоқ** — юраг(и) қоқ ёрила ёзди
- қоқмоқ** — I (бить) — оғз(и)га қоқмоқ; тўйдан илгари ноғора қоқмоқ;
- 2 (хлопать) — киприк қоқмаслик; мижжа қоқмай; мижжа қоқмасдан; мижжа қоқмаслик; мижжа қоқмоқ;
- 3 (выбивать) — авра-астар(и)ни қоқмоқ; мия(си)ни қоқиб, кўл(и)га бермоқ; пўстаг(и)ни қоқмоқ; пўстаг(и)ни қоқтирмоқ

- қувонч** — севинч-қувонч(и) ич(и)га сиғмайди; қувонч(и) ич(и)-га сиғмайди; қувонч(и) оламга сиғмайди
- қуён** — бир кесак билан икки қуённи урмоқ; бир ўқ билан икки қуённи урмоқ
- қуйи** — бош(и)ни қуйи эгмоқ
- қуймоқ, қуйилмоқ** — сув қуйгандай; қулоғ(и)га қуйилиб қолмоқ; қулоғ(и)га қуймоқ
- қуйруқ** — қилидан қуйруғигача
- қул** — қулинг ўргилсин
- қулоч** — тил деган бир қулоч; тил(и) бир қулоч
- қулоқ** — бир қулоғ(и)дан кириб, иккинчи қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; бу қулоғ(и)дан кириб, у қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортиб чиқармоқ, осмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан тортиб туширмоқ; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар; кўз(и) кўр, қулоғ(и) кар бўлди; кўз(и)ни кўр, қулоғ(и)ни кар қилмоқ; осмонга учса(...) — оёғ(и)дан, ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; осмонга чиқса(...) — оёғ(и)дан, ерга кирса(...) — қулоғ(и)дан тортмоқ; «Оғзинг қани?» — деса, қулоғ(и)ни кўрсатмоқ; оғз(и) қулоғ(и)га етди; оғз(и) қулоғ(и)да; у қулоғ(и)дан кириб, бу қулоғ(и)дан чиқиб кетмоқ; қулоқ бермоқ; қулоқ осмоқ; қулоқ солмоқ; қулоққа кирмаслик; қулоққа олмоқ; қулоғ(и)га етказмоқ; қулоғ(и)га етмоқ; қулоғ(и)га кирадими?!; қулоғ(и)га кирмаслик; қулоғ(и)га кирмоқ; қулоғ(и)га олмоқ; қулоғ(и)га чалинмоқ; қулоғ(и)га қуйилиб қолмоқ; қулоғ(и)га қуймоқ
- қулоқ-мия** — қулоқ мия(си)ни емоқ
- қуримоқ, қуритмоқ** — ёстиғ(и)ни қуритмоқ; ёстиғ(и) қуриди; тинка-мадор(и)ни қуритмоқ; тинка-мадор(и) қуриди; тинкани қуритмоқ; тинка(си)ни қуритмоқ; тинка(си) қуриди; эсим курсин (эсим қурисин)
- қурмоқ** — оила қурмоқ; турмуш қурмоқ
- қуруқ** — аравани қуруқ олиб қочмоқ; қуруқ аравани олиб қочмоқ
- қут** : — қут(и) ўчди
- қутулмоқ** — қордан қутулиб, ёмғирга тutilмоқ
- қуш** — бир кесак билан икки қушни урмоқ; бир ўқ билан икки қушни урмоқ; қушдек енгил тортмоқ; қуш каби енгил тортмоқ
- қўй** — қўй(и) мингга етди; қўй оғзидан чўп олмаган
- қўйин** — пуч ёнғоқ билан қўйн(и)ни тўлдирмоқ; қўйн(и)га қўл солмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоқ билан тўлғизмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ; қўйн(и)ни пуч ёнғоққа тўлғизмоқ
- қўймоқ I** — I — (ставить), **қўйилмоқ** — бино қўймоқ; бир ёстиққа бош қўймоқ; бургага ачиқ қилиб кўрпага ўт қўймоқ; бўйин(и)га қўймоқ; гапни бир ерга қўймоқ; гапни бир жойга қўймоқ; жойига қўймоқ; йўлга қўймоқ; маслаҳатни бир ерга

кўймоқ; маслаҳатни бир жойга кўймоқ; номимни бошқа кўяман!; одам кўймоқ; оёғ(и)га бош кўймоқ; остона(си)га бош кўймоқ; отимни бошқа кўйинг!; отимни бошқа кўяман!; тиш(и)ни тиш(и)га кўймоқ; тишни тишга кўймоқ; эшиг(и)га бош кўймоқ; юз(и)га оёқ кўймоқ; ўз(и)га бино кўймоқ; ўз(и)ни қаерга кўйиш[и]ни билмаслик; ўз(и)ни қаерга кўяр(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қаёққа кўйиш[и]ни билмаслик; ўз(и)ни қайга кўйиш(и)ни билмаслик; ўз(и)ни қайга кўяр(и)ни билмаслик; ўз(и)ни кўйгани жой тополмаслик; ўз(и)ни кўярга жой тополмаслик; ўрн(и)га кўймоқ; қош кўяман деб, кўз чиқармоқ;

- 2 (имкон бермоқ) — йўл кўйилмоқ; йўл кўймоқ; ким кўйибди?!; кўз очгани кўймаслик;
- 3 (ривожланишига имкон бермоқ) — ихлос кўймоқ; кўнгил кўймоқ; меҳр кўймоқ; муҳаббат кўймоқ;
- 4 (тегмаслик) — жони-ҳол(и)га кўймаслик; жон-у ҳол(и)га кўймаслик; жон-ҳол(и)га кўймаслик;

5 (воситачилигидан фойдаланмоқ) — одам кўймоқ; кўйган одам кўймоқ II* — ваҳимага солиб кўймоқ; кавуш(и)ни тўғрилаб кўймоқ; кўрсатиб кўя(ман); олдириб кўйган юраг(и); эс(и)ни олиб кўймоқ; эс(и)ни оғдириб кўймоқ; эс-хуш(и)ни олиб кўймоқ; юраг(и)ни олдириб кўймоқ; юраг(и)ни олиб кўймоқ; юрак олдириб кўй[моқ]; ўз(и)ни еб кўймоқ; ўз(и)ни йўқотиб кўймоқ; ўз(и)ни ўз(и) еб кўймоқ; хуш(и)ни олиб кўймоқ

қўл — I (рука) — қўл(и) калта; қўл(и) калта бўлди; қўл(и)ни калта қилмоқ; қўл(и)ни кўтармоқ; қўл(и) узун; қўл(и) қисқа; қўл(и) қисқа[экан]лиги; қўл калта бўлди; қўл калталиқ қилди; қўл қисқалиқ қилди;

- 2 (кисть) — «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), қўлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), қўл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ; икки қўл(и)ни оғз(и)га тикмоқ; икки қўллаб; икки қўлни оғизга тикмоқ; кўнгл(и)га қўл солмоқ; мия(си)ни қоқиб, қўл(и)га бермоқ; очиқ қўл; эгри қўллик қилмоқ; юраг(и)га қўл солмоқ; ўз(и)ни қўлга олмоқ; ўз қўл(и)га олмоқ; қаттиқ қўл; қаттиқ қўл бўлмоқ; қаттиқ қўлли; қаттиқ қўлли бўлмоқ; қаттиқ қўллик; қаттиқ қўлли қилмоқ; қаттиқ қўл[экан]лиг(и); кўйн(и)га қўл солмоқ; қўл баланд келганда; қўл бермоқ I; қўл бермоқ II; қўлга киргизилмоқ; қўлга киргизмоқ; қўлга киритилмоқ; қўлга киритмоқ; қўлга кирмоқ; қўлга олинмоқ; қўлга олмоқ; қўлга туширилмоқ; қўлга туширмоқ; қўлга тушмоқ; қўлдан бермоқ; қўлдан келган[и]ча; қўлдан кетмоқ; қўлдан чиқарилмоқ; қўлдан чиқармоқ I; қўлдан чиқармоқ II; қўлдан чиқмоқ I, қўлдан чиқмоқ II; қўл(и) баланд; қўл(и) баланд бўлди; қўл(и) баланд келди; қўл(и) бормади; қўл(и)га киргизмоқ; қўл(и)га олмоқ;

құл(и)га тушмоқ; құл(и)дан келган[и]ча; құл(и)дан келмоқ; құл(и)дан кетмоқ; құл(и)дан чиқармоқ; құл(и)ни баланд қилмоқ; құл(и)ни силтамоқ; құл(и)ни совуқ сувга урдирмаслик; құл(и)ни совуқ сувга урмаслик; құл(и)ни урмоқ; құл(и)-ни ювиб, құлтиққа урмоқ; құл(и)ни ювиб, құлтиғ(и)га артмоқ; құл(и)ни ювиб, құлтиғ(и)га урмоқ; құл(и)ни құлтиғ(и)га урмоқ; құл(и) очиқ; құл(и) тегадими?!; құл(и) тегмади; құл(и) тегса; құл(и) эгри; құли эгрилик; құл(и) юқори бўлди; құл(и) юқори келди; құл келмоқ; құл кўтармоқ I; құл кўтармоқ II; құлни силтамоқ; құлни ювиб, құлтиққа артмоқ; құлни ювиб, құлтиққа урмоқ; құл силтамоқ; құл тегибдими?!; құл тегмади; құл тегса; құл урмоқ;

3 (бармоқ) — беш құл(и)ни оғз(и)га тиқмоқ; икки құл(и)ни бурн(и)га суқиб; икки құл(и)ни бурн(и)га тиқиб; құл(и)ни биғиз қилмоқ; құл(и)ни бурн(и)га тиқиб

қўлтиқ — тарвуз(и) құлтиғ(и)дан тушди; құл(и)ни ювиб, құлтиққа урмоқ; құл(и)ни ювиб, құлтиғ(и)га артмоқ; құл(и)ни ювиб, құлтиғ(и)га урмоқ; құл(и)ни құлтиғ(и)га урмоқ; құлни ювиб, құлтиққа артмоқ; құлни ювиб, құлтиққа урмоқ; құлтиғ(и)га сув пуркамоқ; құлтиғ(и)дан тарвуз(и) тушди

қўнмоқ — «гаҳ» деганда құлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), құлга қўнадиган қилиб олмоқ; «гаҳ» деса (...), құл(и)га қўнадиган қилиб олмоқ

қўримоқ — пашша қўримоқ

қўшмоқ — бош(и)ни қўшмоқ; бош қўшмоқ

F

ғазаб — ғазабга келмоқ; ғазабга келтирмоқ; ғазаб(и)дан тушмоқ; ғазаб(и) келди; ғазаб(и)ни келтирмоқ; ғазаб(и)ни қайнатмоқ; ғазаб(и) қайнади

ғам — ғам емоқ; ғам(и)ни емоқ

ғаш — 1 (нотинч) — дил(и)ни ғаш қилмоқ; дил(и) ғаш; дил(и) ғаш бўлди; ич(и) ғаш; кўнгилнинг бир чеккаси ғаш; кўнгилни ғаш қилмоқ; кўнгл(и)нинг бир чеккаси ғаш; кўнгл(и)ни ғаш қилмоқ; кўнгл(и) ғаш; кўнгл(и) ғаш бўлди; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш; юраг(и)нинг бир чеккаси ғаш бўлди; юраг(и)ни ғаш қилмоқ; юраг(и) ғаш; юраг(и) ғаш бўлди; ғаш дил(и); ғаш кўнгл(и);

2 (нотинч ҳолат) — кўнгл(и) ғашга тўлди; кўнгл(и) ғаш тортди; юраг(и) ғаш тортди; юрак ғаши; ғашга тегмоқ; ғаш(и)га тегмоқ; ғаш(и) келди; ғаш(и)ни келтирмоқ

ғашламоқ — кўнгл(и)ни ғашламоқ; кўнгл(и) ғашланди; юраг(и) ғашланди

- Ғашлик** — кўнгил Ғашлиги; кўнгл(и)га тушган Ғашлик; кўнгл(и)га Ғашлик солмоқ; кўнгл(и)га Ғашлик тушди
- Ғовламоқ** — бош(и)нинг Ғовлаши; бош(и) Ғовлаб кетди; калла(си) Ғовлаб кетди; мия(си)ни Ғовлатиб юбормоқ; мия(си) Ғовлаб кетди
- Ғолиб** — Ғолиб келмоқ
- Ғулғула** — кўнгл(и)га Ғулғула солмоқ; кўнгл(и)га Ғулғула тушди; юраг(и)га Ғулғула солмоқ; юраг(и)га Ғулғула тушди

Ҳ

- ҳавас** — ҳавас(и) келди; ҳавас(и)ни келтирмоқ
- ҳад[д]**: — 1 (чегара) — ҳаддан зиёд[а]; ҳаддан ташқари;
2 (ҳуқуқ) — ҳаддан ошмоқ; ҳадд(и)дан ошириб юбормоқ; ҳадд(и)дан ошмоқ; ҳадд(и) сиғади
- ҳайрат** — ҳайратда қолдирмоқ; ҳайратда қолмоқ
- ҳайрон** — ҳайрон қолмоқ
- ҳалқум** — жон(и)ни ҳалқум(и)га келтирмоқ; жон(и) ҳалқум(и)га етди; жон(и) ҳалқум(и)га келди; жон(и) ҳалқум(и)га тикилди
- ҳам*** — бош(и)га қилич келганда ҳам; бош(и)га қилич келса ҳам; елка(си)нинг чуқури ҳам кўрмасин!; етти ухлаб, туш(и)га ҳам кирмаслик; етти ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик; жон(и)ни ҳам аямаслик; иккала дунёда ҳам; икки дунёда ҳам; орадан қил ҳам ўтмайди; ора(лари)дан қил ҳам ўтмайди; ора(лари)дан қил ҳам ўтмайдиган; отдан тушса (...) ҳам, узангидан тушмаслик; отдан тушса (...) ҳам, эгардан тушмаслик; туш(и)га ҳам кирмаслик; туш(и)да ҳам кўрмаслик; ухлаб, туш(и)да ҳам кўрмаслик
- ҳам, ... ҳам** — ерга ҳам, кўкка ҳам ишонмаслик
- ҳасрат** — ҳасрат(и)дан чанг чиқади
- ҳаш-паш** — «ҳаш-паш» дегунча
- ҳа-ҳу** — «ҳа-ҳу» дегунча
- ҳид** — оғз(и)дан сут ҳиди келиб турган
- ҳиқилдоқ** — жон(и) ҳиқилдоғ(и)га келди
- ҳовучламоқ** — жон(и)ни ҳовучлаб; жон ҳовучлаб; юраг(и)ни ҳовучлаб; юраг(и)ни ҳовучлаганича
- ҳол** — жони-ҳол(и)га қўймаслик; жон-у ҳол(и)га қўймаслик; жон-ҳол(и)га қўймаслик; ҳолдан кетказмоқ; ҳолдан кетмоқ; ҳолдан тойдирмоқ; ҳолдан тоймоқ
- ҳолат** — жон ҳолатда
- ҳордиқ** — ҳордиқни чиқармоқ; ҳордиқ олмоқ; ҳордиқ чиқармоқ; ҳордиғ(и)ни чиқармоқ

ху — «ха-ху» дегунча

хуш — ақл-у хуш(и)ни йўқотмоқ; ақл-у хуш(и)ни танимоқ; эс-хуш(и)ни йиғиштирмоқ; эс-хуш(и)ни йиғмоқ; эс-хуш(и)ни йўқотмоқ; эс-хуш(и)ни олиб қочмоқ; эс-хуш(и)ни олиб қўймоқ; эс-хуш(и)ни танимоқ; хушдан кетмоқ; хуш(и) бош(и)дан учди; хуш(и)га келмоқ; хуш(и)га келтирмоқ; хуш(и)дан кетмоқ; хуш(и) кетди; хуш(и)ни йўқотмоқ; хуш(и)ни олиб қўймоқ; хуш(и) ўз(и)га келди

Фразеологик синонимлар кўрсаткичи

Кўрсаткичга луғатдаги синонимия уяларигина киритилди. Ҳар бир уяда синонимлар нутқда оз-кўп ишлатилишига қараб жойланди.

Кўрсаткич синонимия уяларидаги биринчи ибораларнинг алфавит тартиби асосида тузилди. Иккинчи ва ундан кейинги ўринда жойлашган иборалар ҳам алфавит тартибида келтирилди ва шу уянинг биринчи иборасига ҳавола қилинди.

Полисемантик ибораларда шу уянинг аъзоси бўладиган маънонинг сирасини кўрсатувчи араб рақами сақланди. Ҳар бир ибора охирида синонимларнинг грамматик контексти (ўрни билан лексик контексти ҳам) таъкидланди.

Синонимия уясидаги иборалар саналгач, шу уя асосида ётувчи маъно, сўнг синонимларнинг хусусий белгилари изоҳланди, синонимларнинг нутқ кўринишларига хосланганлиги ҳам таъкидланди. Ибораларнинг нутқда оз-кўп учраши рақамлар билан кўрсатилди.

абжағи чиқди 2 : дабдаласи чиқди 1

авжга етмоқ : авжига чиқмоқ

авжга минмоқ : авжига чиқмоқ

авжига чиқмоқ нима [ўзининг] — авжга чиқармоқ *ким нимани*

авжга минмоқ нима — авжга миндирмоқ *нима нимани*

авжга етмоқ нима

«юқори даражага кўтарилмоқ»; маъно биринчисида учинчисидан, иккинчисида биринчисидан кучли; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши : 18—12—1

адаб(и)ни бермоқ ким кимнинг — адаб(и) берилди *кимнинг*

жазо(си)ни бермоқ *ким кимнинг*

«қилмишига яраша жазоламоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; барчаси умумнутққа хос; сўзлашув нутқида кўпинча адов(и)ни бермоқ, жазза(си)ни бермоқ шаклида ишлатилади; нутқда учраши : 32—17

адаб(и)ни емоқ : таъзир(и)ни емоқ

ади-бадига бормоқ : «сан-ман»га бормоқ

алмисоқдан қолган : дақёнусдан қолган

асаб(и)га тегмоқ : ғаш(и)ни келтирмоқ

аччиғ(и) келди кимнинг нимага ёки нимадан — аччиғ(и)ни келтирмоқ *ким ёки нима кимнинг*

қон(и) қайнади кимнинг — қон(и)ни қайнатмоқ *ким ёки нима кимнинг*

ғазабга келмоқ *ким нимадан — ғазабга келтирмоқ* *нима кимни аччиғ(и) қистади кимнинг нимадан*

«аччиқланмоқ»; иккинчи ва тўртинчи иборанинг маъносида «қизишмоқ» қирраси ҳам бор; маъно иккинчисида бошқаларидан кучлироқ; биринчи, иккинчи ибора умумнутққа, учинчи ибора расмий нутққа, тўртинчиси эса сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 27—13—7—6

аччиғ(и) қистади : аччиғ(и) келди

ақлдан озмоқ *ким*

эс(и)дан оғмоқ *ким [ўзининг]*

эс(и) оғди *1 кимнинг*

«телба бўлмоқ», «жинни бўлмоқ»; биринчи иборида «жинни бўлмоқ» қирраси устун ва бу иборанинг маъносида «давомлилик, асослилик» қирраси ҳам бор; барчаси умумнутққа, хос; нутқда учраши: 4—2—1

ақл(и) етади *2* : кўз(и) етди

ақл(и) кирди *1 кимнинг*

ақл(и)ни танимоқ *ким [ўзининг]*

«эс-хушли бўлмоқ»; биринчисининг маъносида «ўз-ўзидан» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 8—5

ақл(и)ни танимоқ : ақл(и) кирди *1*

бажо келтирмоқ *1 ким нимани*

ўрнига қўймоқ *1 ким нимани [унинг]*

«бажармоқ»; маъно биринчисида мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши : 14—4

бажо келтирмоқ *2* : ўрнига қўймоқ *2*

баланд келмоқ *1 ким ёки нима нимада ёки нимадан*

устун келмоқ *ким кимдан ёки нима нимадан*

ғолиб келмоқ *ким [кимдан] ёки нима [нимадан]*

«енгмоқ»; маъно учинчисида кучли; биринчи ибора сўзлашув нутқиға, иккинчиси умумнутққа, учинчиси эса расмий нутққа хос; нутқда учраши : 7—4—2

бағри тош**меҳри тош**

«бемеҳр», «илтифоти йўқ»; маъно иккинчисида мавҳумроқ; биринчисининг маъносида асосий қирра — «бемеҳр», иккинчисида — «илтифоти йўқ»; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутқда учраши : 23—2

бахр(и)ни очмоқ *нима кимнинг ёки ким кимнинг нима билан — баҳр(и) очилди кимнинг [нимадан]*

димоғ(и) чоғ бўлди кимнинг — димоғ(и)ни чоғ қилмоқ
нима кимнинг; ким [ўзининг], ким кимнинг нима билан

кайф(и) чоғ бўлди (кимнинг [нимадан] — кайф(и)ни чоғ қилмоқ *нима кимнинг*

«кайфиятини яхшиламоқ»; маъно биринчисида мавҳумроқ; биринчи ибора бадий нутққа, бошқалари эса умумнутаққа хос; нутқда учраши : 45—6—2

бино қўймоқ *3 ким кимга ёки нимага*

икхос қўймоқ *ким кимга ёки нимага*

«эътиқод билан қарамоқ»; биринчисининг маъносида «асослилик» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутқда учраши : 7—6

бир ёстиққа бош қўймоқ *кимлар ўзаро; ким ким билан*

турмуш қурмоқ *кимлар ўзаро; ким ким билан*

оила қурмоқ *кимлар ўзаро*

«оилавий ҳаёт кечирмоқ»; учинчисининг маъносида «давомлилик ва асослилик» қирраси бор; биринчи ибора умумнутаққа, бошқалари эса расмий нутққа хос; нутқда учраши : 11—9—2

бир ёқадан бош чиқармоқ *кимлар; ким ким билан*

бир жон-бир тан бўлмоқ (...бўлиб) *кимлар*

«ҳамжиҳат бўлмоқ», «якдил бўлмоқ»; маъно иккинчисида кучлироқ; биринчи ибора бадий нутққа, иккинчиси эса умумнутаққа хос; нутқда учраши : 10—9

бир жон-бир тан бўлмоқ : бир ёқадан бош чиқармоқ

бир овоздан 1 : бир оғиздан 1

бир овоздан 2 : бир оғиздан 2

бир оғиз

бир шингил

бир чимдим

«жуда оз», «жиндак», «қиттак»; кейинги ибораларда биринчисидагидан кўра кўпроқ миқдор англантилади; учинчи иборанинг лексик контексти кенгроқ («гап»дан ташқари, «ухлаш»га қарата ҳам ишлатилади); биринчи иборанинг маъноси мавҳумроқ; ҳар уч ибора умумнутаққа хос; нутқда учраши : 148—14—2

бир оғиздан 1

бир овоздан 1

«якдиллик билан», «ҳамжиҳатлик билан»; биринчисининг маъносида «нутқи билан» қирраси кучли; ҳар икки ибора расмий нутққа хос; нутқда учраши : 17—2

бир оғиздан 2

бир овоздан 2

«қарши чиқувчисиз» (овозга қўйишда); биринчисининг маъносида «нутқи билан» қирраси кучли; ҳар икки ибора расмий нутққа хос; нутқда учраши : 8—1

бир пуллик : сариқ чақалик

бир чимдим : бир оғиз

бир шингил : бир оғиз

бой бермоқ 2 : қўлдан бермоқ

бош(и)га етмоқ : бош(и)ни емоқ

бош(и)га кўтармоқ 1 ким [ўзининг] нимани

шовқин солмоқ ким

«қаттиқ шовқин қилмоқ»; маъно биринчисида кучли; биринчи ибора сўзлашув нутқига, иккинчиси эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 41—2

бош(и)дан кечмоқ 2 : кўнгл(и)дан ўтмоқ

бош(и) кўкка етди кимнинг — бош(и)ни кўкка етказмоқ нима ёки ким кимнинг

оғз(и) қулоғ(и)га етди кимнинг

оғз(и)нинг таноби қочди кимнинг

тери(си)га сиғмай кетмоқ ким [ўзининг]

қўй(и) мингга етди кимнинг

«беҳад севинмоқ», «хурсандлиги туфайли лаб-лунжини йиғиштириб ололмаслик»; маъно биринчисида кучлироқ; учинчи ибора бадий нутққа, бошқалари эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 44—19—9—8—1

бош(и)ни букмоқ : юз(и) ерга қаради

бош(и)ни емоқ ким ёки нима кимнинг; ким кимнинг ёки [ўзининг]

бош(и)га етмоқ ким кимнинг нима билан; нима кимнинг

«йўқ қилмоқ», «ҳалок қилмоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 32—20

бош(и)ни хам қилмоқ : юз(и) ерга қаради

бош(и) осмонда : оғз(и) қулоғида

бош(и) шишди : бош(и) қотди 2

бош(и) қотди 1 кимнинг

ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик ким [ўзининг]

«узоқ ўйлаб ҳам, аниқ бир фикрга кела олмаслик»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 10—6

бош(и) қотди 2 *кимнинг* — **бош(и)ни қотирмоқ** *ким кимнинг*
мия(си) ғовлаб кетди кимнинг — **мия(си)ни ғовлатиб юбормоқ**
ким кимнинг

бош(и) шишди кимнинг

«ўйлайвериб гангимоқ»; маъно иккинчисида кучли; иккинчиси сўзлашув нутқига, бошқалари эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 55—12—1

бош суқмоқ 2 *ким қаерга*

бурн(и)ни суқмоқ 1 *ким [ўзининг] қаерга*

«кирмоқ»; маъно иккинчисида мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 14—2

бош суқмоқ 3 : **бош қўшмоқ 1**

бош қўшмоқ 1 *ким нимага*

бурн(и)ни суқмоқ 2 *ким [ўзининг] нимага*

бош суқмоқ 3 *ким нимага*

«аралашмоқ»; иккинчи ва учинчисида маъно мавҳумроқ; шуларда салбий муносабат ифодаланadi; ҳар учаласи умумнутққа хос; нутқда учраши: 9—7—4

бош эғмоқ 1 : **бўйин эғмоқ 1**

бош эғмоқ 2: **бўйин эғмоқ 2**

бурн(и)ни кўтармоқ *ким [ўзининг]* — **бурн(и) кўтарилди кимнинг**
димог(и) шишди кимнинг [нимадан]

«гердаймоқ», «кибрланмоқ»; биринчисида «гердайиш» қирраси, иккинчисида «кибрланиш» қирраси устун; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 8—3

бурн(и)ни суқмоқ 1 : **бош суқмоқ 2**

бурн(и)ни суқмоқ 2 : **бош қўшмоқ 1**

бўйин эғмоқ 1 *ким кимга*

бош эғмоқ 1 *ким кимга*

бўйин(и)ни ҳам қилмоқ *ким [ўзининг] кимга*

«итоаткор бўлмоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; учинчиси эскирган; иккитаси умумнутққа; учинчиси бадий нутққа хос; нутқда учраши: 8—5—2

бўйин эғмоқ 2 *ким кимга*

бош эғмоқ 2 *ким ёки нима кимга ёки нимага*

«бўйсунмоқ», «итоат қилмоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 17—15

бўйин(и)га олмоқ 1 *ким [ўзининг] нимани*

тан олмоқ *ким нимани ёки кимни*

«эътироф қилмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 59—45

бўйин(и)га олмоқ 3 *ким [ўзининг] нимани*

зимма(си)га олмоқ 1 *ким [ўзининг] нимани*

«бирор ишни бажаришга рағбатланмоқ», «бирор ишни бажаришга масъул бўлмоқ»; биринчисининг маъносида «мажбу-

рийлик» қирраси кучли; биринчиси умумнутққа, иккинчиси расмий нутққа хос; нутқда учраши: 11—8

бўйн(и)ни ҳам қилмоқ : бўйин эгмоқ 1

вақт(и) чоғ : кайф(и) чоғ

вақти чоғлик қилмоқ : кўнгил очмоқ 1

гап(и)га кирмоқ : қулоқ солмоқ 2

гап қайтармоқ : жавоб бермоқ 1

гап қистирмоқ : луқма ташламоқ

дабдаласи чиқди *ниманинг* — дабдаласини чиқармоқ 1 *ким*

ниманинг

абжағи чиқди *ниманинг* — абжағини чиқармоқ 2 *ким ниманинг*

нинг

«сифатини йўқотиб, яроқсиз ҳолга келмоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; ҳар иккиси сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 2—2

дам олмоқ *ким*

ҳордиқ чиқармоқ *ким*

ҳордиқ олмоқ *ким*

«истироҳат қилмоқ»; иккинчи ибора эскирган; шунинг маъносида «чарчашдан кейин» қирраси кучли; учинчиси аввалги икки иборанинг номақбул контаминацияси; биринчи ибора умумнутққа, иккинчиси расмий нутққа хос; нутқда учраши: 88—3—3

дақёнусдан қолган

алмисоқдан қолган

«жуда эски», «қадимги»; маъно иккинчи иборада кучли; ҳар иккиси сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 9—3

дил(и)да сиёҳлик бор : дил(и) сиёҳ

дил(и) сиёҳ *кимнинг*

дил(и)да сиёҳлик бор *кимнинг*

«хафа»; иккинчисининг маъносида «гумон», «таъкид» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 1—1

димоғ(и) чоғ : кайф(и) чоғ

димоғ(и) чоғ бўлди : баҳр(и)ни очмоқ

димоғ(и) шишди : бурн(и)ни кўтармоқ

донг(и) кетди : ном(и) чиқди

донг(и) чиқди : ном(и) чиқди

дунёдан кетмоқ : дунёдан ўтмоқ 2

дунёдан ўтмоқ 1 *ким*

умр кўрмоқ *ким*

умр ўтказмоқ *ким*

«яшамоқ»; иккинчисида «яшаш» қирраси, бошқаларида «тирикчилик» қирраси устун; биринчи ибора сўзлашув нутқиға, иккинчиси умумнутққа, учинчиси расмий нутққа хос; нутқда учраши: 7—3—3

дунёдан ўтмоқ 2 *ким*

кўз(и)ни юммоқ *ким [ўзининг] — кўз(и) юмилди кимнинг дунёдан кетмоқ ким*

«қазо қилмоқ»; иккинчиси яқин вақтда бўлиб ўтганга қарата ишлатилади; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 35—17—5

дуч келган

тўғри келган

«дафъатан нима учраса, шу»; биринчисининг маъносида «ҳар ракат ҳар икки томондан бўлиши» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 4—2

ер билан осмонча

от билан туяча

«жуда катта фарқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 9—1

ер билан яксон бўлмоқ *нима — ер билан яксон қилмоқ ким ёки нима кимни ёки нимани*

кулини кўкка совурмоқ *ким ниманинг — кули кўкка совурилди ниманинг*

«бутунлай емирилмоқ, йўқ бўлмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси расмий нутққа хос; нутқда учраши:

24—8

ерга қарамоқ 1 юз(и) ерга қаради

ер-кўкка ишонмаслик *ким кимни ёки нимани*

ўтқазгани жой тополмаслик *ким кимни*

«ардоқламоқ», «парвона бўлмоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 8—6

ер остидан

кўз тагидан

«яширинча», «сездирмай» («қарамоқ»); биринчиси умумнутққа хос, иккинчиси бир автор нутқида ишлатилган; нутқда учраши: 83—10

ёд(и)дан кўтармоқ ; эс(и)дан чиқмоқ

ён бермоқ *ким кимга ёки нимага*

ён босмоқ 2 *ким кимга ёки нимага*

«устун бўлишига йўл қўймоқ»; иккинчисида шундай ҳаракатнинг бир қадар ортиқлиги англатилади; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—5

ён босмоқ 2 ; ён бермоқ

ёқа(си)ни ушламоқ ; ҳайратда қолмоқ

жавоб бермоқ 1 *ким нимага — «сўроқ»қа*

жавоб қайтармоқ *ким нимага — «сўроқ»қа*

гап қайтармоқ *ким нимага ёки кимга*

«жавоб қилмоқ»; биринчисининг маъносида «талаб қилинган»лик қирраси кучли; учинчи ибора умумнутққа, бошқалари эса расмий нутққа хос; нутқда учраши: 131—35—2

- жавоб қайтармоқ : жавоб бермоқ I
 жазо(си)ни бермоқ : адаб(и)ни бермоқ
 жигар(и)дан урмоқ *ким [кимнинг]*
 юраг(и)дан урмоқ *ким [кимнинг]*
 «ўзига шайдо қилиб олмоқ»; ҳар иккисида салбий муносабат
 ифодаланади; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умум-
 нутққа хос; нутқда учраши: 6—5
 жин(и)га ёқмаслик : жин(и) суймайди
 жин(и) суймайди *кимнинг кимни ёки нимани*
 жин(и)га ёқмаслик *ким кимнинг*
 «таъбига тўғри келмаслик»; биринчисида шу ҳолатнинг «ич-
 кироқ», «яширинроқ» бўлиши англашилади; ҳар иккиси
 умумнутққа хос; нутқда учраши: 3—2
 жон бермоқ II *ким ёки нима* — жонли
 жони чиқди I *кимнинг ёки ниманинг* — жонлининг
 жони узилди *кимнинг*
 «ўлмоқ», «сўнгги марта нафас чиқармоқ»; учинчисининг маъ-
 носида «бевосита шу дақиқада» қирраси бор; барчаси умум-
 нутққа хос; нутқда учраши: 50—16—3
 жон(и) ачи(й)ди I : ич(и) ачийди I
 жон(и) ачи(й)ди 2 *кимнинг нимага, баъзан кимга*
 юраг(и) ачиди 2 *кимнинг кимга ёки нимага*
 ич(и) ачиди 2 *кимнинг нимага*
 «ачиниб куйинмоқ»; маъно биринчисида кучли; барчаси умум-
 нутққа хос; нутқда учраши: 15—9—6
 жон(и)дан безор бўлмоқ : жон(и)дан тўймоқ 2
 жон(и)дан тўймоқ *ким [ўзининг]* — жон(и)дан тўйдирмоқ 2 *ким*
кимни [ўзининг]
 жон(и)дан безор бўлмоқ *ким [ўзининг]* — жон(и)дан безор
 қилмоқ *ким кимни [ўзининг]*
 «ортиқ тоқат қилолмаслиги туфайли ўлимига ҳам рози бўл-
 моқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос;
 нутқда учраши: 16—6
 жон(и)ни ҳовучлаб *[ўзининг]*
 юраг(и)ни ҳовучлаб *[ўзининг]*
 «бирор фалокатнинг воқе бўлишидан бениҳоя қўрққан ҳол-
 да»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос;
 нутқда учраши: 13—6
 жони узилди : жон бермоқ II
 жони чиқди I : жон бермоқ II
 жон(и) чиқди II *кимнинг нимага ёки нимадан* — жон(и)ни чи-
 қармоқ *ким ёки нима кимнинг*
 жон(и) ҳалқум(и)га келди 3 *кимнинг*
 ғазаб(и) қайнади *кимнинг* — ғазаб(и)ни қайнатмоқ *нима*
кимнинг
 «ниҳоятда қаттиқ ғазабланмоқ», «дарғазаб бўлмоқ»; маъно

биринчисида энг кучли; биринчи ибора сўзлашув нутқиға, иккинчиси умумнутққа, учинчиси эса расмий нутққа хос; нутқда учраши: 23—4—3

жон(и) ҳалқум(и)га келди 3 : жон(и) чиқди II

(жон(и) ҳалқум(и)га келди 4: эс(и) чиқиб кетди

жон-пон(и) чиқиб кетди I : эс(и) чиқиб кетди

зарар етказмоқ : футур етди

зарар(и) тегди : футур етди

зарар келтирмоқ : футур етди

зимма(си)га олмоқ 1 : бўйн(и)га олмоқ 3

зое кетмоқ : шамолга учмоқ

игнадек ...ни туядек қилмоқ : пашшадан фил ясамоқ

из(и)га тушмоқ I *ким кимнинг*

пай(и)га тушмоқ I *ким кимнинг*

кет(и)га тушмоқ I *ким кимнинг*

орқа(си)га тушмоқ *ким кимнинг*

«зимдан юриб хатти-ҳаракатини таъқиб қилмоқ»; учинчисида «бевосита» қирраси, тўртинчисида эса «узоқроқдан» қирраси бор; иккинчиси эскирган; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 5—4—2—2

из(и)дан тушмоқ : орқа(си)дан тушмоқ I

икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ : оёғ(и)ни тираб олмоқ

икки оғиз

икки шингил

«озгина», «андак» («гап» ёки «гапирмоқ»); иккинчисининг маъносида нутқнинг узук-узук эканини кўрсатувчи қирра бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 100—14

икки шингил : икки оғиз

ипидан игнасиғача

миридан сиригача

қилидан қуйруғигача

«бутун тафсилоти билан», «майда-чуйдасигача батафсил»; иккинчисида маъно мавҳумроқ; нутқда учраши: 19—4—1

ихлос қўймоқ : бино қўймоқ 3

ич(и) ачиди I *кимнинг кимга*

юраг(и) ачиди I *кимнинг кимга*

жон(и) ачи(й)ди I *кимнинг кимга*

«аяб куйинмоқ»; маъно учинчисида кучлироқ; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 9—6—2

ич(и) ачиди 2 : жон(и) ачи(й)ди 2

ич(и) пишди 2 *кимнинг*

ич(и) тошди 2 *кимнинг*

«сабри тугаб, руҳан бетоқат бўлмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 6—2

ич(и) тошди 2 : **ич(и)** пишди 2

ичи қора кимнинг

кўнгли қора кимнинг

«ёмон ниятли», «бошқаларга яхшилиқни раво кўрмайдиган»; иккинчисининг маъноси мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 15—8

ич(и) ғаш : кўнгл(и) ғаш

ич-эт(и)ни емоқ ким [ўзининг]

ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ ким

«руҳан азобланмоқ», «эзилмоқ» (фикр-ўйини бошқаларга айтмай); маъно иккинчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—7

ишга солмоқ 3 ким нимани

ишга тушмоқ 2 нима — ишга туширмоқ 2 ким нимани

«ишлата бошламоқ»; иккинчи ибора «актив аралашиниш» билан бўладиган ҳаракатни англатади; ҳар иккиси расмий нутққа хос; нутқда учраши: 29—8

ишга туширмоқ 2 : ишга солмоқ 3

йўлга солмоқ 4 : йўлга қўймоқ

йўлга қўймоқ ким нимани

йўлга солмоқ ким нимани

«фаолиятини яхшиламоқ»; биринчисидан ҳаракат бошланғич фазада экани англашилади; биринчи ибора расмий нутққа, иккинчиси эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 17—8

йўлдан оздирмоқ : йўлдан урмоқ

йўлдан урмоқ ким кимни

йўлдан озмоқ ким — йўлдан оздирмоқ ким кимни

йўлдан чиқармоқ ким кимни

«ёмон йўлга бошламоқ», «айнитмоқ»; биринчисида «давомлилик ва асослилик» қирраси бор; учинчи ибора сўзлашув нутқиға, бошқалари умумнутққа хос; нутқда учраши: 31—13—5

йўлдан чиқармоқ : йўлдан урмоқ

йўл олмоқ ким ёки нима

йўл солмоқ ким ёки нима

«йўналмоқ»; иккинчисида «йўлсизлик» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 60—14

йўл солмоқ : йўл олмоқ

кайф(и) бузуқ : таъб(и) хира

кайф(и)ни бузмоқ : таъб(и) тирриқ бўлди

кайф(и) чоғ кимнинг

вақт(и) чоғ кимнинг [нимадан]

димоғ(и) чоғ кимнинг

«кайфияти яхши»; иккинчисида «ташқи ва вақтинчалик» қирраси бор; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—10—4

кайф(и) чоғ бўлди : баҳр(и)ни очмоқ

кайфи чоғлик қилмоқ : кўнгил очмоқ I

катта гапирмоқ : катта кетмоқ

катта кетмоқ ким**катта гапирмоқ ким**

«имкониятига ортиқча баҳо бермоқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 12—5

кет(и)га тушмоқ 1 : из(и)га тушмоқ 1

кетига тушмоқ 2 : пайига тушмоқ 2

кет(и)дан тушмоқ : орқа(си)дан тушмоқ 1

ким билади**худо билади**

«аниқ айтиб бўлмайди»; маъно икинчисида кучли; ҳар иккиси сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 26—9

киндиг(и) кесилган : киндик қон(и) тўкилган

киндик қон(и) тўкилган кимнинг

киндиг(и) кесилган кимнинг

«туғилган» («жой»); биринчиси умумнутққа, икинчиси сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 2—2

кулини кўкка совурмоқ : ер билан яксон бўлмоқ

кун кўрмоқ ким**кун(и) ўтди кимнинг — кун ўтказмоқ 2 ким**

«тирикчилик қилмоқ»; биринчисида «яшаш» қирраси, икинчисида эса «тирикчилик» қирраси устун; биринчи ибора умумнутққа, икинчиси эса сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 29—22

кун ўтказмоқ 2 : кун кўрмоқ

кўз(и) етди кимнинг нимага**ақл(и) етади 2 кимнинг нимага**

«ишонмоқ», «ишонч ҳосил қилмоқ»; маъно икинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 49—11

кўз(и)ни ёғ босди : кўз(и)ни шира босди

кўз(и)нинг оқ-у қораси [кимнинг]**кўз қорачиғ(и) [кимнинг]**

«якка-ю ягона ва қадр-қиймати беқиёс юксак»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—3

кўз(и)ни шира босди кимнинг

кўз(и)ни ёғ босди кимнинг

«такаббурланмоқ», «таниб, танимаганга олмоқ»; икинчисида «давомли ва асосли»лик қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 5—3

кўз(и)ни юймоқ : дунёдан ўтмоқ 2

кўз(и) очиқ 1 [кимнинг]**кўз(и) тирик [кимнинг]**

«барҳаёт»; биринчисининг маъноси мавҳумроқ; биринчиси умумнутққа, икинчиси сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 15—8

кўз(и) тирик : кўз(и) очиқ 1

кўз(и) қиймади **1** кимнинг кимни ёки нимани нима қилишга кўнгл(и) бўлмади кимнинг кимни ёки нимани нима қилишга кўнгл(и) бормади кимнинг кимни ёки нимани нима қилишга «кўнгиладанлик туфайли ботинолмаслик»; биринчисининг маъноси мавҳумроқ; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 14—7—3

кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди : кўз[лар](и) қинидан чиқиб кет[а ёз]ди **1**

кўз[лар](и) қинидан чиқиб кетаёзди **1** кимнинг

кўз[лар](и)нинг пахтаси чиқди кимнинг — кўз[лар](и)нинг пахтасини чиқармоқ ким [ўзининг]

«газаби кўзида акс этиб, кўзи чақчайди»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси сўзлашув нутқиغا хос; нутқда учраши: 15—13

кўз очиб юмгунча : «ҳаш-паш» дегунча

кўз тагидан : ер остидан

кўз қорачиғ(и) : кўз(и)нинг оқ-у қораси

кўкка совурмоқ 1 ким нимани

шамолга совурмоқ ким нимани

«беҳуда сарфламоқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 3—2

кўкраг(и) тоғдай кўтарилди : кўнгл(и) тоғдай кўтарилди

кўнгиладанлик бермоқ : яхши кўрмоқ **1**

кўнгиладанлик боғламоқ : кўнгиладанлик қўймоқ

кўнгиладанлик очмоқ 1 ким [ким билан]

кайфи чоғлик қилмоқ ким [ким билан]

вақти чоғлик қилмоқ ким [ким билан]

«хурсандчилик қилмоқ»; биринчисининг маъносида «давомли ва асосли»лик қирраси бор; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—2—1

кўнгиладанлик қўймоқ ким кимга

кўнгиладанлик боғламоқ ким кимга

муҳаббат қўймоқ ким кимга

«севиш ҳиссига эрк бермоқ» (қиз билан йигит); иккинчисида ҳаракатнинг икки томондан бўлишини кўрсатувчи қирра бор; учинчиси асли номақбул контаминация; қолган иккитаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 16—4—3

кўнгл(и) айниди кимнинг нимадан — «овқат»дан — кўнгл(и)ни айнитмоқ **1** нима — «овқат» кимнинг

кўнгл(и) озди кимнинг нимадан — «овқатдан — кўнгиладан оздирмоқ **3** нима — «овқат»

«организми қабул қилмагани туфайли беҳузур бўлмоқ»; маъно иккинчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 10—4

кўнгл(и) бормади : кўз(и) қиймади 1

кўнгл(и) бўлмади : кўз(и) қиймади 1

кўнгл(и) бўш *кимнинг*

кўнгл(и) юмшоқ *кимнинг* — юмшоқ кўнгл

«кўнгилчан», «рахмдил»; биринчисида «кўнгилчан»лик, иккинчисида «рахмдил»лик қирраси устун; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутқда учраши: 11—8

кўнгл(и)га келмоқ 3 : хуш(и)га келмоқ

кўнгл(и)га тегмоқ 1 : меъда(си)га тегмоқ 1

кўнгл(и)га ғашлик солмоқ : ташвишга солмоқ

кўнгл(и)га ғашлик тушди : ташвишга тушмоқ

кўнгл(и)дан ўтмоқ *нима кимнинг* — кўнгл(и)дан ўтказмоқ *ким [ўзининг] нимани*

хаёл(и)дан ўтмоқ *нима кимнинг* — хаёл(и)дан ўтказмоқ *ким [ўзининг] нимани*

фикр(и)дан ўтказмоқ *ким [ўзининг] нимани*

бош(и)дан кечмоқ *нима кимнинг* — бош(и)дан кечирмоқ 2 *ким [ўзининг] нимани*

«бир муддат фикрламоқ»; маъно биринчисида «чуқур ва асосли»роқ; учинчи ибора расмий нутққа, бошқалари умумнутаққа хос; нутқда учраши: 239—34—7—5

кўнгл(и)ни кўтармоқ *ким кимнинг нима билан; нима кимнинг* — кўнгл(и) кўтарилди *кимнинг нимадан*

кўнгл(и) ўсди *кимнинг нимадан* — кўнгл(и)ни ўстирмоқ *нима кимнинг*

«руҳлантирмоқ», «руҳланмоқ»; биринчисида ҳаракатнинг вақтинча ва юзаки бўлишини кўрсатувчи қирра бор; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутқда учраши: 90—8

кўнгл(и)ни ғашламоқ : кўнгл(и) ғаш бўлди

кўнгл(и) озди 1 : хуш(и)дан кетмоқ

кўнгл(и) озди 3 : кўнгл(и) айниди 1

кўнгл(и) тоза : оқ кўнгил

кўнгл(и) тортди *кимнинг*

хуш кўрмоқ *ким нимани ёки кимни*

«ёқтирмоқ»; биринчисининг маъносида «доимий»лик қирраси бор; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутқда учраши: 8—6

кўнгл(и) тоғдай кўтарилди *кимнинг* — кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ *нима кимнинг*

кўкраг(и) тоғдай кўтарилди *кимнинг*

«хурсанд бўлиб, бениҳоя руҳланмоқ»; биринчи иборанинг маъноси мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутқда учраши: 10—7

кўнгл(и) хира : кўнгл(и) ғаш

кўнгл(и) хира бўлди : кўнгл(и) ғаш бўлди

кўнгл(и) хиралашди *кимнинг*

кўнгл(и) ғаш тортди *кимнинг*

«бир оз ташвиш қилмоқ»; маъно иккинчисида кучли; бирин-

чи ибора расмий нутққа, иккинчиси эса умумнутққа хос;
нутқда учраши: 17—7

кўнгл(и) юмшоқ : кўнгл(и) бўш
кўнгл(и) ўсди : кўнгл(и)ни кўтармоқ
кўнгли қаттиқ — қаттиқ кўнги

тош юрак — юраги тош

«раҳм-шафқати йўқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси
умумнутққа хос; нутқда учраши: 7—5

кўнгл(и) қора : ичи қора

кўнгл(и) ғаш кимнинг

кўнгл(и) хира кимнинг нимадан

ич(и) ғаш кимнинг

«ташвишли», «безовта», «нотинч»; маъно биринчисида куч-
ли; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 26—14—1

кўнгл(и) ғаш бўлди кимнинг [нимадан] — кўнгл(и)ни ғаш қил-
моқ нима, баъзан ким кимнинг

кўнгл(и) хира бўлди кимнинг [нимадан] — кўнгл(и)ни хира
қилмоқ нима ёки ким кимнинг

ташвиш тортмоқ 1 ким нима ҳақда

кўнгл(и)ни ғашламоқ ким кимнинг — кўнгл(и) ғашланди ким-
нинг нимадан

«ташвиш қилмоқ»; маъно биринчисида кучли; тўртинчи ибо-
ра расмий нутққа, бошқалари эса умумнутққа хос; нутқда
учраши: 69—17—5—4

кўнгл(и) ғаш тортди : кўнгл(и) хиралашди

«лом-мим» демаслик ким

«чурқ» этмаслик ким

«ҳеч нарса демаслик», «эътироз қилмаслик»; биринчисида
«сўзлаш» қирраси, иккинчисида эса «умуман товуш чиқариш»
қирраси устун; биринчи ибора умумнутққа, иккинчиси эса
сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 26—9

луқма ташламоқ ким

гап қистирмоқ ким

«бирор кишининг нутқи давомида шу нутқни бўлувчи гап-сўз
илова қилмоқ»; икинчисининг маъносида «пойлаб туриб»
қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши:
8—3

маза(си) кетди 1 : маза(си) қочди 1

мазаси кетди 2 : мазаси қочди 2

маза(си) қочди 1 кимнинг — маза(си)ни қочирмоқ нима кимнинг
маза(си) кетди 1 кимнинг

«соғлиғи ёмонлашди»; биринчисида ҳаракат-ҳолатнинг ку-
тилмаганда ва тез воқе бўлишини кўрсатувчи қирра бор; ҳар
иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 4—1

мазаси қочди 2 ниманинг

мазаси кетди 2 ниманинг

«ёмонлашди», «инқирозга юз тутди»; биринчисида ҳаракат-ҳолатнинг кутилмаганда ва тез воқе бўлишини кўрсатувчи қирра бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 3—2

меъда(си)га тегмоқ 1 нима — «овқат» *кимнинг*, баъзан *ниманинг* кўнгл(и)га тегмоқ 1 нима — «овқат» *кимнинг*

«ёқмай қолмоқ», «организми қабул қилмай қўйди»; маъно иккинчисида мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 2—1

меҳри тош : бағри тош

миридан сиригача : ипидан игнасигача

мия(си)га келмоқ : эс(и)га келмоқ 2

мия(си)ни қоқиб, қўл(и)га бермоқ *ким кимнинг*

қулоқ-мия(си)ни емоқ *ким кимнинг*

«сўрайвериб, миясини чарчатмоқ», «сергаплиги билан бездирмоқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 5—5

мия(си) ғовлаб кетди : бош(и) қотди 2

мос келмоқ : тўғри келмоқ 1

мум тишламоқ : оғз(и)га толқон солмоқ

муҳаббат қўймоқ : кўнгил боғламоқ

ном(и) чиқди *кимнинг* — **ном чиқармоқ** *ким*

донг(и) чиқди *кимнинг* — **донг чиқармоқ** *ким нима билан ёки нимада*

донг(и) кетди *кимнинг*

«машҳур бўлмоқ», «довруқ таратмоқ»; биринчиси салбий ҳаракат-ҳолатни англатиш учун ҳам ишлатилади; кейинги икки иборанинг маъноси мавҳумроқ; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 14—10—5

обрўй(и)ни кўтармоқ *ким кимнинг* — **обрўй(и) кўтарилди** *кимнинг*

обрўй(и) ошди *кимнинг* — **обрўй(и)ни оширмоқ** *ким кимнинг*

«яна ҳам нуфузли қилмоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «бор нуфузини яна ҳам» маъно қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 6—3

обрўй(и)ни тўкмоқ *ким кимнинг* — **обрўй(и) тўкилди** *кимнинг*

обрўй(и) тушди *кимнинг* — **обрўй(и)ни туширмоқ** *ким кимнинг*

«нуфузига зарба етказмоқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 21—17

обрўй(и) ошди : **обрўй(и)ни кўтармоқ**

обрўй(и) тушди : **обрўй(и)ни тўкмоқ**

оёғ(и)га болта урмоқ *ким кимнинг*

пай(и)ни қирқмоқ *ким кимнинг*

«мавқеидан маҳрум этадиган зарба етказмоқ»; маъно биринчисида кучлироқ; биринчиси бадий нутққа, иккинчиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 4—3

оёғ(и)га бош урмоқ : оёғ(и)га йиқилмоқ

оёғ(и)га йиқилмоқ *ким кимнинг*

оёғ(и)га бош урмоқ *ким кимнинг*

«хокисор бўлмоқ», «хокисорлик қилмоқ»; маъно иккинчиси-да кучлироқ; биринчи ибора умумнутққа, иккинчиси эса бадий нутққа хос; нутқда учраши: 8—7

оёғ(и)ни тираб олмоқ *ким [ўзининг]*

икки оёғ(и)ни бир этикка суқмоқ *ким [ўзининг]*

«ўз фикрининг амалга ошишини қайсарлик билан талаб қилмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси сўзлашув нутқига хос; нутқда учраши: 103—6

оила қурмоқ : бир ёстиққа бош қўймоқ

она сут(и) оғзидан кетмаган *[кимнинг]*

она сут(и) оғз(и)да *кимнинг*

«ҳали ёш, тажрибасиз»; ҳар иккисида салбий муносабат ифодаланади; ҳар иккиси сўзлашув нутқига хос; нутқда учраши: 17—1

орқа(си)га тушмоқ: из(и)га тушмоқ I

орқа(си)дан тушмоқ I *ким кимнинг*

из(и)дан тушмоқ *ким кимнинг*

кет(и)дан тушмоқ *ким кимнинг*

пай(и)дан тушмоқ *ким кимнинг*

«қаерга борса, зимдан таъқиб қилиб бормоқ»; биринчи иборанинг маъносига «узоқроқдан» қирраси, иккинчисида «сураб-суриштириб» қирраси, учинчисида «бевосита» қирраси бор; охириги ибора эскирган; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 5—3—1—1

от билан туяча: ер билан осмонча

оқ кўнгл — кўнгл(и) оқ *кимнинг*

кўнгл(и) тоза *кимнинг*

«яхши ниятли, бошқаларга ёмонликни раво кўрмайдиган»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 22—8

оғз(и) бормади: тил(и) бормади

оғз(и)га олмоқ: тилга олмоқ

оғз(и)га толқон солмоқ *ким [ўзининг]*

мум тишламоқ *ким*

оғз(и)га қатиқ иввитмоқ *ким [ўзининг]*

«мутлақо гапирмаслик», «суҳбатда мутлақо қатнашмаслик»; маъно иккинчисида кучлироқ; учинчи ибора сўзлашув нутқига, бошқалари эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 3—2—1

оғзига тушмоқ *нима кимнинг*

тилига тушмоқ *ким ёки нима кимнинг*

«кўпчилик орасида гап-сўз бўлмоқ»; «маълум-машҳур бўлмоқ»; иккинчи иборанинг маъносига «доний»лик қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—2

оғз(и)га қатик ивитмоқ: оғз(и)га толқон солмоқ

оғз(и)нинг таноби қочди: бош(и) кўкка етди

оғз(и) қулоғ(и)га етди: бош(и) кўкка етди

оғз(и) қулоғ(и)да *кимнинг*

бош(и) осмонда *кимнинг*

«ниҳоятда хурсанд»; маъно иккинчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 23—4

пай(и)га тушмоқ 1: из(и)га тушмоқ 1

пайига тушмоқ 2 *ким ниманинг*

кетига тушмоқ 2 *ким ниманинг*

«манфаатдор бўлгани учун берилиб ҳаракат қилмоқ»; биринчисининг маъноси мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 13—1

пай(и)дан тушмоқ: орқасидан тушмоқ 1

пай(и)ни қирқмоқ: оёғ(и)га болта урмоқ

пашшадан фил ясамоқ *ким*

игнадек ...ни туядек қилмоқ *ким*

«муболага қилиб, бўрттириб юбормоқ»; маъно иккинчисида кучли; биринчи ибора умумнутққа, иккинчиси эса сўзлашув нутқига хос; нутқда учраши: 6—3

пинакка кетмоқ 2: хаёлга чўймоқ

подадан олдин чанг чиқармоқ *ким*

тўйдан илгари ноғора қоқмоқ *ким*

«рўёбга чиқиши аниқ бўлмаган нарса ҳақида ҳовлиқмалик билан вақтидан илгари гапириб юрмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 4—3

рўёбга чиқмоқ *нима* — рўёбга чиқармоқ 1 *ким нимани*

юзага чиқмоқ *нима* — юзага чиқармоқ 1 *ким нимани*

«қўнғилдаги истак-режалар воқеликка айланди»; маъно биринчисида мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 13—5

рўёбга чиқмоқ *ким* — рўёбга чиқармоқ 2 *ким кимни*

юзага чиқмоқ 2 *ким*

«моддий-маънавий ожизликдан халос бўлмоқ»; маъно биринчисида мавҳумроқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 6—2

сабр коса(си) тўлди: тоқат(и) тоқ бўлди

«сан-ман»га бормоқ *ким ким билан*

ади-бадига бормоқ *ким [ким билан]*

«жанжаллашув даражасига етмоқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 11—2

сарик чақалик

бир пуллик

«ҳеч»; маъно биринчисида кучлироқ; ҳар икки ибора сўзлашув нутқига хос; нутқда учраши: 4—2.

севинч(и) ич(и)га сизмайди кимнинг

кувонч(и) оламга сизмайди кимнинг

«хурсандлиги ошиб-тошиб кетди»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 22—2

танбеҳ бермоқ: таъзир(и)ни бермоқ

тан олмоқ: бўйн(и)га олмоқ 1

ташвишга солмоқ ким кимни

кўнгл(и)га ғашлик солмоқ нима ёки ким кимнинг

«ташвиш қилишига сабаб бўлмоқ», «ташвишли ҳолатга қўймоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «атайлаб» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 20—7

ташвишга тушмоқ ким

кўнгл(и)га ғашлик тушди кимнинг

«ўз-ўзича ташвиш қилмоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «пассивлик» кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 7—3

ташвиш тортмоқ 1: кўнгл(и) ғаш бўлди

таъб(и) тирриқ: таъб(и) хира

таъб(и) тирриқ бўлди кимнинг — таъб(и)ни тирриқ қилмоқ нима ёки ким кимнинг

таъб(и) хира бўлди кимнинг — таъб(и)ни хира қилмоқ ким ёки нима кимнинг

кайф(и)ни бузмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг] — кайф(и) бузилди 2 кимнинг

«кайфияти ёмонлашди»; маъно биринчисида кучли; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 22—21—13

таъб(и) хира кимнинг

кайф(и) бузуқ кимнинг

таъб(и) тирриқ кимнинг

«кайфияти ёмон», «хафа»; маъно учинчисида кучли; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 12—9—4

таъб(и) хира бўлди: таъб(и) тирриқ бўлди

таъзир(и)ни бермоқ ким кимнинг

танбеҳ бермоқ ким кимга

«енгил-елпи жазоламоқ». «уришиб қўймоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «гапириш билан» қирраси устун; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 18—6

таъзир(и)ни емоқ ким [ўзининг]

адаб(и)ни емоқ ким [ўзининг]

«қилмишига яраша жазо олмоқ»; маъно иккинчисида кучлироқ; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 5—1

тери(си)га сизмай кетмоқ: бош(и) кўкка етди

тилга кирмоқ 1: тил(и) чиқди 1

тилга олмоқ ким нимани ёки кимни; нима нимани

оғз(и)га олмоқ ким [ўзининг] нимани

«гапирмоқ»; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 128—10

тил(и) бормади кимнинг нимани нима қилишга — «айтиш»га
оғз(и) бормади кимнинг нимани нима қилишга — «айтиш»га
 «бирор андиша-мулоҳаза билан айтишни маъқул кўрмас-
 лик»; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 47—10
 тилига тушмоқ; оғзига тушмоқ

тил(и)ни қисмоқ ким кимнинг ёки [ўзининг] — **тил(и) қисилди**
кимнинг

тил(и) қисик бўлди кимнинг — **тил(и)ни қисик қилмоқ ким**
кимнинг

«гапирмасликка, эътироз билдирмасликка мажбур бўлмоқ»;
 биринчи иборанинг маъносида «бевосита», «кўз олдида» қир-
 раси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 6—2

тил(и) чиқди 1 кимнинг — «гўдак»нинг

тилга кирмоқ 1 ким — «гўдак»

«нутққа эга бўлмоқ»; биринчисида ҳаракат-ҳолатнинг пай-
 до бўлиш momenti, иккинчисида эса шундай ҳолатнинг давом
 этиши таъкидланади; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда уч-
 раши: 18—2

тил(и) қисик бўлди: тил(и)ни қисмоқ

тинка(си) қуриди кимнинг — **тинка(си)ни қуритмоқ ким ёки**
нима кимнинг

ҳолдан тоймоқ ким — **ҳолдан тойдирмоқ нима кимни**

ҳолдан кетмоқ ким — **ҳолдан кетказмоқ нима кимни**

«толиқмоқ», «дармонсизланмоқ»; маъно биринчисида кучли;
 ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 33—15—10

тирноқ орасидан кир изламоқ ким

қилдан қийиқ қидирмоқ ким

«ёмон ният билан деярли айби йўқ кишининг фаолиятидан
 айб топишга ҳаракат қилмоқ»; маъно иккинчисида кучли;
 ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 15—7

тоб беролмаслик ким нимага

тоб келтиролмаслик ким нимага

«чидай олмаслик», «қарши тура олмаслик»; биринчисида
 «кураш» гўё «ички» бўлади, иккинчисида эса гўё «ташқи»
 бўлади; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 12—1

тоб келтиролмаслик: тоб беролмаслик

тош юрак: кўнгли қаттиқ

тоқат(и) тоқ бўлди кимнинг — **тоқат(и)ни тоқ қилмоқ ким ким-**
нинг

сабр коса(си) тўлди кимнинг — **сабр коса(си)ни тўлдирмоқ**
нима ёки ким кимнинг

«сабр-чидами тугади»; иккинчи иборанинг маъносида «узоқ
 вақт чидаган»лик қирраси кучлироқ; биринчи ибора умум-
 нутққа, иккинчиси эса бадий нутққа хос; нутқда учраши
 27—10

турмушга чиқмоқ: эрга тегмоқ

турмуш қурмоқ: бир ёстиққа бош қўймоқ
 тўйдан илгари ногора қоқмоқ: подадан олдин, чағи чиқармоқ
 тўғри келган: дуч келган

тўғри келмоқ 1 нима ёки ким нимага ёки кимга

мос келмоқ нима нимага

«мувофиқ бўлмоқ», «мос бўлмоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «ҳар томонлама» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 50—6

тўғри келмоқ 5: ўнг келмоқ 1

умр кўрмоқ: дунёдан ўтмоқ 1

умр ўтказмоқ: дунёдан ўтмоқ 1

устун келмоқ: баланд келмоқ 1

фикр (и) дан ўтказмоқ: кўнгл (и) дан ўтмоқ

футур етди нимага [нимадан]— **футур етказмоқ** нима нимага

халал етди нимага — халал етказмоқ нима нимага ёки кимга

зарар етказмоқ нима нимага, баъзан ким кимга

зарар (и) тегди кимнинг ёки ниманинг кимга ёки нимага

зарар келтирмоқ нима кимга

«зарар етди», «зарар келтирадиган иш қилмоқ»; биринчи иборанинг маъноси мавҳумроқ; биринчи, иккинчи иборалар расмий нутққа, бошқалари умумнутққа хос; нутқда учраши: 10—5—5—2—1

хаёлга чўммоқ ким

пинакка кетмоқ 2 ким

«ўйланиш ҳолатида бўлмоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «кўзи юмуқ ҳолда» қирраси бор; биринчи ибора бадий нутққа, иккинчиси эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 10—3

хаёл (и) га келмоқ 1: эс (и) га келмоқ 2

хаёл (и) га келмоқ 2: эс (и) га тушмоқ

хаёл (и) дан ўтмоқ: кўнгл (и) дан ўтмоқ

халал етди: футур етди

худо билади: ким билади

хуш (и) га келмоқ нима кимнинг

кўнгл (и) га келмоқ 3 нима [ўзининг]

«хоҳламоқ»; биринчи иборанинг маъносида «ёқтириш» қирраси бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 5—5

хуш кўрмоқ: кўнгл (и) торти

чеҳра (си) очилди кимнинг — **чеҳра (си) ни очмоқ 1** ким [ўзининг]; нима кимнинг

чирой (и) очилди кимнинг

«хафачилиги тарқади»; иккинчи иборанинг маъносида «ҳусн» қирраси кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 59—18

чирой(и) очилди: чеҳра(си) очилди
 «чурқ» этмаслик: «лом-ним демаслик
 шамолга совурмоқ: кўкка совурмоқ I
 шамолга учмоқ *нима*

зое кетмоқ *нима* — зое кетказмоқ *ким нимани*

«бефойда сарфламоқ»; иккинчи иборанинг маъноси мавҳум-роқ; ҳар иккиси умумнотққа хос; нутқда учраши: 4—2

шовқин солмоқ : бош(и)га кўтармоқ I

эп билмаслик : эп кўрмаслик

эп кўрмаслик *ким нимани кимга*

эп билмаслик *ким нима қилишни*

«нолойиқ, ярашмайдиган иш деб топмоқ»; маъно иккинчиси-да кучлироқ; ҳар иккиси умумнотққа хос; нутқда учраши: 11—4

эрга тегмоқ *ким [кимга]*

турмушга чиқмоқ *ким [кимга]*

эрга чиқмоқ *ким [кимга]*

«оила қурмоқ» (хотин-қизларга нисбатан); иккинчи иборанинг маъносида «тенг ҳуқуқли»лик қирраси бор; учинчи ибора асли аввалги икки иборанинг контаминацияси; биринчи ибора умумнотққа, иккинчиси расмий нутққа, учинчиси эса сўзлашув нутқиға хос; нутқда учраши: 35—18—7

эрга чиқмоқ : эрга тегмоқ

эс(и)га келмоқ 1: эс(и)га тушмоқ

эс(и)га келмоқ 2 *нима ёки ким кимнинг* — эсга келтирмоқ *ким нимани*

хаёл(и)га келмоқ 1 *нима кимнинг* — хаёл(и)га келтирмоқ *ким [ўзининг] нимани*

мия(си)га келмоқ *нима кимнинг*

«ўйламоқ», «идроқ қилмоқ», «фаҳмламоқ»; учинчи иборанинг маъносида «фикрий»лик қирраси кучли; барчаси умумнотққа хос; нутқда учраши: 39—37—2

эс(и)га солмоқ 1 : эс(и)га тушмоқ

эс(и)га тушмоқ *нима ёки ким кимнинг* — эс(и)га туширмоқ *нима ёки ким кимнинг нимани; ким [ўзининг] нимани*

эс(и)га келмоқ *нима ёки ким кимнинг* — эсга келтирмоқ 1 *ким нимани*

эс(и)га солмоқ 1 *нима ёки ким кимнинг нимани*

хаёл(и)га келмоқ *ким кимнинг* — хаёл(и)га келтирмоқ 2 *ким [ўзининг] нимани*

«хотирасида тикланмоқ»; биринчи иборанинг маъносида «кутилмаганда»лик қирраси бор; барча иборалар умумнотққа хос; нутқда учраши: 250—35—15—5

эс(и)дан оғмоқ : ақлдан озмоқ

эс(и)дан чиқмоқ *нима ёки ким кимнинг* — эс(и)дан чиқармоқ *ким [ўзининг] нимани ёки кимни*

ёд(и)дан кўтармоқ *ким [ўзининг] ёки кимнинг кимни*—ёд(и)-

дан кўтарилмоқ *нима* [ёки *ким*] *кимнинг*

«унутмоқ»; маъно биринчисидан кучли; орттирма даража аффиксини олган вариантыда эгалик аффикси билан тусловчи айни бир шахсни кўрсатса, «унутмоқ» маъноси, бошқа-бошқа шахсни кўрсатса, «унуттирмоқ» маъноси англашилади; ҳар икки ибора умумнутққа хос; нутқда учраши: 260—17

эс(и) оғди 1 : ақлдан озмоқ

эс(и) оғди 3 *кимнинг* [*нимага*]

ҳуш(и) кетди *кимнинг* [*нимага*]

«маҳлийё бўлиб қолмоқ»; иккинчи иборанинг маъносида бу ҳолатнинг «тез ва чуқур содир бўлиши» қирраси бор; ҳар икки ибора умумнутққа хос; нутқда учраши: 4—3

эс(и) чиқиб кетди *кимнинг* — эс(и)ни чиқариб юбормоқ *ким*
кимнинг

жон-пон(и) чиқиб кетди 1 *кимнинг* — жон-пон(и)ни чиқариб юбормоқ 1 *нима кимнинг*

жон(и) ҳалқум(и)га келди 4 *кимнинг*

«ниҳоятда қаттиқ қўрқмоқ»; маъно иккинчисидан энг кучли; биринчи ва иккинчи ибора сўзлашув нутқиға, учинчиси эса умумнутққа хос; нутқда учраши: 19—11—4

юзага чиқмоқ 1 : рўёбга чиқмоқ 1

юзага чиқмоқ 2 : рўёбга чиқмоқ 2

юз(и) ерга қаради *кимнинг* — юз(и)ни ерга қаратмоқ *ким*
кимнинг

ерга қарамоқ *ким* — ерга қаратмоқ *ким* ёки *нима кимни*

бош(и)ни букмоқ *ким кимнинг* — бош(и) букилди *кимнинг*

бош(и)ни хам қилмоқ *ким кимнинг*

«уят-номусдан бош кўтаролмайдиган ҳолатга тушмоқ»; учинчи иборанинг маъносида «давомли ва асосли»лик қирраси бор; тўртинчи ибора эскирган; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 14—12—6—2

юраг(и) ачиди 1 : ич(и) ачиди 1

юраг(и) ачиди 2 : жон(и) ачи(й)ди 2

юраг(и) дан урмоқ : жигар(и) дан урмоқ

юраг(и)ни ёрмоқ 1 *ким ёки нима кимнинг* — юраг(и) ёрилди
кимнинг

ўтака(си)ни ёрмоқ *ким ёки нима кимнинг* — ўтака(си) ёрилди
кимнинг

«қаттиқ чўчитиб қўрқитмоқ»; маъно иккинчисидан кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 24—19

юраг(и)ни сиқмоқ *нима ёки ким кимнинг* — юраг(и) сиқилди
кимнинг

юраг(и) қон бўлди *кимнинг* — юраг(и)ни қон қилмоқ 1 *ким*
кимнинг

«дилтанг қилмоқ», «зиқ қилмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутақда учраши: 47—13

юраг(и)ни эзмоқ *нима ёки ким кимнинг* — юраг(и) эзилди *кимнинг юраг(и) қон бўлди кимнинг* — юраг(и)ни қон қилмоқ 2 *ким кимнинг*

«руҳан азобланмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутақда учраши: 46—9

юраг(и)ни ҳовучлаб : жон(и)ни ҳовучлаб

юраг(и) қон бўлди 1 : юраг(и)ни сиқмоқ

юраг(и) қон бўлди 2 : юраг(и)ни эзмоқ

якси кўрмоқ 1 *ким кимни* — йигит қизни ёки аксинча

кўнгил бермоқ *ким кимга* — йигит қизга ёки аксинча

«севмоқ», «ошиқ (маъшук) бўлмоқ»; иккинчи ибора яқин вақтда содир бўлган ҳаракат-ҳолатга нисбатан айтилади; ҳар иккиси умумнутаққа хос; нутақда учраши: 63—23

ўз ёғ(и)га ўз(и) қовурилмоқ : ич-эт(и)ни емоқ

ўз(и)га келмоқ 1 *ким*

ҳуш(и)га келмоқ 1 *ким [ўзининг]*

ҳуш(и) ўз(и)га келди 1 *кимнинг*

«беҳушликдан қайтмоқ»; диққат биринчи, иккинчи иборادا шахсга, учинчисида эса ҳолатнинг ўзига қаратилади; барчаси умумнутаққа хос; нутақда учраши: 27—12—3

ўз(и)га келмоқ 2 *ким*

ҳуш(и)га келмоқ 2 *ким [ўзининг]*

ҳуш(и) ўз(и)га келди 2 *кимнинг*

«одатдаги сезиш, англаш ҳолатига қайтмоқ»; диққат биринчи, иккинчи иборادا шахсга, учинчисида эса ҳолатнинг ўзига қаратилади; барчаси умумнутаққа хос; нутақда учраши: 51—19—4

ўз(и)дан кетмоқ : ҳуш(и)дан кетмоқ

ўз(и)ни қаерга қўйиш(и)ни билмаслик 1 *ким*

ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик *ким*

ўтиргани жой тополмаслик *ким*

ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик *ким*

«кучли ҳаяжонланган ҳолда тоқатсизланмоқ»; маъно тўртинчи иборادا бошқаларидагидан кучли; барчаси умумнутаққа хос; нутақда учраши: 11—9—7—4

ўз(и)ни қаёққа уриш(и)ни билмаслик : **ўз(и)ни қаерга қўйиш(и)ни билмаслик 1**

ўз(и)ни қўйгани жой тополмаслик : **ўз(и)ни қаерга қўйиш(и)ни билмаслик 1**

ўйлаб-ўйлаб, ўй(и)га етолмаслик : бош(и) қотди 1

ўнг келмоқ 1 *нима*

тўғри келмоқ 5 *нима ёки нима қилиш*

«қулай бўлмоқ»; биринчи иборанинг маъносига «терс»га зид.

- лаш бор; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 3—2
 ўпка (си)ни босолмаслик : ўпка (си)ни туюлмаслик
ўпка (си)ни туюлмаслик ким [ўзининг]
ўпка (си)ни босолмаслик ким [ўзининг]
 «ўзини йиғлашдан тийиб қололмаслик»; биринчи иборанинг маъносида ҳаракатнинг гўё «ичкаридан» бўлиш, иккинчисида эса гўё «ташқаридан» бўлиш қирраси бор; ҳар икки ибора умумнутққа хос; нутқда учраши: 12—7
- ўрнига келтирмоқ** : ўрнига қўймоқ 2
ўрнига қўймоқ 1 : бажо келтирмоқ 1
ўрнига қўймоқ 2 ким нимани унинг
ўрнига келтирмоқ ким нимани унинг
бажо келтирмоқ 2 ким нимани
 «ўринлатмоқ» (ижобий маънода); учинчи иборанинг маъноси мавҳум; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 13—6—1
- ўтака (си)ни ёрмоқ** : юраг (и)ни ёрмоқ 1
ўтиргани жой тополмаслик : ўз (и)ни қаерга қўйиш (и)ни билмаслик 1
- ўтказгани жой тополмаслик** : ер-кўкка ишонмаслик
 қилдан қийиқ қидирмоқ : тирноқ остидан кир изламоқ
 қилидан қўйруғигача : ипидан игнасигача
 қон (и) қайнади : аччиғ (и) келди
 қувонч (и) оламга сиғмайди : севинч (и) ич (и)га сиғмайди
 қулоқ бермоқ : қулоқ солмоқ 1
қулоқ-мия (си)ни емоқ : мия (си)ни қоқиб, қўл (и)га бермоқ
қулоқ солмоқ 1 ким нимага — «гап»га
қулоқ бермоқ ким нимага — «гап»га
 «тингламоқ»; биринчисида «умуман», иккинчисида «махсус» маъно қирраси бор; иккинчиси эскирган; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 171—5
- қулоқ солмоқ 2 ким нимага** — «гап»га
гап (и)га кирмоқ ким кимнинг
 «айтганини қилмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 59—29
- қўй (и) мингга етди** : бош (и) кўкка етди
қўлдан бермоқ ким нимани ёки кимни
бой бермоқ 2 ким нимани — «вақт»ни
 «йўқотмоқ», «беҳуда, бефойда ўтказмоқ»; маъно иккинчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 40—17
- қўлдан кетмоқ нима**
қўлдан чиқмоқ 1 нима — қўлдан чиқармоқ 1 ким кимни
 «кимнингдир ҳукмида, ихтиёрида бўлмай қолмоқ»; маъно биринчисида кучли; ҳар иккиси умумнутққа хос; нутқда учраши: 19—15
- қўлдан чиқмоқ 1** : қўлдан кетмоқ
 ғазабга келмоқ : аччиғ (и) келди

Ғазаб(и) қайнади : жон(и) чиқди II

Ғаш(и)га тегмоқ : ғаш(и)ни келтирмоқ

Ғаш(и) келди *кимнинг нимага ёки нимадан* — ғаш(и)ни келтир-
моқ *нига кимнинг*

Ғаш(и)га тегмоқ *ким ёки нима кимнинг*

асаб(и)га тегмоқ *ким ёки нима кимнинг*

«ғижинтирмоқ», «асабини қўзғатмоқ»; маъно учинчисида
кучли; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 63—50—3

Ғолиб келмоқ : баланд келмоқ I

Ҳаддан зиёд[а] : ҳаддан ташқари

Ҳаддан ташқари

ҳаддан зиёд[а]

«ортиқ даражада», «ниҳоятда»; иккинчи иборанинг маъноси-
да «миқдор» қирраси бор; иккинчиси эскирган; ҳар иккиси
умумнутққа хос; нутқда учраши: 27—7

Ҳайратда қолмоқ *ким* — ҳайратда қолдирмоқ *нима кимни*

ёқа(си)ни ушламоқ *ким [ўзининг]* — ёқа(си)ни ушлатмоқ *ни-
ма кимни [ўзининг]*

«ниҳоятда ажабланмоқ»; иккинчи иборанинг маъносида
«ишонмасдан, тушуниб етмасдан» қирраси бор; биринчи
ибора бадий нутққа, иккинчиси умумнутққа хос; нутқда уч-
раши: 10—9

«ҳаш-паш» дегунча

кўз очиб юмгунча

«ҳа-ҳу» дегунча

«жуда қисқа муддатда», «тезда»; маъно иккинчисида энг
кучли; барчаси умумнутққа хос; нутқда учраши: 18—15—7

«ҳа-ҳу» дегунча : «ҳаш-паш» дегунча

ҳолдан кетмоқ : тинка(си) қуриди

ҳолдан тоймоқ : тинка(си) қуриди

ҳордиқ олмоқ : дам олмоқ

ҳордиқ чиқармоқ : дам олмоқ

ҳуш(и) бош(и)дан учди : ҳуш(и)ни йўқотмоқ 2

ҳуш(и)га келмоқ 1 : ўз(и)га келмоқ 1

ҳуш(и)га келмоқ 2 : ўз(и)га келмоқ 2

ҳуш(и)дан кетмоқ *ким [ўзининг]*

ўз(и)дан кетмоқ *ким*

ҳуш(и)ни йўқотмоқ 1 *ким [ўзининг]*

кўнгл(и) озди 1 *кимнинг*

«беҳуш бўлмоқ»; учинчи иборанинг маъносида «вақтинча»
лик қирраси бор; барча иборалар умумнутққа хос; нутқда

учраши: 35—6—5—4

хуш(и) кетди : эс(и) оғди 3

хуш(и)ни йўқотмоқ 1 : хуш(и)дан кетмоқ

хуш(и)ни йўқотмоқ 2 ким [ўзининг]

хуш(и) бош(и)дан учди кимнинг

«эсанкирамоқ»; иккинчи иборанинг маъносида «шу онда»

қирраси бор; ҳар икки ибора умумнутққа хос; нутқда учра-

ши: 8—5

хуш(и) ўз(и)га келди 1 : ўз(и)га келмоқ 1

хуш(и) ўз(и)га келди 2 : ўз(и)га келмоқ 2

М у н д а р и ж а

К и р и ш	3
Луғатнинг мундарижаси	3
Ибораларнинг семантик табиати	3
Ибораларнинг грамматик табиати	9
Луғат мақолачасининг тузилиши	15
Луғат	18
Луғатдаги ибораларининг сўз-компонентлари кўрсаткичи	311
Фразеологик синонимлар кўрсаткичи	380

На узбекском языке

ШАВКАТ РАХМАТУЛЛАЕВ

**ТОЛКОВЫЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА**

**Пособие для студентов университетов
и педагогических институтов**

Издательство „Ўқитувчи“, Ташкент—1978